

ה א ק ד מ י ה ל ל ש ו ן ה ע ב ר י ת

---

# לְעִשׂוֹנֵנִי

כתב־עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה

פרך ארבעים ושבעה

תשמ"ג

ירושלים

הוצאת האקדמיה ללשון העברית

## פ ש ו נ נ ו

נערך בידי ד"ר א' צפרוני ז"ל (תרפ"ט-תרצ"ד)  
בידי פרופ' נ"ה טור-סיני (תרצ"ד-תשי"ד)  
בידי פרופ' ז' בן-חיים (תשט"ו-תשכ"ה)  
בידי פרופ' י' קוטשר ז"ל (תשכ"ו-תשל"ב)  
בידי פרופ' ש' אברמסון (תשל"ג-תש"ס)

יוצא לאור ארבע פעמים בשנה  
על ידי ועד הפרסומים של האקדמיה ללשון העברית

מזכיר המערכת: מאיר מדן

העורך: יהושע בלאו

האחריות לדעות המובעות במאמרים על מחבריהם

# התוכן:

## מאמרים

264	משפטי ייחוד מדומים במשנה	משה אזר
85	ספר הקולות (כתאב אלמצותא) למשה בן-אשר (קטע חדש מגניזת קהיר — כ"ב)	נחמיה אלוני
158	האם צורות נסתר מעין הֵיט שבלשון חכמים צורות קדומות הן?	יהושע בלאו
232	פֶּעַל/פָּעַל	ישראל בן-דוד
187	לתצורת הפעלים העלולים בתרגום אונקלוס	עמוס דודי
66	מעט עסק	משה זינגר
25	ראשיתה של השקילה המדויקת בשירה העברית	יוסף יהלום
208	השימוש בכינוי המושא הדבוק לעומת השימוש "את + כינוי" (אות-) בלשון המשנה	חיים פהן
272	פרשני המקרא ולשון המקרא	ישעיהו פרמיל
62	לְמִבְּנָא/לְמִבְּנִיָּה/לְפִנָּא	יואל לרנר
155	ערעור העיצורים הגרוניים במערכת הפועל הטברנית	
3	לשון נקייה וכינויים במשנה	עזרא ציון מלמד
165	תרומת הטקסטים האפדיים מאוגרית לחקר האוגריתית ובעקיפין לחקר העברית המקראית	דניאל סיון
219	מרפיב התנועה במבנה הסמנטי של הפעלים קרא, הזעיק, צעק	אורה עמבר
125	בשולי ספר בן-סירא	מנחם קיסטר
147	פעלים שנושאם מימוש פרופוזיציה	אליעזר רובינשטיין
18	מקוללי אלוהים ואנשים (מגילת המקדש סד, 12)	דניאל שנירץ
248	חג"מ ודמוי פועל + שם-פועל בעברית הישראלית	נפתלי שטרן
	מן העבודה במילון ההיסטורי	
285	יוצא שהוא 'דומה'	מרדכי מישור
278	לשונות התלמוד ב"עריכת" מאפו	ברכה פישלר

## הערות

- 298 שרגא אברמסון "מעט עסק"
- 295 רופרט ברודי שתי זוטות לקסיקולוגיות בלשון חכמים
- מוניקה דָּכָנס חילופים של בין־שיניים עם עיצורים
- 298 מכתשיים־שיניים בעברית מדוברת
- דוד טלשיר הערה למאמרו של ש' קוגוט "הפינוי היתר בלשון המקרא" (לשוננו מו)
- 80 שמואל א' ליונשטם "וירקידם כמו עגל" (תה' כט, ו)
- 291 שלמה מורג חושינו — חוששים אנו
- 294 מרדכי מישור לעניין "בן הרוצחן"
- 293 שלמה פרמילא אגב קריאה
- 78 ברוך פודולסקי האם יש לכלל מינורי מקום בדקדוק?
- 77 גד בן־עמי צרפתי על "המלים אחד ואחת פכינוי זהות"
- 76 ורדה שלומי למאמרו של זאב פלק "שתי מלים מלשון חכמים"
- 74 שמעון שרביט גיזרונזו של הצירוף "על מנת"



# לשוננו כתבי־עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה פרץ ארבעים ושבעה, חוברת א' — תשרי ה'תשמ"ג

## התוכן:

3	לשון נקייה וכינויים במשנה	עזרא ציון מלמד
	"מקוללי אלוהים ואנשים"	דניאל שוורץ
18	(מגילת המקדש סד, 12)	
	ראשיתה של השקילה המדויקת בשירה	יוסף יהלום
25	העברית	
62	לְמִבְּנָא / לְמִבְּנִיָּה / לְפָנָא	יואל לרנר
66	מעט עסק	משה זינגר
		הערות
70	"וירקידם כמו עגל"	שמואל א' ליונשטם
74	גזרוננו של הצירוף "על מנת"	שמעון שרביט
	למאמרו של ז' פלק "שתי מלים מלשון	ורדה שלומי
76	חכמים"	
77	על "המלים אחד ואחת פכינויי זהות"	גד ב' צרפתי
78	האם יש לכלל מינורי מקום בדקדוק?	ברוך פודולסקי
80	הערה למאמרו של ש קוגוט "הפינוי היתר"	דוד טלשיר
80		מאת המערכת

## כתובות המחברים המשתתפים בחוברת זו:

פרופ' עזרא ציון מלמלד, רח' אליעזר הלוי 9, קרית משה, ירושלים, 96147  
ד"ר דניאל שוורץ, רח' כובשי קטמון 22, ירושלים, 93230  
פרופ' יוסף יהלום, רח' עזה 66, ירושלים, 92384  
יואל לרנר, רח' משגב לדך 31, העיר העתיקה, 97500  
משה זינגר, רח' יהושע בן-נון 3, ירושלים, 93145  
פרופ' שמואל א' ליונשטם, רח' מולכו 5, ירושלים, 92185  
ד"ר שמעון שרביט, שיכון המרצים, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן  
פרופ' ג"ב צרפתי, רח' רמב"ן 38, ירושלים 92268  
ד"ר ברוך פודולסקי, רח' רמת הגולן 12, חולון 58495

בהתקנת החוברת לדפוס ובהגהתה  
סייעה ע פ ר ה פ ה ן

נסדר ונדפס בדפוס רפאל חיים הכהן בע"מ  
תמצבו קנו מ ש ה ז"ל

## לשון נקייה וכינויים במשנה\*

המטבע "לשון נקייה" כבר נמצא במשנה עצמה. שנינו בסנהדרין פ"ח מ"א (=נדה פ"ו מ"א): "מאימתי נעשה בן סורר ומורה? משיביא שתי שערות עד שיקף זקן<sup>1</sup>" — עד כאן לשון משנה ראשונה; ומשנה אחרונה הוסיפה: "התחתון ולא העליון<sup>2</sup>", אלא שדברו חכמים בלשון נקייה". במחקרנו זה נביא שורה של לשונות נקיות שבמשנה, מהן — גלויות, ומהן — מכוסות:

(1) בבכורות פ"ז מ"ה שנינו: "המאושכן ובעל גבר". ופירש רש"י: "מאושכן — ביציו גדולים (מן "אשך"), ובעל גבר — גידו (=אבר זכרות) גדול". רע"ב פירש: בעל גבר — בעל אבר. התנא החליף א' בג'.

(2) אהלوت פ"א מ"ח: "מאתים ארבעים ושמונה אברים באדם וכו' (ובסופה של הרשימה): וחמשה בנקוביו". מלאכת שלמה: "אית דגרסי בנקביו והם כלי הזרע והזכרות". רע"ב: "הביצים וגיד האמה".

(3) מילה — לאבר הזכרות ניתן הפינוי "מילה" — שבת פ"ט מ"ג: "מנין שמרחיצין את המילה ביום השלישי שחל להיות בשבת". ולהלן (פי"ט מ"ג): "ראב"ע אומר מנין שמרחיצין את הקטן ביום השלישי וכו'<sup>3</sup>". וכן בפ"ט מ"ב: "עושין כל צרכי מילה בשבת וכו' ונותנין עליה (היינו על המילה, האבר הנימול) אספלנית וכו'. והשוה שבת קיח ב: א"ר יוסי מימי לא נסתכלתי במילה שלי".

(4) קבר = רחם. השם "רחם" נזכר במשנה רק פענין בכורה: פטר רחם (בכורות פ"ב מ"ט, פ"ח מ"א), "מפני שקדושתו מרחם" (זבחים פ"י מ"ג). בתוספתא אין "רחם" ולא "פטר רחם". בבבלי מצוי השם "רחם" ו"בית הרחם". במשנה בא "קבר" ככינוי ל"רחם" — אהלوت פ"ו מ"ד: "שמשנפתח הקבר אין פנאי להלך", "אין לנפלים פתיחת הקבר". מטבע זה "פתיחת הקבר" נמצא גם בתוס' פ"ח ה"ח.

---

\* עיקרם של דברים נאמרו בקונגרס העולמי השמיני למדעי היהדות.

1. רש"י: שיהא זקן מוקף שער סביב כולו.

2. רש"י: לא זקן ממש אלא זקן אותו מקום.

3. ועי' בבלי שבת קלד ע"ב, שיש מזהים "קטן" כאן עם "מילה".

כדאי להביא כאן פסוק מירמ' (כ, יז), שבו נזכרים קבר ורחם סמוכים זה לזה: "אשר לא מותחני מרחם, ותהי לי אמי קברי ורחמה הרת עולם".

(4) אבר זה נקרא גם "בית תורפה" (נדה פ"ח מ"א ותוס' פ"ו יט ופ"ז א' וג')  
(5) וגם "בית הבושת" — חולין פ"ט מ"ב: "עור בית הבושת". רש"י: בית הרחם של נקבה. ולפ"ד הוא תרגום המונח בארמית: "מבושיו" (דב' כה, יא) — תרגם אונקלוס: בית בהתתיה.

(6) "עצמה" ת' "ערותה" — חלה פ"ב מ"ג: "האשה יושבת וקוצה חלתה ערומה מפני שהיא יכולה לכסות [את] עצמה" — במקום "את ערותה". ירושלמי חלה פ"ב נח ע"ג: "הדא אמרה עגבות אין בהן משום ערוה. הדא דאת אמר לברכה אבל להביט אפי' כל שהוא אסור כהדא דתני המסתכל בעקיבה של אשה כמסתכל בבית הרחם".

ונו"ל שגם בסוטה פ"א מ"ז פא "עצמה" במקום "ערותה": "היא גילתה את עצמה לעבירה המקום גילה עליה". אגב, "גילה עליה" — פנינו הוא פלפי מעלה במקום "גילה אותה".

(7) פניה. נדה פ"ב מ"ג: "איזהו אחר זמן כדי שתדיר מן המטה ותדיח פניה" — רש"י: "פניה שלמטה".

וכן פירוש "פניך" בגטין פ"ז מ"ז: "הרי זה גיטך כל זמן שאעבור מכנגד פניך שלשים יום. היה הולך ובא הולך ובא הואיל ולא נתייחד עמה הרי זה גט". בבלי עו"ב: "והא לא עבר, אמר רב הונא מאי פניך תשמיש, ואמאי קרי ליה פניך לישנא מעליא נקט". רש"י: "והרי שלשים יום רצופים בלא תשמיש כדקתני הואיל ולא נתייחד עמה. לישנא מעליא: פנים של מטה"<sup>4</sup>.

(8) וכמה נאה תיאור סוגי הדם של האשה במשל הגפן — נדה ספ"ט: "נשים בבתוליהן כגפנים: יש גפן שיינה אדום, ויש גפן שיינה שחור, ויש גפן שיינה מרוכה, ויש גפן שיינה מועט". ברור שהגפן שימשה כמשל ע"פ הכתוב "אשתך כגפן פוריה" (תה' קכח, ג).

(9) נידה. גם שם זה משמש ככינוי — שבת פ"ו מ"ב: "ובמוך שהתקינה לנדתה" — רש"י: באותו מקום שיבלע הדם.

(10) עוקץ = זנב. "זנב" נזכר במשנה פעמים הרבה. אבל פשהתנא דן בחלקי הקרפן משתמש בשם "עוקץ" — יומא פ"ב מ"ג: "העוקץ והרגל" (רש"י: העוקץ הוא הזנב). תמיד פ"ד מ"ג: "העוקץ בימינו והאליה מדולדלת בין אצבעותיו". ממשנה זו ברור, שהעוקץ אינו האליה.

(11) מאכולת — כינה. הכינה נזכרת במקרא במפות מצרים (בספר שמות ובתהלים מזמור קה). במשנה ובתוספתא נזכרות "הכינה שבתבואה" (פרה פ"ט מ"ב ותוס' תרומות פ"ז יא) ו"הכינה שבפירות" (מכשירין פ"ו מ"א ותוס' פ"ג א-ב).  
4. בבבלי ברכות כד ע"א מובאת משנת חלה הנ"ל, ובדפדף: לכסות פניה בקרקע, אבל בכתב-יד גם שם: את עצמה.

אבל בבוא התנא לדבר על הפינה שבגוף האדם, הוא קורא לה "מאכולת" — נדה פ"ח מ"ב: ("אשה שמצאה כתם של דם בבגדיה") "הרגה מאכולת ה"ז תולה בה" (פלומר: והיא טהורה), ובאותו עניין כמה פעמים בתוס' נדה פ"ז ד—ר. וכן בתוס' שבת פ"ו/פי"ז הכ"א: "ר' שמעון בן אלעזר אומר בית שמאי אומרים אין הורגין את המאכולת בשבת ובית הלל מתירין". תוספתא זו מובאת בתלמוד בבלי (יב ע"א) בקשר למשנה "לא יפלה את כליו", ובמשא ומתן שבתלמוד לא נזכרת "פינה" אלא בבר' המביאה את דברי ר' אליעזר: "ההורג כינה בשבת כאילו הורג גמל". ברור שהתנא השתמש פאן בשם העיקרי "פינה" להעמידו מול הגמל. אבל בברייתות האחרות הדנות בפילוי לא נזכרה גם מאכולת, פי בפועל "פלה" טמונה המאכולת. ואף בלשון הבעיא שם לא נזכר המושא בשמו: "איבעיא להו לא יפלה את כליו שמא יהרוג" (ולא נזכרה "פינה" ולא "מאכולת"!); כי לא רק הריגת פינה בפני חברו דבר מאוס הוא<sup>5</sup>, גם הזכרת פינה לא הייתה נעימה.

ואף בעובדות שמביא התלמוד שם אין הפינה נזכרת, אלא סתם: "מקטע לה", "שדי להו", "קלא דסנוותי".

הבר' של ר' אליעזר "ההורג כינה וכו'" מובאת בדף קז ע"ב, ובמשא ומתן בה נזכרות הפינים כמה פעמים.

גם בירושלמי (שבת פ"א ג' ע"ב) נושאים ונותנים בהלכה "לא יפלה", ואין מזכירים פינה אלא באותה הלכה שבפי ר' אליעזר, המובאת פאן בשם חזקיה. 12) בית הפיסא. במ"ב י, כז פתוב: "ויתצו את בית הבעל וישקוהו למחראות עד היום". כך הפתיב, אבל קוראים: למוצאות. וכן פישע' לו, יב פתוב: "לאכל את חראיהם" (השוה 𐤇𐤒𐤁𐤀 בערבית). קרי: צואתם<sup>6</sup>. חכמי המשנה צידנו את לשונם יותר ושונו (תמיד פ"א מ"א): "ובית כסא של כבוד היה שכו". שם זה נתקצר בפי העם ל"בית פיסא". ואניני הטעם בעדות המזרח אומרים: בית כבוד.

13) ובמקום "צואה"<sup>7</sup> משתמשת המשנה בשם "רעי" או "ראי"<sup>8</sup>: שבת פ"כ מ"ד: "גורפים מלפני הפטם ומסלקין לצודדים מפני הרעי". רש"י: כדי שלא ידרסנו ברעי.

מכות פ"ג מ"ד: "נתקלקל ("הלוקה במלקות") בין ברעי בין במים". רע"ב: שהוציא רעי מחמת המכה.

פלים פ"ז מ"ב: "בית הרעי (רע"ב: בית הראי) שאינו מקבל משקין (=מי רגלים) אע"פ שמקבל את הרעי טמא" (פלומר: נחשב פלי שלם ומקביל טומאה).

5. לפסוק "כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט על כל נעלם" (קה' יב, יד) אומר התלמוד (חגי' ה א): "מאי על כל נעלם? אמר רב זה ההורג כינה בפני חברו ונמאס בה".

6. פרטים בעניין זה — בספרי "מפרשי המקרא", עמ' 60.

7. במקרא: צָאָה (פמו: לָדָה מן ילד) — דב' כג, יד: ויתד תהיה לך וגו' וחפרתה בה ושבת וחסית את צֶאֱתָךְ.

8. נחום ג, ו: ונִבְלַתֶּיךָ ושמתיך פְּרָאִי.

בעל "מלאכת שלמה" בהערתו ל"לשלושת" (שבת פכ"א מ"ב) אומר: "נראה דרעי היינו דילדים קטנים וצואה דגדולים, או צואה תקרא העבה ורעי הרכה". אבל אשתמיטתיה: "צואה של קטן" (שבת פט"ז מ"ז).

מצד שני השתמשו בשם "צואה" להפרשות אחרות: "צואה שתחת הצפורן" (מקואות פ"ט מ"ד), צואת האוזן וצואת החוטם (ב"מ קז ב).

14) מי רגלים. הפועל "השתין" נמצא במשנה בשני מקומות בלבד: (א) לגנאי<sup>9</sup> — בע"ז פ"ג מ"ד ופ"ד מ"ה: ומשתין לפניו (= לפני ע"ז) . . . ומשתינין לפניו . . . השתין בפניה . . . 2) עירובין פ"י מ"ה: "לא יעמוד ברשות היחיד וישתין ברשות הרבים וכו'". נ"ל שהתנא השתמש כאן בלשון "לא ישתין" לזגג ל"לא יעמוד אדם ברה"י וישתה ברה"ר".

פועל זה מורחב מן השם "שין". בישע' לו, יב פתוב: "ולשתות את שיניהם", והקרי הוא: מימי רגליהם. ואמנם השם "מי רגלים" הוא הרגיל בספרות התלמוד, במשנה בתוספתא ובתלמוד בבלי. ברם "מי רגלים" בא גם פכינוי ל"צואה"<sup>10</sup> — מכשירין פ"ו מ"ה: "מי רגלים בין גדולים בין קטנים", ופירש הר"ש: "גדולים משקין היוצאין מפי הטבעת, קטנים שתן היוצא מפי האמה".

וזכורני מילדותי: ילד שביקש לצאת מן ה"חדר" באמצע הלימוד היה מצביע, והמלמד היה שואלו: מה אתה רוצה? והתלמיד עונה: "גדולים" או "קטנים" או "לשתות".

ובמקום הפועל "משתין" אמרו בלשון נקייה: מטיל מים (יומא פ"ג מ"ב), ומצוי בתוספתא<sup>11</sup> ובבבלי.

בתוספתא אין הפועל "השתין", אבל בפבלי מצוי מאוד.

השם "שתן" נמצא בפבלי במקום אחד מסופק. בבכורות מד ב שנינו: "ת"ר שני נקבים יש בו באדם אחד מוציא שתן ואחד מוציא שכבת זרע וכו'". כך "שתן" בדפוסים ובכ"י מינכן. אבל בהגהות התלמוד ועין יעקב וילקוט (עקב ר' תתמ"ח) הנוסח: אחד מוציא מים.

15) עשה צרכיו. בלשון נקייה יותר משתמשת המשנה בפועל "עשה צרכיו"<sup>12</sup>. נדה פ"ט מ"א: "האשה שהיא עושה צרכיה" (רע"ב: משתנת מים). שם מ"ב: "איש ואשה שעשו צרכיהם" (רע"ב: הטילו מי רגלים) לתוך הספל ונמצא דם על המים".

9. השוה דעת ר' יהושע בן קרחה בתוס' מגלה (פ"ג/ד מא): למחראות כשמן מפני שהוא גנאי לע"ז.

10. כשם שמצינו להפך: "רעי" — כינוי לשתן (לעיל 138).

11. בתוס' ב"ב פ"א ה"ד שנינו: לא יטיל אדם מי רגלים בכותלו של חברו. האריך התנא בלשונו, והשתמש בשם המלא "מי רגלים" למנוע טעות.

12. מעניין, שפבלי משמש מטבע זה גם לחיי אישות (ברכ' סב ע"א ועוד).

לעשיית צרכים גדולים משתמשת המשנה (הקדומה?) גם במטבע המקראי<sup>13</sup>:  
 "המיסך את רגליו" (יומא פ"ג מ"ב).

### ח י י א י ש ו ת

הפועל "ידע" לחיי אישות, הנמצא במקרא כמה פעמים, וכמעט תמיד עם מלת היחס "את"<sup>14</sup>, נמצא במשנה רק פעמיים במס' יבמות: לא ידעה (פ"ח מ"א), אם לא ידע את הראשונה (פ"י מ"ט).

הפועל "בעל" המצוי במקרא בא כמה פעמים במסכת יבמות בהקבלה ניגודית ל"נתן גט" ול"עשה מאמר", וכן בא בבינוני פנסמן: בועל נדה (רגיל), בועלי נדות (נדה ד א), מטמא את בועלה (כ"פ), זוממי בת כהן ובוועלה (סנה' פי"א כ"פ), וככינוי לנאוף בניגוד לבעל (סוטה פ"ה מ"א).

השם הרגיל לחיי אישות הוא "ביאה". "בעילה" נמצא כ"פ במסכת יבמות פניגוד למאמר, גט וחליצה. וכן נמצא שם זה במטבעות "בעילת זנות" (פתובות פ"ה מ"א) ו"בעילת מצוה" (נדה פ"י מ"א), המצויים בתלמוד בבלי.

ברם המשנה משתמשת בכמה פעלים אחרים:

16) "ש י מ ש" — בין לאיש בין לאישה. למשל: היה משמש עם הטהורה (שבועות פ"ב מ"ד), טבלה ביום שלאחריו ושמשה את ביתה (נדה פ"י מ"ח), האשה ששמשה את ביתה וירדה וטבלה ולא כיבדה את הבית (מקראות פ"ח מ"ד, ופי' רע"ב: ולא קינחה את עצמה עד שלא ישאר בה לחלוחית של ש"ז), הצנועות מתקנות להן שלישי לתקן את הבית (נדה פ"ב מ"א, רע"ב: לבדוק לפני תשמיש ולהכין עצמה לבעלה).

השם הרגיל לחיי אישות הוא "תשמיש המיטה". ונמצא גם "תשמיש" בלבד (נדה פ"ב מ"ד). בתוספתא ובתלמוד בבלי מצויים שניהם: הראשון — יותר, והשני פחות<sup>15</sup>. מן השורש הזה נמצא גם "שקש" (פינוי לאבר הזכרות) פ"א בתוס' (נדה פ"ג ה"ה) וכ"פ בבבלי.

17) "ע ש ה מ ע ש ה" — ברכ' פ"ב מ"ה: "חתן פטור מקדש וכו' אם לא עשה מעשה" (רע"ב: אם לא בעל).

18) "מ ד ב ר ת". פתובות פ"א מ"ח: "ראוה מדברת עם אחד בשוק", ובבבלי (יג א): "מאי מדברת? זעירי אמר נסתרה, רב אסי אמר נבעלה. בשלמא

13. שופ' ג, כד: "אך מסיך הוא את רגליו בחדר המקרה", שמואל א' כד, ג: "ושם מערה ויבא שאול להסך את רגליו". ויש מפרשים, שמדובר פאן בהשתנה (השוה רד"ק פאן ורש"י ביבמ' קג סע"א).

14. רק בשני מקומות — מלת היחס "על": "ואיש אין בארץ לבוא עלינו" (בר' יט, לא) ו"יבמה יבא עליה" (דב' כה, ב).

15. ומפני שימוש הפועל של "תשמיש" שואל התל' בברכות נו ע"ב: "תשמיש דמאי, אילימא תשמיש המטה וכו' אלא תשמיש נקבים".

לזעירי היינו דקתני מדברת, אלא לרב אסי מאי מדברת? לישנא מעליא כדכתיב 'אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און'. ופירש רש"י: "אלמא נקט תשמיש בלשון אכילה". אבל במשנתנו נאמר "מדברת", ולולא דמסתפינא הוה אמינא, שהראיה "דכתיב אכלה וגו'" הועברה לכאן מסוף פ"ה "ואוכלת עמו" (עי' בסמוך). ובירושלמי כתובות פ"א כה סע"ג: מהו מדברת נבעלת. ולמה תנינן מדברת לשון נקי.

(19) "א ו כ ל ת". כתובות סוף פ"ה: "המשרה את אשתו ע"י שליש וכו' ואוכלת עמו מלילי שבת ללילי שבת".

ירוש' פ"ה ל' ע"ב: דברים אמורים לשון נקי. שמעון בר בא בשם ר' יוחנן אכילה ממש.

בבלי סה ב: מאי אוכלת? רב נחמן אמר אוכלת ממש. רב אשי אמר תשמיש. תנן אוכלת עמו לילי שבת. בשלמא למ"ד אכילה ממש היינו דקחני אוכלת, אלא למ"ד תשמיש מאי (הב"ח: אמאי נקט) אוכלת. לישנא מעליא [נקט] (מ') כדכתיב אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און.

יש לציין, ש"אכל" ככינוי לחיי אישות כבר נמצא בתורה בעניין יוסף ואשת אדוניו. הפתוב אומר "ולא ידע אתו מאומה כי אם הלחם אשר הוא אוכל" (בר' לט, ו). ויוסף אומר לאשת אדוניו: "ולא חשך ממני מאומה כי אם אותך באשר את אשתו" (שם ט).

(20) "נהנית ל-". במסכת נדרים בא פעמים רבות (וכן בשבועות פ"ג מ"ד) הפועל "נהנית ל-" (ולא "נהנית מ-"). ונראה לי, שהוא לשון נקייה לחיי אישות. אביא כאן אחת המשניות הפרורות.

נדרים פ"ח מ"ז: "היו מסרבין בו לשאת בת אחותו ואמר 'קונם שהיא נהנית לי לעולם'. וכן המגרש את אשתו ואמר 'קונם שהיא נהנית לי לעולם' הרי אלו מותרות ליהנות לו" (רש"י: "ממנו שאר הנאה), שלא נתכוון זה אלא לשון אישות (מ': לאישות).

(21) "לון". תמורה פ"ו מ"ב: "וכן האומר לחבירו הא לך טלה זה ותלין שפחתך אצל עבדי. רבי [מאיר] אומר אינו אתנן וחכ"א אתנן".

בבלי ל' ע"ב: "והא שפחה לעבד מישראל שריא! אמר רב הונא אצלי<sup>16</sup> קאמר והא דקתני עבדי לישנא מעליא קאמר<sup>17</sup>.

אבל פירושו של רב הונא נדחה מפני הקושיא: "אי הכי מ"ט דר' [מאיר]" (הב"ח). ולאחר מו"מ מעמידים את המשנה בעבד עברי, שאין לו אשה ובנים<sup>18</sup>.

16. כ"י מינכן, "ר"ג": אצל עצמו, רש"י: אצל ישראל עצמו, דפר': אצלו.

17. "ר"ג": "כלומר דאינו רוצה לומר בפירוש תלין עמו". רש"י מפרש פי' אחר (ע"ש).

18. ורש"י מעיר, שלר"מ גם אם אין לו אשה ובנים רבו מוסר לו שפחה כנענית.



פשוטה של המשנה הוא כרב הונא. ואפשר לומר, שטעמו של ר"מ שאין זה אתנן, משום שלא השפחה מקבלת את האתנן. בדומה להלכה של רבא לעניין ריבית (ב"מ סט ב): "שרי ליה לאיניש למימר ליה לחבריה הי לך ארבעה זוזי ואזופיה לפלניא זוזי (=מותר לו לאדם לומר לו: הא לך ארבעה זוזים והלוהו לפלוני מעות) לא אסרה תורה אלא ריבית הבאה מלוה למלוה".

פועל זה, לזן, נמצא גם במשנה אחרת. בגטין פ"ח מ"ט שנינו: "המגרש את אשתו ולנה עמו בפונדקי — בית שמאי אומרים: אינה צריכה הימנו גט שני. ובית הלל אומרים: צריכה הימנו גט שני".

בבבלי (פא סע"א): אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן מחלוקת בשראוה שנבעלה דב"ש סברי אדם עושה בעילתו בעילת זנות וב"ה סברי אין אדם עושה בעילתו וכו'". התלמוד מקשה על ר' יוחנן מסיפא של משנתנו, ומתריך: "ור' יוחנן דאמר כי האי תנא דתניא אמר ר' שמעון בן אלעזר וכו' על מה נחלקו על שראוה שנבעלה".  
(22) "נתייחד עמה". גטין פ"ח מ"ד: "בית שמאי אומרים פוטר אדם את אשתו בגט ישן, ובית הלל אוסרים. ואיזהו גט ישן? כל שנתייחד עמה מאחר שכתבו לה".

בבבלי (עט ב): "במאי קמיפלגי? ב"ש סברי לא אמרינן גזירה שמא יאמרו גיטה קדם לבנה" וב"ה סברי אמרינן גזירה שמא יאמרו וכו'".

אמנם הפועל הזה משמש גם בהוראתו העיקרית: להיות יחד, ולא דוקא בחיי אישות. למשל: "מתייחד אדם עם אחותו" (קידו' פא ב), "בן מתייחד עם אמו" (סנה' כא ב), "ראוה שנתייחדה עמו באפילה וכו' אין חוששין שמא נתעסקו בדבר אחר" (גטין יג ב). אבל משנתנו הדנה בזוג נשוי שאני, וטעמם של ב"ה מסייע.

(23) "נכבש". יבמות פ"ז מ"ה: "העבד פוסל משום ביאה ואינו פוסל משום זרע. כיצד? בת ישראל לכהן בת כהן לישראל וילדה הימנו בן, והלך הבן ונכבש על<sup>19</sup> השפחה וילדה הימנו בן ה"ז עבד וכו'. ממזר פוסל ומאכיל כיצד? בת ישראל לכהן ובת כהן לישראל וילדה הימנו בת והלכה הבת ונישאת לעבד או לנכרי וכו'". רש"י: ונכבש על השפחה — נדחק ונדבק עליה לשון מכבש פרייש"א בלעז ולשון גנאי הוא.

"נכבש" זה אין לו חבר לא במשנה ולא בתוספתא ולא בתלמוד. ויש להשוות נחמ' ה, ה: "והנה אנחנו פבשים את בנינו ואת בנותינו לעבדים ויש מבנותינו נכבשות ואין לאל ידינו". פירשוהו: נאנסות.

ואף למעשה זנות השתמשה המשנה בפועל קשה פחות:  
(24) "קלקלה" . יבמות פ"י מ"א-מ"ב: "האשה שהלך בעלה למדינת הים ובאו ואמרו לה מת בעלך וכו' הורוה בית דין לינשא" (ואח"כ בא בעלה) והלכה וקלקלה חייבת בקרבן שלא התירוה אלא לינשא".

בבבלי (צב א): מאי קלקלה? ר' אלעזר אומר: זינתה, ר' יוחנן אמר אלמנה לכה"ג וגו'."

אמנם מצוי במשנה הפועל "זונה", אך כאן השתמשה המשנה בפועל לא קשה מפני פבד בית הדין, שלא ייראה הדבר כאילו הם שהיו הגורמים לזנות. סיוע לפירושו של ר' אלעזר יש במשנת הוריות פ"ג מ"ז: "והאשה קודמת לאיש לכסות ולהוציאה מבית השבי. בזמן ששניהם עומדים לקלקלה (רע"ב: לביאה ולמשכב זכור) האיש קודם לאשה".

בהוריות ב' ע"א מובאת משנת יבמות, ופירש רש"י: והלכה וקלקלה בזנות ואח"כ בא בעלה.

ובהוראה זו מצוי הפועל "קלקל" בכמה מקומות בבבלי.

25) "יצאת החוץ". השם "זונה" מצוי במקרא (פ"כ 30 פעם!). אונקלוס מתרגם שם זה בג' אופנים: אתנן זונה (דב' כג, יט) — אגר זניתא, "זונה" הנופרת באיסורי כהונה (ויק' כז א, יד) — מטעיא, זונה הנופרת בבראשית (לד, לא; לח, טו) — נפקת ברא. תרגום יונתן לנביאים ראשונים מתרגם "פונדקיתא" ותרגום נביאים אחרונים — "נפקת ברא". יוצאים מן הפלל: ישע' א, כא — טעיתא, יחז' כג, מד — פונדקיתא, הושע ד, יד: הזונות... הקדשות — טעיתא... נפקת ברא. וכן "אתנן זונה" (מיכה א, ז) ו"זונה" (יאל ד, ג) תורגמו כמו ת"א "אגר זניתא". המשנה משתמשת בשם "זונה" רק בקשור לתורה: הגדרת "זונה" האמורה בתורה (יבמ' פ"ו מ"ה) ו"אתנן זונה" (תמ' פ"ו מ"ב-מ"ג). ואף בתוספתא נופרת "זונה" במטבעות התורה: "חללה זונה" (מפלות פ"ד ט) ו"אתנן זונה" (פ"ד ר). שלא בקשר לתורה משתמשות המשנה והתוספתא בשם "יצאת החוץ" (=נפקת ברא) (פלים פכ"ד מט"ז ופכ"ח מ"ט ותוס' פלים ב"ב פ"ח הי"ד).

שם נדרף ל"זנות" הוא "זימה". במקרא מרובה השימוש ב"זימה" יותר מב"זנות". במשנה נמצא "זימה" בשני מקומות: "שהבטלה מביאה לידי זימה" (כת' פ"ה מ"ה), "מרכה שפחות מרבה זמה" (אבות פ"ב מ"ז). "זנות" נמצא במשנה במטבע "בעילת זנות" ופ"א בסוטה פ"ט מ"ג: "הזנות והכשפים כילו את הכל", ועוד פעם בבר' שנוספה במשניות בסוף מס' סוטה: "ובית ועד יהיה לזנות".

ומעניין שרש"י בפירושו ללשון זה משתמש ב"זימה": "שכלו החכמים ואין לומר תורה ויהא חרב מאין איש ובעלי זימה מתגודדים שם מפני שחוץ לעיר היו בתי מדרשות שלהם".

בתוספתא נמצא השם "זנות" רק במטבע "בעילת זנות" (יבמ' פ"ו ב, פ"ח ב).

26) "דרס". שנינו בפסחים מט ב: "תניא היה ר"מ אומר כל המשיא בתו לעם הארץ כאילו כופתה ומניחה לפני ארי. מה ארי דורס ואוכל ואין לו בושת פנים, אף עם הארץ מכה ובוטל<sup>20</sup> ואין לו בושת פנים". ר"מ השוה בעילה לדריסה. ואמנם

20. כך הנוסח בכ"מ ובכל ד"י, ד"ח (תיקון הצנזור): ובא עליה.

נמצא במשנה שימוש בפועל זה. כתובות פ"א מ"ז: "היא אומרת מוכת עץ אני, והוא אומר לא כי אלא דרוסת איש את". רע"ב: בעולת איש. ומכאן נעבור למטבע הקשור גם הוא בחיי אישות. (27) "בעל קרי". ברכות פ"ג מ"ד: "בעל קרי מהרהר בלבו ואינו מברך וכו'".

ירושלמי ברכות פ"ג ורע"ג: ר' יעקב בר אחא ר' יסא בשם ריב"ל אין קרי אלא מתשמיש המטה. רב הונא אמר אפי' ראה את עצמו ניאות בחלום<sup>21</sup>. וגם הטעם לתקנת עזרא, ש"תיקן טבילה לבעלי קריין" (ב"ק פב א), "שלא יהו ת"ח מצויים אצל נשותיהם כתרנגולים" (ברכ' כב א) היא הוכחה להגדרתו של ריב"ל. וכך תובן גם המשנה הסמוכה "היה עומד בתפלה וזוכר שהוא בעל קרי" — פירוש: נזכר ששימש מיטתו ולא טבל.

ובפבלי ברכ' כב סע"א: "לא שנו אלא לאונסו (רש"י: שראה קרי לאונסו) אבל לחולה המרגיל (רש"י: ממשיך הקרי עליו שמשמש מטתו) ארבעים סאה". ומכאן המטבע

(28) "הרגל דבר". סופה כו ב: "ת"ר הנכנס לישן ביום רצה חולץ" ("תפיליו") רצה מניח. ("נכנס לישן") בלילה חולץ ואינו מניח ד"ר נתן. ר' יוסי אומר הילדים (=הבחורים) לעולם (=בין ביום בין בלילה) חולצין ואינן מניחין מפני שרגילין בטומאה. לימא קסבר ר' יוסי בעל קרי אסור להניח תפילין? אמר אביי בילדים ונשותיהן עמהן עסיקין שמא יבואו לידי הרגל דבר".

מטבע זה "הרגל דבר" נמצא גם בסיפור על אלעזר בן דורדיא (ע"ז יז סע"א), ושם פירש רש"י: "הרגל דבר — תשמיש, הרגל — התחלה, כמו 'מרגילין את האדם לערוה' (אבות פ"ג מ"ג) ממשיכין [והיינו התחלה]".

וכך פירוש "הרגל עבירה" בשפת פ"א מ"ג: לא יאכל הזב עם הזבה מפני הרגל עבירה, ופירש רש"י: "מפני שמתוך שמתייחדין יבא לבעול זבה שהיא בכרת". אבל המטבע "הרגל עבירה" בא גם בקשר למאכלות אסורים (פסחים ל' סע"א וש"נ): "אין לשיין את העיסה בחלב. ואם לש — כל הפת אסורה מפני הרגל עבירה". ורש"י יצר מטבע חדש "הרהור דבר" (ב"מ צא סע"א)<sup>22</sup>. ומטבע זה של רש"י מזכירנו לשון התנא במקואות פ"ח מ"ג: "המהרהר בלילה ועמד ומצא בשרו חם טמא". והוסיף הרמב"ם בפירוש: "בתנאי שיראה בשנתו שהוא בעל אשה בעילה גמורה".

(29) "דבר אחר". שנינו בכתובות פ"ז מ"ה: "המדיר את אשתו שלא תלך לבית האבל או לבית המשתה וכו'. ואם חיה טוען משום דבר אחר רשאי".

21. בבלי נדה מג א: היה מהרהר בלילה ועמד ומצא בשרו חם טמא. תרגמה רב הונא במשמש מטתו בחלומו.

22. פאן פדאי להזכיר "הדא מילתא" בארמית פכינוי לתשמיש (נדר' צא סע"א).

ובבבלי (עב א): "מאי דבר אחר? אמר רב יהודה אמר שמואל משום בני אדם פרוצין שמצויין שם".

עלתה על דעתי לומר, שב"דבר אחר" פיון התנא לחיי אישות, כמובנו בכמה מקומות בתלמוד<sup>23</sup>. אבל לאחר עיון מצאתי בתוס' גטין פ"ה/פ"ז ה"ד: "שכיב מרע שנתן גט לאשתו ואמר לה זה גיטך מהיום אם מתי מחולי זה וכו' ראוה שנתיהדה עמו וכו' אין חוששין שמא נתעסקו בדבר אחר ו(אין) חוששין<sup>24</sup> משום ביאה". פאן בא "דבר אחר" על יד "ביאה", ועל פורחנו נפרש, שהקונה למעשה חידודין, כפירושו של ר"ש ליברמן. אף במשנת כתובות נראה אפוא, שהקונה למעשה חידודין של הפרוצים המצויים שם.

30) לציון מניעת יחסי מין של הבעל מאשתו משתמשת התורה ב"ענה" פיעל של "ענה", שממנו השם "עונה". לכן אומר ליעקב: "אם תענה את בנותי" (בר' לא, ג), שחז"ל פירשוהו (יומא עז רע"ב): "אם תענה מתשמיש" (ועי' רש"י וראב"ע בבראשית שם). תענה — תמנע עונה, על דרך "תפשרש".

המשנה משתמשת לצורך זה בפועל "מרד על-"<sup>25</sup> — כתובות פ"ה מ"ז: המורדת על בעלה וכו' וכן המורד על אשתו". וכן בתוספתא (תרומות פ"י ה"ח, ועי' בבלי גטין יב ב): "עבד כהן שברח ואשת כהן שמרדה". ובמקביל למשנתנו (כתו"פ"ה ה"ז): "המורדת על בעלה".

31) ואפי' לזיווג בעלי חיים השתמשו בכינוי: זבים פ"ב מ"ב: "ר' יהודה אומר אפי' ראה בהמה חיה ועוף מתעסקין זה עם זה". ברור שהקונה להזדווגות. המפרשים לא פירשו.

ורגיל יותר "נוקקין זה לזה" (ב"ב עד ב 2, ע"ז כ ב), זה עם זה (סנ' קו א).

## ר מ ז ל מ ע ש ה

פעמים שהתנא אינו מזכיר את המעשה מפני כבודו של בעל המעשה, אלא רומז לו או מזכיר פעולה הקשורה לאותו מעשה. והלומד יבין.

32) קרי לכהן גדי ל'. שנינו ביומא פ"א מ"ד: "כל שבעת הימים לא היו מונעין ממנו (=מן הכה"ג) מאכל ומשתה. ערב יום הכיפורים עם חשיכה (=סמוך לחשיכה) לא היו מניחים אותו לאכול הרבה מפני שהמאכל מביא את השינה". ולהלן (מ"א-מ"ז) אנו למדים, שהשתמשו בכל מיני אמצעים, שכה"ג לא יישן בליל יוה"כ. וכל כך למה? שלא יבוא לידי טומאת קרי. ולא עוד אלא שבתלמוד (יומא יח א) דנים בסוגי מאכל, שמונעים מכה"ג, משום שהם מביאים לידי חימום.

23. עי' מאמרי "לישנא מעליא וכו'", ס' זיכרון לבנימין דה פריס, עמ' 142.

24. כהגהת ר"ש ליברמן ב"תוספתא כפשוטה", ועי' בפאור הארוך, 872.

25. במקרא בא הפועל "מרד" עם "ב-", ורק בנחמ" (ב, יט) נמצא עם "על-": "העל המלך אתם מורדים".

וכן אומר הרמב"ם בפיה"מ: "וכן לא יאכל ערב יוה"כ דבר מן המאכלים המרבים את הזרע ומוסיפין בקשיות האבר כדגים וחלב וכו'". ובמשנה תורה (עבודת יוה"כ פ"א ו): "ולא היו מניחין אותו לישן שמא יראה קרי". אבל התנא לא הזכיר פאן "קרי" <sup>26</sup> מפני פבדו של כה"ג. ואחד מעשרה נסים, שנעשו במקדש היה: "ולא אירע קרי לכה"ג ביוה"כ" (אבות פ"ה מ"ה).

32א) כה"ג מ"ס רגליו. שנינו פיזמא פ"ג מ"ב: "הורידו כה"ג לבית הטבילה". טבילה זו בשחרית יוה"כ, שאינה מחמש הטבילות, שכה"ג טובל ביוה"כ, מה טיבה? התנא לא פירש. אבל רמז לסיפתה בהסמיכו לעניין זה: "זה הכלל כל המיסך רגליו וכו'", לומר לך, שטבילה זו באה לאחר שעשה צרכיו (פלשון נקייה: לאחר שהסיך רגליו) שחרית, אלא שהתנא לא רצה להזכיר מעשה זה אפילו פלשון נקייה אלא רמז לה בסמיכות הפלל.

עיינתי במפרשי המשנה, ולא מצאתי מי שעמד על כך אלא ר' אליקים, וזה לשונו: "האי זה הכלל נקט מש' (=משום) כה"ג שהיה טובל שחרית ביוה"כ כשהאיר היום לפי שהסיך רגליו".

33) גניבה. שנינו בשקלים פ"ג מ"ב: "אין התורם נכנס לא בפרגוד חפות וכו' שמא יעני ויאמרו מעון הלשכה העני. או שמא יעשיר ויאמרו מתרומת הלשכה העשיר". הרמב"ם בפיה"מ: "ואמרם שאין נכנסין ללשכה, ששם הממון, לא בבגד שיכול להחביא וכו' כדי שלא יחשדוהו שגנב מן הממון בכניסתו והחביאו שם".

התוספתא (יזמא פ"א ה"ב) מוסיפה עוד פרט לשמירה זו: "ומדברים עמו משעה שנכנס עד שעה שיצא". ופירש בעל "קרבן העדה" (ירוש' יזמא פ"א ה"ב): "כדי שלא יתן דבר לתוך פיו". מתוך כל הזהירות והחשדות הללו יוצא ברור, שמ"ען הלשפה" — פירושו: העני (=נהיה עני) מעון שגנב מן הלשפה, ו"מתרומת הלשפה" — פירושו: העשיר ממה שגנב מתרומת הלשפה. אבל התנא סתם את הדברים, ולא הזכיר גניבה כלל מפני פבדו של הפהן התורם.

34) שגג (ובעל). שנינו בכריתות פ"ד מ"א—מ"ב: "(א) אשתו ואחותו עמו בבית שגג באחת מהן ואין ידוע באיזו מהן שגג. שבת ויום חול ועשה מלאכה באחד מהם ואין ידוע באיזה מהן עשה מביא אשם תלוי. (ב) אשתו נדה ואחותו עמו בבית שגג באחת מהן ואין ידוע באיזו מהן שגג. שבת ויוה"כ ועשה מלאכה בין השמשות ואין ידוע באיזה מהם עשה וכו'".

בעניין "שבת ויו"ט" או "שבת ויוה"כ" נאמר "ועשה מלאכה", אבל ב"אשתו ואחותו" או "אשתו נדה ואחותו" דיה מלת הרמז "ושגג" על המעשה, שיש לחפות עליו, לפיכך היה צריך גם במ"א לומר "ושגג" <sup>27</sup>.

26. השוה תמיד רפ"א (=מדות פ"א מ"ט): "אירע קרי לאחד מהם".

27. בעל "תפארת ישראל" מעיר: נקט שגגה אגב משנה ב'.

הרמב"ם פירש את הסתום, וזה לשונו (שגגות פ"ב ה"ג): "אשתו ואחותו בבית ושגג ובא על אחת מהן ואין ידוע איזו מהן בעל".

(35) "(זינתה)". שנינו סנה' פ"ט מ"א: "הבא על אשה ובתה ובת כהן". רש"י: "וכן בת כהן שזינתה". ועל פיו הוסיפו בד"ח: שזינתה<sup>28</sup>. התנא לא אמר "שזינתה" מפני כבוד הנהוניה, כי "את אביה היא מחללת" (ויק' כא, ט).

(36) "(עליה)". שנינו בסנה' פ"ז מ"ד: "והאשה המביאה את הבהמה", חסר "עליה"<sup>29</sup>, ורש"י הוסיף פירוש: עליה. וכן לי' "עליה" גם להלן בסוף המשנה. וחזרת שלושת אלו בסוף המשנה באה לרמז על מיתתם של הסבילים בעבירה זו: הבא על הזכור — אם הזכור גדול<sup>30</sup> — ועל הפהמה והאשה המביאה את הפהמה. וכאן בא הטעם למיתתה של הפהמה העלובה: אם אדם חטא וכו'.

וכך הבינו שני התלמודים (פבלי נד ע"א וירוש' כה רע"א), שהביאו מדרש הלכה ממכילתא דעריזת, הן בשוכב ונשכב.

(37) "פ"ו ש"י" = שחור. שנינו בסוכה פ"ג מ"ו: "אתרוג הכושי פסול והירוק ככרתן"<sup>31</sup> ר"מ מכשיר ור' יהודה פוסל".

מהקבלת "פוש" ל"ירוק" משמע שבצבע מדובר כאן, וכפי' רע"ב: "שגדל כאן (=בארץ ישראל) והוא שחור, אבל כושי שגדל בארץ כוש אורחיה הוא וכשר"<sup>32</sup>, הוא פירש כך על פי המשא ומתן שבתלמוד (לו ע"א): "אמר מר אתרוג הכושי פסול והתניא כושי כשר דומה לכושי פסול, אמר אביי כי תנן נמי מתניתין דומה לכושי תנן". וכן פירוש' (נג ע"ד): אתרוג הכושי פסול, הבא מן הכושי כשר".

התנא לא רצה לומר "שחור", המזכיר סימן צער אבלות: לובש שחורים ומתעטף שחורים (ימא יט ע"א), מה עשה ר"ע לבש שחורים ונתעטף שחורים (ב"מ נט ע"ב). והשוה המסופר בימא לט ע"ב, ששמעון הצדיק נכנס עמו לבית קדשי קדשים וקן "לבוש שחורים ועטוף שחורים" וידע, ש"בשנה זו הוא מת".

(38) "פה מה" = חמור<sup>33</sup>. "חמור" נזכר במשנה בכמה הלכות. אבל יש שהתנא השתמש ב"בהמה" פכינוי לחמור:

א) שנינו בשבת פ"ב מ"ד: "נוטלין מלפני בהמה זו ונותנין לפני בהמה זו בשבת". ובפבלי (קמ סע"ב) מובאות שתי ברייתות סותרות, שגם בהן בא "בהמה": "תנא חדא נוטלין מלפני בהמה שפיה יפה ונותנין לפני בהמה שפיה רע. ותניא אידך

28. ולי' בד"נ ובכ"מ וק' ובירושלמי. וכן מחקה ר' יוסף אשפנוי (מ"ש).

29. לי' בכ"י פר' והוצ' לו. במשנה שבירושלמי (גם כ"ל): והמביאה עליה את הפהמה. אבל כנראה שנוספה, והיא לא במקומה, שבלשון המשנה צ"ל: את הפהמה עליה (מושא ישיר קודם).

30. ובוזה חסור תמיהתו של בעל תוי"ט: תימא למאי נפקא מינה נקט ליה הכא.

31. כך בד"ר, הוצ' לו ירוש' ה"ג רי"ף כ"י ורש"י כ"י; מ' ד': ככרתה.

32. רש"י פירש: שבא מארץ כוש ושחור הוא.

33. עי' מאמרי "השמות 'בהמה' ו'עיר' ו'בקר' פכינוי", לשוננו, תשי"ח.

נוטלין מלפני בהמה שפיה רע ונותנין לפני בהמה שפיה יפה. אמר אביי אידי ואידי מקמי חמרא לקמי תורא שקלינן. מקמי תורא לקמי חמרא לא שקלינן. והא דקתני נוטלין] מלפני בהמה שפיה יפה בחמור דלית ליה רירי ונותנין לפני בהמה שפיה רע בפרה דאית לה רירי. והא דקתני נוטלין מלפני בהמה שפיה רע בחמרא דלא דייק ואכיל, ונותנין לפני בהמה שפיה יפה בפרה דדייקא ואכלה".

לדעת אביי: שתי הברייתות פירשו את משנתנו כך: נוטלין מלפני חמור ונותנין לפני שור. וכך פוסק הרמב"ם (שבת פכ"ו ה"ט): "נוטלין מלפני החמור ונותנין לפני השור. אבל אין נוטלין מלפני השור ונותנין לפני החמור, מפני שהמאכל שלפני השור מטונף ברירו ואין ראוי למאכל בהמה אחרת".

(ב) שנינו בבכורות פ"א מ"ב: "פרה שילדה כמין חמור וחמור שילדה כמין סוס<sup>34</sup> פטור מן הבכורה וכו'. ומה הם באכילה? בהמה טהורה שילדה כמין בהמה טמאה מותר באכילה, וטמאה שילדה כמין בהמה טהורה אסורה באכילה". כל זמן שעסק התנא בענייני בכורה היה מוכרח להשתמש בשם "חמור", אבל פשטא לדון בענייני אכילה החליף "חמור" ב"בהמה טמאה" ו"שור" ב"בהמה טהורה".

(ג) שנינו במכשירין פ"ג מ"ח: "החמרים שהיו עוברין בנהר... היו רגלי מלאות טיט וכן רגלי בהמתו עבר בנהר אם שמח — ב'כי יותן'. באדם ובבהמה טמאה — לעולם טמא".

מתוך דברי מהר"ם, המובאים בתוי"ט נראה, ש"בהמתו" היא בהמה טהורה העומדת לאכילה, ו"בהמה טמאה" היא חמור (ב"חמרים" עסיקנין!) "העומדת לרכוב עליה או להטעינה משאוי וכו' " (ע"ש).

(39) מית ה. עדיני נפש ממעטים להזכיר מיתה<sup>35</sup>. ובמקום "מת לו מת" אומר התנא (מדות פ"ב מ"ב): "שאירעו דבר" (= איתרע ליה מילתא, מו"ק יח רע"א). או שהתנא מצרף להזכרת מיתה זיכרון של שמחה — שבת פכ"ג מ"ב: "מחשיכין על התחום לפקח על עסקי כלה ועל עסקי המת להביא לו ארון ותכריכין", אבל ל"כלה" לא הזכיר התנא ולא כלום, פי היא באה רק להפיג צער הזכרת המת. וכן בב"מ פ"ו מ"א: "שכר את החמר ואת הקרר (ע"י תוס') להביא פרייפרין וחלילים לכלה או למת".

וכן המטבע "אירעו אבל או אונס" (מו"ק פ"ב מ"א) מובא בטהרות פ"ט מ"ב בתוספת "או משתה": "ואירעו אבל או משתה או אונס".

וכן נהגו יהודי פרס עד לפני חמישים שנה: במכתבים שהייתי מקבל מתלמידי של אבא-מארי זצ"ל, אם הודיעני הפותב על פטירת מי שהוא או מי שהיא, הוסיף

34. תוי"ט ומ"ש מביאים נוסח הרא"ש: כמין פרה.

35. השוה "ותשאר האשה משני ילדיה ומאישה" (רות א, ה). נמנע מלהזכיר שכול ואלמון.

סמוך לידיעה זו לאחריה הודעה על חופה או על ברית מילה סתם: היום יש שבע ברכות, מחר יש מילה.

40) ספין. השם ספין נמצא במשנה יותר מ־20 פעם בהלכות שחיטה ובטומאת פלים. וכן נזכר בירושלמי (שבת פ"ט יז ע"ב): ספין של מילה<sup>36</sup>. אבל המשנה קוראה לספין זו "פלי" סתם — שבת פ"ט מ"א: "ר' אליעזר אומר אם לא הביא כלי מע"ש מביאו בשבת מגולה". אבל האמורא ר' יצחק משתמש בשם "איזמל" (מל"י *σμιλη*) — שבת קל סע"א: "א"ר יצחק פעם אחת שכחו ולא הביאו איזמל מע"ש".

"איזמל" נזכר במשנה ככלי עבודה של רצענים (פלים פכ"ו מ"ט) ושל נגרים (שם פ"ג מ"ד). וכן נזכר בספין של שחיטה בדוחק: ואפי' באיזמל (חולין פ"ב מ"ג). והוא תרגום "תער" (ישע' מד, יג) ו"חרבות צורים" (יהושע ה, ב — למילה!). וכן הבר' בשבת קל ב שונה סתם: כשם שאין מביאין אותו וכו'. גם הוא לא הזכיר לא סכין ולא איזמל (ואולי נזכרו באותו קובץ לפני הקטע המובא?)<sup>37</sup>.

### ס י כ ו ם

רבותינו שוני המשניות השתמשו בלשון נקייה ובכינויים בכמה דרכים: (א) זהירות מיוחדת נהגו בענייני אישות, שהצניעות יפה להם. וכן אמרו: שימש, דרס, נכפש, נתייחד, בעל קרי; שימשה, מדברת, אוכלת, לנה, נהנית ל-, נתייחדה, קלקלה; תשמיש (המיטה), הרגל דבר, דבר אחר, יוצאת החוץ, וגם להימנעות מחיי אישות השתמשו ב"מרד על-".

(ב) וכן קראו לאברי המין בשמות שונים: מילה, בעל גבר, נקובין; בית הבושת, קבר, נידה, פניה, עצמה; יין (פינוי לדם המקור).

(ג) שמות המעוררים מאיסות ובחילה הוחלפו בשמות אחרים: מאכולת, רעי, מי רגלים, מטיל מים, עושה צרכיו, בית הפיסא.

(ד) הפרט המדובר בו דרש פינוי התואר: פושי ת' שחור באתרוג, עוקץ ת' זנב בקרבן, בהמה ת' חמור בענייני אכילה ועוד.

36. מעניינת טעות של בעל "הגדות התלמוד". בפסח' סו א מסופר, ששואלים את הלל: שכח ולא הביא סכין מע"ש, וכתב בעל אה"ת: פי' לצורך ברית מילה(!).

37. ואלה המשניות, שנדונו במחקר זה: ברכות ב ה 178, ג ד 27, ח לה ב ג 6, ש ב ת א ג 28, ב ד 13, 38, ו ה 9, ט ג 3, י א 40, ב 3, ע י ר ו ב י נ י ה 14, ש ק ל י מ ג ב 33, י ו מ א ד 32, ב ג 10, ג ב 14, 15, 32, 32, ס ו פ ה ג ו 37, י ב מ ו ת ז ה 23, י א ב 24, פ ת ו ב ו ת א ז 26, ח 18, ה ז 30, ט 19, ז ה 29, נ ד ר י מ ח ז 20, ס ו ט ה א ז 6, ג ט י נ ז ז 7, ח ד, ט 21, ס נ ה ד ר י נ ז ד 36, ט א 35, מ פ ו ת ג י ד 13, ש ב ו ע ו ת ב ד 16, ע ב ו ד ה ז ר ה ג ד, ד ה 14, ה ו ר י ו ת ג ז 24, פ ר י ת ו ת ד א ב 34, ת מ ו ר ה ו ב 21, ח ו ל י נ ט ב 5, ב כ ו ר ו ת א ב 38, ז ה 1, ת מ י ד א א 12, מ ד ו ת ב ב 39, פ ל י מ י ז ב 13, כ ד ט ז, כ ח ט 25, ט ה ר ו ת ט ב 29, נ ד ה ב א 16, ג 7, ח ב 11, ט א, ב 15, י א 8, י ח 16, א ה ל ו ת א ח 2, ז ד 4, מ כ ש י ר י נ ג ח 38, ו ה 14, ז ב י מ ב ב 31.



ה) ופעמים סתמו ורמזו על המעשה מפני הכבוד: קרי לכה"ג בליל יוה"כ, עשיית צרכיו, גנבה של הפהן התורם את הלשפה, בת פהן שזינתה, אדם ששגג ובא על אחותו, אשה הנרבעת.

ומי יתן ונוכל גם אנו לקיים דברי ריב"ל "לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו" (פסח' ג א), ונהיה כבני יהודה שהקפידו על לשונם (עיר' נג א) כדי שתתקיים תורתנו בידינו, והתלמוד יביאנו לידי מעשים.

**"מקוללי אלוהים ואנשים" (מגילת המקדש סד, 12)**

וכי־יהיה באיש חטא משפט־מות והומת ותלית אתו על־עץ. לא־תלין נבלתו על העץ  
כִּי־קבור תקברנו ביום ההוא כי קללת אלהים תלוי, ולא חטמא את־אדמתך אשר ה'  
אלהיך נתן לך נחלה

(דברים כא, כב–כג)

- הפסוקים הנ"ל מעלים מספר בעיות, וביניהן:
- א. האם דין תלייה אמור בכל הוצאה להורג, או רק בסוגים מסוימים של חטא משפט־מות?
- ב. האם המדובר בתלייה שלאחר המות (לפי סדר המלים "והומת ותלית"), או בהמתה על ידי תלייה (והמלים "והומת ותלית" — כלל ופרט)?
- ג. באיזה אופן של תלייה (מן הצואר, מן הזרועות . . .) מדובר?
- ד. מה מובן המלים "כִּי ק ל ל ת א ל ה י ם ת ל ו י"? ובעיקר, האם יש כאן *genetivus objectivus*, והפונה — שהתלוי (או התלייה) קילל(ה) או מקלל(ת) אלהים; או שמא יש כאן *genetivus subjectivus*, והפונה — שאלהים קילל או מקלל את התלוי (א): את התלייה)?
- פידעו, לפי פירוש התנאים המדובר (א) בעונש המיוחד למי שקילל את ה' (א) גידפו; פושע כזה (ב) נתלה לאחר סקילתו (ג) על־ידי קשירת שתי ידיו לעץ; והמלים "כִּי קללת אלהים תלוי" הן (ד) *genetivus objectivus*, ומציינות גם את פשעו של התלוי (ראה לעיל: א) וגם את העובדה שהתלייה מקללת (=גורמת לבזיון) הקב"ה<sup>1</sup>.
- פירוש אחר לגמרי משתקף ב"מעשי השליחים" ואצל פולוס. אמנם אין שם התייחסות לשאלה הראשונה: איזהו הפושע, שדין תלייה חל עליו? אבל יש תשובות ברורות לשאלות ב–ג: מאחר שהמלים "ותלית אתו על־עץ" נתפסות שם על מותו של ישו הנוצרי<sup>2</sup>, מובן שהפונה (ב) לתלייה הגורמת למות, ותלייה זו — (ג) צליבה. ולגבי שאלה ד, לפי פולוס יש לראות במלים "כִּי קללת אלהים תלוי" *gen. sub.*, כלומר: ה'

1. ראה: ספרי דברים רכא (פינקלשטיין, עמ' 253–255); מדרש תנאים לדברים כא, כב–כג (הופמן, עמ' 131–132); משנה סנהדרין ו, ד; תוספתא שם, ט, ו–ז; ועוד. על מקלל = 'מבוה' ראה הערה 24 להלן.

2. מעשי השליחים ה, ל; י, לט; האגרת אל הגלטיים ג, יג. על השימוש בפסוקינו ראה במיוחד: M. Wilcox, "Upon the Tree" — Deut 21:22–23 in the New Testament', *Journal of Biblical Literature* XCVI (1977), pp. 85–99

מקלל את התלוי (הוא מסביר, כי ישו היה חייב להתקלל, כדי לפדות את היהודים מקללה שרבעה עליהם<sup>3</sup>).

היבטים שונים של הפירוש הזה מופיעים בענפים של הספרות הפרשנית העתיקה. כך, למשל, מספים תרגום הפשיטתא לגבי שאלה ב<sup>4</sup>, ותרגום השבעים ותרגום ניאופיטי מסכימים עם פולוס בשאלה ד<sup>5</sup>. והנה, לפני כעשר שנים פרסם יגאל ידין קטע ממגילת המקדש מקומראן (סד, 6–13)<sup>6</sup>, וממנו משתמעת — לכאורה — הסכמה עם כתבי הנצרות בכל השאלות<sup>7</sup>. בנוגע לשאלה ב, נובעת מסקנה זו מן העובדה, שהקטע הופך פעמיים את סדר הפעלים "והומת ותלית" (אבל פעם אחת נשמר הסדר המסורתי), ובנוגע לשאלה ג היא נובעת מהשנאת קטע זה לקטע ממגילה אחרת<sup>8</sup>, שאף בו נזכרת תלייה על עץ. המסקנות האלה כבר עזרו מחלוקת בין החוקרים<sup>9</sup>, ולא אפנס אליה.

3. האיגרת אל הגלטיים ג, י-יד.

4. ראה: וילקוקס (לעיל, הערה 2), עמ' 90; י' ידין, מגילת המקדש, א, ירושלים תשל"ו, עמ' 287; י' מאורי, תרגום הפשיטתא לתורה בויקתו למקורות הפרשנות היהודית (דיסרטציה — האוניברסיטה העברית) תשל"ו, עמ' 171–173.

5. ושניהם, כמו פולוס, מכניסים את התיבה פל ("פי מקולל... פל התלוי...") כדי להבהיר את הפונה. יש להניח, שפולוס הלך כאן בעקבות תרגום השבעים; כך וילקוקס (לעיל, הערה 2), עמ' 86–87, וכן: J.A. Fitzmyer, 'Crucifixion in Ancient Palestine, Qumran Literature, and the New Testament', *Catholic Biblical Quarterly* XL (1978), p. 512, n. 68.

6. ראה: Y. Yadin, 'Peshet Nahum (4QpNahum) Reconsidered', *Israel Exploration Journal* XXI (1971), p. 6. את הקטע אפשר לקרוא היום במהדורה השלמה של המגילה (לעיל, הערה 4), כך ב, עמ' 203–204 (ותצלמו שם, כך ג, לוח 79).  
7. את ההסכמה הזאת מדגישים, בין השאר: וילקוקס (לעיל, הערה 2), עמ' 89–90; פיצמאיר (לעיל, הערה 5), עמ' 511–512; א' בץ, 'מותו של חוני-חוני' לאור מגילת המקדש מקומראן (הערות לקדמוניות יד 22–24), פרקים בתולדות ירושלים בימי בית שני — ספר זיכרון לאברהם שליט (בעריכת א' אופנהיימר, א' רפפורט, מ' שטרן), ירושלים תשמ"א, עמ' 95–97; J.M. Ford, "'Crucify him, crucify him" and the Temple Scroll', *Expository Times* LXXXVII (1975/76), pp. 275–278. על שאלה ד, היא השאלה שנתרפו בה להלן, ראה גם: H.-W. Kuhn, 'Jesus als Gekreuzigter in der frühchristlichen Verkündigung bis zur Mitte des 2. Jahrhunderts', *Zeitschrift für Theologie und Kirche* LXXII (1975), pp. 33–34.

8. הפונה לחלק מפרש נחום (4QpNahum frgs. 3–4, col. 1, lines 7–8). הטקסט מובא במאמרים של ידין (לעיל, הע' 6, עמ' 2), פיצמאיר (לעיל, הע' 5, עמ' 499) ובאומגארטן (להלן, הע' 9, עמ' 172 [=472] במאמר הראשון, ועמ' 7\* במאמר השני).  
9. ראה, למשל: J.M. Baumgarten, 'Does TLH in the Temple Scroll Refer to Crucifixion?', in: idem, *Studies in Qumran Law*, Leiden 1977, pp. 172–182 (= *Journal of Biblical Literature* XCI [1972], pp. 472–481); idem, 'Hanging and Treason in Qumran and Roman Law', *Treasure in Qumran and Roman Law* (ספר צבי מ' אורלינסקי), ירושלים תשמ"ב, עמ' 7\*–16\*.

פאן אדון בשאלה ד, אשר המסקנה הנ"ל לגביה נובעת מן העובדה שהמגילה גורסת 'פי מקוללי אלוהים ואנשים תלוי על העץ' (שורה 12). החוקרים והמתרגמים מסכימים שיש לקרוא כאן "מקוללי", בשורק, ולפיכך הפועל סביל, ואלהים (ואנשים) מקללים), כמו בפירושו של פולוס<sup>10</sup>. דעתי שונה מזו, כפי שיתברר. אך כדי לעמוד על מובנן האמיתי של המלים, יש, לדעתי, לחזור ולדון גם בתשובת הקטע על שאלה א: איזהו הפושע, שדין תלייה חל עליו? אגב כך נראה, שיתברר לנו פירוש אחר לא למלים המובאות בלבד, אלא לקטע כולו.  
ההרי לשון הקטע:

- 6 כי  
7 יהיה איש רכיל בעמו ומשלים את עמו לגוי נכר ועושה רעה בעמו  
8 ותליתמה אותו על העץ וימת על פי שנים עדים ועל פי שלושה עדים  
9 יומת והמה יתלו אותו<sup>11</sup> העץ. כי יהיה באיש חטא משפט מות ויברח אל  
10 תוך הגואים ויקלל את עמו ואת<sup>12</sup> בני ישראל ותליתמה גם אותו על העץ  
11 וימות ולוא תלין נבלתמה על העץ כי קבור תקוברמה ביום ההוא כי  
12 מקוללי אלוהים ואנשים תלוי על העץ ולוא תטמא את האדמה אשר אנוכי<sup>13</sup>  
13 נותן לכה נחלה

להפניות נוספות, ראה פיצמאיר (לעיל, הערה 5), עמ' 498–499, הערה 24; הוסף: M.P. Horgan, *Pesharim: Qumran Interpretations of Biblical Books*, Washington, D.C. 1979, pp. 176–179; D.J. Halperin, 'Crucifixion, the Nahum Peshier, and the Rabbinic Penalty of Strangulation', *Journal of Jewish Studies* XXXII (1981), pp. 32–46.

10. בעצם, אלה הרואים במלים 'מקוללי אלוהים ואנשים' "genetivus subjectivus" מתחלקים לשתי קבוצות. מעטים הולכים בעקבות סדר המלים ("מקוללי . . . תלוי . . .") ומניחים כי הכונה שמפיון שהאיש קולל, לכן נחלה (כך: J. Maier, *Die Tempelrolle vom Toten Meer*, München–Basel 1978, p. 64; M.J. Bernstein, 'Midrash Halakhah at Qumran? 11Q Temple 64:6–13 and Deuteronomy 21:22–23', *Gesher* VII [1979], p. 154). הרוב הופכים את סדר המלים (לדוגמה: 'by God and men' [וילקוס (לעיל, הע' 2), עמ' 89] ומניחים שבעל המגילה פירש ממש כמו פולוס: התלייה גוררת קללה. כך, מלבד וילקוס, גם פיצמאיר (לעיל, הערה 5), עמ' 503; קוהן (לעיל, הערה 7), עמ' 33–34; *Estudios Biblicos*; F. Garcia, 'El Rollo del Templo', XXXVI (1977), p. 290; A. Caquot, 'Le Rouleau du Temple de Qoumrân', *Etudes théologiques et religieuses* LIII (1978), p. 498).  
11. יש להשלים: על העץ.

12. האות ו"ו נוספה לאחר הפתיכה הראשונה (תחילה כתב: "את עמו את בני ישראל").

13. כאן מתבטאת נקודת המבט הרגילה של המגילה: ה' מדבר בגוף ראשון. ראה: ידין (לעיל, הערה 4), א, עמ' 61–62.

נראה ברור, שפרשן זה — כמו חכמינו — הניח, שאין דין תלייה חל על כל פל הרוגי בית דין, אלא רק על סוג(ים) מסוימ(ים); וכן ברור, שהוא — כמותם — ראה במלים "קללת אלהים" רמז לצמצום זה. חז"ל פתרו את הרמז הזה על ידי קישורו לפרשת "איש פייקלל אלהיו" (ויקרא כד, יג-כג), שדינו בסקילה: כמו בדרך גורה שוה הסיקו, שרק מי שקילל את ה' — או, לפי דעה אחרת, רק מי שדינו בסקילה — נתלה אחר סקילתו<sup>14</sup>.

אבל לא נראה, שנוזק הפרשן שבמגילה לויקרא כד פדי להגדיר את הפושעים אשר דינם בסקילה. מסקנה זו מתבססת על שלושה נימוקים: (א) אין כאן התייחסות לדין סקילה האמור שם; (ב) שם מדובר רק במי שקילל את ה', ואילו כאן מדובר (גם?) — ראה להלן) בחטאים נגד העם; (ג) שם אין רמז לסיבה, שיש בה פדי להספיר, מדוע בחר פרשנו בוויקרא יט, טז ("לא-תלך רכיל בעמך") לשם פתיחת ביאורו לפסוקינו<sup>15</sup>.

נראה אפוא, שנוזק פרשנו לפסוק אחר, לשם סיוג "חטא משפט מות" על סמך "קללת אלהים": "אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאור" (שמות כב, כז)<sup>16</sup>. פסוק זה עדיף מן ויקרא כד, יג-כג מפל הבחינות שמנינו: (א) יש כאן אזהרה בלבד, ואין אפוא סתירה בין העונשים כמו בנידון של ויקרא כד; (ב) כאן מדובר (גם?) — ראה להלן) במי שקילל אנשים, ולא (רק) אלהים; (ג) כאן מופיעה התיבה "בעמך", המקשרת — בדרך אסוציאטיבית — לפסוק הפותח את קטענו ("לא-תלך רכיל בעמך"). ואין דמיון שני הפסוקים (שמות כב, כז; ויקרא יט, טז) מוגבל לתיבה משותפת זו בלבד, אלא גם עניינם דומה: בשניהם מדובר בפשעי הלשון.

את עבודתו של הפרשן נחלק אפוא פלקמן. הוא קישר בשלב הראשון, על סמך דמיון העניין והתיבה המשותפת ("בעמך/בעמך"), בין שתי האזהרות האמורות, והניח שעונשן זהה. בשלב השני הסיק, על סמך הדמיון "אלהים לא תקלל" / "פי קללת אלהים", שדברים כא, כב מפרט את העונש החל על מי שקילל את ה'. ולכן בשלב אחרון<sup>17</sup> קבע עונש זה על שתי האזהרות: את העברה הראשונה, הליכת רכיל

14. ראה במקורות הרשומים בהערה 1 לעיל. על התרגומים העתיקים של "קללת אלהים" ראה: מאורי (לעיל, הערה 4), עמ' 173-175.

15. וברור, שיש לראות את קטענו כפירוש של דברים כא, כב-כג, שהרי השורות הקודמות במגילה דנות בפרשה הקודמת בתורה (בן סורר ומוצה) והשורות לאחר קטענו דנות בפרשה הבאה בתורה ("לא-תראה את שור אחיך...").

16. את האפשרות, שמות כב, כז מילא תפקיד כלשהו בפרשנות המגילה כאן, כבר הציעו בקצרה כמה חוקרים, כגון: ידין (לעיל, הערה 4), ב, עמ' 204, בהערה לשורה 10; פיצמאיר (לעיל, הערה 5). עמ' 511-512; ברנשטיין (לעיל, הערה 10), עמ' 153. אבל הם לא פיתחו את הרעיון ולכן לא הסיקו את המסקנות המתבקשות (לפי דעתי).

17. אין פונתי לקבוע כאן, סדר השלבים המתואר הוא הסדר, שבו הגיע הפרשן למסקנותיו. ייתכן סדר אחר (כגון: תחילה קישר את האזהרה שבשמות לעונש שבדברים, ורק לאחר מכן השווה את האזהרה שבשמות לזו שבויקרא), וכן ייתכן שפעלה כאן מחשבה

בעם ("בעם", לדעתו, אינה "בקרבת העם" אלא "נגד העם", פגון "ותדבר מרים ואהרן במשה" [במדבר יב, א] ועוד<sup>18</sup>), רשם בשורות 6–9א, ואת העברה השנייה, קללת אלהים, בודאי רשם בשורות 9–10 (ראה להלן). הנחה זו יש בה גם להסביר, מדוע הוסיף "ואנשים" על הביטוי הקצר "קללת אלהים" שבתורה — כדי לשקף את העובדה, שפסוקנו מכוננים כלפי שתי עברות, קללת אלהים וקללת אנשים (=העם).

נותרו שתי בעיות חמורות. קודם כולל, קשה למצוא בשורות 9–10 רמז לקללת ה'<sup>19</sup>. אבל דא עקא: לפי מסורת נפוצה ביותר ביהדות העתיקה, אין הכונה של שמות כב, כז ("אלהים לא תקלל") לקללת ה'. התיבה 'אלהים' פאן — ח ל. יש שראו בכך אזהרה מקללת אלילי אומות העולם; כך סברו יהודים הלניסטיים כמו פילון ויוסף בן מתתיהו, שהיו בעלי מגמה אפולוגטית<sup>20</sup>. אבל אין לצפות, שמגילת המקדש, חיבור המבטא יחס שלילי כלפי אומות העולם<sup>21</sup>, תקבל דוקא פירוש אפולוגטי כזה. סביר יותר להניח, שרוח אצלם הפירוש הרגיל של חכמינו, שלפיו "אלהים" פאן = השופטים<sup>22</sup>. והנה, שורות 9–10 של קטענו מדברות באיש שברח ממשפט מות<sup>23</sup>. אורגאנית ובלתי-שיטתית שתפסה את הפול כמקשה אחת. לא באתי כאן אלא להציע שחזור הגיוני של טיעונים ומסקנות.

18. כך גם ברנשטיין (לעיל, הערה 10), עמ' 147–148.

19. כמובן, קושי זה אינו מתייחס לפירוש בלבד, אלא לכל פירוש של קטענו, כל עוד מניחים כי "אלהים" = ה'. כדי לבטל את הקושי, הציע בן (לעיל, הערה 7, עמ' 92), כי 'את הסיומת של גוף שלישי, יחיד, במלה הנופרת הרבה "עמו" (שורות 7, 10) אין לייחס לנושא הפסוקים, כלומר לאיש הבוגד והמקלל, אלא — כפי שניתן למצוא לעתים קרובות בספרות היהודית, כשהפונה לעקוף את שם אלהים — לעמו. מי שבוגד בעם ישראל, פוגע בקניינו של אלהים...'. אבל הצעה חריפה זו נראית דחוקה ומלאכותית, מה עוד שלפי נקודת המבט של המגילה (ראה לעיל, הע' 13) היה צריך לכתוב, לפי הצעת בן, "עמי". (ידן [לעיל, הערה 4, כרך ב, עמ' 204, בהערה לשורה 10] הציע, כי הגרסה הנכונה באמת "עמי", אלא שהמעתיק טעה "בגלל סגנון השורות שלפני-כן". אבל הצעה זו נשענת רק על הרצון לשמור את הזיהוי "אלהים" = ה').

20. ראה תרגום השבעים לפסוק זה; פילון, "על החוקים לפרטיהם" א, 53, "חיי משה" ב, 203–208 (אבל פאן הלימוד מויקרא כד); יוסף בן מתתיהו, "קדמוניות היהודים" ד, 207, "נגד אפיון ב, 237. על המגמה האפולוגטית המתבטאת בפירוש זה, ראה: א' שליט, יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, ב, ירושלים–תל-אביב 1967, עמ' פב–פג, הערה 117; מאורי (לעיל, הערה 4), עמ' 117, הערה 2.

21. ראה: נא, 19; נו, 7–11; נח, 3; נט, 18–20.

22. ראה: מ"מ פשר, חומש תורה שלמה, יח, ניו-יארק תשי"ח, עמ' כג–כז; מאורי (לעיל, הערה 4), עמ' 115–117.

23. קצת חוקרים מניחים, כי המלים "ויברח אל תוך הגואים ויקלל את עמו ואת בני ישראל" מגדירות "חטא משפט מות", ולא מעשה נפרד שנעשה לאחר החטא. לפירוש זה נוטים, למשל, ידן (לעיל, הערה 4), א, עמ' 268, וברנשטיין (לעיל, הערה 10), עמ' 149. לי נראה יותר סביר, שהבריחה לאחר החטא, שאם לא כן אין נהלום את התיבה "ויברח"? ממה

בין שהפונה למי שברח דוקא לאחר גזר הדין, בין שנכלל כאן גם מי שברח לפניו (ואולי אפילו מי שברח לפני עצם המשפט), מכל מקום אפשר לראות בכך "ביזיון בית המשפט", בלשוננו, הלא הוא 'קללת אלהים'<sup>24</sup>.

ואשר לבעיה השנייה: לפי הצעתנו המלים "פי מקוללי אלוהים ואנשים תלוי על העץ" מנמקות את הקביעה, שמי שדיבר רעות נגד עם ישראל, או ביזה את שופטיו, דינו בתלייה. אבל לפי פירוש זה היה לנו לצפות לפועל יוצא: "מקללי". אולם נראה, שיש לקרוא ולהבין גם מקוללי, כאן, כפועל יוצא, וזאת באחת משתי דרכי בררה: (א) או שנתעלם מן הוי"ו, כדרך שיש להתעלם מאות זו (מבחנה פרשנית) במקומות הרבה במגילה זו ובאחרות<sup>25</sup>; (א) או (ב) שנראה כאן דוגמה — אמנם לא מצאתי לה אח — לשימוש בשורש קלל בבניין פועל, כמו מגולל, מהולל, מחולל, מעולל, ועוד<sup>26</sup>. מכל מקום לעומת הצורה ויקלל, המצויה במקרא,

ברח? (את הבעיה הזאת עוקפים ידין וברנשטיין בכך, שהם מדברים על בריחה אל האויב, והבורח בורח מאימת המלחמה. אבל המגילה מדברת כאן על "גואים" בלבד, ולפי נח, 4-3 [כי ישמע המלך על כול גוי ועם מבקש לגזול מכול אשר יש לישראל...]) אין להניח מראש, שכל גוי נתפס כאויב. להדגשה נכונה של העובדה, שמדובר כאן בגויים, ולא באויבים, ולהשאנה מעניינת לחוק הרומי בעניין זה ראה מאמרו השני של באומגארטן (לעיל, הערה 9, עמ' 11\*-12).

24. על כך, שמובנה הבסיסי של מקלל היא 'מקלה', 'מבוה', ראה: H.Ch. Brichto, *The Problem of "Curse" in the Hebrew Bible*, Philadelphia 1963, pp. 118-177 esp. 137-165; G.R. Driver, *Journal of Semitic Studies* X (1965), pp. 94-95.

25. ראה, למשל, על תוספת וי"ו לאחר פה"פ או עה"פ, בבניין קל, במגילת המקדש ובמגילות אחרות: א' קימרון, "לשונה של מגילת המקדש", לשוננו מב (תשל"ח), עמ' 90: "שאלת מבנין, הטעמתו ומקורן של הצורות האלה שנויה במחלוקת". לשימוש בחולם במקום פתח במגילת המקדש, ראה גם: מושקה (מו, 7; מט, 7 = משקה); והחורגול (מח, 3 = והחרגול [ויקרא יא, כב]; הסופר "שכח" את הוי"ו הראשונה וחזר והכניס אותה לאחר מכן, ונראה להסביר, שתחילה העתיק מלה נדירה זו ממקור, שבו הייתה פתובה כמו בנוסח המסורה, וחזר ל"נקד" אותה בהתאם למבטאו; חוקות עולם (ית, 8; יט, 8; כב, 14; כד, 8; כה, 8; כו, 4 = חוקת עולם). לדעת ח' ילון, תוספת וי"ו, במורפולוגיות שונות, משקפת השפעה ארמית (מגילות מדבר יהודה — דברי לשון, ירושלים תשכ"ז, עמ' 59-60, 98; על חזויר [ישעיה סה, ד; סו, ג, יז = תזיר] ראה גם: E.Y. Kutscher, *The Language and Linguistic Background of the Isaiah Scroll (1 Q Isa<sup>a</sup>)*, Leiden 1974, p. 374. מהפנה אותי לדברי ילון. בנוגע למקרה דילן, מקוללי במקום "מקללי", יש להזכיר, שגם בלשון חז"ל, כפי שהעיר קוטשר, למ"ד תוכפת עשויה לגרום להכנסת וי"ו במקום פתח שלפניה (י' קוטשר, ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, א, רמת-גן תשל"ב, עמ' 38, 91; תודתי נתונה לפרופ' י' בלאו, שהפנה אותי לדברי קוטשר).

26. על בניין פולל במגילות, ראה: א' קימרון, דקדוק הלשון העברית של מגילות מדבר יהודה (דיסרטציה — האוניברסיטה העברית), 1976, עמ' 199, 207. אולי מן הדין לציין את העובדה, שפשר תהלים לו מקומראן (טור ג, שורה 9) גורס "כיא מבורכניו [יר]שו ארץ

נשתמר אף במגילה (שורה 10) הכתיב המקראי; אבל הצורה מקללי אינה במקרא, ולכן "השתחרר" הסופר והשתמש בכתיב שנראה בעיניו (או באוזניו): מקוללי.

ל ס י כ ו ם : אם נכונה הצעתנו לפירוש קטע זה במגילה המקדש, אין בו פירוש של פולוס (ואחרים) לדברים כא, כב-כג, אשר לפיו ה' מקלל כל איש תלוי. אין ה' נזכר כאן כלל. בעל הקטע, בדרך אסוציאטיבית, קישר את עונש התלייה שבפסוקינו לשתי אזהרות שבתורה, שהבין אותן כפגיעות בלשון בעם ובשופטיו, וקבע, שדין שני הפשעים בתלייה: "כי מקוללי (=מקללי) אלהים (=שופטים) ואנשים (=עם ישראל) (דינו<sup>27</sup> להיות) תלוי על העץ"<sup>28</sup>.

ומקולליו יכר]תו" בפסוק כב, במקום "כי מברכיו יירשו ארץ ומקלליו יכרתו" של נוסח המסורה (הוי"ו השנייה של ומקולליו נוספה לאחר הפתיחה הראשונה). ראה: J.M. Allegro, *Qumran Cave 4*, Oxford 1968, p. 44. הפשר ממשיך ומסביר (שם, שורה 12), כי מקולליו אלה "המה עריצי ה[ברית, ר]שעי ישראל", ומכאן נראה, לכאורה, שהם נתפסו כרשעים אקטיביים, והיה צריך לנקד מקולליו. אם מסקנה זו נכונה, הרי בכך אסמכתא לפירושנו לאותה תיבה במגילת המקדש. אולם היא אינה הכרחית, ואפשר שהמשך הפשר, המנמק פסוק כב בעזרת הפסוק הבא ("כיא מה' מצעדי גבר כוננו" — אין פי בנוסח המסורה), מלמד, שהרשעים כך הם, משום שה' קילל אותם (לפי התורה הרגילה של הפת), ולכן יש לנקד, כמו בנוסח המסורה, מקולליו. (יש להעיר, שהפרסומים הראשונים של הפשר לא כללו אותה כיא בתחילת פסוק כג. אולם מפיון שאַלְגֶרו [שם, עמ' 48, בהערה לשורה 14] מעיר עליה מפורשות, יש להניח, שקריאה זו — פנראה, על סמך תצלום משופר — היא הנכונה).<sup>27</sup> את הסתירה במספר ("מקוללי... תלוי") אפשר לראות או כטעות גרידא, או כתוצאה מרצונו של הפרשן לשמור את לשון המקרא (כאן: תלוי) במידת האפשר. להצעה אחרת, המבוססת על ההנחה שיש לנקד מקוללי (בשורק) כמו בתרגום השבעים, ראה ספרו של באומגארטן (לעיל, הערה 9), עמ' 173, הערה 4. (אין להצעה מובאת במאמרו המקורי).<sup>28</sup> תודתי נתונה לקרן מאירסדורף, אשר מינתה אותי ל"מרצה מאירסדורף בהיסטוריה של עם ישראל" לשנות תשמ"א-תשמ"ג באוניברסיטה העברית בירושלים.



## ראשיתה של השקילה המדויקת בשירה העברית

א. הפעיה      ב. שירה הברתית במבטא בבלי      ג. התפשטותה של המסורת  
ההברתית      ד. שירי חול הברתיים בספרד      ה. מקורה המזרחי של  
השירה הפמותית      ו. הרקע הערבי של השיטה ההברתית      ז. משקלים  
כמותיים למחצה      ח. שקילתם המדויקת של מקראות      ט. המהלך  
ההיסטורי

— א —

את התחלת השקילה הערבית בעברית מייחסים לר' אדונים הלוי מפאס, או בכינויו  
הַרְבְּרִי דונש בן לברט<sup>1</sup>. פעולתו כשוקל, אשר נודעה לראשונה בספרד באמצע המאה  
העשירית, עוררה עליו שם את ביקורתם החריפה של המלומדים המקומיים, תלמידי  
מנחם<sup>2</sup>. הקשר בין שיטתו של דונש ובין המשקלים הערביים עולה לא רק מטענותיהם  
של תלמידי מנחם, אלא גם בפשטות מן התבניות המשקליות, שבהן משתמש דונש,  
שהן מקבילות למשקלים מפורסמים בערבית. פעולתו של דונש בהכנסת משקל בעל  
עקרונות כמותיים אל לשון בעלת הטעמה יציבה ועצמאית ואשר משקליה הקדומים  
טוניים בעיקרם<sup>3</sup>, בעייתית היא. גורמים כבדי משקל היו צריכים לפעול בחיים  
כבשירה כדי שתהליך כזה אמנם יתרחש. והדבר קשור בודאי לא רק בשינוי המבטא  
של הלשון, ששימושה העיקרי היה בספרות, אלא גם באוירה התרבותית שפתוכה  
פעלו המשוררים, בחיי החברה ובמיוחד, בחיי הרוח.

אחד השירים הראשונים הפתובים במשקל הפמותי החדש הוא, לא בכדי גם  
שיר, שנשא וגישתו חדשים לגמרי בעברית. דונש מדבר בו בהרחבה בהנאות  
החושיים; בתענוגות השתייה וההתמכרות לה בערב ובבוקר, בליווי קולות ערבים של  
כפוף תעלות מים ומזרקות בגן הספרדי, הוסף על כך צלילי מיתרים ורינת ציפורים

1. ראה: ח' בראדי, 'על המשקל הערבי בשירה העברית', ספר היוכל לשמואל קרויס,  
ירושלים תרצ"ז, עמ' 117-126.

2. ראה: ספר תשובות תלמידי מנחם אבן סרוק, מהדורת ז' שטרן, וינה 1870 [להלן:  
ספר תשובות], עמ' 20-29.

3. ראה: א' מירסקי, 'השירה העברית בתקופת התלמוד', ירושלים, ב (תשכ"ז), עמ'  
174-179, וכן ע' פליישר, 'עיונים בדרכי השקילה של שירת הקודש הקדומה', הספרות, 24  
(1977), עמ' 70-83.

על ענפי עצי בושם, כל זה לבד מן המוסיקאליות של השקילה החדשה<sup>4</sup>. תפנית חדה פוזת לא אירעה כמובן בבת אחת, בתוך מה שנחשב שיר היין הראשון. אבל שיר זה יוכל מכל מקום להיחשב פנקודת מפנה, שכן השיטה הפרוזודית החדשה, שהוצגה כאן הצגה עקרונית, כבשה את שירת החול של תור הזהב המפורסם פיפוש מוחלט. גם מלבד זאת הייתה המאה העשירית תקופה עתירת חידושים.

אם חסרים אנו נתונים להבנת תהליכי עלייתה והתפתחותה של השקילה הפמותית בעברית, הרי שהמצב עוד מסתפק, כאשר אנו מגלים, שבזמנו של דונש, פחות או יותר, פעלה בשירתנו לראשונה עוד שיטת שקילה נוספת, שלא הייתה קיימת בעברית עד אותה עת. שיטה זו, בניגוד לקודמתה, משמשת בשירת הקודש בעיקר. גם היא שיטה הברתית מדויקת, ולא שיטה טונית גרידא, אבל בשיטת שקילה זו אין מבחינים, כמו בשיטה הפמותית, בין האורך השונה של התנועות. העיקרון היחיד הקובע את מבנה הטור השירי הוא המספר הקבוע של תנועות מלאות או הברות המשמש בו. שיטה פרוזודית זו מכונה לפיכך בשם המשקל ההברתי. בניגוד למשקל הפמותי, שאנו יודעים לפחות מי 'המציא' אותו, או לפחות מתי הופיע לראשונה בשירה, הרי שלגבי המשקל ההברתי אפילו זה אינו ידוע. אין בידינו דיונים סביב הכנסתו לשימוש, ולפיכך גם קשה להגיע לתאריך מוסכם אשר ניתן לייחס לו את הכנסתה של השיטה ההברתית לשירה העברית<sup>5</sup>.

דעות שונות נאמרו באשר למוצאו של המשקל ההברתי. מלכתחילה ראו גם בו, כמו במשקל הפמותי, תוצאה של ההשפעה הערבית. את צורתו החפשית יותר הסבירו פפשרה בין הסגנון האמנותי הפכד, שפפתה השקילה הפמותית המוקפדת על השירה, ובין צרכיה העממיים של שירת בית הפנסה, שנועדה לציבור פולו. השיטה הפמותית המדויקת, שהלמה אולי את החברה החצרנית של רמי המעלה, לא יכולה הייתה להתקבל בלא הסתייגות בקרב המוני בית הפנסה היהודי, ולמענם יצרו, לפיכך, את השיטה ההברתית לאחר שהשיטה הפמותית כבר פעלה בשירת החול<sup>6</sup>. דעה שונה באשר למוצאו של משקל ההברות רואה גם בו תוצאה ישירה של השפעה זרה. לפי דעה זו השיטה שאולה אצל המשוררים העבריים משירה ספרדית מקומית, לא ערבית.

4. על פי הפותרת הערבית של השיר 'ואומר אל תישן שתה יין ישן', השירה העברית בספרד ובפרובאנס<sup>2</sup>, מהדורת ח' שירמן, ירושלים ותל-אביב תשי"ט [להלן: שירמן], עמ' 34. וראה גם: י' רצהבי, 'שירת היין לר' שמואל הנגיד', בר אילן, ט (תשל"ב), כרך א, עמ' 432, הע' 88.

5. מקובל לחשוב ששירו של תלמיד מנחם, יצחק אבן קפרון, 'יגדתי מפני שמים קונה', ראה: שער השיר, מהדורת ח' בראדי וק' אלברכט, לייפציג 1905, עמ' 7, הוא השיר הראשון הכתוב במשקל ההברות.

6. ראה: א' מירסקי, 'ערכי השירה העברית בספרד', בתוך: *The Sephardi Heritage*, R.D. Barnett (ed.), London 1971, pp. 243-4. וכן ע' פליישר, 'הפייטן ר' יצחק בר לוי ופיוטיר', ספר חיים שירמן, ירושלים תש"ל, עמ' 286.

אבל מפיון שהדוגמאות הראשונות של שירה מעין זו, שהגיעו אלינו, מאוחרות בכמה מאות שנים, דורש הסבר זה עוד הנחה נוספת: שכבר בתחילת המאה ה' הייתה קיימת שירה רומאנית (לאטינית מקומית) מגובשת בספרד, השקילה בשיטה הסילאבית המקובלת בשפות הרומאניות<sup>7</sup>. ש"מ שטרן הצליח, אמנם, להקדים את ראשית השירה הספרדית, בעזרת קטעי הסיום (הכרג'ות) שזיהה בתוך שירי חול סטרופיים עבריים, למאה האחת-עשרה<sup>8</sup>. אבל עכשיו נראה, שיש להקדים, לכאורה, את עלייתה של השירה הלאטינית והולגארית שבספרד לראשית המאה העשירית. והפעם לאו דוקא בעזרתם של טקסטים חדשים, אלא על פי מה שניתן להסיק מעקרן השקילה המשמש בשירת הקודש העברית שלנו. לפי הסבר זה לא הסתפקו היהודים בספרד של המאה העשירית בקבלת עולה של מְטריקה זרה אחת — בשירת החול — אלא עוד הוסיפו עליה שיטה זרה שנייה, גם בשירת הקודש שלהם.

עקב הקשיים שמעוררת הפנייה אל ספרות זרה, שצריך אף להניח את קיומה, נדמה, שמוטב לפנות ראשית אל ספרותנו שלנו. ומסתבר, שפתרון אחד פולל, הנותן פירוש משביע רצון לכל הנתונים, עדיף על שורה של פירושים חלקיים. על פי בדיקה מחודשת של השירה העברית במאה העשירית בספרד ומחוצה לה ניתן, אפוא, להראות, שקיימת זיקה ברורה בין שתי השיטות, ההברתית והפמיתית. הדבר עולה כבר מן העובדה, שבתבניות ההברתיות, המשמשות בראשית התקופה, כתבו גם שירה שאינה ליטורגית. כמו כן תבניות אלה, כמו מקבילותיהן הפמיתיות, מעוגנות בתבניות השקילה הערביות השכיחות. ניתן אף להראות, שתבניות השקילה ההברתיות הללו נעשו, אחר פיתוח מסוים, ליסוד של תבניות שקילה פמיתיות למחצה, המשמשות באופן בלעדי בשירת תור הזהב העברית. השיטה ההברתית עצמה נתייחדה בסופו של דבר לשירת הקודש בין היתר גם בגלל הגון הארכאי המסורתי שדבק בה במשך השנים. נפתח את עיוננו בשירה שאינה שירת קודש ואשר מוצאה המזרחי של שקילתה ההברתית עולה מן המבטא הפבלי המשתקף בה. מיותר לציין, שאין להניח קיומו של מבטא כזה בסביבה שלשונה המדוברת היא לאטינית חדשה<sup>9</sup>.

7. ראה: E. Fleischer, Contributions hebraïques a une meilleure comprehension de quelques aspects de la poesie europeene du haut moyen-age, *Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medio Evo*, XXVI (Spoleto 1980), p. 826.

8. ראה בכתביו המקובצים בנושא זה S.M. Stern, *Hispano-Arabic Strophic Poetry*, Oxford 1974. מאמר באל-אנדלוס משנת 1948 פתח את מדע לימודי הכרג'ה ושאלת מקורותיה של הליריקה הרומנסית. ראה עכשיו: R. Hitchcock, *The Kharjas — A Critical Bibliography*, London 1977, No. 202. חשובים במיוחד ספריהם של K. Heger, טיבינגן 1960 (מספר 114) וספרו האחרון של J.M. Sola-Solé, ברצלונה 1973 (מספר 197). 9. אבל ראה להלן הערה 72.

## - ב -

מן המשלים המחזורים, שניתן לשייך לסעיד בן באבשאד הפהן, אנו יודעים היום על למעלה משלוש מאות מחזוזות. מהן פרסם ח' שירמן כמאה וחמשים בתוך האוסף המיוחד שלו 'משלים מחזורים'<sup>10</sup>. וכארבעים נוספים נתפרסמו בידי ע' פליישר<sup>11</sup>. למעלה ממאה מחזוזות נוספות עדיין גנוזות באוסף פירקוביץ השני בלינגראד (מס' 190/7). מתוך צילום של עמוד אחד מכתב-היד הגנוז, אשר ראה אור בסאוועטיש היימלאנד<sup>12</sup>, ניתן היה לעמוד על מבנה מיוחד למחזוזות, שכל אחד משני הטורים החזורים ביניהם ויוצרים מחזוזות אחת מתחצה באמצעותו. ע' פליישר העמיד על כך, שחלוקת הטורים מעוגנת במבנה הפרוזודי שלהם, שכן לכל צלעית מספר קבוע של חמש הברות. ממציאותה של שקילה בשיטה הברתית בשירה שאינה ליטורגית הוא אף הגיע, בין השאר, למסקנה על מקומו של מחבר המשלים. לדעתו קשה להניח, שהמחבר פעל בספרד עצמה. שכן משקל המבוסס על עקרונות המנייה ההברתית משמש בספרד בשירת בית-הפנסת בלבד וייעודם של משלי סעיד בן באבשאד בודאי איננו כזה. נוסף על כך טען פליישר, שאי אפשר שמשורר ספרדי משיעור קומתו לא נשתמר זכרו באף אחד מן החיבורים המוקדשים לתולדות החכמים והמשוררים. בבחירה בין המזרח וצפונה של אפריקה הכריע פליישר לטובת צפון אפריקה<sup>13</sup>. ובלא ספק עניין לנו כאן בתופעה ספרותית מבודדת, שייחודה יכול ללמד בין השאר על ריחוקה הגיאוגרפי. מכל מקום נדמה, שניתן עכשיו להוכיח את ריחוקו הגיאוגרפי של המשל, סעיד בן באבשאד, ממרכז השירה הספרדי, לא רק על פי שיקול הדעת, כי אם גם על פי בדיקה של המבטא המונח ביסוד השקילה ההברתית שלו. מסתבר, שהיה זה מבטא בבלי ביסודו, וכידוע נפוצה הקריאה הבבלית במזרח, ועל פי עדות בן הזמן, קרקסאני, מפרס ועד תימן בדרום<sup>14</sup>.

10. ראה: ח' שירמן, שירים חדשים מן הגניזה, ירושלים תשכ"ו [להלן: ש'], עמ' 427 ואילך וכן עמ' 482. פרסומיו של שירמן מתבססים על שלוש העתקות עיקריות ראה שם, עמ' 431, 435, 440.

11. ראה: ע' פליישר, 'ענייני פיוט ושירה', מחקרי ספרות מוגשים לשמעון הלקין, ירושלים תשל"ג, עמ' 192-194 [להלן: פ']. על פי דף כפול מתוך כתב-יד בניקוד בבלי, אשר שריד של דף כפול נוסף ממנו נרשם בידי י' ייבין, הניקוד הבבלי ומסורת הלשון המשתקפת ממנו, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה מוגש לסינט האוניברסיטה העברית, ירושלים תשכ"ח [להלן: ייבין ומספר הסעיף], 14, 1. כתב-יד שג 3. וכן עוד ע' פליישר, 'עיון בספרות המשלים העברית הקדומה', ביקורת ופרשנות, חוברת 11-12 תשל"ח, עמ' 30-31 [להלן: ל'], על פי כתב-יד לנינגראד.

12. ראה: ל' וילסקר, 'א הימן דער כאכמע — א קאפיטל פונעם אומבאקאנטן כאכמע-בוך פון סעיד (סאיד) בען באבשאד, סאוועטיש היימלאנד, ינואר 1977, עמ' 161.

13. ראה מאמרו של ספרות המשלים העברית הקדומה (הע' 11 לעיל), עמ' 42-43.

14. ראה: ב' קלאר, 'עניני מסורה ומבטא אצל קרקסאני', מחקרים ועיונים, ירושלים תשי"ד, עמ' 323.

להנחה, שהמשקל ההברתי שימש את סעידי בן באבשאד הפריעו מלכתחילה ליקויים רבים. מתוך מניית ההברות בצלעיות הלקויות נתברר, שבמקרים שונים חסרה הברה אחת להשלמת המספר חמש. והנה מסתבר עכשיו, שחסרון זה נעוץ אך ורק בקריאה המעוגגת בשיטת הניקוד הטברני, אשר הייתה מקובלת בעיקרון גם בשירי הקודש הספרדיים השקולים בשיטת ההברות. קריאה בבלית של הקשלים מתקנת לעומת זאת את ליקויי המנייה במקרים רבים. קריאה זו הונחלה לנו פיוס בעיקר בכתבי-היד המנוקדים בניקוד עליון מיוחד, שאינו ארץ-ישראלי. מבטא זה מתואר בהרחבה בחיבורו של י' ייבין על הניקוד הבבלי ומסורת הלשון המשתקפת ממנו<sup>15</sup>. אחת התכונות הפולטות המבדילה את המבטא הבבלי מזה המשתקף בעיקרון בניקוד הטברני נוגעת למבטא תנועה קצרה בהברה פתוחה בלתי מוטעמת אחרי גרזנית. תנועה זו מתקצרת לשוא בניקוד הטברני, אבל משתמרת דרך קבע בגרזניות אל"ף ועי"ן בניקוד הבבלי. כך למשל כאשר תנועתו היסודית של העיצור המסומן באל"ף היא i משמש בה הצירי בדרך כלל כתנועה קצרה בהברה פתוחה לא מוטעמת (ייבין ט.16). הנחת מבטא כזה מאפשרת לנו ליישר את ההדורים בטור פמו: דַעַת אֱלֹהִים הִיא רֵאשִׁית דְּרָכָה (ל' 23). מסתבר, שפבר מעתיק כתב-היד לא יכול היה לכַן את המשקל ופיסק את הטור אחרי היא<sup>16</sup>. אבל השלמת הברת היא בצלעית הראשונה באה על חשבון הצלעית השנייה הלוקה באופן כזה. משום כך יש, פמובן, לגרוס: דַעַת אֱלֹהִים / הִיא רֵאשִׁית דְּרָכָה<sup>17</sup>, ויש לחשוב את תיבת אלהים כתלת-הברתית. ערך דומה יש לחיבה זו עוד במקום אחר במשלים שלנו:

וְאֶהְבֶּת אֱלֹהִים / תַּעֲמֹד לְדֹר דֹּרִים (ש' 435, 4) <sup>18</sup>.

דומה לתיבת אלהים גם תיבת אנוש. גם אותה יש להחשיב כדו-הברתית בלשון ואף במשקל. רק כך יבוא על תיקונו הטור:

הֲלֹא מֵרֵאשׁ נֹצֵר / אֲנוֹשׁ מִבְּלִי מָה (ש' 431, 5) וכן גם הטור המתוקן: כִּי אֲנוֹשׁ חֲסִי רַב / נִמְשָׁךְ לְתַאֲנוֹתוֹ (ש' 434, 18).

וכשם שנהג בעל המשלים שלנו להחשיב את התנועה המקורית i אחרי עיצור המסומן באל"ף הוא נמנע מלהחשיב אותה, כאשר היא באה אחרי העיצורים המסומנים בה"א או בחי"ת. שכן ה"א או חי"ת, שתנועתן היסודית i שוואות בדרך כלל גם בניקוד הבבלי (ייבין ט.7-8). השוב למשל: הֶבֶן בְּקֶדְמוֹתָ / וְתַחֲלַת הַיּוֹתֵד (ש' 431, 4) אוֹהֲבֵי הָעֵשִׂיר . . . וְאוֹהֲבֵי הָעֵנִי (ש' 432, 32) נוֹחֲלִים מְקוֹר תַּיִם (ש')

<sup>15</sup>. ראה הע' 11.

<sup>16</sup>. ראה בתצלוים כתב-היד הפלול במאמרו של וילסר (הע' 12 לעיל).

<sup>17</sup>. מן ההקשר המדבר בחכמה נראה, ש'דעת אלהים' הוא הנשוא, ולפיכך נדמה,

שמקומו הטבעי של האוגר הוא לפני הצורה והשוה: ראשית חכמה יראת ה' (תה' קיא, י).

<sup>18</sup>. בשני המקרים הוצע לתקן: האלהים, ראה ל', עמ' 32, הע' 36, וכן שם, עמ' 39,

הע' 47.

435, 2). גם את התנועה היסודית a אחרי העיצורים המסומנים בה"א ובחיי"ת אין ממשל המשלים שלנו מחשיב כהברה, השווה: דָּהָרוּ גִּיבוּרִים (ל' 7), וכן במבטא הפבלי (יבין ט.7).

במבטא התנועה היסודית a אחרי הגרונות המסומנות באל"ף ובעי"ן נהג בעל המשלים שלנו במידה רבה כפי שמקובל היה במבטא הפבלי המכונה פינוני. כך, למשל, כאשר הגרונות בראש תיבה שטעמה בהברה השנייה אחריה או רחוק יותר אל"ף ועי"ן על פי רוב שוואות פניקוד הפבלי ואינן נחשבות במשקל ההברות אצל סעיד בן באבשאד. כך למשל נמנות התיבות: עשרה (ש' 432, 36; ש' 433, 42), אדני (ל' 26), עשירים (ש' 436, 12; 13), עצומים (ש' 432, 22) כדוֹ-הברתיות דרך קבע<sup>19</sup>. שונה לחלוטין מצבן של הברות אלה כאשר הן באות בראש תיבה והטעם בהברה שאחריה. כאן פניקוד הפבלי הפינוני העי"ן לעתים פתוחה ולעתים שוואה (יבין ט.12) וכן גם אצל סעיד בן באבשאד. כך, למשל, תיבת עָדִי (ש' 432, 20; ש' 435, 8) נחשבת דוֹ-הברתית, לעומת זאת נחשבת תיבת עָרֵב הנסמכת למי"ם בצלעית: מַעֲרָב עָרֵב מִים (ש' 441, 43) כבת הברה אחת בלבד. כאשר הגרונות בראש הברה באמצע תיבה מספר הדוגמאות שבהן הגרונות שוואה ואלו שבהן היא פתוחה שקול בקירוב פניקוד הפבלי הפינוני (יבין ט.12 ב.). והנה כך אנו מוצאים גם במשלים שלנו. בטור אחד, זו לצד זו, עי"ן שהברתה נמנית ועי"ן אחרת שאינה נמנית: וְהַעֲנִיִּים הִבֵּט / וּבֹאֵם בְּמוֹעֶדָם (ש' 440, 11). עי"ן של תיבת הַעֲנִיִּים אינה נמנית ואילו זו של תיבת בְּמוֹעֶדָם נמנית. כמו כן נמנות פהברות במצב זה גם עי"ן בתיבות: לְפֻעַלּוֹ (ש' 435, 6) וכן בתיבת: בּוֹעֲרִים (ש' 433, 43). נסיים בהשתמרותה של תנועה אחורית קצרה. בעוד אשר תנועה קצרה שיסודה a או i אינה משתמרת בדרך כלל אחרי העיצור המסומן בחי"ת, תנועה קצרה שיסודה u משתמרת אף אחרי עיצור זה במבטא הפבלי (יבין ט.8). פניקוד הפבלי בא הדבר לידי ביטוי בקיומו של שורק במקום זה. כך, למשל, בתיבת חֲלָאִים. מעתה לא ייפלא, שאף במשלי בן באבשאד נחשבת תיבה זו כחלת־הברתית, השווה: זְכָרִי יוֹם אֲשֶׁר<sup>20</sup> / חֲלָאִים יַעֲזוּדוּךְ (ש' 444, 15), וכן עוד: וְאַרְץ חֲרָבוֹת / וְבֵית יַעֲיָנִים וְתָנִים (ש' 440, 26)<sup>21</sup>.

תופעה אופיינית אחרת, המיוחדת למבטא הפבלי, נותנת אף היא אותותיה בשקילה של המשלים המחוזרים. מדובר בשינוי מקום התנועה של הגרונות המסומנות

19. אבל השווה גם: עֲדוּרִים חֲיִים (ש' 441, 45).

20. גרונות אל"ף במצב זה מנוקדת בשיטה הפבליית הפינונית תמיד בפתח (יבין ט.12). אבל בעל המשלים שלנו הרשה לעצמו גם כאן, כמו בעי"ן, להחשיב אל"ף פזו וגם לא להחשיבה לעתים. הדוגמאות לעניין נחונות פולן בקטע זה, ששייכותו למחברנו אינה לגמרי בטוחה, ראה ל' עמ' 40-41.

21. תיבת עֲקָצִים (פ' 20) יש פנראה לקרוא עֲקָצִים. ונדמה, שפך אף מנוקד פניקודו הפבלי של כתב־היד.

בעי"ן, כשהיא ראויה להיות שוואה בסוף הברה שתנועתה פתח. כך הפתח בתיבה כגון מַעֲזֵן, שמקומו אחרי העיצור הקודם לגרונית, בא בניקוד הפבלי אחרי הגרונית, ואילו העיצור שלפני הגרונית בא בשוא. השוה, בניקוד הפבלי: מַעֲזֵן או אף בלא סימן: מַעֲזֵן (יבין ט.24). שוואיותו של העיצור הקודם לגרונית באה עוד לידי ביטוי בולט כאשר נוספת לפניו וי"ו החיבור. במצב זה נוצרת כאן במבטא הפבלי הברה נוספת, כך: מַעֲזֵן (יבין ט.32). הברה נוספת כזו אנו מוצאים גם בשקילה ההברתית של המשלים המחוזים. ועל פי הנחה זו נוכל, אמנם, לישב יפה את המשקל במחוזות:

מַעֲזֵן עֲרַב מִים / וְלִשְׁתוֹתִי<sup>22</sup> רְפוּאָה

וּמַעֲזֵן מוֹשְׁקָת / לְטַעַם וְלִמְרָאָה (ש' 441, 43–44)<sup>23</sup>

התופעה האחרונה שנעמוד עליה כאן, אשר מצמצמת ביותר את מספר הסטיות מן השקילה הסדירה, נוגעת להברות מיותרות על פי הקריאה המעוגנת בניקוד הטברני. מדובר בהיצורותה של תנועת עזר לפני גרונית בסוף תיבה — תופעת 'הפתח הגנובה'. פתח זו מקבלת דרך קבע מעמד של הברה בשקילה העברית בספרד, בין בשקילה ההברתית (מעמד של הברה) ובין בשקילה הפמזיתית (מעמד של תנועה). והנה בכל מקום שאנו מצפים לפתח כזה במשלים המחוזים אנו נתקלים בהברה מיותרת בשקילה. כך למשל בתיבות: רוח (ש' 431, 10; 11 (פעמיים); ש' 445, 50), ריח (ש' 431, 2)<sup>24</sup>, וכן בצורות הבינוניות: בורח (ל' 13), שמיח (ש' 435, 8) על אף הכתיב 'ביו"ד'. וכן כשהעיצור המסומן בעי"ן בא בסוף התיבה. כגון בשמות: לָרַע (ש' 432,

22. כך יש לגרוס בכתב-היד, שאת תצלומו ראיתי במכון שוקן למחקר היהדות שליד בית המדרש לרבנים באמריקה. תודתי להם מקרב לב. אין שם מ"ם כלל, כי אם שי"ן לקויה המחזקת על ידי שי"ן נוספת מעליה.

23. הקמץ של מראה יכול לשקף גם את הסגול אשר בשם הפעולה. חילופי קמץ תחת סגול אחרי עי"ן הפועל בגזרת ל"ה מצוי בבינוני בכל הבינוניים וגם במשקלי השם (יבין לד.1) השוה עוד חריות: ענוה / ולא עבד כמו לווה (פ' 7) וכן מנוקד בניקוד הפבלי של כתב-היד: לא נאוו טוב משלוה / ולא משכב רע מְמָדָה (פ' 11) אם אמנם חורז הממשל גם חולם בצירי בדוגמא הבאה: יש <...> מתנה מעוטה והיא נמנית / כמתנות רבות ברוחב יד נתונות (ש' 432, 34), הרי שיש כאן הוכחה נוספת למבטאו הפבלי של המחבר. שכן חילוף הסימנים צירי וסגול מצוי בחלק ניכר מכתב-היד הפבליים העתיקים (יבין יא.6). לחריות חולם בצירי ראה גם: ש' מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג, עמ' 92–93. וכן י' רצהבי, ילקוט שירי תימן, ירושלים תשכ"ט, עמ' 28. על פי ניקודי פתח בבלי בהברה האחרונה של צורות פועליות שניקודן הטברני בדרך כלל צירי (יבין יא.21) יש לפרש גם את חריות לִיבֵשׁ / לְהִתְבָּשׁ (ש' 441, 41–42). והשוה גם בפיוט רב סעדיה גאון חריות לזמר / וקרא זה אל זה ואמר (מ' וזלא, האספולה הפייטנית של רב סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ד, עמ' עח). לחומר נוסף ראה ל', עמ' 37–41. דוגמאות נוספות מפיוטי אלעזר בירבי אבון לחריות פֻעַל (יחד, סִימָם, אִימָם) הביא י' רצהבי, 'היגוי קדום במסורת החרוז העברי', בראילן, יא (תשל"ג) עמ' 285–287.

24. תחת: לו ריח בשמים (ש' 431, 17) יש לגרוס: בשמיה. וראה גם: ל', עמ' 35, הע'

30 פעמיים ומנוקד בשוא בכה"י), יגיע (ש' 443, 5), משמוע ומרגוע (ש' 445, 38–37, ויש לגרוס פנראה: בלי). לעומת כל הצורות הללו אנו מוצאים לעתים תנועה (הברה) במקום זה כאשר לפני העי"ן קמץ או פתח. כך למשל בצורת הפועל החותמת את הצלעית: וְתַפְּנָה לְתַעֲוִיעִים / וְלָרִיק תִּינָע (פ' 22) <sup>25</sup>. למצב זה יש הקבלה מובהקת בניקוד הבבלי, מקום שפתח יכול לבוא אחרי עי"ן בסוף תיבה בתנאי שהתנועה שלפניה קמץ (ופתח) (יבין ט.44), אבל אינו בא בדרך כלל בתנועות האחרות (יבין ט.45). ואין צריך לומר, שאין תנועה כל שהיא באה בגרוניות האחרות (יבין ט.43). בני משפחת באבשאד נפוצים היו במזרח והגיעו גם לאגן הים התיכון. מכל מקום צריך לזכור, שמוצאו של השם באבשאד (שמחת אביו) הוא פרסי ובאזוור זה גם היה נפוץ המבטא הבבלי, המונח ביסוד השקילה ההברתית של סעיד בן באבשאד הפהן <sup>26</sup>. שאלה גדולה היא מדוע לא נזקק הממשל למבטא, שהיה נחשב כבר מופתי בימי קרקסאני (937 לסה"נ), היינו למבטא המעוגן בניקוד הטברני <sup>27</sup>. אולי יש לקשור דבר זה לאופיים המוסרי-העממי של משליו, ואולי בבידודו של המחבר. בין כך ובין כך יש כאן ניסיון חדשני, שבהכרח אינו קשור למרפוי השירה הגדולים במערב. על קדימותו בזמן מלמדת לפחות ההשוואה בינו ובין רב האיי גאון (939–1038). איש זה, שהיה בן המזרח בעצמו, כתב את ספר המשלים שלו, מוסר השכל, החזרו אף הוא בחריזה וזוגית, בשקילה כמותית מדויקת, המבחינה בין הברות קצרות וארוכות. משקל הברות משמש אצלו פיוט אחד למילה: פִּי אֶדְנִי דָּבָר / חֵיל עֲמֹל לְגֶבֶר / חֵק לָהֶם סֶבֶר / בְּרִיתוֹ לְהוֹדִיעֵם <sup>28</sup>. אבל פיוט זה, כמו שאר שירתו, פתוב על פי המבטא המופתי. ייחודו של בעל המשלים המחורזים נוגע מכל מקום לא רק למבטא העולה מפיכתו אלא גם לשיטתו הפרוזודית, שהיא שוקלת בהברות שירה שאיננה מיועדת לבית הפנסת. עלינו להתחקות עתה אחר תפוצתה של דרך פתיבה פזאת במזרח, רחוק ככל האפשר מן ההשפעה הספרדית. ואם אמנם אין כאן ניסיון חד-פעמי בלבד, צריכים

25. אבל קשה לישוב את חלקו הראשון של הבית: גר בארץ עד אנה תרגע. הייתכן שמקומה של הצורה אחרי עד?

26. אפשר שחתומת השם: סעיד בן באבשאד סנאנה הכהן (ראה ל', עמ' 30) משקפת איזה שיבוש של התואר הנסיא (הנשיא), שבו נתפנו צאצאי דוד, בני משפחתו של ראש הגולה בבבל. תואר זה נפוץ היה בין הקראים, וכבר שיער ח' שירמן (ש', עמ' 482), שאין זה מן הנמנע, כי בעל קובץ המשלים היה קראי. על איש בשם דוד בן באבשאד אנו לומדים מאגרותיו של הגאון שמואל בן חפני, ראה לאחרונה ש"ד גויטיין, 'איגרת של הגאון שמואל בן חפני ממרחשון ש"י (998) וקורותיו של המשורר הספרדי יצחק בן כלפון', תרביץ, מט (תש"ס), עמ' 119–201.

27. ראה ב' קלאר, 'עניני מסורה ומבטא אצל קרקסאני' (הע' 14 לעיל), עמ' 327–328.

28. ראה ד' ירדן, שפוני שירה, ירושלים תשכ"ז, עמ' 6–7. והשווה ע' פליישר, 'עיונים בשירתו של רב האיי גאון', שי להימן (א"מ הברמן), ירושלים תשל"ז, עמ' 263–266.



אנו לגלות את רישומה של שירת חול הברתית במסורת היצירה היהודית. קשה מלכתחילה להניח, אחר התפשטותה של השיטה הפמנותית בשירת החול, שהיה קיום ממשי לכתיבה פלתי מהוקצעת לכבודם של נדיבים.

— ג —

ערך רב יש לשרידי יצירותיהם של משוררים במזרח הפותחים את שירת החול שלהם בהברות. משוררים אלה פועלים במאה העשירית ועדיין במאה האחת-עשרה, אחר עלייתו של המרכז הספרדי, בעיקר בחוגי הישיבה הארצישראלית. את שרידי הדיואן של עלון בן אברהם גילה י' דריוזן ופרסם כבר לפני שבעים שנה. דף נוסף מן הדיואן גילה ח' שירמן<sup>29</sup>. כיום בידינו שרידי שלושה-עשר שירי חול פרי עטו של המחבר וידידיו. בדרך כלל פותב עלון את שירת החול שלו בחריזה מתחלפת (במחרוזות), אבל שלושה שירי ידידות שלו, שכתב בין השאר אל אבן בטח מן העיר רחבה בסוריה, פתובים בחרוז אחד (מברית) על דרך הערבים. בדיקה מקרוב של שירים אלה מעלה, שהם אף שקולים בדייקנות במשקל ההברות. שיר הידידות: עָלִי אֶמְשִׁי כִּי נָטָה / וְאֶשְׁחָה בְּמַעְצֵי כְּתוּב בַּמַּחְנוֹת שֶׁל דָּלַת וְסוֹגֵר וּמִשְׁקָלוֹ שֶׁשׁ הַבְּרוֹת בְּדַלַּת וְשֶׁשׁ הַבְּרוֹת בְּסוֹגֵר. נושא היצירה חילוני ערבי, והיא נכתבה בלילה של נדודי שינה וצער על הפירוד מן הידיד. המחבר חי, כמסתבר, בסוריה ובסביבתה ואחד מבני זמנו, שאתם התפתב, היה חנניה אב הישיבה, בנו — ולא נכדו — של גאון ארץ-ישראל יוסף הכהן (שלהי המאה העשירית)<sup>30</sup>.

מסתבר, שבקרב המשפילים בארץ-ישראל ובסביבתה נתקיימה עוד שנים ארוכות מסורת כתיבה הברתית בשירת החול. שיר ארוך מאוד במתכונת דומה ובחריזת הרבים — מים הגיע לידינו מפרי עטו של שלמה הכהן בירבי יוסף אב בית דין בין שלמה גאון (מלך 1027–1051). השיר נכתב ונעתק במו ידיו של המחבר בראשית שנת 1077 על גבי גליון נייר גדול. שלמה כתב את השיר לרגל הצלחתו של המצביא והשליט בדר אלג'מאלי לסלק איום פלישה תורכמאני מפסטאט<sup>31</sup>. המשורר מתאר את המושיע בהפלגה יתרה:

29. I. Davidson, Poetic Fragments from the Genizah, *J.Q.R.*, NS II, ראה: pp. 221–239 (1911), וכן ש', עמ' 53–57.

30. J. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fātimid Caliphs*, New York 1970, I, p. 66, II, p. 440, ראה: XII (1906), pp. 144 ff.

31. J.H. Greenstone, *The Turkoman Defeat at Cairo by Solomon ben Joseph Ha-Kohen*, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, (1906), pp. 144 ff. את כתב ידו של המחבר ניתן להפיר על פי חתימתו הרבות, המתנססות על גבי מסמכים בנגיזה. ראה בספרו של מאן (הע' 30), פרק ראשון, עמ' 187, הע' 2. וכן: S.D. Goitein, *A Mediterranean Society*, vol. II, Berkeley, Los Angeles, London 1971, p. 512.

אשר אורו כאור שמש / לא יבוש כנכלמים  
אשר חרבו מרוטה על / כל אויבים וכל קמים (טורים 13–14)

בהמשך בא תיאור של הסלג'ויקים כובשי ירושלים:

ויהיו כאוייבים / כנוטרים ונוקמים (טור 37)

נדמה, שגם סימני הניקוד הבודדים, המלוים את הטקסט, מידו של המחבר באו. תפקידם לציין את הקריאה המיוחדת, פרי חירות המשורר, של צורות ריבוי בבינוני על דרך היחיד והיחידה (נוטרה). מובן שעל פי קריאה זו בלבד מתקיימת השקילה של שש הברות, שש הברות בדלת ובסוגר. צורות בינוני פאלה משמשות עוד במקומות של דוחק: זוממים, דוממים (טורים 74, 83). לקראת סוף השיר משלב בו המחבר בין דברי העידוד אף פסוק מתהלים (קח, כב) בעיבוד קל: אבן מאסו הבונים / היתה לראש הפנים (טור 142). אמנם חירותו אינה הולמת בדיק את החריזה הפלילית, ויש בו, גם אחרי התיקון (פנה — הפנים), ליקויי משקל בחלקו הראשון<sup>32</sup>.

סניף חשוב לאספולה המזרחית נתקיים גם בעיר פאס שבמרוקו. שם פעל ר' אדונים הלוי. היצירה החשובה ביותר של ר' אדונים הלוי מפאס היא בלא ספק "הרשות אשר ארש... לדרוש בו בשבת החדש". בידינו למעלה משמונים טורים של הרשות הזאת, שעניינה חכמת סוד העיבור. הטקסט ראה אור תחילה בידי א' שייבר וחזר ונתפרסם על ידי מ' זולאי, אשר עמד על צורת הפיוט ש'נתגמגמה במקור'<sup>33</sup>. זולאי טען, שהריתמוס של החיבור הוא אותו ריתמוס הרגיל בפיוטי יוסי בן יוסי, הוא הריתמוס המרובע המחלק כל שורה לארבע צלעיות. על פי הבנה זו סידר זולאי את השיר מחדש, ואף ניקד אותו. עיון מקרוב בשיר מגלה, שאף הוא שקול במשקל ההברות. ובעצם אין כאן שורות, כי אם בתים ארוכים, שאינם חרוזים אמנם, אבל בנויים בקביעות מעשרים הברות, המתחלקות לא רק בין דלת וסוגר — עשר הברות לדלת ועשר הברות לסוגר — כי אם עוד בחלוקה פנימית של חמש חמש. כך למשל פותח הבית הראשון: אַרְשֶׁת שְׁפָתֵינוּ / פֶּתַח הַדְּרִיּוֹת / וְהַגִּיט לִבֵּנוּ / הַגִּיט תְּשֻׁבָּהוֹת. בהמשך מעבד המחבר אף את פסוקי משלי (ט,ג; א, כא) למען יהלמו את משקל ההברות שלו:

32. כמה צורות הפסק שלא במקום הפסק עולות מן השקילה, השוה בעיקר בבניין נפעל: נכָּשְׁלוּ, נחָשְׁלוּ, נלָכְדוּ, נגָזְרוּ (טורים 56, 57, 126) וכן עוד: ויצָקוּ (44). את הצורה השמנית בגיוותם (137) יש לחשוב כחלת-הברתית. לצורות הבינוני השוה גם בסליחה ההברתית של ר' אדונים הלוי מפאס: כמו יוני גיאיות / מקונינות יוניך (ש' 61, 13).

33. ראה: A. Scheiber, *Piyutim from the Geniza Collection of David*: 539–542, *Kauffmann, Alexander Marx Jubilee Volume*, New York 1950, pp. 539–542. וכן מ' זולאי, 'שירו של ר' אדונים הלוי מפאס', סיני, כט (תשי"א), עמ' כט–לד.

שְׁלַחָה וְעִירָה / בְּרָאשֵׁי הוֹמִיּוֹת / וּבִפְתָּחֵי שְׁעָרִים / אֶמְרִיָּה תֹאמַר (טור 68) על פי: שלחה נעלתיה . . . בראש המיות (תקרא) בפתחי שערים (בעיר) אמריה תאמר. מאלפים כמובן השינויים הזעירים שהכניס המחבר במקורו המקראי כדי להעמיד את המשקל: נעלתיה-נעריה, בראש-בראשי, בפתחי-ובפתחי. מנהג דומה נוהג המחבר גם בחומר שמקורו חז"לי. כך למשל על פי משנת פסחים (א,ד):

אֹכֵלִין בְּלֹא אֶרֶב / וְתוֹלֵין בְּלֹא חֶמֶשׁ / וְשׁוֹרְפִים בְּרֹאשׁ הַשֵּׁשׁ / וְשֹׁחֲטִין הַפֶּסַח (טור 48). אבל במשנה לא "בראש השש", אלא: בתחלת שש. על דייקנות השקילה תעיד העובדה, שהשינויים שיש להכניס בניקוד של זולאי, שלא עמד על המשקל, הם מועטים ונוגעים בעיקר לצורות הפסק שונות<sup>34</sup>. בעייתית היא שאלת מקורו של משלֵי ההברות המשוקע בתוך המקצב המרובע הקדום. מפל מקום יש לומר מיד, שסממנים שונים בסגנון השיר אותו לצד ראשית השפעת ההשפלה החילונית בספרות העברית. כך למשל ניסוחים ערביים כמו: כִּי הִתְקַשְׁוֹת / לֹא תִשְׁיַגְהוּ (טור 12). תשיגהו במשמעות תשגנה אותו, תופסות בו ובהתאם נקבי, כמו בערבית בשמות שאינם ממין האדם. גם המונחים הפילוסופיים המופיעים כאן לראשונה, כמו יֵשׁ נָצַב (קיום הגוף) וְחֻצְבִּים (חלקים הניתנים לחלוקה נוספת), מצביעים על התחדשות התרבותית של האסכולה שבתוכה פעל ר' אדונים.

עניין רב מעוררת יצירה אחרת של ר' אדונים, היא הקינה 'בכו עמי בני אמי', שהייתה שקולה במשקל ההברות בניסוחה הראשון. בנוסח הפלול במחזור רומניה, כבר בדפוס הראשון (קושטא ר"ע), כל שמונה הבתים ששרדו מן הקינה שקולים במשקל כמותי מדויק, המרנין (מְפַעֲלִים מְפַעֲלִים), והם מחוברים לסוף הקינה 'בכו אחי וגם ספדו' של ר' יוסף אבן אביתור (שירמן, עמ' 64-65), השקולה באותו משקל. נוסח קדום יותר של הקינה נשתמר בכתב־יד של מחזור רומניה, שמן המאה הארבע־עשרה, והוא פולל עשרים ושלושה בתים. בעזרתם של תיקוני נוסח על פי קטעי גניזה עולה בראשי הבתים החתימה אדוֹ-נִיִּים >ה' לוי <ביר >בי נסים חזק, ואף מתברר, ששקילתו של הטקסט הברתית בלבד, בלא הקפדה על שמקום השוא הנע והחטף יהיה בראש כל שלוש תנועות, כמו במשקל המרנין הפמותי<sup>35</sup>. שיבושי הנוסח

34. למשל צורות הפסק בבניין נפעל (הש' הע' 32 לעיל): נְחָלְקוּ (טורים 33, 39, 40). סימן אֶפְשָׁעָה (טור 37, על פי יש' כז, ד) אין כמובן להטות בהפסק. כמה טורים לקויים במבנם נובעים בדאי מקלקולי המסירה, השוה טורים 5-6, 13.

35. ראה במאמרו של זולאי, הנופר בהע' 33 לעיל, וכן סיכומו של שירמן והסליחה החדשה 'נאנחים נאנקים', הפתובה אף היא במקבילה הברתית של המרנין (הזג') הפמותי, ראה ש' עמ' 58-62. תצלום של מחזור רומניה, קושטא ר"ע, השמור באוספּוֹרד (Opp. Add. 4 v), 96, ראיתי באקדמיה ללשון העברית, ותודתי אמורה למנהליה גם כאן. תצלום של כתב־יד מחזור רומניה מן המאה הי"ד שמור בספרייה הבריטית (הרלי 5583) קטלוג מרגליות 685. קטעי הגניזה המשלימים מצויים באוסף הגניזה דשל ספריית קמברידג' T-S NS 126.85, T-S NS 116.88 (הודיעני עליהם בטובו פרופ' ע' פליישר. חן חן לו). את התצלומים של

במחזור רומניה נוגעים בעיקר לתוספת של וי"ו החיבור בראשי הבתים. תוספות כאלה, המועילות אמנם להפיכת השיר לשיר פמזתי מטשטשות יחד עם זה את החתימה שבראשי הבתים. כך למשל תחת: יזעקו בקול גרון באות יו"ד של אדונים הנוסח במחזור רומניה הוא: ויצעקו. וכך בתים נוספים הפותחים בנוסח המחזור בוי"ו, כמו: ולא אשתה, באים בנוסח הגניזה בלא וי"ו: לא אשתה, באות למ"ד של הלוי ועוד. בתים אחרים, שאינם פותחים בוי"וין כאלה, אינם הולמים, אמנם, את השקילה הפמזתית, אבל משתלבים היטב באקרוסטיכון. כך למשל: נא מיום אשר חרב (אות נו"ן של נסים), ידינו כבר מטה (אות יו"ד של נסים) ועוד. בשיר מקוון ר' אדונים הלוי, המשורר, שוב ושוב על חילול המקדש ולשכותיו, בעיקר לשכות הלויים ומקום זמרתם. כך למשל:

בתוך שערי בני חלדה / שית זונה וגם נידה . . . (בי"ת פירפי)

סוד שירי בני אסף / אדום חילל וגם חשף . . . (סמ"ך נסים)<sup>36</sup>

התייחסות לקבורת מתים בירושלים כלולה בבית:

ויבילו בחצרות / טומאת מת וקברות

ועין נואף וגם זרות / בתוך היכל גזרתי (יו"ד שנייה של פירפי)<sup>37</sup>

בהמשך שואל המשורר באופן רטורי איך אוכל לשמוח ולעלוץ בשעה שהאויב

מטמא את ביתי. מסקנתו היא משום כך:

לא אשתה בשיר יין / ולא ארום לרום עין

וצר חגור כלי זיין / בתוך ביתי וחומתי (אות למ"ד מן הלוי). ניסוח אחרון זה יש

בו עניין מיוחד, שכן הוא דומה דמיון מפתיע לדברי דונש בן לברט בשיר היין הראשון

שלו 'ואומר אל תישן'. בשיר היין דוחה דונש את ההזמנה למשתה בין היתר בטענה

הלאומית, שאין זה הזמן המתאים לשתייה, שהרי בית המקדש חרב ובציון ירוצון

שועלים. אבל בולט במיוחד הניסוח הרטורי החרף: ואין נשתה יין / ואין נרים עין /

והיינו אין . . . (שירמן, עמ' 35), המזכיר גם בחריותו את מה שמצאנו אצל אדונים

הלוי מפאס. לבד מן הניסוחים המקבילים<sup>38</sup> לפנינו שני משוררים בעלי שם אחד,

פנתיידי ראייתי במכון לתצלומי כתב-יד שליד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי. שירותיהם הטובים ראויים לכל שבח.

36. סוד היא ההתועדות כמו יסוד, השוה יר' טו, יז, וראה: ח' ילון, מגילות מדבר יהודה

— דברי לשון, ירושלים תשכ"ז, עמ' 75.

37. במאה העשירית החלו מושלי האסלאם להביא את המתים מחוץ לארץ לקבורה

בירושלים. קבורה מפוארת במיוחד נערכה בירושלים בשנת 946. ראה ש"ד גויטיין, היישוב

בארץ-ישראל בראשית האסלאם ובתקופת הצלבנים, ירושלים תש"ם, עמ' 17. וכן בערך

אלקדס E.I.<sup>2</sup>, עמ' 327.

38. השוה עוד המחרוזת: ואשתולל בקינה ואקדום / ואקונן ולא אדום / בתוך כ"ייתי

וגם בהדום . . . (על פי נוסח כתב-יד קמברידג' T-S NS 126.85) עם נוסח הסירוב, המופנה

אל המזמין למשתה, בשיר 'ואומר אל תישן': . . . דם דם / עלי זאת איך תקדם / ובית קדש

אדונים, שניהם בעלי ייחוס אחד, לויים, ושניהם מעיר אחת, פאס, שהרי גם דונש בן לברט ידוע בשמו העברי כאדונים הלוי והוא נולד כמפורסם בפאס<sup>39</sup>. מבחינת הזמן יכול היה אדונים בעל הקינה לחיות בנעוריו של אדונים ממצאי המשקלים. את זמנו של בעל הקינה נטינו, אמנם, לאחר לדונש בגלל המשקל הכמותי שבו השתמש, כביכול, בקינתו, אבל נימוק זה אין בו עוד ממש. יתר על פן יוסף אבן אביתור כתב את קינתו ההיסטורית 'בכו אחי וגם ספרד' במתכונת מרובעת דומה מאוד לקינת אדונים הלוי מפאס. ואם לא נניח, שהיה לשניהם מקור משותף, לא נוכל לאחר את זמנו של אדונים בעל הקינה לשלהי המאה העשירית, שכן קינת נ' אביתור כבר נכתבה בראשית המאה האחת-עשרה<sup>40</sup>. אבל נראה, שקינת אדונים הלוי נכתבה אף קודם אמצע המאה העשירית, לפני שפוחתה השיטה הכמותית המדויקת בשירה, היינו בתקופת נעוריו של דונש. יש להרהר, לפיכך, באפשרות שהיו קיימות שתי תקופות בחייו של דונש אדונים הלוי בן לברט. בתקופה הראשונה שלו, שעברה עליו בפאס ובבגדאד, עדיין כתב פיוטים במתכונת ההברתית הישנה, ואף חתם בהם בשמו היהודי אדונים הלוי. בתקופה מאוחרת יותר בחייו, אחר שהגיע לספרד והחל לכתוב שירי חול מובהקים בשקילה כמותית, הפירו אותו הפול כחדשן המפורסם מצפון אפריקה ומאז גם חתם את שיריו ופיוטיו בכינוי הברברי דונש, ואף בשם המשפחה בן לברט. נדמה, שקשה לפקפק בקיומה העצמאי של מסורת שקילה הברתית במזרח בשירה שאינה ליטורגית. אבל העיון בשירה העברית בספרד עצמה, המקום שבו נתחדשה השקילה הכמותית, מלמד על כך, שאף שם נתקיימה בשירת החול מסורת מקומית של שקילה הברתית בלתי תלויה בדונש ובהמצאתו.

#### – ד –

האפשרות שבספרד עצמה הייתה קיימת שקילה הברתית בשירת חול אינה מופרכת מיסודה. שהרי החלוקה בשימוש המשקלים, כפי שהיא עולה מן המצוי לפנינו, עשויה לשקף את השתלטותו של נוהג מאוחר, שהפך למקודש. וניתן להניח, שהיו גם בספרד ימים אחרים; כאשר אף שירת החול הייתה נכתבת, כמו במזרח,

והדום / אלהים לערלים (שירמן, עמ' 35). מלבד החרוזה והרעיון מאלף הדמיון בשימוש השורש קדם במשמע ההתעוררות המוקדמת (?).

39. לעניין כינויו ושמו של דונש עיין שירי דונש בן לבראט, מהדורת נ' אלוני, ירושלים תש"ז, עמ' כט.

40. על זמנה של קינת ר' יוסף אבן אביתור ראה ח' שירמן, 'קינות על הגזרות בארץ-ישראל וכו', קובץ על יד, יג (ת"ש), עמ' כז-כט. לאחרונה ביקש ש"ד גויטיין, 'זמנה ונסיבותיה של קינתו של ר' יוסף אבן אביתור על ארץ-ישראל' בתוך: היישוב בארץ-ישראל בראשית האסלאם ובתקופת הצלבנים, ירושלים תש"ם, עמ' 191-192, לאחר מעט את זמנה של הקינה.

במשקלים הברתיים. אפשרות זו מוצאת לה אישור מאלף בבתים מתוך שירי חול המצוטטים בחיבורי הדקדוק הראשונים בספרד בתור עדים לשימוש הלשון. מסתבר, שכמה וכמה מן העדויות של ראשוני המדקדקים מסתמכות על בתי שיר ספרדיים מן התקופה שקדמה לדיוג'ן בן לברט, המוכתר בכתר הממציא של המשקל הפמותי. גדול וחשוב בין המדקדקים הוא ר' יונה אבן ג'נאח.

אין ליחס, כנראה, לר' יונה אבן ג'נאח יומרות גדולות בשירה. בספר הרקמה הוא אף מודה, ש'השיר איננו מלאכתי והפיוט איננו מעסקי, ואינני מתיחש אליו ולא ידוע בו, ואיננו אצלי גם כן בענין שארדוף אחריו, או שאקפיד עליו, אבל אנשא עצמי ממנו'<sup>41</sup>. מפל מקום היה חשוב לו למדקדק יחד עם זאת לספר ולהודיע, שחטא בנעוריו בכתיבת שירה. הפקעת בית שיר נאה שלו מפעולתו וייחוסו למשורר אחר אף נראתה בעיניו כמעשה של קנאת סופרים. בתקופה מאוחרת יותר נחשבה התפארות זו של המדקדק כדבר שאינו ראוי. ובשירת ישראל קובע משה נ' עזרא, שאדם כערפו של ר' יונה, שלא הצטיין דוקא בשירה, לא היה צריך להתפאר במידה זעומה של ידיעה במקצוע זה. ואמנם מסתבר, שלא חיבר אלא מעט שירים ובצעירותו בלבד<sup>42</sup>. זיקתו של אבן ג'נאח לשירה קשורה עוד לימי נעוריו בלוסינה, כאשר היה דן בשירה לפני מורהו, יצחק בן לוי אבן מר שאול, והיה קורא בפניו משיריו הנודעים בציבור<sup>43</sup>. בחיבוריו נזקק יונה אבן ג'נאח פעשורים פעם לבתי שיר משירת החול המחדשת לצורך אישוש טענה מטענותיו או לשם הדגמת טעות שנחפס לה משורר. בכך דבק בדרך ידועה היטב בפילולוגיה הערבית, והוא עצמו אף מצטט, בעקבות גדול המדקדקים סבויה, בית שיר ערבי<sup>44</sup>. אבל בציטוט בתי שיר עבריים היה אבן ג'נאח מוגבל כנראה ביותר, שכן השירה העברית בעלת הסגנון המופתי עמדה בשעתו עדיין בחיתוליה, ולבד משירי רבו, יצחק אבן מר שאול, שהיה בן הדור השני לספרות החדשה, לא היו לפניו אלא שירי בני הדור הראשון בספרד<sup>45</sup>. הקושי בזהו מחבריהם של קטעי השיר שאין המדקדק מעיד במפורש על קשריו עמם בכך, שאינו מזכיר את

41. ראה: ספר הרקמה לר' יונה אבן ג'נאח<sup>2</sup>, מהדורת מ' וילנסקי-ד' טנא, ירושלים תשכ"ד [להלן: הרקמה], עמ' שכ.

42. ראה: ש' אברמסון, 'על פרט אחד בחיי ר"י בן ג'נאח', תרפיץ, יב (תש"א), עמ' 300-301, והשוה עכשיו המקור הערבי ותרגומו, משה אבן עזרא, ספר העיונים והדיונים, מהדורת א"ש הלקין, ירושלים תשל"ה [להלן: ספר העיונים], עמ' 138-139.

43. השוה הרקמה, עמ' רכו, וכן שם עוד עמ' ר, רעה.

44. ראה: כתאב אללמע, מהדורת י' דירינבורג, פריס 1886 [להלן: למע], עמ' 70, וכן

הרקמה, עמ' רעו. והשוה עוד למע, עמ' 70 וכן הרקמה, עמ' פח.

45. הוא אמנם מצטט פעמיים את יוסי בן יוסי. ראה ספר השרשים, מהדורת ב"ז באכער, ברלין תרנ"ו [להלן: שרשים], עמ' 436, 595. אבל הפייטנים לא נחשבו בדרך כלל מוסמכים לענייני הלשון. השוה ספר העיונים, עמ' 60-61 והערת המהדיר לשורה 44.

שמם, לא לשבח ולא לגנאי. כדי להביא בכל זאת משירתם נאליך ר' יונה לכנותם בכינוי. והנה אם אנו באים לבדוק את הפיניויים שמכנה בהם אבן ג'נאח את המשוררים השונים, נמצא, שבדרך כלל הוא קורא למחבר בשם אלשעזר<sup>46</sup>, ולעומת זאת בארבעה מקרים אין המדקדק משתמש בכינוי זה, כי אם בכינוי אלסאגע בלבד, והיינו בעל הפרווה המחרוזת, ובאחד המקומות אף יהודה אבן תיבון מתרגם: אמר אחד מן החרוזים<sup>47</sup>. והנה אם נבוא לבדוק את בתי השיר שמחבריהם מתכנים חרזנים, ולא משוררים, נמצא, שכנראה לא נמצאו ראויים לשם משורר, מפיון שבתי השיר שלהם אינם שקולים בהקפדה באחד המשקלים הערביים הידועים. וכהגדרת בעל תורת השיר מבית מדרשו של רב סעדיה גאון: אלס'גע פהו מנט'ם וימ' קפא מתאלף אלואאכ'ר ולכן אלערוץ' ינאל בעצ'ה ויקצר בעצ'ה ענה<sup>48</sup>. לפי הגדרה זו הס'גע הוא סוג מיוחד במינו, שהוא חרוז אבל אינו שקול במובן המקובל. במקומות מסוימים בלבד הוא מתאים לאחד המשקלים הקלאסיים ובמקומות אחרים לא. אמנם בדיקה מדוקדקת בבתי השיר המצוטטים אצל אבן ג'נאח ומיוחסים לחרזנים מעלה, שהם כתובים כולם במשקל ההברות המפורסם. משקל זה אינו מתחשב, כידוע, בשואים הנעים ובחטפים כלל. אבל במקומות שהשוא הנע או התנועה החטופה, שמקומם בראש המלה במקרים רבים בגלל ריחוקם מהטעם המלרעי השכיח, מרופזים גם בראשי הצלעיות, נוצרת, ממילא, הסדירות של המשקל הכמותי הפרימיטיבי נוסח דיוגש. כך למשל בשני הבתים הארופים אשר אבן ג'נאח מצטט בספר הרקמה בשמו של החרון שאמר למהוללו:

גַּא פֶּנֶת יִקְרָת / וְעָרַב מִמִּי פָּרַת / הַשְּׁבַעֲתִיךָ בְּתוֹרַת / מִלְּשָׁה הֶקְרַחִי  
שְׁאַחַתִּי תִחְשַׁב / וְאֵזֶן לִי הִקְשַׁב / וּתְשׁוּבָה הִשָּׁב / מְשִׁיבַת מְרוּחִי<sup>49</sup>.

המשורר פונה אל המהולל, הערב לו יותר ממימי נהר פרת, בפינוי פנת יקרת. את אבן הפנה הזאת הוא משביע בתורת משה, שהיה בן-דודו של קורח, שיזכור לו את ידידותו

46. בשיה-עשר מקרים, ראה כתאב אלאצול, מהדורת Ad. Neubauer אוקספורד 1875 [להלן: אצול], עמ' 136, 502, 579, 600, למע, עמ' 32, 35, 67, 178, 183, 203, 207, 213, 260 (פעמיים), 292, 296.

47. ראה: השרשים, עמ' 90, והשווה הרקמה, עמ' רנ, הע' 5 וכן שם, עמ' תקלט.

48. ראה: האגרון — כתאב אצול אלשעזר אלעבראני מאת רב סעדיה גאון, מהדורת נ' אלוני, ירושלים תשכ"ט, עמ' 388–389.

49. ראה: הרקמה, עמ' רנ. צורת הנקבה השבַעֲתִיךָ מתייחסת אל פנת יקרת (יש' כח, טז), שנוהגים לפרש בכינוי למלך. ערב הוא המשך הפנייה אל המהולל האהוב. לגון הידידות במשמע התיבה השווה ז' בן-חיים, 'השורש ערב' — הפלול בו והגלוח עמו', לשוננו, מד (תש"ס), עמ' 99, וראה דוגמא נוספת אצל ש' 82, 5. לניקוד שוא בשי"ן הויקה לפני אל"ף בלשון חכמים ראה עוד להלן, הע' 70. וראה: מ' בראשר, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה, ירושלים תש"ס, עמ' 37–40.

וישיב לו תשובה מפיגת פֶּסַס. והנה מתוך שמונה הצלעיות המצוטטות כאן ושקולות פֹּלֶן במשקל ההברות המחומש ארבע שקולות במשקל הידוע כמשקל דונש, היינו, שבראש הצלעית בת חמש ההברות באה תנועה קצרה (הצלעיות השנייה, החמישית, השישית והשמינית). בצלעיות האחרות בא השוא הנע כדרפו, בלא כל חוקיות, גם במקומות אחרים (הצלעית השלישית), או שאינו מופיע כלל (הראשונה, הרביעית והשביעית).

גם במקרים האחרים, שבהם מצטט אבן ג'נאח בתי שיר של חרוזנים, בסך הפול שבע-עשרה צלעיות, מתברר, שאלה בתי שיר או חלקים מהם, השקולים במשקל ההברות. כך הוא מביא, למשל, שתי צלעיות בספר השרשים בערך 'גזו' בלשון: אמר אחד מן החרוזנים: אָכְתָּב בְּלֵב רָגוּ / כָּל אֲשֶׁר עָלִי גִזוּ<sup>50</sup>. בשני המקומות האחרים בידינו פעם אחת קטע משיר שבח ופעם אחרת קטע משיר גנאי. את שיר השבח מביא אבן ג'נאח בתוך דיון על משקלי השם, כשהוא דן בתיבת פֶּקַח קַח (יש' סא, א), הנחלקת לשתי תיבות בכתיבה, אבל איננה אלא תיבה אחת, לדעתו, במשקל פֶּעֶלְעוּל. מנחם במחברתו ראה כאן שתי תיבות והביא את הפסוק בערך קח, עם שהוא מסתייג: ויתכן להיות פֶּקַח-קוּח מלה אחת<sup>51</sup>. אבל ג'נאח, שאינו נוטה להיכנס לויכוח, מצטט בית שיר של חרוז, אשר בו נעשה למעשה שימוש בתיבת קוּח במשמעות מאסר, ואף נסמכה אליה תיבת פֶּקַח. על כך מגנה המדקדק את החרוזן באמרו: וקד אכ'טא אלסאג'ע פי קולה יען לְכָל דּוּרֶשׁ / הִיָּה נֶר וְנִבְרֶשׁ / בְּאֶר ויִפְרֶשׁ / ויִפְקַח קוּחִי<sup>52</sup>. וצריך להבין, שהמהולל הוא מאור גדול (נברשת ע"פ דנ' ה, ה), הפותר קושיות ומתיר אותי ממאסר סכלותי. את מחברו של בית השיר הזה אנו יכולים למולנו לזהות. שכן הוא נזכר בשמו במפורש בפירושו של יהודה אבן בלעם לכתוב בישעיהו: פֶּקַח קוּח זנתה פעלעול וט'נה בן סרוק חרפין פקאל יען לכל דורש / היה נר ונברש / יבאר ויפרש / ויפקח קוחי והד'א גלט בחת . . . והיינו: פֶּקַח קוּח משקלו פעלעול וסבר בו מנחם בן סרוק שהוא בן שתי תיבות ואמר יען וכו' ואין כאן אלא טעות<sup>53</sup>.

בית מפורסם אחר מתוך שיר גנאי של מנחם בן סרוק מצוטט כבר אצל יהודה חיוג' בספר אותיות הנזח והמשך. והוא:

מֵה לְבָנִי פֶּרְחָח / לְעוֹד גָּזַם וְחָח / וְלָמוּ לֹא יֵאָתֵם<sup>54</sup>

50. ראה: השרשים, עמ' 90, וכן אצול, עמ' 130.

51. ראה: מחברת מנחם, מהדורת ו' פיליפובסקי, אדינבורג 1854, עמ' 154, והשוה גם בספר השרשים לר' דוד קמחי, מהדורת ביונטל-לברכט, ברלין 1847, עמ' תקצד ובפירושו למקום.

52. ראה למע, עמ' 120, וכן הרקמה, עמ' קמב, וכן שם, עמ' תקל, תרכא. וניתן לקרוא אולי גם בוי"ו ההיפוך ובבנין קל: ויִפְקַח.

53. ראה: J. Derenbourg, *Gloses d'Abou Zakariya ben Bilam sur Isaïe*, R.E.J., XXIII (1891), p. 221.

54. ראה: M. Jastrow, *The Weak and Geminative verbs in Hebrew*, Brill.



המדקדק, חיוג', מביא את הבית כדי לגנות את המשוררים שאין להם ידיעה בתורת הגזרות של הפועל ואינם מבחינים בין גזרת ל"י וע"ו, וכך אומרים תחת לעדות: לעוד. יונה אבן ג'נאח מצידו מצטט בית שיר זה כדי להדגים את השימוש של תיבת פרח במשמעות קרובה למשמע אפרח, והיינו אדם שזה מקרוב בא, חסר ייחוס וחשיבות. וזהו אם כן כינוי גנאי לאנשים שנגדם כתב המשורר את השיר<sup>55</sup>. לצורך דומה מצטט את הבית גם שלמה פרחון במחברת הערוך שלו בערך 'פרח', אבל הוא בניגוד לקודמיו מזכיר במפורש, שהשיר הוא למנחם בן סרוק<sup>56</sup>.

שתי צלעיות, כנראה מתוך שיר שבח של יצחק אבן קפרון, תלמידו של מנחם, שימר לנו יהודי בן ששת, תלמיד דונש, בתשובותיו. מתוך חריותן של הצלעיות ביקש יהודי בן ששת להוכיח, שיצחק אבן קפרון השתמש בצורן דָּח החז"לי בכינוי הנוכח ולא בצורן המקראי דָּח. גם הקטע הזה: לְפִי בְּמַהֲלֶךְ / קָלָה וְיִלֶּךְ<sup>57</sup> כתוב במשקל הנפוץ של חומש ההברות. יצחק אבן קפרון כתב פידוע גם סליחה בת תריסר בתים במשקל זה: יִגְלִיתִי מִפְּנֵי / שְׁמִים קָדֹשׁ / וְלֹא אֶמְצָא מַעֲנֶה / שְׁפָתִי נִאֲלָמִים<sup>58</sup>. אבל השימוש במשקל ההברות בסליחה לא עוזר תשומת לב מיוחדת, על אף קדמותו היחסית, שכן משקל ההברות היה ידוע כמשקל האופייני לשירת הקודש. על פי עדותם של יהודי בן ששת ויונה אבן ג'נאח מסתבר עתה, שבדור הראשון וכבר לפני הופעתו של דונש השתמשו המשוררים היהודים בספרד בשיטת שקילה חברתית גם בשירת החול שלהם. ונראה, כי אחרי שהמציא דונש את השקילה הפמותית והיא הפכה רווחת בשירת החול אי אפשר היה, אף לאיש כמו יונה אבן ג'נאח, להתייחס עוד למשוררים שלא נקטו בכתיבתם, במיוחד בשירת החול, דרך זו כאל משוררים אמיתיים.

— ה —

על התפשטותה המהירה של השיטה הפמותית ניתן לעמוד אף מתגובתם של מתנגדיה. תלמידי מנחם, הדוחים את שיטת השקילה של דונש מפול וכול, משתמשים כבר בשיר הפולמוס שלהם כנגד השיטה הפמותית בשיטה הפמותית עצמה. וכל זאת, פביכול, 'למען הודיעך כי זה המשקל לשיר בו נקל ולבילתי רום לבכך לאמור כי מי יוכל לשקול בו זולתי אני'<sup>59</sup>. מנהיג הקבוצה ודברה, יצחק אבן קפרון, אחר שכתב לא

1897, p. 2. ובתרגום ר' משה אבן ג'קטילה, שלושה ספרי דקדוק, מהדורת י"ב נוט, לונדון וברלין 1870, עמ' 2. אבל כאן בנוסח: בנום.

55. ראה: אצול, עמ' 586.

56. ראה: מחברת הערוך לר' שלמה פרחון, מהדורת ז' שטרן, פרסבורג 1844, דף נד

ע"ב, גם כאן הנוסח הוא בנום.

57. ראה: ספר תשובות, ב, עמ' 37.

58. ראה: לעיל, הע' 5.

59. ראה: ספר תשובות, עמ' 28.

פחות ממאה ארבעים ושמונה בתי שיר במתכונת הפמותית, שפנגדה ירה את כל חציו, לא המשיך, פנראה, לכתוב עוד שירי חול במתכונת ההברתית, על אחת כמה הבאים אחריו. יש לפקפק משום כך באמיתת נימוקו, שנקט בשיטה הפמותית אך ורק כדי להוכיח לדונש עד כמה הדבר פשוט וקל. במיוחד שהשוקל בשיטה זו, לדבריו: לשון קדש הכרית... בשקלו העברית במשקלים זרים<sup>60</sup>. יותר מתקבל על הדעת, שהשקילה החדשה פשוט מצאה חן גם בעיני מתנגדיה מן הרגע הראשון. כבר מזמן התגעגעו חובבי השירה בישראל למשקל מדויקדק, הדומה למה שהפירו בערבית. שכן השירה הערבית שומרת לא רק על מספרן הקבוע של ההברות, פי אם גם על סוגיהן השונים, סוג סוג ומקומו הקבוע. הברות ארוכות ומקומן הקבוע והברות קצרות בינתיים. החילופיות הקצבית בין ארוכות וקצרות נעמה ללא ספק לאזניים המעודנות. זוהי, פנראה, הסיבה האמתית ללהיטות שגילו תלמידי מנחם לכתוב בשיטת דונש. עם זאת צריך להאמין להם, פנראה, שהדבר לא היה קשה במיוחד. עלינו לזכור, שגם לפני שהמציא דונש את השקילה הפמותית כבר היו טורים שקולים בשקילה ההברתית, שענו ממילא גם על הדרישות של הנורמה הפמותית. את התפשטותה המהירה של שיטת דונש יש לפרש לפיכך לא רק על פי כוח המשיכה שלה, אלא גם על פי כושר ההסתגלות אליה. כאשר הציג דונש לפני קהל חובבי השירה בקורדובה המעטירה את המשקל הפמותי שלו, המכונה משקל דונש, כבר הייתה מאחורי הפתיכה במשקל הברתי דומה מסורת מסוימת, שנתגבשה במהירות עד אמצע המאה העשירית<sup>61</sup>. על רקע זה נתאפשרה עלייתה המהירה של השיטה הפמותית. הצלחתו של דונש בהפצת חידושי הצורניים, לצד חידושי בנושאים ובתכנים, נתאפשרה בספרד דוקא לא רק בגלל הפריחה הכלכלית והתרבותית בקורדובה של אותו הזמן, אלא פנראה גם בגלל המבטא העברי שהיה נפוץ בין יהודיה.

אחת הבעיות הקשות ביותר בהקבלה שהקביל דונש בין תנועות קצרות בערבית ובין השואים הנעים והחטפים בעברית קשורה בנדירותם של השוא הנע והחטפים בעברית ביחס לתנועות האחרות. מכל מקום היחס בין הברה שתנועתה קצרה לבין שאר ההברות בערבית אינו דומה ליחס המספרי שבין השוא הנע והחטפים ובין שאר התנועות בעברית<sup>62</sup>. נדירותן של תנועות קצרות בעברית גדולה עוד יותר במבטא

60. ראה: שם, עמ' 7.

61. אפשר אולי, שגם השיר השקול שהראה דונש לרב סעדיה גאון מורו (נפטר בשנת 942 לסה"נ) היה כתוב במתכונת הברתית בלבד, ואף הוא הצליח לעזור את התפעלותו של הגאון שקרא: לא נראה כמזהו בישראל. ראה ספר תשובות דונש הלוי בן לפרט על רבי סעדיה גאון, מהדורת ר' שטרר, פרסלאו 1866, עמ' 31. עם זאת נראה מן ההקשר, שדונש מבקש לטעון, שהראה לגאון שיר כמותי, שבו היו צורות כמו לְהִתְקַם (שם, עמ' 37) פורח השקילה. וכנראה צריך להאמין לו, שהמציא את השיטה הפמותית כבר בבבל.

62. ראה: א' מירסקי, 'חידושו של ר' יצחק אבן כ'לפון בגדר המשקל', מבוא למהדורת שירי ר' יצחק אבן כ'לפון, ירושלים תשכ"א, עמ' 25-29.

הבבלי, כפי שראינו. משום כך קשה היה לשיטת דונש להצליח באזורים שבהם זה היה מבטא העברית. לעומת זאת במקום שהגייתה של תנועה חטופה נתאפשרה גם אחרי העיצורים המסומנים באל"ף ובעי"ן גדלו אפשרויות הגיוון בשקילה והשימוש בשיטה הפמותית היה גמיש יותר. מעתה אין זה מפליא גם, שממציא השיטה הפמותית בעברית היה איש שבא לקודדבה אחרי שקיבל את חינוכו בבגדאד.

במזרח נתקיימה הפגישה הראשונה של מרכזי היהדות הגדולים עם תרבות ערב כבר במאה השביעית. כאן עמדו, החל במאה השמינית, מצד אחד גדולי השירה העירונית בחצרות הכליפים העפאסיים ומצד שני חכמי היהדות הגדולים ביותר. אלה התמודדו לא רק עם הפילוסופיה ועם המחשבה המוסרית בקרב הערבים, פי אם גם עם מקצועות הבלשנות, הפילולוגיה והשירה. פיצד אפשר, שלא כאן צמחה לראשונה השיטה הערבית בשירה העברית. ושאלה זאת עולה בצורה עקיפה גם מהשגותיהם של תלמידי מנחם על דונש, המעוגנות במציאות הידועה והמפורסמת של הזמן. כך כאשר הם טוענים כנגד דונש, שמורהו רב סעדיה, גאון סורא, היה גדול ממנו ברוחב ידיעותיו בלשון הערבית ובמשקליה ובכל זאת לא שקל את שיריו במשקל הערבי. וכן עוד 'ונדעה זאת ונתבונן מחכמי הדורות אשר היו לפנינו המתקני חרו אשר שיריהם מלאה הארץ ולא נמצא לאחד מהם שיר במשקולת הערב' <sup>63</sup>. מן ההשגות הללו ניתן לראות, שדונש, אשר חידש אמנם שיטה פרזודית שהפתה גלים, לא נחשב בעיני מתנגדיו כמועמד המתאים ביותר לכך מבחינת הרקע הערבי שלו. שאלת ההתחלות העסיקה הרבה את בני הדורות הבאים.

בפרק הרביעי של שירת ישראל שלו בא משה אבן עזרא לענות לשאלה: הנודעה שירה באומתנו בימי מלכותה ועוזה. על השאלה מתי דבקו היהודים בשירה על צורותיה השונות (קרי' ורג'ז), בדאגה למשקלים ולחריות, להברות וליתדות, לחריות האותיות האחרונות על דרך הערבים, לקביעת דלת וסוגר פשיעור היכולת שהלשון העברית העומדת לרשותנו ממצאיה לנו — לכל השאלות הללו משיב משה אבן עזרא בצורה מתחמקת, שזמנה של ראשית ההשפעה בצורות אינו ידוע לו. ובלשונו 'ולא אדע איזו עיירה קדמה לחברתה בדבר זה ולא איזו קהלה קדמה לאחותה, ורק אמר כי מאז בטלה מלכותנו ונתפזרו בני עמנו וירשונו האומות ושעבדונו הכתות חקינו אותם, וחיינו כחיהם, ולמדנו את מדותיהם, ודברנו בלשונם והלכנו בדרכיהם בכל החליפות... <sup>64</sup> חמקנותו של משה אבן עזרא בשאלת ההתחלות נעשית קצת יותר מובנת כשאנו עוברים לפרק החמישי של שירת ישראל, הפולל פיתוח של הנחה בדבר

63. ראה: ספר תשובות, עמ' 27. עדות להימשכותם של יהודים אל שירת חול ערבית עולה במזרח כבר במאה התשיעית. ראה במאמרי, 'שירה וחברה במצרים — בחינתן על פי היחס לשירת החול של רב יהודה הלוי', ציון, מה (תש"ס), עמ' 287.

64. ראה: ספר העיניים, עמ' 46-49, וכן ספר שירת ישראל לר' משה בן יעקב אבן עזרא, מתורגם לעברית בידי ב"צ הלפר, ליפסיה תרפ"ד [להלן: שירת ישראל], עמ' נז-נח.

יתרון גולי ספרד על זולתם ביצירת השירה. פאן כבר יודע המשורר המבקר לומר דברים ברורים יותר. יתרון זה קיים לדעתו מכמה פנים. וראשון להם היותם של גולי ספרד צאצאי השבטים יהודה ובנימין, שישבו בירושלים. על פי המשנאה בין ספרד וירושלים, העולה מן הפסוק גלות ירושלים אשר בספרד (עובדיה א, כ), מגיע משה אפן עזרא מהר מאוד למסקנה: ואין ספק שאנשי ירושלים, אשר בני גלותנו אנו יוצאי חלציהם אנחנו, היו יותר מלומדים בצחות הלשון ובקבלת למוד התורה משאר הערים והכפרים, כפי שכתוב באם הספר . . . כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים<sup>65</sup>. עד כאן תודעה עצמית. אבל מיד בהמשך, כאשר ניגש משה אפן עזרא לסקירה ההיסטורית שלו, צפה ועולה האמת בלא פחל וסרק. פאן יודע המחבר לספר בפשטות, שבני ספרד התרגלו במלאכת השיר ועמדו על מתיקנותו תחת השראתו של הנדיב חסדאי אפן שפרוט, אשר שאב ממעייני החכמה של המזרח, ואסף אליו את אנשי המדע מסוריה ומבבל. מצוידים בחכמה עליונה זו הרימו בעלי הבינה בימיו את קרנו בשירים נפלאים ובדיבורים נמלצים<sup>66</sup>. זיקתה אל המזרח של שירת השבח החדשה בראשיתה עולה פאן בדבר המובן מאליו.

מאחר שראינו, שהשיטה הפמטית נתפתחה בספרד בהשראת בעלי בינה מן המזרח, במקום שמבטא העברית הרווח היה בבלי, יש מקום לשאול אם אין גם במשקל הפמטית, כמו במשקל ההברות, סימנים למקורו המזרחי. כבר שמואל דוד לוצאטו היה סבור, שמקורה של שיטת השקילה הפמטית במזרח. באגרת משנת 1850, שכתב לשמחה פינסקר, הוא מספר לו, שזמן רב היה תמה על כך, שבשקילה הפמטית קיימת הבחנה בין וי"ו שרוקה בראש חיבה, שאחריה שוא (הנחשב בשקילה כתנועה) ובין וי"ו פזאת, שאחריה תנועה (שערפה כערפו של שוא נע בשקילה). ובלשונו הציונית: 'וימים רבים הייתי מצטער על זה, מה ראו לחלק בין וי' לזו, עד שראיתי חבוק בניקוד האשורי ונתקרה דעתי'. ואמנם הניקוד הפבלי מבחין בין הוי"וין הללו, ומנקד את זו שאחריה תנועה בשוא. שד"ל הסיק מכאן בפשטות 'כי משפטי השיר השקול נתקנו במזרח, בבבל, במקום שהיה נוהג הניקוד האשורי'<sup>67</sup>. לאחרונה טיפלו חוקרים בשאלת מבטא העברית בקרב יהודי ספרד. יהודה רצהבי ביקש להראות, שמסורת הלשון בקרב יהודי ספרד בבליית הייתה<sup>68</sup>. מחמת מיעוט

65. ראה: ספר העיונים והדיונים, עמ' 54-55, וכן שירת ישראל, עמ' סג-סג.

66. ראה: ספר העיונים, עמ' 56-57, וכן שירת ישראל, עמ' סג-סד. ויש להעדיף

כנראה גרסת אסתג'לב (עמ' 56 שורה 15) על פני אסתחלב.

67. ראה: אגרות שד"ל, הוצאת ש"א גראפער, חלק שביעי, קרקאו 1891, עמ' 1076,

הפקסימילה של ספר חבוק נתפרסמה בשעתו בידי: E.M. Pinner, *Prospectus der Odessaer Gesellschaft für Geschichte und Alterthümer gehörenden ältesten hebräischen und rabbinischen Manuscripte*, Odessa 1845.

68. ראה: י' רצהבי, 'מסורת לשון חכמים בשירתנו הספרדית', לשוננו לעם, כג

(תשל"ב), עמ' 39-52, 119-125, וכן י' טובי, 'מסורת לשון חכמים בשירה העברית בימי

הביניים', לשוננו, לו (תשל"ג), עמ' 137-153.

טקסטים חז"ליים מנוקדים, שמוצאם הספרדי מאושש, ביקש הוא לעשות את לשונות חכמים הפוזרות בשירה הספרדית בסיס לעיונו. על ניקודים שבכתב־יד ושברפוסים, שאינם יוצאים מגוף המשקל, לא סמך מחשש שהם מעשה ידי מעתיקים. השקילה הכמותית לבדה שימשה אותו כאשר בא להראות, שמקצתן של הלשונות תצורתן זהה לזו העולה מן הניקוד הבבלי ומקצתן האחר תואם את המבטא המקובל במסורת חכמים של יהודי תימן, שהיא עצמה פידוע מסורת בבליית ביסודה. כך ביקש, למשל, לזקוף את חילופי הנעים–נחים בשירת משוררי ספרד על מסורת ההגייה שלהם. שכן במסורת הבבליית פעלים מסוימים אשר פ"א הפועל שלהם היא אחת מן העיצורים המסומנים בה"א ובח"ת נטייתם נוהגת על דרך השלמים: נָהַס, נָחַץ, הָחִיק (יבין ט.19). י' טובי ביקש להרחיב את היריעה לא רק לתחום הנחת הנע כי אם גם לתחום הנעת הנח. למשל יו"ד שואית אחרי ה"א הידיעה או מ"ם השימוש. בבדיקה שערך בדיואן ר' שמואל הנגיד העלה, שיו"ד כזו שוא שבה נחשב תמיד פנע במשקל, ממש כפי שאנו מוצאים בניקודים בבליים ובמסורת לשון חכמים שבפי יהודי תימן<sup>69</sup>. כמו כן העמיד על שואיותה של ש"ן הזיקה לפני תיבות מסוימות הפותחות באל"ף ובה"א<sup>70</sup>. חשוב לנו גם החומר שפינס בשאלת מבטא שם החודש אלול. במקרא מצויה תיבה זו בצורה אָלוּל (נח' ו, ט), אבל בשירת הנגיד היא באה ארבע פעמים, ותמיד יש לה ערך של שתי תנועות: אָלוּל<sup>71</sup>. מבטא זה של התיבה, המצוי במסורת תימן, הולם היטב את הניקוד הבבלי. אין להתרעם, פמובן, על משוררים מאוחרים, אף תימנים, שלצורך המשקל חזרו אל ניקוד המקרא הטברני וקבעו בשירתם אָלוּל בחטף, אבל מה שחשוב הוא עצם קיומה של האל"ף המונעת בספרד. השאלה הנשאלת היא, מה ניתן ללמוד מקיומם של קוי הגייה בבליים בשירת ספרד. ש' מורג מבקש ללמוד מן הקוים הבבליים, שיסודות אלה מוצאם מן התקופה אשר בה נהגה בספרד מסורת הגייה בבליית. דבר זה אף מאשר את עיונו בתעתיקים של מלים עבריות בגלוסר עברי–יוני–לאטיני, שנכתב באמצע המאה העשירית ונשתמר במנזר ריפול (Ripoll) בספרד<sup>72</sup>. אבל התמונה בודאי מורכבת קצת יותר. לפי שאם אמנם קיבלו מלומדיה היהודיים של ספרד את מלאכת השיר מן המזרח, צריך להניח, שדבר זה

69. והשוה גם בשירת ר' יצחק אבן כלפון, ראה מהדורת א' מירסקי (הע' 62 לעיל).

עמ' 30.

70. השוה ש' מורג, 'המסורת הטברנית של לשון המקרא: הומוגניות והטרוגניות' פרקים, ב (תשכ"ט–תשל"ד), עמ' 118–119, וכן י' יבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, ירושלים תשל"ג, 5488.

71. וראה גם דוגמא נוספת משירו של צהאלל בן נתנאל גאון, בן זמנו של שמואל הנגיד, ש' אברמסון, 'אגב קריאה', לשוננו, לו (תשל"ג), עמ' 237.

72. ראה ש' מורג, 'בין מזרח למערב: לפרשת מסירתה של העברית בימי־הביניים', דברי הקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות, פרך ד, ירושלים תש"ם, עמ' 151–152.

השאייר בשירת יהודי ספרד רישום מסוים — בבלי ביסודו. ולפיכך עניין לנו פאן לא פחות מאשר במסורת של מבטא גם בתורת שיר ובמסורתה. מיעוט הקיום הפבליים נדמה, שאפשר לתלות אותו בכך, שהשקילה הפמותית, בניגוד לשקילה ההברתית, עיקר גידולה במערב היה. ואולי זאת הסיבה, שלא מצאנו בשקילה פמותית מעולם השתקפות מלאה של מבטא בבלי, כפי שמצאנו בשקילה ההברתית<sup>73</sup>.

# — ו —

אחר שעמדנו על קשריה של השקילה הפמותית-הערבית בעברית עם המזרח ועם משקל ההברות, שקדם לה, יש מקום לבחון גם את משקל ההברות מבחינת ההשפעה של הפרוזודיה הערבית על היוצרות. בעד השפעה כזאת מדבר מלבד המוצא המזרחי של משקל ההברות גם השימוש שנעשה בו לכתחילה לצורך פתיבת שירת חול במוטיבים ערביים. אבל הרקע הערבי של השיטה ההברתית עולה גם מן ההשוואה הפשוטה בין מבני המשקלים הערביים הקלאסיים ובין המבנים המקבילים של המשקלים ההברתיים שהיו בשימוש בראשיתה של השקילה ההברתית. לצורך ההשוואה יש לזכור, שהמשקלים הערביים מקפידים, למעשה, לא רק על סוגי התנועות על פי אורכן, כי אם גם על מספרן. מבחינה זאת השקילה הערבית היא לא רק פמותית אלא בעיקרה גם הברתית<sup>74</sup>. את העקרון ההברתי יכולים היו היהודים לקלוט לפיכך לאלתר. הפעיה הייתה מה יוכלו הם להעמיד בשירתם כנגד התנועות הקצרות בערבית, המובחנות מכל שאר התנועות. מסתבר, שמלכתחילה בחרו היהודים להתמודד עם הוואריאציה הערבית בעלת מספר התנועות הקצרות הקטן ביותר<sup>75</sup>. ואף מאלה החליטו כנראה להתעלם, לא רק בערבית אלא גם בעברית. במבטא העברית, כפי שהוא עולה בתקופה זו מן התעתיקים הערביים של הקראים לקריאה בתורה, לא הייתה הבחנה ממשית בין תנועות קצרות וארוכות. אמות קריאה באות בתעתיקים אלה אף כנגד תנועות קצרות, אם הן במקום הטעם. כך אנו מוצאים כאן למשל כנגד

73. אבל השוה ייבין, ב.7 ז, וכן ב.12, פתב"ד שא 19. בשיר זה מצטמצמת הפבליזת, מלבד לניקוד, עוד לתיבה אחת: שְׁעִיר, שערפה המשקלי: יתד ותנועה.

74. יש אמנם גם משקלים ערביים אשר בהם יכולות לבוא שתי תנועות קצרות כנגד תנועה ארוכה אחת, בעיקר במשקלים: אלכאמל ואלואפר. אבל גם במשקלים אלה אפשרויות הגיון אינן יכולות לחרוג ממסגרת הברתית מסוימת.

75. השוה B. Halper, *The Scansion of Mediaeval Hebrew Poetry, J.Q.R.*, IV (1913/14), pp. 164–167. B. Hrushovski, "Prosody, Hebrew", וכן גם Encyclopaedia Judaica, vol. 13, Jerusalem 1971, p. 1216. את מה שהניחו חוקרים בפסיס הערבי למשקל הפמותי העברי אפשר וצריך, כנראה, להניח כדוגמא לחיקוי כבר בשביל המשקל ההברתי.

מִלֶּךְ חֶדֶשׁ (שם' א, ח) את התעתיק *مالح جاداس* ועוד פיוצא באלה הרבה<sup>76</sup>. המקום היחיד, שלא תבוא בו לעולם אם קריאה הוא מקום השוא הנע והחטפים. ומסתבר, שתנועה זו נתפסה מלכתחילה כמקבילה ראוייה לתנועה קצרה בערבית. אבל בשלב הראשון לא העלו כלל על הדעת, שניתן לוסת את מקום השואים הנעים והחטפים בבית השיר העברי כמו שמתוסתות התנועות הקצרות בערבית. משום כך היהודים לא רק שלא לקחו בחשבון ההברות את התנועות הקצרות המעטות בואריאציה הערבית שעליה בנו את המשקל המקביל בעברית, אלא גם לא הקפידו על התנועות הקצרות (החטופות) בעברית. התנועות הקצרות הללו יכולות לבוא, לפיכך, במשקל ההברות העברי ללא הגבלה בכל מקום בבית השקול. המשקל הערבי השכיח אלטויל השפיע בשלב הראשון על השוקלים היהודיים יותר מן המשקלים האחרים. משקל זה, הארוך בעברית, יש בו בואריאציה בעלת מספר ההברות הארוכות הגדול ביותר עשרים הברות כאלה בבית, והן מתפלגות בסימטריה טטראמטרית לארבע קבוצות בעלות חמש יחידות כל אחת. יתד, תנועה, יתד, תנועה, תנועה, שנוהגים לסמן בדרך הבאה: ~ ~ ~ ~ ~ על פי ההקבלה עם הערבית נוצר בעברית משקל הברתי בעל 20 הברות<sup>77</sup>. את ההתפלגות הפנימית, הנוצרת בערבית באופן אוטומאטי מן התבנית

76. ראה: R. Hoerning, Description and Collection of Six Karaite

Manuscripts of portions of the Hebrew Bible in Arabic Characters, London 1889. בכתב-היד, המיוחס למאה העשירית, ניתן למצוא לעתים גם פתח כנגד שוא נע שבעברית, השוה במבוא, שם, עמ' 11. מאלף ביותר להשוות את דרך התעתיק במלים כמו חֶדֶשׁ עם השגות תלמידי מנחם על דונש, המחשיב תיבות כאלה פשתי תנועות בשקילה: דע כי לשון הערב לא תקפוץ (תקבוצ) אות בין שתי חונות . . . ולשון הקודש אין זה תוכן בניינה ויסוד עיקרה יען כי תקפוץ (תקבוצ) בין שתי חונות במכתב ובמבטא כמו עשן אשר בין השי"ן ובין הנו"ן אות חונה והנו"ן היא גם היא חונה, ותמצאנה שתי החונות האלה מקובצות במבטא ותאספנה במלה. וכמוהו דבר (השוה' *جاء* שם' ה, יא) בין הבי"ת ובין הרי"ש אות חונה והרי"ש אחריו חונה. והלשון כולה על הבנין הזה נכנתה ולא נמצא לערב ככה . . . לכן אמרתי כי לא טוב המשקל הזה בעברית ולא יתכן לשקול בו לשוננו כי נקבץ אנחנו בין שתי חונות ולא יאבו המה וימאנו לעשות ככה (ספר תשובות, עמ' 21–22). ואכן מלבד בחריוה, לעתים, ערפה של תיבה כמו בשקילה הערבית הוא בדרך כלל ארופה, ארופה וקצרה בסוף, מה שאין פן בעברית. לדבר זה עצמו מתבונן גם ר' יהודה הלוי, פשהוא מדבר כנגד השקילה הפמית בעברית, שהיא מקלקלת את ההבחנה בין נגינת מלעיל ובין נגינת מלרע, ואינה מבחינה בין אומר ובין אִמֵר (ראה ספר הפזויר, מהדורת ד"צ בנעט, ירושלים תשל"ז, עמ' 83), השוות בערכי השקילה של דונש, אבל לא בערכי המבטא העברי פשהוא נמדד בערכי השקילה הערבית. השוה פתעתיק *أشار* (שם' ב, יד) מול *أشيد* (משוחזר). מובן, שטענה זו והאחרות בספר תשובות אינה יכולה להיות מכוונת כנגד השקילה ההבריתית, שאינה מחשיבה כלל את הקצרות. דאי שאין כאן גם פולמוס כולל כנגד השפעה ערבית בספרות ישראל. ראה עוד ד' ילין, 'ל"השגת" תלמידי מנחם בן-סרוק', פתבי דוד ילין, ג' (תשל"ה), עמ' 44–52.

77. כך נוצר גם על פי ההוג' הערבי (המרנין בשקילה הפמיתית) בואריאציה בעלת מספר התנועות הקצרות הקטן ביותר, במתפזות מפעלים מפעלים שנוהגים לסמן:

הסימטרית החוזרת של יתדות ותנועות, נאלצה העברית ליצור בדרכים משלה. ומסתבר, שדרכים כאלה לא חסרו לעברית. כמקבילה לבית הערבי הארוך הפירה העברית מקדמת דנא את הפסוק הבנוי בעקבות התקבולת המקראית משני חצאים החוזרים ונחלקים לשניים וכל רבע מהוה צעלית בעלת שתי הטעמות<sup>78</sup>. וכך כבר בתקיעות הקדומות:

עֲלִינוּ לְשֶׁבַח / לְאֹדוֹן הַכֹּל / לְתֵת גְּדוּלָּה / לְיוֹצֵר בְּרָאשִׁית  
שֶׁלֹא עָשָׂנוּ / כְּגוֹיֵי הָאֲרָצוֹת / וְלֹא שָׁמְנוּ / כְּמִשְׁפְּחוֹת הָאֲדָמָה.

מפיון שאורך המלים הממוצע נע בעברית בין שתיים לשלוש הברות. ומפיון שצלעית בעלת שתי הטעמות החזיקה לעתים קרובות גם שתי מלים, נוצרו כאן, ממילא, לעתים גם צלעיות בעלות חמש הברות (השוה: כְּגוֹיֵי הָאֲרָצוֹת, כְּמִשְׁפְּחוֹת הָאֲדָמָה). יוסי בן יוסי שכלל את המקצב המרובע בכך, שקשר את כל הטורים אלה לאלה בעזרת מלת קבע חוזרת, שהציב בסופי הפסוקים. כך חתם את טורי המלכיות שלו לראש השנה בתיבת מלֹכֶה, ואמר בפתיחת דבריו:

אֶהְלֵלָה אֱלֹהֵי / אֲשִׁירָה עֲזֹ / אֶסְפְּרָה כְבוֹדוֹ / אֶאֱפָדְנוּ מְלוֹכָה  
אֲשֶׁגֶב לְפוֹעַל / אֲשֶׁר שָׁח וּפָעַל / אֶאֱנֹהוּ כִּי לוֹ / יֵאָתֶה מְלוֹכָה.

אלעזר בירבי קליר, שחי לפחות מאה שנה אחרי יוסי בן יוסי, ניסה גם הוא את פוח בכתיבת מלכיות. אבל הוא שכלל את הצורה על ידי חריזה פנימית, המתלווה אל הצלעיות הפנימיות. את דבריו הוא פותח בהכרזה:

אֲנִסִּיכָה מְלָכֵי / לְפָנָיו בְּהִתְהַלְכִּי / אֶמְצֹ בְּהִמְלִיכִי / יֵאֹזֵר עֲזֵי יִמְלֹךְ  
אֶלִּיל בְּהִשְׁלִיכִי / לְפָנָי בּוֹא יוֹם מְלָכֵי / אִישׁ מְלָאכֵי / יִשְׁלַח וְאָז יִמְלֹךְ.

יש לשים לב לכך, שה'בית' הראשון של אלעזר בירבי קליר אף פתוב במקרה פולו בשקילה הברתית מדויקת של חמש הברות לצלעית. אין להתפלא, אפוא, על כך, שה'פסוק' הקלירי המפותח נעשה לאבן היסוד של הבית הערבי 'הארוך' בעברית. אלא שבכך נתייחד הבית הערבי הארוך והפך לסטרופה מרובעת בעלת חריזה מתחלפת בצלעיות הפנימיות שחרונו אחיד קושר את צלעיותיה האחרונות (בדגם

— — — — — בדלת ובסוגר, משקל הברתי עברי בעל שש הברות בדלת ובסוגר. ראה לעיל הקינה של אדונים הלוי 'בכו עמי בני אמי', וכן שירי הידידות של עלון בן אברהם. אף השיר ההיסטורי של שלמה הכהן פתוב עדיין במסורת הפתיבה ההברתית למעלה ממאה שנה אחרי שהמציא דונש את המשקל הפמתי (ראה לעיל ג').

78. ראה: א' מירסקי, 'השירה העברית בתקופת התלמוד', ירושלים — שנתון לדברי ספרות והגות, ב (תשכ"ו), עמ' 174–179, וכן ע' פליישר, 'מבנים סטרופיים מעין-אזורים בפיוט הקדום', הספרות, ב (תש"ל-תשל"א), עמ' 200 ואילך.



א א א ב ג ג ג ג וכו')<sup>79</sup>. במתכונת חריזה זאת ובצלעות בעלות חמש הברות השתמשו המשוררים היהודיים בין היתר בשירת החול שלהם לפני הופעתו של דונש אדונים הלוי בקורדובה. שרידים משירים אלה, שכתב מנחם בן סרוק ותלמידו יצחק אבן קפרון הגיעו אלינו בתוך חיבורי הדקדוק שנכתבו בספרד בסוף המאה העשירית ובראשית המאה האחת-עשרה. אבל גם משלי המוסר שכתב סעיד בן באבשאד במזרח פתובים בעיקרון בתפונת דומה. אלא שהאחרון קרוב במתפונת החריזה שלו אל דיגמאות ערביות מפורסמות, שהיו ידועות במזרח יותר ממאה שנה לפני זמנו. בשירים לימודיים מוסריים בעלי מספר גדול של בתים לא יכלו המשוררים הערביים להתמיד בחריזה האחידה הקלאסית. כך נתפצל כל בית ובית לדלת ולסוגר שנחרזו זה בזה בחריזה זוגית מתחלפת. שיטה זו המכונה 'מְזֻדָּג' בערבית נתחדשה שם בידי אבאן אבן עבד אל חמיד אללאחיקי (מת בשנת 815 לספירה) בתרגומו הערבי לפלילה דמנה. שיטת המְזֻדָּג הפכה לשיטה הנפוצה ביותר בשירים הלימודיים הארוכים והיא פונתה גם בלעג 'חמור המשוררים', בגלל השימוש שעשו בה מלומדים ובעלי מחשבה חסרי כישרון פיוטי. והגדיל לעשות אבן אלעטאהיה כאשר חיבר בראשית המאה החשיעית כארבעת אלפים פתגמים ומשלי מוסר הפתובים במחרוזות דו-טוריות<sup>80</sup>. טקסטים אלה, שפוננו רג'ז, לא נחשבו בעיניהם של הערבים לשירה ממש והיו קרובים לדעתם לפרוזה חרוזה. מלבד ריבוי חרוזיהם התייחדו חיבורים אלה גם בשקילה מיוחדת במינה. מכל מקום ראו היהודים בספרי אמ"ת סוג של רג'ז. וכהגדרת בעל החיבור על השירה מבית מדרשו של רב סעדיה גאון: רג'ז הוא מה שנמצא במקרא חרוז ואינו שיר, כמו: לא תסלה בכתם אופיר / בשוהם יקר וספיר (איוב כח, טז), האנכי לאדם שיחי / ואם מדוע לא תקצר רוחי (איוב כא, ד)<sup>81</sup>. גם משה אבן עזרא מביא בין השאר את שני הפסוקים הללו כדוגמאות לרג'ז ולמקצת מתכונותיו הנמצאות בספרי אמ"ת. בספרים אלה אין, לדבריו, לא משקל ולא חרוז, אבל יחד עם זה 'אינם אלא כשירי רג'ז לבדם ויש, במקרה, שבאחדים מהם נמצא קצת מדרך הרג'ז'<sup>82</sup>. במקום אחר בספרו הוא אף משיח לפי תומו על 'אראג'זי תהלות

79. בדגם הסטרופי הזה תלו חוקרים את התהוות המנשה. ועל פי מציאותו אצל ראשוני משוררי החול העבריים ביקשו להוכיח, שהמסמט היה נפוץ בספרד יותר מפני שעולה מן הטקסטים הערביים. אבל דבר זה מופרך הוא. וראה ע' פליישר, בביקורת על: S.M. Stern, Hispano-Arabic Strophic Poetry, קריית ספר, נא (תשל"ו), עמ' 260-261.

80. ראה: M. Ullmann, Untersuchungen zur Ragazpoesie, Wiesbaden 1966, p. 54. וראה עוד מה שכתבתי במאמרי, 'השירה העברית שבתחום השפעת הערבית — בין מזרח למערב', פעמים — פרקי עיון במורשת ישראל במזרח, 2 (תשל"ט), עמ' 26-28.

81. ראה: האגרון במהדורת נ' אלוני (הע' 48 לעיל), עמ' 386-389.

82. ראה: ספר העיונים, עמ' 46-47, וכן שירת ישראל, עמ' נו. וראה גם אצל יהודה אלהריזי בספר תחכמוני, השער השמונה-עשר: בעוד היו אבותינו שכנים בעיר הקדש / לא נודע להם שיר שקול בלשון הקדש / רק ספר איוב ומשלי ותהלים / הם פסוקים קצרים וקלים / וידמו לחרוזי שיר אבל אין להם חרוז ואינם שקולים (שירמן, ב, עמ' 133).

ואיוב ומשלי<sup>83</sup>. חריזות דלת בסוגר במשלי המוסר של סעיד בן באבשאד נחשבה בודאי סימן היכר לאופיו הלימודי של החיבור. אבל מלבד החריזה הפנימית הזוגית היה סעיד בן באבשאד זקוק לאמצעי נוסף כדי לעצב את המשקל ההברתי שלו בסימטריה טטראמטרית, וחריזה פנימית נוספת לא עמדה לרשותו על פי ההקבלה עם הבית הערבי. כך פנה הממשל אל הצורה. הצורה הקלאסית במשקלים הטוניים סילביים אינה מחלקת, אמנם, את הסכמה המטרית לשני חלקים שווים, והיא אינה זהה גם בדרך כלל עם חלוקת הטור לעמודים. הצורה מהווה, למעשה, יסוד ריתמי המתנגש עם החלוקה המטרית של הטור, אבל לא כן בצורה המטרית בטור ההברתי. כאן מתקיימת מלבד החלוקה הקלאסית בין דלת וסוגר גם צורה קבועה ומנוגטונית, המופיעה אחרי הברות החמישית והחמש-עשרה ומחלקת כל חצי בית לרבעים שגורתיים (ראה לעיל פרק ב'). נוכל לסכם ולומר, שפתחליף לסימטריה הטטראמטרית הנוצרת בבית הערבי מן ההבחנה בין הברות קצרות וארוכות עלתה בבית ההברתי המקביל אצל היהודים, מלבד החריזה הפנימית, הצורה המטרית. מצב זה נמשך כנראה שנים ארוכות, ונתקיים גם אחרי שהכניס דונש את ההבחנה החדשה בין קצרות וארוכות<sup>84</sup>.

– 2 –

דונש אדונים הלוי ידוע כפאקספרימנטאליסט בתחום המשקלים. והדים מן הניסויים שלו הגיעו אלינו בעיקר בקטעי שיר המובאים בויפוחים סביב חידושי<sup>85</sup>. אבל החומר העיקרי המרפיב את שירתו ואת שירת בני דורו נע סביב משקל אחד מרכזי הידוע כואריאציה מיוחדת לו של משקל הארוך. עיקר החידוש בשיטתו בסילוק השואים הנעים והחטפים מן הטור ההברתי, זאת אומרת בקבלת העיקרון הפמזתי

83. ראה: ספר העיונים, עמ' 298, וראה עוד להלן פרק ח'.

84. בשיטה זו כותב עדיין יצחק אבן מר שאול פיוטים שיש להם דרך קבע, מלבד טור פתיחה ארוך, מספר זוגי של טורים (18, 14, 10) בעלי עשר הברות עם צורה אחרי ההברה החמישית וחריזה אחידה, כבשירת הרג'ז. ראה לדוגמאות ע' פליישר, במאמרו הנזכר בהע' 6, עמ' 299, 301, 304, 7–306. וכן במאמרו 'חדשות ביצירתו של ר' יצחק בר לוי (אבן מר שאול)' מחקרי לשון מוגשים לו' בן-חיים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 425 ואילך. יצחק אבן מר שאול, מורהו של אבן ג'נאח, שחי בלוסינה בסוף המאה העשירית ובראשית המאה האחת-עשרה, הוא המשורר הראשון, המשתמש במשקל ההברות לשירת הקודש בלבד ויחד עם זה יש לו כבר מלבד הפקשה השקולה 'אלהי אל תדינני כמעלי' גם שיר חול מובהק בנושא החשק 'צבי חשוק באספמיה', השקול במשקל הפמזתי המרנין. ראה ש', עמ' 157–158.

85. ראה: נ' אלוני, תורת המשקלים של דונש, יהודה הלוי ואברהם אבן עזרא, ירושלים תשי"א, עמ' 80–91. על פי בתים בודדים אנו יודעים למשל שכתב במשקל הקלוע (רמל), במשקל המתפשט (בסיט). כך יש לנתח, כנראה, את: עֲדִי עֲלֵי רַגְלִי וּמִקְנֵי שִׁרְדִּי, וכן במשקלים המרובה והמרנין (גם על פי שירים ודאיים).

להלכה. אבל למעשה אין בשקילתו יותר מתנועה קצרה אחת, הבאה בראש כל יחידה של חמש תנועות (הברות). התנועה הקצבית של השירה הפמית, המתאפיינת בגיוון ובחילופיות בין הברות ארוכות וקצרות, חסרה לפיכך בשקילתו<sup>86</sup>. השוה, למשל, בשיר היין הראשון בשירה העברית, שיצא שקול מפרי עטו של דונש:

וְאֹמַר אֶל תִּישָׁן / שְׁתֵּה יַיִן יָשָׁן / עָלֵי מֹר עִם שׁוֹשָׁן / וְכֹפֶר וְאֶהְלִים<sup>87</sup>.

דונש אדונים הלוי כתב בשיטה זו פמאטיים בתים. ויהודי בן ששת תלמידו כמאה וחמישים וכן גם יצחק אבן קפרון תלמיד מנחם, כמספר הזה<sup>88</sup>. חשוב לציין, שעוד במחצית הראשונה של המאה האחת-עשרה המשיך ר' שלמה אבן גבירול להשתמש במשקל זה ממש לא רק בסכימה המשקלית המיוחדת שלו, פי אם גם במבנה הסטרופי המרובע. למעלה ממאתיים בתים שכתב במתכונת זו הגיעו לידו, במחציתם בערך אף משמשת חריזות הרבים — רים ממש כמו בדור הראשון לשקילה החדשה<sup>89</sup>. את דעתו על משקל דונש גילה גבירול במיוחד במאתיים וחמישים בתי פיוט האזהרות, שכתב לשבועות ('שמור לבי מענה' ו'בצל שדי')<sup>90</sup>. בשיר זה, שחרוזו המכריח אף הוא — רים, מקפיד גבירול דרך קבע על שוא או חטף בראשי הצלעות. אבל מלבד התנועה הקצרה הזאת לא הקפיד לסלק שואים נעים וחטפים נוספים מתוכי הצלעות. מבחינה זאת לפנינו שקילה הברתית מובהקת, שמסיבה היסטורית כל שהיא, יש בה הקפדה על תנועה קצרה אחת במקום קבוע<sup>91</sup>.

86. ראה: א' מירסקי בספרו הנזכר בהע' 62, עמ' 25–26.

87. לנוסח זה של הבית ראה ע' פליישר, 'חקרי פיוט ושירה', תרפיץ, לט (תש"ל), עמ' 35.

88. ראה בספרו של אלזי הנזכר בהע' 85, עמ' 91, וכן בספר תשובות, ב, עמ' 3–16,

וכן שם, עמ' 17–3.

89. ראה שלמה אבן גבירול, שירי החול, מהדורת ח' בראדי וח' שירמן, ירושלים תשל"ה, השירים נו, סג (סכימת השקילה המצוינת בראש השיר מוטעית). רא, רד, רח, רט. השיר היחיד, שבו משתמש אבן גבירול במשקל הארוך ממש, היינו בתנועה קצרה נוספת במתכונת פמית אמיתית (לִתְד תְּנוּעָה לִתְד תְּנוּעָה תְּנוּעָה,  $4 \times$ ) אין בו חריזה פנימית כלל ואף לא צזורה. הוא פתוב בחריזה מברחת בלבד והקצביות שלו נוצרת מן החילוף הגמיש בין ארוכות וקצרות, ממש כמו בערבית. ראה שם, שיר רלה.

90. ראה: שירי שלמה בן יהודה אבן גבירול, כרך ב, שירי קודש, מהדורת ח"נ ביאליק

וי"ח רבניצקי, תל-אביב תרפ"ח, שיר צט ובהערות וביאורים, עמ' 72.

91. ומאלפים דברי הביקורת על שקילתו זו של המשורר אצל משה אבן חביב, דרכי נעם, רדלהיים תקס"ו, דף ט ע"ב: שבא עם דג"ש אי אפשר לבלעו... וכן טעו בזה הרב' מן המשוררים, מכללם הר"ר שלמה בן גבירול ב'שמור לבי מענה' ו'בצל שדי' במקומות רבים. ומכללם ובן-בר לא תִשְׁקָצוּ (טור 327). הנה לפי דרך השיר ההוא אין לו צורך לשבא התיו ולא לשבא הקוף, והוא רוצה לבלעם ולא יוכל. וכאלה רבות עמו עם היות כי הענין לחצו בתכלית הלחץ כי מלאכה גדולה עשה בלשון קצר ולשון פסוק בשירים שקולים וראוי לדונו לכף זכות'. גם מנחם די לונגו יוצא להגן על ר' שלמה אבן גבירול באזהרה, אבל הוא נעזר בטבע הלשון

תופעה מאלפת בשקילת אבן גבירול היא הואריאציה המיוחדת שיצר למשקל אלפסיט, המתפשט. הדוגמא הערבית שעמדה לנגד עיניו היא פרגיל הואריאציה בעלת מספר ההברות הארוכות הגדול ביותר. כך מתקבל בעברית משקל דומה למשקל דונש. גם המתפשט כמו הארוך הוא משקל טטראמטרי המורכב מעשרים הברות. אלא שלא כמשקל דונש באה התנועה הקצרה במשקל זה בכל יחידה בעלת חמש הברות במקום השלישי, ולא במקום הראשון, והיינו: תנועה, תנועה, יתד, תנועה, תנועה, שנוהגים לסמן: – – – – –. אופיו ההברתי של המשקל בא לידי ביטוי לא רק בצורה הקבועה, הפאה אחרי כל יחידה של חמש הברות, אלא גם בהיתר שמתיר לעצמו שלמה אבן גבירול להוסיף בראש כל יחידה בעלת חמש הברות תנועה קצרה נוספת לפי הצורך. בטורים השקולים בצורה זו נוצרת לעתים התחושה המוטעית כאילו כתוב השיר במשקל הארוך (יתד, תנועה, יתד, תנועה, תנועה), שנוהגים לסמן: – – – – –. אבל למעשה אין גבירול משתמש כאן לא במשקל הארוך ואף לא במשקל המתפשט, כי אם בואריאציה הברתית בלבד של המתפשט, המשמש לעתים אף בלא שואים נוספים בראשי הצלעיות. פשני עשרות פיוטי רשות קצרים כתב גבירול במשקל שלו, והרשיות הלאומיות, שבהן מדבר המשורר כשליח האומה ואשר נאספו על ידי ח' שירמן במדור מיוחד באנתולוגיה שלו, פולן כתובות במשקל זה (שירמן, עמ' 240–244). אבל לא רק בשירת הקודש השתמש גבירול במשקל המיוחד שלו. בשירת החול ידועים לנו כשבעים וחמישה בתים, שנתחברו בשקילה הברתית זאת<sup>92</sup>. ההפרה בקיומה של צורה במשקל גבירול מסייעת לנו גם בבירור נוסח. הנחת קיומה של צורה מאפשרת להתקרב במקרים מסוימים אל הנוסח הראשון שיצא מתחת ידיו של המחבר הדגול. כך למשל מעדיפים מהדירים בשיר השבח ליקותיאל אבן חסאן, מיטיבו של המשורר, 'מי זאת כמו שחר עולה' (שיר קנט) להביא בבית השישה-עשר בדרך כלל את הנוסח הפשוט החוזר על כ"ף הדמיון פעמיים: וְלָכֵן חָלִי אֶתְּ פִתְעָלָה וְכִתְרוּפָה, אבל יש להעדיף עליו כנראה את הנוסח המוזר לכאורה, הפא בכתב-יד שוקן 37 המפורסם:

בכלל. פראה הוא מביא את לשונות הגויים. 'כי במלות רבות יבא שבא נח וחטוף בראש תיבה כמו ביאנקו גראנדו פריסטו פראנקו'. ראה: שתי ידות, ונציה שע"ה, דף פ ע"א–ע"ב. וראה גם דעתו של סעדיה לונגו המובאת אצל ח' בראדי, 'שירי אמונות', מנחה לדרד (ילין), ירושלים תרצ"ה, עמ' רז: 'אעפ"י שטעה טעויות הרבה בענין שקל השיר, לא שמענו מעולם אדם שחשש עליהם...'. אבל השוה דברי ש"ד לוצאטו, אוהב גר<sup>2</sup>, קרקאו 1895, עמ' 98–99, הרואה את השיר שקול במשקל ההברות.

92. ראה: מהדורת שירי החול (לעיל הע' 89), שירים סא, קח, קיב, קכג, קנט, רלו, שיר אחד בלבד הפתוב במשקל המתפשט במתכונת פמותית אמיתית (תנועה תנועה לא תנועה לא תד x 4) אין בו צורה כלל ואין בו כמובן שואים נעים נוספים בראשי העמודים הראשון והשלישי בדלת ובסוגר. שיר זה, 'מי העדינה אשר תרקע ברגליה' (שיר צ) נראה בואריאציה פמותית מפותחת של השיר הפמותי למחצה 'מי זאת כמו שחר עולה' (שיר קנט).

דודי יְדִיד נִפְשִׁי / אֶתָּה צָרִי מְכָאוֹב / וּלְכָל חֲלֵי אֶתָּה / מְזוֹר וְכִתְרוֹנָהּ.  
ובאותו השיר בבית הארבעה-עשר יש להעדיף פנראה את הניסוח:  
תָּקֵר תְּבוֹנָת סוֹד / שֶׁכָּל סִתְרֶיהָ, המצטרף משני מקורות ויוצר הקבלה בין תבונה ושכל,  
וכן בין סוד וסתרים<sup>93</sup>.

בתקופה מאוחרת יותר השתמש במשקל גבירול לעתים ר' יהודה הלוי, בעיקר  
בשירת הקודש שלו. ואף השיר המפורסם 'יפה נוף משוש תבלי' (שירמן, עמ' 489)  
עדיין כתוב במשקל זה. אבל כאן גדול מספר הצלעיות בעלות השוא או החטף בראשן  
על פני הצלעיות מחוסרות השוא. משום כך ביקשו, אמנם, להחשיב את השיר כאילו  
הוא כתוב במשקל הארוך. וב"צ הלפר אף כתב אותו מחדש כדי שיתאים לסכימה של  
משקל זה. כך פותח, למשל, הבית הראשון בעיבודו של הלפר במלים:

יפה נוף משוש תבל / קָרָה למלך רב / לָךְ נכספה נפשי / מאד מפאת

מערב

לָךְ בלשון זכר מתייחס, לדעתו, ליפה נוף, ואף פי השיר פולז פתוב בהמשך כפנייה אל  
נערה. קריה הוא גזור מן הַקְרִיאוֹת (יר' מא, כח) ועוד כהנה<sup>94</sup>.

93. ראה במהדורת שירי החול, הנוכרות בהע' 89 לעיל, במדור 'מקורות וחילופי  
גרסאות', עמ' 250. יש להעיר עוד, שלעתים יכולה אמנם הצורה לעבור אחרי מיליות שונות  
במשקל זה. בשיר קנט אנו מוצאים את הצורה עוברת אחר מ"ם השימוש (בית 6), אחר ה"א  
הידיעה (בית 10) וכן אחרי שי"ן הזיקה ובי"ת השימוש (בית 13). בסוגר של הבית העשירי  
צריך פנראה להניח ליקוי בנוסח, שאין בידי להלמו. בשיר 'לפני כרוב שלש', שכתב ר' יהודה  
במשקל זה, עוברת הצורה פעמיים אחרי ה"א הידיעה. ראה דיואן יהודה הלוי, מהדורת ח'  
בראדי, ספר שני, ברלין 1909, עמ' 264, טורים 22, 28.

94. ראה במאמרו של הלפר הנוסח בהערה 75 לעיל, עמ' 169–170, 182–184. קריאה  
בלשון זכר בלתי אפשרית בגלל מלים כמו: דָּרְשָׁתִּיךְ, שיש לה ערך של יתד ותנועה. ש"ד  
לוצאטו בדיואן ר' יהודה הלוי, ליק 1864, דף א ע"א בהערת הפתיחה לשיר 'יפה נוף', הבא  
בראש הספר, הגדיר ראשון את המשקל, וכנראה נכונה, כמשקל של שתי תנועות ויתד ושתי  
תנועות החוזרים ארבע פעמים, כאשר שוא נוסף או תנועה חטופה יכולים לבוא לפרקים  
כתוספת בראש התנועה הראשונה. על פי הרגשתו וכנראה גם על פי תפיסתו זו את המשקל  
ניקד בפנים: לָךְ. בדרפו הלך גם ח' בראדי, כאשר הוציא בשנת 1909 את הפרק השני של דיואן  
יהודה הלוי (ראה הע' 93 לעיל), עמ' 167, ובהערות, עמ' 122. דברי הביקורת הפוליטיים של  
הלפר השפיעו כנראה על בראדי לשנות את דעתו. ראה מחברת משיי יהודה הלוי, מהדורת  
ח' בראדי, פילדלפיה 1924, עמ' 179. מכאן ואילך ראה את המשקל כמשקל הארוך בשינוי  
היתד הראשונה לתנועה ובמקום שאפשר, לדעתו, לשמר את השוא, שימר אותו ואף ניקד:  
לָךְ. בעקבות בראדי הולך גם ח' שירמן בניקוד ובהגדרת המשקל של השיר 'יפה נוף' (שירמן,  
עמ' 489). יחד עם זאת גם הוא מפיר בואריאציה המיוחדת של המתפשט בדרך כלל (שירמן,  
ב, עמ' 724). משקל שבו מתקצרת דרך קבע היתד הראשונה בדלת ובסוגר של משקל הארוך  
לתנועה משמש בשירת שמואל הנגדי. ראה ד' ילין, 'המשקלים בשירת שמואל הנגדי', ידיעות  
המכון לחקר השירה העברית בירושלים, ה (תרצ"ט), עמ' קפא ואילך, משקל מספר 8. משקל

בניגוד למתפשט ההברתי מצויה במתפשט הכמותי לפחות תנועה קצרה נוספת בכל צלעית במתפונת: תנועה, תנועה, יתר, תנועה, יתר, שנוהגים לסמן: - - - - - . יתר על כן במתפשט הכמותי לא נוהגת כלל הצורה המטרית, והרושם בקריאת בית השקול במשקל זה הוא אמנם רושם של גיוון וחילופיות בין ארופות וקצרות. מכל מקום הפירו עדיין באמצע המאה השתים-עשרה את הקשר של המתפשט ההברתי עם המתפשט הכמותי. ואברהם אבן עזרא בספר צחות, שכתב במנטובה בשנת 1145, מביא בפרק על המשקלים שני בתים מפתיחה של שיר שלו, הכתוב במתפשט הכמותי, תוך התנצלות, שלא הקפיד בצורה בגלל ריבוי התנועות הקצרות, וכן מכיון שמכל מקום בתחומם של בית אחד הוא עומד. ואביא את הענין פלשון.

ויש מרובע אחר שהוא שתי תנועות ויתד ותנועה ויתד ... כמל:

גָּבַר אֲשֶׁר דָּת נֶחֱק / חֶרֶת עָלֵי לְבֹ / יִשְׁמַח בְּדַעְתּוֹ בְּגִי/בּוֹר עַת שְׁלוֹף חֶרֶב  
לְחֶקוֹר יְסוֹד סוֹד צָפֹן/תִּיּוֹ יַעֲלֶה אֶל מְעוֹן / מִדַּע וְיִשְׁקִיף בְּעֵין / שְׂכָל בְּאֲשֹׁבוֹ.  
ובעבור היות זה המשקל כבד בלשון הקדש בעבור היתדות הוצרכו בעל-י-  
החרוזים להפסיק מלת כגיבור וכן צפנתיו כי לא יזיק כי חרוז אחד הוא<sup>95</sup>.

בתקופה מאוחרת יותר נעלמו מן המשקל הזה השואים הנוספים, וטודרוס אבולעאפיו כתב במחצית השנייה של המאה השלוש-עשרה שירים קצרים בלבד במשקל זה, ובקביעות בלא שואים נוספים. בקרב חבורת המשוררים, שכינתה את עצמה בשם עדת נוגנים או כת משוררים, ואשר פעלה באראגון בסוף המאה הארבע-עשרה ובתחילת המאה החמש-עשרה הפירו עדיין את המתפשט ההברתי ואף כתבו בו יצירות מעניינות<sup>96</sup>.

משה אבן עזרא, בעל תורת השיר, המעיט ביותר בכתיבת שירים הברתיים על פי

זה משמש אף בשיר 'כתב סתיו' (שירמן, עמ' 219) של שלמה אבן גבירול. תופעה זו מצויה אמנם גם בערבית. ראה: G.W. Freytag, *Darstellung der arabischen Verskunst*, Bonn 1830, p. 170.

95. ראה: ספר צחות, מהדורת Carlos del Valle Rodriguez סלמנקה 1977, עמ' 157, ומהדורת ג"ה ליפמן, פוירדא 1827, דף יא. השיר נמצא בתוך דיואן לרבי אברהם בן עזרא, מהדורת ע' איגר, ברלין תרמ"ו, עמ' 10. המרת היתד האחרון בבית בתנועה הוא פועל יוצא מן החריוה, וכן בסוף הסוגר הראשון עקב החריוה הפנימית. את 'אשפים לבית השיר' (שירמן, עמ' 575) כתב אברהם אבן עזרא במתפשט ההברתי וכאן מקפיד הוא כמובן כדן על הצורה.

96. כך שלמה בונפיד (שירמן, ב, עמ' 626, 641). אבל דון וידאל בנבנשת משתמש, כנראה, פעמיים בשיר קצר בשואים נוספים ושירמן מעיר עליהם משום מה: נגד המשקל (שירמן, ב, עמ' 616-617). לשימושו של טודרוס אבולעאפיה במתפשט ההברתי השווה גן המשלים והחידות, מהדורת ד' ילין, חלק שני, תרצ"ד-תרצ"ו, עמ' 14, 143, 151-2, 156, 169, 203-4, 225, 231, 233.

סכימות השקילה הערביות. הוא כתב, אמנם, שירי קודש הברתיים למכביר ואף נתפרסם בתואר 'הסֶלֶח' על שפע סליחותיו עזות הביטוי, אבל בשירת החול שלו לא השתמש כמעט במשקל דונש ובמשקל גבירול<sup>97</sup>. והנה מסתבר, שגם משה אבן עזרא היה זקוק למשקל נוח לשימוש, שאפשר לשלב בו פסוקים מפתחי הקודש בנושאים של פרישות והגות, וכן תלונה על מר גורלו של האדם וכל פיוצא באלה מנושאי שירת החול שהיו קרובים לליבו. לשם כך הלך משורר זה בדרך מיוחדת לו; הוא פיתח את משקל התנועות. גם משקל זה, כמו משקל דונש וכמו משקל גבירול, שומר בעקביות על העיקרון הכמותי, זאת אומרת, שאין בו תפוצה חפשית של שואים נעים וחטפים, אבל במשקל זה מגיע העיקרון לידי קיצוניות גמורה, שכן אין בו כלל אף לא שוא נע אחד או תנועה חטופה כל שהיא. את כל התנועות הקצרות שבסכימה המשקלית הערבית אלמתקרב (המתקרב) משמיט משקל זה. האופי ההברתי של המשקל בא לידי ביטוי בצורה הקבועה הבאה אחרי כל ארבע הברות. ומפנין שגם משקל זה, כמו משקל דונש וכמו משקל גבירול, הוא טטרמטרי, מגיע מספר ההברות בבית לשש-עשרה. משה אבן עזרא אמנם לא המציא את משקל התנועות, אבל הוא שהפך אותו לאחד המשקלים הנפוצים בשירת החול שלו ואף השפיע על בני דורו שהחליפו איתו אגרות ושירי שבח לעשות בו שימוש<sup>98</sup>.

97. מפרי עטו של משה אבן עזרא נודעו בסך הכול שלושה שירי קודש במשקל גבירול (שירמן, עמ' 5–404). השיר הארוך על הצורות 'תחלת מאמרים'... ליוצר היצורים' (ראה משה אבן עזרא — שירי החול, מהדורת ח' בראדי, ברלין תרצ"ה, שיר נו) כתוב במתכונתו של השיר על הצורות 'תחלת החכמה'... ליצר היצורים' פרי עטו של אבן גבירול ואף הוא שקול, בעקבות אבן גבירול, במשקל דונש. השוה מהדורת שירי החול של שלמה אבן גבירול (לעיל הע' 89), שיר רט. ר' יהודה הלוי כתב במשקל דונש ארבעה שירים קצרים בלבד (ראה דיואן יהודה הלוי, מהדורת ח' בראדי, ספר שני, ברלין תרנ"ו–נ"ז, עמ' 194, 247, 266–7) ובחריזת המזודג', זאת אומרת במתכונת שלא חשב אותה קאלסית. שני הפתים במשקל זה שכתב לידידו חלפון אלדמיאטי הביא במאמרו על המשקלים בתוספת הערה, שהמשקל נמצא אך מעט בערבית. ובאמת לא הביא ר' יהודה הלוי במאמר על המשקלים, מחוץ למשקל הזה, משקלים יהודיים אחרים, גם לא את משקל התנועות. ועל כל פנים העיר בסוף רשימתו, שיש משקלים רבים דומים לאלה שאינם יפים והפול באמת מכוער מחוץ ללשונו הוא. השוה לעיל הע' 76. ראה: Jehuda Ha-Levi, *Die Schönen Versmasse* מהדורת ח' בראדי, ברלין 1930, עמ' 11, השיר השביעי. וכן ח' שירמן, 'המשוררים בני דורם של משה אבן עזרא ויהודה הלוי', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ו' (תש"ו), עמ' שכא, וכן ש"מ שטון, 'הערות לטקסט של המאמר על המשקלים לר' יהודה הלוי', תרפיץ, כא (תש"י), עמ' 62, והשוה שם, הע' 2 שהוסטה ממקומה.

98. כך למשל לוי אבן אלתבאן ויוסף אבן סהל (שירמן, עמ' 339, 359). על מקורו של משקל התנועות ראה גם מה שכתב ד' ילין במאמרו הנופר בהע' 94, עמ' קצו. על שימוש של משקל התנועות בשירים סילאביים מאיטליה ראה ד' פגיס, 'המצאת היאמבוס העברי ותמורות במטריקה העברית באיטליה', הספרות, ד (תשל"ד), עמ' 660–661.

## - ח -

על יתרונו הגדול של משקל התנועות מעיד משה אבן עזרא בעצמו בשירת ישראל שלו. בסוף הפרק האחרון של הספר הוא אומר, כי פשם שטוב בעיני המשוררים הערבים להכניס בשירתם פסוקים מן הקוראן שלהם גם המשוררים העבריים יכולים לעשות כן. שש מתוך שבע דוגמאותיו לפסוקים שיכולים להישקל בשינוי קל כתובים במשקל התנועות, וכולם לקוחים מן אראג'יז תהלות ואיוב ומשלי<sup>99</sup>. השינויים שמכניס משה אבן עזרא בפסוקים מיועדים לסילוק השואים הנעים והתנועות החטופות בעיקר. כך הוא מעיר למשל על הפסוק:

אוטם אזנו / מזעקת דל / גם הוא יקרא / ולא יענה (מש' כא, יג) שיש להסיר ממנו את וי"ו החיבור של ולא, ומובן מאליו, שיש להניח עוד את התנועה החטופה, שאחרי עי"ן מזעקת, אבל על כך אינו מעיר כלל. מן המלים החד-הברתיות, שבעל תורת השיר מבקש להוסיף למקראות, וממקום הצבתן ניתן אף לעמוד יפה על תפיסתו החד-משמעית בצורה. כך הוא מבקש, למשל, להוסיף בפסוק (תה' סט, יג) ישיחו בי יושבי שער ונגינות שותי שכר את תיבת 'פל', דבר זה בונה את הבית השקול: ישיחו בי / יושבי שער / ונגינות כל / שותי שכר. בשירתו של משה אבן עזרא הצורה פועלת באופן סדיר כל כך, עד שלעיתים קרובות היא אף מזמנת חריזה פנימית בין הצלעיות. כך למשל בשיר 'לזמן בגד' (שיר קיח בדיואן), שהוא בן ארבעים וחמישה בתים, שתי הצלעיות הראשונות חרוזות זו בזו בארבעים ושנים בתים (לעיתים קרובות, אמנם, בחרו עובר בלבד) ובשישה מקרים אף חרוזות כל שלוש הצלעיות זו בזו. והדבר רגיל גם בשיריו האחרים הפתובים במשקל התנועות (שירים סג, קצו ועוד). בשירה השקולה במשקל התנועות נתפתחה טכניקה מיוחדת לשילוב פסוקים הבנויים בתקבולת סימטרית ולעיבודם בתוך השיר. התיבה גם היא אחד מסימני ההיכר המובהקים למבנים הללו והיא עומדת בין שני חלקי התקבולת בסוף הצלעית השנייה או בראש הצלעית השלישית. כך למשל בשירי ההגות והתלונה שלו אומר משה אבן עזרא, על פי קה' ב, כג: כי לא ישכב / לילה לבו / גם מכאבים / הם כל ימיו, והשוה עוד, על פי יר' ט, ג: יאמר כל אח / עקוב יעקב / גם ילך לו / רכיל רע<sup>100</sup>. וכן כבר ר' שמואל הנגיד בספר בן משלי, על פי מש' כד, יז: בנפל אויבך אל

99. ראה: שירת ישראל, עמ' רה, וכן ספר העיונים, עמ' 296-299. הפסוק: עיר פרוצה אין חומה (מש' כה, כח) נשתרפב פנראה בטעות. ראה ספר העיונים, עמ' 298 בחילופי הנוסח לשורה 41. הפסוק היחיד שאינו מתאים למשקל התנועות הוא במשקל המרנין, שמשוה אבן עזרא קורא לו הקצר: תחנונים ידבר רש/ועשיר יענה עזות (מש' יח, כג) בחוספת וי"ו החיבור בראש תיבת תחנונים ובהנחת התנועה החטופה שבה.

100. ראה במהדורת בראדי (הע' 97 לעיל), עמ' קלד, שסד. והשוה עוד לשימוש בפסוקים במשקל התנועות אצל ר' שם טוב בן יצחק ארדוטיאל הוא דון סנטו דה-קריון, מעשה הרב (מלחמת העט והמספריים), מהדורת י' יניי ומ' פרוכטמן, תל-אביב תש"ם, עמ'



תשמח / גם אל תגל יום הכשלו<sup>101</sup>. בספר בן קהלת השתמש הנגיד בקביעות במשקל התנועות בשיריו הארופים, אם כי הוא לא הודקק עדיין לצורה משולשת כמו משה אבן עזרא; מלבד בין הדלת והסוגר גם בתוכם. בשירים אלה מפתח המשורר הגיגים אישיים, שעלו בו בעקבות אירועים מרעישים, שהרשימו אותו אחר שחווה אותם בחושיו. השירים פותחים בלשון: עברתי על... (שָׁב, אֶלָּה, מבנה רם, הר גבוה, שוק טבחים), או בלשון: ראיתי... (הר גדול, את שמש), או בלשון: שמעתי... (קול מפל בית, קול שטף, קול סופת סער, רעם בגלגל)<sup>102</sup>. שירים אישיים אלה, שמסקנתם כללית, חותם הנגיד בהכרזות אמונה, שהוא מסמיק על פסוקי תהלים המעובדים עיבוד קל<sup>103</sup>. כך הוא מסיים, למשל, את השיר שכתב בעקבות רעידת אדמה 'רועי מרבעי אשקוטה' על פי תה' עז, ט: משמים השמעת דין / ארץ יראה גם שקטה (שיר שן). וכן גם את השיר 'שמעתי קול שטף', שכתב בעקבות שיטפון גדול, על פי תה' עז, טו: אתה האל עשה פלא / הודעת עמים עֲנָה (שיר שעג) ועוד.

לצורך שילובם של מקראות בשירת החול האישית שלהם בברו לעצמם המשוררים, לפיכך, משקל כמותי מיוחד במינו. אבל גם אחרי שהיה בידיהם משקל כזה, נאלצו לחפש הרבה, כדי למצוא פסוקים שיריים במקרא, שניתן לשלב אותם בתוך המתכונת הקפואה בעלת החריזה המברחת. שונה לחלוטין היה המצב בשירת הקודש. כאן נתקיימה מסורת של שירה סטרופית, והפסוק היה מאז ומעולם מעין אישור וחותם לאמור בסטרופה. זאת לא רק פשהיה משורר פלשונו לסוף הסטרופה אחרי מלת ההצעה כפתוב וכדומה, אלא לעתים גם פשהיה משולב כבר בגופה בעיבוד קל, על פי צרכי המקצב והחריזה, בצלע האחרונה<sup>104</sup>. עם עליית מעמדה של השקילה המדויקת היא חדרה, כמובן, מהר מאוד גם אל תוך שירת הקודש. אבל שם לא היו המשוררים צריכים להתאים את הפסוקים אל גופי המחרוזות, אלא להיפך. בשירת הקודש ביררו לעצמם הפייטנים פסוקים או חלקי פסוקים בעלי משמעות, שהייתה בהם סימטריה חברתית כל שהיא ואלה נעשו אבן הפינה של השיר והיו לריפרן חוזר בסוף כל מחרוזת ומחרוזת. פסוקים אלה קבעו לא רק את מספר ההברות בטורי

101. ראה בן משלי, מהדורת ש' אברמסון, תל-אביב תש"ח, שיר רי.

102. ראה בן קהלת, מהדורת ש' אברמסון, תל-אביב תשי"ג, שירים שי-שד,

שמח-שנ, שעב-שעה.

103. המוטיבים והרעיונות של שירי ההגות לקוחים אמנם בדרך כלל בשירת החול מעולם המחשבה הכללי, היינו הערבי, וגם מנוסחים בניסוח לא אישי. ייחודם של השירים, שאנו דנים בהם כאן, שמקורותיהם הרעיוניים יהודיים במידה רבה, ושהמשורר משתף אותנו בחוויה האישית שעוררה בקרבם את המחשבות הללו. לסוג שירי ההגות ראה ד' פגיס, שירת החול ותורת השיר למשה אבן עזרא ובני דורו, ירושלים תש"ל, עמ' 225 ואילך.

104. ראה א' מירסקי, מחצבתן של צורות הפיוט — צמיחתן והתפתחותן של צורות השירה הארץ-ישראלית הקדומה, ירושלים ותל-אביב תשכ"ט, עמ' 96 ואילך, וראה בספרי, פיוטי שמעון בר מגס, ירושלים תשמ"ג, עמ' 27.

המחרוזות, אלא גם את החלוקה הפנימית בין צלעותיו של הטור ואף את החרוזים בסופו<sup>105</sup>. כך, למשל, בונה כבר יצחק אבן מר שאול על פי הפסוק: ואני תמיד עמך / אחזת ביד ימיני (תה' עג, כג) את הסליחה 'יִרְצָה נָא אֶת שׁוֹעִי / צור רֹצֵי וּמְבִינִי'<sup>106</sup>. פיוטו של אבן מר שאול בנוי מחרוזות מחרוזות בטורים המתחלקים לשתי צלעות, שכל אחת מהן בעלת שש הברות; כמספר ההברות שעד האתנח בצלעית הראשונה וכמספר ההברות שמן האתנח ועד סוף הפסוק בצלעית השנייה. המחרוזות הראשונה בשיר איננה רק שקולה במשקל הפסוק, אלא גם חוזות בחרוזו בסוף כל טור. למחרוזות האחרות חרוזו עצמי, מלבד חרוז הצלעית האחרונה המבשר דרך קבע את חריות הריפרן ומעודד את הקהל להצטרף במענהו להשמעת פסוק הריפרן.

פסוקים או חלקי פסוקים שברר לעצמו משה אבן עזרא כדי שישמשו ריפרנים בפיוטיו הם בעלי סגולות נבחרות לשמש בתפילה, ובמיוחד בסליחות שנאמרו בלילי אשמורות. כך בחר, למשל, לצורך אחת מסליחותיו, המשמשת בכמה מנהגים פתיחה לליל הסליחות הראשון, בקטע: באו שערינו בתודה / חצרתיו בתהלה (תה' ק, ד), המזמן את המתפללים בספרד לבוא אל בית הפנסת. הפיוט 'מִשְׁאֵת שִׁיר וְזִמְרֹת / וְצִבִּי מִחֲמַד מְלָה'<sup>107</sup>, שהפסוק הזה משמש בו ריפרן, בנוי טורים בני י"ב הברות, המתחצות באמצעיתן בעקבות הפסוק. ומלבד המחרוזות הראשונה שחרוזה — לָה מסתיימות גם כל המחרוזות האחרות בצלעית אחת שחרוזה מבשר בצליליו את פסוק הריפרן. על פי הקטע: לחזות בנעם אדני / ולבקר בהיכלו (תה' כז, ד) בנה 'הסלח' את הפיוט 'מִדֵּי יָמֵי וְשָׁנֵי / לְפִי יִהְיֶה כְּחִילוֹ' (ברנשטיין, עמ' עה). ואף הוא דומה, כמובן, במתפונות השקילה שלו ובחריות — לו לפסוק הדוגמא. על פי אותו פסוק ריפרן בנה גם יהודה הלוי את הפיוט 'עִירוֹנֵי רְעִינֵי / נֹסֵד לְפִי וּמִשְׁאֵל'<sup>108</sup>. ולא במקרה זה המבנה בשני הפיוטים. בדרך כלל בוחרים לעצמם הפייטנים פסוקים במבנה הברתי סימטרי, אבל בפסוקים, שאינם מקיימים יחס של שיויון מדויק בין שני חלקי התקבולת מבחינת מספר ההברות, חפשי הפייטן לבנות את הצלעות המקבילות בפיוטו על פי אחד מחלקי התקבולת, תוך הקפדה על סימטריה מגובלת<sup>109</sup>. מכל מקום

105. ראה ע' פליישר, 'מבנים סטרופיים מעין-אזורים בפיוט הקדום', הספרות, ב (תש"ל-תשל"א), עמ' 194 ואילך.

106. ראה ח' שירמן, 'יצחק בן מר שאול המשורר מלוסינה', ספר אסף, ירושלים תשי"ג, עמ' 510-511.

107. ראה משה אבן עזרא, שירי הקודש, מהדורת ש' ברנשטיין, תל-אביב תשי"ז [להלן: ברנשטיין], עמ' נז.

108. ראה דיואן יהודה הלוי, מהדורת ח' בראדי, ספר שלישי, שירי קודש, ברלין 1910, עמ' 182.

109. הפסוק: יתן אדני לכם / וּמִצָּאֵן מְנוּחָה (רות א, ט), המתחלק לשש וחמש הברות שימש את משה אבן עזרא בשיר שטוריו מתחלקים לצלעות בנות שש ושש הברות (ברנשטיין, עמ' פד), ואילו יהודה הלוי בנה על פי פסוק הריפרן הזה טורים המתחלקים לצלעות בנות

יש לזכור, שהפייטן אינו חייב להשתית את טורי שירו על סימטריה של שיויון. כך למשל בונה 'הסלח' על פי הפסוק המשמעותי: וסִלַּחַת לְעוֹנֵי / פִּי רַב הָיָא (תה' כה, יא) את הסליחה הנפוצה 'אָנָּא קָצֵב וְדוֹנִי / תִּמְחָהוּ' (ברנשטיין, עמ' יח). טורי הפיוט הזה מתחלקים דרך קבע לזוג צלעיות, שהראשונה בהן בעלת שש הברות, ואילו השנייה בעלת מחצית מספר ההברות הזה, היינו שלושה. וכך גם על פי הקטע: הַעֲמָדִים בְּבֵית אֲדָנִי / בְּלִילוֹת (תה' קלד, א) כתב את הפיוט 'שׁוֹרְרוּ יְלָדֵי אֲמוֹנִי / שִׁיר תְּהִלּוֹת' (ברנשטיין, עמ' ג). שני הפיוטים היו מושרים כנראה בקהילות בלחן אחד<sup>110</sup>. והדבר אינו מפליא. על פי הקטע המורחב: עבדי אדני / העמדים / בבית אדני בלילות (תה' קלד, ב) בונה משה אבן עזרא את טורי הפיוט 'מִצִּיּוֹן / אֶל עֲלִיּוֹן / אֶשֶׁר לוֹ נִתְּכָנוּ עֲלִילוֹת' (ברנשטיין, עמ' קיז), הנחלקים דרך קבע פעמיים, בשתי צורות<sup>111</sup>. חשיבות גדולה יש בכל מקרה למשמעות המזמור ולתוכן שיש בכוחו להאציל בשיר. אבל לעתים נעשה שימוש בקטעי שירה מפורסמים גם אם אין הלך הרוח שלהם הולם את התפילה. כך משמש פסוק פתיחה הִרְאִי מִשִּׁירַת הָאֲזִינוּ: יַעֲרַף כַּמְטֵר לִקְחִי / תּוֹל פִּטֵּל אִמְרָתִי (דב' לב, ב) אבן פינה צנועה בפיוט בעל צלעיות וזוגיות של שבע הברות, המנוסח כולו בניסוח אישי של פנייה אל האל מפי שליח הציבור, שאתו יכול כל אחד מן המתפללים להזדהות:

מִבֶּטֶן אֶתָּה גִּחִי / וְאֵלֵי מִמְּצֵי הַרְתִּי  
וְעַל שְׂדֵי אֲמִי מִבְּטִיחִי / וּמֵאֶתֶּךָ סוֹד תְּכַוְּנִתִּי  
אֶשְׁפֹּף לְפָנֶיךָ שִׁיחִי / הִקְשִׁיבָה אֶל רִנָּתִי  
יַעֲרַף כַּמְטֵר לִקְחִי / תּוֹל פִּטֵּל אִמְרָתִי (ברנשטיין, עמ' ק).

מלבד צלעיות בנות שלוש, חמש, שש ושבע הברות מפירה שירת הקודש גם הרבה שירים הבנויים בצלעיות בנות ארבע הברות כל אחת, בהקבלה למשקל התנועות. את פסוק הפתיחה של פרק קב בתהלים היה מוכן משה אבן עזרא אף לעבד פדי לקרב אותו אל סימטריה משקלית כזאת. על ידי הוספת תיבת רוחו לפני האתנח הפך את הפסוק לחורז והשתמש בשני חלקי התקבולת בסיום המחרוזת הראשונה של הפיוט 'מִשְׁגִּיבֵי כָּלְחוּ / וַיִּזְצַר בְּרוּחוֹ' (ברנשטיין, עמ' עב) בצורה: תפלה לעני / כי יעטף רוחו / ולפני אדני / ישפך שיחו<sup>112</sup>. יהודה הלוי גילה חיבה מיוחדת לפסוק: שובי נפשי

שבע ושבע הברות. ראה בדיואן, מהדורת ח' בראדי, ספר רביעי, שירי קודש, ברלין 1930, עמ' 7.

110. ראה אצל ברנשטיין, עמ' שכג.

111. חלוקה משולשת במבנים מרובעים נפוצה בשירת הקודש של יהודה הלוי, ראה

בפרק השלישי, עמ' 75, 183, 234 ובכרך הרביעי, עמ' 92, 112, 211.

112. בכך הפכה אמנם הצלעית השנייה (בעקבות יש' נו, טז), שבמקורה הייתה בעלת שלוש הברות לבעלת חמש הברות.

למנוחיכי / כי אדני גמל עליכי (תה' קטז, ז), ואף השתית עליו שני פיוטי רשות שונים לתפילת 'נשמת', מסוג המוחרף<sup>113</sup>. התאמתם של מזמורי תהלים לשמש פסוקי ריפרן בשירת הקודש קשורה לא רק בתוכנם ובהלך הרוח שלהם, אלא גם במבנה התקבולות, אשר זימן במקרים רבים סימטריה הברתית, שסיפקה את הדרישות האסתטיות לשקילה מדויקת מצד המתפללים.

#### – ט –

השקילה המדויקת בשירה העברית ראשית עלייתה במזרח לפני אמצע המאה העשירית. מסתבר, שתחילת השימוש בה קשור בהשפעתם של המשקלים הערביים. ההשפעה הערבית נותנת את אותותיה בשירים אלה, מלבד בשקילה ההברתית ובחריזה הווגית או המברחת גם בתכנים החילוניים ובסוגים המיוחדים (שירי ידידות ומשלים). במקום לידתו השתמשו במשקל ההברות על פי מסורת המבטא העברית המקובלת בסביבתו. אבל מן המזרח נתפשט השימוש בשיטת השקילה הזאת גם אל מרכזי היהדות המתפתחים באותה עת סביב אגן הים התיכון, ובמיוחד אל ספרד. מלכתחילה הקיפה מסורת השירה ההברתית את שירת החול בעיקר. בשירה זו השתמש לעתים אותו משורר עצמו לצד השקילה המסורתית המבוססת על הטעמות במשקל ההברות בשירים חילוניים מובהקים. כך למשל בדיואן של עלון בן אברהם שקול בשקילה ההברתית אותו חלק של שירתו שהמוטיבים שלו ערביים במיוחד ואשר חריזתו מברחת בלבד. וכך כתב גם מנחם בן סרוק בספרד שירי ידידות ושירי גנאי בשקילה ההברתית, בעוד שהשיר לכבודו של יוסף מלך הפוזורים, הבא בראש האיגרת הרשמית ששלח לו בשם חסדאי אבן שפרוט, אינו שקול באופן מדויק. כך גם שיר הפתיחה לאיגרת אל חסדאי, הפתוב בדם ליבו של המשורר (שירמן, עמ' 6, 8). אדונים הלוי מפאס נתפס כנראה בבולמוס של שקילה, הוא שקל לא רק את הקינה ההיסטורית 'בכו עמי בני אמי', אלא גם את הסליחה 'נאנחים נאנקים'. ואף הרשות לשפת החודש, הפתובה עדיין במקצב המרובע העתיק, שקולה יחד עם זאת גם במשקל ההברות. יש להניח, שממציא המשקל הפמותי בעברית לא יצר יש מאין, ועשה את ניסיונות השקילה הראשונים שלו בתקופת נעוריו במתפונת הברתית שאין ההבדל המעשי בינה ובין המתפונת הפמותית המקבילה גדול. אחרי שמצא דרך להעביר את העיקרון הפמותי לעברית, החל דונש-אדונים מתוך חדות ההמצאה שוקל גם שירים שאינם שירי חול מובהקים במשקל הפמותי החדש. וכך נהג עדיין שמואל הנגיד, ראשון משוררי תור הזהב הגדולים, לשקול את שירי הקודש המעטים שלו בעקרונות פמתיים. גם דונש, אבל שמואל הנגיד במיוחד, ניסה להפעיל את השיטה הפמותית במספר גדול ככל האפשר של משקלים ערביים. יש בניסיונות השקילה המקיפים של הראשונים כדי לשקף בודאי את ההתלהבות שלהם מן היכולת לכתוב

113. ראה דיואן יהודה הלוי, שירי קודש, ספר שלישי, עמ' 35, ספר רביעי, עמ' 182.

בעברית על פי עקרונות כמותיים. על ההתלהבות הזאת מעיד יפה יהודי בן ששת, תלמידו של דונש, האומר על רבו: כי יסד לנו בשירותינו יסוד לא הוסד מימי אבותינו ושם בשירות גבולות קצובות לדבק אתהן בלבבו'. ולו זממתי קצת תהלת השיר השקול לספר, לא די לי לכתוב בהן ספר<sup>114</sup>. גם דונש עצמו מתאר את סגולות השקילה החדשה בהיותה גובלת את הדיבור וקוצבת אותו<sup>115</sup>. וכך מסיים עדיין רב האיי גאון את שיר הידידות השקול, שכתב ושיגר לקירואן לכבודו של ר' יהודה בן יוסף ראש הסדר בשבח המשקל הכמותי: וְאַמְרָתִי צִרְפָּתִי וְקָתִי וְנִטְהָרָה / בְּמֵאֲזֵנִים מְשֻׁקָּלָת וּבְשֻׁרְדִּי מְתֻאָּרָה / וְחֻנָּהּ הִיא בְּכֻמְחֻנָּה וּבְמִגְרָה מְגֻרָה<sup>116</sup>. אין, אפוא, ספק בכך, שהמצאתו של דונש נתקבלה בהתלהבות גדולה בקרב המשוררים היהודיים, שפבר היו סמוכים ממילא על שולחן האסתטיקה הערבית.

אחרי שטעמו המשוררים מעץ הדעת לא המשיך פנראה איש לכתוב שירי חול במתכונת ההברתית, אלא אם כן היה 'בער ופתי או נער אשר לא בא שער במשקל השירים'<sup>117</sup>. הביקורת החריפה של תלמידי מנחם וגם של יהודה הלוי אחר כך פנגד השקילה החדשה לא הייתה מכוונת באופן כללי פנגד ההשפעה הערבית בשירה העברית, כי אם באופן מוגדר הרבה יותר פנגד ההשוואה המלאכותית של חילופי אורך בשקילה הערבית עם החילופים המקבילים בשקילה העברית. שכן בעברית יש להטעמה כוח עצמי המשפיע על אורך התנועות, מה שאין כן בערבית. לעומת השקילה הכמותית לא עמדה השקילה ההברתית מעולם לביקורת, על אף שגם היא פועל יוצא של ההשפעה הערבית, שהרי בשיטה ההברתית כתובים פסוקים רבים במקרא, ובמיוחד בספרי אמ"ת השיריים. שיטה זו אף נעשתה, אחרי המצאת המשקל הכמותי והתפשטותו בשירת החול, מקובלת עד כדי כך שכבשה את שירת הקודש, אשר שטף מבעה הטבעי לא נתקפח כמעט על ידי האזיקים ההברתיים. כך נעשתה השקילה ההברתית, בשורת השקילה המדויקת, שנוצרה מלכתחילה לצורך שירת החול, לסימן ההיפר של שירת הקודש. בניגוד לשקילה ההברתית הזאת במשקלים הברתיים, המשמשים בתקופה מאוחרת יותר בשירת חול ומושפעים משירה רומאנית, פגון באיטליה ובשירת האזור בספרד, יש דרך קבע גם לתנועה חטופה ערך של הברה במשקל.

114. ראה ספר תשובות, ב, עמ' 22.

115. ראה שירי דונש (לעיל הע' 39), עמ' סח (בית 19), עמ' פח (בסוף השיר).

116. ראה ח' בראדי, 'פיוטים ושירי תהלה מרב האיי גאון', ידיעות המכון לחקר

השירה העברית, ג (תרצ"ז), עמ' מא. כל הפעלים מציינים את הקיצוע והקיצוב המדויק.

117. ראה ספר תשובות, ב, עמ' 9 (פחים 66-67).

## לִמְבָנָא / לִמְבָּנְיָה / לִבְנָא

מקובל אצל מרבית פרשני המקרא, כראשונים כאחרונים, ואצל כל מדקדקי הפרקים הארמיים שבספרי עזרא ודניאל לראות בשלוש הצורות הפועליות לִמְבָנָא / לִמְבָּנְיָה / לִבְנָא שלוש צורות חליפיות של מקור בניין פֻעַל משורש בני. לגבי שתי הצורות הראשונות, יש לדעה זו סימוכין בטקסט המקראי, וכן בטקסטים שלשונם קרובה, כגון המכתבים הארמיים מִיב. הצורה לִמְבָּנְיָה אינה שגרתית, אך יש לה תיעוד: היא מופיעה — מלבד הופעתה בעזרא ה, ט — בשלושה מכתבים מהאוסף של קאולי (30, 31, 32). לעומתה מופיעה לִבְנָא בשני פסוקים מקראיים בלבד: "... וכן אמרין להם: מִן-שָׁם לָכֵם טָעַם בֵּיתָא דְנָא לִבְנָא וְאַשְׁרָנָא דְנָא לְשַׁכְלָה" (עזרא ה, ג)

"... פֻּרַשׁ מִלְפָּא שָׁם טָעַם בֵּית-אֶלְהָא דְנָא לִבְנָא" (עזרא ה, יג). גישה זו, הרואה בשלוש צורות אלה צורות חליפיות, פשטנית מדי, לדעתי. קוטשר, למשל, פותב<sup>1</sup>: "... פֶּן מְצִי מְקוֹר בְּלִי מ"ם גַּם בְּאַרְמִית נֹצְרִית, וְהַשְׂרִידִים, פִּידוּעַ, גַּם בְּאַרְמִית הַמְקִרְאִית, כְּגוֹן 'לִבְנָא' (במקום 'לִמְבָנָא') ...". הוא אף מוסיף בהערת שוליים שם: "... הַנִּיקוּד אִמְנֵם, כְּנִרְאָה, מִשְׁקֵף 'לִמְבָנָא' (וּמִכַּאן הַדְּגוּשׁ בְּכִ"ת)".

מה פונתם של דברים אלה? במה משקף הניקוד את הצורה לִמְבָנָא? בודאי לא בלמ"ד השואית או במ"ם החרוקה — אילו חפצו נקדני טבריה לרמוז למלה לִמְבָנָא, היו קרוב לנדאי נוהגים כמו שנהגו בירמיה מב, ו, כאשר גרסו אֶנְחֲנוּ לַמְּרֹת הַכְּתִיב 'אנו'. זה שנהגו בדרך שונה במקום הזה, עדות הוא לכך שאת הבי"ת הדגושה עלינו להבין בדרך אחרת. מתברר שפתיחות לפנינו שתי אפשרויות:

— א —

(א) שִׁיקוּלִים תַּחַבִּירִים

1. סִדְרֵה מַלִּים בְּמִשְׁפָּט

"באדין קמו זרבבל בר-שאלתיאל וישוע בר-יוצדק וְשִׁרְיוֹ לִמְבָנָא בֵּית אֱלֹהָא ...". (עזרא ה, ב)

1. "קוטשר, תולדות הארמית — חלק א', הוצאת אקדמון, ירושלים חשל"ב (עמ' 32).

"ויכען . . . יתבקר בבית גנויא די מלכא תמה די בבבל הן איתי די־מן־פורש מלכא שים טעם לְמִכְנָא בית־אלהא דך בירושלם . . ." (עזרא ה, יז)  
 "ומני שים טעם למא די־תעבדון עם־שבי יהודיא אלך לְמִכְנָא בית־אלהא דך . . ." (עזרא ו, א)

נראה בעליל, פי בכל שלוש<sup>2</sup> הופעותיה של צורת המקור לְמִכְנָא היא קודמת למושאה: לְמִכְנָא בִּית־אֱלֹהָא (דך). סדר המלים הקבוע בפסוקים אלה:

(1) פ + מ + ש (פועל + מקור + שם־עצם)

סדר המלים בשני הפסוקים אשר הצורה לְכַנָּא מופיעה בהם שונה:

(2) פ + ש + לְכַנָּא

זאת אומרת, מושאה של צורת פועל זאת קודם לה. ייתכן אמנם שהמדובר בחופעה סגנונית גרידא, וסדר המלים של הארמית המקראית גמיש דיו כדי שיוכן הדבר כך. אך, בעקבות הערה פרשנית של הראב"ע<sup>3</sup> — "לבנא פי' להכנות" — המצביעה לבדה על האפשרות שלפנינו צורת סביל, יש לבחון גם את הפסוקים אשר צורת סביל מופיעה בהם:

"אמר־לה . . . ובית אלהא יתְכַנָּא על־אתרה" (עזרא ה, טו).

"... פורש מלכא שם טעם בית־אלהא בירושלם ביתא יתְכַנָּא . . ." (עזרא ו, ג).

"בען ידיע להוא למלכא, די הן קרי־תא דך תְכַנָּא . . ." (עזרא ד, יג).

"מהודעין אנחנה למלכא, די הן קריתא דך תְכַנָּא . . ." (עזרא ד, טז).

"בען שימו טעם לבטלא גבריא אלך, וקריתא דך לא תְכַנָּא עד־מני טעמא יתשם" (עזרא ד, כא).

"ידיע להוא למלכא די־אזלנא ליהוד מדינתא, לבית אלהא רבא, והוא מְכַנָּא אבן גלל . . ." (עזרא ה, ח).

סדר המלים של פסוקים אלה אחיד הוא: נושא של הפועל הסביל קודם לפועל בכל פסוק ופסוק.

אין להימנע אף מהשנאת שלושת הפסוקים האלה:

... מן־פורש מלכא שים טעם לְמִכְנָא בית־אלהא דך . . . (ה, יז)

... פורש מלכא שם טעם בית־אלהא דנא לְכַנָּא (ה, יג)

... פורש מלכא שם טעם בית־אלהא בירושלם ביתא יתְכַנָּא . . . (ו, ג)

ואז בולט לעין מלוא הדמיון בין מבנה פסוק לְכַנָּא לבין מבנה פסוק יתְכַנָּא. אך, כמובן, אין לבסס הכרעה סופית על סדר מלים בלבד, כאמור לעיל.

2. הדבר נכון גם בהופעתה היחידה (בהקשר ברה־שוואה) של צורת המקור 'למבנה' (=למבנא) במכתבי יב (קאולי 5, שורות 4-3): "ויהבת לי תרע ביתא זילך ל מ ב נ א ג ר 1 תמה".

3. לעזרא ה, ג.

## 2. השיקול הטרנספורמטיבי

וַיֵּצֵא יוֹסֵף וַיְמַלְאוּ אֶת כְּלִיָּהֶם בַּר וּלְהָשִׁיב כַּסְפֵּיהֶם אִישׁ אֶל שְׁקוֹ וּלְחַתּוֹת לָהֶם צֹדֶה אֲדָרָךְ... (בר' מב, כה).

אדין דניאל לביתה אָנֹל, ולחנניה, מישאל ועזריה חברוהי מלתא הוֹדַע, ורחמין לְמִבְעָא מִן קִדְם אֵלֶּה שְׁמִיא... (דניאל ב, יז-יח).  
על הפסוק מבראשית פותב גוניוס:

"יש לציין במיוחד את המקרים שבהם המשלים הטבעי של הפועל הראשון... מיתוסף מיד בצורת חיווי היסטורי, למשל: בר' מב, כה, ויצו יוסף וימלאו (צ"ל: אשר ימלאו, למלא... השו' צורת הפיטוי המלאה בבר' ג, ב — ויצו יוסף... לחנט...); פקודה נוספת מיתוספת אחר כך ע"י ל' והמקור...".<sup>4</sup> דברים אלה אמורים גם לגבי הפסוק הארמי מספר דניאל.

את המתרחש בשני משפטים אלה ניתן לתאר כך:

$$(3) \quad \text{פ}_0 + \dots + \text{מ}_1 + \dots + \text{מ}_2 + \dots + (\dots + \text{מ}_3) + \text{פ}_0 + \text{פ}_1 + \text{מ}_2 + (\dots + \text{מ}_3)$$

תיאור זה מתאים גם לעזרא ה, ג:

... מִן-שֵׁם לָכֶם טַעַם בִּיתָא דְנָא לְבָנָא וְאִשְׁרָנָא דְנָא לְשִׁכְלָלָהּ.

אי לכך, יש לפרש את הצורה לְבָנָא לא בצורת מקור כלל, אלא בצורת פועל מסוימת; ליתר דיוק: צורת "עתיד", גוף שלישי, יחיד. במלים אחרות: לְבָנָא = יִתְבָּנָא. מסקנה זו עולה בקנה אחד עם סיכום דיוננו לעיל בדבר סדר המלים של פסוקי לְבָנָא.

## (ב) שיקולים מורפולוגיים

### 1. ה - ל

הצורות לְהוֹא (לְהוֹה), לְהוֹן, לְהוֹין יש בהן להוכיח שגם בארמית המקראית — או, לכל הפחות, בלהג מלהגי הארמית הממלכתית, אשר הארמית המקראית משקפת, כנראה, יותר מאחד מהם — שימשה כבר ה־ל פתחילית לצורות "עתיד" של הפועל, לציין גוף שלישי, כפי ששימשה במועד מאוחר יותר בניבים ארמיים-מזרחיים אחדים, בעיקר בארמית הבבלית.

### 2. ה ב י" ת ה ד ג ו ש ה

גם בנושא זה ניתן להסתייע בארמית הבבלית: תופעה ידועה שבניב זה, כמו בניבים ארמיים מאוחרים אחרים, נוטה ה־ת האופיינית לבנייני אֶתְפַּעַל וְאֶתְפַּעַל להידמות לעיצור שלאחריה. למשל: איכסיף (ב"ב קיא, עא), אינסיב (כת' נג, עב), ליפלגו (זבח' יא, עב). על פי דוגמאות אלה ניתן לראות בצורה שלנו, לְבָנָא, השתקפות קדומה של צורה שגרתית בארמית הבבלית (מזרחית), השקולה מבחינה

<sup>4</sup> Kautzsch-Cowley, *Gesenius' Hebrew Grammar*, 8120f, Oxford (1957), p.



מורפולוגית לצורת תִּבְנָא, האופיינית יותר ללשון הארמית הקדומה וגם לניביה המערביים המאוחרים יותר.  
ובאשר לאפשרות השנייה:

#### – ב –

שני שיקולים מבין הנמנים לעיל עודם תקפים: השיקול המבוסס על סדר המלים, שיקול ששקלנו בעקבות הערת הראב"ע, והמצביע על כך שבצורה לִבְנָא משתקפת צורת פועל סבילה; וכן שיקול דגשות הבי"ת, המחזק מסקנה זו. אך ראוי לעיין שוב בהערת הראב"ע: "לבנא פי' להבנות", ולבחון אם אין אמנם לפנינו צורת מקור, אך של בניין הִתְפַּעֵל.

מבחינה תחבירית, אין מניעה שצורת לִבְנָא תיחשב מקור. אדרבה, סיווגה כמקור יפטור אותנו מהשנאת פסוקנו (עזרא ה, ג) עם הפסוקים מבראשית ומדניאל. מבחינה מורפולוגית, אין הדברים פשוטים כל כך. עלינו להתגבר על שלוש בעיות: (א) הבעיה הפונטית, המשתקפת במעבר המשוער \*לִהְתְּבָנָא ← לִבְנָא; (ב) הבעיה המורפולוגית-סינפרזית, הנובעת מכך שבארמית המקראית מופיע מקור בניין הִתְפַּעֵל בצורת הִתְפַּעֵלָה, ואין עדות לצורה שונה, אפילו צורה המוגבלת לגזרת ל"י; (ג) הבעיה המורפולוגית-דיאכרונית, שמקורה בכך שבלהגים המאוחרים יותר, להגי הארמית הבינונית, במזרח ובמערב, אין עדות ברורה לקיומה של צורה שאפשר לראותה כהתפתחות של לִהְתְּבָנָא. נעיינ עתה בבעיות אלה אחת-אחת:

(א) הבעיה הפונטית איננה מהוה מכשול. החלשת הה"א הייתה בעיצומה דוקא בתקופה זו, כפי שניתן להבחין, למשל, במעבר הִפְעֵל ← אִפְעֵל, המצוי בעיקר בדניאל. (ב) כפי שהעיר לי הפרופ' י' בלאו, חוסר עדות לקיומה של צורה אינו הוכחה לכך שלא הייתה קיימת; היעדר צורות מקור של בניין הִתְפַּעֵל, גזרת ל"י, פותח פתח להשערה שהצורה תִּבְנָא אמנם שימשה בתור מקור. יתר על כן, העיר שוב בלאו, הצמד לִמְבָנָא / לִמְבְנָה מעמיד אפשרות לקיומו של צמד מקביל \*לִהְתְּבָנָא / \*לִהְתְּבָנָה.

(ג) מאחר שצורת המקור המקבילה בארמית הבינונית המערבית הינה לִאֲתִבְנָא (ת"י לחגי א, ב, למשל), ובארמית המזרחית לִאֲתִבְנָיו (סורית) או לִאֲבְנָיו (ארמית בבליית), מתבקשת המסקנה שהצורה לִהְתְּבָנָא המשוערת לא הותירה שום שרידים. אך, כמובן, אין דבר זה מעיד בהכרח על כך, שאין הצורה קיימת.

#### סיכום

שיקולים תחביריים ומורפולוגיים כאחד מצביעים על כך שהצורה לִבְנָא מהוה חלק ממערכת הצורות של פועל השייך לבניין הִתְפַּעֵל, משורש בנ"י. שתי אפשרויות ישנן לגבי פירוש הצורה המדויק: צורת "עתיד", נסתר, או צורת מקור. האפשרות הראשונה נראית סבירה יותר, לאור הממצאים בתוך הארמית המקראית ובלהגים ארמיים קרובים, אך אין עדות המבטלת כליל את האפשרות השנייה.

## מעט עסק\*

בכ"י קויפמן, אבות פרק ד משנה ט, אנו קוראים:

ר' מאיר אומ'

הווי מעט עסק ועסוק בתורה  
ושפל רוח בפני כל האדם.

רבים נתקשו בהבנת "מעט עסק", אך נראה שהדבר פשוט ביותר: "מעט עסק" הוא תואר, ומקביל במבנהו ל"שפל רוח".

\*

הבנת מאמרו של ר' מאיר מחייבת התבוננות בלשונו מבפנים. יש לנסות ולהבין את הדברים לפי תחושת הלשון של אומרם ושל שומעיו, ולא לפי תחושת הלשון של דורות מאוחרים. כיום, למשל, איש לא יעלה על דעתו לומר "הוא מעט עסק" כפי שהוא אומר "הוא יפה תואר". וזאת משני טעמים: א. אנו הורגלנו בצירופי מעט המקראיים, שבהם מעט הוא שם — "מעט מים", "מעט דבש", וכדומה; ב. שימוש הלשון שלנו היום, הדומה לשימוש המקראי בעניין זה, יוצר בנו התנגדות לשימוש כמו "הוא מעט חכמה", למשל.

מעט כתואר השם מצויה במקרא — "מקדש מעט", "על כן יהיו דבריך מעטים", ועוד. מכאן שהייתה אפשרות תיאורטית להופעת צירופים כ"מעט עסק", "מעט חכמה" או "מעט פעלים" כתארים. אך צירופי מעט שכאלה אינם מצויים במקרא. וזאת, כנראה, כיון שתואר כמו "מעט דעת" היה עשוי לפגוע בתחושת הלשון של הדובר, התופס צירוף שכזה קודם כול כשם, כמו "מעט מים", למשל. ונשאלת השאלה, כיצד יכול היה הצירוף "מעט עסק", כתואר, להופיע בלשון חז"ל. נראה שהדבר נתאפשר קודם כול, כיון שהמלה מעט שימשה מעט מאוד בתקופת המשנה<sup>1</sup>. היעלמה של מעט אפשר, כנראה, לר' מאיר

\* למורי, פרופ' ישראל ייבין, בהוקרה ובתודה.

1. בדיקה בקונקורדנציה של האקדמיה ללשון העברית, תקופות ג-ד (בן-סירא, מגילות מדבר יהודה, המשנה, התוספתא והמדרשים הקדומים) מראה: מעט מופיעה במשנה כולה שלוש פעמים בלבד. מהן פעמיים בפרקי אבות, "אמור מעט ועשה הרבה" ו"מעט עסק", ועוד

ליצור צירוף מליצי, מקראי במבנהו — "מעט עסק" כמו "שפל רוח" — בלא לפגוע בתחושה הלשונית של שומעיו. לכל היותר, הייתה פה אולי התנגשות עם השימוש המקראי של מעט, אך לא עם השימוש החי של לשון חז"ל. בלשון יומיום, לו רצו ר' מאיר וחבריו לומר "מעט עסק" בהוראה השמנית, היו בנדי אומרים "עסק מועט", או שהיו מנצלים את האפשרויות האחרות שירשו בלשונם את "מעט" המקראית: מועט, ממועט, מיעוט, פזית, מקצת, ועוד. במציאות הלשונית של ר' מאיר היה "מעט עסק" קודם כול מליצה, ולא צירוף יום-יומי. וכמליצה — הוא היה אפשרי. ולא סתם מליצה הייתה זאת, אלא מליצה כפולה ומכופלת: לא רק המלה מעט נעלמה מלשון חז"ל. אף המבנה "יפה תואר", "טוב עין" וכד' — נעלם מלשון זו כמעט לגמרי. וכך "מעט עסק" מקביל ל"שפל רוח" במבנהו ובכוחו הלשונית: שני הצירופים הם מליצות על דרך לשון המקרא. ובזה יופיו ושלמותו הסגנונית של המאמר. ואילו נוסח הדפוסים — "הווי ממועט בעסק" . . . והווי שפל רוח" — יש בו עירוב סגנונות.

\*

בן זמננו, הבא להבין שימוש מסוים של לשון חז"ל, חייב לנסות לשמעו כפי ששמעוהו הם. אשר ל"מעט עסק" — קשה לדובר העברית של היום לראות בו תואר, פיון שקשה לו להתחרר מהרגלי הלשוניים. שמעון שרביט, בחיבורו המקיף "נוסחאותיה ולשונה של מסכת אבות"<sup>2</sup> התקשה אף הוא, מטעמים אלה, להבין את "מעט עסק". וזאת, אף על פי שפל הראיות הרבות שהוא עצמו אסף מעידות, כי יש להבין את הצירוף כפי שהוסבר לעיל.

לפי עדותו של שרביט, הצירוף "מעט עסק" מופיע כך בכל כתבי-היד הטובים. שרביט אף מוסיף כי "כתבי-היד מלמדים בבירור ש'עסק' (ללא ב'י"ת) היא הגרסא המקורית". גרסת הדפוסים "ממועט בעסק", נראית לשרביט "פרשונה מבחינה מורפולוגית ומוכנת מבחינה תחבירית-סמנטית". ואילו הגרסה "מעט עסק", המצויה בכל כתבי-היד הטובים, נראית לו "קשה מבחינה מורפולוגית, והניקוד המצוי (קצט) אף אינו אפשרי בהקשר זה".

פיון ש"מעט עסק" מופיע בכל כתבי-היד הטובים, אין שרביט יכול לדחות לגמרי, אף על פי שהוא נראה לו קשה. הוא מקבל אותו — אך את חציו בלבד: את הכתיב הוא מקבל, אך לא את הניקוד. את מעט הוא מפרש "כחוצאה של הפולולוגיה, ממועט < מעט . . . כמו ממהר < מהר". ובכל זאת, לבו אינו שלם עם הסבר זה, והוא

פעם אחת, מסופקת, במסכת מקנאות ב, ז [אם יש פמע(וט מים בפור)]. בכל הספרות של התקופה הנ"ל מופיעה מעט בשה"כ 25 פעמים — מהן 14 בבן-סירא.

2. שמעון שרביט, נוסחאותיה ולשונה של מסכת אבות והכנות למהדורה מדעית, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בראילן, רמת גן, סיון תשל"ו.

מוסיף: "צורת הבינוני, ממעט (יחיד, יחידה ורבים), מצויה עוד פעשרים וחמש פעמים במשנה, ויגעתי ולא מצאתי בכ"ק ובכ"פ עוד דוגמה לצורה המקוצרת". ולמרות כל ממצאיו מניח שרביט, כי ייתכן שהצורה "לא הובנה כהלכה אף בכתבי-היד המעולים של המשנה, והסופרים המירוה במלה המקראית מעט, ולא חשו בהיעדר נשוא". מזור. על נקדנו של כ"י קויפמן כתב חנוך ילון כי "מסורות קריאה ישנות" היו בידו. הייתכן לפטור אותו, ואת כל יתר סופרי כתיב-היד המשובחים, ב"לא הבינו"?

לפי הסברנו ברור, ששום חלק מחלקי המשפט אינו חסר, והסופרים והנקדנים הבינו יפה צירוף זה. ואם עסק, כעדות שרביט, מופיע בכל כתיב-היד הטובים, ולא "בעסק", קשה עוד יותר לקבל את הסבר ההפולוגיה. יש להניח, שגרסת הדפוסים — "ממעט בעסק" — היא תוצאה של "תיקון" ופישוט מאוחרים, כיון שהצירוף "מעט עסק" לא הובן (אגב, היו גם פרשנים מאוחרים, שהבינו את "מעט עסק" כתואר, כהסברנו. תפיסות אלו נראות לשרביט תמוהות. הוא מציין, כי אינו יודע "כיצד פירש שטראק את הגרסא בניקוד הזה שהביא במשניותיו". כן הוא מציין, כי ר' יעקב בן שמשון, כ"י אוקספורד, מפרש: "הוי מעט עסק" — הוי בעל מעט עסק שתעשה עסקך מעט". שרביט מציין בתמיהה, כי ההשלמה של ר"ש "מזכירה לנו קונסטרקציה תחבירית המצויה באנגלית").

\*

כאמור, "מעט עסק" הוא צירוף מליצי על דרך לשון המקרא. ידועה קרבתה של לשון מסכת אבות ללשון המקרא. וכך פותב על כך שרביט: "אמנם דקדוקה הוא לשון המשנה — והחריגים מועטים הם — ואף אוצר מלותיה משנאי בעיקרו, ובכל זאת ניכרים בה היטב המשקעים של לשון המקרא. רבים הם שברי הפסוקים והצירופים המקראיים המשובצים בה וגדול הוא מספר המלים המקראיות, שאינן מצויות במשנה מחוץ לאבות, או שאינן משמשות במשנה בהוראתן המקראית מחוץ לאבות. ואין פלא בכך, שכן ספרות מאמרי מוסר ופתגמי חכמה שייכת לרובד הסגנוני הגבוה ומשמרת יסודות ארכאיים בלשון. זאת ועוד: קרבת מסכת זו לספרות החכמה המקראית, ובמיוחד לספרי משלי ובן-סירה, ניפרת הן בתוכן והן במבנה ובצורה". והנה, בספר משלי מופיעים הצירופים "שפל רוח", "רע עין", "טוב עין", "רחב לב" ועוד — האם רחוק להניח ש"מעט עסק" כתואר יופיע בחיבור הקרוב בסגנונו לספר זה? ואשר לבן-סירה — אנו מוצאים אצלו "טובת חן", "חסר לב", "חסר מתן", "חסר בינה", "חסר עצמה" וגם — "חסר עסק"! מאמרו של בן-סירה "וחסר עסק הוא יתחכם" מקביל פחות או יותר ל"הווי מעט עסק ועסוק בתורה". מפל הנאמר עד פה מובן, ש"מעט עסק" אין בו כל קושי מבחינת סגנונה של מסכת אבות. את הקושי יצרו הרגלי הקוראים והלומדים בדורות מאוחרים.

\*

יש עוד היבט סגנוני מעניין לפרשה זו. במאמרו של ר' מאיר, כפי שהובא לעיל מכ"י קויפמן, מופיעה המלה "הווי" פעם אחת בלבד: "הווי מעט עסק... ושפל רוח". ואילו בגרסה שדפוס מופיעה "הווי" פעמיים: "הווי ממעט בעסק... והווי שפל רוח". גם דבר זה מעיד, כי גרסת כתב־היד הטובים אין מקורה בהפלולוגיה. שהרי, אילו הייתה כאן הפלולוגיה, היינו מוצאים "בעסק", ולא "עסק", וכן יש להניח, שהיו מופיעות שתי "הווי". להלן דוגמאות למאמרי "הווי":

בפרק א שההדיר שרביט אנו מוצאים:

והווי מתאבק בעפר רגליהם  
ושותה בצמאה את דבריהם.

ובפרק ג, ב (כ"ק):

הוי רץ למצוה קלה  
ובורח מפני העבירה.

לעומת זאת, כששני הנשואים שונים מבחינת הקאטגוריה הלשונית, חוזרת "הווי" פעמיים. להלן שתי דוגמאות ממסכתנו, לפי כ"י קויפמן, האחת מפרק א והשנייה מפרק ד:

הווי מרבה לחקור את העדים  
והווי זהיר בדבריו.

וכן:

הווי מקדים לשלום לכל האדם  
והווי זנב לאריות.

גם אם יימצאו, מן הסתם, דוגמאות מנוגדות, נראה שהווי האחת המופיעה במאמרנו יש בה מהגיון סגנוני של מסכת אבות, ואף בכך חיוזק לנכונותה ולמקוריותה של הגרסה "מעט עסק" שבכתב־היד העתיקים, ככתבה וכניקודה. מציאותה של הווי אחת מטעימה ביתר שאת את ההקבלה המבנית שבין שני הצירופים — "מעט עסק" ו"שפל רוח" — שאינם אלא תארים פשוטים וברורים.

"וירקידם כמו עגל" (תה' כט, ו)

נוסח המסורה בתה' כט, ה-ו הוא:

קול ה' שָׁבַר אֲרָזִים	וַיִּשְׁבֹּר ה' אֶת־אֲרָזֵי הַלְבָּנוֹן.
וַיִּרְקִידֵם כְּמוֹ עֵגֶל	לְבָנוֹן וַיִּשְׁרִין כְּמוֹ בֶן־רָאמִים.

פס' ה' מגיד, כי קול ה' שובר את ארזי הלבנון. היגד זה בא בניסוח מורחב וחגיגי, המשאיר בנו את הרושם, כי תחרוז מתאר בשלימות את אשר עולל קול ה' לארזי הלבנון. אך בכל זאת חוזרת צלעו הראשונה של פס' ו על עניין הארזים ומסיפה, כי קול ה' הרקידם. ולכך מוסיפה צלעו השנייה של פסוק זה, שקול ה' הרקיד אף את הרי הלבנון והשריון. מכאן, שבארזי הלבנון מדובר בשלוש צלעות, בהרי הלבנון והשריון בצלע יחידה. ועוד מעורר תמיהה, כי השבירה נאמרת בארזי הלבנון בלבד, ההרקדה גם בהם וגם בהרים<sup>1</sup>. מתקבל אפוא הרושם, כי התיאור לוקה בהיעדר שיווי משקל ואף עצם עירוב הרקדת הארזים עם שבירתם אין בו פדי להניח את הדעת. לפתרון הבעיה חתרו החוקרים בדרך שחזרו נוסחו של פס' ו, המדבר פולו בהרים. לנוסח כזה הגיעו על ידי העברת האתנח מן "עגל" אל "לבנון", שינוי טעם, היצור אף תקבולת כיאסטית נאה בין הדימויים "כמו עגל לבנון" לבין "ושריון כמו בן ראמים". הצעה זו הועלתה בצורות מצורות שונות, כאשר רובן אמרו לסלק את הכינוי המביך ים של וירקידם.

(א) הראשון שהלך בדרך זו היה ביקל<sup>2</sup>, שתיקן את נוסחו של פס' ו לגרס: "וַיִּרְקֵד כְּמוֹ עֵגֶל לְבָנוֹן / וַיִּשְׁרִין כְּמוֹ בֶן רָאמִים". בזה השיג תרזו, המדבר פולו בזעזועם של הרי הלבנון והשריון, המופיעים בגרסה זו בתקבולת הצלעות המתבקשת כאן. ברם חולשתה של הצעתו בכך, שהיא מנתקת את פס' ו מתיאור פעולתו האדירה של קול ה' בטבע. והרי תיאור פעולה זו הוא הנושא המשותף לפס' ג-ט, המהווים את החלק המרכזי של המזמור<sup>3</sup>.

1. להרקדת ההרים השווה תה' קיד, ד, ו. אין זכר במקרא להרקדת עצים.

2. G. Bickel, Dichtung der Hebräer, Der Psalter, Innsbruck 1883, p. 49:

Der Lebanon hüpfte kalbgleich. כדין כל פירוש המעביר את האתנח מן "עגל" אל "לבנון" קורע גם הספר זה פתח להחסרתה של ו' החיבור שלפני "שריון". ועוד, שים לב להיעדר הו' לפני "שריון" בתרגום השבעים A ו־B לפסוק.

3. על חזרת הלשון "קול ה'" שבע פעמים במזמור, ע' בפרוטרוט "אבישור, מזמור כט — פנעני או עברי? ספר בן־ציון לוריא, ירושלים, תש"ס, עמ' 257-269.

את הצעתו של ביקל שיפר וְלִהְאוֹחֹן<sup>4</sup>, שגרס: "וַיִּרְקֵד" במקום "וַיִּרְקֵד", צורה הקרובה יותר לנוסח המסורה, ומשאירה לפסוק את זיקתו לקול ה'. החיסרון שבשיטת ולהאוח, שאין בה משום הסבר למ"ם שבתיבת "וירקידם". טענה זו סילק גינזברג<sup>5</sup>, שמחקריו בלשון אוגרית הביאו אותו לידי ההנחה, כי אין מ"ם זו מעיקרה אלא אחד מאותם שרידים של מ"ם אֶנְקְלִיטִית קדומה (=מ), שנשתמרו בטקסט העיצורי של נוסח המקרא והוספרו ככינוי מושא אחרי היעלמה של המ"ם האנקליטית מן הלשון העברית<sup>6</sup>.

(ב) אך נעשה אף ניסיון מעניין להגיע לידי חלוקה חדשה של פס' ו אגב קיום הסופית ים של וירקידם ככינוי פרולפטי, המוסב אל "לבנון ושרין". בעל הצעה זו היה גרץ<sup>7</sup>, אשר הציע לגרוס: "וירקידם / כמו עגל לבנון / ושרין כמו בן ראמים", משמע שקיים את המסורה לא רק לאותיותיה אלא גם לניקודה, והסתפק בהעברת האתחא מן "עגל" אל "לבנון" וברמזו לשימת טעם מפסיק בתיבה וירקידם (במקום המרכא שבטעמי המסורה). בזה הגיע מבחינה פרשנית לאותה המסקנה, שהגיעו אליה אחריו ולהאוח וגינוברג. אולם, מבחינה דקדוקית הוציא את הפיניו של וירקידם מחזקת פיניו מושא רגיל, החוזר אל "ארזי הלבנון", הנזכרים לפניו בסמוך, והביא אותו לכלל פיניו פרולפטי, המוסב אל המושאים "לבנון ושרין" שבהמשך, הנפרדים מן וירקידם במלים "כמו עגל". והרי מסתבר, כי ראה צורך בהדגשה זו של אפייו הפרולפטי של הפיניו הנידון גם מן הטעם הגלוי, שפיניו פרולפטי תופעה נדירה הוא במקרא לאין שיעור מן הפיניו החוזר אל מה שנאמר מקודם. לפיכך הפיר גרץ בעין חדה, כי אין מקום לפירוש הפיניו הפרולפטי אלא אחרי שינוי בטעמי המסורה. ברם, בכך הפך את וירקידם לצלע בפני עצמה, והניח טריקולון בעל מבנה יוצא דופן, שצלעו הראשונה מצטמצמת לתיבה אחת בלבד.

בדורנו העלה טורניי<sup>8</sup> את הפירוש של ים ככינוי פרולפטי כהצעה חדשה וללא ניתוח הבעיות הכרוכות בפירוש זה.

4. J. Wellhausen, The Book of Psalms, New-York 1898, p. 26: He makes Lebanon skip like a calf etc.

5. ח"א גינוברג, כתבי אוגרית, ירושלים תרצ"ו, עמ' 130.

6. M. Dahood, Psalms I, New-York 1966, p. 118, העיר בדין: כי הערה זו של גינוברג פתחה סוגיה חדשה בחקר המקרא. על ספרות, הדנה במ"ם האנקליטית במקרא, ע' י אבישור, שם (הע' 2), עמ' 248, הע' 6. והוסיף H.J. van Dijk, Ezechiel's Prophecy, Biblica and Orientalia 20 (1968), pp. 24-26, 57-59, מ' גרינברג, מזמור קם, ארץ-ישראל יד, תשל"ח, עמ' 93.

7. H. Graetz, Die Psalmen, Breslau 1881, p. 54: Er liess sie hüpfen — den Libanon wie ein junges Rind, und den Sirion wie ein Junges der Riesenhorne.

8. R. Tournay, En marge d'une traduction des Psaumes: Psaume XXIX, 3 et 9, Revue Biblique 63 (1956), p. 179, n. 2: "Le suffixe m du verbe — au début du Ps. XXIX, 6 renvoie-aux-deux noms qui suivent, Liban et Siryon"

(ג) לאחרונה חידש קוגוט<sup>9</sup> את ההסבר של ים כפינוי פרולפטי במסגרת מאמרו על "הפינוי היתר בלשון המקרא", הפולל פסקה על "פינוי פרולפטי מושאי דבוק המנותק מן המכונה", אלא שקוגוט שילב הסבר זה עם ההסבר המונח ביסוד טעמי המקרא, וזה לשונו<sup>10</sup>: "לדעתנו, אף שמלכתחילה מכון הפינוי שב'וירקידם' לארזי הלבנון שנופרו בפסוקה — וכך ראו זאת פעלי הטעמים — הרי בדיעבד, לגבי לבנון ושיריון שבהמשך, זהו פינוי פרולפטי. לשיטתנו יש למשוך (לפי מושך עצמו ואחר עמו) אל הצלע השנייה לא רק את הפועל (הנשוא), אלא אף את הנשוא, כך: 'וירקידם כמו עגל לבנון ושיריון / [וירקד לבנון ושיריון] כמו בן ראמים'." קוגוט משער אפוא, שהפינוי ים של וירקידם ממלא תפקיד כפול: מצד אחד את תפקידו של פינוי מושא החוזר אל שם הקודם לו — בתחילת המחשבה, ומצד שני תפקיד של פינוי פרולפטי במחשבת משנה. אך עצם ההנחה העקרונית, שאותו הפינוי עשוי לסבול שני פירושים הסותרים זה את זה עשויה לעורר ספקות, שהריהי מייחסת למחבר אי-בהירות המחשבה והניסוח. ואין זה מקרה, שלא מצא קוגוט בסקירתו על שימושי הפינוי הפרולפטי במקרא שום כתוב נוסף להחיל עליו פירוש כפול כזה.

אף עצם אורך הנוסחה הנמשכת, לפי דעתו, מן הדלת אל הסוגר, עשוי לעורר ספק בהצעתו. ואמנם, קשה לעמוד על שאלה זו, כי טרם נעשה מחקר המונה את כל הפסוקים במקרא, שניפרת בהם משיכה מצלע אחת לחברתה, אגב סיווגן של הנוסחאות הנמשכות. על כן הסתפקנו כאן בעיון ארעי בספר תהלים בלבד. בולטות בו בשכיחותן דוגמאות של משיכות פועל, המשמש כנשוא (וכלל לעתים גם את הנשוא). לפועל זה מצטרף לפרקים אף פינוי מושא דבוק (ישיר או עקיף). לעומת זאת נדירים המקרים, שפועל כזה מצריך מושא שהוא מלה בפני עצמה, כגון:

תן - להם כפועל / וכלע מעלליהם" (כח, ד)  
 הֶפֶךְ לַבַּיִת לְשׁוֹן עֲמוֹ / לְהַתְנַפֵּל בַּעֲבֻדִיו" (קה, כה)  
 "לא המתים יהללו-יה / ולא כל ירדי דומה" (קטו, יז)  
 "הט-לבי אל עדותיך / ולא אל בצע" (קיס, לו)

אך, בשלושה מארבעת הכתובים שהבאנו הפועל נצמד במקף אל התיבה המוצרכת, ושתי התיבות מהוות אפוא מבחינת הנגינה מלה אחת. ונתקלנו אף בדוגמה אחת, שבה מצטרפות לפועל שתי תיבות, לאמור:

"פי קמו-בי עדי שקר / ויפח חמס" (כו, יב)

ברם, גם כאן קמו ובי מוקפות ומצטרפות אפוא מבחינת הנגינה, לתיבה אחת, ואף מלת הקישור הקצרה פי מוטעמת בטרחה, ואין משקל הנוסחה הנמשכת מגיע כלל

9. ש' קוגוט, הפינוי היתר בלשון המקרא, לשוננו מו, תשמ"ב, עמ' 9-26.

10. קוגוט, שם, עמ' 25.



למשקלה של הנוסחה בעלת שלוש (או חמש) תיבות, שקוגוט מושך מן הדלת שפתה' כט, ו אל הסוגר.

אולם, עיקר טענתנו בכך, שלא כדין שלל קוגוט את היסוד המשותף לפירושיהם של כל החוקרים, שהובאו דעותיהם בראשית סקירתנו, הריהי ההפרה שהתיבות "ושרין כמו בן ראמים" באות בתקבולת אל "כמו עגל לבנון", הנחה המסתפרת במבט הראשון, ואף זוכה לחיזוק בחרונו "ההרים רקדו פאילים / גבעות פבני צאן" (תה' קיד, ד).

דומה עלינו, פי משיטות אלו, המפירות בתקבולת זו, שיטתו של גינזברג היא המתקבלת ביותר, שכן היא מספקת דוקולון רגיל, מקיימת את אותיות הטקסט פכתבן ומספירה את המ"ם של וירקידם כמ"ם אנקליטית ארכאית, שלא הובנה אחרי היעלמה של מ"ם פזאת מן הלשון העברית, חוסר הבנה שגרר אחריו את הספר הפינני -- של וירקידם פכינני מושא החזור אל ארזי הלבנון שבפסוק ה, וגרם על פן להעברת ההפסק בין הצלעות מן לבנון אל עגל.

## גיזרוננו של הצירוף "על מנת"

מאז הציע א"ה וייס לגזור מנת שבצירוף שלנו מן היונית *menos*, לפני למעלה ממאה שנה<sup>1</sup> — ולא נתקבלה הצעתו — לא ערער איש על הזיהוי של מנת זו עם אחותה המקראית. כך מציינים מילונים של לוי ושל יאסטרוב, הערוך השלם, בן־יהודה ועוד. והנה לאחרונה ערער ז' פלק<sup>2</sup> על זיהוי זה והציע לגזור על מנת מן "על אמנת/אמנות" בשימוט האל"ף. הוא הסתמך על המשנה בבא בתרא י, ח, שבה נשתמרה (בדפוסים ובחלק מכתבי־היד) הלשון המקורית, לדעתו, "על אמונתו/אמנתו". הצעתו מעניינת ואפשרית היא, ואעפ"כ איני יכול לקבלה, ומשני טעמים:

א. הצירוף על מנת מצוי כמה מאות פעמים בספרות התנאים והאמוראים, ובמשנה גופה למעלה משבעים פעמים. והנה לא נמצא עד כה הנוסח "על אמנת" (באל"ף) מחוץ למשנה הנ"ל בשום מקום אחר, לא בדפוסים ולא בכתבי־היד ובכתבי הראשונים. האם אך מקרה הוא?

ב. אם אמנם אירע התהליך על אמנת < על מנת, היינו מצפים למסורות קריאה וניקוד בנו"ן פתוחה, כיאה לסמיכות. והנה כל המסורות שבכתב ושבעל־פה, לרבות הבבליה והתימנית, גורסות "על מַנַּת", בקמץ. לדעתי, מנת המקראית היא היא שהתחילה לשמש בלשון חכמים כמלה תנאי ותכלית בצירוף מלת־היחס על<sup>3</sup> (כמו בצירוף על תנאי<sup>4</sup>). ושמה יש בכך הקבלה מסוימת להתפתחותה של "כדי" המקראית (בהוראת "מידה, שיעור"), שבלשון חכמים התחילה לשמש גם כמלת תכלית.

הצירוף הנידון משמש בשלושה מבנים עיקריים: 1. על מנת + שם־הפועל. 2. על מנת ש+פועל. 3. על מנת שיש/שאין<sup>5</sup>. וראוי הצירוף לתיאור תחבירי־סמנטי מקיף.

1. משפט לשון המשנה, וויען תרכ"ז, עמ' 120.

2. לשוננו מה (תשמ"א), עמ' 314–315.

3. ומצאנו פעמים אחדות "במנת" בתוספתא (פגון דמאי ו, יג, ליברמן 273) ובירושלמי (פגון ב"מ ה ע"ג, י ט ע"ד). צורה זו טעונה בדיקה מקפת, כדי לקבוע את מעמדה בלשון חכמים (באותם החיבורים) ואת התפתחותה.

4. ולא נמצא במקורות "בתנאי". ראה מילונים.

5. ומעט על מנת + שם, על מנת כן, על מנת ש + שם/פינוי.

הבה נבחן אפוא את המשנה, שעסק בה ז' פלק, מצד הנוסח והמשמעות. "הרי החונק"<sup>6</sup> את אחד בשוק ומצאו חברו ואמר לו: 'הנח לו' – פטור, שלא על אמונתו הלך. אלא איזהו ערב שהוא חייב? הלך והוא ואני נותן לך' – חייב, שכן על אמונתו הלך. (ב"ב י, ח, על פי משניות אלפק).

את הנוסחאות של כתב־היד<sup>8</sup> ניתן למיין לשלוש קבוצות:

1. ... על אמונתו ... על אמונתו ... : הדפוסים (מאז נפולי רנ"ב), פריס 328, משניות שבבבלי (המפורג, מינכן, פלורנץ ועוד).

אמונתו      אמנתו      : ברלין 568.

אמונתו      אמנתו      : כ"י רמב"ם.

2. ... על אמונתו ... על מנתו ... : ברלין 569.

אמונתו      מנתו      : פרמה.

אומנותו      מנת      : קויפמן, אחרי התיקון.

3. ... על מנתו ... על מנתו ... : לו, הערוך<sup>9</sup>.

[מנת]      מנת      : קויפמן.

מכאן עולה, שהנוסחה "על אמונתו ... על אמונתו" (קבוצה 1) לא נמצאת בצורתה בשלושת כתב־היד העיקריים של המשנה, ולכן הוצעה להפכה עיקר, עליו הראיה.

נותרו אפוא שתי דרכים להכרעה בין הנוסחאות: א. קבוצה 2 היא עיקר, כלומר: התנא השתמש ברישא בלשון "על אמונתו/אמנתו" (=הבטחה)<sup>10</sup>, ובסיפא – "על מנתו/מנת" (=תנאי), והמעתיקים השוו את הנוסחאות, כדרכם, באחד משני הכיוונים. ב. שתי מסורות נוסח ופירוש נתקיימו במשנה זו: הנוסח "על מנתו" (קבוצה 3) הוא ארץ־ישראלי, ו"על אמונתו/אמנתו" (קבוצה 1) הוא בבלי<sup>11</sup>.

6. אלפק פירש: "התובע אותו ודחקו שישלם לו את חובו". "חנק" במשמעות של "דחק", ציער, "הצטער" נמצא גם במכילתא דרשב"י: והתחיל המוכר נחנק ... (אפשטיין-מלמד, עמ' 50). ובבבלי: אם רוצה אתה להחנק היתלה באילן גדול (פסחים, קיב ע"א).

7. כתב־היד, פגון קויפמן ופרמה, גורסים: הנח לו ואני נותן לך.

8. פלק ציין רק את נוסחאות קויפמן ולו, ולכן לא עמד על משקלן. את נוסחאות הבבלי ומשניות ברלין העתקתי ממאמרו של י"צ פיינטון בספר השנה בראילן יח–יט (תשמ"א), עמ' 214.

9. מילונייהם של לוי ושל יסטרוב מביאים את משנתנו בערך מנת, בהסתמכם על גרסת הערוך.

10. אלפק מעיר, שאמונה פאן מתאימה למלה היוונית pistis וללטינית fides.

11. וראה דיגמאות רבות לכך במאמרי "מסורות־פירוש וזיקתן למסורות־נוסח במשנה", עיונים בספרות חז"ל, במקרא ובתולדות ישראל (מוקדש לע"צ מלמד), רמת־גן תשמ"ג, עמ' 115–134.

מקצת הסופרים (קבוצה 2) הרפיבו את הנוסחאות<sup>12</sup>, פדוגמת התיקון בכ"י קויפמן. וקרוכים לזה דברי הערוך (ערך מנת): "... שלא על מנתו הלךו פי' רבי' גרשם ז"ל שלא על מנתו של ערב הלךו כלומ' לא אמר לו ערב בשעת מתן מעות הלךו על מנת שאני אפרע לך. ויש שונים ומפרשים אמונתו ממש".

בין כך ובין כך אין לכרוך את גיזרונה של על מנת בלשון חז"ל במסורות הנוסח והפירוש של משנה בודדת זו, שכן ייחודה ניפר בהקשר הסובל משמעות של הבטחה ושל תנאי, ובצורה היחידאית "על מנת" + פינוי<sup>13</sup>.

12. וכן שיער י"צ פיינטוך (לעיל, הערה 8) לגבי כ"י פרמה.

13. אגב, על מנת לא נמצא בארמית. המילונים מביאים דוגמה אחת מתרגום ירושלמי לבראשית מד, יח ("על מנת מיעבד על כורחיה דאבא"), ונראה, שזו שאילה מן העברית.

## למאמרו של זאב פֶּלֶק "שתי מלים מלשון חכמים"

(לשוננו מה, ג-ד, עמ' 314-316)

בכ"י קויפמן בבא בתרא פרק י, משנה ח לא נכתב על המחק אמונתו אלא אומנותו (וי"ו ראשונה בשורק, מ"ם בדגש ובקמץ מסופק). ואין המלה אמונה מזדמנת כלל בכ"י זה!

ורדה שלומי\*

\* המערכת מצטערת להודיע, שהגב' ו' שלומי נפטרה לפתע. תנצב"ה.

מקצת הסופרים (קבוצה 2) הרפיבו את הנוסחאות<sup>12</sup>, פדוגמת התיקון בכ"י קויפמן. וקרוכים לזה דברי הערוך (ערך מנת): "... שלא על מנתו הלךו פי' רבי' גרשם ז"ל שלא על מנתו של ערב הלךו כלומ' לא אמר לו ערב בשעת מתן מעות הלךו על מנת שאני אפרע לך. ויש שונים ומפרשים אמונתו ממש".

בין כך ובין כך אין לכרוך את גיזרונה של על מנת בלשון חז"ל במסורות הנוסח והפירוש של משנה בודדת זו, שכן ייחודה ניפר בהקשר הסובל משמעות של הבטחה ושל תנאי, ובצורה היחידאית "על מנת" + פינוי<sup>13</sup>.

12. וכן שיער י"צ פיינטוך (לעיל, הערה 8) לגבי כ"י פרמה.

13. אגב, על מנת לא נמצא בארמית. המילונים מביאים דוגמה אחת מתרגום ירושלמי לבראשית מד, יח ("על מנת מיעבד על כורחיה דאבא"), ונראה, שזו שאילה מן העברית.

## למאמרו של זאב פֶּלֶק "שתי מלים מלשון חכמים"

(לשוננו מה, ג-ד, עמ' 314-316)

בכ"י קויפמן בבא בתרא פרק י, משנה ח לא נכתב על המחק אמונתו אלא אומנותו (וי"ו ראשונה בשורק, מ"ם בדגש ובקמץ מסופק). ואין המלה אמונה מזדמנת כלל בכ"י זה!

ורדה שלומי\*

\* המערכת מצטערת להודיע, שהגב' ו' שלומי נפטרה לפתע. תנצב"ה.

## על "המלים אחד ואחת ככינויי זהות"

הצדק עם מר מאיר רוטנברג, פשהוא מציין (ב"לשוננו" מ"ו, עמ' 141–142), כי אותו משמש ככינוי זהות בלשון חכמים ובלשוננו. אולם גם בן-יהודה לא טעה, פשהוה משמעות זו של אותו למשמעות של ההוא במקרא, כי אותו שבלשון חכמים ניתן תמיד להמרה בהוא, ובמקרא משמש ההוא גם ככינוי זהות: פשהפכתוב אומר "וירץ איש בנימין מהמערכה ויבוא שילה ביום ההוא" (שמ"א ד, יב), בנותו, שאיש בנימין הגיע לשילה "באותו היום", הנופר בפסוק הקודם, שבו לקחו פלשתים את הארון (ראה דקדוקו של ז'ואיאון, עמ' 445). ההוא במקרא ואותו בלשון חכמים הם בעיקרם כינויי רמז, המשמשים לעתים ככינויי זהות.

אשר ל"אחד" — מלה זו משמשת בשני רובדי הלשון ככינוי של זהות הדדית. אמנם יש להבדיל בין "ראובן גר ברחוב הרצל; גם שמעון גר ברחוב ההוא (א): באותו רחוב)", משפט שיש בו כינוי זהות, לבין "ראובן ושמעון גרים ברחוב אחד", משפט שיש בו כינוי של זהות הדדית. לכן מצינו במקרא "ויחלמו חלום שניהם, איש חלומו, בלילה אחד" (בר' מ, ה). ובמשנה "שנים שבצרו את פרמיהם לתוך גת אחת" (דמיי ו, ז). ויש משנה, המבדילה יפה בין שני מיני הכינויים ומעמידה כל אחד במקומו: "הלוקח מן הסיטון וחור ולקח ממנו שנייה לא יעשר מזה על זה אפילו מאותו סוג [פלומר: אפילו לקח בשנייה מן הסוג ההוא שלקח בראשונה] אפילו מאותו המין. נאמן הסיטון לומר משל אחד הן" דמיי ה-ו<sup>1</sup>.

אולם חידושה של לשון ימינו הוא השימוש של אותו ככינוי של זהות הדדית: אנו אומרים "ראובן ושמעון גרים באותו בית", פשכונתנו לומר, שראובן גר בבית שגר בו שמעון, אך בלשון המקורות תהיה משמעות המשפט, שהם גרים "בבית ההוא, הנזכר לפני כן" (ראה ביתר פירוט: גבע צרפתי, סמנטיקה עברית, ירושלים תשל"ח, 8.3488–8.35).

1. במשנה שביבמות יא, ושהביאה רוטנברג מבין הדוגמות שאצל בן-יהודה, אין אותו כינוי זהות, אלא כינוי רמז פשוט. וזהו לשון המשנה: "מי שלא שהתה אחר בעלה שלושה חדשים ונישאת וילדה ואין ידוע אם בן תשעה לראשון ואם בן שבעה לאחרון [...] היו לו [לבן זה שהוא ספק מן הבעל הראשון, ספק מן האחרון] אחים מן הראשון ואחים מן השני שלא מאותה האם, הוא חולץ ומייבם, והן חולצים ומייבמן". "שלא מאותה האם" משמע: לא מן האם הנוכרת מקודם אשר נישאה פעמיים, כפי שיפה פירש הרמב"ם (הלכות ייבום וחליצה ח, ז) על ידי שינוי בנוסח המשנה: "היה בן לראשון ובן לשני שלא מאשה זו שנישאת בתוך זמן, ומת אחד מהן, הרי הספק חולץ לאשת זה שמת, או מייבם". אמנם אפשר לקרוא את המשנה גם "שלא מאותה האם [של הספק]", ואז יהיה "אותה" כינוי זהות.

## האם יש לכלל מינורי מקום בדקדוק?

(תגובה להערתה של ד"ר אורה שנרצנלד)

בגיליון מה (ג-ד) של "לשוננו" נתפרסמה הערה של ד"ר אורה שנרצנלד המכוונת נגד ההכללה, שהצגתי ברשימתי הקצרה בחוברת ב של אותו פרך בעניין ה"טעם פגורם מורפולוגי בעברית החדשה" (בהזדמנות זו אציין, כי זכות הראשונים להכללה זו אינה שלי, אלא של פרופ' ח' רוזן).

מהן טענותיה של ד"ר שנרצנלד כנגד הכלל שהוצע?

א. שמות השייכים לקאטגוריה סמנטית זו (ציין דת או לאום) אינם אלא חלק קטן מקבוצת שמות (שמות-עצם ושמות-תואר) המסתיימים -י;  
ב. "השמות המציינים דת או לאום, שהטעמתם מלרעית ומשתנה, שיעורם קטן מאוד בקבוצת השמות השייכים לקאטגוריה הסמנטית שפירט, וגם בהם יש חריגים לכלל שקבע";  
ג. "הסימט -יה אינה פרודוקטיבית. היא מוגבלת לשמות הקיימים כבר בלשון".

אנסה להשיב על כל אחת מטענות אלה.

א. ברשימתי לא דנתי בכל השמות המסתיימים -י, אלא בקבוצת שמות בעלת אופי מיוחד הן מבחינה סמנטית (מציינים דת או לאום) והן מבחינה מורפולוגית: בקבוצה זו (להבדיל משמות-תואר כמו ניטארלי, תרבותי, ערני וכו') יש להבחין בין שם-עצם לשם-תואר, וההבחנה הזו באה לידי ביטוי מורפולוגי בצורת זכר רבים (יהודים, אנגלים, סינים כנגד יהודיים, אנגליים, סיניים), ובמקצתם — גם בצורת נקבה יחידה (יהודייה, אנגלייה כנגד יהודית, אנגלית). מטרתי הייתה למצוא את הסיבה לכך, שהבחנה זו (בצורת הנקבה) קיימת בקצת שמות, ואינה באחרים. (איני חושב, שפדאי להכניס לאותה קבוצת שמות המסתיימים -י את המלים נקי, עני, צבי, אשר היו"ד בהן שורשית, פשם שאין לראות במלה שירות אחות לחירות. נקי, עני על משקל פָעִיל הן, ולכן צורת הנקבה היא נקייה, ענייה על משקל פָעִילָה.)

ב. אין שיעורם של שמות אלו קטן כל כך. בדקתי למעלה ממאה שמות מקאטגוריה סמנטית זו ומצאתי, כי 25 מהם הם בעלי הטעמה מלרעית. הכלל שהצעתי חל אפוא על כל השמות בעלי ההטעמה המלעילית, וכן על 23 (מתוך 25) שמות בעלי הטעמה מלרעית, ואלו הם: איטלקייה, אנגלייה, פולגרייה, גרמנייה, דתייה, הונגרייה, טורקייה, יהודייה, יונייה, מואבייה, מצרייה, נוצרייה, ספרדייה, עבריייה, פולנייה, פרסייה, צוענייה, צרפתייה, רומנייה, רוסייה, שומרונזייה,

תימנייה<sup>1</sup>. לגבי שני החריגים (ישוראלית, ליטאית) הצעתי הסבר.

אמנם ד"ר שנירצלנד מביאה רשימה נוספת של חריגים, אשר לדעתה מערערים את אמינות הכלל. קהם החריגים הללו? ברשימתה כלולים 6 שמות, אשר לגבי שלושה מהם (אשורית, חיתית וארמית) היא עצמה מעירה, ש"אינם פה שימושיים היום". אני הייתי מוסיף לאלה גם את פלשתית ואת רומאית, שכן פעם הרומאים הם שייכים לאותו כלל כמו ארמים או פלשתים, ואילו תושבי ערים אינם מוזכרים בכלל שלנו (לכן גם לא הזכרנו את חיפאית). נוסף על כך יש במלה רומאית אותה סיבה פונטית, שהובאה לשם הסבר הצורה ליטאית, היינו רצף של תנועות בסוף המלה. ולא זו בלבד שצורת נקבה יחידה של שמות אלו למעשה אינה בשימוש היום (כל המודיעים שלי, שבדקתי עמהם את הצורות, נתנו את הצורה הדרושה, אגב שהם מציינים: "מעולם לא השתמשתי בצורה זו", אף פי היו ביניהם גם מורים להיסטוריה ולתנ"ך), אלא מלים אלה מתועדות במקורות, ולדבר זה יש, כמובן, השפעה מכריעה, במיוחד פשמובר במלים נדירות כל כך. ומעניין לציין, פי אצל אחדים מן המודיעים היו היסוסים לגבי הצורה הנכונה של מלים מקבוצה זו, שעה שבמלים אחרות, אף הן נדירות מאוד בשימוש, כגון גרינלנדית, קאמרונית או צוענייה, לא היו שום ספקות, והצורה ניתנה אוטומטית.

מכל רשימת החריגים שהביאה ד"ר שנירצלנד נשאר רק שם אחד שהוא בשימוש יום-יומי בעברית שלנו: מוסלמית. אך התרשמתי היא, שבמלה זו ההטעמה המלעילית מתחרה עם ההטעה המלרעית, ואולי אפילו גוברת עליה.

ג. אמת, -ָה "מוגבלת לשמות הקיימים כבר בלשון". אך ברשימת השמות המשתמשים בסימט זו לגזירת הנקבה אנו מוצאים לא רק את המלים העבריות מלפני שלושת אלפים או אלפיים שנה, אלא גם מלים כמו הונגרי, פולני, בולגרי, אשר חדרו ללשון בתקופה מאוחרת. בהקשר זה נזכיר, אגב, פי גם הטעמה מלרעית במלים חדשות מסוג זה "אינה פרודוקטיבית", ואת הצורות כגון אינדונזית, ניגרית או גרינלנדית ניתן להסביר לא רק ע"י העדפה לצורן -ת מן -ָה, אלא גם ע"י הכלל שלנו: הטעמה מלעילית דורשת את הצורן -ת בנקבה.

לפי דעתי, אפשר להשוות את מצב השמות הללו למצב המין הדקדוקי בשמות כמו יד, עין, רגל. אפשר לראות בו (במין הנקבה של המלים האלה) תופעה חריגה, ממש כמו במלים דרך או חרב. אך גם אפשר — וזה מקובל כבר דורות — לקבוע כלל "מינורי": שמות-עצם, המציינים אברי גוף זוגיים, הם ממין נקבה, אף פי גם לכלל זה יש חריגים: עפעף, שד, נחיר. אגב, גם כאן מספר השמות שהכלל חל עליהם קטן מאוד, ועל "פרודוקטיביות" (למשל, בתצורת ריבוי ע"י סימט -ים) אין מה לדבר. לדבר.

1. וגם חופשיה, נְכִרְיָה, אשר אמנם לא כל כך שייכות לקאטגוריה סמנטית זו, אך מבחינה מורפולוגית שייכות הן לאותה קבוצה.



אני מבין את ד"ר שנירצלד: היא גילתה כלל, המסביר 98% של הנידונים, ואינה רוצה לעסוק בשני האחוזים הנותרים. אולם אני סבור, שפדאי להדפיק לכל מה שאינו מתנהג לפי ה"כלל הגדול" את התוית של חריג. לא מן הנמנע הוא, כי גם ה"חריגים" האלה שייכים לכלל פלשהו, לפחות ל"כלל משנה" או "כלל מינורי", כמו בנידון שלפנינו, המסביר לפחות מחצית מן החריגים של ד"ר שנירצלד (23 הם קצת יותר מאחוז אחד מאותם 2000 שמות שהיא מדברת עליהם). מקומו של כל כלל, כגדול כקטן, בדקדוק הוא.

דוד טל שיר

## הערה למאמרו של ש קוגוט "הפינוי היתר בלשון המקרא", לשוננו מו

בעמ' 102, הביא קוגוט ראיה לשימוש של פינוי מקדים (פרולפטי) למשלימי הפועל בארמית המקרא מן הפסוק בעז' ד, יא: "דנה פרשגן אגרתא די שלחו עליו ה' על ארתחששתא מלפא עבדיך אנשי עבר נהרה וכענת". נראים הדברים, שאין "על ארתחששתא" משלים פועלי, אלא ציון הנמען בראש המכתב. כך הבינו, כנראה, המתרגמים הקדמונים ובעלי הטעמים, ועל כך מעיד נוסח הפתיחה במכתבים ארמיים רשמיים בני התקופה, הפותחים בהקדמת שם הנמען ("על ארתחששתא...") ושם המוען ("עבדיך..."), השווה קאולי 130: "אל מראן... עבדיך...".

נראה אפוא, שאין עדות על פינוי מקדים למשלימי הפועל בארמית המקרא.

## מאת המערכת

פרופ' ל' דיוויס מאוניברסיטת חיפה, ביקש מאתנו לפרסם את ההערה הבאה בקשר למה שנכתב ב"לשוננו", כרך ארבעים ושישה, עמ' 153, שעיתון מוקדש לשפות היהודיות מטעם אחת האוניברסיטאות בארץ יוצא בשפה האנגלית: "ביטאון זה אינו יוצא לאור מטעם אוניברסיטת חיפה. מלבד העובדה ששני העורכים נמנים עם סגל מורינו, אין לאוניברסיטת חיפה שייכות לפרסום הנ"ל. כאנשי הסגל יש לעורכים זכות להשתמש בכתובתם האקדמית כמען לפעילותם המקצועית. ברם אין האוניברסיטה אחראית לכתב-העת ולתוכנו".

אני מבין את ד"ר שנירצלד: היא גילתה כלל, המסביר 98% של הנידונים, ואינה רוצה לעסוק בשני האחוזים הנותרים. אולם אני סבור, שפדאי להדפיק לכל מה שאינו מתנהג לפי ה"כלל הגדול" את התוית של חריג. לא מן הנמנע הוא, כי גם ה"חריגים" האלה שייכים לכלל פלשהו, לפחות ל"כלל משנה" או "כלל מינורי", כמו בנידון שלפנינו, המסביר לפחות מחצית מן החריגים של ד"ר שנירצלד (23 הם קצת יותר מאחוז אחד מאותם 2000 שמות שהיא מדברת עליהם). מקומו של כל כלל, כגדול כקטן, בדקדוק הוא.

דוד טל שיר

## הערה למאמרו של ש קוגוט "הפינוי היתר בלשון המקרא", לשוננו מו

בעמ' 102, הביא קוגוט ראיה לשימוש של פינוי מקדים (פרולפטי) למשלימי הפועל בארמית המקרא מן הפסוק בעז' ד, יא: "דנה פרשגן אגרתא די שלחו עליו ה' על ארתחששתא מלפא עבדיך אנשי עבר נהרה וכענת". נראים הדברים, שאין "על ארתחששתא" משלים פועלי, אלא ציון הנמען בראש המכתב. כך הבינו, כנראה, המתרגמים הקדמונים ובעלי הטעמים, ועל כך מעיד נוסח הפתיחה במכתבים ארמיים רשמיים בני התקופה, הפותחים בהקדמת שם הנמען ("על ארתחששתא...") ושם המוען ("עבדיך..."), השווה קאולי 130: "אל מראן... עבדיך...".

נראה אפוא, שאין עדות על פינוי מקדים למשלימי הפועל בארמית המקרא.

## מאת המערכת

פרופ' ל' דיוויס מאוניברסיטת חיפה, ביקש מאתנו לפרסם את ההערה הבאה בקשר למה שנכתב ב"לשוננו", כרך ארבעים ושישה, עמ' 153, שעיתון מוקדש לשפות היהודיות מטעם אחת האוניברסיטאות בארץ יוצא בשפה האנגלית: "ביטאון זה אינו יוצא לאור מטעם אוניברסיטת חיפה. מלבד העובדה ששני העורכים נמנים עם סגל מורינו, אין לאוניברסיטת חיפה שייכות לפרסום הנ"ל. כאנשי הסגל יש לעורכים זכות להשתמש בכתובתם האקדמית כמען לפעילותם המקצועית. ברם אין האוניברסיטה אחראית לכתב-העת ולתוכנו".

אני מבין את ד"ר שנירצלד: היא גילתה כלל, המסביר 98% של הנידונים, ואינה רוצה לעסוק בשני האחוזים הנותרים. אולם אני סבור, שפדאי להדפיק לכל מה שאינו מתנהג לפי ה"כלל הגדול" את התוית של חריג. לא מן הנמנע הוא, כי גם ה"חריגים" האלה שייכים לכלל פלשהו, לפחות ל"כלל משנה" או "כלל מינורי", כמו בנידון שלפנינו, המסביר לפחות מחצית מן החריגים של ד"ר שנירצלד (23 הם קצת יותר מאחוז אחד מאותם 2000 שמות שהיא מדברת עליהם). מקומו של כל כלל, כגדול כקטן, בדקדוק הוא.

דוד טל שיר

## הערה למאמרו של ש קוגוט "הפינוי היתר בלשון המקרא", לשוננו מו

בעמ' 102, הביא קוגוט ראיה לשימוש של פינוי מקדים (פרולפטי) למשלימי הפועל בארמית המקרא מן הפסוק בעז' ד, יא: "דנה פרשגן אגרתא די שלחו עליו ה' על ארתחששתא מלפא עבדיך אנשי עבר נהרה וכענת". נראים הדברים, שאין "על ארתחששתא" משלים פועלי, אלא ציון הנמען בראש המכתב. כך הבינו, כנראה, המתרגמים הקדמונים ובעלי הטעמים, ועל כך מעיד נוסח הפתיחה במכתבים ארמיים רשמיים בני התקופה, הפותחים בהקדמת שם הנמען ("על ארתחששתא...") ושם המוען ("עבדיך..."), השווה קאולי 130: "אל מראן... עבדיך...".

נראה אפוא, שאין עדות על פינוי מקדים למשלימי הפועל בארמית המקרא.

## מאת המערכת

פרופ' ל' דיוויס מאוניברסיטת חיפה, ביקש מאתנו לפרסם את ההערה הבאה בקשר למה שנכתב ב"לשוננו", כרך ארבעים ושישה, עמ' 153, שעיתון מוקדש לשפות היהודיות מטעם אחת האוניברסיטאות בארץ יוצא בשפה האנגלית: "ביטאון זה אינו יוצא לאור מטעם אוניברסיטת חיפה. מלבד העובדה ששני העורכים נמנים עם סגל מורינו, אין לאוניברסיטת חיפה שייכות לפרסום הנ"ל. כאנשי הסגל יש לעורכים זכות להשתמש בכתובתם האקדמית כמען לפעילותם המקצועית. ברם אין האוניברסיטה אחראית לכתב-העת ולתוכנו".

# L'ÉSONÉNU

Quarterly for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects

Jerusalem P.O.B. 3449, Israel

Editor: Prof. J. Blau

Editorial Secretary: M. Medan

Vol. XLVII, No. 1, Tisri 5783/Oct. 1983

## ENGLISH SUMMARIES

### *E.Z. Mělamméd:* TABOOS IN MISHNAIC HEBREW (pp. 3–16)

The sages avoided direct reference to various taboos in the following ways:

- a) they took special care when discussing delicate sexual topics.
- b) they also referred to the genital organs by a variety of alternate terms.
- c) they replaced nouns evoking disgust by others.
- d) they referred to various details by means of their attributes.
- e) they sometimes merely hinted at the act out of reverence.

### *Daniel R. Schwartz:* "THE CONTEMNERS OF JUDGES AND MEN" (110 Temple 64:12) (pp. 18–24)

The phrase *כי מקוללי אלהים ואנשים תלוי על העץ* (Temple Scroll 64:11–12) has frequently been taken to be a Hebrew parallel to the Septuagint and Pauline interpretation of *קלל אלהים תלוי* (Deut. 21:23), according to which the genitive is accusative, God cursing the hanged man. However, an examination of the context shows, rather, that the phrase is intended to justify the Scroll's limitation of hanging to two crimes: treasonous informing against the Jewish people and flight from a capital judgement (= "contempt of court"), crimes it finds defined, respectively, in Leviticus 19:16 and Exodus 22:27(28), where *אלהים* is taken to refer to judges. Thus, in this scroll as in rabbinic literature, the genitive is taken to be nominative. *מקוללי* is to be understood as "the contemners of" (and not: "those accursed by"), and the extra *waw* is to be explained, like other Qumran *waws*, as reflecting a variant morphology or pronunciation.

### *Yosef Yahalom:* THE ORIGIN OF PRECISE SCANNING IN HEBREW POETRY – SYLLABIC METRE (pp. 25–61)

The first appearance of syllabic metre is unknown, but it is generally accepted that it was later than the beginning of quantitative scanning introduced by Dunash ben Labrat in the middle of the tenth century. Both of these exact systems feature in the Hebrew poetry originating in Spain, but while the syllabic metre is characteristic of the sacred poetry, the quantitative scanning occurs mainly in the

secular poetry. The origin of the quantitative system is Arabic; that of the syllabic system is, on the other hand, problematic. One opinion would have it formed under the direct influence of the Romance syllabic poetry common to Old Spanish.

This paper attempts to show that the syllabic system is of Arabic origin as well, its appearance in Hebrew preceding that of the quantitative system and actually having prepared the way for the appearance of the latter in the East. There, in the great and important centers of both Judaism and Islam, there first came into being a Hebrew equivalent of the syllabic principle characteristic to all intents and purposes of most of the Arabic quantitative metres. The first examples of a syllabic metre are to be found in obscure Geniza fragments exhibiting secular poetry with Arabic motifs. Such poetry was fashionable not only in early Spain, evident from the poetic quotations found in the writings of the early grammarians, but also in the East where there had existed lengthy tradition of syllabic poetry. A study of the syllabic scanning of the sayings of Sa'īd ben Bābshād, whose name is clearly Persian, even shows that the pronunciation on which his scanning is based is fundamentally Babylonian in nature.

The Babylonian pronunciation, with a minimum of *ḥaṭefim* (very short vowels), made it difficult to develop a Hebrew equivalent of Arabic short vowels. It is therefore not surprising that Dunash revived the quantitative distinction in Hebrew only after having arrived from the Orient equipped with a solid knowledge of Arabic poetry and its metres. He arrived in Spain, where the Jews pronounced Hebrew with far more very short vowels, thus facilitating a certain flexibility in quantitative distinction. Traces of its Oriental background are still noticeable in various aspects of the pronunciation on which the quantitative scanning system in Spain is based. A study of the patterns of the ancient syllabic scanning too, which points up the relationship between them and the Arabic metres, teaches us at the same time of the background of semi-quantitative scanning patterns, characteristic of the poetry of the Golden Age of Spain.

In a final analysis, the syllabic metre remained characteristic of the sacred poetry, the natural flow of which was almost unfettered by syllabic considerations, because of its tradition and archaic flavor as well as the possibility of constructing it on the basis of the syllabic symmetry of verses from the lyrical Books of Psalms, Proverbs and Job, appearing in the sacred poetry as refrains.

*Yoel Lerner:* לְקַנָּא / לְמַכְנִיָּה / לְמַכְנָא (pp. 62–65)

The article analyzes the morphological and syntactical characteristics of Biblical Aramaic לְקַנָּא in an attempt to reclassify this unusual verb form. The conclusion drawn is that לְקַנָּא is a לְמַכְנִיָּה form derived from the root כָּנָה, and is most likely an impf., 3p masc. sing. form, although the possibility of its being an infinitive cannot be ruled out completely.

*Moshe Singer: מעט עסק* (pp. 66–69)

The phrase *קָצַט עֶסֶק* which occurs in reliable manuscripts of the Mishnah (e.g., MS Kaufmann, Avot 4, 9) has been misinterpreted for a number of reasons. In the printed versions of the Mishnah we find the *lectio faciliior* *ממעט בעסק*.

We cannot assume that the aforesaid manuscript version is erroneous. *מעט עסק* is an adjectival phrase, like the parallel *שפל רוח עסק*, which does not occur in the Bible, became possible in Mishnaic Hebrew as a literary ornament, as a result of the near disappearance of the word *מעט* at that time.

The style of Pirkey Avot is similar to that of the book of Proverbs and of Ecclesiasticus. The reading *קָצַט עֶסֶק* is supported by parallel expressions in these books. The structure of the entire sentence is additional evidence that the manuscript version is not distorted.

*Samuel E. Loewenstamm: וירקדם כמו עגל* (Ps. 29, 6) (pp. 70–73)

In a recent paper S. Kogut (Lešonenu XLVI, p. 25) has advanced a new interpretation of the ending *וירקדם* in Ps. 29,6). In Kogut's opinion this ending should be regarded as an affixed object pronoun, which serves in a double function, viz. on first thought the pronoun refers back to *ארזי הלבנון*, mentioned in v. 5, whereas on second thought the pronoun takes on a proleptic character, pointing to *לבנון ושריץ* in the continuation of v. 6.

The present writer raises objections to this exegesis and defends the view of H.L. Ginsberg, that *וירקדם* reflects archaic enclitic *m*.

*Gad B. Sarfatti: ABOUT PRONOUNS OF IDENTITY – A NOTE* (pp. 77)

Supplementing Meir Rottenberg's remarks concerning the pronouns of identity in Hebrew, published in Lešonenu XLVI, pp. 141–142, it should be noted that the ordinary pronoun of identity in Biblical Hebrew is *ההוא*, while in Mishnaic Hebrew (and in Modern Hebrew as well) it is *אותו*; e.g., *וירץ איש בנימן מהמערכה*, (1S 4:12) = "... that same day"; *מי שנגמר דינו וברח ובה לפני* (Makkot 1:10) = "... before the same court of law ...".

The pronoun of mutual identity in both types of classical Hebrew is *אחד*; e.g., *והלמו חלום שניהם איש חלמו בלילה אחד* (Gen. 40:5) = "... the same night", *ושבצרו את כרמיהם לחוד גת אחת* (Dēmai 6:7) = "... in the same wine-press". The use of *אותו* in this sense is peculiar to Modern Hebrew: *ראובן ושמעון גרים באותו בית* in Mishnaic Hebrew would mean "Reuben and Simon dwell in that house", not "... in the same house".

**B. Podolsky: DOES A MINOR RULE BLONG TO GRAMMAR OR TO A LEXICON? (p. 78-80)**

Ora Schwarzwald's refutation of the morphophonemic rule first discovered by H. Rosén and later formulated by Podolsky (*Lěšoněnu* 45, No. 2) is based on the following points:

the rule relates to a very small number of words;

these words make up an insignificant part of a large group of nouns for which the rule is not valid;

the ending *-iyā* is non-productive.

In addition, she mentions a few more exceptions which are supposed to invalidate the proposed rule.

A brief glance at the exceptions reveals that the majority of them are archaic nouns (Philistine, Hittite, Aramean, etc.) which are rarely (if ever) used in Modern Hebrew in the form under discussion (feminine singular). Some of them are attested in the Bible or the Talmud and hence appear in Modern Hebrew in the attested form. The only noun that could serve Dr. Schwarzwald's purpose in *muslemi* (-t), but this word is quite often pronounced with initial stress, thus complying with our rule.

As for the other objections, I strongly believe that a restricted number of words in a certain morphological or semantic category is not an argument against the establishment of such a category. Suffice it to mention such a well-defined semantico-morphological group in Hebrew as body parts (mainly feminine, with a few exceptions; plural in *-ayim*) which is even more restricted than the group of gentilic names our rule relates to.

Any rule adequately describing linguistic facts, be it a major or a minor rule, belongs to a grammar and ignoring it doesn't make it non-existent.

# **רשוננו** כתב-עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה פרץ ארבעים ושבעה, חוברת ב — טבת חשמ"ג

## התוכן:

85	נחמיה אלוני (ז"ל) — ספר הקולות (כתאב אלמצותאת) למשה בן אשר (קטע חדש)
125	מנחם קיסטר — בשולי ספר בן-סירא
147	אליעזר רובינשטיין — פעלים שנושאם מימוש פרופוזיציה
155	יואל לרנר — ערעור העיצורים הגרוניים במערכת הפועל הטברנית
158	יהושע בלאו — האם צורות נסתרת מעין הַיֵּת שבלשון חכמים צורות קדומות הן?
160	ספרים שנתקבלו באקדמיה



**כתובות המחברים המשתתפים בחוברת זו:**

מנחם קיסטר, רח' בן-דור 9, קרית משה, ירושלים 96103  
פרופ' אליעזר רובינשטיין, רח' הקוצר 3, כפר שמריהו 46910  
יואל לרנר, רח' משגב לדך 31, העיר העתיקה 97500  
פרופ' יהושע בלאו, רח' הפלמ"ח 15, ירושלים 92542  
טל 02-5010717

**בהתקנת החוברת לדפוס ובהגהתה  
סייעה ע פ ר ה פ הן**

**דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים  
מאבז גנז משה ויל**

האקדמיה ללשון העברית

מבכה את פטירת חברה

החוקר הדגול

פרופ' **שאול ליברמן** ז"ל

— ט' בניסן תשמ"ג —

## ספר הקולות (פתאב אלמצותא) למשה בן אשר

(קטע חדש מגניזות קהיר — כ"ב)

לזכר ידידי הוטיק פרופ' יהודה (ג'ורג') ונדה ז"ל  
חוקר ספרות ההגות בימי הביניים,  
שהלך לעולמו בערב יום הפיורים תשמ"ב

א. פת"ח ה'.<sup>1</sup> כבר עברו עשרים שנה מאז ישבתי ב"מכון לכתבי-היד העבריים" של משרד החינוך והתרבות,<sup>2</sup> ועיינתי באוסף קטעי הגניזה של ספריית "כל ישראל חברים" בפאריס, ונתגלה לי הקטע הראשון מתורת הפלשנות הטברנית (65–1100). הקטע היה בן דף אחד ויחיד<sup>3</sup>, ובו קראתי את המונח: *מַצוֹתָא מְצוֹתָא* שלוש פעמים, וזיהיתי כחלק מהחיבור "כתאב אלמַצוֹתָא" (ספר הקולות) למשה בן אשר. אחרי שפרצה המחלוקת על שם הספר הזה ומשמעות המונח הפלול בשם<sup>4</sup>, המובא בכתבי ריב"ג<sup>5</sup>, וזהו עוד ארבעה דפים בקטע גניזה שני מאותו כ"י עצמו<sup>6</sup>. שני הקטעים האלה נתפרסמו יחד בשם "ספר הקולות" (עי' קיצורים) בשנה תשכ"ה.

1. רשימת הקיצורים שבמאמר זה — אחר דברי ההקדמה.
2. המכון הזה הועבר לרשות האוניברסיטה העברית בשנת תשכ"ג, והוא משולב בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ושמו: המכון לתצלומי כתבי-היד העבריים. הריני מודה לעובדי המכון המושיטים לי את עזרתם בעבודת מחקרי בעין טובה ולמנהלו פרופ' ישראל תא שמע.
3. סימונו: IX A 24, ואיננו במוזיאון הבריטי כפי שצוין ב"לשוננו", כז (תשכ"ג), עמ' 68.
4. ספרות על הנושא עי' הקולות, 9/הע' 2–5; רס"ג, הניקוד, 40/הע' 105; ועל אלה יש להוסיף ש' אברמסון, חמישה ספרים לרבינו נסים גאון, ירושלים תשכ"ה, 358/הע' 3: "שיעורי שהפונה לספר "דקדוקי הטעמים" לבן אשר, ויש בזה די להבנת הקטע שלנו"; הנ"ל, לשוננו, מה (תשמ"א), עמ' 95–96: "שבעה קולות — שבע הברות", ובוה הודה, פי במאה הארבע-עשרה הייתה למונח קולות משמעות תנועות (ולא: קריאות); ש' מורג, Some Notes on *Musawwītāt*, JANES, 11 (1979), p. 85–90; דותן, עמ' 16–17; ד"ש לוינגר, תרביץ, לח (תשכ"ט), עמ' 189–190 והע' 18–19; ועי' להלן, הע' 21.
5. ריב"ג, אללמע, עמ' 29, 219; הרקמה, לט/10; רלח/5; פתאב אלתקריב ואלתסהיל, Opusculs, מהד' י' דירנבורג, פאריס 1880, עמ' 341–342.
6. עי' להלן תיאור כה"י. סימונו: T-S. Ar. 32/31. — הסב את חשומת לבי לקטע ידידי ישראל ייבין, ותודתי הלבבית נתונה לו.

כבר לפני שלושים וחמש שנים בימי ביקורי הראשון בספרייה האוניברסיטאית בקימברידג' טיפחתי בקטע גניזה בן דף אחד קלף, ורשמתי במחברתי: "מבטא העברית ומבטא הריש". אולם רק אחרי שפרצה אותה מחלוקת זיהיתי את הקטע כחלק מספרות תורת הבלשנות הטברנית, ואף זיהיתי כחלק מחיבורו לעלי בן יהודה הנזיר איש טבריה, וכינתי: יסודות הלשון העברית (אצול אללגה אלעבראנייה). הקטע נתפרסם לפני שתיים-עשרה שנים (תשכ"ה) ב"לשוננו"<sup>7</sup>. סמוך לאותו זמן נמסר לידי קטע נוסף מאותו כתב-יד<sup>8</sup>, והוא בן שני דפים, המתפרסם רק היום אף על פי שפבר היה מוכן לפרסום סמוך לגילוי וזיהוי<sup>9</sup>. בבדיקה החדשה של הכתוב בקטע האחרון נתעוררו בעיות בזיהוי החומר לא רק בשני הקטעים האחרונים אלא גם ביחס לשני הקטעים הראשונים וגם ביחס לקטעים חדשים אחרים העלולים להתגלות בגניזות קהיר המפורזות בספריות תבל<sup>10</sup>.

קטע אחד נוסף בן שני דפים היה בספרייה הציבורית בלנינגראד, שעליו ידוע לנו רק זיהוי של הרפכי<sup>11</sup>: "מצאתי בין הספרים מאסיפת אנטונין ב דפים מספר דקדוק לשון הקודש בערבית, וכפי השערתי הם מכתאב אלמצותא את הנוצר מר' יונה...". לדאבוננו הרב, לא עלה בידי ספרני הספרייה סאלטיקוב שצ'רדין למצוא שני דפים אלה, למרות כל פנייתי אליהם<sup>12</sup>. על כן אין בידי לומר דבר על שיוכם של שני הדפים האלה לארבעת הקטעים הידועים לנו. בסך הכול ידועים כיום חמישה קטעים הפוללים עשרה דפים; ושמונה מהם נמצאים ב"לשוננו"<sup>13</sup>.

7. זהו הקטע שסימונו: T-S. Ar. 32/17. עי' עב"י.

8. סימונו: T-S. Ar. 33/6. גם קטע זה זוהה על ידי ידידי הנ"ל ייבין, וכן חן לו.

9. מאמר זה הוכן לפרסום כבר לפני עשר שנים כחלק מפרך המקורות לחיבור "תורת הבלשנות הטברנית" (605–1100), שהריני עוסק בכתיבתו בשנים אלה. בימים אלה עובד לפרסום בעיבוד חדש.

10. לדאבוננו הרב, אין עד היום קטלוג כולל של אוצרות גניזות קהיר הגנוזים בספריות תבל. כלי עזר כזה היה יכול לפתור חידות רבות בשדה מדעי היהדות.

11. זו לשון א"א הרפכי באיגרתו לש' פוזנאנסקי, קובץ על יד (סדרה חדשה), יא, ירושלים תרצ"ו, סי' 44: "מצאתי בין הספרים מאסיפת אנטונין ב דפים מספר דקדוק לשון הקודש בערבית, וכפי השערתי הם מכתאב אלמצותא הנוצר מר' יונה בלמע ופתאב אלחקריב ואלתסהיל".

12. ברשותי חליפת מכתבים עם הנהלת הספרייה, ואלה תאריכי תשובותיה של הנהלת הספרייה: 30 בנובמבר 1963; 31 במארס 1964, ובשתייהן הודעה שלא יכלו למצוא את הקטעים המבוקשים.

13. ואלה הם: הקולות — שני קטעים — חמישה דפים; עב"י — קטע אחד — דף אחד; מאמר זה — קטע אחד — שני דפים. שלושה קטעים נוספים מספרות הקולות — שישה דפים — ואינם מספר הקולות למשה בן אשר אלא חלקים משני חיבורים אחרים לא נודעים יתפרסמו יחד במאמר מיוחד שהוא בכתובים.

ב. תיאור כתב היד<sup>13</sup>. קימברידג', וסימונו: T-S. Ar. 33/6. קלף, שני דפים. אם נצרך גם את הקטע, אשר כבר נחפרסם, וסימונו: T-S. Ar. 32/17, יהיו ביחד שלושה דפים. — הגודל: 17 x 13 ס"מ; השטח הפתוח 15 x 9.5 ס"מ. 28 שורות בכל עמוד (להלן: כ"ב). בניגוד לדרך הראשון זוג הדפים שלפנינו הם שלמים, ואין בהם לא חסרון ולא חורים, אולם הפתוח בהם ממורס, ואין להציל את הפתוח במילואו ובדיקו, ועל פורחנו נוקקו להשלמות בדרך ההשערה. בדף א ע"א רשום בקרן הזוית הימנית בשוליים למעלה: ה, והפונה היא, פי בזה התחיל הקונטרס החמישי של המצחף<sup>14</sup>. לא ברור מקומו של הדף היחיד של הקטע הראשון, אם היה חלק של הקונטרס הזה או של אחד הקונטרסים האחרים של המצחף. כמן לא ברור, אם היו חמשת הקונטרסים הראשונים במצחף כוללים חיבור אחד, או שמא היה המצחף קובץ חיבורים בתורת הלשון הטכנית. אנו יודעים, כי לפנינו הזוג החיצוני של הקונטרס החמישי, ומקונטרס זה חסרים לנו עוד ארבעה זוגות פנימיים<sup>15</sup>, כלומר שמונה דפים נוספים, אם הדף היחיד של הקטע הראשון לא היה חלק הימני. כמו כן אין בידנו לשער את מספר הקונטרסים שהיו במצחף אחרי הקונטרס החמישי.

המעתיק היה סופר מומחה, אשר כתב על גבי דפי קלף מסורטטים שורות ישרות, כפי שמעידים הנקבים משני צדי זוג הדפים. האותיות תלויות בגגיהן בקי הסרטוט. הכתב הוא מרובע בינוני מזרחי נהדר. האותיות צרות וגבוהות. הלמ"ד עיקרה בג ובקו כלפי מעלה, והוא ארוך יותר בשורה הראשונה מאשר ביתר השורות, שבהן הקצה מגיע ונוגע באותיות של השורה הקודמת. הגימ"ל בעקב גבוה וסוליה ארוכה. הסמ"ך בעוקץ למטה בצד שמאל. הדל"ת בשני עוקצים בגגה, ושוקה מוכנסת פנימה, והדל"ת נבדלת יפה מן הרי"ש. האותיות והמלים פתוחות בצפיפות רבה, עד שקשה להפריד בין מלה למלה, וראה הסופר לציין את ההפרד בין המלים בנקודה בחלק העליון. לפ"א קרקעית ארוכה. הפ"א הסופית בקשת למטה כלפי שמאל וכן הפ"ף הסופית והנו"ן הסופית. הצד"י היא נו"ן לא סופית בצירוף נקודה על גבה למעלה. כל אלה רומזים לכתב בן המאה העשירית, ולכל היותר למאה האחת-עשרה<sup>16</sup>.

הניקוד בזוג הדפים הוא ט ב ר נ י ונדר, ורק במלים המשמשות דוגמאות ואף

14. במונת ביבליוגרפיה זה הרבו להשתמש בימי הביניים. עי' ספר התורה והמצחף בקריאת התורה בציפור בעדת הרבנים ובעדת הקראים, בית מקרא, עז (תשל"ט), עמ' 321-334; רמב"ם, בן אשר ובן-בויאעא משמשים כתר ארס צובה, תרביץ, כרך היובל — נ (תשמ"א), עמ' 348-370.

15. עי' בתורת המצחף הנ"ל להלן בהערות לתרגום הקטע מס' 1.

16. השנאת הכתב בקטעים הנדונים עי' מלאכי בית אריה וקולט סיראט, אוצר כתבי-יד עבריים חלק שני, ירושלים פאריס חש"ם, לוח II; פ' קאהלי, MdW, לוחות 2-3; MdO, לוחות 2-5.

אלה בצורה חלקית, בניגוד לניקודים הרבים הנמצאים בדף היחיד של הקטע הראשון, אשר בו גם שימוש בשלוש שיטות הניקוד, ואף מלים ערביות בו נמצאות לפעמים מנוקדות. עניין חדש הוא מציין בריוח נוסף או בהכנסת הפתוח פנימה בשיעור של שתי אותיות. הוא מרבה להשתמש בקיצורי מלים ערביות וגם ערביות, כגון: אלך — אלהיך; אפ — אפרים; יך — יקושים; ישו — ישראל; ערביות: אע — אעני; מע — מענאה; קו — קולה; פת — פתחה; קמ — קמצה; הוא משתמש בקיצורים עד כדי אות אחת בלבד, כגון: א — אחאב; צ — צדקת; אולם אלה באים רק בסופי מובאות מהפתוחים במקרא.

ג. התוכן. הקטע פולו עוסק בניקוד ובשינויים בניקוד בעיקר בלשון המקרא, אף על פי שנופרות בדיונים גם שתי מלים מלשון חכמים (עיי' להלן). והוא מה שמכונה דקדוק המסורה:

כי"ב, דף א — דיון על מלים בנות הברה אחת בשינוי מצירי לסגול: אַת (ש') 2-1; מִשֶּׁה<sup>17</sup> (2-6); כֵּן (ש') 6-9; הֵן (10-13); בֵּן-בֵּן-בֵּן (14-56)<sup>18</sup>.

דף ב — (1) דיון על זוגות מלים, אשר אחת מהם מנוקדת באופן שונה מחברתה: מְעָצֹר-מְעָצֹר (ש' 57-71).

(2) הגיית השוא בראש המלה באות שאינה סמוכה לאותיות אהח"ע (ש' 77-80);

(3) ניקוד מלים אחדות באופן יוצא מן הכלל: אֶשְׁקֶלָה, אֶשְׁקֶטָה, צִיפּוֹרִים, שְׁבָלִים, קִדְשִׁים.

(4) זוגות מלים נוספות בעלות פתיב שוה ומשמעות שונה: וְשָׁדְדוּ-וְשָׁדְדוּ; צִיפּוֹרִים-צִיפּוֹרִים (ש' 93-95).

(5) הגיית השוא באותיות בוכ"ל לפני יוד (ש' 95-104).

(6) ניקוד אות שואית לפני יוד באופן יוצא מן הכלל: יִחְדְּדֶהוּ (ש') 104-109.

(7) ניקוד המלה: יִיְרָה-יִיְרָה (ש' 109-112).

מן הראוי להביא כאן את התוכן גם של כי"א, שני הקטעים אשר נכללו ב"הקולות" — 5 דפים:  
כי"א, דף א — האותיות וחלוקתן לשלושה חלקים ובכל חלק שבע והאות אלף במיוחדת (ש' 1-27).

17. הערכים הנדונים באותו מקום הם פולם בני הברה אחת ולא בעלי שתי הברות. בחיבורי דקדוק המסורה הוקדש למלה זו סעיף מיוחד ולא נמנה עוד מעורב בין המלים בנות הברה אחת. עי' דקה"ט, 37/סע' 39 (ביחד עם מלים בנות שתי הברות).  
18. בערך זה כלל גם את הפועל בֵּין — מְבִין — בִּינָה לשם הבדלה מִבֵּן במשמעות בֵּין. בדקדוק המסורה לא נכלל יותר וגם לא המלה בֵּין — בִּינִים.

- דף ב — 1) שבע התנועות והגדרתן (ש' 28–53).
- דף ג — 1) ניקוד המלים אֶשְׁקֶלָה, אֶשְׁקָטָה, צִיָּקָרִים, קָוָשִׁים, שְׁגָלִים (ש' 54–61).
- 2) ניקוד אותיות בוכ"ל שואיות לפני יוד (ש' 62–72).
- 3) ניקוד המלה: יִחְזָקָהוּ (ש' 72–79).
- דף ד — 1) השינוי של צירי לסגול: במלים בנות הברה אחת: לָב, לָךְ, שָׁב (ש' 80–84).
- 2) הפועל אכל בבניין קל ובבניין נפעל (ש' 85–107).
- דף ה — 1) על השורק דיון במלים: קְרוּאִי-קְרִיאִי (ש' 108–111).
- 2) דיון בניקוד המלה: שָׁה-שָׂא (ש' 112–115)<sup>19</sup>.
- 3) דיון על הקמץ ובפתח באופן כללי (ש' 116–122).
- 4) דיון בשינוי מסגול לצירי במלים שיש בהן יותר מהברה אחת (ש' 122–128).
- 5) דיבור כללי על חשיבות הדיון בענייני הלשון לשם הורית הקורא (ש' 128–131).

26 שורות בכי"א (דף ב ש' 54–79). זהות עם שלושים שורות בכי"ב (ש' 80–109). שורות כפילות אלה מעוררות את הבעיה: האם כי"א וכי"ב הם שייכים לחיבור אחד, ומהו החיבור: ספר הקולות למשה בן אשר, או יסודות הלשון העברית לעלי בן יהודה הנזיר, אשר לו שייך בלא ספק הדף היחיד של כי"ב, והוא פולו דיון בדיגוש הריש לפי הגייתם ודרכם של אנשי טבריה?

ד. משה בן אשר ועלי בן יהודה הנזיר. משה בן אשר (טבריה, 840–ע900)<sup>20</sup> החוליה הרביעית בשלשלת המשפחה של בני אשר ידוע לנו פאיש העוסק בכתובת מצחפי מקרא, ואף שרד לנו מידו מצחף הנביאים (כי"ק), שנכתב בשנה 895 לספה"נ, ואף ידוע לנו, כי כתב ספר בתורת הלשון, ושמו "פתאב אלמצותא" (ספר הקולות)<sup>21</sup>. מקטעי גניזות קהיר, אשר בהם מכונות התנועות בשם "מצותה

19. רק שָׁה בסמיכות משתוה עם המלה שָׂא שמקורה בשורש נשא בלשון הארמית, ועל כן נוקד ערך זה בצירי. נמצא גם בסדר הסימנים, עמ' י-יא; ואיננו נמצא בדקדוק המסורה ולא בדקה"ט.

20. עי' אלוני, עמ' 238, 244–248, 250–252; בנימין קלאר, מחקרים ועיונים, חל-אביב תשי"ד, עמ' 309–314.

21. זיהוי שם החיבור ומחברו נעשה בשני מאמרים על ידי: ספר הקולות (פתאב אלמצותא) למשה בן אשר, ספר היוכל לסגל, ירושלים תשכ"ה, עמ' 271–291; סדר הסימנים; הנוטים לזיהוי זה הם דותן ומורג; המתנגדים לזיהוי זה הם אברמסון וד"ש לוינגר, כי"ק, תצלום, מבוא, עמ' 3–4, ירושלים 1971. עי"ל הע' 4.

מצֹאתָהּ" מסתבר, כי הם מחיבורו, ויש ליחסם לו יותר מאשר לכל מחבר אחר, אשר לא ידוע לנו שחיבר חיבור בשם כזה.

בדפים אשר יוחסו לו ב"ספר הקולות" אנו מוצאים מחבר, היודע את ספר יצירה ומביא ממנו גם מובאה פלשונה: "לפני אחד מה אתה סופר" (ש' 15), ועוד יותר דברים הרומזים במפורש לחיבור זה (ש' 5-6; 16-20). ובשבילו מחברו הוא כאחד הראשונים: "והו קול אלאולין". כל חמשת הדפים עוסקים בתורת התנועות והשינויים שמשנתות התנועות מאחת לחברתה בלשון המקרא. הדיון בתורת התנועות הוא פרימיטיבי, ומרפה לעסוק בדברי המסורה. חיבורו הוא פתחום דקדוק המסורה. לפי ידיעה שהגיעה לידנו<sup>22</sup> אף ביאר בראש ספר הקולות פירוש "דקדוקי המקרא" — רשימת המונחים העתיקה מהמאה השמינית. מב"א עסק אפוא בדברים כתובים, המקרא וחיבור בדקדוק המסורה, כדי לשמור על הכתוב במקרא ולפרש חיבור שנכתב על ידי אחרים. אף הוא חיבר שירת הגפן<sup>23</sup>: "אַתָּה נְטַעְתָּה גֶפֶן שׁוֹרְקָה / מְשַׁבְּחָה הֵיחָה מְכָל גִּפְנִים".

עלי בן יהודה הנזיר (טבריה, 870-930)<sup>24</sup> ידוע לנו כמורהו של רס"ג, ואלמסעודי<sup>25</sup> מזכירו בשם "אבו כת'יר יחיי בן זכריא אלקאחב אלטבראני אשמעותי" (הפקיד היודע ערבית המועסק במשרד השלטון המושלמי, והוא מבחינת השקפותיו הדתיות הרבני, האיש התלמודי, בעל השמעותות). רד"ק (פרובאנס, 1165-1235) מביא מחיבור דקדוקי המכונה על ידו "מחברת" דברים על הרי"ש הדגושה בפיותיהם של אנשי טבריה אנשים נשים וטף וכללים מנוסחים על ידו בדיגוש הריש<sup>26</sup>.

בדף מכי"ב אנו מוצאים את פללי דיגוש הריש<sup>27</sup>, כפי שהם נמסרים על ידי רד"ק וגם תלמידו רס"ג<sup>28</sup>. לפי ניתוח הכתוב בדף זה מצטייר לנו חוקר מקורי של

22. עי' סדר הסימנים, עמ' ג, ז-ח; ט-י/13-25; תרגום עברי, יח/13-25.

23. השיר נתפרסם על ידי קלאר (הע' 20), עמ' 309-314; פ' קאהלי, Cairo Geniza<sup>2</sup>, אוקספורד 1959, עמ' 82-86; א' דותן, סיני, מא (תשי"ז), עמ' שסא-שסב.

24. עי' עב"י.

25. אלמסעודי (בגרדא, ע' 890-קהיר, 656), אלחנביה ואלאשראף, לידן 1894, עמ' 113-122; תרגום עברי, עי' בן ציון דינור, ישראל בגולה, א(2), עמ' 405; 416-417.

26. לדיגוש הריש עי' ש' מורג, שבע פפולות בגד כפרת, ספר טור סיני, ירושלים תש"ך, עמ' 207-242; עב"י, עמ' 93-97.

27. עי' עב"י. מן הראוי לציין, כי ריב"ג מעיד (הרקמה, לט/9-11), כי היה בספר הקולות פרק הדן בדיגוש הריש: "ולריש ענינים מתיחדים בתקונם אנשי טבריה, כי הם הצחים בלשון מכל העברים ויותר באור מכולם. וכבר נזכר זה בספר הקולות הנקרא בערבי כתאב אלמצותא, על כן נעזבנו אנחנו". אולם קשה לחשוב, כי הדף שנתגלה פולל סעיף זה, מאחר שרד"ק מעיד, כי עב"י דן בנושא ומביא בשמו את הפללים וגם את דברי המבוא לכללים אלה בשמו דוקא.

28. יצירה<sup>2</sup>, 3/2/42; 14-5/79; עב"י, 188-191; מורג, עמ' 207, 216-221.



הלשון העברית, והוא יודע לאסוף מפי אנשים עובדות לשון, ועל יסוד החומר שהוא אוסף ומעיין בו הוא יודע לנסח כללים חדשים. אין עב"י מביא מספר יצירה, ואף ייתכן, כי לא עסק בס"י ואף לא פירשו, מפיון שתלמידו מספר, כי מצא את החיבור ב ט ב ר י ה מקום מושבו של עב"י<sup>29</sup>, ולו היה החיבור בידי מורו לא יכול היה להתפאר, כי גילהו שם, והוא מפרשו לראשונה פירוש ראשון, ואף איננו יודעים איש שקדם לרס"ג בפירוש ספר יצירה. האיש הוא חוקר רציני, ואינו עוסק במסורה, ואין חיבורו חיבור בדקדוק המסורה, אלא חיבור בתורת הלשון. עב"י אינו עוסק ב מ ק ר א בלבד, אלא מתפונן בלשון העברית החיה בפי ההמונים ובאי השוקים והחוצות בעיר טבריה<sup>30</sup>. לא נאמר לנו, כי שימש מב"א מורה רס"ג, אולם נאמר לנו על ידי היסטוריון ערבי, כי עב"י היה מורה.

ה. זי ה ו י ה ק ט ע. על יסוד דרך הדיון בחומר דקדוק המסורה אפשר להסיק, כי כ"א הוא מאותו חיבור שאליו שייך הקטע שלפנינו, והרי גם כמה לשונות בדיון שוות בשני כה"י:

1) מצוֹתָה מְצוֹתָא. השימוש במונח זה ואך ורק במונח זה ככינוי לתנועות: כ"א — ארבע-עשרה פעם, ומהן שלוש פעמים כהשלמה משוערת בחמישה דפים.

כ"ב, הקטע — חמש פעמים, ומהן פעם אחת בצורה מסופקת (ש' 50) בשני דפים.

2) כינויי התנועות — נצבה, פתחה צגירה וקמצה צגירה.

3) אוצר המונחים המשותף, וביניהם: כ"רג' במשמעויות שונות<sup>31</sup>, מסתאנף, נעת, נקט-מנקטין.

4) קטע שלם משותף בשני כה"י, וזהו ההוכחה המכרעת, כי שניהם חלקים מחיבור אחד:

כ"א — 26 שורות (54-79), דף אחד (ג); כ"ב — 30 שורות (79-109).

בשורות המשותפות האלה הדיון הוא על החטף-פתח והקמץ החטוף במלים:

29. יצירה<sup>2</sup>, עמ' 12-13; שלום<sup>1</sup>, 4-1/35; שלום<sup>2</sup>, 25/הע' 45; נ' אלוני, השיטה האנאגראמטית של המילונות העברית בס"י, טמירין, א- ירושלים תשל"ב, עמ' צח-צט.

30. עב"י, 9/98: "פי ג' מיע אלקראן ופי אלכלאם אלמסחעמל וכנת אטיל אלג' לוס פי סאחאת ט ב ר י ה ושוארעהא אסתמע(?) כלאם אלסוקה ואלעאמה ואבחת' ען אללגה ואצולאה", ותרגומו: בכל המקרא ובלשון המדוברת, והייתי מאריך לשבת בכפרות העיר טבריה וברחובותיה מקשיב לדיבור פשוטי העם וההמון, וחוקר את הלשון (העברית) ויסודותיה.

31. עב"י, עמ' 88-93; עב"י, 138/הע' 11: ארבע משמעויות מובאות שם לפי השימוש על ידי מעתיק כ"ב.

אֶשְׁקֶטָה, אֶשְׁקֶלָה, צִיפּוּרִים, קָדָשִׁים, שְׁבָלִים; על הדלת השואית בשם יְחִזְקִיָּהוּ; וניקוד היודים בפועל: יִזְרָה.

על סמך כל אלה היינו יכולים להתברך בגילוי חלק נוסף מספר הקולות למב"א, והכפלנו ידיעותינו, אולם מתעוררת בעיה גדולה על ידי הדף השלישי של כ"ב, אשר זוהה פיסודות הלשון העברית לעלי בן יהודה הנזיר (עב"י), והוא פולו מוקדש לדיגוש הריש לפי הגייתם של אנשי טבריה. לו הייתה זאת הפעיה היחידה, אפשר היה לשער, כי היה כ"ב קובץ חיבורים בתורת הלשון, וכלל חיבור נוסף לספר הקולות, או שסופר אחד העתיק חיבורים רבים, והיו שני כ"י פתובים בדרך אחת משותפת גם בגודל הדפים וגם במספר השורות בכל עמוד ועל אותו סוג חומר, קלף. לפי זה נשער, שבכ"ב נקבצו יחד קטע מספר הקולות, הוא הקטע שלפנינו וקטע מחיבורו של עלי בן יהודה הנזיר, הוא הדף הדיגוש הריש.

אולם עלינו להסב תשומת לבנו לבעיה המתעוררת בשני כה"י ובשני החיבורים גם יחד, והיא קשורה ביחס מב"א ועב"י ללשון החכמים והחומר הנמצא מלשון החכמים בשני כה"י:

1) כ"א: בדיון על השורש אכל בבניין קל ובבניין נפעל: יֹאכֵל-יֹאכֵל; יֹאכֵל-יֹאכֵל. מובאת הדוגמה: ולא יאכל חמץ (שמ' יג, ג) — אסור פֹּתַח (פס' פ"ג מ"א). הקולות, ש' 95.

2) ציפורים אלמדינה — ציפורים, העיר (ש' 95).

3) כ"ב: בדיון על בן בצירי ובסגול הוא מביא את הדוגמה: בן הָרוֹצֵחַן (סוטה פ"ט מ"ט);

4) ובדיון על אות שואית לפני יוד נמצאת דוגמה מל"ח: שְׁקִירָה (עיר' פ"א מ"א).

יש אפוא ארבע דוגמאות מל"ח בשני כה"י, וקשה מאוד לראות את אלה רק כמקרים בודדים, כפי שאנו מוצאים בחיבורו הגדול ורב ההיקף של דב"א בג'אמע — ארבעים פעם. מן הראוי גם לציין, כי באופן כללי אין למצוא דוגמאות מל"ח בספרות דקדוק המסורה, מפיון שהיא מגבילה את עצמה בלשון המקרא בלבד. בדף היחיד שיוחס על ידי לעב"י אין למצוא זכר לל"ח, אף על פי שאין מקום לדרוש זאת מדיון של דף אחד ואף לא היה לעב"י כל הכרח או צורך להביא לל"ח. נשאר על כל פנים הבעיה, אם אמנם הקטע שלנו הוא מחיבורו של מב"א, מדוע הדיון בלשון חכמים, הזר לספרות דקדוק המסורה. עם כל זאת, עד שנמצא הוכחות חדשות, מסתבר להניח, שהקטע שלפנינו הוא של מב"א.

ו. סיפור נלבב על לימוד המשנה במאה השמינית והתשיעית והיחס ללשון החכמים של המחבר. והרי הסיפור הנלבב על לימוד המשנה (המקור, ש' 40-54):  
 "וכמֹאֵהוּ נמצא במשנה בעגלה ערופה, והוא אומר: משבא אליעזר בן דיניי ותחינה בן פרישה היה נקרא, וחזרו לקראתו בן הָרוֹצֵחַן — קִי ב ל תִּי מִמּוֹרִי

במארכה, והיה מאריך בה מעל לשיעור. שאלתי אותו, ירחמהו האלהים על זאת, וסיפר: כך היה מורי מצוה עליי, שאאריך בבן, והיה אוחו בידי התלמידים בשעת הגיית מלה זו (במקור: פיה = בן), ולא היכננו זאת, עד שהבחינו (מיינו), שהוא כמו הפתוב הזה: בן פריץ (יח' יח, י); בן אָחָד (שמ"א כב, כ) והדומים לו. ואמנם רצה בביאורו, כלומר: הבן הרוצח. לו היה נאמר בן הרוצח, הייתה מסתלקת הפעולה ממנו (מן הבן), ונדבקת באביו. ואמנם הביא לנו פראיה את המשנה, שהיא הלשון הקדומה, אשר השתמשה בה האומה בזמן היותה מכוונסת בהמוניה (בארץ), ולא היי משתמשים בלשון אחרת מן הלשונות וזלחה".

מסיפור נלכב זה אנו יכולים ללמוד דברים רבים על לימוד המשנה:

- 1) המשנה הייתה נלמדת בצירוף טעמים, כי הוא מזכיר את הטעם מארכה בהגיית המלה בן. ייתכן אפוא, כי הייתה גם פתובה מלה זו בטעם מארכה.
- 2) כאשר ביקש מורה המשנה להסב תשומת לב התלמיד, היה אוחו בידו ביד תלמידו וגם מצוה עליו דרך ההגייה של הפתוב במשנה.
- 3) לשם ביאור הפתוב במשנה היה מביא ראיות מן המקרא, ובמשנה לפנינו השווה את בן הרוצח לכתובים במקרא: בן פריץ; בן אחד<sup>32</sup>.
- 4) מורה המשנה גם האריך בהגיית המלה בן מעל לשיעור הרגיל, כדי שהתלמידים ירגישו בייחודה של המלה.
- 5) יחד עם כל אלה הוא גם הסביר במלים את ההבדל במשמעות הפתוב בהתאם לקריאה המיוחדת של המלה בן בצירי לעומת קריאתה בסגול.
- 6) מב"א או עב"י מחבר חיבורנו חי באמצעה של המאה התשיעית, והוא מספר על שני דורות לפניו, דברי מורו שסיפר על דרך הורית המשנה שקיבל ממורהו, ויש להקדים שני דורות, כלומר המאה השמינית במחציתה השנייה.
- 7) חשוב מפל אלה, שלפי כל שלושת הדורות הייתה לשון חכמים מדוברת בפי המוני בני ישראל, כאשר היו מכוונסים, ולא היו מפוזרים בתפוצות הגולה<sup>33</sup>.
- 8) בתקופת המשנה לא השתמשו המוני בני ישראל בלשון אחרת אלא בלשון העברית בלבד, כלומר לא דיברו יונית ולא ארמית.

32. יש מביאים גם דוגמאות אחרות להשנאה: בן בלעל (שמ"א כה, יז); בן חיל (שמ"א יד, נב); ועוד.

33. מן הראוי שנביא פה להשוואה גם את דברי יהודה אבן בלעם (הוא אבן אלעם הוא בלעם) (טולידו, ע' 1020–סביליה, ע' 1080) בהקדמתו לספר הורית הקורא (פתאב אלארשאד ואלהדאיה): "העיר יי את רוח מלך פרס וצעד אלג'מיעין אלי ארץ ישראל, ג'מע עזרא וג'מע נחמיה עלי מא הו מ'כור פי עזרא ומן בעד חצולהם פי ארץ ישראל מא אנקטעו מנהא ועד היום הזה פאלקראה אלתי כאן יקראה עזרא פי ג'מעה הי קראה ארץ ישראל אליום, ותרגמו: העיר ה' את רוח פרס מלך פרס (עז' א, א) ועלו שתי הקהילות אל ארץ ישראל, קהל עזרא וקהל נחמיה פפי שזה נזכר בספר עזרא, אחרי שהגיעו לארץ ישראל לא נתנתקו הימנה עד היום הזה. נמצא כי הקריאה אשר היה קורא עזרא בקהל היא קריאת ארץ ישראל היום (המאה האחת-עשרה באמצעיתה). — מאמר השוא, לד' 8–11.

סיפור מעשה זה המסופר בדרך אנב בדיונו על משמעות המלים "בן הַרְוֶצָתָן" הוא עדות חשובה ביותר על לימוד ה מ ש נ ה במאה השמינית והמאה התשיעית לכל חוקרי הלשון העברית וחוקרי הספרות התלמודית.

ז. ספר הקולות וספר יצירה<sup>34</sup>. לספר יצירה הייתה השפעה רבה על תורת הפלשנות הטברנית ואף על תורת הלשון הספרדית. לא ברור, אם קדם ספר יצירה גם לחיבור הראשון הידוע לנו בתורת הפלשנות הטברנית, דקדוקי המקרא (רשימת המונחים העתיקה מהמאה השמינית). מסתבר בעיניי, שספר יצירה נתחבר אחרי החיבור הראשון הידוע לנו או שנתחבר באותה תקופה, וכבר עסקו משפילי עם ישראל במדע הלשון העברית, במחצית הראשונה של המאה השמינית ולכל המאוחר במחציתה השנייה שלאותה מאה. אם מעיינים היטב בספרות דקדוק המסורה ובחרוזות הקשורות בדקדוק המסורה<sup>35</sup> אפשר לגלות בנקל את השפעת ספר יצירה עליהם. החיבור הראשון שאפשר לגלות השפעה זו הוא ספר הקולות, ויימנו כאן: (1) מובאה אחת פלשונה, והיא המובאה הראשונה מספר יצירה בכל ספרותנו, כלומר עד אמצעה של המאה התשיעית: "ולפני אחד מה אתה סופר" (יצירה<sup>1</sup>, ט/ט), ובזה ביקש ליחד את האות אלף המשמשת גם כמספר ראשון במספרים ו"האדון יחיד ואין שני לו", כמו שנאמר שם.

(2) כשהוא מתאר את תפקידי האותיות הוא אומר: הרם והשפל, העליון והתחתון, המתחבר והנפרד (כ"א, ש' 6-7); בספר יצירה: פנה למעלה ... פנה למטה ... פנה לפניו ... פנה לאחוריו (יצירה<sup>1</sup>, י/8-11); ובחרוזות: מעמיקים לתהומה ... תלול לרומה (דקה"ט, 7/4-).

(3) ערבוב אותיות במספרים: אלאחרף ואלאעדאד ... ואלאחרף כלהא ואלאעדאד מג'אנסהא (כ"א, ש' 14-19) — שלוש פעמים; שלושים ושתיים ... עשר ספירות ועשרים ושתיים אותיות יסוד (יצירה<sup>1</sup>, עמ' ה-ז); בחרוזות: אותיות יסוד עשרים ושתיים, חמש מהם פי שניים ... עוד שבע ... עוד שבע (דקה"ט, 10-6/3).

(4) למה שבע ולא שש או שמונה (כ"א, ש' 9); עשר ספירות בלימה, עשר ולא תשע, עשר ולא אחת עשרה (יצירה<sup>1</sup>, עמ' ז-ח).

(5) הפינוי "היולי" לאותיות הלשון העברית: ואל ה י ו ל י אעני היוליית אלאחרף (כ"א, ש' 18-19); ס"י איננו חדל לכנות את אותיות האלף בית העברי

34. עי' שלום<sup>1</sup>, עמ' 17-62; שלום<sup>2</sup>, עמ' 20-29; נ' אלוני, טמירין, א, ירושלים תשל"ב, עמ' סג-צט; טמירין, ב, ירושלים תשמ"ב, עמ' ט-כט; מא-ג; הנ"ל, צונץ קראוס ושלום שונים משנתם בס"י, סיני, עד (תשל"ד), עמ' מב-סו.

35. על החרוזות בדקדוק המסורה, שהן חלק מחיבורי הפייטנים הארץ-ישראליים כתבתי מאמר, והוא עומד להתפרסם בקרוב.

כחומר ההיולי שעליו בנויה תבל: עשרים ושתיים אותיות יסוד (יצירה<sup>1</sup>, עמ' ו-1; י/1; 2/1-).

6) בחלוקת האותיות לשלוש קבוצות בנות שבע (האלף מיוחדת ונפרדת — ע"ל מס' 1) הוא אומר: דומות הן (שבע התנועות לאותיות), שתי קבוצות בנות שבע משני הצדדים וקבוצה אחת בת שבע באמצע בחלוקה לשבע שבע (כ"א, ש' 9-11); עשר אצבעות חמש כנגד חמש וברית יחיד באמצע (יצירה<sup>1</sup>, ז/1-2).  
ההשפעה הרבה של ס"י על ספר הקולות איננה מורגשת באופן ברור בדף עב"י המונח לפנינו, אף על פי שנדון בו דיגוש בגד כפרת, הנזכר בתורת הלשון הטברנית לראשונה בס"י<sup>36</sup>.

ח. ספר הקולות ויסודות הלשון העברית. מן הראוי להשוות את הכתוב בדף היחיד של החיבור "יסודות הלשון העברית" לפתוב בספר הקולות מבחינת התוכן ומבחינת הלשונות ומבחינת המונחים: כדי שנקבע עד כמה שאפשר, האם לפנינו שני חיבורים, ושרדו מהחיבור ספר הקולות תשעה דפים — 143 שורות ובלי השורות הפעילות 120 בערך, ואילו מהחיבור יסודות הלשון העברית דף אחד — 56 שורות, או שמא הפול שייך לחיבור אחד ושרדו לנו 200 שורות בערך:

1) מבחינת התוכן כל הפתוב בדף הוא על הגיית הריש בפי אנשי טבריה. לפי רד"ק עב"י דן בנושא זה, ואף הוא מביא את תרגום הפלל לעברית<sup>37</sup>, והוא תואם את הנמצא בדף בשש השורות האחרונות (ש' 1-56). גם הנאמר לפני הפלל תואם את הכתוב בדף. לפי ריב"ג דן בעניין הריש גם ספר הקולות, אולם לא הביא מהדיון עליו כלום דבר (אללמע, 9/29-11; הרקמה, לט/9-11).

2) מבחינת הלשונות אפשר לציין באופן מיוחד את המשפט שבו נזכרים החכמים הראשונים שעסקו בתורת הלשון העברית את ההגייה של האותיות וצירוף האות ריש לאותיות בגד כפרת:

עב"י: אן אלאולין לם יציפיה מע אלו אלא ען חכמה ואצל קוי (הראשונים לא הוסיפוהו יחד עם שש האותיות (בגד כפת) אלא מתוך חכמה ויסוד חזק (עב"י, ש' 5-6).

הקולות; כ"א (ש' 15-16): קול אלו לין ולפני אחד... ואלאחרף כלה ואלאעדאד, ותרגומי: מאמר הראשונים ולפני אחד מה אתה סופר והאותיות פולן והמספרים.

36. נמצא, כי מחיבור עב"י בידנו על דיגוש בגד כפרת, וחסר פל היתר מהחיבור; ולעומת זאת נמצאים בידנו שמונה דפים, ובהם על ענייני לשון רבים, ואין דיונו על דיגוש הריש. עלינו גם לומר, כי עד היום לא נתגלו לנו כל שלושת הנושאים שמייחס ריב"ג (ע"י הע' 5): ניקוד המלה ואמותה (ש"ב א, י); משפט בנפרד ובסמיכות; עניין דיגוש הריש.

37. רד"ק, מכלול, מהד' יצחק ריטנברג, ליק תרכ"ד, עמ' פא ע"ב פכ ע"א.

כ"ב (ש' 49–50): אן כל אלמצותא ת'בתוה|א| הו ען חכמה ותפסיר, ותרגמו: פי כל התנועות קבעון (הראשונים) בחכמה וכפירוש. מן הראוי לציין, פי בשני החיבורים הדברים קשורים בספר יצירה, ומחבר ס"י נחשב בין החכמים הראשונים, ובשני החיבורים מיוחסת להם חכמה בקביעת הנוסח וההגייה.

3) השימוש בלשון העברית והשימוש בלשונות זרות<sup>38</sup>: עב"י (ש' 31–32): ... אסתעמאל בגיר לגתהם ולגה אמם גירהם, ותרגמו: בגלל ... השימוש בלשון מדוברת שאיננה לשונם ולשון עמים אחרים; הקולות, כ"ב (ש' 52–54): אללגה אלקדימה אלמסתעמלה ענד אלממה ... ולא יסתעמלו גירהא מן אללגאת, ותרגמו: הלשון הקדומה שמשתמשת בה האומה ... ולא השתמשו בלשון מן הלשונות זולתה. 4) והרי גם כמה מונחים משותפים לשני החיבורים: השימוש הרב במונח כ"רג' במשמעויות שונות — עב"י, ש' 7, 18, 21, 22; אחרוף תכ"רג' עלי מכ"ארג'הא; ג'מע אחרוף תכ"רג' באלדגש; הקולות, כ"א, ש' 10, 86, 100: פכ"רג' כא חרף; אומתחן כלה פכ"רג'; כ"ב 10 פעם.

ט. המונחים. אוצר המונחים בכ"ב הוא אותו אוצר המונחים אשר אנו מוצאים בכ"א, ויימנו להלן רק מונחים מעטים לשם ביאורם ולשם השוואתם:

1) ג'מלה — במשמעות: לשון רבים, ובחיבורי תורת הלשון שימש פרגיל המונח: ג'מע;

כ"ב, ש' 64: שמחת, שמחות פראד וג'מלה (... בל"י ובל"ר); כ"א, ש' 52: תקאל עלי אלג'מלה דאלה עלי אלג'מאעה כקולך בני, שני. ותרגמו: אומרים על הפלל המורה לשון רבים, כמו שאתה אומר: בני, שני. 2) נעת — במשמעות: תיאור, ונרדף למשמעות: ביאור או הסבר.

כ"ב, ש' 72: נעת אלמצותא (תיאור התנועות); כ"א, ש' 109: נעת מאצי (תיאור העבר); ש' 111: נעת מסתאנף (–העתיד).

3) נצבה<sup>39</sup> — במשמעות: חולם, פלומר היוו העומדת זקופה וניצבת, עברית

38. עב"י מבקש להסביר את עניין השינויים בלשון העברית כמושפע מהשימוש בלשונות זרות, ואילו מב"א מבקש לקבוע שבתקופת חז"ל לא השתמשו בני ארץ-ישראל בלשונות זרות.

39. למונח זה הקדיש ש' מורג מאמר מיוחד — ע"י לשוננו, מג (תשל"ט), עמ' 194–200; דרך נצב, ובו הוא מסביר, פי משמעות המונח הוא מצב יסודי לא למעלה ולא למטה, ואילו לפי ביאורי תהיה זאת המלה העברית ניצב, במשמעות עומד חקוף.

משוערבת כמו שתי התנועות הראשיות מבין שבע התנועות: פ ת ח ה ו ק מ צ ה ;

כ"ב, ש' 36: פלמא סמא אלאב וחדה נ צ ב ה נון בנו יהושע בנו, ותרגומו: כאשר כונה האב ציינו בחולם: נון בן יהושע בן;

כ"א, ש' 48: ואלסבעה אל נ צ ב ה ... כקולנא או קרחו קרתו, ותרגומו: התנועה השביעית היא החולם: ... פגון: או קרחו, קרתו.

(4) וג"ב, סלב — במשמעות תנועות שחייבות לבוא ותנועות שאינן יכולות לבוא:

כ"ב, ש' 117: עלל אלמצותאת ... ותוג' ב ות ס לב ותדל עלי אלמעני, ותרגומו: סיבות התנועות ... שתתחייבנה ותישללנה ותזרינה על המשמעויות;

כ"א, ש' 72: נעת אלמצותאת ואוג' א ב ה א ו ס ל ב ה א וען אפעאלהא, ותרגומו: תיאור התנועות והחייבות לבוא או אינן יכולות לבוא ...

(5) קאים בד'אתה — במשמעות: שם שאיננו ביחסת סמיכות או ביחסת מושא:

כ"ב, ש' 19: ואין קאם בד'אתה ואנפצל פהו בן , ותרגומו: ואם הוא עומד בפני עצמו ויהיה נפרד הריהו: בן .

כ"א, ש' 128: מרקה הונו — קאים בד'אתה (המלה "מרבה" היא הנושא במשפט).

י. השפעת 1. לספר הקולות הייתה השפעה רבה על ספרות דקדוק המסורה והחרוזות של דקדוק המסורה. וזה הפלל הנקוט בידי: פל הפתוב במסורה בארמית קדם לתורת הפלשנות החדשה בטבריה, וכל הפתוב עברית נתחבר על סמך תורת הפלשנות הטברנית. החיבור הראשון הפתוב עברית בתורת הלשון הטברנית הוא דקדוקי המקרא (רשימה המונחים), והחיבור הראשון הפתוב ערבית הוא חיבורנו ספר הקולות. במאה השמינית החלה ירידת הלשון הארמית בספרות ארץ ישראל ובמאה התשיעית הוחלפה הלשון הארמית בלשון הערבית כלשון הספרותית בארץ ישראל. יימנו כאן כמה וכמה סעיפים בחיבור דקה"ט, שהוא הילקוט גדול ביותר בדקדוק המסורה:

- (1) סע' 3: סדר המקרא, התורה — איננו בחיבורנו בשרידים שבידנו.
- (2) סע' 8: סדר סוד התיבות, ובו זוגות המלים שוות במשמעות ושונות בכתב, ויש בין הזוגות מזוגות חיבורנו: בא-רא; קרואי-קרואי (דקה"ט, 1/9, 7).
- הקולות, כ"א (ש' 109-110): קריאי עדה, קריאי מועד; כ"ב (ש' 71): באה ... באה.
- (3) סע' 10: שבע נקודות — קמצה, קמצה קטנה, פתחה, פתחה קטנה ... חסרה הנצבה, שלא רצה לקבלה, דחה אותה. בחרוזות.
- הקולות, כ"א (ש' 28-53): אלמצותאת ... אלקמ' אלכבירה ... אלקמ' אלצגירה ... אלפת' אלכבירה ... אלפת' אלצגירה ... אלנצבה ...
- (4) סע' 37: סימן סמוך ומוכרת במקרא ... בקמץ ופתח ובשתי נקודות ובשלוש נקודות — עדות ריב"ג, הרקמה (רלח/5-7): וממה שישתנה בהיסמכו ...

- כמו השתנות משפט ... מן הקמצות אל הפתחות ...
- (5) סע' 39: סימן סמוך ומוכרת בשתי נקודות ובשלוש נקודות, כמו מִקְנָה ... מְחֶסֶה ... מְלֶנָּה — ריב"ג, הרקמה (רלח 5-8): וממה שישתנה בהיסמכו ... כמו השתנות מִקְנָה, ומה שהוא על דמיונו מן הסגול אל הצרי ... הקולות, כ"א (ש' 122-128): מְלֶנָּה ... מְחֶסֶה ... מְעֶלָּה ...
- (6) סע' 40: סימן שלוש נקודות ושתי נקודות ... בתיבות קטנות: ... הֵן, יֵשׁ, שֵׁן, שֶׁם, לֵב, בֵּן הקולות, כ"ב (ש' 6-17): בֵּן, הֵן, בֵּן .
- (7) סע' 41: סימן בֵּן - בֵּן . כל בן אשר במקרא סמוך ... חוץ מארבעה במקרא במקף ובשתי נקודות ... בֵּן פְּרִיץ (יח' יח, י). הקולות, כ"ב (ש' 14-54): וכמוהו בֵּן ... והוא בֵּן בְּלִיעֵל, והוא גם בֵּן חֵיל ... בֵּן פְּרִיץ, בֵּן אֶחָד ...
- (8) סע' 42: סימן אֶת וְאֶת. את אשר בשתי נקודות ... חוץ מפסוקים שלושה ... ושלוש נקודות חוץ מאחד ... אֶת כָּל גְּבֵה יִרְאֶה (איוב מא, כו), כי הוא מקף וסמוך ובשתי נקודות. הקולות, כ"ב (ש' 1-2): את כל גבוה יראה; את כל בני ישראל תראה בשלושת הספרים.
- השפעתו של ספר הקולות לא הייתה מוגבלת בספרות דקדוק המסורה והחרוזות בדקדוק המסורה, כי התפשטה על פני כל תורת הפלשנות הטברנית, ובין אלה יימנו כאן<sup>40</sup>: סדר הסימנים לעלום שם, יסודות הלשון העברית לעב"י<sup>41</sup>, ורס"ג<sup>42</sup>; וגם על תורת הלשון הספרדית, ובין אלה יש לציין את הפלשנים החשובים ביותר: יהודה חיוג'<sup>43</sup>, ריב"ג ורד"ק. על אלה יש להוסיף גם בלשנים אשר לא נבדקו חיבוריהם באותה תקופה לאור החומר שנמצא בידנו, והוא המעט ששרד בידנו, וגם אותם קטעי הגניזה, אשר שימשו פנראה חיבורי לימוד והוראה לחינוכות ואף למבוגרים בתורת
- 
40. נמנים כאן רק שמות החיבורים מבלי לציין במפורש את הפללים ואת העניינים שהושפעו מספר הקולות, כי אלה צוינו במאמר המקיף שנכתב בפרק מיוחד בספר הפלשנות הטברנית.
41. הריני ממשיך לראות את עב"י כחיבור עומד בפני עצמו, למרות שהוטלו בו כמה ספקות על ידי הקולות, כ"ב, עד שיבוא כתוב שלישי (הקטע שזוהה על ידי הרפכי או קטע אחר) ויכריע ביניהם.
42. באמצעות מור"ע ב"י, ע"י עב"י, עמ' 187-190. לא ביררתי עד היום שימוש רס"ג בחיבורי דקדוק המסורה למשפחת בן-אשר.
43. זוה הכלל: ספרות ארץ-ישראל הייתה מתפשטת בתפוצות הגולה במהירות הבזק, וחכמי ספרד פולם במאות העשירית עד המאה השנים-עשרה השתמשו בספרות תורת הפלשנות הטברנית, והספר הור"ת הקורא ליהודה אבן בלעם יוכיח.



הלשון<sup>44</sup>. תובא כאן רק הביקורת שנתגלתה בסדר הסימנים, שעדותו על החיבור למב"א חשובה מאוד: וקד כאן משה בן אשר רחמה אלדי עמל כתאב כביר (עשה מב"א . . . ספר גדול) וחבל מאוד, שלא נקב שם החיבור גם בשמו המפורש. וזו לשון הביקורת<sup>45</sup>:

וענד תחצילנא מא קאלה פי ד'לך אלכתאב עלי כת'רה מא תכלם פיה לם נג'דה אסתקצא ג'מיע מא צ'מנה צדר אלכתאב ולא נקצאן באבין וג' וד' וה' בל אנמא חצל מנה אלאקל' ובקי אלאכת'ר ואלקליל איצ'א אלדי פסרה פיה לם יסתופי מעאניה בל ביין בעצ'ה ותרך בעצ'ה פצאר לא יתחצל ללמתעלם מנה אלפאידה מנה עלי אלתמאס אעני אן הו קצד אן יתעלם מנה שרוט אלשווא מת'לא וקואנינה ואצל בנייתה לם יג'ד מן ד'לך אל' שי גיר כאפי וכד'לך פי שרוט אל' אחרף לא יג'דהא תאמ'ה וכד'לך למא בלג אלי אלכלאם פי אלדי מלוך תכלם פי ד'לך עלי אלבעץ' וקטע לים נקול אן ד'לך כאן תקציר מנה בל קד כאן אבלג ואקוא מן ען יתוהם ד'לך עליה ואנמא הרב מן אלתטויל ליל'א ית'קל עלי אלקארי פאכ'תצר.

ותרגומו: ואחרי שהשגנו מה שאמר בספר זה יחד עם ריבוי כל מה שדיבר בו לא מצאנוהו, פי מיצה כל מה שפלל המבוא בספר, ואין שניים, שלושה, ארבעה או חמישה פרקים חסרים, אלא השיג ממנו את המעט, והזניח את הרוב. אף המעט שביאר בו לא השלים את ענייניו, ולא רק זאת אלא שביאר בו חלק, ואילו את החלק האחר הזניח. על פן לא ישיג המתלמד מספרו את התועלת ממנו בשלמות, כלומר שהוא נתפון שילמד ממנו את כללי השוא למשל ואת חוקיו ויסוד בניינו, אולם לא ימצא מאלה אלא דבר מה בלתי מספיק. וכך בעניין כללי עשר האותיות לא ימצאם בשלמות. וגם פשהגיע לדיון בעניין שבע התנועות דן בהן על חלק מהן והפסיק. איננו אומרים, פי היה זה בגלל חסרון ידיעות מצידו. אדרבה, היה איש המליצה והאיש חזק יותר מפדי שיואשם בזאת, אלא שהוא ברח מאריכות הדברים, כדי שלא יכבד על הקורא, ועל פן קיצר.

(1) טענה ראשונה, שלא קיים את הבטחתו שהבטיח בהקדמתו, פי יבאר את כל הקשור בתורת הלשון ביאור מלא.

(2) ביאר רק פרקים אחדים, ואילו את רוב הפרקים לא הביא ולא ביאר.

(3) גם הפרקים המעטים שהביא בחיבורו לא ביאר ביאור מלא ולא מיצה את הנושא. בתור דוגמאות הוא מביא את השוא, כללי שבע התנועות ואת כללי עשר האותיות (אהוי ובגד כפת, או איתן בהכלמש, או בגד כפת ואהחע).

44. שלושת קטעי גניזה אלה נזכרים גם בהע' 156, ויתפרסמו יחד במאמר מיוחד

בימים הקרובים.

45. סדר הסימנים; ט-י/13-25; ותרגומו עברית ע"ש, יח/13-25.

יש לציין, כי המבקר מגן על מב"א ומעריכו הערכה רבה, והוא מתנצל בשמו על הדרך הקצרה שנקט בה.

יא. סיכום וסיים. ספר הקולות (כתאב אלמצותא) הוא בלי ספק אחד החיבורים החשובים ביותר בתולדות הלשון העברית, כי הוא החיבור הראשון שנתן את תורת הניקוד בצורה שיטתית ובדרך מדעית. בספר זה נעשה הניסיון הרציני הראשון להגדיר את התנועות ולכלול כללים להן בצירוף דוגמאות. אמנם ההרצאה היא מסורבלת ובדרך מסובכת, ויש בה השפעה רבה של ס"י והיא מקבלת ביאור מיסטי וחובק זרועות עולם. כל זמן שלא נדע על ספר קודם לו הריהו החיבור הראשון כתוב ערבית יהודית, הפותח תקופה חדשה בספרות היהודית במאה התשיעית ונמשכת בספרותנו עד סוף המאה החמש־עשרה, ימי גירוש היהודים מארץ ספרד.<sup>46</sup> בספר הקולות רבים הם ענייני הסורה, שאין להם מקום בחיבור על תורת הלשון, כגון: זוגות המלים בעלות משמעות אחת ושונות בכתב, או ייחוד בכתב ושונות במשמעות וכדומה. אף בדיון על כללי ניקוד מופיעים זוגות מליכי מחלקי לשון שונים, כגון: שֶׁה-שָׂא; בֵּין-בֵּין (בינה); בֵּין-בֶּן וכדומה. בספר הקולות אנו מוצאים לעתים פרימיטיביות רבה גם בהגדרות וגם בהסברים, והם קשים לבן דורנו להתמצא ולהבין את הכתוב בספר. המחבר מטיל תפקידים על התנועות ומחפש סיבות ועילות שאינם עומדים בפני הביקורת של בן ימינו. מב"א מרבה לעסוק ביוצאים מן הכלל, והוא ממציא נימוקים, כדי להסביר את היוצאים מן הכלל, כגון: קְרוּאִי<sup>47</sup>-קְרִיאִי; וְאִמּוֹתָהּ (שמ"ב א, ג)<sup>48</sup>. חשיבות רבה לחיבורנו בכל דבריו ובאופן מיוחד בדברים הנאמרים על ידו בדרך אגב, כמו אותו סיפור על לימוד המשנה במשך שלושה דורות במאה השמינית ובמאה התשיעית. סיפור זה שהוא בבחינת מסיח לפי תומו מלמדנו דברים רבים חשובים, אשר אנו תאבים לדעת, והוא פותח לנו פתח לידיעות בשדה אחר לגמרי, ספרות חז"ל והוראתה, קריאת המשנה בניקוד ובטעמים, פירושה והבנתה. בחיבורנו זה אנו מוצאים את הניסיון לשלב את לשון חכמים בתוך תורת הלשון הטברנית, וממנו נודע לנו על יחס בעלי תורת הלשון ללשון חכמים פלשון חיה ומדוברת בתקופת התנאים כולה<sup>49</sup>.

46. עד סעדיה בן מימון אבן דנאן, שהיה בין מגורשי ספרד ועבר לחיות לאפריקה הצפונית. אלצרורי פי אללגה אלעבראנייה (הידיעה ההכרחית בלשון העברית).

47. קְרוּאִי — היו נכבדים ומנהיגים; קְרִיאִי — חדשים במנהיגות.

48. וְאִמּוֹתָהּ — בפתח (במקום קמץ ויו ההיפוך), כי הנער העמלקי שיקר. עי' ריב"ג, אלתקריב ואלתסהיל (הע' 5), עמ' 341-342; דחן, 16/אמצע.

49. זוהי ההפתעה הגדולה ביותר בשבילי בספרות תורת הלשון הטברנית, שמחבר ארץ־ישראלי דן בחיבורו פעניני לשון של ל"ח כמו בלשון המקרא ובצורה משולבת בתוכה.

ספר הקולות היה בעל היקף רב, וכבר בידנו שני עדים לכך, האחד דברי בעל סדר הסימנים וכ"ב של ספר הקולות בציון הסימן לקונטרס ה, כלומר חיבור בעל חמישים דפים לכל הפחות, אם אכן היו כל חמשת הקונטרסים מוקדשים רק לחיבורנו. על ידי הקטעים שכבר נמצאים בידנו מתפרשים דברים רבים בדקדוק המסורה, החרוזות בדקדוק המסורה, בספרות תורת הלשון הטברנית ובתורת הלשון הספרדית. המשך גילוי חלקים נוספים הימנו לעתיד לבוא ירבה גם את ידיעותינו<sup>50</sup>.  
אוניברסיטת בן גוריון בנגב, באר שבע, שבט תשמ"ב.

### הקיצורים

אלוני = נ' אלוני, תורת הפלשנות הטברנית ודקדוק המסורה, בית מקרא, סא (תשל"ה).  
באכר = W. Bacher, Grammatische Terminologie... Hajjüg, Wien 1882.  
בלאו = יהושע בלאו, דקדוק הערבית היהודית של ימי-הביניים, ירושלים תש"ל.  
ג'אמע = דוד בן אברהם אלפאסי, ג'אמע אלאפאט', ב"כ, ניו-האבן 1936, 1945.  
דב"א = דוד בן אברהם אלפאסי (ע"י ג'אמע), תפסיר ישעיה (שרח), חיבור בפחובים.  
דוּתן = אהרן דוּתן, דקדוקי הטעמים לר' אהרן בן אשר, ירושלים תשכ"ז.  
דקדוק המסורה = ע"י רשימת המונחים.  
דקה"ט = אהרן בן אשר, דקדוקי הטעמים, מהד' בר ושרטאק, לייפציג 1879.  
חיג' = יהודה חיג', שלושה ספר דקדוק, מהד' ו' נוט, לונדון תר"ל.  
ייבין = ישראל ייבין, כתר ארם צובה ניקוד וטעמי, ירושלים תשכ"ט.  
יצירה<sup>1</sup> = ספר יצירה, מהד' מנשה גרוסברג, לונדון תרס"ב.  
יצירה<sup>2</sup> = ספר יצירה בצירוף פירוש רס"ג, מהד' מאיר לאמברט, פאריס 1891.  
כ"א = הקולות; כ"ב = המאמר שלפנינו.  
מאמר השוא = עלום שם, Zur masoretischen Grammatik, שטוטגארט 1936.  
מב"א = משה בן-אשר.  
מדקדוק המסורה = עלום שם, חיבור מדקדוק המסורה, לשוננו, יב (תש"ג), עמ' 146–155.  
סדר הסימנים = עלום שם, סדר הסימנים, HUCA XXXV (1964), עמ' א-מ.  
ס"י = ספר יצירה.  
עב"י = עלי בן יהודה הנזיר, יסודות הלשון העברית, לשוננו, לט (תש"ל).  
פרייס = L. Prijs, Die grammatische Terminologie des AiE, Basel 1950.  
הקולות = משה בן אשר, ספר הקולות (פתאב אלמצותא), מהד' נ' אלוני, לשוננו, כט (תשכ"ט).  
ריב"ג, אללמע = יונה אבן ג'נאח, כתאב אללמע, מהד' י' דירנבורג, פאריס 1886.  
ריב"ג, הרקמה = יונה אבן ג'נאח, הרקמה, מהד' מיכאל וילנסקי, ברלין תרפ"ט.  
רס"ג<sup>1</sup>, האגרן = רס"ג, האגרן (פתאב אצול אלשער אלעבראני), מהד' נ' אלוני, ירושלים תשכ"ט.  
רס"ג, צחות = רס"ג, צחות הלשון העברית (פציח אללגה אלעבראנייה), תצלים כ"י ברשותי.  
רס"ג, השבעים = רס"ג, שבעים המלים הפודדות (פתאב אלסבעין לפט"ה), ספר גולדציהר, ב, ירושלים תשי"ח.

50. הריני מביע את תודתי הלבבית לידידי שהושיט לי את עזרתם בכירור פרטים מעטים במאמר זה: י' בלאו, י' זוסמן, י' ייבין וש' מורג.

רס"ג, הניקוד = רס"ג הניקוד (פתאב אלקראה ואלארשאד), בית מקרא, מ (תש"ל), עמ' 67-19.

רשימת המונחים = רשימת המונחים העתיקה מהמאה השמינית, ספר הזיכרון לקורנרין, ת"א תשכ"ד.

שלום<sup>1</sup> = גרשום שלום, ראשית הקבלה וספר הבהיר, ירושלים תשכ"ו (הרצאות באוניברסיטה העברית).

שלום<sup>2</sup> = Gershom Scholem, Ursprung und Anfänge der Kabbala, Berlin 1962  
תיג'אן = עלום שם, מחברת התיג'אן, מהד' י' דירנבורג, פאריס 1970.

הערה: בין מספר השורה למספר העמוד מפריד אלכסון, כגון: 12/117 = עמ' 117 שורה 12; ואם יש לספור את השורות מלמטה יבוא מקף לפני מספר השורה, כגון: 12/117-.







## המקור

ה

א ע"א את כל גבוה יראה אֶת כל בני ישׁוֹר תִּנְטֹר־ פי אלֵג אל  
 אספאר וכד'לך מִטָּה גִיר מִצָּאף מִטָּה מִטָּה לִבִּית  
 מִמִּטָּה אל מִטָּה וּמִטָּה מִצָּאף מִטָּה רָאוּבֵן מִטָּה  
 בְּנֵי מִטָּה עוֹךְ וּכְדִלְךְ אֶלְמִיל לֹא תִטָּה מִשְׁפֹּט  
 5 לֹא תִטָּה מִשְׁפֹּט גִיר מִצָּאף וּאֲדִיא כֹאן מִצָּאף כֹאן  
 בִּאתִינִן וּמִטָּה גִיר וּכְדִלְךְ כֹן גִיר מִצָּאף וִיהִי כֹן  
 כֹן צִדְקָה לְחִים כֹן דֶּרֶךְ אִשָּׁה אֶלְלַחֵן פִּי אֶלְחֶרֶף אֵלֵג (ת'אלת')<sup>16</sup>  
 כֹן בָּאוּ אֵלַי הִנֵּה זֹאת חֶקְרֹנוּהָ כֹן הִיא כִּי כִמוּ שַׁעַר  
 בִּנְפֶשׁוֹ כֹן הוּא אֲצִיף מֵעַ אֶלְלַחֵן פִּי אוֹל אֶלְכִלְמָה.  
 10 וּכְדִלְךְ הֵן גִיר מִצָּאף הֵן לִיִּי אֵלֵךְ הֵן הָאָדָם  
 הֵן אִמַּת הֵן אֲנִי כִפִּיךְ הֵן תִּנּוּאוֹת וְכֹל מִצָּאף הֵן  
 עִם הֵן הוּא הֵן תוֹי הֵן זֹאת לֹא צֵ הֵן אֱלֹהֵ הֵן אֵל  
 לֹא יִמָּאס הֵן כֹל אֱלֹהֵ לֹאן כֹל מַחְמוֹל בֹּאב אֶלְאֲצֹאפָה  
 וּכְדִלְךְ כֹן כֹל מִצָּאף אֵלַי אֲכִיר תִּנְאָסֵל וְאֵן אֲנַפְצֵל

1. אֹת זֶה מִצִּינֹת מִסְפֵּר הַקּוֹנְטֵרס. ע"י מִלְאכֵי בֵּית אֲרִיָּה, Hebrew Codicology, פֶּאֲרִיס 1976, עמ' 41–49. ע"י מִבּוֹא.
2. אִיּוֹב מֵא, כו. אוֹצֵר לְשׁוֹן הַמִּקְרָא, בְּעִרְכַּת לִיוֹנִשְׁטַאם–בִּלְאוּ, מִבְּלִיט כְּתוּב זֶה בְּכוֹכֵב. בְּכֹה"י: אֶת, בְּמַתַּג כְּמוֹ לִפְנֵינוּ.
3. אִינְיֵי יוֹדֵעַ לֵאמֹר כְּתוּב בְּשִׁלּוּשׁ סְפָרֵי אִמַּת עֲלֵי לְרִמּוֹז, פִּי לֹא זִיְהִיחוּ. בְּכֹה"י הָאֵלֶף אִינֵה מְנוּקֶדֶת. בְּסִגּוֹל לֹא מִצָּאֵתִי כְּתוּב כֹּזֵה בְּסִפְרֵי אִמַּת, וּבִמְקוֹמוֹ מִצָּאֵתִי: אֶת כָּל בְּנֵי אָדָם (תה' לג, יג); אֵלֶף מְנוּקֶדֶת בְּצִירֵי מִצָּאֵתִי: אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (נח' יג, ב וְעוֹד), שֶׁהוּא כְּתוּב מִתְאִים לִפִּי הָעֲנִיִּין וּלְכְּתוּב הַקּוֹדֶם, אֶת (בְּצִירֵי).
4. סְפָרֵי אִמַּת. — מִסְתַּבֵּר, פִּי הַסְעִיף הַנְדוֹן בְּחִיבּוֹר הִיָּה אֶת–אֶת, וְחִסְרִים לֹא רַק הַכְּתוּבִים שֶׁל אֶת בְּסִגּוֹל אֵלָּא גַם אֶת בְּצִירֵי הַמִּקְרָא פֶּרֶט לֹאִמַּת. ע"י דְּקָה"ט, 39/סע' 42; דוֹחֵן, שַׁעַר ז, כ"ל, 312/סִימֵן אֶת–אֶת.
5. בְּמ' יז, יז. — בְּסִעִיף זֶה כָּלֵל לֹא רַק מִטָּה בְּסִגּוֹל וּבְצִירֵי, וְהוּא שֵׁם בַּעַל שְׁתֵּי הַבְּרוֹת בֵּין הַמִּלִּים בְּנוֹת הַבְּרָה אַחַת, אֵלָּא גַם הַשֵּׁם מְטִי סְמִיכוֹת ל"ר. — ע"י כ"ל, 311/סִימֵן סְמוּךְ; דְּקָה"ט, 37/סע' 39, וּמִפָּאֵן אַתָּה לְמַד שֶׁעֲשֹׂאוֹהוּ סְעִיף נִפְרֵד וְלֹא שְׁלוּב בֵּין מִלִּים בְּנוֹת הַבְּרָה אַחַת; הַרְקָמָה, רלח/8.
6. בְּמ' לו, ז.
7. שֵׁם א, כֹּא: לְמִטָּה רָאוּבֵן וְעוֹד.
8. שֵׁם י, טו וְעוֹד.
9. תה' קי, ב.
10. שְׁמ' כג, ו; דב' טז, יט. — כָּלֵל גַּם אֶת הַפּוֹעֵל בְּנִטְיָיָה בְּבִנְיָן הַפְּעִיל, אוֹלָם יִכּוֹל הִיָּה לְכָלֵל גַּם יֵתֵר הַבְּנִינִים מְשׁוֹרֵשׁ נִטָּה. וְעִי' הַע' 5.
11. דב' כד, יז. — אֵף הוּא צִיִּין, פִּי מִלָּה זֶה אִינֵנָה בְּסְמִיכוֹת, אֵף פִּי הַנְדוֹן הוּא פּוֹעֵל.



## ה ת ר ג ו ם

ה'

א ע"א את כל גבוה יראה<sup>2</sup> את כל בני אדם<sup>3</sup>; תראה בשלושת הספרים<sup>4</sup>. וכמוהו: "מטה" שאינו בסמיכות: מטה מטה לבית<sup>5</sup>; ממטה אל מטה<sup>6</sup>, ומטה בסמיכות: מטה ראובן<sup>7</sup>; מטה בני<sup>8</sup>; מטה עוז<sup>9</sup>; וכמוהו במשמעות נטייה: לא תטה משפט<sup>10</sup>; לא תטה משפט<sup>11</sup> אינו בסמיכות; ואם הוא בסמיכות, י היה (צירי): ומטי-גר<sup>12</sup>. וכמוהו "פן" שאינו בסמיכות: ניהי כן<sup>13</sup>; פן צדקה לחיים<sup>14</sup>; פן דרך אשה<sup>15</sup> — הטעם במלה השלישית<sup>16</sup> פן באו אלי<sup>17</sup>; הנה זאת תקנונה פן היא<sup>18</sup>; פי כמו שער בנפשו פן הוא<sup>19</sup> — נתחבר עם הטעם בתחילת המלה<sup>20</sup>. וכמוהו "הן"<sup>21</sup> שאינו בסמיכות: הן ליי אלהיך<sup>22</sup>; הן האדם<sup>23</sup>; הן אמת<sup>24</sup>; הן אני כפיד<sup>25</sup>; הן תנואות<sup>26</sup>. וכל נסמך: הן עם<sup>27</sup>; הן הוא<sup>28</sup>; הן תוי<sup>29</sup>; הן זאת לא צדקת<sup>30</sup>; הן אלה<sup>31</sup> הן-אל לא ימאס<sup>32</sup>; הן-פל אלה<sup>33</sup>; משום שהכול נמצא בשער הסמיכות<sup>34</sup>. וכמוהו "פן" כל נסמך אל סוף שלשלת<sup>35</sup>, ואם נפרד

- 
12. מל' ג, ה. — וציין מלה זו שהיא בסמיכות פדין, אולם איננה פועל אלא שם בל"ר.  
ע" הע' 10.  
13. בר' א, ז ועוד.  
14. משי' יא, יט. — בכה"י נקודתיים מעל למים לחיים, ומסתבר, פי זהו סימן הפסק; לפנינו באתנחתא: לחיים.  
15. משי' ל, כ.  
16. הנימוק הוא שהמלה פן היא מרוחקת ממלה בעלת טעם הפסק, וכלל את שני הפתובים האחרונים בהנמקה זאת. — בכה"י: אלג', ותיקן המעתיק: אלת' אלת'; ואין הבדל ביחס למשמעות.  
17. יה' ב, ד. 18. איוב ה, כז. 19. משי' כג, ז.  
20. אף כאן הוא נימוק הקשור בטעם, הוא פולל את כל שלוש הפתובים לפניו.  
21. הן — ע"י כ"ל, 312/עמודה א/9-; דקה"ט, 37/הע' 40; המקור הוא לפנינו.  
22. דב' י, יד. 23. בר' ג, כב. 24. תה' נא, ז.  
25. איוב לג, ו. 26. שם שם, י. 27. במ' כג, ט; כד.  
28. איוב ח, יט. 29. שם לא, לה. 30. שם לג, יב.  
31. שם כז, יד. 32. שם ח, כ. 33. שם לג, כט.  
34. בסעיף זה נימק בסמיכות ובנפרד ולא בטעם הסמוך והלא סמוך.  
35. בן — ע"י כ"ל, 312/עמודה א/1 ואילך; דקה"ט, 38/ס"י 41; דותן, שער ו; רס"ג, הניקוד, עמ' 25-26; ריב"ג, אללמע, 24/230; הרקמה, רנב/2//; ייבין, עמ' 51, הערה מיוחדת לדברי רס"ג.

15 פי אללחן הו בן כקולנא בן הישראלית א[ת] בן הבקר  
 בן יברכיהו בן יאיר בן שמעי בן ישי בן יצהר בן  
 קהת והוא בן בליעל והוא גם בן חיל ליס הו אבן  
 תלחק אלצפה לא[בוה] אנמא הו אסם אבן ד'ז חיל  
 או לאן אללחן פי אלחרף אלאול ואן קאם בד'אתה  
 20 ואנפצל פהו בן ואן אחצל באללחן כקולנא בן פריץ  
 וימלט בן אחד פ[לו קיל] בן כאן בן רג'ל ואחד וכד'לך  
 בן פרת יחצ'רף מן נוע אלנאס[ל] בן יקה בן נון  
 ומן אלזמאן שבן לילה <היה> ובן לילה אבר כ'רג' ען ד'לך  
 בין אלד'י הו ד'הן והו יכתב מלא כקולנא בין תבין  
 25 ובין את הדבר ושאכל ד'לך בין אלד'י הו בין והו  
 יכתב מלא כקולנא בין דם לדם בין דין לדין פאן  
 קאל קאיל לם כ'רג' בן נון בנוקטה קיל לה לאצ'אפה  
 בן באסם הו יכ'רג' מקאם חרף ואחד ישאכל אלחרף

א ע"ב אלאכ'יר לאן בן בית נון ואנמא בן נון חרפין פקט  
 30 בית ונון עלי אלפראד [כאן] עלי אלחלקיב כמא ביננא  
 פי אלפ'ן אלאול אן אלחרוף תערף באלכנא ואלחלקיב  
 פהו אד'א קיל לם יכ'רג' נון אלד'י לבן ואנמא יחמל  
 נון אלד'י ללבן מע נון אסם אבי יהושע פענד  
 מא צגטתה אלמצותה כ'רג' בלפצה ואלדליל עלי

36. וי' כד, י. 37. שם א, ה ועוד. 38. יש' ח, ב.  
 39. אס' ד, ה. 40. שמ"א כ, כו ועוד. 41. במ' טז, א.  
 42. שמ"א כה, יז. — עי' דב"א, 1 ע"א-ע"ב. 43. שמ"ב יז, י.  
 44. הוא מסביר, פי בניגוד לכל המובאות הקודמות הקשורות בשלשלת המשפחה,  
 והמלה אחרי בן רומזת לאב, הרי בשתי הדוגמאות האחרונות ושתי הדוגמאות הבאות אחרי כן  
 המלה אחרי בן משמשת תואר לבן ולא לאביו. עי' דב"א, 1 ע"א-ע"ב.  
 45. יח' יח, י. — פלומר הבן הוא פריץ, ואין זה שם אביו (כמו בן פ'רץ למשל).  
 46. שמ"א כב, כ. — פלומר בן של איש אחד, ואין המלה אחד שם אביו של הבן.  
 47. התרגום: ברא חדא — הבן האחד, ולא בן של איש אחד אילו היה בסגול.  
 48. בר' מט, כב.  
 49. מש' ל, א. — פלומר הוא בן האיש הנקרא יקה — כך המשמעות לפי מחברנו;  
 ואין זו תואמת את המשמעות שייחסו לה חז"ל: הקאה, וכך מפרשינו בימ'ה הביניים, פרט  
 לריב"ג וההולכים בעקבותיו על פי השנאה לערבית: "פלומר משמעת וקיפול עבודה ומצוה".  
 50. שמ' לג, יא ועוד. — ראב"ע בכתוב הקודם: בן בחירק כמו בצירי, כמו: ריש (מש'  
 כח, יט) ורש (שם יג, יח ריש), בן נון, בן לילה, בן הפות (דב' כה, ב).

15 בטעם הוא בן, כאמרנו: בן נישואלית<sup>36</sup>; בן נבקר<sup>37</sup>;  
 בן יכר־כִּיהו<sup>38</sup> בן יאִיר בן שְׁמַעִי<sup>39</sup>; בן יִשִּׁי<sup>40</sup>; בן יצְהָר בן  
 קֶהֱת<sup>41</sup>. והוא בן בְּלִיעֵל<sup>42</sup> והוא גם בן חִיל<sup>43</sup>; אין הוא בן  
 שמתחבר החואר לאב, ואמנם הוא שם בן בעל חיל  
 או משום שהטעם באות הראשונה<sup>44</sup>. ואם הוא עומד בפני עצמו  
 20 ויהיה נפרד הריהו בן. ואם התחבר בטעם כאמרנו בן־פְּרִיץ<sup>45</sup>;  
 ויִפְלֹט בן־אָחָד<sup>46</sup> — ולו נאמר "בן", היה בן איש אחד<sup>47</sup>; וכמוהו:  
 בן פֶּרֶת<sup>48</sup>. מוטה ממין שלשלת הייחוס: בן יָקָה<sup>49</sup>; בן נוֹן<sup>50</sup>;  
 ובן (במשמעות) של הוֹמֵן: שָׁבֶן לִילָה הָיָה וכן לִילָה אָבֵד<sup>51</sup>; להוציא  
 מזה (פרט לאלה שהם במשמעות)  
 "בִּין" שהוא בִּינָה, ונכתב מ ל א, כאמרנו: בִּין תְּבִין<sup>52</sup>;  
 25 ובִּין אֶת הַבֶּכֶר<sup>53</sup>; והדומה לזה "בִּין" שהוא (במשמעות) בִּין, והוא  
 נכתב מ ל א, כאמרנו: בִּין־דָּם לָדָם בִּין דִּין לָדִין<sup>54</sup>; ואם  
 יאמר האומר מדוע מבוטא בן נוֹן<sup>55</sup> בחירק<sup>56</sup>, אמור לו: משום הסמיכות  
 של בן לשם מבטאים באות אחת הדומה לאות

א ע"ב האחרת, משום שבן: בית ונון, ואילו בן נוֹן שתי אותיות בלבד  
 30 בית ונון בנפרד<sup>57</sup> יהיה בכינוי כמו שהסברנו  
 בפרק הראשון, שהאותיות נודעות על ידי הפיגוי והייחוס<sup>58</sup>,  
 והוא אם נאמר למה תבוטא נוֹן אשר לבן בעוד שתבוטא  
 נוֹן אשר לבן עם נוֹן שם אבי יהושע וכאשר  
 לוחצת אותה התנועה תבוטא במלגה<sup>59</sup>. והפונה

51. יונה ד, י. 52. מש' כג, א. 53. דנ' י, א.

54. דב' יז, ח. 55. שמ' לג, יא ועוד.

56. ניקוד החירק הוא לפי מחברנו בגלל הסמיכות לשם העצם הפרטי, והוא קשור  
 בייחוס המשפחה.

57. לפי מחברנו יש במלה בן רק שתי אותיות בית ונון, וגם בשתי המלים בן נוֹן רק  
 אותן שתי האותיות בית ונון, ועל כן נבלעת אות נוֹן של בן באות נוֹן הפאה בראש המלה  
 הסמוכה נוֹן, מה שאין כן בצירוף השם בן בשע"פ שיש בו נוֹן בראש.

58. נמצא, כי דן בפרק ("אלפן" במקור, ועי' עב"י, 15/100: אלפן אלניב) — הפרק  
 השנים־עשר) הראשון באותיות, ובו אמר, כי הן נודעות על ידי הפיגויים — הנחֶנֶן לומר, כי  
 שמות האותיות יש להם משמעות ועניין להם בייחוס המשפחה?

59. כלומר התנועה במלה בן בסגול והתנועה במלת נחור הן הגורמות שלא תיבלע הנון,  
 ולעומת זאת במלה בן נוֹן הנון של בן נבלעת בנוֹן של השם נוֹן. עי' רס"ג הניקוד, עמ' 25–26;  
 360/ס"י 6; 361/ס"י 8; 366/ס"י 16; כילף, כד/9–10; ריב"ג, אללמע, 24–17/236; הרקמה,  
 רנא/21–רנב/2.

ד'לך לאנא נרי אסמא לאזקת נון והי תכ'רג' בן  
 נחור בן נר פלמא סמא אלאב וחדה נצבה נון  
 בנו יהושע בנו בן יקה הו מת'ל קו דגשא וכד'לך  
 שבן לילה לא ד'הן ולא חנאסל ולא תלמ'דה ואנמא  
 הו זמאן כקולך בין לילה ובין לילה בין האור  
 וכ'דלך נג'ד פי אלמשנה פי עגלה ערופה יקול  
 משבא אלעזר בן דינאי ותחינה בן פרישה היה  
 נקרא וחזרו לקראתו בן הרוצחן קבלתה מן מעלמי  
 במארכה יטול פיה פוק אלמקדאר פסאלתה רחמה  
 אללה עליה ען ד'לך קאל כד'אך כאן מעלמי יאמרני  
 אמ'ד פי בן וכאן יאכ'ד' עלי ידי אלתלאמיד' פיה  
 פלם נקף עליה חתי מייזת מן הד'א אלקול בן פריץ  
 בן אחד ואשבאחה ואנמא אראד בביאנה אי אל  
 אבן אלקתאל ולו קיל בן הרוצחן כאן ירתפע אל  
 פעל ענה וילחק באביה פעלמת ענד ד'לך אן כל  
 אלמצותאת ת'בתוה<sup>75</sup> הו ען חכמה ותפסיר ללמעאני  
 מן צגירהא אלי כבירהא ואנמא אסחד'ל לנא  
 באלמשנה לאנהא אללגה אלקדימה אלמסתעמלה  
 ענד אלאמה וקת אחתפאלהם ולא יכונו יסתעמלו  
 גירהא מן אללגאת פאנן קאל קאיל מא אלמע פי

60. בר' כד, מז.

61. שמ"א כו, ה ועוד.

62. הוא מציין פאן גם את הצורה בנו, שהיא באה רק כאשר היא בצורה נפרדת, כמו

בדה"א ז, כו, אולם פאן אין זה השם בלבד אלא השם בצירוף הפינייים לגוף שלישי, אולם למחברנו מתקשרות מלים שונות הקרובות למלה הנדונה על יד: בן, בין, בנו, בין.

63. מ'ש' ל, א, ועי"ל הע' 49. — בכה"י: ק' דגשא, ולא נתפרשו לי שתי מלים אלה,

ומסתבר בעיניי, פי יש להשמיט את המלה דגשא, ויש להשלים המלה שלפניה: קולנא.

64. יונה ד, י, ועי"ל הע' 51. — חזר ומספם את הנאמר וכאן הם שלושה: בן, בין, בן.

65. בר' א, יד: בין היום ובין הלילה, פי נוסח כה"י איננו ידוע לי במקרא.

66. בר' א, ד, יח.

67. סוטה פ"ט מ"ט.

68. לקראתו, לפנינו: לקראתו — פרגיל בל"ח. — ה'רוצחן, לפנינו: ה'רוצחן, ועי' על

ניסח שם זה במשנתנו: ה'רוצחן. . . ה'רוצחן, בעבודת המחקר לקבלת התואר דוקטור,

שנתחברה בהדרכתו של יחזקאל קוטשר ז"ל על ידי ד"ר בן ציון גרוס, ירושלים תשל"א, עמ'

66; כ"י: הרוצחנין. . . הרוצחן — מנוקד בחולם; קושטא ת"ד, כתוב בויו ומנוקד בפתח. —

גרוס במפתח, עמ' 294 רשם רק את הצורה במשנה שלפנינו. לעבודת דוקטור זו הסב את

חשימת לפי ידידי ש' מורג, ותודתי נתונה לו.

בכך שאנו רואים שמות הנצמדים לנון, והיא מבוטאת: כֶּן־  
 נָחֹר<sup>60</sup>; כֶּן נֶר<sup>61</sup>, וכאשר נקרא האב נתייחד בחולם: נוֹן  
 בְּנוֹ יְהוֹשֻׁעַ בְּנוֹ<sup>62</sup>; בֶּן יִקָּה<sup>63</sup> — הוא כמו שאמרנו (דגשא)<sup>63</sup>. וכמוהו  
 שֶׁבֶן לִילָה<sup>64</sup> — לא בינה ולא שלשלת ייחוס ולא להיות תלמיד, אלא  
 הוא זמן, כאומרך: בֶּין הַיּוֹם וּבֶין הַלַּיְלָה<sup>65</sup>; בֶּין הָאוֹר<sup>66</sup>.  
 וכמוהו נמצא במשנה<sup>67</sup> בעגלה ערופה אומר:  
 משבא אליעזר בן דינאי ותחינה בן פרישה היה  
 נקרא וחזרו לקראתו בֶּן הָרֹצֶחַ<sup>68</sup> — קיבלתי ממורי<sup>69</sup>  
 ב"מארכה", והיה מאריך בה מעל לשיעור. שאלתי אותו ירחמהו  
 האל על זאת, ואמר: כך היה מורי מַצֵּה עליי<sup>70</sup>  
 שאאריך ב"בן", והיה אוֹחֵז בִּידֵי הַתְּלִמִּידִים (בשעת המבטא) בוי<sup>71</sup>.  
 ולא הכננו זאת עד שנתייחד על פי הפתוב הזה: בֶּן פָּרִיץ<sup>72</sup>;  
 בֶּן אֶחָד<sup>73</sup>; והדומים לו. ואמנם רצה לבארו כלומר  
 בן הרצח, ואם היה כאמור בֶּן הָרֹצֶחַ הייתה מסתלקת  
 הגבורה ממנו ודבקה באביו<sup>74</sup>. ולמדתי בזה, כי כל  
 תנועה שקבעה<sup>75</sup> הוא חכמה וביאור למשמעויות  
 מקטנה שבהן עד הגדולה שבהן. ואמנם הביא לנו פראיה  
 את המשנה שהיא הלשון העתיקה, שמשתמשים בה  
 בני האומה בזמן היותם מכוונסים, ולא היו משתמשים  
 בזולתה מן הלשונות<sup>76</sup>. ואם טען טוען: מה המשמעות

---

69. המלה "קבלת" במקור הערבי יש לה בשימוש כאן גם משמעות המלה קבלה  
 מסירה מדור לדור.  
 70. כלומר שלושה דורות: המחבר ומורו ומורה מורו שוני משנה ודייקנים ומדקדקים  
 בניקוד ובטעמים. — ע"י מבוא.  
 71. ע"י רס"ג, האגרן, 2/397-8; ושם ספרות  
 72. יח' יח, י.  
 73. שמ"א כב, כ.  
 74. כ"י קופמן, ילון וקושטא ת"ד: בֶּן בסגול. — ע"י ניקוד ארץ-ישראלי במשנה בספר  
 קטעי גניזה, משנה תלמוד ומדרש, ירושלים תשל"ד; משנה בניקוד בבלי — ע"י ישראל ייבין,  
 הניקוד הבבלי ומסורת הלשון המשתקפת ממנו, ירושלים תשכ"ח.  
 75. אין קריאת המלה הראשונה ודאית: אלמצ'אֹתא. — ת'בתוה, צ"ל: ת'בתוהא. ע"י  
 בלאו, עמ' 132-133.  
 76. זהו משפט נפלא בסיפור הנלפב על הוראת המשנה, ובו מביע מחברנו את השקפתו  
 על ל"ח, שהייתה לשון מדוברת בתקופת חז"ל, ולא השתמשו בלשון אחרת זולת הלשון  
 העברית.

תקצוי ד'לך פי אלב ואלג אלתי הי אלפת אלצגירה ואל  
קמ אלצגירה קיל לה אן בינהמא פצל ביין כקולנא ...

55

ב ע"א תם וישר ותום דרכיך להולכי תום תואצע ומתואצע  
כי אין לי י מעצור אש אין מעצור לרוחו ואת משקולת  
בית א וצדקה למשקלת נתון את ישר לבלתי נתן ורע  
מיום נפלו אחרי נפלו צואת בני ציון צאת האדם  
תואמי צביה תאמי צביה בלע המות בלע יי נס נא  
בנס וקצף שאלו נס נס ישר פס ידא בפס מאד פעלת  
י י לפעלות אדם פעלת צדיק אורחות דדנים ארחת  
ישמ שמחת שמחות פראד וג' מלה האמר תאמר האמור

60

77. במשפט זה הוא פותח את הדיון בשינויי הצירי לסגול, כפי שאפשר להבין את  
הפתיח במקור לא רק במלים בנות הברה אחת אלא גם במלים בנות שתי הברות. "פי אלב'  
וואלג'". בהמשך הוא מבאר: הפתיח הקטן, והריהו הסגול; והקמץ הקטן והריהו הצירי, בשעה  
שהיינו מצפים להפך.

78. כאן מסתיים הדף הראשון, ואין הדף השני המשכו, שהריהם זוג הדפים הראשון  
של הקונטרס (ה').

79. תה' כה, כא. — הדיון הוא על זוגות מלים במשמעות שווה ושונות פתיב או ניקוד.

80. איוב ד, ו.

81. מש' ב, ו: להלכי תום.

82. שמ"א יד, ו. לפנינו שם ההויה בכתיבו המדויק.

83. מש' כב, כח. — שני שמות שוני פתיב וניקוד.

84. מל"ב כא, יג.

85. יש' כח, יז. — שני שמות שוני פתיב ותנועות.

86. במ' כ, כא.

87. בר' לח, ט. — שני שמות פועל שוני ניקוד.

88. שמ"א כט, ג.

89. שמ"ב א, י. — שני שמות פועל שוני ניקוד.

90. יש' ד, ד.

91. יח' ד, ד. — שני שמות עצם שוני פתיב וניקוד.

92. שה"ש ד, ה: תאמי.

93. שם ז, ד. — שני שמות שוני פתיב ותנועות.

94. יש' כה, ח.

בחקירה של הציירי והסגול, שהם הפתח הקטן  
והקמץ הקטן<sup>77</sup> ייאמר לו, כי בין שניים אלה הבדל ברור, כמו  
שאמרנו<sup>78</sup> ...

55

ב ע"א תם-וישר<sup>79</sup>; ותום דרךיד<sup>80</sup>, להולכי תום<sup>81</sup> — ענוה וענותנות;  
כי אין ליי מעצור<sup>82</sup>, אשר אין מעצר לרוחו<sup>83</sup>; ואת משקולת  
בית אחאב<sup>84</sup>, וצדקה למשקלת<sup>85</sup>; ותון את ישראל<sup>86</sup>; לבלתי נתן ורע<sup>87</sup>;  
מיום נפלו<sup>88</sup>, אחרי נפלו<sup>89</sup>; צואת בני ציון<sup>90</sup>; צאת האדם<sup>91</sup>;  
תואמי צביה<sup>92</sup>; תואמי צביה<sup>93</sup>; בלע המנת<sup>94</sup>, בלע יי<sup>95</sup>; גם נא<sup>96</sup>;  
בגס וקצף<sup>97</sup> שאל<sup>98</sup> גם; גם ישראל<sup>99</sup>; פס ידא<sup>100</sup>; בפס דמים<sup>101</sup>; פעלת  
יי<sup>102</sup>; לפעלות אדם<sup>103</sup>; פעלת צדיק<sup>104</sup>; אורחות ודנים<sup>105</sup>; ארחת  
ישמעאלים<sup>106</sup> שמחת<sup>107</sup>; שמחות<sup>108</sup> — נפרד וכלל (= רבים)<sup>109</sup>  
האמר תאמר<sup>110</sup>; האמר

60

95. תה' נה, י: אדני. — שני פעלים בבניין פיעל שוני ניקוד.
96. דנ' א, יב.
97. שם ב, יב. — שתי המלים מנוקדות שוות בכול, אלא שהראשון הוא פועל ציווי, והשני מלשון ניסיון, והשני הוא שם מלשון כעס ורוגז.
98. יר' מח, יט.
99. שמ"א ד, יז. — שתי מלים משורש נוס בבניין קל, האחת בינוני והשנייה עבר גוף שלישי.
100. דנ' ה, ה.
101. דה"א יא, יג: בפס דמים; בכה"י: בפס מאד. — שני שמות שאחד מהם בתוספת בית השימוש ושונים זה מזה בתוכן, האחד מלשון פיסת נייר, ואילו השני הוא חלק משם מקום, וכתבו בשמ"א יז, א: בָּאָפֶס דָּמִים.
102. תה' כח, ה. — לפנינו שם ההויה ככתיבו.
103. שם יז, ד.
104. מש' י, טז. — כאן הביא שלושה שמות שרים במשמעות ושונים בכתיב ובתנועות, והאחד בל"י ויתר השניים בל"ר.
105. יש' כא, יג.
106. בר' לו, כה. — כאן צירף ל"ר ול"י בכתיב שונה ובניקוד שונה.
107. יש' סא, ז ועוד.
108. תה' טז, יא. — כנ"ל, והוסיף גם הערה זו בעצמו, ומסתבר, כי ההערה היא גם לזוג השמות הקודם.
109. ג' מלה, במשמעות ל"ר. אין מונח זה לא בבאכר ולא בפרייס.
110. יח' כח, ט.

בית יעקב וכרות עמו הב ונתוק וכרות ומשוח בששר  
 ומשוח מלך אל למלכים למואל דברי למואל מלך  
 מכרתיך ומול בארץ מכרתיך ישור על אנש ישור  
 כשך יק שכור שכרתיך למען שכור צרף צרף  
 כסף צרוף קבור תקב קבור בו צרור את המד צרור  
 עון אפ ואל תנוד להם ולא תנוד כזה וכזה בנה בניחי  
 ראה ראינו וראו ראה עכסה שמע אשמע י פקד  
 כאן מא וצפנא ען נעת אלמצותא ואיג' אבהא וסלבהא  
 וען אפעאלהא מן אלכתי'רה ואלפראד ואלאנעטאף ואל  
 נצב וכל כ'פץ' וגיר ד'לך וכל מא כאן אולה שוא בצפה  
 קרינה פהו לשי כקולך לך'ר ל'איש ואד'א קמ צאר  
 ללשי כקולך ל'איים ל'אלף ל'אלף ל'אלף ואלקליל  
 מן אלדלאיל פיה מקנע ובקי פי אלשוא מע ואחד אנהא  
 אד'א כאנת פי אול אלכלמה מן גיר מלאצקה אלד' אע  
 אח'הע קילת בפתח מת'ל ברכה קברים קלעים

- 
111. מ' ב, ז. — כאן זוג מלים, האחת מקור והשנייה בינוני פעול.  
 112. נח' ט, ח.  
 113. ו' כב, כד: ונחוק. — כנ"ל.  
 114. יר' כב, יד.  
 115. שמ"ב ג, לט. — כנ"ל.  
 116. מש' לא, ד.  
 117. שם שם, א. — אוהו שע"פ בניקוד שונה.  
 118. יח' טז, ג: ומל'תיך.  
 119. שם כא, לה: מקרוס'ך. — אוהו שם בניקוד שונה.  
 120. איוב לג, כז: אשר.  
 121. יר' ה, כו. — שני פעלים בבניין קל זמן עתיד שוני ניקוד.  
 122. בר' ל, טז: שקר.  
 123. נח' ו, יב. — כאן צירף מקור ופעול שוני ניקוד ושוני כתיב.  
 124. יר' ו, כא.  
 125. תה' יב, ז. — כנ"ל, ואולי צירף גם את הפועל בזמן עבר, שוני כתיב וניקוד.  
 126. דב' כא, כג.  
 127. מל"א יג, לא. — מקור ופעול שוני ניקוד בלבד.  
 128. במ' כה, יז.  
 129. הו' יג, יב. — כנ"ל.



בֵּית יַעֲקֹב<sup>111</sup>; וְכָרוֹת צֶמֶן הַבָּ[רִית]<sup>112</sup>; נְתוּק וְכָרוֹת<sup>113</sup>; וּמִשּׁוֹחַ בְּשֹׁשֶׁר<sup>114</sup>;  
 וּמִשּׁוֹחַ מֶלֶךְ<sup>115</sup>; אֶל לְמַלְכִּים לְמוֹאֵל<sup>116</sup>; דְּבָרֵי לְמוֹאֵל מֶלֶךְ<sup>117</sup>;  
 מְכַלְמִיד וּמִלְדוּתִיד<sup>118</sup>; בְּאָרְץ מְכוֹרוּתִיד<sup>119</sup>; יָשׁוּר עַל אֲנָשִׁים<sup>120</sup>; יָשׁוּר  
 קֶשֶׁף יְקוֹשִׁים<sup>121</sup>; שְׂכוֹר שְׂכָרְתִיד<sup>122</sup>; לְמַצֵּן שְׂכוֹר<sup>123</sup>; צָרַף צָרוּף<sup>124</sup>;  
 כֶּסֶף צָרוּף<sup>125</sup>; קָבוֹר תְּקַבְּרוּ<sup>126</sup>; קָבוֹר בּוֹ<sup>127</sup>; צָרוֹר אֶת הַמְדַּנִּים<sup>128</sup> צָרוֹר  
 עֵזֶן אֶפְרַיִם<sup>129</sup>. וְאֵל תְּנוּד לָהֶם<sup>130</sup>; וְלֹא תְנוּד<sup>131</sup>; כֹּזֶה וְכֹזֶה<sup>132</sup>; כֹּזֶה  
 כְּנִיתִי<sup>133</sup>;

רָאָה רְאִינוּ<sup>134</sup>; וְרָאוּ רָאָה<sup>135</sup>: הִיפּוּכוֹ: שְׁמַע אֶשְׁמַע<sup>136</sup>. וּכְבֹר  
 הִיָּה מֵה שְׂתִיאֲרָנוּ עַל אֹדוֹת תִּיאֹר הַתְנוּעוֹת וְחִיּוּבֵיהֶן וּשְׁלִילָתָן  
 וְעַל אֹדוֹת מַפְעֻלֵיהֶם בְּרִיבּוּי וּבְהַתְחַבְּרוֹת  
 הַפּוֹעַל וְהַסְמִיכוֹת חֻלָּת. וְכֹל מֵה שֶׁהִיא תַחֲלִילוֹ שׁוֹא בְּתִיאֹר  
 סְמוּךְ לוֹ הִרְיָהּ לַמַּשְׁהוּ, כְּאוֹמֵר: לְדָכָר<sup>137</sup>; לְאִישׁ<sup>138</sup>; וְאִם הִיא קִמְךָ,  
 הִרְיָהּ  
 לַמַּשְׁהוּ, כְּאוֹמֵר: לְאִישׁ<sup>139</sup>; לְאֶלֶף<sup>140</sup> — לְאֶלֶף<sup>141</sup>; לְאֶלֶף<sup>142</sup> — לְאֶלֶף,  
 וְהַמַּעֲט

מִן הָרַעֲיוֹנוֹת בּוֹ לְמַקּוֹם. וְיֵשׁ בְּשׁוֹא מַשְׁמַעוֹת אַחַת, כְּלוֹמֵר  
 אִם הִיָּתָה בְּתַחֲלִילַת הַמְלָה, וְאִינָה צְמוּדָה לֹאֲרַבַּע (הָאוֹתִיוֹת), כְּלוֹמֵר  
 אַחַח"ע תִּיאֲמַר בְּפִתְחָה, כְּמוֹ: בְּרָכָה<sup>143</sup>; קְבָרִים<sup>144</sup>; קְלָעִים<sup>145</sup>;

- 
130. יר' טז, ה: תְּנֹד.  
 131. שם ד, א. — שְׁנֵי פְעֻלִים שׁוֹנֵי כְּתִיב וְשׁוֹנֵי נִקּוּד.  
 132. שׁוֹפ' יח, ד וְעוֹד. — כָּאֵן שְׁתֵּי מִלִּים סְמוּכוֹת זוֹ לְזוֹ שְׁנוֹנוֹת נִקּוּד בְּלֹבֵד.  
 133. מל"א ח, יג. — כָּאֵן חֶסֶר כְּאִילוֹ בֵּן זֶג מְשׁוֹרֵשׁ בְּנֵה, אוֹלֵם יִיתְכֵּן כִּי נִתְכֵּן לְמַקּוֹר  
 בְּרֹאשׁ כְּמוֹ בְּשְׁנֵי הַכְּתוּבִים הַבָּאִים, וְהָ מִתְפָּרֵשׁ עַל יַד מַחְבְּרָנוּ בְּהַמְשָׁךְ.  
 134. בר' כו, כח.  
 135. יש' ו, ט. — וְיֵשׁ: רָאוּ רְאִינוּ (בר' כו, כח) — וְרָאוּ רָאוּ (יש' ו, ט), וְהִיָּה  
 בְּשִׁלּוּשׁ הַכְּתוּבִים הָאֲחֵרִים גַּם שִׁנּוּי כְּתִיב.  
 136. שם' כב, כב. — בְּצִירּוֹף מְקוֹר אַחֲרֵי הַפּוֹעַל יֵשׁ: שְׁמַעוּ שְׁמַעוּ (יש' ו, ט).  
 137. חה' קמא, ד; מִשׁ' יג, יג.  
 138. בר' כט, יח וְעוֹד.  
 139. שם מג, ו וְעוֹד.  
 140. שׁוֹפ' כ, י; יש' י, כב.  
 141. דב' ז, ט וְעוֹד.  
 142. בר' יב, ב וְעוֹד.  
 143. שם' יד, יא; אִיבֹז ז, א.  
 144. מַחְבְּרָנוּ מִסְתַּחֵק בְּדוּגְמָאוֹת מַעֲטוֹת לְאוֹת לְמַד הַשִּׁמּוּשׁ, וּמְדוּעַ לֹא הִדְגִּים כָּאֵן גַּם  
 יִתֵּר (עִי' לְהֵלֶן) אוֹתִיוֹת בְּכ"ל?  
 145. שם' כו, ט.

גְּדִלִים דְּבָרִים רְגִלִים וּשְׁנִים וּמֵאָה שְׁבַע. וְקֵד דְּכִרְנָא  
 אִיצָא פְּכִרְגִי פִי בַעֲץ אֶלְכֵּלָאִם יִכְ'אֵלֶף דְּלֶךְ אֶלְחָק בְּמֵא  
 בֵּין יִדְיָה מִתְ'ל | קְדָשִׁיו וְהַקְדָּשִׁים לִים יִקְאֵל קְדָשִׁים  
 מִתְ'ל קְבָרִים קְלָעִים וּפִי כֵּלָאִם אֶלְאִסְתַּעֲמֵאֵל קְדָשִׁים  
 אַע אֶלְמִשְׁנָה וְאֵמֵא וְאֶשְׁקֵלָה כִּרְגִי עֲלִי אֶלְשֶׁרֶט

80

85 ב ע"ב יכ'אלף ואשקלה להם וכד'לך שגלים זה הכלל כלמא  
 כאן שבא ופתח מן גיר אלד אחרף אע אלאההע פהו  
 עלי אלשרט ואן קמ פקד כ'אלף אלשרט קדשיו שגלים  
 צפריים אשקטה ואלמנקטין נקטוהם בשבא וקמ או  
 פת כי לא יגלט פיהם לאנהם כ'ארגין ען אלשרט גיר  
 כלמה ואחדה קדשיו לחקת שוא באלקמ וליס קדשיו  
 ואמא ואשקלה בפת לו את הכסף ואשקלה על ידם  
 מה שתי שגלי ל ואלבאקי שגלים וטפרוהי כצפריין  
 וצפריה מן ענפ קומו עלו אלקדר ושרדו לאנה [מר]  
 ושרדו את גאון מצ ת'קלוה לאנה צפה מת'ל ומשלו

90

- 
146. דב' כב, יב; מל"א ז, יז.  
 147. שמ' ד, י ועוד.  
 148. שם כג, יד ועוד.  
 149. במ' ה, י; מל"ב יב, יט.  
 150. מפאן ואילך פפיל לספר הקולות, 79/148-54/144; ואילו השורות האחרונות  
 בחיבורנו, ש' 109-112 אינן בספר הקולות.  
 151. במ' ה, י; מל"ב יב, יט.  
 152. דה"ב כט, לג ועוד.  
 153. אין מלה זו בניקוד כזה במקרא, ולשון דוגמה נקט.  
 154. שמ' יד, יח; איוב ו, א.  
 155. שמ' כז, ט ועוד.  
 156. פלאם אלאסתעמאל — לשון השימוש, פלומר הלשון המדוברת בפי העם במאה  
 החשעית. ע"ב, 9/98; רס"ג, השבעים, 13/16; נ' אלוני, קבוצת העשר בלשון הדיבור  
 במאה העשירית, לשוננו, לב (תשכ"ח), עמ' 153-172; הנ"ל, חמש מאות מלים בלשון הדיבור  
 במאה העשירית, בית מקרא, מד (תשל"א), עמ' 85-106.  
 157. יר' לב, טו; עז' ח, כו; נאשקלה.  
 158. עז' ח, כה; נאשקלה.  
 159. בר' מא, ה ועוד.  
 160. במ' ה, י; מל"ב יב, יט.

80

גְּדָלִים<sup>146</sup>; דְּבָרִים<sup>147</sup>; רְגָלִים<sup>148</sup>; וְשָׁנִים<sup>149</sup>; והדומה לו. וכבר זכרנו גם פן שבכמה דברים יש יוצא מן הכלל מתנגד לזאת שמתחבר אל מה שלפניו, כמו<sup>150</sup>: קִדְּשִׁיו<sup>151</sup>; וְהַקִּדְּשִׁים<sup>152</sup>. לא אומרים: קִדְּשִׁים<sup>153</sup> כמו קְבָרִים<sup>154</sup> קְלָעִים<sup>155</sup> ובשפת הדיבור קִדְּשִׁים, כלומר: המשנה<sup>156</sup>. ואולם נֶאֱשָׁקְלָה<sup>157</sup> יוצא מן הכלל

<sup>85</sup> ב ע"ב שונה מן נֶאֱשָׁקְלָה לְחֵם<sup>158</sup>, וכמוהו: שְׂבָלִים<sup>159</sup>. זה הכלל כל אשר היה שבא ופתח פרט לארבע האותיות, כלומר אחה"ע, הרי הוא על פי הכלל. ואם קמץ הרי הוא מפר את הכלל: קִדְּשִׁיו<sup>160</sup>; שְׂבָלִים<sup>161</sup>; צְפָרִים<sup>162</sup>; אֶשְׁקָטָה<sup>163</sup>; והנקדנים ניקדו אותם בשבא וקמץ או פתח, כדי שלא תהיה בהם טעות, משום שהם יוצאים מן הכלל פרט למלה אחת<sup>164</sup> שבה קדשיו מתחבר שוא עם קמץ ולא קִדְּשִׁיו<sup>165</sup>. ואילו נֶאֱשָׁקְלָה בפתח לו את הכסף<sup>166</sup> נֶאֱשָׁקְלָה עַל יָדָם<sup>166</sup>; מה שְׁנֵי שְׂבָלִי<sup>167</sup> — ל<sup>168</sup> והשאר: שְׂבָלִים<sup>169</sup>; וטְפֹרֶהִי כְּצִפְרִין<sup>170</sup>; וצִפְרִיא מִן עֲנֹפֶהִי<sup>171</sup>. קומו עֲלוּ אֶל קֶדֶר וְשָׁדְדוּ<sup>172</sup>; משום שהוא ציווי; וְשָׁדְדוּ אֶת-גָּאוֹן מְצָרִים<sup>173</sup>, משום שהוא תיאור; וקִשְׁ[לוֹ]<sup>174</sup>

90

- 
161. בר' מא, ה ועוד.  
 162. וי' ד, ד ועוד.  
 163. יש' יח, ד.  
 164. חטף-קמץ וחטף-פתח. — במ' ה, י; מל"ב יב, יט.  
 165. יר' לב, ט.  
 166. עז' ח, כו.  
 167. זכ' ד, יב.  
 168. זוהי אות המסורה: לית, כלומר רק פעם אחת נמצאת המלה שבלי בחטף-פתח

בבית.

169. בר' מא, ה ועוד.  
 170. דנ' ד, ל. — עי' דקה"ט, 40/סע' 46.  
 171. שם שם יא: וצפריא.  
 172. יר' מט, כח. — גם רד"ק אומר: צווי מן הקל בא שלם, והוא בפלס חרבו מאד (יר' ב, יג); משכו אותם (יר' לב, כ).  
 173. יח' לב, יב. — חזר להביא זוגות מלים בעלי פתיב שונה ומשמעות שונה.  
 174. יר' ל, כא. — זכ' ט, י. — כאן הביא בינוני פועל בצירוף פניניים, ושם הפועל בצירוף פניניים. ועי' איוב מא, כה: אין על עפר קִשְׁלוֹ, שם בצירוף פניניים, התואם יותר את הכתוב בזכ' ט, י.

95 ומשלו ציפורים אלמדינה צפירים עצאפיר ואדיא  
 כאן שוא ואלחרף אלב' יוד מת'ל ליבשה ירום וילילו  
 ייטיב ליאש שגרה ליצחק ויקיץ ויבשו ביעקב ביד  
 משה לידעי מידעי לם ילחק במא בעדה מת'ל אלד  
 ולא יקאל בפח מת'ל שלשים שלמים ואן אדעא  
 100 מדעי אן יכון ינקט בואחדה כ'טא מן אלקול לאנה  
 אן נקט בואחדה צאר מת'ל איש בינה גילה רינה  
 ומא אשבה ד'לך ולא יגוז ינקט אלא בשוא פקט  
 ויכ'רג' מת'ל ליצחק ויראו ויבשו וכד'לך וידעו ולם  
 כאן ד'לך לאנה אלחק מע אליא פכ'רג' מת'לה וכד'לך אדיא  
 105 כאן פי וסט אלכלמה שבא בעדה יוד יחדיהו לא יקאל  
 יחדיהו ולא יקאל יחדיהו ולא ינקט בנקטה יחדיהו ואלא  
 צאר יחדיהו לחק אליוד באלצורה אלמצותה אי(י) לי די

175. ציפורים — העיר, בשתי מלים אלה ידיעה חשובה, כי הייתה בימי מחברנו עיר  
 ושמה ציפורים, ציפורין, ציפורי. עי' שמואל קליין, מאמרים שונים, רינה תרפ"ד, עמ' 44–67  
 (פתיב השם, עמ' 47–48); י"נ אפשטיין, תרביץ, ה (תרצ"ד), עמ' 270; הנ"ל, ספר היובל  
 למאגנס, ירושלים תשי"א, עמ' 13; תוספתא פפשוטה, זרעים, פאה, 38/58; יחזקאל קוטשר,  
 ארמית גלילית, תדפיס, עמ' 217; שאול ליברמן, קובץ מאמרים בלשון חז"ל, ירושלים  
 תשל"ב, עמ' 13; ועי"ש, עמ' 171, 228. בחיבורנו כפי שקבע קוטשר הצורה הראשונה  
 והיסודית הארץ-ישראלית, ויש בזה רמז להעתק חיבורנו בארץ. רמזים לספרות על ציפורים  
 העיר קיבלתי מידי יעקב זוסמן, ותודתי נתונה לו — צפירים במשמעות ציפורים — וי' יד, ד,  
 מט; תה' קד, יז. — צירף ל"ח ולשון מקרא ויש שינוי פתיב בין שני השמות.  
 176. ירום, הקולות: יגרה — שמ' יט, יג. ונראה לי, פי צ"ל: ירום (במ' כד, ז), ועי'  
 ירום.

177. הו' ז, יד.

178. איוב כד, כא.

179. קה' ב, כ.

180. עיר' פ"א מ"ח. — מלה זו מל"ח היא מעניינת מאוד, פי היא המלה הרביעית  
 מל"ח בספר הקולות, והיא רומזת יותר מכל האחרות, שמחברנו דן בלשון העברית באופן פולל  
 ולא רק בלשון המקרא. הקולות, כ"א חסרה דוגמה זו, ובאותו חלק נמצאת רק מלה אחת  
 מל"ח: אסור כותח לא פדוגמה לכלל בלשון אלא פביאור ללאו בתורה. עי' מבוא.

181. בר' כד, ד ועוד.

182. מל"א יח, כז: וקץ. תה' עח, סה; שופ' טז, כ: וקץ; והיתך בשני יודים.

- 95 ומִשְׁלוֹ<sup>174</sup>; \*; צִיּוֹרִים<sup>175</sup> העיר צָפָרִים במשמעות ציפרים. ואם  
היא שוא והאות השנייה יוד כמו לִבְשָׁה<sup>175</sup>; וְרוֹם<sup>176</sup> יִלְיִל<sup>177</sup>;  
יִיטִיב<sup>178</sup>; לִיאֵשׁ<sup>179</sup>; שְׁיָרָה<sup>180</sup>; לִיצָחָק<sup>181</sup>; וְיָקָץ<sup>182</sup>; וְיָבִישׁ<sup>183</sup>; בְּנִעְלָב<sup>184</sup>;  
בִּיד  
מִשָּׁה<sup>185</sup>; לִידְעִי<sup>186</sup>; מִדְּעִי<sup>187</sup> — לא מתחבר אל שאחריו כמו לארבע<sup>188</sup>,  
ולא ייאמר בפתח, כמו: שְׁלָשִׁים<sup>189</sup>; שְׁלָמִים<sup>190</sup>. ואם טען  
טוען שיהיה מנוקד בחירק: טעה בדבר משום  
100 שאם ניקד בחירק היה כמו אִישׁ<sup>191</sup> בִּינָה<sup>192</sup>; גִּילָה<sup>193</sup>, רִינָה<sup>194</sup>,  
והדומה לזה. ואין לנקד אלא בשוא בלבד,  
ויבוטא כמו לִיצָחָק<sup>195</sup>, וְיָאֵשׁ<sup>196</sup>, וְיָבִישׁ<sup>197</sup>, וכמוהו: וְיָדְעוּ<sup>198</sup>, ומדוע  
היה כך? משום שהוא מתחבר עם היוד, ויבוטא בדומה לו. וכמוהו אם  
היה באמצע המלה שבא אחריו יוד: יְחֻדְיָהוּ<sup>199</sup>, לא ייאמר  
105 יְחֻדְיָהוּ, ולא ייאמר: יְחֻדְיָהוּ, ולא ינוקד בחירק: יְחֻדְיָהוּ, אלא  
יהיה יְחֻדְיָהוּ, מתחברת היוד בצורה המונעת אִי, לִי, דִּי,

- 
183. איוב יב, טו.  
184. בר' מט, ז ועוד.  
185. שמ' ט, לה ועוד.  
186. תה' פז, ד.  
187. תה' פח, ט, יט.  
188. כמו לאותיות אהח"ע. ע"י ש' 106. — ואין הפונה לדלת במלים לִידְעִי, מִדְּעִי,  
כמו שפתי ביהקולות, ש' 64 והע' 132.  
189. בר' ה, ג ועוד.  
190. שמ' כד, ה ועוד.  
191. בר' ה, כד ועוד.  
192. יש' כא, כד ועוד.  
193. שם פה, יח.  
194. שם יד, ז ועוד.  
195. בר' כד, ד ועוד.  
196. מל"ב ו, ב ועוד.  
197. איוב יב, טו.  
198. שמ"א יז, מו. — מסתבר בעיניי, פי צ"ל: לִידְעִי, כמו לעיל ש' 98.  
199. דה"א כד, ב; כו, ל: — יְחֻדְיָהוּ (בדגש). — ע"י הקולות, ש' 72-76 והע'  
151-153. — בכ"י קטע גניזה, קמברידג', T-S. Ar. 31/67, ע"א 13: נחו: ישראל, יחדיהו,  
זמרי, למשעי ופסלי.

י' ב' מי ולו קאל הפך ים ליבשה כאנת מת'ל ליבשה  
לליבשים ליבשה ליבס ליום פקדה יי'ה לו קיל כאן הו  
אלדי ירמי פלמא כאן ירמי כ'רג' יי'ה צואב ינקט בשבא  
לסרעא איג'אזה ויקאל בנקטה ליוג'ב אלרמי ללמרמא  
ולאן מצותה אי מסתאנפה פי אלכדו מת'ל יחן יקרא  
שמע?

110

### ה ת ר ג ו ם

י', ב', מי<sup>200</sup>; ואם אמר: הפך ים ליבשה<sup>200</sup>, הריהו כמו ליבשה  
(במשמעות השם)<sup>201</sup>

ליבשה; ליבשה-ליבשה, ליום פקדה<sup>202</sup>. יי'ה<sup>203</sup> לו ייאמר, יהיה הוא  
אשר יזרוק וכאשר ייזרק יבוטא: יי'ה, באמת ינוקד בשבא  
בגלל מהירות (קיצור) ויש אומרים בחירק, כפי שתתחייב הירייה  
למטרה<sup>204</sup>,

110

ומפני שהתנועה אי היא לעתיד בהתחלה<sup>205</sup>, כמו: יתן<sup>206</sup>, יקרא<sup>207</sup>,  
ישמע<sup>208</sup>...

200. כאן לא נשמר סדר האלף-בית: במקום לי, צ"ל: בי, ובמקום בי, צ"ל: לי.

\*200. תה' מו, ו: ליבשה.

201. בר' א, י.

202. בר' א, י.

202. יש' י, ג. — זוהי דוגמה נוספת ללמד השימוש בשם בלתי מידע: ליום. הקולות,

ש' 78: ליום פקדה — כך צריך להשלים את הכתוב בכי"א, ושם הושלם רק באופן חלקי —  
מפאן ואילך הכתוב בכה"י הוא חדש, ואיננו בספר הקולות.

203. שם' יט, יג. — כאן חוזר לדון במלה זו בגלל הדעות השונות בניקודה. על ניקודה

של מלה זו יש מחלוקת, בכה"י: יירה; ושני קיום לציון רפיון היוד השנייה וההא; לפנינו: יירה —  
בחירק ביד הראשונה והיוד השנייה דגושה; ויש גם ניקוד מזור: יירה — בסימן דגש ביד  
השנייה ובקו מעל ליד פסימן רפה. עי' ייבין, עמ' 63–64; הקולות, ש' 62 והע' 121, וביאור  
סימני הרפה במלה כפי שהסברנו בהערותנו זו (ולא כפי ההשערה שם). לפי ייבין היוד הדגושה  
ובסימן הרפה שניהם לפי דעת בן נפתלי, ולא הסביר את ניקוד היוד לפי חיבורנו בשוא.  
מסתבר בעיניי, כי מחברנו סבור היה, כי זה בניין פיעל והקמץ ביד השנייה כחשולם דגש  
הבניין. עי' דקה"ט, עמ' 28 במבוא.

204. לא נתפרשה לי הנמקתו, וייתכן, כי אין תרגומי מדויק כל צרפו. מסתבר בעיניי,

כי המחבר סבור, שהניקוד בשוא רומז למהירות הירייה בהוצאה לפועל, והגיית השוא קצרה.

205. הניקוד בחירק ביד הראשונה באה לרמז לצורת המטרה שהיא נקודה. ומיזורה

ההנמקה בעיניי. כי גם הנמקה זו דרשנות היא והוא מוסיף נימוק, שאחיות איתן מנוקדות  
בחירק פרט לגוף ראשון, זהו נימוק בלשני.

206. דב' מז, יד ועוד.

207. שם ב, יט ועוד. — מלה זו אפשר לנקד גם בבניין נפעל עתיד, אולם עי' יתן.

208. שם' ו, ל ועוד. — כנ"ל.

נתן את ישראל	כ, כא	39	א, ד יח	39	בין האור
הן עם	כג, כד	12	א, ז	6	ויהי לן
צורור את המדינים	כה, ז	69	א, י	108	ליבשה
ממטה אל מטה	לו, ז	3	א, יד	80 39	בין לילה(?) ושנים
	<b>דברים</b>		ב, יט	112	יקרא
לאסף	ז, ט	76	ב, כד	101	איש
הן לה' אלהיך	י, יד	10	ג, כב	10	הן האדם
לא חטה משפט	טז, יט	4	ה, ג	99	שלשים
בין דם לדם בין דין	יז, ח	26	יב, ב	79	ברכה
קבור את קברנו	כא, כג	69	יב, יז	80	גדלים
לא חטה משפט	כד, יז	5	כד, ד	97	ליצחק
	<b>יהושע</b>		כד, מז	36	בן נחור
כן באו אלי	ב, ד	8	כו, כח	71	ראו ראינו
	<b>שופטים</b>		כט, יט	75	לאיש
כזה וכזה	יח, ד	70	ל, טז	68	שכור שכרתיך
לאסף	כ, י	76	לז, כה	64	ארחות ישמעאלים
	<b>שמואל א'</b>		לח, ט	59	לבלתי נתן זרע
נס ישראל	ד, יז	62	מא, ה	85	שבלים
כי אין לה' מעצור	יד, ו	58	מג, ו	76	לאיש
וידעו	יז, מז	103	מג, יד	112	יתן
בן ישי	כ, כז	16	מט, ז	97	ביעקב
וימלט בן אחד	כב, כ	21	מט, כב	22	פרת
והוא בן בליעל	כה, יז	17	<b>שמות</b>		
בן נר	כו, ה	36	ד, י	80	דברים
מיום נפלו	כט, ג	60	ו, ל	113	שמע
	<b>שמואל ב'</b>		ט, לה	98	ביד משה
אחרי נפלו	א, י	60	יד, יא	79	קברים
ומשוח מלך	ג, לט	66	יט, יג	96	יירה
והוא גם בן חיל	יז, י	17	כב, כב	71	שמע אשמע
	<b>מלכים א'</b>		כג, ו	4	לא חטה משפט
בנה בניתי	ח, יג	70	כג, יד	80	רגלים
קבור בו	יג, לא	69	כד, ה	99	שלמים
(ויקץ ?)	יח, כז	97	כו, ט	79	קלעים
	<b>מלכים ב'</b>		לג, יא	22	בן נון
ויראו	ו, כ	103	ויקרא		
קדשיו	יב, יט	82	א, ה	15	בן הבקר
ואת משקלת בית	כא, יג	59	יד, ד	88	צפרים
	<b>ישעיהו</b>		כב, כד	65	וכרות
צאת בנות ציון(?)	ד, ד	60	כד, י	15	בן הישראלית
וראו ראה	ו, ט	71	<b>במדבר</b>		
בן יברכיהו	ח, ב	16	א, כא	3	למטה ראוכן
ליום פקדה	י, ג	109	ה, י	82	קדשיו
רנה	יד, ז	101	ו, ט	1	את כל עדת בני ישראל
			ז, טו	14	מטה בני
			טז, א	17	בן יצהר בן קהת
			יז, יז	2	מטה מטה לבית

יח, ד	88:	אשקוטה	כה, כא	57:	תם וישר
כא, יג	63:	ארחות דדנים	כו, ה	63:	פעלת ה'
כה, ח	61:	בלע המות	נא, ז	11:	הן אמת
כב, יז	59:	תדקה למשקלת	סו, ו	108:	הפך ים ליבשה
כט, כד	101:	בינה	פז, ד	98:	לידעי
ס, כב	76:	לאלף	פח, ט, יט	98:	מידעי
סא, ז	64:	שמחת	קי, ב	4:	מטה עוך
סה, יח	101:	גילה	קמא, ד	65:	לדבר
<b>ירמיהו</b>					
ד, א	70:	ולא תנוד	ב, ז	57:	להלכי תם
ה, כו	68:	ישור כשך יקושים	י, טז	63:	פעלת צדיק
ו, כט	68:	צרף צרוף	יא, יט	7:	כן צדקה לחיים
טז, ה	70:	ואל תנד להם	יג, יג	75:	לדבר
כב, יד	65:	ומשוח בששר	כג, א	24:	בין תבין
ל, כא	94:	ומשלו	כג, ז	9:	כי כמו שער בנפשו כן הוא
לב, יט	84:	ואשקלה	כה, כח	58:	אשר אין מעצר לרוחו
מח, יט	62:	שאלי נס	ל, א	22:	בן יקה
מט, כח	93:	קומו עלי אל קדר ושדדו	ל, כ	7:	כן דרך אשה
<b>יחזקאל</b>					
ד, יב	60:	צאת ציון	לא, ד	66:	אל למלכים למואל
טז, ג	67:	מכרתין	<b>איוב</b>		
יח, י	20:	בן פריץ	ד, ו	57:	ותם דרכיך
כא, לה	67:	בארץ מכרותיך	ה, כז	8:	הנה זאת חקרנוה כן היא
כח, ט	64:	האמר תאמר	ח, יט	12:	הן הוא
לב, יב	94:	ושדדו את גאון מצרים	ח, כ	13:	הן אל לא ימאס
<b>הושע</b>					
ז, יד	96:	יילילו	יב, טו	97:	ויבשו
יג, יב	70:	צרו עון אפרים	יז, א	79:	קברים
<b>יונה</b>					
ד, י	23:	שבן לילה היה ובן לילה	כד, כא	97:	ייטיב
<b>מיכה</b>					
ב, ז	65:	האמור בית יעקב	כו, יד	12:	הן אלה
<b>זכריה</b>					
ד, יב	92:	מה שתי שבלי	לא, לה	12:	הן תוי
<b>מלאכי</b>					
ג, ה	6:	ומטי גר	לג, ו	11:	הן אני כפיך
<b>תהלים</b>					
יב, ז	69:	כסף צרוף	לג, י	11:	הן תנואות
טז, יא	64:	שמחות	לג, יב	12:	הן זאת לא צדקת
יז, ד	63:	לפעלות אדם	לג, כז	67:	שר על אנשים
<b>קהלת</b>					
ב, כ	57:	ליאש	לג, כט	13:	הן כל אלה
<b>איכה</b>					
כ, ב	61:	בלע ה'	מא, כו	1:	את כל גבה יראה
<b>שיר השירים</b>					
ד, ה	61:	תאומי צביה	<b>איוב</b>		
ז, ד	61:	תאמי צביה	ד, ו	57:	ותם דרכיך
<b>איכה</b>					
כ, ב	61:	בלע ה'	ה, כז	8:	הנה זאת חקרנוה כן היא
<b>קהלת</b>					
ב, כ	57:	ליאש	ח, יט	12:	הן הוא
<b>שיר השירים</b>					
ד, ה	61:	תאומי צביה	ח, כ	13:	הן אל לא ימאס
ז, ד	61:	תאמי צביה	יב, טו	97:	ויבשו
<b>איכה</b>					
כ, ב	61:	בלע ה'	יז, א	79:	קברים
<b>קהלת</b>					
ב, כ	57:	ליאש	כד, כא	97:	ייטיב
<b>שיר השירים</b>					
ד, ה	61:	תאומי צביה	כו, יד	12:	הן אלה
ז, ד	61:	תאמי צביה	לא, לה	12:	הן תוי
<b>איכה</b>					
כ, ב	61:	בלע ה'	לג, ו	11:	הן אני כפיך
<b>קהלת</b>					
ב, כ	57:	ליאש	לג, י	11:	הן תנואות
<b>שיר השירים</b>					
ד, ה	61:	תאומי צביה	לג, יב	12:	הן זאת לא צדקת
ז, ד	61:	תאמי צביה	לג, כז	67:	שר על אנשים
<b>איכה</b>					
כ, ב	61:	בלע ה'	לג, כט	13:	הן כל אלה
<b>קהלת</b>					
ב, כ	57:	ליאש	מא, כו	1:	את כל גבה יראה



ו, ג	80:	ושנים	דברי הימים א'
אסתר			ז, כז 37:
ב, ה	16:	בן יאיר בן שמע	יא, יג 62:
			כד, כ 105:
			כז, ל 105:
דניאל			
א, יב	61:	נס נא	דברי הימים ב'
ב, יב	62:	בנס וקצף	כט, לג 82:
ד, יא	93:	וצפריה מן ענפיהי	
ד, ל	92:	וטפרוהי כצפרין	משנה
ה, ה	62:	פס ידא	עירובין א, ח 97:
י, א	25:	ובין את הדבר	סוטה ט, ט 40-54:
עזרא			ערכין ט, ו 95:
ח, כה	85:	ואשקלה להם	פסחים א, מ 95:
ח, כז	65:	וכרות עמו הברית	
נחמיה			
ו, יג	68:	למען שכור	
ט, ח	65:	וכרות עמו הברית	

## מפתח הדיוגמאות

אורחות — ארחת 63	י"י 108	צואת — צאת 60
אי 107	ליל, ליליל 96	צרוף — צרוף 68 — 69
איש 107 — 76	יצחק, ליצחק 97 — 103	צור — צור 69 — 70
איש, לאיש	יקץ, ויקץ 97	צפרים — צפרים 88, 92
אלף, לאלף 76	ירא, ויראו 103	צפרים — צפורין 92
אמור — אמור 64	ירה, יירה 96	קברים 79
את — את 1	כן — כן 6 — 9	קדשים — קדשים 82, 90
בי 107	כרת, וכרות 65	קבור — קבור 69
בינה 101	לי 107	קלעים 79, 83
בלע — בלע 61	מואל, למואל 66	קראי — קראי הע' 47
בנה — בניתי 70	מות, ואמותהו הע' 48	ראה — ראו 71
ברכה 79	מטה — מטה 2 — 6	רגלים 80
גדילים 80	מי 108	רינה 101
גילה 101	מידעי 98	שור, ישור 67
דבר, לדבר 75	מכורות — מכרתין 67	שבלים — שכלי 85, 92
דברים 80	מעצור — מעצר 58	שלושים 99
די 107	משקלה — משקלה 58 — 59	שלמים 99
הן — הן 10 — 13	משוח — משוח 65 — 66	שנה, ושנים 80
זה, כזה 70	נוד, תנוד 70	שקט, אשקטה 88
יאש, ליאש 97	נטה, חטה 4 — 5	שקל, אשקלה 85
יבש, ויבשו 103, 97	נס — נס 61 — 62	שכור — שכור 69
יבשה, ליבשה 108, 96	נתון — נתון 59	שמחות — שמחת 64
ידע, וידעו 103	נפלו נפלו 60	תואמי — תאמי 61
ידע, לידעי 98	פס — פס 62	תום — תום 57
יטיב, ייטיב 97	פעלות — פעלת 63	

## מפתח המונחים

נקטחין 111	כת'רה 73	אג'אזה 111
נקט 101, 88	כ'לף, יכ'אלף 87, 85	אחזע 86, 79
מוקטין 88	כנא 31	אמר 53
סלב 72	כלל 85	אסמ אסמא 35, 28, 18
ספר, אספאר, ג' אלאספאר 2-1	כ'פין 74	אציאפא 13
עטף, אנעטאף 73	אללגה אל קדימה 52	אחינין 6
ערס 71	לחן 20, 19, 15, 9, 7	אלבי 55
פן 31	לתק 107, 98, 90, 18	באב 13
פעל, אפעאל 73	אלחק 104	אלג' 55
פצל, אנפעל 20, 14	לפצה 34	גלט 89
פראד 71, 64, 30	לוק, מלאזק 35	ג'מלה 64
פתח 91, 89, 79	לצק, מלאצק 78	דליל 34
פתחה צגירה 55	מארכה 43, ועי' מרכא	ח'ד, ח'ודה 36
צ'יף, אצי'ף 9	מד, ימד 45	ואחדה (חורק) 101, 100
אצי'אף 11, 5, 3	מיז 46	וסט 105
צואב 110	מיל 4	וצל, אצ'צל 20
ציגט 34	מלא 26	וצף 72
צורה 107	מסתאנפה 112	ומאן 23
צפה 94, 24, 18	מסתעמלה 52	חמל, יחמל 32
קאים בר'אתה 19	מעני, מעאני 70, 50	חרף 96, 28, 19, 7
קול, יקאל 111, 106, 105, 99, 82	מצ'אף, גיר מצ'אף 14, 10, 5, 2	חריף 31
קול, קיל 79	מצ'והה, מצ'והאת 107, 72, 50, 34	אחרף 91, 86
קמץ 87	112	חרפין 29
קמץ צגירה 55	מרכה 111 ועי' מארכא	טול, טול פי 43
קמץ 87	משנה 82, 52, 40	יא 104
שבא פתח 86	נגמה 50	יח 107, 105, 96
שבא באלקמץ 90	נוע 22	כלמה 105, 90, 78, 13, 9
שבא, שוא 102, 96, 77, 74, 110, 105	נעת 72	כלאם אל אסחעמאל 83
שוא וקמץ 88	נצב 74	כ'רג' 104, 103, 35, 34, 32, 28
שרט 89, 88, 84	נצבה 36	כ'רג' ב 27
חלקיב 31, 30	נקט, ינקט 110, 106, 102, 100	כ'רג' ען 89, 23
תפסיר 50	נקטה, נוקטה 106, 27	כ'רג' עלי 84

[סמוך להדפסת החוברת נפטר המחבר, ולא היה בידו לראות הגהה נוספת של המאמר, והעורך קראה במקומו.]

יום פטירת המחבר ז"ל — י"א בסינך ה'תשמ"ג. — תנצב"ה.]

## בשולי ספר בן־סירא

לזכר מורי ורבי,  
פרופ' א"ש רוזנטל ז"ל.

ספר בן־סירא נגנו, אולם השימוש בו לא פסק מאות שנים. מצד הלשון ומצד העניין יש מקום לברוק את לשונותיו וגלגוליהן בספרות בית שני<sup>1</sup>, בספרות התלמודית<sup>2</sup>, בליטורגיה<sup>3</sup>, בפיוט<sup>4</sup>, ובדאי בעיבודים המחזרים שנתחברו בימי

\* קיצורים המשמשים במאמר:

סמנד — R. Smend, *Die Weisheit des Jesus Sirach*, Berlin 1906

סגל — מ"צ סגל, ספר בן־סירא השלם, ירושלים תשי"ג.

דין, מגילת מצדה — י' דין, מגילת בן־סירא ממצדה, ירושלים תשכ"ה.

מהדורת האקדמיה — ספר בן סירא — המקור, קונקורדנציה וניתוח אוצר המלים, ירושלים תשל"ג.

אני מודה לפרופ' י' בלאו ולפרופ' ז' בן־חיים, שבפניהם הצעתי חלק מן הפירושים שבמאמר זה, וזכיתי לעצתם.

1. ראה בינתיים: מ' ליהמן, מגילות ים המלח וכן סירא, תרביץ לט [תשל] עמ' 247–232. אמנם הפריו הרבה על המידה, לדעתי. (אין למשל, כל קשר בין הפסוק ממגילת תהלים [דף יב, שו' 18]: "רומי ורחבי ציון שבחי עליון פדך חשמח נפשי בכבודך" לבין ב"ס לו, 19 [שם עמ' 241]), [בפסוק ממגילת תהלים משתקפת הדעה שירושלים עתידה להיות "מרחבת ועולה", דעה הידועה לנו מן המדרשים: ספרי דב' פיס' א' מהד' פינקלשטיין עמ' 7; ב"ר ה', ז', מהד' תיאודור–אלבק עמ' 37 ומקבילות, ועפ"י זה יש לחקן את דברי המהדיר. J.A. Sanders, *The Psalms Scroll from Qumran (= DJD IV)* Oxford 1965, p. 89. אולם יש מקום לדון בקיום דומים, במיוחד במזמור חכמה כגון זה שאנו מוצאים במגילת תהלים דף יח (ולהשנאה בלבד הוסף גם שם, שו' 16: "כמה רחקה מרשעים, אמרה מכול ודים לדעתה" [אמרה' (ולא 'אמרתה'!) קשה. אולי פועל 'אמרה' (לשון גובה או פיוצא בזה) יהיה מקביל ל'רחקה'!] — השוה בן־סירא טו, 8: רחוקה היא מלצים [יוני: מזודן] ואנשי כוב לא יזכרוה"). והש' גם, למשל, דידאכה ד', 5–לב"ס ד', 31]

2. ראה: S. Lieberman, B.S. à la lumière du Yerouchalmi, *REJ* XC VII [1934] p. 50–57. ומה שלימדנו עתה א"ש רוזנטל, זכרו לברכה, בתוך מאמרו של ד' רוזנטל, ייבדל לחיים, העומד להידפס בספר זילגמן. ועיין בנספח. להשתלשלות נוסח ב"ס המצוטט בתלמוד מעניינים דבריו של ע' פליישר, ביקורת ופרשנות יא–יב [תשל"ח] המנסה למצוא נוסח מורחב של ספר בן־סירא, שהיה קיים (בחלקו) כבר לפני חכמי התלמוד, ביסוד הפרפרזה המחזרות שפרסם. אולם לדעתי צ"ע אם אין נוסח זה מורחב ע"פ י' התלמוד (והשוה גיליון כ"י ב מ, 24). להשפעה של נוסח התלמוד על פרפרוזות אלה — עיין ח' שירמן (להלן הערה 5) עמ' 438: "מתרחץ משרץ ושב ונגע בגויתו" — גרס 'שרץ' במקום 'מח' שבבן־סירא (לד, 30) בהשפעת תענית טז ע"א. ולעניין 'קטע פליישר' — עיין עוד להלן הע' 47; ועי' בנספח. 3. כך, למשל, העיר מ"צ סגל על דמיון ב"ס מד, 20: "בבשרו כרת לו חוק" (על

הביניים על פי ספר זה<sup>5</sup>.

אברהם, עפ"י ברא' יז, יג) לברכת המילה: "אשר קדש יידי מבטן // וחק בשאר ו / שם / וצאצאיו חתם באות (ברית קודש) // על-כן (בשכר זאת) אל-חי חלקנו / להציל יידיות שארנו משחת". (תוס' ברכות פ"ו (פ"ז) הי"ג ומק'). מפאן מסתבר שה'ידי' בתחילת ברכה זו — שאיננה אלא אחד הפיוטים הראשונים הידועים לנו, מצד המשקל ועומס הלשון הספרותית! — הוא אברהם. [נראה לי, שיש לפרש את הברכה עפ"י ברא' יז: "על כן אל חי חלקנו" — משפט שמני = "להיות לך לאלהים ולזרעך אחרין" (ברא' יז, ז). "להציל יידיות שארנו משחת" = "ונכרתה הנפש ההיא מעמיה" (שם, יד). והשוה כיו"ב בס' היובלים פ' טז: "לא מבני הברית הוא . . . כי אם מבני האבדן כי מאת ה' כי לאבד ולהשמיד מעל הארץ" (פס' 26) מפני "שב־ישראל לא המשיל כל מלאך וכל רוח כי הוא לבדו שופטם" (פס' 32) וע"ש. גם במגילות מדבר יהודה לעתים "אין שחת אלא לשון השחתה וכן תרגמו לפעמים השבעים" (י' ליכט, מגילת הסרכים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 98 [חדק: "לשחת עולמים" (סרך היחד ד', 12) = "כלת עולמים" (שם ב', 15)]. שחת = פרת, אבדון (ועיין ספרא אמור פרק יד, ד) ובניגוד ל"אל חי" בצלע הקודמת. לצירוף "יידיות (רומז ל"נפש" — עפ"י "יידיות נפשי שפיר" יב, ז) שארנו (= וקִשְׁרָנו) משחת" — הש' ב"ס נא, 2: "חשכת בשרי משחת". [מורי פרופ' פלוסר מעיר לי (בע"פ) על מעשי השליחים ב', 31, רצ"ע].

והשוה פל זה פנגד מ"ש ד' פלוסר וש' ספרא, מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון מוגשים לש"א ליונסטם, ירושלים, תשל"ח, עמ' 329–336. (ולפי האמור כאן יש אולי לפרש אחרת גם את ראש הברכה. והשוה ספר יראים, וילנה 1892, סי' תב, רכו ע"א שמפרש את פיוטנו: "כל הצדיקים נועדים ומקודשים קודם לידתם" — והש' ב"ס א, 14).

4. על ב"ס ופיוטי העבודה הקדומים (ובראשם "אתה כוננת" האנונימי) עיין C. Roth, JBL LXXI (1952), p. 177–178. פפי שציין רות, הדמיון המזכיר הוא: "זכרת ברית לתמים בדורו ובעבורו שמת לעולם שארית" (בפיוט) = "נח צדיק נמצא תמים . . . בעבורו היה (ביוני נוסף: לעולם) שארית". (ב"ס מד, 17). עכשיו נוכל להרהר אם לא פירש-עצבד הפייטן פמה מחרוזות מב"ס לפי הבנתו שלו. כך, למשל, בפיוט: "נתת לו שנים עשר שבטים . . . שמת על לוי חן וחסד ומכל אחיו כתר לו עטרת" = "ויציבהו לשבטים לחלק שנים עשר ויוצא ממנו איש (ביוני נוסף: חסד) מוצא חן בעיני כל חי" (מד, 22) וכבר נתחבטו מיהו 'איש' זה. שמא פירשו הפייטן על לוי? ולפסוק הבא בפיוט הש' ב"ס מה, 6 בנוסח הגניזה ובתרגומים. אפשר להצביע על דמיון בין ב"ס לר, 27–28 (להלן: נוסח מוגה — מצד שמאל) לבין הקידוש המפויט 'אשר ברא יין עסיס' שנתפרסם ע"י נ' וידר, סיני כ [תשז] עמ' מג–מח (להלן מצד ימין):

והוא (היין) רפואה לכל שותיו /	כמו (כמי[ם]) חיים היין לאנוש /
למי שישתהו בטעם ובדעת /	אם ישתהו כמתכונתו.
הוא שמחת לב ששון /	שמחת לב ששון ועדוי /
ורב גילה לשותים אותו /	יין נשתה בעתו וראי.
הוא אלהינו יצרו מאו /	חיי מה לחסר תירוש /
להתענג במעשים פוננו [כך!] מראש	והוא לגיל נחלק מראש.

רפואה = פמי חיים [ושמא: סמי חיים]. השוה גם מש"כ מורי פרופ' ש' אברמסון, ענינות בספרות הגאונים, ירושלים, תשל"ד, עמ' 41–43.

5. ח' שירמן, שירים חדשים מן הגניזה, ירושלים, תשכ"ו, עמ' 436–439 (חקן שם עמ' 439).

438 הע' לש' 6: ההקבלה מילולית לב"ס לא, [2=סגל לד, יא] לפי נוסח הסורי, כדרכו של קטע זה; עמ' 439 ש' 27: "צ"ל "כל אונות"?: הע' לש' 28 "אונות" נראה יותר לשון צער (והשוה שם עמ' 436 ש' 11; פליישר — ר' להלן — עמ' 51 חרוז 11); ש' 32 — "צ"ל יבצר. יש לציין שם עמ' 14/438: "כוזיח בניו לשדים ועוילים" = "זוכה בן לפני אביר" [ב"ס לא, 24] אבל גרס אולי אחרת במלה האחרונה [אליל? אבן? — והשוה תה' קו, לו; דב' לב, יז]. ע' פליישר, ביקורת ופרשנות יא-יב [תשל"ח], עמ' 48-54 — מקטע זה אנו למדים שנוסח הפרפרזה קרוב מאוד לנוסח ב. (לפי זה נוכל להשלים בקרחת כ"ב במקומות שלא היו בטוחים: לט, 28 (=חרוז 4) לנקם נוצרו; לט, 30 (=ח' 5) רשעים; מב, 11 (=ח' 16) קנה]לח. שם עמ' 51 יש לתקן דברי ע' פליישר בהערה 90 ולציין לפסוק אחר: לט, 17. אם כן, אין כאן סטייה מנוסח הגניזה. על חרוז 15, שגם בו דימה פליישר למצוא נוסח אחר עיין להלן הע' 66.

[בשעת ההגהה: לאחר עיון בתצולם המקור, ראוי לתקן בהודמנות זו כמה תיקונים בפרסומו הנ"ל של שירמן (הניקוד הנתון להלן עפ"י כה"י): שם עמ' 438, ש' 9: "נתנ[ני]" השני חסר; ש' 10: "הַעֲלִים חֶפֶץ"; ש' 11: "החביאני בְּצִלּוֹ וַיְשׁוּעָתוֹ"; ש' 15: כנראה "ולא תִּסְתַּבֵּל" נִפְשׁוֹת לִקְבֻלָּה"; ש' 16: "ושב ונגע בְּגִתּוֹ / מה הועילו רחיצתו וקְשִׁיפּוֹתוֹ"; ש' 17: "... הַכְּפִיל ] ואשמתו — מה" (=מה יועיל בתעניתו?); עמ' 439, ש' 18: "[בְּתִלְתֵּל] וְעַמָּךְ" ... [בְּשִׁקָּךְ] (הניקוד ברור בכה"י) [והשוה לו, 16: "ריתנחלור"]; ש' 26: "רפה טובת יְרוּשָׁה"; ש' 27: כתוב בברור 'כל אוכל, כפי ששיערחי לעיל; ש' 31: "ראשית קְנִיין" (?); ש' 32: מנוקד באמת יבצר (נגד הערתי לעיל). עיון בשר 31 בכה"י יש בו עניין: "ראשית קניין" (?) קנה אשה כשירה / תהיה לך כחומה בצורה ועזרה". בין השיטין מעל חיבת 'כחומה' רשום: עינר] (ואינו מנוקד) — פלומר רזמו לגרסת גיל' כ"ב בבן-סירא: "עיר מבצר ועמוד משען", בעוד החרוז ("ועזרה") רזמו לכאורה לגרסה "עזר ומבצר"? ואולם קריאתה של חיבת "ועזרה" איננה בטוחה כלל (עיין בהע' שירמן), ונראה שנמחקה כאן מלה קודמת. לאחר התבוננות נראה לי קרוב לודאי שהמלה שנמחקה הסתימה ב-"שָׁה" (הנקודה לסימון ש"י"מניתי ניכרת). ואם כן הוא, הרי התבונן פותב כה"י לחרוז בחיבת "אשה", ומאחר שהוסיף "כשרה", צריך היה לשנות את החרוז. ואם כך — פנראה הפותב הוא-הוא מחבר הפרפרזה, העושה בחירותו כבתוך שלו. ונפקא מינה להערכת גיליונותיו — ראה להלן סוף הע' 47 ולעיל הע' 2.

אכן כאמור, דרכו של קטע זה שהיא קרוב מאוד לסורי גם במקומות הנחשבים לשיבוש בסורי. כך לא, 7 (=לד, ז): "ויכשלו בהליכתם עד מות". (ש' 2) = סורי: "ואתחקלו בשביליהון". וכן הפסוק הבא: "מקום שאין חטא אלהים רוצה בו" (ש' 3) = לא, 8 לפי הסורי "באתרא דלית בה חטאה רעא אלהא". ('מקום' = 'באתרא' בודאי תוספת פירוש. ואולי אף 'רעא אלהא' פירוש של 'תכלה תורה' (אלהה?); ר' שמ"ב יג, לט) ובכמה מקרים היה לבעלי-דין לטעון שהנוסח העברי פאן תלוי בסורי. כך "רב מזימות עם עושר / ישיג כל תאוה וכושר". (ש' 5) = לא, 9: "גברא חכימא נבקא סגיד ודכשר כלמדס בצא" (קרא: "דְּקָא ... מצא!"; "כל אלה וכפליהם עשה עמי בצוקים / וכהנה רבות תאית לצדיקים" (ש' 12) = לא, 20 (=לד, יח) רק בנוסח הסורי: "הלין כלהין אעפא על זדיקא נא תיין"! אולם פנגד אלה, רפים גם המקומות, שבהם הנוסח שלפני הפרפרזה שונה מן הסורי אם במעט (מלים הקרובות יותר לניסוח בינייני) ואם בהרבה (ראה ש' 4, 11 ועוד). חשיבות הדבר — דוקא בשל קרבתה של הפרפרזה לכ"ב בקטעים אחרים! ונעיר גם על ש' 13: "לא ירצה אל פעולת חומסים / ולא בפעולת זדים ופריצים". "פְּעֻלָּת" = "בְּעֻלָּת" בנוסח המקורי של בן-סירא

מצד הלשון — שפן דומה שאפשר למצוא בספר בן-סירא מלים בהוראות יחידאיות<sup>6</sup> או כמעט יחידאיות, המאירות לפעמים אף ממצאים אחרים באור חדש<sup>7</sup>, ויש שנמצא בספר זה מקורה הראשון של מלה — לעתים קרובות בצורה או בהקשר מאלפים. וסמוך לכאן לעתים: העניין, כגון שמניסוחו של פסוק בב"ס אנו למדים על נוסחו או על הַבְּנִיתוֹ במקרא<sup>8</sup>, או על גלגולה של תפיסה.

(לא, 23). והשוה בהערתנו להלן מב, 13–14 על נוסח הפרפרזה "מחברת" = "מחפרת". שר 15: "כת רשעים לא תישר אכלה ולא תיטן" [נפשות לקבלה] "עי' לעיל) — צ"ל: "פח"? — כנראה הרחבה של הפרפרזה בכיוון אחר מאשר במקור. וצ"ע.

6. עיין ז' בן-חיים, מתוך ערכי בן-סירא, לשוננו לו [תשל"ג] עמ' 215–217.

7. כגון הוראת 'דאג' (ל') = טיפל (ב), המצויה בב"ס לה, 1: "דאג להם (ἀνθρώπων) ('חשש') למשמעות זו בפסוק: "הדואג לעמו (ὁ φροντίζων τοῦ λαοῦ) מחתף" וכו' (נ, 4). וכבר עמדו על הוראה זו ואף הובאה במילון בן-יהודה. ואעפ"כ נבזק בפירוש הוראה זו באיגרות בר-פוסבה י' קוטשר ז"ל, לשוננו כו [תשכ"ב], עמ' 9. [הש' עכשיו ש' שרביט, נוסחאותיה ולשונה של מסכת אבות, דיסרטאציה (אוניברסיטת בר-אילן) תשל"ו, עמ' 32 והע' 37–38]. והש' להלן בהערה ל-מב, 11–12. [שינוי כזה במשמעות כבר קיים אולי במקרא: "הנה חרדת אלינו את כל החרדה הזאת" (מל"ב ד, יג) כלומר: הטרחת עצמך לדאוג לצרכינו — ועיין בת"י ובמפרשינו הקדומים].

8. מפורסמת תרומת הפסוק "כופר ונעלם ממי לקחתיו" (מו, 19) לנוסח בשמ"א יב, ג. בן-סירא י, 27: "טוב עובד ויותר הון ממחכבד וחסר מזון" (כצ"ל). — עש"י, כמובן (וכפי שציינו המפרשים) עפ"י משלי יב, ט: "טוב נקלה וְעָקֹד לוֹ ממחכבד וחסר לחם". כ"י אחד: "ועובד" (BH). תרגום הע"י: δουλεύων ἑαυτῷ. פשיטתא: דמשמש נפשה [אבל תרגום: ועבדי אית ליה]. והשוה פירוש רש"י: "נקלה בעיניו ונעשה עבד לעצמו". הפסוק בב"ס הוא כנראה העדות הקדומה ביותר אם לנוסח אם להבנה זו במשלי. והשוה עוד ב"ס לו, 7–1, מכאן למד D. Flusser, JSS XXIII [1978], p. 291–297. T. Muraoka, (ועוד קודם, D. Flusser, HTR LXI [1968], p. 115) על פירוש הפסוק "ואהבת לרעך כמוך" (ויק' יט, יח) = 'רעך אשר כמוך'. [והשוה עכשיו תרגום נאופיטי לפסוק (מהד' Diez-Macho, מדריד, 1971, עמ' 131) שגורס בגיליון: "ותרחמן לרחמכון דכוותכון". אגב, לראשונה טקסט היכול להתפרש כמצוה לאדם לאהוב את אלוהיו דוקא, והש' מתי ה, 43. אעפ"כ מסופקני אם סיפא של פס' 43 שם מגוף הדרשה, ואכמ"ל]. ועוד כאלה.

[אולי מן הראוי לציין עוד מקום אחד, שצריך עיון מן הבחינה הזאת: ב"ס לא, 21–לב, 26 מדגיש, שאין תועלת בקרבנות, בצום ובתפילה, אם אין אדם מקיים את מצוותיו של הקב"ה בלב שלם (ההדגשה במיוחד על 'זבח מעשק' — לא, 21; לב, 14 —] חזרה לקישור ולפיתוח חדש של הרעיונות — אמצעי ספרותי מצוי בב"ס, השוה למשל לא, 4; לא, 8]: "נוצר תורה — מרבה קרבן (סורי: פולחנא — 'עבודה!'), זוכה שלמים — שומר מצוה, גומל חסד — מקריב סולת, ועושה צדקה — זוכה תודה. רצון ה' — סור מרע, וסליחה — סור מעול". [ממש 'תורה — עבודה — גמילות חסדים' פלשון בן דורו של ב"ס, שמעון הצדיק, באבות פ"א מ"ב!] ומיד אחר כך: "אל תראה פני אלהים ריקם, כי כל אלה בעבור מצוה, קרבן צדיק ידשן מזבח וריח ניחוחו לפני ה' מנחת איש צדיק תרצה, ואזכרתה לא תשכח" (לב, פס' 1–9 בתרגום מן היוניות). הפס' הבאים (פס' 10–13) אוהרה לתת תרומות ומעשרות בשמחה ובטוב-עין. הפסוק "אל תראה פני ה' ריקם,

כאן נעיר בקצרה על כמה נקודות, בעיקרן לשוניות, אגב עיין בספר קדום זה.

ג. 11: כבוד איש כבוד אביו, ומרבה חטא מקלל אמו.  
'מקלל' כאן = מבזה (השוה לפס' 10: "אל תתכבד בקלון אביך"). זהו משחק מלים על פסוק 9: "ברכת אב... וקללת אם". והשוה גם להלן פסוק 16: משמעות זו של "מקלל" מצויה אף בלשון חכמים<sup>9</sup>. ואף מצויה כמה פעמים בב"ס: כך, כנראה, במקורו של הסוּרִי-לֵא, 30 והשוה גם בפרפרזה ל-כב, 22: "הוצאת סוד חרפה גדולה, ומכת סתר תביא קללה"<sup>10</sup>. ונראה שפך היה במקור שלפניה. אף ישו — כמו 'תרגום הקטעים' — מבין את "מקלל אביו ואמו מות ימח" (שם' כא, יג) ומקביליו פאנטיזה ל"כבד את אביך ואת אמך". (עיין מרקוס י, 10 ואילך<sup>11</sup>). שם מובנה של זו: אי הטיפול באב ובאם (והרי: "כבד את אביך ואת אמך" — במאכל ובמשתה ובכסות נקייה)<sup>12</sup>.

כי כל אלה בעבור מצוה" נראה קשה במקומו זה, אולם שמה ואולי אפשר ליתחו עניין אצל תרגום יונתן לדב' טז, טז: "וליתכון רשאיין למתחמא קדם ה' אלהיכון ריקנין מכל מצוותא" (וכי"ב בכ"י נאופיטי שם ובשם' לד, כ; ובגיליון כה"י בשם' כג, טו). אם כך אין גם בן-סירא "ריקם" שבתורה, מיבן הפסוק הזה פסיפוס לכל העניין: אל תראה פני אלהים ריק (ממצוות), כי כל מה שנמנה למעלה ("נוצר תורה" וכו' וסיפומ: "סור מרע" וכו') הם מצוות, ובהם תתראה אל ה'. ואם כך הוא — הרי לבד מן החשיבות שיש לדבר הזה כזאת המובלעת בספר קדום פסוקי ישיעניי בדברים אף לפירושו של תרגום יונתן (ראה מש"כ ש' אברמסון, סיני עד [תשל"ד], עמ' יב, פנגד דברי ש' ליברמן, תוספתא פפשוטה, חגיגה, עמ' 1279). ("בעבור מצוה" בב"ס נראה שמשמעותו כללית — הש' כט, 9. "מצוה" = צדקה משתקף כנראה רק בנוסח הסורי הנוסף לב"ס ז, 10; והש' גם לה, 23). ראה גם ב"ס שם, פס' 11-12: "בכל מעשיך האר פנים... תן לו כמתנתו לך בטוב עין ובהשגת יד" — והש' דב' טז, טו-יז: "פי יברכך ה' אלהיך בכל תבואתך ובכל מעשי ידיך והיית אף שמח... איש פמתנת ידו פברפת ה' אלהיך אשר נתן לך". ויש עניין בפרשנות הפסוקים של בן-סירא כאן. על בן-סירא והמקרא בכלל עיין כבר Schechter-C. Taylor, *The Wisdom of Ben Sira*, Cambridge 1898, pp. 26-27; 30-31.

9. למשל: "כל המקלל את חברו לשם שמים סופו לצאת ממנו בכבוד" — וכל המכבד את חברו שלא לשם סופו לצאת ממנו בקלון" ('מקלל' ו'קלון' זה על יד זה, כבמקומנו). — אדר"נ מהד' שכטר, וינה תרמ"ז, נ"ב פלי"ד עמ' 76. וראה גם מכילתא דר"י, יתרו, מהד' הורוויץ-רבין, עמ' 234, שר' 8; ור' היגער, מסכתות דרך ארץ, עמ' 81, 119. [ור' לשוננו מזו [תשמ"ג] עמ' 23 הע' 24].

10. שירמן שם (הערה 5), עמ' 437.

11. ומש"כ בזה, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ב [תשמ"ב], עמ' 14 הע' 30. ולתרגום זה השוה עוד תרגום נאופיטי לויק' כ, ט והשוה גם נוסחאות התרגום השומרוני לשמות שם (מהד' א' טל, תל-אביב תש"ם, עמ' 308): מקלל, מזל, מלוט.

12. מכילתא דר' ישמעאל, יתרו, עמ' 231.

ומפאן לפסוק 16 — בנוסח כ"י ג המקורי, לפי כל הסימנים<sup>13</sup>: "כמגדף  
העוזב<sup>14</sup> אביו וזעם אל יסחוב<sup>15</sup> אמו".  
סופו של פסוק זה סתום. סגל<sup>16</sup> הציע לפרש 'יסחוב' = 'יסחוף', במובן 'יצער,  
יבוה'. אולם פירוש זה נראה דחוק. ביוני: מכעים<sup>15</sup>. ושמא לפנינו סחב = צחב (מִצְבָּה  
בערבית), שעל מקורו עמד ז' בן-חיים לפני שנים<sup>17</sup>, ומובנו באמת: לצער, לענות,  
להכעיס<sup>18</sup>. אמנם יש לציין ש'יצהיב' (!) במובן זה מופיע בב"ס י, 10, ושם מתורגם  
ביונית σκῶπτει.

י, 14: כסא גאים הפך אלהים, ויושב עניים תחתם.  
יש כאן עוד גלגול נסתר של הקללה הנמרצת, הידועה עוד מאוגרית ומפחובת  
אחירם, "תהתפך כסא מלכה", שפבר עמדו על גלגוליה במקרא ובתלמוד<sup>19</sup>. אולם

13. עיין מ"צ סגל, דפים חדשים מספר בן-סירא, תרפיץ כט [תש"כ], עמ' 320.  
14. כ"י א: בזה. יוני: ὁ ἐγκαταλιπὼν (=ג) סורי: מן דשאט לאבוהי. אם לא נבין  
'עזב' = 'עצב' (פדרך שהבין — או גרס — היוני בפס' 12 לעיל: אל תעזבוהו — μὴ λυτήσῃς  
וראה בהערות סגל לשם).  
15. כ"י א: מקלל. יוני: προγοιζων. סורי: מן דמצער.  
16. שם (הע' 13 לעיל).  
17. ז' בן-חיים, חקרי מלים, תרפיץ יב [תש"א], עמ' 75–77. ועיין מ' מורשת, לקסיקון  
הפועל שנתחדש בלשון התנאים, רמת-גן תשמ"א, עמ' 302, 304.  
18. חילופי צ < ס מצויים בל"ח פה ושם. (ויש שאוחז פועל בא בשתי צורותיו בכ"י  
אחד במקומות סמוכים: תוספתא שביעית פ"א ה"א [מהד' ליברמן עמ' 168] בכ"י ע:  
'מקווצין'; שם פ"ג ה"ז [עמ' 176]: 'מקוסין', ועיין תוספתא פשוטה, זרעים, עמ' 515).  
[ובמיוחד אפשר להבינו כ א, נ, כ"תריק" הערבי, בקרבת ה"ח' (עיין למשל י' בלאו, דקדוק  
הערבית היהודית, ירושלים, תשכ"ב, עמ' 36–37), כפי שהעירני בטובו פרופ' בלאו]. גם  
בערבית מצוי שורש משני سخب [=מִצְבָּה (עיין לסאן אלערב בערך זה). וראה: ח' ילון, פרקי  
לשון, עמ' 414 הע' 10 על חילופי צ–ס. מ' סוקולוף, לשוננו לג [תשכ"ט], עמ' 31.  
[צ < ס, השגור יותר, ראה עכשיו גם בהיכלות זוטרי מהד' ר' אליאור, ירושלים תשמ"ב,  
עמ' 25, שר' 116: "וכד מצהירין מזהירין בבראין" (ח"ג, עמ' 47). ואין 'מצהירין' אלא  
'מסחרין' שבקטע גניזה שם (עמ' 39), ועפ"י זה יש למחוק את הפירוש בעמ' 67 (רמצלאין)  
פירוש שם, כמובן, נוטים!). וחלילוף ס–צ ראה גם תרגום תה' סח, טו: "ס נן גיהינם"  
(=צנן) — L. Techen, *Das Targum zu den Psalmen*, Wismar 1896, p. 28. וכ"ה  
בכמה כ"י. חילופי צט–סט (ראה סוקולוף שם) מצויים בשפע במלים ורות שאולות, ועיין  
היטב מש"כ עתה ש' ליברמן ז"ל, מחקרי לשון מוגשים לזאב בן-חיים, ירושלים תשמ"ג עמ'  
332 והש' דבריו בזה לדברי א"ש רוזנטל, לשוננו כט [תשכ"ה], עמ' 175 הע' 39, אבל זהו  
עניין לעצמו].

19. J.C. Greenfield, *Near Eastern Studies in Honour of W.F. Albright*, London, p. 254–258; א. דמסקי, לשוננו לד [תש"ל] עמ' 185–186.  
20. השוב, אויל, ג' אלון, גאון-גאים, מחקרים בתולדות ישראל כרך א', תל-אביב,  
תשכ"ז, עמ' 313–319.



כאן נקשרת קללה זו במוטיב אחר. השוה (עם פטרס) לוקס א, 52: *καθεῖλεν δύναστας ἀπὸ θρόνων καὶ ὕψωσεν ταπεινούς*.  
 ביוני מתורגם 'גאים' = *ἄρχοντες* שמא עדות ראשונה לשמוש מלה זו לעשירים ובעלי שררה?<sup>20</sup> אבל את הפסוק כפשוטו יש לפרש על גאווה ממש.  
 יא, 2: אל תהלל אדם בתוארו, ואל תתעב אדם מעזב (?) במראהו.  
 מעזב (?) — כך נוסח כ"י ב. גיליון וכן כ"י א: מכוער. קריאת המלה מעזב מסופקה. אם יש לקרוא כן הרי לפנינו ערך עזב ג' במילון בן-סירא מעזב = מכוער, כפי שהראה ילון במדרשים<sup>21</sup>. ייתכן שאין מלה זו מגוף הפסוק בב"ס (עיי' פירושים).  
 יא, 33: גור מרע כי רע יוליד, למה מום עולם תשא.  
 'מום עולם' מופיע פמונת הלכתי (= "מום קבוע") במגילת מלחמת בני אור בבני חושך (דף ז', ש' 4-6): "וכל פסח או עור או חגר או איש אשר מום עולם בבשרו או איש מנוגע בטמאת בשרו כל אלה לא ילכו אתם למלחמה... כיא מלאכי קודש עם צבאותם יחד"<sup>22</sup>. פפי שפבר צ'ינו, איסור הפניסה לבעלי מומים מטעם קדושה מקובל בפת ונמצא אף בסרך העדה דף ב', ש' 3-9 (אבל בלא שימוש פמונת זה)<sup>23</sup>. ועכשיו במגילת המקדש<sup>24</sup>. וכך יש להשלים (בעקבות ידין) אף בקטע אחר: [מקדש אדוני כ]וננו ידיכה ה' ימלוך עולם ועד הואה הבית אשר לא יבוא שמה [כל איש אשר בבשרו מום] עולם ועמוני ומואבי וממזר ובן נכר וגר (?) עד עולם<sup>25</sup>.

21. ח' ילון, קונטרסים לענייני הלשון העברית ב' [תרצ"ט] עמ' 52-55. ראה גם אבות דר"נ נו"א פ"א, ד ע"א: "עצבונך" בזמן שהאישה מתעברת פניה מכוירות ומוריות" (והש' למקורות שהביא שם) ללמד שאף שורש 'עצב' נדרש כמו 'עזב', וכבר באדר"נ. הש' סגל שם (הע' 13), עמ' 316. [ראה עכשיו: ד' בן-חיים, תרפיץ נ [תשמ"א], עמ' 202-205, שדך במשמעות זו של השורש 'עזב', ומרחקו מן 'עזב' העברי. באותו זמן הופיע מאמרו של נ"מ ברונוניק על שורש זה, בית-מקרא כז [תשמ"ב], עמ' 220-228, ובו מעיר המחבר גם על מקום זה בב"ס ומפרשו כפי שפירשנו. גם במקומות אחרים בב"ס ובספרות התלמודית הוא מדמה למצוא מובן זה של השורש 'עזב'. שוב ראיתי, שפבר הוצע לפרש כך את מקומנו. ראה: H.P. Rüger, *Text und Textform im hebräische Sirach*, Berlin, 1970, p. 2.]

22. י' ידין, מגילת מלחמת בני אור בבני חושך, ירושלים 1957, עמ' 300-302 ובמבואו עמ' 66-67.

23. וראה: י' ליכט, מגילת הסרכים (לעיל הע' 3), עמ' 264.

24. ראה: י' ידין, מגילת המקדש, פרק א', ירושלים תשל"ז, עמ' 224-225.

25. DJD V [1968], p. 174 ll. 3-4. ההשלמה שם: [עד] עולם — אבל כך יש כפילות

בטקסט. כך גם בניסיון ההשלמה הדומה של Skehan (אצל: J. Strugnell, *RQ VII* [1970], p. 221. פראוי השלים י' ידין [1959] *IEJ IX* p. 96. האם נכלל כאן, פמונת זה, פצוע דכא וכרות שפכה (דב' כג, ב)? [כך שאל פבר ליכט, מגילת הסרכים (לעיל הע' 3), עמ' 262 ושאלתו מקבלת פאן חיווק נוסף]. — שהרי מהזפרת העמוני, המואבי והממזר נראה שפירש

יב, 13–14: מה יוחן חובר נשך . . . כן קרב אל אשת (צ"ל: איש?) וזון. נכתב "מה" ותוקן: "מי". אולי היה פתוב בתחילה: "מיוחן" או "מיחן" שניתן לפרשו לכאן ולכאן<sup>26</sup>. מבנה זה אינו נדיר בב"ס: "מה יע" [לי הגויים אשר לא יאכלון ולא יר] [כן מי שיש לו עושר ואין נהנה ממנו". (ל, 19). "מה יחובר זאב אל כבש כך רשע לצדיק (וכן עשיר אל איש) נאצל<sup>27</sup> (=מא יש<sup>28</sup>) שלום צבוע אל כלב מאין (צ"ל: מאיש = מה יש!) שלום עשיר אל רש. מאכל (=מה אכל?<sup>29</sup>) ארי פראי מדבר כן מרעית עשיר דלים" (יג, 17–19). התרגומים העתיקים, ובעקבותיהם המפרשים, הבינו "מה" כאן כמלת שאלה. ובוודאי ניפרת כאן נימת השאלה הרטורית (במיוחד בפס' 18). אולם יש לנו כאן, כנראה, ראשית הפורמולה, השגורה בלשון חכמים — אך המוזרה — "מה . . . כך"<sup>30</sup>. על פי זה יתפרש פרק לח, 25–31: "מה יתחכם תומך מלמד . . . אף עושה חרש וחושב . . . אף צורף יושב על כור . . . אף יוצר יושב על מלאכתו . . . כל אלה בידיהם יאמנו ואיש במלאכתו יחכם". בדרך כלל נתפרשו פסוקים אלה כשאלה רטורית או כשלילה, כלומר: אין האיכר ושאר בעלי המלאכה יכולים להיות חכמים.

המחבר את הביטוי "לא יבוא בקהל ה'" פאיסור פניסה למקדש (ולמקומות הקודש) — ולשון זו הוא נוקט בפירוש במגילת הסרכים. ושם רמז לדבר איכה א, י: "כי ראתה גויים באו מקדשה אשר צויתה לא יבואו בקהל לך". לעניין ממזר מן הראוי להשוות לאדר"נ נ"א פרק יב, מהד' שכטר, כו ע"א: "אין ממזר נכנס לירושלים כל עיקר, שנאמר: 'וישב ממזר באשדוד'". וכנראה מדובר על לעתיד לבוא. ועיין מה שכתב ש' ליברמן, תוספתא פפושטה, נשים עמ' 971 (ד"ה ר' מאיר אומר) ומה שהביא שם. לעניין גר (דומה שפך יש לקרוא) — בידוע שאף חכמים חולקים האם גרים הם בגדר "קהל ה'" (תוספתא קידושין פ"ה ה"א [מהד' ליברמן עמ' 293] = ספרי דברים פסקא רמז ומק'). ואם כן יהא אפשר שלפנינו חלוק על ברית דמשק דף ד, שו" 3 ואילך.

26. על דרך פתיבה זו ראה י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 1217–1218. והשווה גם לעיל ו, 36: "ראה מה יבין" בסורי: "חזי מנו חכים" (=מי יבין) וכיו"ב גם ביוני. אולי בראשיתו: "ראה מי בין" שניתן לפרשו לכאן ולכאן. [ועפ"י דרך פתיבה זו דורש אולי בשיהש"ר א, ד' מ'שרים' — "מה ישרים"], ועיין גם בדברי מורי מ' בראשר, לשוננו מג [תשל"ט], עמ' 185. ור' טז, 22; לז, 8; לט, 34.

27. עיין בהערות סמנד למקום.

28. על הכתיב 'מא' ראה י"נ אפשטיין שם (הע' 26), עמ' 1247. [או שם: מ(ה) איש (=יש), הש' משלי יח, כד ר' BH שם, ועוד. וראה גם לו, 12 בכ"י ב ובגלילון]. דומה, שאין לתקן: "מה אין"]. ולכאן שייך גם הסורי, שגרס פנראה: 'מה ישלם'.

29. 'מה אכל' מקביל יפה ל'כן מרעית'. אמנם לפי הצעתו של י"א וליגמן, תרביץ כה [תשט"ז], עמ' 128, הגרסא 'מאכל' תניינית (ובמקור גרס: ציד). אבל צ"ע. בתרגומים נתפסת המלה כמלה אחת. ואין ראיות ברורות להוציאה מחזקתה זו.

30. עיין מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל-אביב תרצ"ו, עמ' 243–244, סעיפים 478–479.

31. מפאן בתרגום סגל (מן היונית).

אולם בסוף המניין נאמר: "איש במלאכתו יחכם". אלא נראה, שאף כאן אותו מבנה, וממש כבלשון חכמים: פשם שהאיכר מתחכם בעבודתו הקשה כך מתחכמים גם החרש, הצורך והיוצר במלאכה קשה בעבודתם. לעומתם הסופר מתחכם לא במלאכה קשה, אלא פשהוא חסר עסק דוקא, פלומר חסר טרדות<sup>32</sup>: "חכמת סופר תרבה חכמה, וחסר עסק הוא (הסופר) יתחכם"<sup>33</sup>. (שם, פסוק 24).

לכאן יש לצרף גם פרק יא, 32: "מנצוץ [פך נקוד ככה:] ירבה גחלת ואיש בליעל לדם יארוכ". יש כאן אי-התאמה ברורה: היה צריך להיות, לכאורה, 'תרבה גחלת' או 'פי ניצוץ ירבה גחלת' (סמנד). ובאמת ביוני מתורגם כאילו כתוב: 'תרבה גחלת'. הסורי מתרגם: "מן קליל סרקתא יקדא נורא הכנא ברנשא עולא" וכר. אבל למרות התרגומים קרוב לדאי שיש לקרוא כאן: "מה נצוץ ירבה גחלת ואיש בליעל לדם יארוכ", והוא"ו — וא"ו השיוי<sup>33א</sup> (=הכנא שבסורי). ואין צורך בהגהה. ובכן יש לנו גם מבנה "מה... ו" בדומה ל"מה... אף, פן, כך". ושמה פך מתפרש אף הפסוק (לח, 23): "מושבת מת ושבת זכרו" (גיליון: כשבות מת ישבות ז) = "מה ישבת מת ושבת זכרו", או: "מה ישבת מת ישבת זכרו".

כה, 9: אשרי מצא דעה, והמספר על און שומעת.

פך משחר סגל. פתגם זה היה רווח עוד זמן רב. בפומני האנונימוס שפרסם ע' פליישר<sup>34</sup> אנו קוראים: "חקת דין קשעשעת / לאום נושעת / לבלתי קשעעת /

32. השוה ז, 25; מ, 1. ועיין ליברמן שם (הע' 2), עמ' 53.

33. לא נראה לי להפריד כאן את הסופר מן החכם בפס' 24 (פדעת מורי פרוף' אורבך, הדרשה פיסוד ההלכה ובעית הסופרים, תרביץ כז [תשי"ח], עמ' 172). נראה שהסופר כאן הוא אדם פדוגמת בן-סירא ומבנה הפרק כיאסטי: "חכמת סופר תרבה חכמה" מתפרט בפרק לט, פס' 11-1: "חכמת כל הראשונים ידרש" וכר (לט, 1-3) — והיא "חכמת סופר" [דוק: לימוד מורכב מן שלושת החלקים המפורסמים אף במקרא עצמו: תורה — נבואה — חכמה!]. — ואחר כך הוא "מרבח חכמה": "הוא יביע דברי חכמה (סורי): "נפק מתלא חד תריין!" ויודה לה בתפילה" וכר (עייין שם, 6-8) [ממש בהרפכו של ספר בן-סירא, שמורכב ממשלים ומתפילות (פרק לו ופרק נא — ואולי אף פרק לט, המקביל במבנהו ובפתיחתו [במיוחד לנוסח הסורי] ובפרטים שונים למגילת תהלים מקומראן דף יח) — וכנגד הערת סגל למקומנו!] ואילו ניגודו של "חסר עסק" אנו מוצאים מיד בפסוקים הבאים לאחר הצהרה זו — לח פס' 25 ואילך, וכפי שהצעתי למעלה.

33א. וא"ו השיוי — עיין למשל פירוש סגל, ב, 5 ועוד.

בקשר למבנה 'מה-אף' דומיו — אפשר לשאול בהיסוס שמא פך צריך להשלים אף בב"ס לו, 7-10: "[מה יום] <מ> יום <יבדל> כי כל <פצ"ל> אור שנה משמש <פצ"ל> בחכמת ה' נשפטו... [ו(אף) איש כל] <פצ"ל> חמר ומן עפר נוצר אדם חכמת ה' תבדילם... — נגד התרגומים *dià tí... kai*; "למנא... ואף"; ועל פיהם סגל: "למה". אבל הסגנון דומה לפתגם שבחלמוד (סנהדרין סה ע"ב ומק'): "מה יום מימים" (אלא ששם 'מה' לשאלה [=למה]). וראה גם: J. Marcus, *JQR* N.S. XXI (1931), p. 23. 34. ע' פליישר, פומני האנונימוס, ירושלים תשל"ד, עמ' 223, פומן שנב. המהדיר מציין למשלי כה, יב.

אֶשְׂרֵי אָדָם מְדַבֵּר עַל אֵין שׁוֹמֵעַ ת. = "טוביה לגברא (דאשכח רחמא) ומשתעי לאדנא דשמעא" (הסורי לפסוקנו). ומעניין שפתגם זה הובא בטור החותם את הפזמון, שבו מובא בד"כ פסוק ולעתים נדירות יותר ברכה או לשון מדרש. ואמנם מטבע לשון זה מצוי אף בדורות מאוחרים הרבה, והיה בשימוש בספרד. הוא משוקע פנראה בשיר של ר' יהודה הלוי: "החֲרָשִׁים שִׁמְעוּ וְאֶשְׂרֵי אִישׁ אֶשְׂרֵי / דּוֹבֵר עַל אֵין וְהִיא שׁוֹמֵעַת" <sup>35</sup>. וכן הוא מצוי אצל הרמב"ן: "... נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת ואשרי המדבר לאזן השומעת" <sup>36</sup>. וסמנד מביא מאברכנאל <sup>37</sup>. ובודאי יימצאו עוד מקומות כאלה.

כה, 17: רע אשה ישחיר מראה איש, ויקדר פניו לדוב. המלה 'לדוב' קשה. פיוני 'דוב' (= *ὡς ἄρκος*) ועיין בפירוש סמנד. המפרשים נדחקו בפירושה ופירשו בד"כ עפ"י התרגום היווני. אבל 'דוב' אפשר להבין = דָּאָב כמו 'תור' = תָּאָר <sup>38</sup>. ובאמת מצינו להפך ש'לב' מיתרגם בשבעים: *μέριμνα* = דאגה (משלי יז, יב <sup>39</sup>).

לט, 32: על כן מראש התיצבתי, והתכוננתי ובכתב הנחתי. 'ובכתב הנחתי' כך בנוסח הגניזה. התרגום היווני *ἐν γραφῇ ἀφῆκα* מאשר לפחות מקוריותו של נוסח זה. המפרשים לא תמהו על ביטוי זה ופירשוהו, כפי שפירש גם לפי נוסחתו (הקשה) <sup>40</sup> התרגום הסורי: 'בכתב כתבתי'. ("בכתבא כתיבן" — ועיין הערה 40): I set down in writing. וכבר ביטוי לועזי זה הסביר, לטעמם, את פונת הפסוק ואת השימוש הפלתי רגיל פאן ב"הנחתי". במלים 'בכתב הנחתי' בן-סירא רומז, לדעתי, לפסוק הבא: "מעשה אל כלם טובים לכל צורך בעתו יספיק", שפבר כתבו ב"ס פלשונו — בראש שירתו (פס' 16) <sup>41</sup>.

35. דיואן מהד' בראדי, כרך א', ברלין תרס"א, עמ' 128. בפירושו עמ' 210, מציין ג"כ למשלי כה, יב.

36. מלחמות ה' על הרי"ף מסכת שבת, דפוס וילנה יב סוף ע"א.

37. בפירושו למקום. (נחלת אבות פרק ר', דפוס ונציה ש"ה, דף ר ע"א — מובא בלשון 'וכמו שאמרו').

38. במגילת מצדה ל-מג, 18, עמ' 32. וכן גם במגילת תהלים דף כח, שו' 9: "יפי התור" (מהדורת סנדרס [לעיל הע' 1] עמ' 49, 57). ילון פירש כך אף "תורת רגל" (ועיין בדבריו — גם על 'תור' — קונטרסים א [תרצ"ז-תרצ"ח], עמ' 38).

39. הפסוק בתרגום השבעים: *ἐμπεισεῖται μέριμνα ἀνδρὶ νοήμονι* שיעורו: 'פגש דוב באיש שָׁקְלִי או כיו"ב. 'דאב' מתפרש פאן לשון נרדף לדאגה, והשוה לחילופי הנוסח באבות פ"ב מ"ז. עיין שרביט, לעיל, הע' 7.

40. התרגום הסורי פאן: "מטל דמן ברישית אתבריו אסתכלו בנינשא דבכתבא כתיבן כלהין הלין". קשה. פנראה מעין הנוסח: "על פן (?) מראש התיצבו (?) — שנחפרש גברא, עפ"י 'הציב' (תהלים עד, יז); או שגרס נָצְרו (=נצבו > נצבתי?) (ו)התכוננו (כי) בכתב הנחו".

41. ולא ש"חיבר בן-סירא דברים בכתב קודם שחיבר ספר זה" (סגל, בפירושו).

ברם, יש לציין קרבתו של ביטוי זה לטרמין 'פתוב ומונח' המופיע בספרות חז"ל. על חשיבות טרמין זה עמד בראשונה ליברמן<sup>42</sup> ומילאו אחריו אחרים<sup>43</sup>. מן המקורות שהוא מעלה הרי הוא מסיק: "'פתוב ומונח' מקביל לפורסם" — שכן פ ר ס ו מ מ של ספרים היה עם הנחתם, הפקדתם, בארכיון.

ככל הנראה יש לפנינו כאן, כמה דורות לפני השימוש בביטוי בלשון חכמים, הופעה ראשונה של ביטוי זה, התורמת אולי אף להבנת הביטוי: פתוב ומונח = מונח בכתב<sup>44</sup>. (ועיין לעיל).

מ, 10: על רשע נבראה רעה ובעבור (גיליון: בעבורו, גיליון שני: בשכרו) תמוש כלה (גיליון שני: רעה). כך בכ"י הגניזה. במגילת מצדה נותר רק: "[וש כלה". הנוסח: "בעבורו תמוש כלה" קשה. ביוני: *δι' αὐτοῦς ἐγένετο ὁ καταλυσμός*. (בתרגום הסורי חסרים פסוקים 9–10<sup>45</sup>). בעלי התיקונים ניסו להבין את הטקסט העברי עפ"י התרגום היוני ולשוות למלת "תמוש" מובן חיובי (= *ἐγένετο*) ע"י תיקונה. מתיקוניהם מתאים לנוסח מגילת מצדה רק ה ת י ק ו ן : "[תח]וש כלה"<sup>46</sup>. בפרפרזה המחוזרת שפרסם פליישר נאמר: "על רשע נבראו כל רעות / בשלו כל צערים פוגעות / יבואו עמו בביאתו וימושו אצלו בליכתו"<sup>47</sup>. ובכן היסס

42. ש' ליברמן, יונים ויונות בארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 215.

43. א"א אורבך שם (הערה 32) עמ' 181, הראה שיש למצוא טרמין זה בבריתא העתיקה בקידושין ס"ו ע"א [ראה עליה: ח' רבין בתוך: קובץ מאמרים בלשון חז"ל (בעריכת מ' בראשד) א', ירושלים תשל"ב, עמ' 371]. וחזק דבריו פרופ' א"ש רוזנטל, 'המורה' [1963] *PAAJR XXXI*, עמ' ח. אגב הרצאת הדברים צירף שם תמיהה שמא זהו מונח תלמודי 'בבלי', ושמא בדכרינו תשובה לתמיהתו.

על הדוגמאות שהובאו שם יש להוסיף אולי: אדר"נ מהר' שכטר נו"א ב סע"א: "משה כתוב והנח לדורות הבאים: 'ואמרו על אשר עזבו את ברית ה'... וילכו ויעבדו אלהים אחרים' וגו'". ראה עוד שם נו"א ע"ב: "לקבל את הלוחות שהן כתובות ומונחות מששת ימי בראשית" (השוה אמנם שם מו ע"א).

44. עיין ח' ילון, קונטרסים ב [תרצ"ו-תרצ"ט], עמ' 78. הביא כמה דוגמאות: 'וינס ויצא' = יצא במנוסה; 'רצין ועולין' — עולים במרוצה, ועוד.

45. שמא בשל השמטה ע"י הדומות "שבעתים" כאלה — כלה". (אבל התרגום הסורי שם שונה!)

46. עיין במהדורת ידן, עמ' 25 ובהערתו.

47. שם (הע' 5) עמ' 50, מחרוזת 9. ואגב, השמטת כל הקטע הקודם לפסוק זה בפרפרזה שלפנינו, אם יש לחפש לה סיבה — הרי היא אולי מפני שפסוק זה הוא סיכום של כל הפסוקים הקודמים (והבליט זאת המתרגם היוני שתרגם 'רעה' — *ta ūta πάντα*) וכשם שהושמטו בפרפרזה זו הפסוקים הבאים (12–16 ועיין שם ובהערה 5 לעיל).

שילוב פסוקים בדרך אסוציאציה מצוי בפרפרזה זו (שירמן שם [הע' 5] עמ' 438, שר 9), ואמנם גם במאמרי בן-סירא המובאים בתלמוד, ראה נספח הע' 5.

המעבד בפירושו. פעם אחת פירש לפי העניין ובלא להיזקק ללשון הפסוק בב"ס — ושלא כדרכו! — "בשלו כל צערים פוגעות", אולם בעיבוד המילולי מפורש כאן בעבורו = בעברו, בהליכתו<sup>48</sup>. ואמנם אם נקיים כאן 'עבר' לשון מות וכלילן פמצוי אולי במקראות<sup>49</sup> (וכנראה אף בספרנו<sup>50</sup>), פשוט פתרון הפסוק ככתבו: במות הרשע יסור האבדון. והש' סנהדרין פ"מ"ו!

אמנם, עדיין אפשר לנו לפרש פסוק זה כלשון ראשון של המעבד משורש משש (כבערבית מִשְּׁ = פגע, שיש סמך פלשהו לשימוש אף בעברית<sup>51</sup>) או כג' אלון, שפירש 'תמוש' כאן מלשון "ממשמש (ובא)"<sup>52</sup> (אם אמנם אין לחלות ב'ממשמש' גון של הליכה איטית<sup>53</sup>). אולם נראה, שפשוט יותר פירושנו הראשון ובתרגום היוני

יש גם לציין, שהגיליון (מחזורת 12 אצל פליישר): "[אוי לרשע ואוי לשכנו כי שחקו ואוננו] — הוא על פסוק זה שאנו דנים בו (וכך נראה גם ממקום הגיליון על הדף). ואם כן, אולי נזכר משהו אנב מאמר ב"ס לפי הבנת הפרפוזיה (בשלו כל צערים פוגעות) במאמר חז"ל "אוי לרשע ואוי לשכנו" והשוה דברי פליישר שם עמ' 53.

48. אולי רומזת גם גרסת גוף כ"י ב — "בעבור" — לנוסח "בעברו".  
49. כפי שניסה להוכיח ח' ילון, פרקי לשון, ירושלים תשל"א, עמ' 425–426. השימושים בשורש 'עבר' במובן מות וכלילן בלשון המקרא, שמביא ילון, אינם מוכיחים קיום הוראה זו בלשון המקרא מעל לכל ספק. משמעות זו ניפרת כנראה באיוב לד, כ — אבל הפסוק שם קשה. "אחי בגדו כמו נחל, כאפיק נחלים יעברו" (שם ו, טו) איננו עניין לכאן אלא למעבר מים (ואולי אף רמז ללשון 'עבר' (ברית)?). 'עבר בשלח' (שם לג, יח; לו, יב) — בענתי. מפל מקום יש לעיין בחומר שהביא. ובלשון חכמים השוה: "בן מאה כאילו מת ועבר" ובטל מן העולם (אבות פ"ה מ"א [שאיננה אלא ברייתא שנוספה למשנה — י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה עמ' 978]). וראה בהערה הבאה.

50. כג, 16 (=יב, 14): "לא יעבר עד תבער בו אש". וראה הערת סגל (עמ' קמג).  
כיוצא בזה אף הפועל "יצא" בספרנו במובן מות: "כי אם עניתו יצא ואבד" (ל, 40). וכדוגמת "נפטר" בלשון חכמים. וכולם לשון קצרה: עבר מן העולם, יצא מן העולם, נפטר מן העולם. הש' גם: 'הלך' = מת — אפשטיין, תרפיץ א, ספר א [תר"ץ], עמ' 63, הע' לשו" 6; תרפיץ ו [תרצ"ה], עמ' 46. וראה גם תרגום יונתן לבראשית טו, ב: "ואנכי הולך ערירי" — "דאנא עביר מן עלמא בלא בנין" ותרגום השבעים.

51. ח' ילון, פרקי לשון (הערה 49), עמ' 27. [אף לשון 'דבק' רהשיג' משמשת במובן פגע — ראה ש' ליברמן, הוראות נשפחות, לשוננו לב [תשכ"ח] עמ' 93 והערה 20].  
52. ג' אלון, שם (הע' 20), כרך ב', עמ' 146.

53. עיין במיוחד י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה (לעיל הע' 26) עמ' 95. ועיין גם ילון שם (הע' 51), עמ' 26. ועיין בדברי מורי פרופ' ש' אברמסון (לשוננו כט [תשכ"ה], עמ' 77–79), שהציע לקשור "ממשמש (ובא)" עם פועל "משי" לפי פירושו על המשנה (יזמא פ"ו מ"ד) "וכבש עשו לו מפני הבבליים שהיו מחלשים בשערו ואומרים לו: טול וצא טול וצא" [פלומר: מהר וצא, ועיין ש' ליברמן, חוספתא פפשוטה, מועד עמ' 794, שמשוה עם "שקל ואול", ואכמ"ל] נאמר בתלמוד (יזמא ס"ו ע"ב): "תנא: מאשי [כך נוסח כ"י מינכן ב'; לפנינו: מה שהי] צפירא דין וחובי דרא סגיאין". פרופ' אברמסון מסמך לכאן פירושו של רבינו חננאל: "משוך צפירא זו עזיר וחובי דדרא סגיאין כלומר מהר וצא שער זה קטן"

יש לראות תרגום רק עפ"י ההקשר — מה שהכרחי משעה שהוא גורס "בעבורו".

'רעה' ו'כלה' הם פנגד סוף הפסוק הקודם: "שד ושבר רעה ומות", ועל פן ייתכן שיש להעדיף דוקא את הקריאה שבכתב־היד מן הגניזה בפסוק 9: "רעה" על פני התרגום היווני "רעב" — ובניגוד לדברי המפרשים.

מ, 29–30: מעגל נפש מטעמו (גיליון: מעגל נפשו מטעמי זכר) לאיש יודע סוד מעים (גיליון: יסור מזעים. במגילת מצדה יסור מעים)<sup>54</sup>.

לאיש עוז נפש תמתיק שאלה (גיליון: עז נפשות ממתיק) ובקרבו תבער כמו אש. כך נוסח כ"י ב מן הגניזה. במגילת מצדה:

... מט[עמי] ... [לאי]ש יוד[ע] יסור מעים

בפי עז נפש ת[ ] [א] כאש תבער

חבל שלא נשמרה תחילת הפסוק. אולם "מעגל נפש" (שבגוף ובגיליון ב) איננו זקוק, אולי, להגהה ל"מגעל" בדרך המפרשים (גם בהוצאת האקדמיה ללשון העברית נדונה מלה זו כפשיטת מעתיק). ילון הראה מציאות שורש עגל = געל. בינתיים מצאו ילון רק מעט בתרגום הארמי ופעם אחת בטקסט עברי במדרש דברים רפה<sup>55</sup>. לפנינו אפוא עדות יקרה לשימוש בשורש זה בעברית (האם בידי ב"ס עצמו?).

ושיעור שני הפסוקים יהא (השוה לדברי המפרשים וכנגד דבריהם והאינטרפרטציה של התרגומים)<sup>56</sup>: גם במטעמים מעולים מואס איש היודע (פלומר מתייסר ב) ייסורי מעים, ולעומת זאת בפי הגרגרן [=עז הנפש] מתוק המאכל שהוא מְתָא וְהָאֵלִיּוֹן [שאלה = תאוה, עיין למשל דברים יד, כו] באכלו אותו, אף אם (או: אבל) סופו שהוא סובל ממנו. זה — מואס בכל אוכל. וזה — חושק בכל אוכל. ניגוד זה יכול להתקשר בעניינו בדרך זו או אחרת לפסוקים הקודמים, פדעת המפרשים, (אם פי זה צריך עיון) אולם ב מ ב נ ה ו המנוגד דומה הוא לגמרי לפסוקים הבאים (מא 1–2): "הוי למות מה מר זכרך לאיש שוקט על מכונתו... האח למות כי טוב חקך לאין אונים...".

מא, 4: זה קץ [כל בשר מאל]ה.

וכו', ומפרש את הפועל משא מלשון מש' בערבית = הליכה. לכאן הוא מסמך "ממשמש (ובא)". אמנם אם א כן נחפרש 'מש' כפועל במובן 'משוך', אולי אפשר להסמך לו דוקא את השורש הערבי מִש (מה שמתאים גם מבחינת המערכת) שבין מובניו: استلّ انتزاع (עיין לסאן אלערב ערך זה) — לשונות משיכה. ויחסו של פועל זה ל'ממשמש' נראה עדיין צריך עיון.

54. יוני: ἀλγίησει ψυχὴν αὐτοῦ... ἀνὴρ... (=עגל) נפשו... איש

יודע וכו'. מעין זה גם בסורי [שם: לאיש]. — והפירוש אחד.

55. ילון, שם (הע' 49), עמ' 125 ואילך.

56. השוה לדברי לוי (I. Lévy, *L'Écclesiastique*, Paris 1898) בפסוק הזה. סמנד

וסגל הרחיקו מאוד בפירושם.

כך במגילת מצדה. בכ"י ב: זה חלק כל בשר מאל. סורי: "מטל דהדא הי חרתא דכלהון בנינשא". גרס, בודאי פמגילה ופירש קץ = אחרית, ובעקבותיו ידין. אולם קץ כאן איננו אלא — חלק קצוץ וקצוב, והומר<sup>57</sup> במלה 'חלק' המצויה בפסוק (איוב לא, ב: חלק אלוה ממעל, והשוה גם שם כז, יג). קץ במובן פרק זמן, המופר לנו היטב מן המגילות הגנוזות<sup>58</sup>, מצוי אף הוא בב"ס: "וגם ירח יאריח עתות מן משלת קץ ואות עולם". (מג' 6, עפ"י גרסת מגילת מצדה, ההשלמה מכ"י ב), פפי שהעיר כבר (בהיסוס) סמנד. הקשר בין שני גוני המשמעויות ברור.

מב, 7: על מקום תפקיד יד תספור (גיליון: מפקד יד תחשוב) ומתת ולקח (גיליון: שואה ותתה) הכל בכתב. כך כ"י ב. במגילת מצדה:

על [ ] תפקיד מספר, ש[ ] תת הכל בכתב.

על פי המגילה נראה, פי "שואה ותתה" שבגיליון מקורי ב' 10 ד 1. עד שלא הייתה בידינו המגילה יכולנו לחשוב פי זיווג צלצול לפנינו ו"שואה" היא שגרמה לצורה המוזרה של המקור: "תתה". עכשיו, כשאנו מוצאים במגילה צורה פשוטה יותר, קרוב יותר לשער שמשוגת סופר כאן והעיקר הוא "שואה ותת" ואילו ה"ה"א שבסוף "תתה" נכפלה מתחילת "הכל בכתב". ייתכן, שאף הצורה "שואה" הייתה גם לפני היווני. מב, 19 ("ממנע מתת שאלה") מתרגם היווני: *ἀπὸ σκορακισμού* — *λήψεως καὶ δόσεως* — קרא: "מתת (ו)שואה" תחת "מתת שאלה"? (כך בהיסוס סמנד). כבר עמדו מפרשי בן סירא על קשרו של טרמין זה לטרמין "משא ומתן" בלשון חכמים, אולם בעיסוק בגלגוליו של "לשאת ולתת" לא ניתן על לב מקור זה, הקרוב ביותר לזמנה של לשון המקרא ומקדים בדורות הרבה את מקורות לשון חכמים (ואף את ברית דמשק [דף יג, שר' 13–14], שמן שלהי הבית, שגם בה אנו מוצאים מונח זה)<sup>59</sup>. הצורה כאן שונות מאלה שבלשון חכמים. בכך תורם אוילי מקומנו גם לבריר הצורות 'לשאת ולתת' ו'משא ומתן' בלשון חכמים, שנשאו ונתנו בהן חכמים אף לאחרונה<sup>60</sup>, שכן פנראה בתקופת ב"ס לא הייתה צורת הטרמין קבועה בצורותיו בלשון חכמים.

57. על המרת מלים בספר בן-סירא עיי' א' וליגמן שם (הע' 29), עמ' 130.

58. ועיי' ח' ילון, מגילות מדבר יהודה, ירושלים תשכ"ז, עמ' 77. השוה גם א"ש רזנטל, לשונות סופרים, יובל שי, רמת-גן תשי"ח, עמ' 299–300 והע' 78.

59. א' קימרון, לשוננו מה [תשמ"א] עמ' 79. בברית דמשק [עדין]: אל ישא ואל יתן ל בני השחת [ולא: ע, כבלשון חכמים].

60. מ' מורשת, בעקבות 'לשאת ולתת', לשוננו מג [תשל"ט], עמ' 295–301, ודברי קימרון (בהע' הקודמת) ד' בויארין (לשוננו מה [תשמ"א], עמ' 79–80). ועיי' במאמרים על רקעו של מונח זה במזרח הקדום: E.A. Speiser JAOS 75 [1955] p. 157–161 ובמאמרו הרחב של J.C. Greenfield, *Ancient Near Eastern Studies in Memory of J.J. Finkelstein*, 1977, p. 87–91. (ואמנם גם בעברית שבתלמוד משמש "נשא [מוה] ונתן [לוה]" אף במשמעות היסודית — בכירות כח ע"ב = סנהדרין לג ע"א [נטל ונתן] ור' ב"ק קיז ע"א ובדק"ס שמו).



ואמנם עדיין צ"ע, אם הכונה כאן (ואולי אף בברית דמשק) שוה בדיק לכונת הצירוף "משא ומתן" בלשון חכמים. הקורא מתרשם כי ב"ס מזהיר כאן בעיקר מהפקדה וממתן בעל-פה<sup>61</sup>. אף שאר הפסוק איננו מחזור כל צורפו. 'מספר' כפי שהעיר<sup>62</sup> אין לפרש *ἀριθμός* ככיוני, אלא יש, כנראה, לפרשו לשון רישום, כתיבה בספר וכיו"ב (בהקבלה ל"הכל בכתב") ואילו תיבת 'מקום' ("על מקום תפקיד מספר") עדיין לא נפתרה פתרון גמור<sup>63</sup>.

מב, 12-11: <sup>64</sup>

61. ראוי לציין, כי רושם כזה מתקבל אף מדברי פולוס באיגרתו אל הפיליפיים ד, 15 ואילך: "וידועים גם אתם פיליפיים כי בראשית הבשורה כצאתי ממקדוניה לא התחברה לי אחת הקהילות בדבר מתן ומשא (*λόγον δόσεως καὶ λήψεως*) כי אם אתם בלבד, כי גם בתסלוניקי שלחתם לי את צרכי פעם ושניים, לא שאבקש את המתן (*τὸ δόμα*) וכו'. כאן נראה המונח מציין לא פעולת מסחר או חליפין אלא את הנתינה עצמה (ראה, M.R. Vincent, *The Epistle to the Philippians* . . ., Edinburgh 1968 (=ICC) p. 148: "The giving by the Philippians and the receiving by Paul form the two sides of the account"). וכך אולי הבין מי שגרס בפרק מב, 19: "מתח (ו)שוואה". [לצירוף *δόσις καὶ λήψις* במקורות היוניים עיין בפירושו זה ובמיוחד אצל: W. Bauer-W.F. Arndt-F.W. Gingrich, *Greek-English Lexicon of the New Testament*, Chicago 1957, s.v. *δόσις* שמוכנו שם קמובן "משא ומתן" שבלשון חכמים]. והרי כפי שהראו (עיין במאמרים בהערה הקודמת) תוכן של טרמין זה פשוט ולבש צורה במשך הדורות. לפעולת המסחר בבן-סירא משמש כנראה "ממפר ומקנה" או "מקנה וממפר" (כו, 2. המקור העברי אבד, וראה במפרשים שם). ואף בברית דמשק בא ממש בסמוך (ש' 15) "מקח וממכר". רצ"ע. ["שוואה ותת", אם כן, כמו "ויקח . . . ויתן" המקראי (בר' כ, יד ועוד)]

62. סמנד בפירושו למקום. האם זהו מקור משורש 'ספר', או התפתחות בהוראת 'מספר' להורות גם 'חשבון'?

63. נתחבטו הפרשנים במלה "מקום" בפסוק זה. הדעה הפללית היא שמלה זו נוספה כאן מן הפסוק הקודם ("ומקום ידיים רבות מפתח"). אולם עכשיו ברור, כי לפי נוסח מגילת מצדה דרוש כאן שם כלשהו שאליו ייסמך הפועל "תפקיד" (ועל דרך "מקום יביט" — לד, 14: "מקום תגור" — מב, 11). מצד שני איני רואה דרך להלוו את המשמעות הרגילה של "מקום". שמא — אם נקיים גרסת "מקום" — אין מקום פאן אלא 'מקמא' הארמי: חפץ (עיין בערוך ובמילונים התלמודיים ובמילוננו של שולטס לסורית הא"י). כלומר: על חפץ ('=מקום') שאתה מפקד כתוב בספר (=מספר)? [ואם כן אולי דוקא פלשון נופל על לשון עם הפסוק הקודם].

ושמא כך הוא אף לד, 14: "מקום יביט אל תושיט יד ואל תיחד עמו בטנא". ו'מקום' כאן דבר-מאכל כמל: 'מן אכל הדא מקמתא' (בראשית רבה פרשה עג, ה, הוצאת תיאודור-אלבק עמ' 849) 'אשכחינן דחסירין חד מקמא מאן דאמר קנרס ומן דאמר כפנאי' (אסתר רבה פרשה ב, ד).

64. הנוסח לפי מגילת מצדה בהשלמות עפ"י כ"י ב.

[בני] על בת<sup>65</sup> חזק משמר      [פן תעשך<sup>66</sup> שם סרה<sup>67</sup>]  
 דבת עיר וקהלת עם      [והבשת<sup>68</sup> בעדת שער ]  
 מקום תגור אל יהי (אשנב)<sup>69</sup>      [ובית מביט מבוא סביב]  
 לכל זכר אל תבן תאר      [ובית<sup>70</sup> נשים אל תסתייד]<sup>71</sup>.  
 המפרשים התלכטו במלים "מבוא סביב". אולם נראה, שיש להשוות מונח זה למה שאנו קוראים בכתובת עמונית מן המאה ה-ח' לפנה"ס<sup>72</sup>:  
 [מ]לכמ . בנה . לכ . מבא . סבבת . ]  
 [ככל . מסבב . עלכ . מת ימתן ]  
 ואמנם נאלצים אנו ללמוד סתום מן מסותם. אבל השואה זו מסירה בכל זאת כמה השערות שנאמרו לעניין הכתובת. מסתבר, שמדובר בטרמין בניין מובהק שנשתמר לנו עוד כעבור מאות שנים בספר בן-סירא. כשם שנשרד המונח 'אשיח' המופיע בכתובת מישע (ש' 9, 23) בבן-סירא (ג, 3; ועיין פירושים ומילונים), ועד שלא נתגלה במגילת הנחושת<sup>73</sup> היה קים רק בשתי עדויות אלה.

65. בפרפרזה המחורזת שפרסם פליישר (לעיל הע' 5) עמ' 51, מחורזות 14: "נש[חר]ת בבית החזק משמריה עד [ תשברה". האם הייתה לפניה גרסא (שלא מצאנו לה חבר לפי שעה) "בית" במקום "בת"? השווה להלן פסוק 14 בכ"י ב.  
 66. כך יש לגרוס, פנראה, ולא 'תעשה לך', כמקובל. בפרפרזה המחורזת הנ"ל מחורזות 15: [עשך / וחשים ע] [שיך. פליישר (הע' 94 שם) משער שזהו עיבוד של 'מקום תגור' וכך ושהפסוקים היו בסדר שונה. אולם נראה אפשר, שזהו עיבוד של סוף פסוק 11 (שזהו באמת מקומו) ואפשר להשלים [ת]עשך". וכך גם בתרגומים: 'תעבדך', *μηποτε* *σησονται*.  
 67. =שם סרה (גיליון ב: סרח). סמנד השווה ל'שמא סריא' בסורית, Payne-Smith, *Thesaurus Syriacus* עמ' 2723: תרגום 'לשמצה', שמות לב, כה. השווה גם רש"י בשם הגאונים מגילה כה סע"ב: "בגמל שין — בר גירתא, שמה סריא — שם מוסרח". "שמות לבזות גם את אמו שילדתו".  
 68. כך בגיליון, בגוף כה"י: הושיבתך.  
 69. בכ"י ב: אל יהי אשנב. המלה האחרונה הושמטה לדברי ידין ואין ניפרים עקבותיה, אולם במהדורת האקדמיה מצוינים עקבות מלה מחוקה.  
 70. =ובין (כך היוני והסורית). בית = בין מצוי במסורת ה צ ב ל י ת של לשון חכמים, עיין ש' ליברמן, קרית ספר יב [תרצ"ה-תרצ"ו], עמ' 56; תוספתא כפשוטה ורעים עמ' 109, 225, מועד עמ' 956.  
 71. האם נרמזת כאן הפרדת הבת (הבתולה) מן הנשים (הבוגרות)? על הפרדה כזו שמענו אצל פילון, החוקים המיוחדים ג', סעיף 169; נגד פלאקוס, 89. ועיין H. Box, *In Flaccum*, 1939, p. 107-108.  
 72. ש' אחיטוב, שתי פתובות עמוניות, קתדרה ד [תשל"ז], עמ' 180 ואילך.  
 73. אציין לפי: ב"צ לוריא, מגילת הנחושת, ירושלים תשכ"ד: האשוח הצפון[ני] (עמ' 95) באשוח שיבית הכרם (עמ' 113) אשוח [כך!] (עמ' 89) לצד: שואח (עמ' 65, 101).

ושמא אף במקרא רמזו מונח זה: "ואת מיסך (מוסך קרי) השבת אשר בבית ואת מ ב ו א המלך החיצונה הָסָב בֵּית ה' מפני מלך אשור" — פלומר: עשה את המבוא ל'מבוא סביב' (מל"ב טז, יח)<sup>74</sup>. ואף כאן לשון הפסוק קשה. אילו היה נוסח הפסוק לפנינו, בבן-סירה, בטוח — אפשר היה אולי לשער למה הָנוּנָה: האם הָנוּנָה היא לביצור השער (כך שיהיה בעל זוית ישרה כפולה?<sup>75</sup>) והובא בקשר עם המטאפורה "על בת חזק משמר"? או שמא, בפירוש המפרשים באופן בלתי תלוי זה בזה<sup>76</sup>, אין זה אלא מבוא סתרים, שיש לדאוג שלא יהיה בבית? אולם קשה לעמוד אף על פרטי הנוסח בצלע השנייה וכל-שכן על פונתה, שכן הפסוק חסר בתרגום היוני<sup>77</sup>, בסורי נשתמרה פרפראזה רופפת, ובמגילת מצדה קרוע חצי הפסוק, ונמצא כ"י ב עֲדֵה הנוסח היחיד.

מב, 13–14: כי מבגד יצא עש, ומאשה רעת אשה

מטוב (גיליון: טוב) רוע איש מטוב אשה, ובית מחרפת (גיליון: ובית מחרפת, הי נמחקה [=ובת<sup>78</sup>], גיליון שני: מחפרת) תביע אשה (גיליון: תביע חרפה). כך כ"י ב. מג' מצדה גורסת בסיפא: "ובת מפחדת מכול<sup>78א</sup> חרפה". נוסח קשה. פסוק 14 איננו בסורי. אפשר שנשמט ע"י הדומות ('אשה' — 'אשה'), ואם כן היה לפניו השיבוש "אשה". או שמא גרס "בושה" תחת "חרפה"? ואכן, נראה שמלה זו היא מקור השיבוש. וזכר לדבר בפרפראזה המחזרות של ב"ס<sup>79</sup>: "כי רעת אשה מאשה ויש חברת הביאה בושה". אעפ"י שזוהי מלת החרוז, ייתכן שגרס כאן: "ובת מחברת (כך! בשיבוש מן "מחפרת"! תביא (!) בושה".

74. הופירו פסוקים אלה E. Peuch-A. Rofé, *RB LXXX* [1973], p. 535 n. 9. בחיקון 'הסב' להסב, ולעניות דעתי אין בו צורך. [ועיין בפירושים לפתובת].  
75. עיין ש' יבין ומ' אבי-יונה, קדמוניות ארצנו, תל-אביב חשל"ז, עמ' 305. ואם כך "מוסך השבת" איננו אלא חדר המשמר (השוה מל"ב יא, ט), הנופר שם בתיאור.  
76. רש"י לפסוק: "הסב אותו במקום הצנע מפני מלך אשור... שמא יצטרך להחבא ויברח בהצנע". אחיטוב שם (הע' 72), עמ' 182: "וכנראה מעין מבואות הסתר העשויים במנהרות או פרודורים תת קרקעיים שנודעו בכמה מביצורי ערים במורח הקדמון". סגל (בפירושו למקום): "ואולי... לא יהיה לחדרה בית מבוא... מסביב, במקום שלא תוכל אתה לראות אם יפנסו אליה זרים".  
77. איננו מנוצל גם בפרפרזה המחזרות ועיין הערה 66 לעיל.  
78. עיין גם י"נ אפשטיין, שם (לעיל הע' 26), עמ' 1242. והשוה ישעיהו י, לב (בית כ' בת ק').

78א. J. Struggnell, *Notes and Queries on Ben Sira Scroll...*, *Eretz Israel IX* [1969–70], p. 116. מן הפתוב המלא היחיד במינו כאן (בשאר המגילה: כל) ומן עיין בצורת האות השנייה הוא מסיק שהפתוב כאן הוא "מבול", והפירושים שהוא מציע מסופקים. מפל מקום ייתכן שאף היוני כבר לא הבין את האותיות 'מבר' או דומיהן ולפיכך דיגל על תיבה זו ואח"כ קרא "לחרפה", והוא פשר התרגום: *καὶ οὐκ ἔστιν ὁ καταστροφὴν*.  
79. פליישר (לעיל הע' 15), עמ' 52 מחזרות.

מג, 2: שמש מופיע בצאתו<sup>79א</sup> נכסה, כלי נורא מעשי עליון.  
 כך נוסח מגילת מצדה. תחילתו של הפסוק קשה<sup>80</sup>, אולם עניינו בסופו: השמש  
 נקראת "כלי נורא". כך גם בפסוק 8 "כלי צָבָא וְנָבִי מְרוֹם"<sup>80א</sup> מרצף רקיע  
 מזהירתו. יש להשוות לכאן את המונח הארמי "מאני שמיא" = צבא השמים, גרמי  
 השמים<sup>81</sup>.

מד, 5: חקרי מזמור על קו, ונושאי משל [בכתב].  
 כך נוסח מגילת מצדה. בכ"י ב: על חוק (גיליון: חקו!).  
 ידן פותב<sup>82</sup>: "היינו בהתאם לקצב ולמידה". השוה הודיות דף א', 28–29:  
 "אתה בראתה רוח בלשון ותדע דבריה ותכן פרי שפתיים בטרם היותם  
 על קו ומבע רוח שפתים במידה ותוצא קיום<sup>83</sup> לרזיהם ומבעי רוחות לחשבונם".  
 וכבר אמר ליכט: "הפונה למידתם הנאה של הדברים שמשמיע אדם לכבוד הפואר...  
 ואפשר שהפונה למשקל השירה"<sup>84</sup>. והשוה עוד: "מקור פתחתה בפי עבדכה  
 וב לשונו חקקתה על קו] [לה]שמייע ליצר מבינתו" וכו' (שם, דף יח,  
 שו' 10–11). אבל גם "חוק" שבכ"י ב איננה הגהה רחוקה, שהרי בסרך היחד כתוב  
 באותן לשונות עצמן: "ובכל היותי חוק חרות בלשוני לפרי תהלה  
 ומנת שפתי". (דף י', שו' 8)<sup>85</sup>.

מה, 17: וילמד את עמו חק ומשפט את בני ישראל.  
 כך נוסח כ"י ב. בפתרגום היווני: *δίδαξαι τὸν Ἰακωβ τὰ μαρτύρια καὶ ἐν*

79א. פנגד "בהצהירו" בשעת צהרים, שאז פזח השמש גדול (פס' 3 ואילך). והשוה  
 להערה הבאה.

80. ראה מה שהתלבט בזה ידן בפירושו (עמ' 29). ואולי ראוי להשוות לתמיד לב  
 ע"א: "חמה במזרח הכל מסתכלין בה חמה במערב הכל מסתכלין בה חמה באמצע רקיע אין  
 הכל מסתכלין בה... מאי טעמא אין הכל מסתכלין בה משום דקאי להדיא ולא כסי לה מידי"  
 (פירוש רפינו גרשם: "אבל במזרח ובמערב מתכסה בקצה גובהה של ארץ ויש כח בעין  
 לראותה"). וכלומר: שהשמש מופיע (=נראה) רק בזרחו, פשהוא נכסה, ולא 'בהצהירו'. —  
 שאז "מנורה תִּפְּנֶה עֵין" (פס' 4).

80א. בשרשרת סמיכויות זו המלים פנראה נדרפות: פלי השמים = צבא השמים =  
 נבלי שמים. על פזרחנו כך פורש "נבלי שמים" שבאיוב לח, לו: "ונבלי שמים מי ישפיע".  
 מפל מקום אין אפשרות לתרגם עפ"י ההבנה השגורה יותר בפסוק באיוב: "A vessel of the  
 host of heavenly clouds", כדרך שמתרגם ידן!

81. "מן תמן דנחין מאני שמיא" — J.T. Milik, *The Book of Enoch*, Oxford

1976, p. 289. עכשיו נמצא גם בטקסט עברי מקומראן: "תסובות כלי אור" — DJD· VII, p. 100.

83. עפ"י תהלים יט, ה: 'בכל הארץ יצא קִנְס'.

84. י' ליכט, מגילת ההודיות, ירושלים תשי"ז, עמ' 62.

85. עיין י' ליכט, שם (הע' 3 לעיל), עמ' 211.

להאיר בתורה' (בצורה זו) לגבי שבט לוי<sup>86</sup>, שדנתי בו במקום אחר<sup>87</sup>.  
 מו, 11: והשופטים איש בשמו, כל אשר לא נשא לבו.

כך כ"ב. יוני:  $\delta\sigma\omega\nu\ \sigma\upsilon\kappa\ \acute{\epsilon}\xi\epsilon\pi\acute{o}\rho\nu\epsilon\upsilon\sigma\epsilon\nu\ \eta\ \kappa\alpha\rho\delta\acute{\iota}\alpha$  = זנה לבו. סיבת שינוי זה מתבארת עפ"י הוראת שנה = נאף, זנה<sup>88</sup>. ליברמן שיער שורש זה במשמעות זו בבן-סירא מב, 9 (לנוסח מגילת מצדה)<sup>89</sup>, אולם ספק אם כך יש להשלים ולפרש שם<sup>90</sup>. חילוף שורש כזה אנו מוצאים אף בפרק יג, 10: "אל תתקרב פן תתרחק ואל תתרחק פן תשנא" יוני: פן תנשה  $\acute{\iota}\nu\alpha\ \mu\grave{\eta}\ \acute{\epsilon}\pi\iota\lambda\eta\sigma\theta\eta\varsigma$  וכן גם א, 30. יוני:  $u\grave{\eta}\ \acute{\epsilon}\zeta\acute{\upsilon}\psi\omega\upsilon\varsigma\ \sigma\epsilon\alpha\upsilon\tau\acute{o}\nu$  (= אל תנשא), סורי: לא תסנא מאמרה (= לא תשנא)!

מו, 13: אוהב עמו ורצוי עושהו, המשוואל מבטן אמו.

86. על ההקבלות במגילות עמדו כבר ב-DJD 1 [1955], p. 127.

87. תרביץ מה [תשל"ו], עמ' 328 ועמ' 329 הע' 23. ובאמת כ"מאירים בתורה" פן "מאירים במשפט" — שניהם עפ"י הפסוק, דב' לג, י: "יורו (=יאירו) משפט י ותורתך לישראל".

ד"ר מ"ב לרנר העיר לי — מה שנעלם ממני בשעת כתיבה — כי הייתי צריך לציין בהע' 16 למקורה של ערוגת הבושם, פסיקתא רבתי קפח ע"א (ולפי"ז יש למחוק הערה 17 שם), ואני מודה לו על הערתו. עליי להוסיף גם ציון לדברי ג' אלון, מחקרים בתולדות ישראל (לעיל הע' 20) פרק א', עמ' 187. מורי פרופ' פלוסר אף העיר לי על קדמוניות המקרא המיוחס לפילון כח, 3 (בתרגום א"ש הרטום, תל-אביב תשכ"ז): "האם ידבר איש ראשון לפנה"ש השומר את מצוות ה' אלהינו ומה גם פאשר תצא מפיו אמת ומלבו אר מו ז ה י ר". עלי אף להעיר כי הפירוש שמפרש בחיי 'ישפה': "ולא גילה הדבר... יש פה" מצוי בב"ר פע"א, ה', מהדורת תיאודור-אלפק, עמ' 829.

88. ש' ליברמן, יונית ויונות (הע' 42) עמ' 187; ילון, מגילות מדבר יהודה (הע' 55), עמ' 104-105.

89. ש' ליברמן, הוראות נשפחות, לשוננו לב [תשכ"ח], עמ' 92.

90. הצעתו היא להשלים ולקרוא: "בימיה (=בית חמיה) פן [ת]שנ"ה". ועיין בדבריו שם. אולם פל עצמה של ה"ה"א בסוף השורה מסופקת מאוד, עיין בדברי סטרנגל (לעיל הערה 78). הנוסחים שמחוץ למגילה אינם ברורים. הגיליון בכ"ב: "בית בע' (=בעלה) לי (=לא) תנשה" היא, שלא בדברי ידין, לא על פסוקנו, אלא על הפסוק הבא (פסוק 10), כלומר "תנשה" במקום "תשטה" שבמגילת מצדה (ועיין על נוסח זה גם בנספח). ובאשר לפסוק 9 נראה לי כי ההקבלה בין "תמאס" ל"תשנא" של שני התרגומים — היוני והסורי — יפה לפסוק. אולם ייתכן, שדוקא החילוף "תשטה" מוסבר ע"י שלב המעבר "תשנה" = תנאף. ועדיין צריך עיון. 90א. לחילוף השרשים נשא/שנא בב"ס הש' גם לד, 15-16: "רעה רעך כנפשך ובכל (גילי: וכל אשר) ששנאת התבונן. אכול כאיש >אשר< נכחך (פצ"ל!) ואל תעט פן תגעל (גילי: תגלע)". 'ובכל ששנאת' חסר מובן בהקשר זה, וכנראה צ"ל: 'ובכל שנשאת', כלומר: בכל שלקחת (לאכול) שים לב שלא תאכל יותר מן האיש היושב מולך בסעודה (נשא=לקח רגיל בב"ס; ראה למשל: ד, 31; לה, 14 וגילי). [השחזור הנ"ל של פס' 16 נראה לי תואם את ממצאי הנוסח העברי ואת התרגומים יותר מהצעת סגל].

אין להגיה בפסוק זה, כנראה אף לא "אהוב עמו" הנדרש ע"י התקבולת, אלא אפשר שיש כאן המקור הקדום לשימושו של פינני השבח הקבוע "רחים עמא", *qilōlōs*, שעמד עליו ליברמן<sup>91</sup>.

מז, 7: ויתן בפלישתים ערים, ועד היום שבר ק[רנש].

כך כ"ב. היוני מגומגם (*καὶ ἐξουδένωσεν Φυλίιστι τοὺς ὑπεναντίους*) ונראה לי שאיננו מקורי (על הנוסח שלפני תרגום זה עיין בפירושים). נראה לי לפרש 'ערים' מלשון 'עירא' בסורית = נקמה. מלה זו מצויה, כפי שהעירו, גם בלשון התנאים: "כיון ששמעו יושבי פלשת שישראל נכנסין לארץ אמרו עכשיו הם באים לעורר עירו תן של בני אפרים"<sup>92</sup>. פירוש זה מסביר גם את התרגום הסורי החפשי-מעט: "ואתפרע מן פלשתיא!"

נספח להערה 2, לעיל, עמ' [1] 125

בעיות הזיהוי של פתגמי בן-סירא שהובאו בספרות התלמודית נפתלות. ודאי, שיש פתגמים המובאים מספר בן-סירא ולא יכלו להיות בספר בצורתו שלפנינו. יש מאמרים ששוננו כמעט עד לבלי הכר ויש פתגמים שהוסמכו אולי לספר בן-סירא ממשלים רווחים או אף מקובצי חכמה עתיקים אחרים. (כך, למשל, המובא בשם ב"ס-ב"ב צח ע"ב — קרוב מאוד ל'דברי אחקיר'<sup>1</sup>).

בסנהדרין ק ע"ב (=יבמות סג ע"ב בשינוי הסדר) אנו קוראים: "רבים היו פצעי רוכל<sup>2</sup> המרגילים לדבר ערוה<sup>3</sup> כניצוץ מבעיר גחלת<sup>4</sup> ככלוב מלא עוף כן בתייהם מלאים מרמה<sup>5</sup> מנע רבים מתוך ביתך ולא הכל תביא אל ביתך. . .<sup>6</sup> אל תצר צרת מחר כי לא תדע מה ילד יום שמה למחר איננו נמצא מצטער על עולם שאינו שלו".

91. ש' ליברמן, יונים ויונות (הע' 42), עמ' 55. ובהערה 36 אומר: "עד עתה לא נמצאו תארים אלו בכתובות המעטות בערך של המצבות בארץ-ישראל".
92. מכילתא דר' ישמעאל, מהדורת הורוביץ-רביץ, עמ' 177 = לגבות עיירות, מכילתא דרשב"י, מהד' אפשטיין-מלמד, ירושלים תשט"ו, עמ' 97 (וע"ש הפירוש בשם ד"צ הופמן). 'עיירות' = נקמות היוצע גם לראות בספרי דב', פסקא מג, עמ' 97, וראה הע' פינקלשטיין שם; והש' א' אפסוביצר, תרביץ ג [תרצ"ב], עמ' 465, נגד דבריו של פינקלשטיין. כנראה מצוי הפיטוי 'גזו עירות' במובן זה בב"ר מב(מג), ד, מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 419 — ראה י' ווארטסקי, לשון המדרשים, ירושלים תש"ל, עמ' 26–28 (אעפ"י שהמדרש שם עוד איננו מחזור לי). עוד יש לפקפק באטימולוגיה: *أغار* (=להלוא) כהצעתו של הופמן בהערותו, שמה *أغار* (=צצר) (cf.: עי'רָאָה C. Brockelman, *Lexicon Syriacum*, p. 523 s.v. עִרָאָה). ונראה בעיניי לשון אחרון. (p. 544 s.v. עִרָאָה).

#### הערות לנספח:

1. J.N. Epstein, *ZAW* XXXII [1912], p. 135.
2. יא 29. 3. יא 30. 4. יא 32.
5. ירמיהו ה, כו, ובה גם בקטע הגניזה.
6. בהמשך: ר, 6 ותוספת ממיכה ז, ה (לאסוציאציה השוה: קהלת ז, כח).

כפי שראו, רוב הפסוקא מקבילה — בשינויים ובעיבוד — לב"ס א 29–32. הושם לב גם כי הובא כאן פסוק מירמיהו (ה, כז) שאיננו אלא גיליון על דרך האסוציאציה לפס' 30: "כעוף אחוז בכלוב לב גאה" פסוק ש ל א הובא בתלמוד. אולם הפסוק "אל תצר צרת מחר" וגו' לכאורה איננו לפנינו בב"ס. סיפא שלו, כמובן, פסוק: משלי כו, א.

ואמנם פתגם מעין "אל תצר צרת מחר" היה רווח בסוף ימי הבית לפחות, וצורף — בודאי מפני חיבתו ורגילותו — לדברי ישו, שרעיונם אחר לגמרי ועמוק ממנו, במתי ו', 34 (ורק ב'): *μη οὖν περιμνήσεται εἰς τὴν αὔριον (ἢ γὰρ αὔριον περιμνήσει αὐτῆς) ἀρετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἢ κακία αὐτῆς*. נראה, שלפנינו לשון משל שהורחב באמצעו (המוסגר בציטוט פנראה איננו עיקר, אלא פירוש), מעין: "אל תצר צרת מחר / דיו ליום בצרתו (ברעתו)". על עצם ההקבלה לתלמוד עמדו שטראק-בילרפק<sup>6</sup>. כאמור, דבר-חכמה מעשי זה הוסמך (רק במתי!) לרעיון אחר לגמרי בגוף הדרשה שם: ביטחון בכלכלתו והשגחתו של האל על בראיו, ועל כן יש אולי מקום להטיל ספק בדברים שהובאו בשם מורי פרופ' אורבך: "יש לשים לב לכך שהלל אומר 'ברוך ה' יום יום' ולא 'דיה לצרה בשעתה' ואין לך ניגוד גדול מזה שבין דברי הלל לדברי ישו"<sup>7</sup>.

ומכל מקום נראה אפשר, שאין כאן אלא כדברי בן-סירא בפרק יא, 18–19 (כאמור, בסמוך ממש למקורם של הפסוקים המובאים בתלמודי), האומר על המתענה ומצר למען המחר: "[י]ש מתעשר מהתענות [ו... יח] כשכרו. ובעת [יאמר] מצאתי נחת ועתה אכל [מ]טוב[תי] ולא ידע מה יום [י] חלף וצב לו אחר ומת". הסיפא מנוסחת לפנינו בצורה מעובדת ומסורבלת "שמה למחר איננו (=יחלוף, ומת) ונמצא מצטער על עולם שאינו שלו (=אחר)<sup>8</sup>. ואילו לשון הפסוק בב"ס נבלעה בפסוק השגור ממשלי: "ולא ידע מה ילד יום". — כולי האי — ואולי!

במקום שאנו יודעים את מקומו של הציטוט בספרנו, יש לעיין בדרך הבאתו ולעתים אפשר ללמוד ממנה על הנוסח. כך אנו קוראים בסנהדרין ק"ע"ב: "בת לאביה מטמונת שוא מפחדה לא יישן בלילה, בקטנותה — שמה תחפתה, בנערותה — שמה חונה, בגרה — שמה לא תינשא, נישאת — שמה לא יהיו לה בנים, הזקנה — שמה חעשה כשפים". כידוע, זהו עיבוד של ב"ס מב 9–10, וזו צורתם לפי כ"י ב:

9 (א) בת לאב מטמנת שקר (ב) דאגה (גיל': דאגתה) תפ[ריד] (?)

נומה<sup>10</sup>

6. H. Strack-P. Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Testament*, München 1922, vol. 6.

I, p. 441.

7. דבריו הובאו בתוך מאמרו של ד' פלוסר, הראית ארי סבל, ספר הזיכרון ל' ליוור, תל-אביב תשל"ב, עמ' 330 בהערה.

8. *τίς καιρὸς παρελεύσεται*. וראה גם ט, 11: "כי לא תדע מה יומו" (=עז מות — שם, פסוק

12).

9. ואם אמנם נחשוב בכיוון זה, שמה ואולי גרס מעין "עצב(ו)" תחת "עזבו" בפסוק בב"ס (חילוץ בין שרשים אלה מצוי בב"ס. עיין לעיל הע' 14 בגוף המאמר וז' ברונוניק, שם (הע' 21), עמ' [224]).

10. ההשלמה עפ"י מגילת מצדה. עיין על מקום זה: ידן, מגילת מצדה, עמ' 25 ומה שהביא בשם י"א זליגמן, לצירוף 'תפריד' נומה' ראה גם ת"י לברא' לא, מ: "ואתפרידת שינתא", ורגיל בסוּרית: Payne-Smith, *Thesaurus*, p. 3236. למובן זה (נדד, רץ) של הפועל 'תפריד' בעברית — ראה ח' ילון,

זאת, שבשאר הפרטים קרוב הנוסח בתלמוד לכ"ב ושונה הן מן היוני והן מן המגילה.



## פעלים שנושאם מימוש פרופוזיציה

כל המבקש לקבוע את ערפיותו התחבירית של פועל, אסור לו להסתפק בציון מספר ה"מקומות" הרלבנטי לפועל: אם הוא "חד-מקומי", "דו-מקומי" או "תלת-מקומי", אלא הוא חייב גם לקבוע את מהותם של המרכיבים הלשוניים התופסים "מקומות" במסגרתו של הפועל הנדון. וכך אם ייאמר על הפעלים נתן, סיפר, שהם שוים בכך, ששניהם פעלים "תלת-מקומיים", ייאמר עליהם גם שהם נבדלים זה מזה בכך, שבאחד ה"מקומות" של הפועל סיפר יבוא משפט, מה שאין כן בפועל נתן, שכל ה"מקומות" שבמסגרתו התחבירית ממומשים בשמות-עצם:

1. דוד סיפר למשה פי חבריו נסעו אתמול לכפר.
2. דוד נתן למשה ספר.

ציון זה של מהותם של המרכיבים הלשוניים, הבאים במסגרתו התחבירית של הפועל, הוא בעל חשיבות מרובה בתיאורו הסמנטי.

1. קביעת המהות של המרכיב הלשוני, אם הוא שם-עצם, משפט או צורת מקור, בדרך כלל פשוטה היא, שכן המרכיבים הלשוניים האמורים גלויים בדרך כלל לעין. אבל לא תמיד הדברים כן. במסגרתם התחבירית של פעלים שונים יבואו תחליפי-מרכיבים העשויים להיראות שוים למרכיבים מטיפוס אחר. וזה דינם של תחליפי משפט כבמשפטים 3, 4:
3. דוד סיפר את הדבר למשה.
4. דוד סיפר זאת למשה.

עניין זה כבר נדון הרבה, ואין לטרוח להבהירו הבהרה נוספת. אך לעיון מיוחד ראויים כמה פעלים "חד-מקומיים", פעלים שבמסגרתם התחבירית המוצרכת רק מרכיב שמני אחד, שנושא המשפטים שהם באים בהם הוא תמיד שם-עצם, אך במעמד שם-עצם זה יבואו מספר מוגבל של שמות-עצם:

5. אמש קרה אסוף.
6. התרחש שם נס.
7. פרץ שם מרד.
8. נערכה שם הצגה.

כל ניסיון להמיר שמות-עצם אלו בשמות-עצם אחרים יראה, שאסור לנו להסתפק בקביעה, שפעלים אלו מצטרפים לשמות-עצם, שכן רוב שמות-העצם לא יבואו כלל במסגרתם:

9. \* קרה ספר.
  10. \* התרחש שם שולחן.
  11. \* פרץ שם פיסא.
  12. \* נערכה שם קופסה<sup>1</sup>.
- גם אין להסתפק בקביעה, שליד פעלים אלו תבוא קבוצה מוגבלת של שמות-עצם, וכמרכיב השמני הרלבנטי תבוא רשימה של שמות-עצם. ניסיון תיאור כזה עקר הוא, שכן אין הוא מלמדנו דבר על מהותם המיוחדת של הפעלים, ובדאי אין הוא פתח לתיאור סמנטי סביר של הפעלים. הסתפקות ברשימת שמות-העצם שיבואו פנושאים ליד פעלים אלו גם לא תאיר את פשר העובדה, שרשימת שמות-העצם לא תהיה אחת בתיאורם של הפעלים שבקבוצה:
13. אמש קרה אסון.
  14. \* נערך שם אסון.
  15. \* פרץ שם אסון (?)
  16. נערכה שם הצגה.
  17. \* קרתה שם הצגה.
  18. \* פרצה שם הצגה.
  19. \* התרחשה שם הצגה.

המיוחד בשמות-העצם הבאים במסגרותיהם התחביריות של הפעלים שאנו דנים בהם כאן הוא, שאין הם מתייחסים לעצם אמיתי, אלא למהות מורפבת: הם מתייחסים לפרופוזיציה שלמה ולדבר בעולם שפרופוזיציה שלמה תתייחס אליו. שמות-העצם אסון, נס (משפטים 5, 6) מתייחסים לא לדבר, לעצם, אלא למאורע:

האסון הוא שהילד נפל לבור עמוק.  
הנס הוא שהשומרים הגיעו למקום מייד.  
שם-העצם מרד (משפט 7) הוא כינוי לשורה של מעשים שאנו מכנים אותם כך בנסיבות מסוימות.

שם-העצם הצגה (משפט 8) הוא נומינליזציה של הפועל ה צ י ג :  
"הם הציגו באולם" קרוב אל "ההצגה נערכה באולם"

שם-העצם שבמשפט 8 נבדל משמות-העצם שבמשפטים 5-7 בכך, שהוא מתייחס לפעולה מסוימת אחת, בעוד שמות-העצם שבמשפטים 5-7 הם כינויים למעשים או למאורעות בלי לפרשם. אבל הצד השווה שבשמות-העצם שבכל ארבעת המשפטים הוא, שהם מתייחסים למאורע או למעשה, מהויות הנמסרות בלשון בדרך כלל במשפטים.

---

1. ואין אנו מתכוונים כאן לפועל נערך במשמעותו הלוקאטיבית: שמו דבר במקום מסוים בסדר מסוים.

אם כן, שמות-עצם אלו הם אמצעי שבו ממומש ארגומנט מורכב, ארגומנט שהוא פרופוזיציה, במרכיב לשוני לא-מורכב, בשם-עצם: מה שקרה הוא שילד נפל לבור עמוק, ודבר זה מכונה אסון. מה שהתרחש הוא שהאנשים נתקלו ברחוב, ודבר זה מכונה התקהלות. מה שפרץ הוא שורה של מעשים שאנו מכנים אותם בשם מרד. מה שנעשה הוא שמישהו הציג באולם (=מה שנערך הוא ההצגה שהוצגה באולם).

מאחר שרשימות שמות-העצם הראויים לבוא ליד הפעלים אינם רשימה אחת, ברור שאין P הממומש בשמות-העצם שזה בפעלים השונים. ואין לנו דרך טובה יותר לחשיפת טיפוס ה-P הרלבנטי לפועל מסוים אלא בעיון בשמות-העצם עצמם. (ב-P נסמן כאן פרופוזיציה: מבנה סמנטי שבתשתית המבע הלשוני.)

## 2. הפועל קרה: מסגרת תחבירית ומשמעות

קרה אסון	*קרתה שם הפגנה
קרה נס	*קרתה שם הצגה
קרתה רעידת אדמה	*קרו שם בחירות
הדבר קרה אמש	(?) קרה שם ריב
מה קרה שם?	(?) קרה שם מרד.

לאור מה שנאמר, שיעורו של משפט שנושא הפועל קרה הוא 'התהווה' P, ובמלים אחרות: מדובר במשפט על כך, שבזמן מסוים התהווה המכונה במשפט בשם-העצם המתפקד כנושא המשפט. כפי שאנו רואים, עשוי שם-העצם לפרש מהו הדבר הספציפי שהתהווה, כגון: רעידת אדמה, והוא עשוי שלא לפרשו, אלא רק לכנותו, כגון: אסון או נס.

מעיון ברשימת המשפטים הסבירים והמשפטים הבלתי סבירים עולה, שיש במשמעות הפועל קרה ממשמעות המקרה: הדבר שהתהווה, ושעליו מסופר במשפט, לא היה צפוי למעורבים בו. אם כך, ייאמר על פועל זה, שיש במשמעותו הנחה מוקדמת: P אינו צפוי. "קרה אסון" או "קרה נס" ייאמר רק אם מי שהיה מעורב במאורע או במצב לא ציפה לו. כך מובנת אי סבירותם של המשפטים שיש בהם נושא כגון: הפגנה, הצגה, בחירות. שמות-עצם אלו מסמנים מאורע יזום. מכל מקום, אין הם מסמנים מאורע שבא כהפתעה על המעורב בו. ומכאן סבירותם הנמוכה של המשפטים שנושאים שמות-העצם ריב, מרד. גם הם מתייחסים למאורע יזום. העובדה, שבכל זאת אין משפטים אלו נראים לנו בלתי אפשריים לחלוטין נובעת מכך, שמאורעות המכונים כן עשויים לבוא כהפתעה למי שהשתתף בהם או צפה בהם.

3. הפועל התרחש: מסגרת תחבירית ומשמעות תפוצתו התחבירית והמילולית של הפועל התרחש דומה לתפוצתו התחבירית של הפועל קרה:

התרחש נס	*התרחשה שם הפגנה
התרחש אסון	*התרחשה שם הצגה
התרחשה רעידת ארמה	*התרחשו שם בחירות

אך שני הפעלים גם נבדלים זה מזה בתפוצתם:

20. מחר בשעה 10 יתרחש ליקוי חמה.

21. \*מחר בשעה 10 יקרה ליקוי חמה.

אבל

22. אם לא תשמור צעדיך יתרחש שם מחר אסון.

23. אם לא תשמור צעדיך יקרה שם מחר אסון.

כפי הנראה, בניגוד למשמעות הפועל קרה אין במשמעות הפועל התרחש הנחה מוקדמת: P אינו צפוי. כך אין משפט 20 כולל בתוכו סתירה. מה שאין כן במשפט 21: אם יכולים אנו לומר על דבר שהוא יתרחש בזמן מסוים, אין לומר עליו שהוא בלתי צפוי למעורבים בו. מפל מקום, לא כך יתאר את הדבר המדובר המצפה להתרחשותו. המשתמש במשפט 21 מעיד על עצמו שהוא מזהה את משמעות הפועל קרה עם משמעות הפועל התרחש<sup>2</sup>. סבירותו של משפט 23 נובעת מן השימוש במשפט התנאי. משפט זה נוטל מן המשפט את ודאות ההתרחשות. בנסיבות המתוארות במשפט 23 אפשר לומר על משהו שדבר בא עליו מבלי שיצפה לו. עתה עלינו להשיב, מה פשר אי סבירותם של המשפטים:

התרחשה שם הפגנה/הצגה

התרחשו שם בחירות

וסבירותם של המשפטים:

התרחש שם נס/אסון

התרחשו שם דברים גדולים.

כפי הנראה, הפועל התרחש מצטרף למימוש P המתייחס לפעולות הנראות למדבר כפעולות בלתי סדורות, פעולות שאין המדבר תופסן אלא כגיבוב של דברים שממבט ראשון אין מבחינים ביניהם. האומר:

התרחשה שם הצגה

אומר על פעילות מוגדרת וערוכה, שהיא נראית כבלתי מוגדרת ובלתי ערוכה. ואם כך, סתירה לפנינו. האומר:

2. משפט כמשפט 21 נשמע סביר לדוברת עברית שהשמעתי לה משפט זה. דוברי עברית אחרים הצביעו מיד עם השמעת המשפט על האנומליה שבו.

### התרחש שם נס

אינו מדביק לפועל התרחש שם-עצם שהוא סימונו או כינויו של מעשה ברור ומוגדר אחד. נס עשוי להיות מעשה קטן או גדול, פשוט או מורכב. אם נפרש את טיבו המדויק של הדבר המכונה נס, לא נוכל להשתמש בפועל התרחש:

\* התרחשה נפילת העץ

שכן דבר ברור ומוגדר אחד אינו התרחשות, וכך יש להבין את סבירותו של משפט כגון:

התרחשה שם רעידת-אדמה

גם אם 'רעידת אדמה' היא אירוע ברור ומוגדר, אין המשפט הזה מתייחס בהכרח לאירוע מסוים אחד, אלא לשרשרת אירועים גדולים וקטנים שבצירופם הם עשויים להיות מכונים התרחשות.

### 4. הפועל נערך: מסגרת תחבירית ומשמעות<sup>3</sup>

נערכה שם הפגנה \* נערך שם אסון

נערכה שם הצגה \* נערך שם נס

נערכו שם בחירות \* נערך שם חטא

נערך שם טקס \* נערכה שם הרגע נתינת הספר

נערכה שם מסיבה

יש במשמעות הפועל נערך — במשמעותו זאת — ממשמעותו של הפועל נערך שבמשפטים:

הפלים נערכו על השולחן

השולחן נערך בקפידה

ששיעורם: מישוה שם דברים על השולחן בסדר מסוים. הפועל נערך שאנו דנים בו, מצטרף למימוש P המתייחס לפעולה מורכבת שיש לה מבנה וסדר דברים, או עשויה להיראות כך. גם אם ייאמר:

נערכה שם הפגנה פרועה

התבטאות המבקשת לומר, שלהפגנה לא היה סדר דברים, אין הקוונה לומר, שלא ביקשו המארגנים לשוות צורה מסוימת לפעולתם.

ברור הוא, שאין שמות-העצם אסון, נס מתייחסים לאירוע יזום וערוך. גם שם-העצם חטא, שהוא כינוי מעריך למעשים ממעשים שונים, פשוטים כמורכבים, בלתי ערוכים כערוכים, אינו מסמן פעילות מסוימת. כערוכה, וברור מדוע אין לומר: נערכה שם הרגע נתינת הספר.

3. ראה הערה 1.

נתינה, שהיא בגדר מעשה רגעי ופשוט, אינה דבר ערוך. וברור מדוע ייאמר גם ייאמר:

נערך שם טקס נתינת הספר

שכן המלה טקס קובעת, שהיה זה מעשה מורכב וערוך. שמות-העצם הפגנה, הצגה, בחירות המצטרפים לפועל נערך הם נומינליזציות של פעלים, והם מסמנים את הפעילות הערוכה המסומנת בפעלים עצמם, ואילו שמות-העצם מסיבה, טקס אין כנגדם פעלים המסמנים את הפעילות המכונה כן. מכל מקום, שמות-העצם מסיבה, טקס מסמנים פעולות מורכבות וערוכות.

5. הפועל פרץ: מסגרת תחבירית ומשמעות<sup>4</sup>

פרץ שם מסרד	* פרץ שם אסון
פרצה שם מהומה	* פרצה שם הצגה
פרצה מגפה	* פרצה שם התחרות בכדור רגל.

הפועל פרץ שאנו דנים בו מביע, שהדבר המסומן בנושא המשפט התרחש במעבר חד מאי-פעילות לפעילות אינטנסיבית. בזמן מסוים לא התרחשה פעילות מסוימת, ובזמן סמוך לו מאוד התרחשה הפעילות באינטנסיביות מרובה. ויש במשמעות פועל זה ממשמעות הפועל פרץ שבמשפטים:

האדים פרצו החוצה.

השודדים פרצו לחנות.

הספינה פרצה את ההסגר.

במשפטים אלו נאמר על משהו, שהוא היה עצור מלפעול פעולה מסוימת, וברגע מסוים הוא התגבר על המעצור, והוא פעל בכוח, באינטנסיביות. במשפטים שאנו דנים בהם כאן יש התפתחות מטאפורית מהוראה זאת, ובמיוחד ממשמעות משפט כמשפט:

האדים פרצו החוצה

אמנם המרד שמדובר בו לא היה עצור ממש, אבל ברגע שהתרחש נראה היה כאילו משהו נשתחרר מכבליו. בודאי לא ייאמר על מהומה שפרצה, שהיא הייתה עצורה בתוך עושיה, אבל ברגע שפרצה היא נראתה כמשהו שנשתחרר ממעצורים.

4. ואין אנו מתכוונים כאן לפועל פרץ במשמעותו כפועל תנועה כגון:

הוא פרץ את ההסגר

אז: הוא פרץ לחנות.

המעבר החד מאי-פעולה לפעולה אינטנסיבית לפעולה בכוח רב, נתפס כפריצה. אי-סבירותם של המשפטים שנושאם אסון, הצגה והתחרות בכדור-רגל מובנת. עקבות המטאפורה עדיין ניכרים במשפטים שאלו נושאייהם.

גם אם האסון שמדובר בו הוא מגפה קשה

ייאמר: פרצה מגפה קשה ולא ייאמר: פרץ אסון

שכן האסון אינו מביע במפורש דבר הנתפס כדבר שהיה עצור, וקרה תוך השתחררות ממעצורים. בפרשנו מהו האסון שמדובר בו, בהשתמשנו בשם-העצם מגפה, מתקיימים התנאים הנובעים מן המטאפורה האמורה.

6. טבעי שפרופוזיציה המתייחסת למעשה או להתרחשות תמומש במשפט שעיקרו פועל. כך יש לשאול אפשר השימוש במבנה שנדון כאן, שבו המעשה או ההתרחשות ממומשים בצורה שמנית: קרה נס, פרץ ריב וכו'.

תשובה ברורה אחת היא שהפועל שבמשפטים הנדונים כאן מוסיף משמעות:

לא הרי "קרה" P כהרי P

ולא הרי "פרץ" P כהרי P

וגם אם "נערך" P אינו שונה במשמעות מן P, הרי הפועל נערך מבלית צד סמנטי מסוים שב-P, שעמו הוא יוצר משפט: היות המעשה ש-P מתייחס אליו ערוך ויזום. אבל דבר זה, היות הפועל שאנו דנים בו מוסיף משמעות או מבלית אותה, אינו הצדקה מלאה למבנה הנדון. אנו רשאים לשאול מדוע אין פעלים אלו יוצרים משפטים בהצטרפם למשפטים פועליים שלמים, כגון:

\*פרץ שהאנשים הפו זה את זה.

אלא: פרץ ריב בין האנשים.

ברור שיש נטייה בלשון להימנע ממבנה שבו פועל מצטרף למשפט שלם, אך לא זה ההסבר המלא לתופעה.

ההסבר המלא ימצא בעצם השימוש בצורה שמנית להתייחסות למעשה או להתרחשות. עניין זה לא ימוצה כאן, אלא יועלו כמה צדדים עיקריים שבו.

א. לעתים קרובות המבצע המתייחס למעשה או להתרחשות אינו "תיאורי" (דסקריפטיבי) אלא "מערך" (אואלואטיבי). המדבר או הכותב אינו מתאר את המעשה, כך שאנו יכולים לשחזרו שחזור מדויק בתפיסתנו, אלא הוא מכנה את המעשה כינוי מעריך, כינוי המוסר לנו לא את פרטי המעשה, אלא את יחסו של המדבר למעשה. ההתייחסות מובעת לעתים קרובות בכינויו של המעשה בשם-העצם:

התרחש נס

קרה אסון

הדבר שקרה, שאפשר לתארו תיאור דסקריפטיבי מובהק, מכונה כאן אסון, נס.

ב. התרחשויות הן בדרך כלל מורכבות ואינן ניתנות למיצוי בפרופוזיציה

דסקריפטיבית פשוטה אחת. תיאור דסקריפטיבי ממצה של מאורע ילבש צורה כגון:

קרה  $(\dots P_4 + P_3 + P_2 + P_1)$

פרץ  $(\dots P_4 + P_3 + P_2 + P_1)$

מבנה שאין הלשון סובלתו.

הדרך שהלשון נוקטת בה במקרים כאלו הוא כינוי שורות המעשים המהוים את המאורע במלה אחת כגון מהומה, ריב, מהפכה.

ג. גם יש אירועים ברורים ומוגדרים שאינם מתוארים בלשון בדרך כלל במשפט פועלי פשוט, אלא בשם-עצם או בצירוף שמני. שמות-עצם מסוימים הפכו למושגים, ואנו מרבים להשתמש בהם ולא במשפט הפועלי הדסקריפטיבי המקביל להם:

ייאמר בעתון: אמש התרחשה רעידת אדמה

ולא ייאמר בדרך כלל: אמש רעדה האדמה.

ד. דרך זאת מתאימה במיוחד למקרים שבהם אין לנגד עינינו אג'נט (פועל) מסוים. כשאני רואה מרחוק הפגנה, ואני מדון עליה לזולתי, אומר בדרך כלל:

נערכה שם הפגנה

ופחות מזה: מישהו הפגין שם

או: הופגן שם.

כללו של דבר, פשהמעשים או ההתרחשויות נמסרים בשמות-עצם, אנו יוצרים משפטים שלמים בצירוף פעלים, כפעלים שנדונו כאן, לשמות-העצם. בלשון כמה פעלים בהוראות שונות, כפי שראינו, המשמשים לכך.



## ערעור העיצורים הגרונים במערכת הפועל הטברנית

מאז גילוי מגילות ים-המלח והעיון בהן ואף לפני כן<sup>1</sup> הופר שבניכים ובאזורים שונים בארץ-ישראל שבימי הבית השני וגם לאחר חורבנו התערער היגוי העיצורים הגרונים. העדות לכך נרחבת ומפורסמת, ואין כאן צורך להביא ראיות. אם פי הסיבות שהובאו להסביר את התרחשות התהליך הזה מוסכמות פחות, מתקבלת על הדעת הסברה, שיש לזקוף את עיקר התופעה על חשבונן של שפות זרות שנפוצו בתקופה הנ"ל באזור, כגון היונית והרומית, שהשפיעו לכאורה במערב המרחב המזרח-תיכוני, כמו שהאכדית השפיעה במזרחו.

ראוי בכל זאת לעיין מחדש בנושא זה, בכל הנוגע לעברית המשתקפת מפעלם של מסרני טבריה, מתוך תקווה לגלות — מלבד סימנים לעצם קיומה של תופעה פונטית זו — עדות לחוקיות פלשהי בהתרחשותה. תשומת לבנו מתמקדת בשלוש צורות פועל חריגות הצצות ועולות מתוך עיון בחמשת חומשי התורה, צורות אשר שתיים מהן — או כמאהן — מופיעות גם בספרים מאוחרים יותר.

(א) ב'ר' מג, כט: וישא עניו, וירא את-בנימין אחיו בן-אמו, ויאמר: "הזה אחיכם הקטן אשר אמרתם אלי?" ויאמר: "אלהים יִחְנֶךָ, בני!" (ור' גם ישע' ל, יט). יִחְנֶךָ מתייחסת, כנראה, אל \*יִחְנֶךָ או \*יִחְנֶךָ (=יִחְנֶךָ, בהפסק; השוה במד' ו, כה, וגם שמ"ב יב, כב, תהל' כג, ב, ועוד).

(ב) ויק' כו, מג: והארץ תעוז מהם, ותרץ את-שבחתיה בְּהִשָּׁמָה<sup>2</sup> מהם... בְּהִשָּׁמָה קשורה בדאי לצורת \*בְּהִשָּׁמָה (השוה ויק' כו, לד, לה).

(ג) דברים כו, יב: כי תכלה לְעָשׂוֹר<sup>2</sup> את-פל-מעשר תבואתך בשנה השלישית, שנת המעשר... (ור' גם נחמ' י, לט).

לְעָשׂוֹר גזורה כמובן מצורת \*לְעָשׂוֹר (השוה דב' יד, כב, ברא' כח, כב, בניגוד לדעת הראב"ע והרד"ק, אך על דעת גוניוס<sup>3</sup>).

1. ראה, למשל, ר' קושטר, לשוננו כ"ו, עמ' 93-96; ר' קושטר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח, ירושלים (תשי"ט), עמ' 42 (בקיצור), 398-403 (בהרחבה); קושטר י', מחקרים בארמית הגלילית, ירושלים (תשי"ב), עמ' 43-60; פ' קאהלה, *The Cairo Geniza*, עמ' 86-95; מ' לאמבר, *Revue des Etudes Juives*, כרך 50 (1905), עמ' 262.

2. צורה זו וכן צורת לְעָשׂוֹר מוזכרות ע"י לאמבר, שם, המציין רק את נסיגת תנועת העיצור הגרוני.

3. E. Kautzsch, *Gesenius' Hebrew Grammar* (transl. A. Cowley), p. 146 (k).

צורות אלה משקפות פולן — בהנחה פי ניתוחי נכונים — את התערערות היגיון של עיצור גרוני והסגת תנועת עיצור זה לעיצור הקודם לו (מן החי"ת של \*יִחְנֹךְ ליו"ד, מן הה"א של \*בְּהִשָּׁמָה לבי"ת, ומן העי"ן של \*לְעֶשֶׂר ללמ"ד) המונע קודם לכן בשוא. נסיבות משותפות נוספות הן היות תנועת העיצור הגרוני תנועה קטנה והיות העיצור הנהגה אחרי תנועה זו עיצור מארך, הדגוש בדגש "כפלן". בלשון סמלים ניתן לתאר התערערות זו בהיגיו העיצור הגרוני בדרך הבאה:

$$\#C^VC_gVCC... \# \rightarrow \#CVC_gC... \#$$

(#...#) גבולות המלה; C עיצור; C<sub>g</sub> עיצור גרוני; CC עיצור מארך; C' עיצור המונע בשוא; CV עיצור המונע בתנועה קטנה).

אין להימנע מניסיון לראות תופעה פונטית זו במסגרת רחבה יותר, וזאת ע"י השנאת התופעה עם קבוצות מלים אחרות המשקפות עפ"י המשוער תופעות פונטיות דומות:

(א) צורות שמוטות - א'

שמ"ב כב, מ: וַתִּזְרְנֵי חֵיל לַמֶּלֶחֶמָה...

(וַתִּזְרְנֵי > וַתִּזְרְנֵי > \*וַתִּזְרְנֵי)

איוב לה, יא: מִלְּפָנָיו מִבְּהֵמַת אֲרִיץ...

(מִלְּפָנָיו > \*מִלְּפָנָיו > \*מִלְּפָנָיו)

ישע' יב, כ: ... וְלֹא-יִהְיֶה שֵׁם עֲרָבִי, וְרַעִים לֹא-יִרְבְּצוּ שָׁם.

(יִהְיֶה > \*יִהְיֶה > \*יִהְיֶה)

(ב) צורות המתפרשות עד עתה כצורות הפעיל חריגות

זכר' ג, ז: ... וְנָתַתִּי לָךְ מִהֶלְכִּים<sup>4</sup> בֵּין הָעַמִּידִים הָאֵלֶּה.

(מִהֶלְכִּים > \*מִהֶלְכִּים)

ירמ' כט, ח: ... וְאַל-תִּשְׁמְעוּ אֶל-חִלְמֵיכֶם אֲשֶׁר אִתְּכֶם מִחֲלָמִים.

(מִחֲלָמִים > \*מִחֲלָמִים)

דבה"א טו, כד: וּשְׁבִנְיָהּ וְיִזְשַׁפְט וְנָתַנְאֵל וְעַמְשִׁי וְזִכְרִיָּהּ וּבְנִיָּהּ וְאַלְעִזָּר

הַפְּהָנִים מִחֲצָצְרִים (כת': קרי: מִחֲצָצְרִים) בַּחֲצָצְרוֹת לִפְנֵי אֲרוֹן הָאֱלֹהִים...

(מִחֲצָצְרִים > \*מִחֲצָצְרִים)

דבה"ב כה, כג: ... וַיֹּאמֶר פִּי אֱלֹהֵי מַלְכֵי-אֲרָם הֵם מְעַזְּרִים אֹתָם...

(מְעַזְּרִים > \*מְעַזְּרִים)

"מצד שני, לגבי לְעֶשֶׂר (דבר' כו, יב, הדומה למקור, בניין הפעיל, בהשמטת הה"א, במקום לְהִעֲשִׂיר) הקריאה הנכונה היא פשוט לְעֶשֶׂר..."

4. צורת מִהֶלְכִּים דומותיה מוזכרות ע"י ר' קוטשר, שם, העומד בין היתר על צורתן המקורית \*מִהֶלְכִּים וכו'; קוטשר מגביל, לדעתי — ללא צורך, את שלבי התהוות הצורה מִהֶלְכִּים ע"י הצבת צורת-ביניים מִהֶלְכִּים, אך הצורה מִלְּפָנָיו (לעיל) מוציאה פנראה אפשרות זו מפלל חשבון.

ג) צורות המתפרשות עד עתה כצורות בניין קל  
 דבר' כה, לח: ... ומעט תאסוף כי יִחְסְלֶנּוּ הארבה  
 (יִחְסְלֶנּוּ > \*יִחְסְלֶנּוּ)  
 שמ"א יז, כה: ... והיה האיש אשר־כִּנּוּ יַעֲשֶׂנּוּ המלך עשר גדול ...  
 (יַעֲשֶׂנּוּ > \*יַעֲשֶׂנּוּ)

ד) צורות הפועל עבד הקמוצות  
 שמות כ, ה: לא־תשתחוה להם ולא תִעֲבָדֵם ...  
 (תִּעֲבָדֵם > \*תִּעֲבָדֵם)  
 שמ"א יז, כה: ... נלכה אחרי אלהים אחרים אשר לא־ידעתם וְנִעֲבָדֵם.  
 (וְנִעֲבָדֵם > \*וְנִעֲבָדֵם)

אם כי הצורות שמוטות־האל"ף משקפות תופעה פונטית הקדומה, פנראה, בהרבה מזו המשתקפת במסורתם של נקדני טבריה, בכל זאת אין להתפכח לדמיון הנסיבות אשר בהן התחוללו שני תהליכי ערעור ההיגוי.  
 צורות הפועל עבד הקמוצות, לעומתן, מפגינות נסיבות פוניטיות השונות מהתנאים שדנו בהם עד כאן: תנועת העיצור הגרוני גדולה, כפי הנראה<sup>5</sup>, ולא קטנה, ואילו העיצור הבא אחרי תנועה זו, הבי"ת, אינו כפול. תנאים שונים אלה הם, פנראה המחוללים את ההבדלים הקלים הנשקפים בצורות הקיימות: העי"ן, בבואה אחרי תנועה גדולה, אמורה להיות מונעת בשוא נע, וזהו מקור הקמץ הקטן המופיע בה. יש ככל הנראה בצורות הרשומות לעיל כדי להצביע על תפוצה הרחבה־יחסית של תופעת התערערות היגוי העיצורים הגרונים, יותר מפפי משקובל לחשוב, ויחד עם זאת, לציין את מיעוט הצורות המושפעות כעדות נוספת לדייקה ולמהימנותה של מסורת הניקוד הטברנית.

5. צורת יִפְעַל מבניין פֻעַל (= פֻעַל הערבי; השווה תִּפְקְדוּ, תִּתְקַדּוּ וכו'): \*תִּפְקְדוּ, \*תִּתְקַדּוּ.

## האם צורות נסתרת מעין הִיָּת שבלשון חכמים צורות קדומות הן?

1. יש שדיאלקט מאוחר יחסית משתמרות בו צורות ארכאיות, החסרות בדיאלקט קדום. אף לשון חכמים שמרה על צורות קדומות, הנעדרות משפת המקרא, כגון על מבנים מעין "בית זה" (בניגוד ל-"הבית הזה" המקראי). אף סיומת עבר נסתרת –ת בפועלי ל"י (מעין: עֲשֵׂת), השולית במקרא ושולטת בכתב-יד בלשון חכמים, נחשבת לארכאיות (השווה למשל י' קוטשר, ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, רמת-גן תשל"ב, עמ' 30). א' בנדויד (לשון מקרא ולשון חכמים<sup>2</sup>, א, תל-אביב תשכ"ז, עמ' 133) ראה אמנם בצורות אלו השפעה ארמית, אשר פעלה על פועלי ל"י בלבד, אך לא שינתה את הגזרות האחרות. אולם (עי' קוטשר שם, הע' 5) הנחת בנדויד בצורתה זו אינה מסבירה, מדוע השפיעה הארמית על פועלי ל"י בלבד.

ברצוני להציע דגם של התפתחות, אשר לפיה עֲשֵׂת שבלשון חכמים פרי התפתחות פוניטית מאוחרת, ואינה ממשיכה ישירות את הצורות הארכאיות הוותיקות שבמקרא. אין צריך להדגיש, שאין הצעה זו אלא בחינת שמא; כל שחזור היסטורי על פורחו אינו אלא השערה, על אחת כמה וכמה בתחום לשון חכמים, המשקפת ליד התפתחויות פונטיות מקוריות השפעות ארמיות לרוב ואשר קיים רבים בה שונים בידי מעתיקים בכיוון לשון המקרא.

את התיאור הסינכרוני של צורות הנסתרת של פועלי ל"י ימצא הקורא בספרו המצוין של ג' הנמן ז"ל, תורת הצורות של לשון המשנה על פי מסורת כתב-יד פרמה (דה רוסי 138), תל-אביב תש"ס, עמ' 342–351. הנמן הגיע למסקנה (עמ' 351) "שיש לחפות למקורות מעולים נוספים ולסיכומים חדשים, לפני שנוכל לעמוד על התנאים או הסיבות לשימוש צורות מקראיות אלה בתוך ספרות ל"ח (תקופות או ניבים? סגנון ספרותי או אישי?)". אנסה בכל זאת להציע דגם התפתחות על סמך החומר הקיים, ויבואו ממצאים חדשים ויתקנוהו.

2. כנקודת מוצא תשמש תפוצתן של ההית (הייתה) / היתה בכתב-יד המשנה. בנייתו הבהיר (עמ' 345–347) הגיע הנמן למסקנה, שבמקורות שקדמו שימשה הִיָּת בהפסק, הִיָּת בהקשר. אני משער, כי חלוקה זו מקורית היא בלשון חכמים. מסתבר, שהצורות המקראיות הִיָּת בהקשר, הִיָּת בהפסק, הן צורות המוצא. בהפסק נשלה –ה ונתהוה הִיָּת.

כמה גורמים חברו יחד בגשילת הסופית –ה בהפסק. ראשית, לפנינו השלח

חנוצה בהפסק, תופעה המתועדת בעברית, אם כי שולית (לך, הפסק לך, לשון חכמים נקדישך; השהו ר' שטיינר, Hebrew Annual Review ג', 1979, עמ' 159–161). הסיומת -ה הייתה יתרה, כי הנסתר סומנה במידה מספיקה ע"י -ת, ו-ת זו הייתה הסיומת השליטה בארמית, שהשפיעה מאוד על לשון חכמים. שילוב זה של מעתק פונטי, יְתָרוֹת ולחץ הארמית גרמו לנשילה של -ה בסיומת -תָּה בהפסק. יוצא, שהסופית -ת המקראית שונה במצאה מאותה סופית עצמה בלשון חכמים. במקרא באה -ת ללא הבחנה בהקשר ובהפסק, ועל כן יש לראותה (לפחות בכתובים קדומים, אך שמא לא רק בהם) כמשקפת את סופית הנקבה הקדומה, שנשמרה אחרי a ארופה (השהו י' בלאו, HUCA נא, 1980, 19; ד' בן-חיים אצל קוטשר, ערכי... א, עמ' 30, הע' 5). אולם בלשון חכמים היא צורה מאוחרת, שנחקתה מן הסופית התניינית -תה. רק הנחה זו מסבירה את בואה של היית בהפסק דוקא.

3. אולם מדוע נשמרה תפוצה זו (-תה בהקשר, -ת בהפסק) בפועל היה דוקא (ועלינו להוסיף, גם בפועל היה, הבא בנסתרת ארבע פעמים, שלוש פעמים בהקשר חייתה ופעם בהפסק חיית), ובכל שאר הפעלים שולטת -ת (להוציא את שלוש התקריאות של בניין נתפעל)? מסתבר, שנטיית לשון חכמים להכליל את צורות ההפסק גם בהקשר פעלה פחות במלים רגילות. כידוע, מלים שכיחות מושפעות פחות מהיקשים, כי בגלל שכיחותן הן טבועות בזיכרוננו של הדובר. כך הייתה/חייתה היו בגלל שכיחותן פה מאוששות, עד שלא נדחו על ידי צורות ההפסק היית/חיית. אולם בפעלים האחרים דחו צורות ההפסק את ההקשר.

עד פה עסקנו בלשון חכמים ה ח י ה . אם השערנו נכונה, בשלב זה שלטה הסיומת -ת ברוב הפעלים, ואילו בפעלים היה/חיה נשארה מצומצמת להפסק, ובהקשר נשארה -תה. אולם כתב-היד, אף הטובים, משקפים את שינוי של צורות אלו למקראיות בידי המעתיקים. זו הסיבה שלמשל הייתה חדרה לצורות סוף פסוק, והסיומת -תה התחילה חודרת לצורות הקשר והפסק בפעלים האחרים. זו הסיבה לחוסר הקביעות שבכתב-היד, עד שבשלוש תקריותיה של התפעל, כולן בסוף פסוק, מתועדת הסיומת -תָּה בלבד.

4. נספם: אם נכונה השערנו, צורות מעין הִיָּת, תְּיָת צורות הפסק הן, שנשהו ע"י השלח -ה מן הִיָּתה, תְּיָתה. בפעלים שכיחים פחות דחו צורות ההפסק בסופו של דבר את צורות ההקשר. בגלל נטייתם אף של מעתיקי כתב-היד טובים להמיר צורות של לשון חכמים במקראיות, מצויות אף בכתב-היד הטובים הצורות המקראיות בסיומת -תה בכל מצב תחבירי. על כל פנים אין לראות בצורות מעין הִיָּת בלשון חכמים ארכאיזם.

## ספרים שנתקבלו

הלוי יחיאל, ספר כתר מבטא לשון הקודש הצח של עם ישראל; החלק הראשון בטוי האותיות, הדגשתן ורפוייתן, הנקוד, הטעמים ותנועתן, ירושלים תשמ"ב, ס"ו עמ'.

הרמתי שלמה, שיכתוב די דאקטי; מטרות, עקרונות, דרכי יישום עם רשימת תיבות יסודית מודרגת לחינוך קוראי עברית בתפוצות, המרכז לחינוך יהודי בתפוצות ע"י הוצ' מאגנס, ירושלים תשמ"ב, 201 עמ'.

טל אברהם, התרגום השומרוני לתורה; מהדורה ביקורתית, כרך ב', ויקרא, במדבר, דברים, אוניברסיטת תל אביב תשמ"ב, 400 עמ'.

סוקולוף מיכאל, קטעי בראשית רבה מן הגניזה; יו"ל על פי שנים עשר כתבי יד ופאלימפססטים בצירוף מבוא והערות, האקדמיה למדעים, ירושלים תשמ"ב, 226 עמ' + מפתחות.

קארה יחיאל, לשונם הארמית של כתבי-היד התימניים של התלמוד הבבלי; הכתיב, תורת ההגה והפועל, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, ירושלים תשמ"ב, 352 עמ'.

שלי מאיר, מילון מונחי משפט אנגלי עברי, דביר, תל אביב 1982, 107 עמ'.

שפרבר דניאל, יוונית ולטינית בספרות התנאים והאמוראים; קובץ מחקרים, ירושלים תשמ"ב, חלק עברי קי"ד עמ', חלק לועזי 194 עמ'.  
תעודה ב' — עיונים במקרא; ספר זכרון ליהושע מאיר גרינץ, בעריכת בנימין אופנהיימר, אוניברסיטת תל אביב תשמ"ב, 369 עמ'.

*Interpreting the Hebrew Bible; Essays in honour of E.I.J. Rosenthal*, edited by J.A. Emerton and S.C. Reif, University of Cambridge, Oriental Publication no. 32, Cambridge 1982, 318 pp. + indexes.  
*Hebrew Annual Review*, vol. 6 (1982); A Journal of Studies of Hebrew Language and Literature, The Ohio State University, editor David Golomb, 209 pp.

# LĒŠONĒNU

Quarterly for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects

Jerusalem P.O.B. 3449, Israel

Editor: Prof. J. Blau

Editorial Secretary: M. Medan

Vol. XLVII, No. 2, Têvét 5783/Jan. 1983

## ENGLISH SUMMARIES

*Nehemya Allony*: KITĀB AL-MUŠAWWITĀT (The Book of Vowels) by MOSE BEN AŠĒR (TIBERIAS, ca. 840–ca. 900) (pp. 85–124)

The title *Kitāb al-Muṣawwītāt* together with its Hebrew translation *Sefer ha-Qolot* have been known ever since the translation of *ha-Riqma* by Ibn Janah was published (Frankfurt a.M., 1856), but we had no trace of the book itself. The first fragment from the Cairo Geniza was identified about a hundred years ago by A.E. Harkavi, but was never published and disappeared in the Saltikov Shchedrin Library in Leningrad. The first two fragments of this work from the Cairo Geniza were published twenty years ago (*Lēšonēnu* XXIX [1965], p. 9 ff.). These fragments were copied by the same scribe on parchment. The subject was:

1) The letters; 2) The vowels; 3) Changes in vocalization of monosyllabic and bisyllabic words: מְחָסָה, מְעֵלָה, מְלָחָה . . . שָׁם, שָׁב, לָךְ, לָב; 4) Irregular vocalization and pronunciation of the words יִחְדָּה, יִחְדָּה, יִחְדָּה; 5) ל בּוֹכֵל with שׂוּא – ע before Yod: י.

Not long after this discovery another single leaf was found and identified as part of the book by Eli ben Yehuda Hanazir (Tiberias, ca. 870–930), *Kitāb Uṣūl al-Lughā al-ʿIbrāniyya*, since its subject was the pronunciation of *Rēs* – ר, quoted by Dawid Kimḥi in his *Mikhlol*. This was published in *Lēšonēnu* XXXIV (1970), p. 75 ff.

A second fragment from the same manuscript copied by the same scribe is being published in this volume. The subject of the new fragment is:

- 1) Changes in the vocalization of monosyllabic words: אֵת, הֵן, בֵּן-בֵּן; 2) ל בּוֹכֵל with שׂוּא – e before Yod: י; 3) Irregular vocalization and pronunciation of the words: יִחְדָּה, יִחְדָּה, יִחְדָּה.

According to the physical characteristics of the manuscript (paper, script and size) and its attitude towards the Hebrew of the Mīsna, it could be part of Eli ben Yehuda Hanazir's work. But the contents of the new fragment being *Masora*, as well as the duplicate lines (26–30), lead to the decision to view it as a part of *Kitāb al-Muṣawwītāt* (*Sefer Ha-Qolot*) – The Book of Vowels, by Moše ben Ašer. Only additional new fragments from the Cairo Geniza may lead to a final resolution of this dilemma.

The Book of Ben-Sira is one of the few existing documents reflecting the Hebrew language of the post-Biblical period before the time of Mishnaic Hebrew sources. This article deals with certain verses from the Book of Ben-Sira, in order either to clarify them or to make use of them in clarifying phenomena found in Mishnaic Hebrew. The verses considered are in the main:

1) 3, 11 – 'קלל' – 'בִּידוּה' (in Mishnaic Hebrew as well; cf. Ex 21, 13 – Mark 10, 10 ff.)

2) 3, 11 – 'סחב' = 'צהב', 'צחב' (found in Mishnaic Hebrew and in Palestinian Christian Aramaic) (?)

3) 10, 14 – Cf. with this formula 'חֶתֶפֶךְ כֶּסֶף מְלֵכָה' in the Aḥiram inscription. 'גִּאִים' = perhaps hints at this meaning at the time of the author of the Greek translation. A similar meaning has been noted in Mishnaic Hebrew.

4) 11, 2 – 'מעזב' – ugly. Cf.: 'עזב' – to be ugly – in Mishnaic Hebrew.

5) 11, 33 – 'מוֹם עוֹלָם' – Cf. "The War of the Sons of Light and the Sons of Darkness" 7, 4–6, Y. Yadin, *IEJ* ix, p. 96 1959 (this phenomenon as found in these sources is considered in the footnotes).

6) 12, 13–14; 30, 19; 13, 17–19; 38, 25–31; 11, 32; 38, 23(?) – The construction "מִה־אֵף / ... כֵּן", common in Mishnaic Hebrew, is first found and used in this Book. Verses 38, 24–31 are reinterpreted accordingly.

7) 28, 7 – Quotations of this verse in Hebrew literature.

8) 28, 17 – 'דוב' – דַּאב = sorrow (Cf. the Septuagint to Proverbs 17, 12)

9) 39, 32 – 'בכתב הנחת' – perhaps clarifies the Mishnaic Hebrew technical term 'כתוב ומונח'.

10) 40, 10 – בעבורו = בעברו = when he dies.

11) 40, 29 – 'עגלי' = 'גְּעָלִי' in this sense is found in the Aramaic of the Targum and in Mishnaic Hebrew, and this is its first occurrence. An attempt is made to give a novel explanation for verses 29–30.

12) 41, 4 – 'קץ' = a fixed portion.

13) 42, 7 – 'שואה וחת' the first appearance of 'משא ומתן' in Hebrew; the meaning of the phrase is considered.

14) 42, 12 – 'מבוא סביב' = 'מבאת סבבת' in an Ammonite inscription; cf. 2 Kings 16, 18.

15) 43 2, 8 – 'כלי' (regarding the sun and stars) – cf. 'מאני שמיא'.

16) 44, 5 – the alternation of 'ק' (the Mesada scroll) and 'חוק' (ms. B from the Geniza) is discussed in light of the Judean Desert Scrolls.

17) 46, 11 – 'נשא' – The Greek translation read 'שנה' = to fornicate.

18) 47, 7 – 'עירא' vengeance. Cf. Syriac 'עירא' and Mishnaic Hebrew עִירוֹת.

Quotations from Ben-Sira in the Talmud are discussed as well, and also the evidence they provide concerning the formulation of the text. There are also analyses of ancient texts influenced by Ben-Sira, and attention is also paid to the rhyming paraphrases of material from this Book, found in the Geniza.



*Eliezer Rubinstein: VERBS WHOSE SUBJECT IS THE REALIZATION OF A PROPOSITION* (pp. 147–154)

The verbs *qara*, *hitraḥēs*, *ne'ēraḵ* and *paraš* all exhibit the same syntactic characteristics: they are one-place predicates and the subject of the sentences in which they appear is always a noun. What sets these verbs apart is the fact that only a very restricted group of nouns can serve as their subject.

Reviewing the group of nouns in question reveals that they appear as the realization of whole propositions rather than in reference to things in existence: they are either nominalizations of verbs or else nouns representing events or situations.

The present paper deals with the meanings of these verbs while taking into account their lexical distribution. It is a study of the nouns and the propositions which may be realized or represented by them.

*Yoel Lerner: THE WEAKENING OF THE GUTTURALS AS REFLECTED IN THE TIBERIAN VERBAL SYSTEM* (pp. 155–157)

The article deals with such irregular forms as *יָהֲלָה, מָלַמְנוּ, לָצַשׁר בְּהִשְׁמָה, יָהֲנָךְ* and concludes that they all reflect the same phonetic development, derived from the weakening of a guttural consonant. The suggestion is made that the irregular *תָּצַדְדָם* and *נָצַדְדָם* reflect a parallel development, originating from the Hebrew equivalent of the Arabic *fā'ala* verbal theme.

*Joshua Blau: ARE RABBINICAL HEBREW FORMS LIKE *hâyât* ARCHAIC?* (pp. 158–159)

Biblical Hebrew forms like *'âšât* are rightly considered archaic, having later been replaced by *'âšetâ* in context, *'âšâtâ* in pause. In Rabbinical Hebrew (=RH), however, forms like *'âšât* resulted from pausal apocopation of *-â* (a process influenced by the Aramaic ending *-ât*, as well as by the essential redundancy of *-â*). As a common rule in RH, pausal forms superseded contextual features, yet in the very frequent verbs *hâyâ* "was", *hâyâ* "lived", the original distribution of contextual and pausal forms has been retained (insofar as later copyists refrained from substituting biblical forms for RH ones).

# לשוננו כתב־עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה פרך ארבעים ושבעה, חוברת ג-ד — ניסן-תמוז ה'תשמ"ג

## התוכן:

	דניאל סיון	תרומת הטקסטים האכדיים מאוגרית לחקר האוגריתית ובעקיפין לחקר העברית המקראית
165	עמוס דודי	לתצורת הפעלים העלולים בתרגום אונקלוס
187	חיים כהן	השימוש בכינוי המושא הדבוק לעומת השימוש "את + כינוי" (אות־) בלשון המשנה
208	אורה עמבר	מרפיב התנועה במבנה הסמנטי של הפעלים קרא, הועיק, צעק
219	ישראל בן־דוד	פָּעַל/פָּעַל
232	נפתלי שטרן	חג"מ ודמוי־פועל + שם־פועל בעברית הישראלית
248	משה אור	משפטי ייחוד מדומים במשנה
264	ישעיהו פרמיל	פרשני המקרא ולשון המקרא
272		

## מן העבודה במילון ההיסטורי

278	ברכה פישלר	לשונות התלמוד ב"עריכת" מאפז
285	מרדכי מישור	יוצא שהוא 'דומה'

(המשך התוכן מעבר לשער)

ביקורת

יהושע בלאו

מחקר על תצורת שמות-התואר בכל תקופות  
הלשון העברית

286

הערות

מוניקה דָּכָנס

חילופים של בין-שיניים עם עיצורים  
מכתשיים-שיניים בעברית מדוברת

289

שלמה מורג

חושינו = חוששים אנו

291

שלמה מלפאל

אגב קריאה

293

מרדכי מישור

לעניין "בן הרוצחן"

294

רופרט ברודי

שתי זוטות לקסיקולוגיות בלשון חכמים

295

שרגא אברמסון

"מעט עסק"

298

בהתקנת החוברת לדפוס ובהגהתה סייעה

עפרה פהן

מר ישראל בן-דוד סרטט בטובו את סימני הטעמים ואת סימני הניקוד  
העליון שבמאמרו ושבמאמר ע' דודי

(פתובות המחברים בסוף החוברת)

נסדר ונדפס בדפוס רפאל חיים הכהן בע"מ

קִיְצָבוֹ בְּנוֹ מִשְׁהוּל

כתובות המחברים המשתתפים בחוברת זו:

- דניאל סיון, רח' מנדלי 24, רעננה  
עמוס דודי, רח' חזקיהו המלך 41, ירושלים, 93224  
חיים כהן, רח' איינשטיין 11, רמת-גן, 52295  
אורה עמבר, רח' השופטים 35, תל-אביב, 64365  
ישראל בן-דוד, רח' אלקלעי 11 ד', ירושלים, 92223  
ד"ר נפתלי שטרן, רח' גרונימן 44, תל-אביב, 69972  
ד"ר משה אור, רח' התמר 28 א', חיפה, 34326  
ישעיהו כרמיאל, ת"ד 4129, תל-אביב, 61041  
ברכה פישלר, רח' מנדלי 5, ירושלים, 92147  
ד"ר מרדכי מישור, רח' התומר 6 א', ירושלים, 96189  
פרופ' יהושע בלאו, רח' הפלמ"ח 15, ירושלים, 92542  
Dr. Monica Devens, Pomona College, Claremont, Ca 91711, U.S.A.  
פרופ' שלמה מורג, ניות 8 ב', ירושלים, 92308  
שלמה מלכיאל, רח' ניסנבוים 12, ירושלים, 95427  
ד"ר רוברט ברודי, רח' הרב הרצוג 45, ירושלים, 92622  
פרופ' שרגא אברמסון, גן רחביה 1, ירושלים, 92461

## תרומת הטקסטים האפדיים מאוגרית לחקר האוגריתית, ובעקיפין לחקר העברית המקראית\*

העובדה שהפכת האלף-ביתי מאוגרית חסר תנועות (להוציא את העיצור <sup>3</sup> בעל שלוש התנועות: <sup>2</sup>u, <sup>1</sup>a, <sup>2</sup>i) מקשה מאוד על חקר לשון אוגרית. במקרים רבים אין באפשרותנו לעקוב אחר התנועות והתנהגויותיהן — נשילתן, מעתקיהן וכד'; במקרים רבים אין ביכולתנו לדעת את משקלי שמות-העצם (הפרטיים והפלליים), את צורות הפועל ומשקליהן, את צורות המקור של הפועל ועוד. כדי להבין את מערכת התנועות ואת המורפולוגיה האוגריתית אנו נעזרים גם בהשנאה ללשונות שמיות אחרות ובהשערות לשוניות הגיוניות, הנובעות מדיעותינו בחוקי הלשון, הפועלים על הלשונות השמיות הצפונית-מערביות. אך בכך המלאכה אינה קלה, שהרי מלים מסוימות יכולות להיות בלשון האחת במשקלים שונים מאלה שבלשון האחרת (וראה להלן דוגמאות בפרק על המורפולוגיה).

סיוע רב לחקר האוגריתית אנו מקבלים מן הטקסטים האפדיים מאוגרית. הללו נתגלו בידי המשלחת הארכיאולוגית הצרפתית בראשותו של C. Shaeffer. בשנת 1955 הוחל בפרסום טקסטים אלה, וטקסטים נוספים הולכים ומתפרסמים עד ימינו אלה. הטקסטים רופזו בידי J. Nougayrol בסדרת ספרים הנקראת *Le Palais royal d'Ugarit* (להלן PRU). הספרים שפוללים את הטקסטים האפדיים הם, PRU III, PRU IV, PRU VI.<sup>1</sup>

טקסטים נוספים פורסמו בשנת 1968 ב-*Ugaritica V*.<sup>2</sup> בספר זה מצויים אף טקסטים חוריים, חיתיים ואוגריתיים.

מספר מועט של טקסטים פורסם בשנת 1971 ב-*Analecta Orientalia* בעריכתו של L.R. Fisher בפותרת *The Claremont Ras Shamra Tablets*. טקסטים אחרים פרסם החוקר הצרפתי F. Thureau-Danjin. הללו פורסמו בשנות השלושים בכתב העת הצרפתי *Syria*,<sup>3</sup> ומקצתם עדיין לא הוכנסו לכל קובץ טקסטים שהוא.

\* מאמר זה הוזמן ע"י עורך לשוןנו, ומחזיק אני לו טובה על עצותיו ועל הערותיו החשובות.

1. J. Nougayrol, *Le Palais royal d'Ugarit*, III, 2 vols., Paris, 1955; IV, 2 vols., Paris, 1956; VI, Paris, 1970.

2. J. Nougayrol et. al., *Ugaritica V*, Paris, 1968, pp. 1-446.

3. F. Thureau-Danjin, "Vocabulaires de Ras-Shamra", *Syria* 12 (1931), p.

225-266; "Nouveaux fragments de vocabulaires de Ras-Shamra," *Syria* 13 (1932), p. 233-241.

כל הטקסטים האכדיים הללו הם מסוגים שונים, ואפשר ללמוד מהם הרבה על החברה האוגריתית<sup>4</sup>. יש בהם טקסטים כלכליים, משפטיים, מנהליים ומדיניים. ניתן לראות, שהסופרים האוגריתיים הפירו את הלשון האכדית (בבליית תיכונה) על בורייה, ואף ניסו להיות צמודים אליה ככל האפשר<sup>5</sup>. עם זאת אל לנו לשכוח, שהלשון האכדית לא הייתה לשון דיבור של הסופרים, ולכן יש בטקסטים האלה השפעות של האוגריתית. לעתים הכניסו בהם מלים אוגריות במקום מלים אכדיות, אם בלא-יודעין ואם בכונה תחילה במקום מלים אכדיות שחסרו להם (כפי שניתן לראות בגלוסות של מכתבי אל-עמארנה). פעמים המלים הללו באות פגלוסות אחר המלים האכדיות כדי להסבירן<sup>6</sup>. בנוסף לכך יש שמלים זרות נתאזרחו בלשון האוגריתית (מלים חוריות, חיתיות וכד') ושימשו באוצר המלים המקומי — קיבלו צורנים אוגריתיים (צורן הריבוי או צורן הזוגי האוגריתיים, שהצטרפו למלים מן הסוג הזה, וראה להלן).

בנוסף על המלים האוגריות יש בטקסטים הללו שמות-עצם ופעלים, המשוקעים בשמות פרטיים רבים. בסוג זה של חומר הקשיים והספקות מרובים, שהרי במקרים רבים אין לדעת, אם אכן השמות הפרטיים הם שמות אוגריתיים, או שמא הם שמות זרים — פנעניים או אמזריים. כמו כן מן הידועות הוא, ששמות פרטיים משמרים צורות עתיקות ומאובנות. על כן בחומר שכזה קשה להתחקות אחר הלשון האוגריתית ולתארה על פיו<sup>7</sup>, אלא יש לראות בו עדות מסייעת בלבד.

האוגריתית המשוקעת בטקסטים הנדונים לא נחקרה כל צורפה. מפל המחקרים שנעשו בתחום זה שניים הם בעלי חשיבות מרובה. מחקר על השמות הפרטיים (שמות אנשים בלבד) שמצויים בטקסטים הללו נעשה בידי F. Gröndahl, ופורסם בשנת 1967<sup>8</sup>. במחקרו של J. Boyd III, שנכתב כעבודת דוקטור בשנת 1975<sup>9</sup>, נבדקו גלוסות ומלים אוגריות מתוך קורפוס מצומצם למכתבים ולתעודות ממלכתיים שבטקסטים הללו. עבודה זו מתעלמת מן המצאי האוגריתי שב-Ugaritica V ומן

4. ראה: א"פ רייני, מבנה החברה באוגרית, ירושלים, 1967. כן ראה: M. Heltzer,

*Goods, Prices and the Organization of Trade in Ugarit*, Wiesbaden, 1978

5. ראה: G.G. Swaim, *A Grammar of the Akkadian Tablets Found at Ugarit*, University Microfilms, Inc., Ann Arbor, 1962

6. על הגלוסות בטקסטים מאוגרית ראה: J.L. Boyd III, *A Collection and Examination of the Ugaritic Vocabulary Contained in the Akkadian Texts from Ras-Shamra*, Diss., Chicago, 1975, p. 9-22. (להלן ייקרא הספר על שם מחברו, בודי). על השימוש בגלוסות באל-עמארנה ראה: פ' ארצי, "הגלוסות בתעודות אל-עמארנה", ב-ר אילן 1 (1963), עמ' 24-57.

7. כפי שניסתה לעשות F. Gröndahl בספרה *Die Personennamen der Texte aus Ugarit*, Rome, 1967 — להלן ייקרא הספר PTU.

8. ראה הערה 7 לעיל.

9. ראה הערה 6 לעיל.

השמות הפרטיים. עם זאת נכתבו מספר מאמרים בפרטים שונים של המלים האוגריתיות שבטקסטים הללו. וכן נכתבו עבודות מפרי עטם של רייני, של קוטשר, של בלאו וגרינפילד ושל ק'נה<sup>10</sup>. בכל המאמרים הללו הדיון הוא רק במלים בודדות מן הממצא. 'עבודה מקפת על כל הממצאים האוגריתיים וההשמיים-צפוניים-מערביים בכלל בתקופה זו נעשתה בידי המחבר<sup>11</sup>.

עיבוד החומר האוגריתי המצוי בטקסטים האלה מבחינה בלשנית השואתית-היסטורית יש בו כדי לזרוק אור על הבנת הלשון האוגריתית, ובעקיפין על הבנת הלשון העברית הקדומה לפני התגבשותה בלשון המקרא. דרך הטקסטים ניתן לעקוב אחר תופעות פונולוגיות באוגריתית, שעד עתה לא היו מפורשות או שנתפרשו בדרך מוטעית, כגון מעתקי הגיים, הידמות תנועות, נשילת תנועות והידמות עיצורים. אף ניתן לעקוב אחר המורפולוגיה של האוגריתית, כגון משקלי שמות-העצם, הצורנים השונים, מערכת היחסות, מלות-היחס ועוד. תרומה חשובה ביותר של הטקסטים האלה קשורה בתחום אוצר המלים. יש בטקסטים הללו מלים אוגריתיות רבות, שלא הגיעו אלינו בתיעוד העיצורי, ולכן יש בהן כדי להעשיר את אוצר המלים האוגריתיים הידוע לנו. דיינו אם נציין, לדוגמה, את אסופת המלים האוגריתיות שבטקסטים הרב-לשוניים ב-*Ugaritica V*.

עוד ננסה להראות חלק מן הממצאים האוגריתיים שמצויים בטקסטים. במאמר זה נדון לרוב בתופעות שעל פי רוב לא ניתן להסיק מן הממצא העיצורי<sup>12</sup>. לכן לא יידונו כיווצי דיפתונגים ay ו-aw, למשל, במאמר זה, שהרי כבר ברורים הם מן הממצא העיצורי (בכתיבים כגון bt "בית", mt "מות" ועוד). אף לא נעסוק במאמר זה בשמות הפרטיים ובשמות המקומות, אבל נסתייע בהם במהלך הדיון.

## I. פונולוגיה

### א. תנועות

#### 1. כיווצי טריפתונגים

אחר כיווצי הטריפתונגים הסופיים באוגריתית ניתן לעקוב כבר מן הממצא

10. א"פ רייני, "כלים חדשים לחקר האוגריתית", לשוננו 36 (1972), עמ' 186-189; "הערות לזקבולארים ההברתיים שבאוגרית", לשוננו 34 (1970), עמ' 180-184; "Gleanings from Ugarit", IOS 3 (1973), p. 34-62; קוטשר, "בעקבות Ugaritica V", לשוננו 34 (1970), עמ' 9-5; J. Blau and J.C. Greenfield, "Ugaritic", BASOR 200 (1970), p. 11-17; C. Kühne, "Randotizen zu PRU VI", UF 5 (1973), p. 185-189.

11. D. Sivan, *Northwest Semitic in Akkadian Texts from Israel and Syria*, Neukirchen-Vluyn, 1982 (in press) — הספר כולל גם את הממצאים השמיים צפוניים-מערביים שבמכתבי אל-עמארה, במכתבי אללח' ובמכתבי תענך.  
12. המצאי אסוף בגלוסאר, שהוא חלק מספרי, שצוין לעיל בהע' 11.

העיצור. יש שנתקיימו, ובמקרה זה הם מיוצגים בכתב האוגרית ב- $y$  או ב- $w^{13}$ , ויש שנתפצו, ואינם באים לידי ביטוי בכתב<sup>14</sup>. כפי הנראה, לא הייתה כל התניה בעניין זה<sup>15</sup>.

לפי הממצא ההברתי ניתן לראות, שכאשר התפצו טריפתונגים באוגריתית, נתפצו לתנועה אחת. תנועת היחסה היא אשר השתלטה על הטריפתונג שנתפץ, שלא כמו בעברית, שבה ההתפצויות במקרים כאלה הן ל- $\text{ה}$  ( $a/i/uyu >$ ) ול- $\text{ה}$  ( $a/i/u >$ ). להלן דוגמאות.

$\text{ša-de}_4\text{-e}$  ול- $\text{ša-du-ú}$  ( $*\text{šadayu} > \text{šadû}$ ) "שדה" (והשו' ל- $\text{שָׁדִי}$  במקרא ול- $\text{sa-de}_4\text{-e}$  מאל-עמארנה)<sup>17</sup>. תן דעתך על כך, שהתנועה הארוכה באה לידי ביטוי בכתב. צורה אחרת היא  $\text{ma-as-nu-ú}$  ( $*\text{maṭna/iyu} > \text{maṭnû}$ )<sup>18</sup> — מן השורש TNY "לענות, לומר (שוב)" "מענה". צורה מסופקת היא  $\text{a-(?)p[ū]} > \text{āpû}$ <sup>19</sup> או  $\text{āpiyu} > \text{appû}$ <sup>20\*</sup> — מן השורש PY "לאפות" "אופה". צורה זו מקבילה בטקסט לאכדית  $\text{nuḫattimu}$ . טריפתונגים מכוצים ניתן לראות גם בצורות המקור של בניין D המתועדות בהברות. כך אנו מוצאים  $\text{ḫu-wu-ú}$  ( $*\text{ḫuwwāyu} > \text{ḫuwwû}$ )<sup>21</sup> — מן השורש HWY "לְחִיט" "לְחִיט" (עוד על צורה זו ראה בהמשך). צורה אחרת היא  $\text{ku-u|s-sú}$  ( $*\text{kussāyu} > \text{kussû}$ )<sup>22</sup> — מן השורש KSY "לכסות" "לכסות". צורה זו מקבילה בטקסט למלה האכדית  $\text{katāmu}$ , המעידה על מקור של בניין G.

## 2. הידמות תנועות במלים הפותחות

כאשר מלה פותחת בעיצור<sup>2</sup>, תנועתו מידמה במקרים רבים לתנועת ההברה הבאה אחריו. וכבר מן התיעודים העיצוריים ניתן להסיק זאת, כגון  $\text{irby}$ <sup>23</sup> ( $*\text{irbiyu}$ ) "ארבה",  $\text{dm}^{\text{b}}\text{'t}$  ( $*\text{udmu}^{\text{b}}\text{'ātu}$ ) "דמעות",  $\text{uṣb}^{\text{b}}$  ( $*\text{uṣbu}^{\text{b}}\text{'u}$ ) "אצבע",  $\text{ibr}$ <sup>26</sup> ( $*\text{ibbiru}$ ) "אביר",  $\text{ulp}$ <sup>27</sup> ( $*\text{ullūpu}$ ) "אלוף", ועוד. אך אישוש

13. כך במלים  $\text{any}$  (UT 2056,1) "אניה";  $\text{apy}$  (UT 2094,4,5) "אופה";  $\text{dgy}$  (UT 51 II,31) "דייג", ועוד.

14.  $\text{sd}$  (UT 49 II,34) "שדה";  $\text{dw}$  (UT 125,82,85) "חולה";  $\text{yr}$  (Krt 93,181) "יורה", ועוד.

15. ראה מאמרי בדפוס: "Final Triphthongs and Final Yu/a/i-Wu/a/i Diphthongs in Ugaritic Nominal Forms", UF 14 (1982), p. 209–218.

16. Ug5 137, II, 35'.

17. EA 287,56. ואולי יש לחזק  $\text{ša-di}_{12}\text{-i}_{15}$ . הצורה אמנם קשה, אך בכל מקרה אין

פאן תיעוד ל- $y$  השורשית.

18. Ug5 137,II,41'.

19. Ug5 130,III,4'.

20. כפי שמשחק בתייעוד העיצורי  $\text{apy}$  (UT 2094,4,5).

21. Ug5 137,II,17'.

22. Ug5 137,I,21'.

23. Krt 103,142.

24. Krt 28.

25. UT 68,14,16,21.

26. UT 51 VII,56; UT 75 I,32.

27. UT 2,12,13,20.



לכך יכולנו לקבל רק מן ההשנאה ללשונות אחרות (עברית או ערבית). הטקסטים ההברתיים נותנים ביסוס לתופעה זו בהציגם את התנועות. אמנם המצאי פולל רק שמות פרטיים, אך יש בהם כדי להדגים את התופעה. כך  $^{28}i-bi-ra-na$  ( $^{*}ibbīrāna$ ) –  $^{29}ibrn$  באוגריתית, מן  $^{30}ibr$  "אביר" –  $^{31}ibbīru > ^{32}abbīru$ ;  $^{30}i-ḥi-ia-nu$ ;  $^{31}ihyn$  – באוגריתית  $^{32}ihīyānu > ^{33}ahīyānu$ ;  $^{32}ul-lu-pi$  – באוגריתית "אלוף" –  $^{33}ulp > ^{34}ullūpu$ . דוגמאות אלה ועוד רבות מפריכות את דעתו של קאסוטו, שטען כי במקרים מסוג זה תנועתו של  $^{35}$  בתיצודים העיצוריים מציינת את התנועה העיקרית והמוטעמת שבמלה אף כי איננה סמוכה אל  $^{36}$ . כך, למשל, לדעתו יש להניח שהפתיב  $^{37}ulp$  מקביל אל אלוף בעברית, והקריאה שהוא מציע היא  $^{38}allūpu$ . וכך גם  $^{39}ibr$ , שלדעתו יש לקרוא  $^{40}abbīru$  (והשו' אביר בעברית).<sup>41</sup>

### 3. הידמות תנועות במלים שאינן פותחות $^{42}$

נראה שהתופעה באה לידי ביטוי בדוגמאות הבאות:

$^{43}LUL.MESb[i]-ḥi-ru$  "נבחרים/בחורים/בחרים". נראה, שהצורה המקורית היא  $^{44}bahīrū$  – בינוני פאסיבי של בניין G בריבוי, ולכן יש להניח  $^{45}bahīrū > biḥīrū$ . דוגמה אחרת היא  $^{46}tu-ū-ru$  "טהור". אולי ניתן לראות במקרה זה  $^{47}ṭahūru > ṭuhūru$  (במשקל שונה מן טהור בעברית).<sup>48</sup>

### 4. מעתק $\bar{a} > \bar{o}$

ברור מן הדוגמאות שיש בהן  $^{49}$  בממצא העיצורי, כי המעתק הפנעני  $\bar{a} > \bar{o}$  לא חל באוגריתית. כך למשל "אר",  $^{50}ar$ , "כיסאות",  $^{51}ksat$ , ועוד. המצאי שבטקסטים הנדונים מאשר אישור נוסף לכך גם פשאין  $^{52}$ . כך, למשל,  $^{53}du-r[i](?)ḥa-mi-ti$  "חומה" (והשו' לצורה  $^{54}ḥu(!)-mi-tu$  ממכתבי אל-עמארנה<sup>55</sup>),

<sup>28</sup> .PRU III p. 162 (16.348,5)

<sup>29</sup> .UT 300 :rev. 5

<sup>30</sup> .PRU III p. 54 (15.90,5)

<sup>31</sup> .UT 322 II,6

<sup>32</sup> .PRU III p. 194 (11.787,11)

<sup>33</sup> .UT 2,12,13,20,21

<sup>34</sup> ראה: מ"ד קאסוטו, "שלוש צורות ה'א' באוגריתית והדקדוק העברי", לשוננו 17

(1951), עמ' 127–128. כן ראה: האלה ענת, ירושלים, 1965, עמ' 10.

<sup>35</sup> .PRU VI 71:B:II,5'

<sup>36</sup> .Ug5 130 III,19'; 137 II,1

<sup>37</sup> ראה: J. Blau and J. Greenfield, BASOR 200 (1970), p. 17.

<sup>38</sup> .PRU III p. 137 (16.86,4)

<sup>39</sup> .EA 141,44

המעידה על תחילת המעתק; 40A.ŠĀ.MEŠ al-la-an; "אלון" (\*allān(u)) 41 a-da-nu; ממכתבי a-nu-ki (והשר "אנוכי" (\*anāku) 42 a-na-ku; "אדון" (\*adanu) אל-עמארנה 43); 44 ia-ši-ru-ma; "יוצרים" (\*yāširūma) 45 Ūsā-ki-ni; (והשר) ל-ki-ni- su-ki-ni- במכתבי אל-עמארנה 44; "סוכן, מושל"; בצורת המקור של בניין G — 46 ba-ta-ṣquṭ; "לנפץ"; ובמלת השלילה 47 [l]a-a; "לא" 48. למעשה, לא מצאנו בטקסטים שלפנינו מקרה אחד שבו יהיה ניתן לטעון, שאכן המעתק חל 49.

## 5. נשילת תנועות

יש שתנועה קצרה שאינה סופית נושלת, ואין בידי הסבר מניח את הדעת לכך. כך, למשל, אנו רואים בצורה 50 LĪḥa-ma-ru-ú (\*gamaruhu) ובאוגריתית 51 ḡmr

40. PRU III p. 131 (15.118,4).

41. Ug5 130 II,9'.

42. Ug5 130 III,12'.

43. EA 287,66,69.

44. PRU III p. 195 (15.09 B,I,12).

45. LĪsā-ak-ki-ni — PRU IV B,2; PRU III p. 13 (15.19,12).

46. PRU VI 6,2)) LĪsā-ak-ki-in-ni; (PRU III p. 15 (15.33.2))

47. EA 256,9.

48. Ug5 137 II,38'.

49. Ug5 139,7'.

50. אין לדעת במקרה זה אם ה־a הסופית שבתיעוד ההברתי הייתה הגויה.

51. בעיה מתעוררת באשר לשמות הפרטיים ושמות המקומות המסתיימים בצורן ūna/i/u. ממבט ראשון ניתן לטעון, כי זוהי הסיומת āna/i/u שנעתקה ל-ōna/i/u (והתנועה ō באה לידי ביטוי בכתב האכדי ב־ū). ולפי זה נאמר כי המעתק ā > ō חל באוגריתית. כך, למשל, טוענים גֶּלֶךְ וגרונדל. ראה 43 p. (1961) JCS, וכן 22 p. PTU. לדעתי ברוב המקרים ניתן להניח שהסיומת ūna/i/u היא סיומת שונה מהסיומת āna/i/u ואינה תוצאת מעתק. דוגמאות רבות לסיומות אלה ב־Antecedenti del diptotis M. Liverani, "Antecedenti del diptotis", RSO 38 (1963), p. 131–160. mo arabo nei testi accadici di Ugarit", RSO 38 (1963), p. 131–160. מן השמות הפרטיים מאוגרית היו שלוש סיומות לשמות הפרטיים āna/i/u, ūna/i/u, ūna/i/u. הללו היו נפרדות ללא כל קשר גנטי ביניהן (וראה לעיל אצל ליכרני). יחד עם זאת, ייתכן שעל יסוד השנאה ללשונות שמיות אחרות נראה ששמות הפוללים ūna/i/u משקפים את המעתק (במקרים אלה יהיה צורך לתעתק את הסיומת כך ūna/i/u). אך במקרים אלה לא מן הנמנע הוא ששמות פרטיים אלה הם פנעניים. הוא הדין באשר לשמות מקומות, אשר אמנם מצויים בטקסטים האוגריתיים, אך מבחינה גיאוגרפית שייכים לאזורים שבהם חל המעתק. כך למשל 52 URU ṣi-du-na (PRU III p. 9 (11.723,2)) "צידון" וכן URU ās-qu-lu-nu (PRU VI 79,9) "אשקלון".

53. PRU VI 79,11 וכן LĪḥa-[a]m(?)-[r]u(?) — (PRU VI 79,13).

"שוליתו" לצד  $^{52}L\dot{U}ha-am-ru- <\dot{s}u>-nu$  (\*gamrusūnu) "שוליתם", וכן בצורת הריבוי  $^{53}L\dot{U}.ME\dot{S}ha-am-ru-ma^{ME\dot{S}}$  (\*gamrūma). תופעה זו מצויה גם בשם האלה האוגריתית ענת, כך  $^{54}DINGIRa-na-tu_4$  (\*anatu), אבל גם  $^{55}DINGIRa-a[n]-t[u_4$  (\*antu)  $^{56}DINGIRa-an-t[u_4$ .

פעמים תנועה ארוכה נושלת. המדובר בשני שמות של מקומות בממלכת אוגרית. השם  $ugarit$  בסיומת הנספה הוא  $^{58}URUu-ga-ar-ti-ya$ ; וכן שם המקום  $qarātu$  (?\*qariyatu)  $^{59}$ , אשר בסיומת הנספה הוא  $^{60}URUqa-ra-ti-ya-ma$  אך גם,  $^{61}URUqar-ti-ya$ , ואין בידי הסבר לכך.

## 6. חילופי תנועות

הצורה  $^{62}A.\dot{S}\dot{A}.MUN.HI.A \dot{s}i-\dot{s}u-ma$  (\*šišūma) "ציצים" מצויה כמה פעמים בכתוב זה (והשו' ל-צִיץ/צִיָּצִים בעברית ול-šušû באכדית), אך היא מתועדת גם אחרת:  $^{63}A.\dot{S}\dot{A}.ME\dot{S} \dot{s}a MUN.ME\dot{S} :še-e-\dot{s}i-ma$  (בתנועת ē). יש הרוצים לראות במקרה זה פיוץ דיפתונג ay, כלומר  $šaysūma > šēsūma$  אך נראה שהסבר זה דחוק למדי. עדיף לראות כאן חילופי תנועות  $\bar{e}-\bar{r}$ .

- 
51.  $UT 321 I, 11, 33$ .  
 52.  $PRU VI 79, 9$ . התיקון המוצע הוא בעקבות: "A.F., Rainey, Gleanings from Ugarit," *IOS* 3 (1973), p. 43.  
 53.  $PRU VI$  p. 150 n. 3 ( $RS 25.428, 6$ ).  
 54.  $UG 5 18, 20; 137 IVb, 12$ .  
 55.  $PRU IV$  p. 86 (17.338, v, 3').  
 56.  $PRU IV$  p. 93 (17.357, v, 4').  
 57. בשמות פרטיים ניתן לעקוב אחר התופעה, אך אין להיות משוכנעים שאכן אלה הם שמות פרטיים מאוגרית. כך למשל  $bu-ra-qu-nu$  ( $UG 5 97, 7$ );  $bu-ra-qu$  ( $PRU III$  p. 195);  $su-ra-su$  ( $PRU III$  p. 37 (15.81, 4)); אבל  $bur-qa-na$  (15.09 B, I, 9), וכן  $sur-ša-am-m[i]$  ( $PRU VI 46, 7$ ), ועוד. תופעה זו מצויה גם בתיעוד העיצורי של האל הַדָּד —  $haddu$  ( $UT 133, rev. 6$ ) לצד  $haddu$  ( $UT 133, rev. 11$ ) המעידה על נשילת תנועה.  
 58.  $PRU VI 79, 15$ .  
 59. ראה: M. Astour, "Place-Names", in L. Fisher, (ed.) *Ras Shamra*, *Parallels I*, Rome, 1975, p. 328.  
 60.  $PRU VI 78, 1, 25$ .  
 61.  $PRU VI 138, 17$ .  
 62.  $PRU III$  p. 124 (15.167, 12).  
 63.  $PRU IV$  p. 108 (18.114, 9).  
 64. ראה, W.L. Moran, "Ugaritic šišūma and Hebrew šiš", *Biblica* 39 (1958), p. 69–71.

## 7. מלים שבעברית חל בהן חוק ההידקקות

$^{65}ka_4-ka_4-ra$  (\*kakkara) ובריבוי  $^{66}ka_4-ka_4-r[u-m]a$  לעומת כָּכַר (שמ' לז, כד) בעברית;  $^{67}URUDU \text{ } \bar{h}a-ar-mi-\bar{s}a-tu$  (\*ḥarmiṭatu) לצד חֶרְמֶשׁ (דב' טז, ט) בעברית (הסגול פאן הוא אלופון של תנועת i);  $^{68}a-na \text{ } mar-kab-ti$ ; ובעברית מְרַכֶּכֶת (בר' מא, מג), מְרַכֶּכֶה לעומת מְרַכְכּוֹת (מל"ב כג, יא).

## ב. עיצורים

כאמור לעיל, הלשון האפדית לא הייתה לשונם של הפותכים, אלא לשון של התפתחות, דיפלומטיה ועוד. יש באוסף הרב של המכתבים מאוגרית כדי להעיד על אספולת כתיבה אחת<sup>69</sup>, שהרי קרוב לנֶדָאי שהסופרים האוגריתיים חונכו והושפעו מן האספולת, שהייתה משמשת בארמון האוגריתי. אל לנו לשפוט, שפאשר רצו הסופרים האוגריתיים לכתוב בטקסטים האפדיים מלים מקומיות, היה עליהם להביע במערכת הסימנים האפדית את העיצורים האוגריתיים השונים<sup>70</sup>. ברור הוא, שעיצורים רבים ששימשו בלשונם כבר אבדו באפדית או שנעתקו להגיים אחרים. ודי שנציין את העיצורים הגרונים שאבדו באפדית. מן הראוי לתת פאן את הדעת על כמה מן העיצורים האוגריתיים ועל דרכי השתקפותם בטקסטים האפדיים במלים האוגריתיות השונות.

## 1. Z

עיצור זה מופע בסימני Z האפדיים. המלה האוגריתית  $zrw$  "צרי" (והשו' לעברית צָרִי) נכתבה בידי הסופר האוגריתי  $^{71}zu-ur-wu$ . כתיב זה יכול להביע גם את הקריאה  $^{72}šur-wu$ , ולכן אין לדעת את השתקפותו המדויקת של ההגה האוגריתית<sup>72</sup>.

## 2. D

עיצור זה מופע בטקסטים האלה בסימני Z אפדיים. כך, למשל,  $^{73}i-zi-ir$  (\*idir)

<sup>65</sup> .PRU III p. 153 (16.205,20,22).

<sup>66</sup> .PRU III p. 51 (15.86,23).

<sup>67</sup> .PRU VI 141,3.

<sup>68</sup> .PRU III p. 96 (16.249,28).

<sup>69</sup> בניגוד למצב במכתבי אל-עמארנה, המעיד על אספולות כתיבה שונות. שונה למשל כתיבתו של הסופר מירושלים מזו של הסופר מגבל, ואכמ"ל.

<sup>70</sup> ראה לעיל הע' 5, עמ' 4-10.

<sup>71</sup> .EA 48,8.

<sup>72</sup> אמנם שם-עצם זה מצוי במכתב מארכיון אל-עמארנה, אך הטקסט נשלח

מאוגרית, והסופר הוא אוגריתי. ראה: CAD S p. 261b וכן W.F. Albright, "Unrecognized Amarna Letter from Ugarit", BASOR 95 (1944), p. 30.

<sup>73</sup> Ug5 130 III,7' א.

"עֶזְרָה/עֶזְרָה"; וכן בשמות פרטיים ובשמות מקומות אוגריתיים, כגון: <sup>73</sup>zi-im-rad-du (im-rad-du באוגריתית); <sup>74</sup>URUza-mi-ir-ti, ועוד. מעניין לראות ששם המקום 'aḏddy "אשדוד(י)", המצוי בטקסטים העיצוריים מאוגרית<sup>75</sup>, מועתק בטקסטים האפדיים בסימני Š האפדיים. כך <sup>76</sup>URUáś-da-di, והדבר נראה מוזר. היו שרצו לראות במקרים פאלה מעתק של <sup>77</sup>q > š, אך קרוס ופרידמן הראו בצורה משכנעת, כי t אטימולוגית עומדת מאחורי הכתיב שלפנינו. היינו q שימשה באוגריתית כסימן לעיצור הפיך-שיני האטום t במלים, שלא חל בהן המעתק ל-š מפאת ארכאיות<sup>78</sup>.

### 3. T

עיצור זה בא לידי ביטוי בטקסטים הנדונים בסימני Š האפדיים. כך למשל <sup>79</sup>LÚša-na-nu-ma \*{annānūma} ובאוגריתית <sup>80</sup>tnnm "קשתים"; <sup>81</sup>GIŠšu-uq-du-ma \*{uquḏuma} ובאוגריתית <sup>82</sup>iqd "שקדים" (והשו' שִׁקְדִים בעברית ו-šiqdu/suqdu באפדיית).

### 4. Ġ

העיצור ġ בא לידי ביטוי תמיד בסימני Ĥ האפדיים. כך אנו מוצאים <sup>83</sup>LÚḥa-ma-ru-ú \*{gamaruhu} ובאוגריתית <sup>84</sup>gmr "שוליתו"; <sup>85</sup>ni-iḥ-ru (\*niḡru) "לשמור" (והשו' <sup>86</sup>nḡr באוגריתית רנצר בעברית); <sup>87</sup>LÚna-ḥi-ru[-ma] \*{nāḡirūma} והשו' <sup>88</sup>nḡrm באוגריתית "שומרים".

<sup>73</sup> .PRU III p. 192 (12.34,33).

<sup>74</sup> (17.62,24') p. 65 (17.340,7'); .PRU IV p. 48.

<sup>75</sup> באוגריתית ל-d, אוי זו באה בטקסטים האפדיים בסימני D, ואכמ"ל.

<sup>76</sup> .UT 311,3; 2014,8.

<sup>77</sup> .PRU VI 156,3.

<sup>78</sup> כך למשל דהוד. ראה אצל א"פ רייני, "כלים חדשים לחקר האוגריתית", לשוננו.

30 (1966), עמ' 258.

<sup>79</sup> ראה: F.M. Cross and D.N. Freedman, "The Name of Ashdōd", BASOR.

48–50 (1964), p. 175. עוד ראה: J. Blau, "On Problems of Polyphony and Archaism

in Ugaritic Spelling", JAOS 88 (1968), p. 523–526.

<sup>80</sup> .PRU VI 93,6.

<sup>81</sup> .UT 80:II,11; 113,70.

<sup>82</sup> .PRU VI 159,4'.

<sup>83</sup> .UT 55,6.

<sup>84</sup> .PRU VI 79,11.

<sup>85</sup> .UT 321 I,11,33.

<sup>86</sup> .Ug5 137 I,11'.

<sup>87</sup> .PRU VI 136,9. <sup>88</sup> ראה: .UT p. 445.

## H .5

הגה זה מופע בטקסטים הללו בסימני H האכדיים. כך, למשל, <sup>89</sup>da-ab-ḥu, \*dabḥu, ובאוגריתית (<sup>90</sup>dbḥ "זבח"; \*maqqahā me) <sup>91</sup>I ma-qa-ḥa me-e; "שורש LQH "לקחת" "זוג מקחות של (עבור) מים".

## H .6

במקרים רבים עיצור זה אינו בא לידי ביטוי גראפי. כך, למשל, <sup>92</sup>URUDU ul-ma-tu (\*hulmatu) "פטיש", ובשם הפרטי (אמורי?) <sup>93</sup>a-da-da-a, "הדד". פעמים h בא לידי ביטוי בסימני H האכדיים. כך <sup>94</sup>ḥu-ul-ma-tu, <sup>95</sup>ḥu-ul-ma-t[u<sub>4</sub>] (\*hulmatu) "פטיש". יש לציין שבמקרים רבים בתקופה זו ההברה hu מופעת בסימן U. כך למשל <sup>96</sup>L]Ḫa-ma-ru-ú. \*ḡamaruhu) "שולחן" <sup>97</sup>.

## .7

פעמים הוא מסומן בסימני H האכדיים. למשל <sup>98</sup>ma-aḥ-ra-bá (\*ma<sup>c</sup>raba) "מערב"; פעמים בסימני התנועה בלבד, כגון <sup>99</sup>DINGIRa-na-tu<sub>4</sub> (\*<sup>c</sup>anatu) "האלה" ענת"; ופעמים הוא אינו בא לידי ביטוי גראפי, כך <sup>100</sup>ma-ša-du (\*ma<sup>c</sup>šadu) "מעצד", ובצורת הריבוי <sup>1</sup>[URUDU.MEŠ] ma-ša-du-ma<sup>MEŠ</sup> (\*ma<sup>c</sup>šadūma) "מעצדים" <sup>2</sup>.

.PRU VI 157,14 .91

.PRU VI 141,4,5 .92

.PRU III p. 145 (16.139,4) .93

.Ug5 137 III,15' .94

.Ug5 137 III,16' .95

.PRU VI 79,11 .96

97. וכן במכתבי אל-עמארנה בצורות ma-aḥ-šú-ú (\*maḥšūhu) (EA 245,14) "הרגוהו"; (\*bādiḥu) ba-di-ú (EA 245,35) "בידו".

.PRU III p. 102 (15.109,30,32) .98

.Ug5 18,20; 137 IVb,12 .99

.PRU VI 157,15 .100

.PRU VI 142,3 .1

2. לפי הממצא העיצורי האוגריתי ולפי דרכי הכתיב בטקסטים שלפנינו ניתן לחקן תעתיקים שהיו מקובלים עד לגילוי האוגריתית. כך למשל Ḫabiru שלפי הממצא העיצורי 'pr (UT 2016,II,8) יש לקרוא 'apiru (אין לדעת את אורך התנועות במלה זו, נראה שאחת מהן צריכה להיות ארוכה). לפי זה הסימן ḪA שימש פאן להבעת ההברה 'a. כך גם בשם האמורי Ḫammurabi, אשר לפי החיצוד העיצורי 'mrp'i (UT 2060,2) יש לחקנו 'i-ammurāpi. ועוד דוגמאות רבות אחרות.

## 8. הידמות עיצורים

הידמות n אופיינית הן לאוגריתית והן לעברית, וכבר מן התיעוד העיצורי האוגריתי ניתן לעקוב אחר התופעה באוגריתית. לכן בטקסטים האפריים שלפנינו אין כל חידוש בעניין זה.<sup>3</sup>

מן הראוי להעיר על ההגה l שבפועל LQH "לקחת". פועל זה מהווה איסוגלוסה חשובה ביותר לחקר הקשרים שבין העברית ובין האוגריתית, מאחר שהוא נוהג בשתי הלשונות בצורה דומה. בציוריו של הבניין הקל l נושלת — qh<sup>4</sup> באוגריתית לצד קח בעברית. כך גם בצורות פעלות תחיליות בבניין הקל. למשל iqh<sup>5</sup> באוגריתית לצד אָקַח בעברית. בתחום שם העצם יש התנהגות דומה גם כן — מקחות בעברית לצד התיעוד האוגריתי בהברות 1 ma-qa-ḥa išāti<sup>6</sup> "זוג מקחות של (עבור) אש" 1 ma-qa-ḥa me-e-<sup>7</sup> "זוג מקחות של (עבור) מים". הצורה maqqahā (>malqaḥā\*) היא צורת זוגי בסמיכות ביחסת הנושא (וראה להלן)<sup>8</sup>.

## 9. פירוק צורר עיצורים על ידי תנועת עזר

לתופעה זו אין בידינו תיעוד רב. הצורה הבולטת היא 9i-zi-ir (>iqr >iqr\*) "עזר/עזרה". אולי ניתן להוסיף לכאן את צורת הנקבה 10TÚG ša-ḥar-tu (>sa'rtu >sa'artu\*, והשר 11s'rt באוגריתית) "סוג של צמר"<sup>12</sup>. שמא יש לראות כאן פירוק צורר במלים בנקבה בדרך השונה מן העברית.<sup>13</sup>

3. להלן כמה דוגמאות: UDU.MES:ma-aq-qa-du (16.153,12) (PRU III p. 146) (>manqadu > maqqadu\*) "מס הנוקדים"; ma-qa-bu-ma<sup>(MES)</sup> (157,4; 142,5) (PRU VI) (>manqabūma > maqqabūma\*) "מקבות"; ap-pu (Ug5 137 II,19) (>anpu >'appu\*) "עתה". at-ta (PRU III p. 19 (15.11,11)) (>antā >'attā\*) "עתה".

4. UT 51 II,32.

5. Krt 204.

6. PRU VI 157,13.

7. PRU VI 157,14.

8. השר' לתיעוד העיצורי mqḥ (UT 172,4) ולצורת הזוגי mqḥm (UT 145,21; 172,4).

9. Ug5 130 III,7' השר' לצורת הנקבה ממכתבי אל-עמארנה i-zi-ir-tú (EA 87,13) וכן i-zi-ir-t[al] (EA 89,18).

10. PRU VI 128,5.

11. ראה: UT p. 493.

12. ראה: PRU VI p. 159. קשה לדעת אם לפנינו צורה במשקל qatal בנקבה או qatl בנקבה. העברית משקפת במקרה זה משקל qatl — שָׁעַר (יש' ד, כ), שְׁעָרָה (קה' ד, א); לצד שְׁעָרָה (יח' טו, ז), המעידה על משקל qital (=שְׁעָר).

13. במקרים כאלה מצטרף לשם-העצם הצורן atu ולא tu ובכך מתפרק הצורר. כך — יִלְךָה, מִלְכָּה ועוד. באפדיית מצטרף לשם העצם הצורן tu, והצורר מתפרק בין עיצוריו. ראה: GAG p. 58 855b-d.

## II. מורפולוגיה

## א. משקלי שמות-העצם

במקרים רבים קשה לדעת את משקליהם של שמות-עצם באוגריתית. לשם כך עלינו להשוות מלים אוגריתיות רבות למלים מקבילות בלשונות אחרות, לרוב בעברית (אך גם באפדית ובערבית). אך מן התעתיקים האפדיים של מלים אוגריתיות עולה, שרבות מהן שונות במשקליהן מאלה שבעברית. עניין זה מעניין פשלעצמו, ויש בו כדי לערער השנאות פאלה. להלן נציין מלים אוגריתיות נבחרות, שמשקליהן שונים מאלה שבעברית:  $^{14}GIS\ ta-ar-ni$  (\*tarni) לעומת תָרֵן בעברית;  $^{15}GIS\ šu-uq-du-ma$  (\*šaplu) לעומת סָפַל בעברית (שהיא במשקל qitl);  $^{16}sa-ap-lu$  לעומת רָגַל בעברית (שהיא במשקל qatīl);  $^{17}ma-ša-ra$  (\*ma 'šara) לעומת מָעָשָׂר בעברית (שהיא במשקל maqtil);  $^{18}qā-da-ru-ma^{MES}$  (\*qadarūma) לעומת קָדָרָה/קָדָרוֹת בעברית (שהיא במשקל qatīl בנקבה);  $^{19}[h]u-du-rū$  (\*h/hudūru) לעומת חֲדָר בעברית;  $^{20}hu-zi-rū$  לעומת חֲזִיר בעברית (ייתכן שיש להשוות את הצורה האוגריתית לצורה חוזיר שבמגילת ישעיהו<sup>24</sup>);  $^{21}qa-ri-tu$  (\*qarītu) לעומת קָרִיָה בעברית;  $^{22}[N]A_4.ME[Š].GI :al-ga_{14}-ba-[š]u$  (\*algabaṭu) לעומת אֶלְגָבִיש בעברית.

להלן נציין הערות מספר באשר למשקלים השונים:

1. ניתן לראות כי פעמים שימש באוגריתית משקל qatal כדי להביע את הריבוי של משקל qatīl<sup>27</sup>. כך, למשל, אנו מוצאים את הצורה  $^{28}nap-ku$  (\*napku) "מקור

<sup>14</sup>. PRU VI 19,4'. ראה גם: PRU VI p. 21 n. 2.

<sup>15</sup>. PRU VI 159,4'.

<sup>16</sup>. יש לציין שמשקל המלה האוגריתית זוהה לזה שבאפדית šuqdu ולה וריאנטה

נוספת šiqdu. ראה: AHw p. 1247b.

<sup>17</sup>. PRU VI 168,8.

<sup>18</sup>. Ug5 137 I,10'.

<sup>19</sup>. המלה במשקל qitl מתועדת גם בניקודי הפבלי. ראה י' קוטשר, "בעקבות

Ugaritica V", לשוננו 34 (1970), עמ' 19.

<sup>20</sup>. PRU III p. 93 (16.244,7).

<sup>21</sup>. PRU VI 158,12. <sup>22</sup>. Ug5 137 II,11'. <sup>23</sup>. Ug5 137 II,25'.

<sup>24</sup>. ראה י' קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו, תשי"ט, ירושלים, עמ'

284. לפי הצורה האוגריתית שלפנינו יקשה להסביר את הצורה  $h_{n}zr$  (UT 67 V,9).

<sup>25</sup>. Ug5 130 III,18'.

<sup>26</sup>. Ug5 30,10'.

<sup>27</sup>. והשו' לעברית יָלַד (qatl=) לצד יָלְדִים (=qatal) וכד'. ראה: Z.S. Harris,

New Haven, Developments of the Canaanite Dialects, 1939, עמ' 9.

<sup>28</sup>. Ug5 137 III,8.



מים" לעומת הריבוי  $^{29}$ na-pa-ki-ma (יש לציין שצורה זו עמדה לצד הריבוי הרגיל, כפי שנראה בצורות  $^{30}$ na-ap-ki-ma ו- $^{31}$ nap-ki-ma). התופעה מצויה גם בשם העצם בנקבה  $^{32}$ GIŠ mā-ās-wa-tu ("סוג של עץ") לצד צורת הריבוי  $^{34}$ (\*masawātu)  $^{33}$ GIŠ.MEŠ ma-sa-wa-tu- $^{35}$ ma.

אולי ניתן להוסיף כאן את המלה  $^{35}$ ba-a-lu-ma "בעלים", שהיא ריבוי של ba<sup>l</sup>lu. מגבלות הכתיב האפדי אינן מאפשרות לנו לדעת, אם לפנינו \*ba<sup>l</sup>lūma (ריבוי במשקל qatl), או שמא \*ba<sup>l</sup>alūma (במשקל qatal, כמו בָּעָלִים בעברית). הוא הדין באשר למלה  $^{36}$ ma-a-du-ma "מאוד", שניתן לתעתקה \*ma<sup>l</sup>dūma או  $^{37}$ \*ma<sup>l</sup>adūma.

2. ניתן לראות שינויים במשקלים כתוצאה מנשילת תנועות. כך, למשל,  $^{39}$ LÚ.MEŠ ḥa-am-ru-ma $^{40}$ MEŠ לצד qatal, במשקל (\*ḡamaruhu)  $^{38}$ LÚ ḥa-ma-ru-ú ( $^{41}$ ḡamrūma) במשקל qatl. תופעה זו מופרת לרוב בשמות פרטיים (נראה לעיל הע' 57). הוסף גם את שם האלה ענת —  $^{40}$ DINGIR a-na-tu $_{4}$  לצד  $^{41}$ DINGIR a-an-t[u $_{4}$ ]. ועוד.

3. שינויים במשקלים כתוצאה משינויים בתנועות (הידמות). כך למשל הצורה  $^{42}$ [LÚ].MEŠ b[i]-ḥi-ru "אנשים נבחרים", שפכול הנראה מעידה על biḥīrū > \*baḥīrū; ואולי שייך לכאן שם-העצם  $^{43}$ [URUDU.MEŠ]mi-ḥi-ṣū- $^{44}$ ṣū- $^{45}$ ṣū ("סוג של פלי"). שינויים אחרים במשקלים מצויים בשמות פרטיים רבים ואכמ"ל $^{46}$ .

29. PRU III p. 47 (16.150,16).

30. PRU III p. 49 (16.263,5).

31. PRU VI 56,v. 5'.

32. PRU VI 114,7.

33. PRU VI 113,5.

34. ראה: A.F. Rainey, "Gleanings from Ugarit", IOS 3 (1973), p. 46 n. 44.

תופעה זו מופרת גם מן הטקסטים העיצוריים. כך —  $r'i's$  (UT 49 I,32) "ראש" לצד  $r'a'sm$  (UT<sup>nt</sup> III,39) "ראשים".

35. Ug5 130 III,14'; 137 II,30',33'.

36. Ug5 137 II,36'.

37. נראה שזוהי צורת ריבוי, וראה על כך להלן.

38. PRU VI 79,11.

39. PRU VI p. 150, n. 3 (RS 25.428,6).

40. Ug5 18,20; 137 IVb,12.

41. PRU IV p. 86 (17.338,v°,3').

42. PRU VI 71:B:II,5'.

43. PRU VI 142,4.

## ב. צורני שמות-העצם

## 1. צורן הנקבה

בבכל הלשונות השמיות צורני הנקבה באוגריתית הם  $atu$  ר- $tu$ . את זאת אפשר ללמוד מן התיעודים העיצוריים במקרים שיש במלים, ובשמות-עצם מגזרת ל"י<sup>45</sup>. להלן דוגמאות מן התיעוד ההברתי לצורות הנקבה. צורות נקבה המסתיימות בצורן  $tu$  —  $^{46}mar-kab-ti_7$  (\*markabti) "מרעבה";  $^{47}URUDU.ME\dot{S} ni-i^2-tu$  (\*ni<sup>2</sup>tu) (סוג של כלי חקלאי)<sup>48</sup>  $^{49}mi-te$  (\*mi<sup>2</sup>tē) "מאתיים" (צורת זוגי ליחיד  $^{50}T\ddot{U}G \acute{s}a-har-tu$  (\*sa<sup>2</sup>artu) "סוג של צמר"). לכאן יש להוסיף את המקרים, שבהן צורן הנקבה מצטרף לשמות-עצם משורשי ל"י. כך למשל  $^{51}du-ri(?)$  (\*hāmiyi > hāmīti) "חומה" (שונה מן חומה בעברית, שהיא תוצאה של  $^{52}hāmiyatu$ ) — השור  $hmt$  בתיעוד העיצורי<sup>53</sup> (ללא  $y$ ) לעומת הריבוי  $^{54}hmyt$  (הכולל  $y$ )  $^{55}ta-ap-di_{12}-ti$   $^{56}tap-di_{12}-tu_4$  (\*tapdiyt > tapdītu) "פדיון, ערובה" (מן השורש  $^{57}qa-ri-tu_4$  (\*qariyt > qarītu) — השור  $qrt$  בתיעוד העיצורי<sup>58</sup> לצד הריבוי  $^{59}qryt$  במשקל שונה מן קרִיָה/קְרִיּוֹת בעברית<sup>60</sup>. צורות נקבה המסתיימות בצורן  $atu$  —  $^{61}KU\dot{S} i\acute{s}-pa-tu$  (\*iṣpatu) "אשפה";  $^{62}hu-ul-ma-tu_4$   $^{63}URUDU ul-ma-tu$  \*hulmatu) מן השורש HLM "להלוס"

44. ראה דוגמאות רבות בספרי (צוין לעיל בהע' 11).

45. על צורני הנקבה ראה: *UT* p. 52 88.3.

46. *PRU* III p. 96 (16.249,28).

47. *PRU* VI 142,2.

48. על הפירושים השונים ראה: *AHW* p. 798b; וכן: J.C. Greenfield, "Ugaritic

.Lexicographical Notes", *JCS* 21 (1967), p. 93.

49. *PRU* III p. 169 (16.145,14).

50. *PRU* VI 128,5.

51. *PRU* III p. 137 (16.86,4).

52. השור את הצורה האוגריתית ל:  $hu(?)$ -mi-tu (*EA* 141,44).

53. *Krt* 75,167.

54. *UT* 2,28.

55. *PRU* III p. 129 (16.34,3,9).

56. *PRU* III p. 138 (16.131,19).

57. *Ug5* 130 III,18'.

58. *Krt*, 117.

59. *Krt* 81,172.

60. בלאו ולינושטס רוצים לראות בצורה  $qryt$  צורת יחיד במשקל המקביל אל קרִיָה בעברית. אפשרות אחרת לדעתם היא לראות ב- $v$  אֶם קריאה, אך קשה לקבל זאת. ראה: J.

Blau and S.E. Loewenstamm, "Zur Frage der Scriptio plena im Ugaritischen und Verwandtes", *UF* 2 (1970), p. 27.

61. *PRU* VI 141,4,5. 62. *Ug5* 137 III,15'. 63. *PRU* VI 162,5.

"פטיש"; *GIŠ mā-ās-wa-tu*<sup>64</sup> (\*maswatu) "סוג של עץ". מן הראוי לציין את המלה *ḥa-ar-mi-ša-tu*<sup>65</sup> (\*harmitatu) "חרמש" שהיא בצורת הנקבה בניגוד לעברית שבה המלה היא בזכר<sup>66</sup>.

## 2. צורני הריבוי

צורני הריבוי לנקבה ולזכר ברורים מן התיעודים העיצוריים<sup>67</sup>. להלן נציין דוגמאות לצורות ריבוי מן הממצא ההברתי.

ריבוי בנקבה — *ma-sa-wa-tu*<sup>68</sup> *GIŠ.MEŠ* "סוג של עץ"; *ku-ri-ka-at*<sup>69</sup> "פלי חקלאי", ועוד.

ריבוי בזכר — *bi-da-lu-ma* *LÚ.MEŠ.DAM.GĀR.MEŠ*<sup>70</sup> "סוחרים"; *71ia-ši-ru-ma* (\*yāširūma) "יוצרים"; *ma-ša-du-ma*<sup>72</sup> *[URUDU.MEŠ]* (\*ma<sup>73</sup>šadūma) "מעצדים"; וביחסת המושא והקניין *73A.ŠĀ:na-ap-ki-ma* (\*mapkīma) "מקורות מים"; *74A.ŠĀ.MEŠ ša MUN.MEŠ še-e-ši-ma* (\*šēšīma) "ציצים", ועוד. בטקסטים האלה מתועדת המלה *75ša-mu-ma* (\*samūma) "שמיים", אשר בתיעוד העיצורי היא *76šmm* ואף פעמים *77šmym*. לפי הצורה שלפנינו יש לראות במלה האוגריתית צורת ריבוי ולא צורת זוגי<sup>78</sup>. (לפי זה יש לתעתק את הצורה שבמכתבי אל-עמארנה *79sa-mi-ma* ולא *sa-me-ma*).

<sup>64</sup>. *PRU* VI 114,7. <sup>65</sup>. *PRU* VI 141,3.

<sup>66</sup>. על תופעה זו ראה: M. Dahood, *Ugaritic-Hebrew Philology*, Rome, 1965, p. 17. כמו כן יש מלים שהן בזכר באוגריתית, אך בנקבה בעברית. למשל *ma-qāb-bu* *PRU* VI 168,9 ובריבוי *ma-qa-bu-ma*<sup>72</sup> *PRU* VI 142,5; 157,4) לצד *מִקְבָּה/מִקְבֹּת* בעברית (והשו' ל-*ma-qi-bu* *EA* 120,11) ממכתבי אל-עמארנה. נראה שיש להוסיף לכאן את המלה *ma-qa-ḥa* *PRU* VI 157,13,14) (*maqqahā*\*) — צורת זוגי בסמיכות. צורת הנפרד היא *maqqahū* (והשו' *mqḥ* בתיעוד העיצורי), לעומת *מִקְבֹּת* בעברית שאיננה מתועדת בצורת היחיד, אך נראה שזו הייתה צריכה להיות *מִקְבֹּת* (ראה: *BDB* p. 554b). דוגמאות נוספות מן התיעוד העיצורי ראה אצל דהוד, שם.

<sup>67</sup>. ראה: *UT* p. 54 88.7,8.8'. <sup>68</sup>. *PRU* VI 113,5.

<sup>69</sup>. *PRU* VI 157,3. כאן חסרה תנועת היחסה וראה על כך להלן.

<sup>70</sup>. *PRU* III p. 199 (16.257 II,12).

<sup>71</sup>. *PRU* VI 142,3. <sup>72</sup>. *PRU* III p. 195 (15.09 B,I,12).

<sup>73</sup>. *PRU* III p. 49 (16.263,5). <sup>74</sup>. *PRU* IV p. 108 (18.114,9).

<sup>75</sup>. *Ug* 5 137 III,13', וכך גם ב-*EA* 211,17.

<sup>76</sup>. *UT* 49 II,25; III,6,12. <sup>77</sup>. *LAqht* 186,192.

<sup>78</sup>. גורדון רואה במלה זו צורת זוגי. ראה: *UT* p. 426 (no. 1341). על צורה *šmym* כבעלת y עיצורית ראה מאמרי שצוין בהע' 15 לעיל, בניגוד ל-*Z. Zevit, Matres Lectionis* in *Ancient Hebrew Epigraphs*, American Schools of Oriental Research, Cambridge, 1980, p. 3.

<sup>79</sup>. *EA* 264,16.

צורן הריבוי הוסף אף למלים, שלא היו אוגריתיות במקורן, אלא מלים זרות שנתאזרחו בלשון המקומית. כך, למשל, <sup>80</sup>L[Ū]mar-ia-nu-ma (maryannūma) "סייסים" (ככל הנראה מלה חורית<sup>81</sup>); <sup>82</sup>TÚG pa-li'-du-ma; "סוג של אריג)" (אין לדעת את מוצא המלה); <sup>83</sup>LÚ.MEŠmur-ú-ma (\*mur'ūma) "מפקדים"; <sup>84</sup>LÚta-ri-ru-ma "סוג של מעמד או תפקיד)". לכאן יש להוסיף את המלים בעלות הריבוי בנקבה <sup>85</sup>GIŠ.MEŠ ma-sa-wa-tu-<sup>ma</sup> (\*masawātu) "סוג של עץ)", שאין לדעת את מוצאה, וכן <sup>86</sup>ku-ku-ba-tu שאין לדעת את מוצאה ואת פירושה, ועוד.

יש שצורן הריבוי של הזכר מצטרף לצורות יחיד להבעת ריבוי של כבוד. כך במלה <sup>87</sup>ba-a-lu-ma (\*ba'alūma/\*ba'lūma) "בעלים" (והשר) לִבְעָלִים בעברית<sup>88</sup>). זוהי מלה המקבילה בטקסט הרב-לשוני למלה האפדית *bēlu* שהיא צורת יחיד. לכאן, ככל הנראה, ניתן להוסיף את הצורה <sup>89</sup>ma-a-du-ma (\*ma'adūma/\*ma'dūma) "מאוד" ולראות בה צורת ריבוי המביעה יחיד<sup>90</sup>. כך גם באשר למלה <sup>91</sup>ša-al-šu-ma (\*šalfūma, השר) *šl* באוגריתית). פירושה אינו ברור, אך לפי ההקשר בטקסט זהו סוג של מתכת<sup>92</sup>. הספרה 1 שלפני שם-עצם זה מראה שזוהי צורת ריבוי במשמעות יחיד.

### 3. הזוגי

נראה לפי הטקסטים שלפנינו, שצורן הזוגי היה *āma* לנושא ר-*ēma* ליחסת הקניין והמושא. כך: <sup>93</sup>ma-aš-la-ḫa-ma "סוג של בגד"<sup>94</sup>, ובסמיכות ללא

<sup>80</sup>. PRU VI 86 II,5.

<sup>81</sup>. ראה: JNES 24 (1965), "The Military Personnel of Ugarit", A.F. Rainey.

<sup>82</sup>. p. 19–20. מלה זו קיבלה גם את צורן המופשט, כך: LÚ.MEŠmar-ia-nu-ti (PRU VI).  
<sup>83</sup>. (31,23).

<sup>84</sup>. PRU VI 127,4. <sup>85</sup>. PRU VI 116,5; 131,5.

<sup>86</sup>. PRU VI 93,5. <sup>87</sup>. PRU VI 113,5.

<sup>88</sup>. PRU VI 158,2. <sup>89</sup>. Ug5 130 III,14'; 137 II,30',34'.

<sup>90</sup>. ראה א"פ רייני, "הערות לוקבולארים ההברתיים שבאוגרית", לשוננו 34 (1970).

<sup>91</sup>. עמ' 182. כן ראה: BASOR 200 "Ugaritic Glosses", J. Blau and J. Greenfield, p. 16 (1970).

<sup>92</sup>. Ug5 137 II,36'.

<sup>93</sup>. ראה: א"פ רייני, לשוננו 34 (1970), עמ' 182 כנגד, J. Blau and J. Greenfield, p. 17 (1970), "Ugaritic Glosses", BASOR 200.

<sup>94</sup>. Ug5 84,11.

<sup>95</sup>. ראה: ב' יד, עמ' 219–220 ושם ביבליוגרפיה מפורטת.

<sup>96</sup>. PRU VI 123,3.

<sup>97</sup>. אין לקבל את דעת CAD, כאילו המלה האוגריתית שלפנינו היא שם-תואר. ראה

CAD M<sub>1</sub> p. 379.

"מימציה" <sup>95</sup>1 ma-qa-ḥa iṣāti (IZI.MEŠ) "זוג מקחות של (עבור) אש" וכן <sup>96</sup>1 ma-qa-ḥa me-e "זוג מקחות של (עבור) מים". הסימט ēma אינה מתועדת במלואה בטקסטים שלפנינו<sup>97</sup>, אלא רק בצורת הסמיכות, כפי שניתן לראות בצירוף <sup>98</sup>2 mi-te kaspu "מאתיים כסף". פעם אחת אנו מוצאים בטקסטים הללו שהמלה בנסמך אינה מקבלת את סימט הזוגי, גם כאשר היינו מצפים לכך. המדובר בצירוף <sup>99</sup>2 URUDU ma-am-ša-ar bu-li "2 פגיונות/ספינים של (עבור) בהמות". ברור שהמלה \*mamšar היא מלה אוגריתית ולא אכדית, שהרי הצורה המקבילה באכדית היא namšaru<sup>100</sup>, בהתאם לחילופי התחילית ma ב-na באכדית<sup>1</sup>. במקרה שלפנינו שם-העצם בא אחרי המספר 2 ובכל זאת אינו מקבל את סימט הזוגי, והדבר מוזר. יתר על כן, גם אילו ראינו בשם זה צורת יחיד, צריכה הייתה להופיע תנועת היחסה, כיאה לצורות הנסמך באוגריתית. עניין זה יש בו כנראה השפעה מן האכדית, שבה אין תנועת יחסה לצורות הנסמך.

מן הטקסטים האכדיים עולה שאין הכרח להשתמש תמיד בצורות הזוגי ובמקום זאת משמשות צורות הריבוי (בין אם בזכר ובין אם בנקבה). להלן דוגמאות: <sup>2</sup>2 ka<sub>4</sub>-ka<sub>4</sub>-r[u-m]a "2 כיכרים"; <sup>32</sup>2 ma-qa-bu-ma "2 מקבות"; <sup>42</sup>2 qà-da-ru-ma<sup>MEŠ</sup> "2 קדרות?"; <sup>52</sup>2 ku-ri-ka-at "2 (סוג של כלי חקלאי)", ועוד<sup>6</sup>.

<sup>96</sup> .PRU VI 157,14

<sup>95</sup> .PRU VI 157,13

<sup>97</sup> היא מצייה בתיעודים ההברתיים האחרים מארץ-ישראל. כך, למשל, במכתב מתענך מס' 8, שורה 2 — ma-ga-re-ma (\*magarrēma) "2 גלגלים". המלה magarru "גלגל" היא אכדית, אך הסימט היא שמית-מערבית לזוגי. ראה: W.F. Albright, "A

<sup>96</sup> .PRU VI 157,14

<sup>97</sup> היא מצייה בתיעודים ההברתיים האחרים מארץ-ישראל. כך, למשל, במכתב מתענך מס' 8, שורה 2 — ma-ga-re-ma (\*magarrēma) "2 גלגלים". המלה magarru "גלגל" היא אכדית, אך הסימט היא שמית-מערבית לזוגי. ראה: W.F. Albright, "A Prince of Taanach in the Fifteenth Century B.C.", BASOR 94 (1944), p. 20, n. 55 צורות אחרות הן ממכתבי אל-עמארנה KUR<sup>na</sup>-ah<sup>3</sup>-re-ma (EA 288,35), KUR<sup>na</sup>-re-ma (EA 140,30) וכן KUR<sup>na</sup>-ah<sup>3</sup>-re-mi (EA 194,23) "2 נהרות". נראה שצורות אלה הן צורות זוגי ולא ריבוי. ראה: R. Youngblood, *The Amarna Correspondence of Rib Haddi, Prince of Byblos*, Unpublished Dis., Dropsie College, Philadelphia, 1961, p. 166

<sup>99</sup> .PRU VI 141,2

<sup>98</sup> .PRU III p. 169 (16.145,14)

<sup>100</sup> ראה: CAD M<sub>1</sub> p. 202 ו-AHW p. 729 (תחת הערך namšaru).

<sup>1</sup> ראה: J. Barth, "Das Nominalpräfix NA im Assyrischen", ZA 2 (1887), p. 111-117

<sup>2</sup> .PRU III p. 51 (15.86,23)

<sup>5</sup> .PRU VI 157,2

<sup>4</sup> .PRU VI 158,12

<sup>3</sup> .PRU VI 157,12

<sup>6</sup> על תופעה זו ראה מאמרי: "על הזוגי בשמות-העצם באוגריתית", לשוננו 46 (1982), עמ' 67-69.

## ג. יחסות

היחסות שימשו באוגריתית, כפי שאפשר לראות במלים שהסתיימו<sup>7</sup> ועל כך אין צורך להוסיף. אך עלינו כאן להעיר שני עניינים העולים מן הטקסטים האפדיים. השמות הפרטיים נוהגים פעמים על דרך תלת-היחסות ופעמים על דרך דר-היחסות, כפי שבר הראה ליברני במאמרו החשוב על השמות הפרטיים מאוגרית<sup>8</sup>. פעמים מעטות אנו רואים שמות עצם ללא כל סיומת יחסה, והדבר מוזר. כך למשל A.ŠĀ.MEŠ al-la-an<sup>9</sup> "אלון"; A.ŠĀ.HI.A mi-ṭā-ar<sup>10</sup> "מטר"; i-ir<sup>11</sup> "עזר/עזרה"; ku-ri-ka-at<sup>12</sup> ("סוג של כלי חקלאי"). אין בממצא המועט שלפנינו כדי להעיד על תחילת התערערות היחסות באוגריתית, ולכן אין בידי תשובה לתופעה זו. אף שמות פרטיים ושמות מקומות מצויים פעמים ללא סיומת יחסה<sup>13</sup>. במקרים אלה יכול הדבר להיראות כחיקוי ללשון האפדית, שבה שמות פרטיים ושמות מקומות אינם מקבלים יחסות, אלא הן צורות נפרד בלתי-נטוי.

## ד. פיניו-גוף פרוידים

הפיניו לגוף הראשון מתועד, והוא <sup>13</sup>a-na-ku (anāku) — צורה זוהי לזו שבאפדית (והשן' ל-<sup>14</sup>a-nu-ki במכתבי אל-עמארה, אָנוֹכִי בעברית). מעניינת הצורה ú-PI (=ú-wu) שמצויה בטקסטים הרב-לשוניים<sup>15</sup>. זו נתפסה בטעות על-ידי יורול<sup>16</sup> ואחריו נגירול<sup>17</sup> כצורת מקור של הפועל HWY "להיות". יש לדחות זאת מפני שפועל זה אינו מצוי באוגריתית, ובמקומו משמש הפועל KWN. על כן סביר להניח, שלפנינו צורת פיניו לנסתר, המקבילה אל hw שבחיעוד העיצורי. אם הצדק אתנו, אזי את הסימן ū יש לקרוא hu (כפי שזה אופייני לתקופה זו, ראה לעיל) ואת הסימן PI יש לקרוא wa ולא <sup>18</sup>wu.

7. M. Liverani, "Antecedenti del diptotismo arabo nei testi accadici di ראה: *RSO* 38 (1963), p. 131–160 ושם ראה דוגמאות למכּבּר. כן ראה בספרי (צוין לעיל בהע' 11).
8. *PRU* III p. 131 (15.118,4).
9. *PRU* III p. 47 (16.150,12).
10. *Ug*5 130 III,7'.
11. *PRU* VI 157,3.
12. כגון <sup>URU</sup>u-ga-ri-it<sup>(Kl)</sup>; (*PRU* VI 25,4); <sup>URU</sup>ba-aq-at (\*baq at) (*PRU* III p.).
13. <sup>URU</sup>ma-ṣi-bat; (189 (11.790,12' (*PRU* III p. 190 (11.830,8) ועוד.
14. *Ug*5 130 III,12'.
15. *EA* 287.66,69.
16. *Ug*5 137 II,28'.
17. C. Virolleaud, *GLECS* 8 (1959), p. 66. ראה:
18. *Ug*5 p. 99. ראה:
19. F.M. Cross, "YAHWEH and the God of the Patriarchs", עוד ראה: *HTR* 55 (1962), p. 254, n. 124.

## ה. מלות-יחס

שלוש מלות-יחס אוגריתיות מתועדות בטקסטים הללו:

1. <sup>19</sup>bi-i "ב, מן". המקבילה האפדית בטקסט היא a-na?i].

2. <sup>20</sup>le-e "ל, מן". המקבילה האפדית בטקסט היא a-na.

ספק אם למלות יחס אלה תנועות ארוכות. השנאה ללשונות אחרות מעלה, כי התנועות קצרות הן. על פן נראה, שהסימנים I ו-E שבמלות היחס בתיעוד ההברתי באים כעזר פונטי להורות את הקריאה הנכונה של ההברה שלפניהם<sup>21</sup>. המצאי האוגריתי הזה מעיד על מציאות שונה מזו של העברית, שבה ככול הנראה a הייתה תנועת המוצא של ב, ל<sup>22</sup>.

3. it(ta) "עם"<sup>23</sup> (מקבילה ל-אָת בעברית). מלה זו מצויה בטקסטים שלפנינו בצירוף לכינויים ובלא תנועת תיווך ביניהם. כך <sup>24</sup>it-ia "עמי"; <sup>25</sup>it-ka "עמך".

## ו. סימנת הנסבה

סימנת זו מיוצגת בתיעוד העיצורי על-ידי y, המצטרפת לשמות מקומות, אך אין לדעת את תנועותיה. מן הממצא ההברתי עולה שבאוגריתית שימשו שתי סימנות להבעת הנסבה āya (המקבילה ל-י הארמית) ו-īya (המקבילה ל-י העברית)<sup>26</sup>. להלן מספר דוגמאות.

<sup>27</sup>URUus-na-ti-ya (\*usnātiya); <sup>28</sup>URUak-ki-ya (\*akkīya);  
<sup>29</sup>URUa-ra-ni-ia (\*arāniya); וכן <sup>30</sup>URUša-am-na-a (\*šamnāya)

19. Ug5 130 III,6'. 20. Ug5 130 III,5'.

21. בניגוד לדעתם של בלאו וגרינפילד הרואים במקרים אלה תנועות ארוכות.

ראה: J. Blau and J. Greenfield, "Ugaritic Glosses", BASOR 200 (1970), p. 17.

22. ראה: Gesenius' Hebrew Grammar, E. Kautsch, translated and revised by A.E. Cowley, 2nd, Oxford, 1910, p. 298 §102d.

23. מחברי CAD רואים פאן את המלה האפדית itti "עם" בואריאנטות פנעניות,

אך יש לדחות זאת. ראה: CAD I/J p. 303.

24. Ug5 54,24.

25. Ug5 54,7. מלה זו מצויה גם במכתבי אל-עמארנה (EA 130,24) it-šu-nu

"עִם"; ובתנועת תיווך בין מלת-היחס ובין הפיניו: it-ta-ka (EA 114,46) "עִמְךָ";

it-ta-šu (EA 105,33,39) "עִמְו". יש לציין שהפיניוים המצטרפים הם אכדיים.

26. על כך ראה: JSS, "Ugaritic Place Names with Final y", M.E. Richardson, pp. 298–315 (1978).

27. מן הראוי לציין שהסימנות āya, ūya משמשות גם פסימות לשמות פרטיים, ואין מעניינו של מאמר זה לעסוק בהם.

28. PRU VI 79,18. 29. PRU VI 79,19.

30. PRU III p. 190 (11.800,31'). 31. PRU IV p. 215 (17.288,8,10).

32. הרצף a-a הוא נוהג כחבי של האפדית שמפיע בין השאר גם āya. ראה: S. Moscati, ed.,

The Comparative Grammar of the Semitic Languages, Wiesbaden, 1969, p. 45.

33. Manual of Akkadian, D. Marcus, A. University Prss of America, 1978, p. 32.

;( \*rakbāya) <sup>33</sup>URU ra-ak-ba-ia ;(\*magdalāya) <sup>32</sup>URU ma-ag-da-la-a  
 .(\*ma<sup>c</sup> rabāya) <sup>34</sup>URU ma-ra-bā-a

## ז. סיומת אדן־ביאלית ama

סיומת זו מופרת בצורה <sup>35</sup>he-ya-ma "בְּחִיִּים" מן הטקסטים הרב־לשוניים. היא אף מופרת בפנונית של מכתבי אל־עמארנה <sup>36</sup>ha-ia-ma "בְּחִיִּים" וכן בעברית במלים פגון רִקָּם, אָמָּן, חָמָם.<sup>37</sup>

## III. הפועל

על הפועל האוגריתי אין אפשרות ללמוד הרבה מן הטקסטים האפדיים הנדונים, שהרי הסופרים השתמשו במכתבים אלה במערכת הבניינים ובפעלים האפדיים.<sup>38</sup> אפשר ללמוד על הפועל מן השמות הפרטיים הרבים, שפוללים צורות פועליות, אך מי לידינו יתקע, שאכן אלו שמות פרטיים אוגריתיים, ולא אמוריים או כנעניים? ועוד, יש כמה צורות פועליות בודדות, אשר ניתן לומר בנדאות, שאכן הן אוגריתיות, ולהלן נעיר עליהן הערות מספר.

## א. צורות המקור של הפועל

שני משקלים שימשו להבצעת המקור של בניין G (=קל) בגורת השלמים. משקל qatāl (זהו המשקל הרגיל בלשונות השמיות, וכאן הוא ללא מעתק ā > ō) — <sup>39</sup>ba-ta-qūṭi "לשבור, לנפץ" (והשו' בתק בעברית); <sup>40</sup>h]a-ra-šu (\*ḥarāṣu) "לחרוש"<sup>41</sup>. לצד משקל זה שימש גם משקל qitl. הוא בא לידי ביטוי בשתי צורות

<sup>32</sup> .PRU VI 77,2. <sup>33</sup> .Ug5 52,8. <sup>34</sup> .PRU IV p. 236 (17.248,3).

<sup>35</sup> .Ug5 131,6'. <sup>36</sup> .EA 245,6.

<sup>37</sup> עוד ראה: Ph. Dhorme, "La langue de Canaan", *RB* 11 (1914), p. 345.

פן ראה: S. Moscati, ed., *The Comparative Grammar of the Semitic Languages*, Wiesbaden, 1969, p. 120–121.

<sup>38</sup> ראה: G.G. Swaim, *A Grammar of the Akkadian Tablets Found at*

*Ugarit*, University Microfilms, Inc., Ann Arbor, 1962, p. 31–42.

אחת השתמשו הסופרים בפועל אוגריתי בתצורה אפדית. כך — la-a i-ma-li-ik UGU-su

((PRU III p. 135 (15.137,16)) "הוא אינו יכול למלוך עליו". הצורה imallil היא

צורת הווה/עתיד אפדית של בניין G, אך הפועל MLK כאן הוא במשמעות השמית

צפונית־מערבית, בניגוד לאפדית שבה משמעו לייעץ. גם השימוש במלת־היחס UGU "על"

אחרי הפועל MLK הוא שימוש מערבי ומופר באוגריתית ובעברית. ראה: ביד, עמ' 128.

<sup>39</sup> .Ug5 137 II,38'. <sup>40</sup> .Ug5 137 III,18'.

<sup>41</sup> בפנונית של מכתבי אל־עמארנה מצויה צורת המקור i-na ṣa-pa-ni-su

(EA 147,10) "בהסתחרותו" (מן השורש SPN שהוא שמי־מערבי). כאן היינו מצפים

למעתק הפנעני ā > ō. קרוב לנדאי שהפתיב אינו משקף את ההגייה של צורות המקור

באל־עמארנה, ואין לנו אלא להניח שהסופר חיקה את מבנה המקור האפדי.



מהטקסטים הרב-לשוניים שב-Ug5 <sup>42</sup>pi-iṭ-ṛu' "לבקוע, לסדוק". המקבילה האפדית בטקסט היא pa-tá-ṛu' המשקפת את המשקל הסדיר של המקור. צורה אחרת היא <sup>43</sup>ni-iḥ-ru' (\*niḡru) "לשמור". המקבילה האפדית בטקסט משוערת והיא \*našāru<sup>44</sup>. המקור במשקל זה מופר גם במקרא בצורות כגון בְּבָדָו (שמ' כא, ח); לְשָׁטָנוּ (זכ' ג, א)<sup>45</sup>.

בטקסטים הנדונים מצויות גם צורות מקור של בניין D (=פיעל בעברית). מגזרת השלמים מצויה הצורה <sup>46</sup>pu-la-ṭu (\*pullāṭu) "להציל". המקבילה האפדית בטקסט היא su-zu-bu (בבניין שפעל). זהו משקל, ששימש בתקופה זו גם בפעניית של אל-עמארנה, בניגוד לאפדית שבה משמש משקל quttul וּבניגוד לעברית שבה המשקל הוא qattel<sup>47</sup>. אין לדעת את אורך תנועת עה"פ במקור האוגריתי. יש הגורסים תנועה ארוכה<sup>48</sup>, ויש הגורסים שזוהי תנועה קצרה, שאלמלא כך הייתה נעתקת בפעניית של מכתבי אל-עמארנה ל-<sup>49</sup>o'. מצויות צורות מקור נוספות והן מגזרת ל". כך: <sup>50</sup>ḥu-wu-ú "לְחַיֹּת" > ḥuwwāyu > ḥuwwāyu — כתוצאה מכיוון טריפתונג, ראה לעיל)<sup>51</sup>. צורה משוחזרת ומסופקת היא <sup>52</sup>ku-u]s-sú אשר לפי מקבילתה האפדית ka-ta-mu אפשר לראות בה צורת מקור מן השורש KSY "לכסוח". לכן ניתן להניח kussāyu > kussū.

---

.Ug5 137 III,2 .42

.Ug5 137 I,11' .43

A.F. Rainey, "Observations on Ugaritic Grammar", *UF* 3 :ראה .44

(1971), p. 167.

.45 מקור זה מזכיר את ה-*mašdar* הערבי ולפי זה לדעת בלאו וגרינפילד זהו

איסוגלוס חשוב המקשר את הערבית לאוגריתית. ראה מאמרם: "Ugaritic Glosses", *BASOR* 200 (1970), p. 17 ושם ביבליוגרפיה.

.Ug5 137 II,20' .46

.47 ואף הוא מצוי במכתבי אל-עמארנה: ḥal-li-iq (EA 250,7,37,55) (\*ḥalliq)

"לאבד".

E. Ebeling, "Das Verbum der El-Amarna Briefe", *Beiträge* :כך למשל .48

:zur Assyriologie und semitischen Sprachwissenschaft, 8 (1910), p. 62, כך ראה:

J. Blau and J. Greenfield, "Ugaritic Glosses", *BASOR* 200 (1970), p. 17

.49 ראה: א"פ רייני, "הערות לזקבולארים ההברתיים באוגרית", לשוננו 34

(1970), עמ' 181. עוד ראה: Sh. Izre'el, "The Gezer Letters of the El-Amarna

.Archive, Linguistic Analysis", *IOS* 7 (1978), p. 74-78

.Ug5 137 II,17' .50

.51 כֵּאן אנו מתקנים את התעתיק של נוגירול הקורא ḥu-wa-ú, ואת הסימן PI יש

לקרוא *wu* ולא *wa*. כן אנו מתקנים את ד' מארקוס במאמר "The Verb 'to live' in

Ugaritic", *JSS* 17 (1972), p. 81

.Ug5 137 I,21' .52

## ב. צורות בינוני

צורות בינוני של בניין G (ללא מעתק  $\bar{a} > \bar{o}$ )  $^{53}L\dot{U}s\ddot{a}-ki-ni$  – (\*sākini) "סוכן, מושל";  $^{54}a(?)\text{-}p[u]$  (\*āpiyu > āpû) "אופה";  $^{55}i\ddot{a}-\acute{s}i\text{-}ru\text{-}ma$  (\*yāširūma) "יוצרים";  $^{56}L\dot{U}na\text{-}ḥi\text{-}ru\text{-}[ma]$  (\*nāḡirūma) "שומרים, נוצרים". בגזרת הכפולים —  $^{57}sar\text{-}r\ddot{u}$  (\*sarru) "שקרן" (מן השורש SRR, והשר לעברית סר).  
 נראה שהבינוני הפאסיבי של בניין G היה במשקל qatīl. כך רואים בצורה לעברית קִלִּיד, גִּתִּין, אָסִיר, ועוד<sup>59</sup>. כן השווה  $^{60}ḥa\text{-}s\ddot{i}\text{-}lu$  (\*ḥasīlū) "ערי המלך) מחוסלות, הרוסות" שבמכתבי אל-עמארנה<sup>61</sup>. אולי ניתן להוסיף לכאן את הצורה  $^{62}[L\dot{U}].MES\ddot{b}[i]\text{-}ḥi\text{-}ru$  (\*biḥīrū) "נבחרים/בְּחִירִים/בְּחִירִים", שפכול הנראה מעידה על הידמות תנועות, כלומר  $biḥīrū > baḥīrū$  (ראה לעיל).

.PRU VI 7B,2 .53

.Ug5 130 III,4' .54

.PRU III p. 195 (15.09 B,I,12) .55

.PRU VI 136,9 .56

.Ug5 137 II,37' .57

.Ug5 137 II,39',40',42' .58

.59 ראה: ג' ברגשטרסר, דקדוק הלשון העברית (תרגום מגרמנית מ' בן אשר),

ירושלים, 1972, עמ' 641. בתקופה זו השתמשו בשמית הצפונית-מערבית גם במשקל

qatūl, כפי שאפשר לראות בגלוסה ḥa-mu-du (EA 139,126) "יפה".

.EA 263,13 .60

.61 בזהל היה הראשון שקישר את הצורה הזו לשורש העברי חסל. ראה: F.M.Th.

Böhl, Die Sprache der Amarnabriefe mit besonderer Berücksichtigung der

M. Held, "Studies in Kanaanismen, Reprint ed., Leipzig, 1968, p. 84

Comparative Semitic Lexicography", in: Studies in Honor of B. Landsberger,

ed., H. Guterbock and T. Jacobsen, 65, p. 395–406

.PRU VI 71:B:II,5 .62

## לתצורת הפעלים העלולים בתרגום אונקלוס\*

פרק א: פועלי ל"י על פי כתב־יד מן הגניזה

0.0 חשיבותם של קטעי הגניזה הקאהירית, שנשרדו מכתב־יד בניקוד בבלי, הופרה עם פרסום קטעי הגניזה ומיונם בידי פ' קאהלה<sup>1</sup> ועם גילוי קטעים נוספים, סיוגם ותיאורם בידי תלמידו א' דיאז מאצ'י<sup>2</sup>. מפנה חשוב בחקר כתב־היד הבבליים, במיונם על יסוד חשיפתן של תכונות הגייה בבליות וקביעת שלבים בהשתלשלות המבטא הבבלי של העברית חל עם הופעת עבודת המחקר של ייבין<sup>3</sup>.

0.1 המחקרים שנערכו בלשונו של אונקלוס נתבססו בחלקם על דפוס סביוניטה, ובחלקם על כתב־יד תימניים שניקודם בבלי<sup>4</sup>. לאור גילויי הקטעים מן הגניזה הקאהירית, שבהם תרגום אונקלוס בניקוד עליון, ראוייה לשון אונקלוס להיחקר מהיבטים שונים, וביניהם ההיבט המורפ־פונולוגי, על פי הקטעים שניקודם בבלי, והם משקפים את המסורת הבבליה בשכבתה העתיקה (=בצ).

0.2 עניין מיוחד מעוררות דרכי נטייתם של פועלי לאו"י בת"א, שכן ל' הפועל ה"עולה" מביאה לתמורות בתצורתם של הפעלים בגזרה זו. נדון כאן בקאטגוריות

\* מחקר זה יסודו בעבודת דוקטור 'דקדוק תרגום אונקלוס על פי כתב־יד מן הגניזה' באוניברסיטת בראילן ברמת־גן, תשמ"א. הריני מפיר תודה למו"ר פרופ' מ"צ קדרי, שקרא את טיוטת המאמר והעיר הערות חשובות, ולפרופ' י' ייבין על עצותיו והערותיו בענייני מסורת הניקוד הבבלי. רשימת הקיצורים המשמשים במאמר זה באה בסוף המאמר, וראה עוד להלן הע' 5.

1. P. Kahle, *Masoreten des Ostens*, Leipzig 1913; Idem, *ZAW* 46 (1928), 1.

2. 113–137; Idem, *The Cairo Geniza*<sup>2</sup>, Oxford 1959.

3. ראה את מחקריו של A. Diez Macho שנחפרסמו בכתב־העת *Sejarad* החל בכרך

17 (1957) ואילך, ב־*Estudios Biblicos* בכרך 13 (1954) ואילך וכן את חיבורו

*Manuscriptos hebreos y arameos de la Biblia*, Roma 1971.

4. ראה: י' ייבין, הניקוד הבבלי ומסורת הלשון המשתקפת ממנו, עבודת דוקטור

באוניברסיטה העברית בירושלים, תשכ"ח.

5. על מצב המחקר של תרגום אונקלוס בימינו ראה: מ"צ קדרי, 'מחקר תרגום

אונקלוס בימינו — מעמד המחקר, המקרא ותולדות ישראל — מחקרים במקרא ובספרות

בית שני לזכרו של יעקב ליוור, תל־אביב תשל"ב, 341–373; דודי, דקדוק, 1–24. על חיבורים

ומאמרים שנכתבו (עד 1977) על תרגום אונקלוס ראה ברשימות הביבליוגרפיות שפורסמו

בידי B. Grossfeld, *A Bibliography of Targum Literature*, 2 Vols., New York, 1972–1977.

לעניין המחקרים שהופיעו בשנים האחרונות עיין עוד: *Newsletter for*

*Targumic and Cognate Studies*, University of Toronto, 8 (1981), 9 (1982)

אחדות של נטיית פועלי לאו"י בת"א על פי קטעי הגניזה המשקפים בע<sup>5</sup>. התמורות שחלו בל' הפועל הביאו להיקשים בין פועלי ל"א ולו"י מפאן, ולסימיות האופייניות לפעלים שבגורה זו מפאן. מן הראוי להתבונן בגורה זו משתי נקודות מבט: האחת לפי דרכי הנטייה, דהיינו: נטיית הסופיות ("עבר"), נטיית התחיליות ("עתיד"), וכיו"ב, והאחת לפי הבניינים, בהתאם לשינויים המורפו-פונולוגיים שחלו בכל בניין<sup>6</sup>. עם זאת להבנת השינויים החלים בגורה זו ראינו לעתים צורך בשילוב ההיבט הדיאכרוני בתופעות הנידונות.

0.3 ההתבוננות בתנועת ע' הפועל בגורה זו מעלה, פי איכותה שונה בנטיית הסופיות מזו שבנטיית התחיליות. בנטיית הסופיות בפניינים הנגזרים תנועת ע' הפועל היא בד"כ i, כגון: וְאֶשֶׁר־יִלְלֵי, אֵיתָגְלִי וכו'. יוצאים אחדים מופיעים באתפצל ואיתפצל, שבהם צורות אחדות שתנועתן היא a (דאיתפצל) ליד הצורה המרמזת על i (אֵתחזי). בצורות שסיומן הוא -י, דהיינו: כאשר אין באים צורנים נוספים אחר בסיס הפועל, יש להבחין בתנועות ע' הפועל: i (-י) בנטיית הסופיות לעומת e (-י) בנטיית התחיליות.

## 1. נטיית הסופיות

### 1.1 מן בר

בפניינים הנגזרים (פֶּעַל ואתפצל) סיומת גוף המדבר היא 'ת'. בבניין קל מצויה הסיומת 'ת' ליד 'ית'<sup>7</sup>.

5. רשימת כתבי-היד, תיאורם וסימונם ראה: ייבין, הניקוד, עמ' 73–88; דודי, דקדוק, עמ' 32–47. במאמר זה השתמשנו בסימני כתבי-היד הבבליים ובקיצוריהם על פי שיטת הסימון שהופיעה בעבודות המחקר הנ"ל, וכפי שהיא מקובלת אצל פ' קאהלה במאמרו ב-ZAW 46 (1928), עמ' 113–137 ובמבוא ל-Biblia Hebraica<sup>3</sup>, שטוטגארט 1937, עמ' XLIV. כתבי-היד הבבליים לתורה בניקוד בבלי פשוט סימונם הוא Ea (=אא). בדוגמות שהבאנו מת"א מכתבי-היד שסימונם הוא Ea, רשמנו לפני מראה המקום את מספר כתבי-היד בלא הציון Ea לפניו. צורות הפעלים שהובאו בסעיפי המאמר הן דוגמות מייצגות ואינן מקיפות את כל ההיקריות של התופעות הנידונות. לפירוט כל ההיקריות ראה דודי, שם, 354–389. אני מודה להנהלות הספריות, שקיבלתי מהן את התצלומים של קטעי הגניזה והגדלות מסרטי הצילום: להנהלות הספריות בקמברידג' (ספריית האוניברסיטה וספריית וסטמינסטר קולג'), לספריית הבודליאנה באוקספורד, המוזיאון הבריטי בלונדון, "כל ישראל חברים" בפרס, ג'ון ריילנדס במנצ'סטר, בית המדרש לרבנים באמריקה (ניו-יורק), לספריית ששון (לצ'ורט), להנהלת אוסף ז'ק מוצירי ומשפחתו, לספריית העירונית בברלין ובפראנקפורט, לאוסף אנטונין בלנינגראד ולהנהלת המכון לתצלומי כתבי-היד העבריים בירושלים.

6. לא הבאנו את דרכי נטיית הפעלים בעלי פניינים דבוקים (חוץ מצורות המקור) ואת נטיית הפעלים הוי, חיי, אתי, ועל כך נדון בע"ה במקום אחר.

7. ההשוואה אל המקור העברי של צורות המדבר בבניין קל בבע מלמדת, כי כאשר

דוגמות לסימנת 'ת' בבניין קל: קְנִיתִי (74 ב' בר' ד, א); חִזִּיתִי (74 ג' בר' מא, יט); שְׁתִּיתִי (8 דב' ט, יח) <sup>7</sup>; אפעל: וְאַסְגִּיתִי (8 בר' יז, כ) <sup>8</sup>; פִּעַל: וְצִלִּיתִי (8 דב' ט, כו); וְשִׁיתִי (8 דב' י, ה); אֲתַפְעֵל: וְאִתְפְּנִיתִי (12 דב' ט, טו).  
 הדוגמות לסימנת 'ית' הן מבניין קל: וְרַמִּית (12 דב' ט, כא); וְחִזִּית (8 דב' ט, טז).

1.12 דוגמות מ־בצ לסימנת התנועתי של צורת המדבר מצויות בטקסט הפנים של מהדורת ש (על פי בראשית), כגון: קְנִיתִי, דְּבַרְתִּי, וְשִׁיתִי, ליד צורות שסיומן עיצורי ('ית'), כגון: וְקִרִּית, וְחִזִּית, חִטִּית <sup>9</sup>. הקבלות להופעת הסימנת 'ת' (לצד 'ית') מצויות אף בתי' לנביאים אחרונים ב־בע, ב־בב וב־בצ.

דוגמות מ־בע: חִטִּית (אב 98 יר' ב, לה); מְלִיתִי (אב 83 יר' לא, כה); בב: דְּחִזִּיתִי (אב 86 יח' ג, כג); בפנינים הנגזרים: דְּאִיתְנְבִיתִי (אב 22 יח' יא, כה); וְאַעֲדִיתִי (אב 22 יח' טז, ח) <sup>10</sup>.

דוגמות מ־בצ אתה מוצא בטקסט הפנים של ש לנביאים בבניין קל ובפנינים הנגזרים, כגון: אוֹחִיתִי, דְּהוֹתִי (יונה, ד, ב), אֲחִיתִי (יהושע, ה, יד) ועוד <sup>11</sup>. במנדעית מופיע הצורן 'ת' בצורות אנקליטיות, כגון: קריתילכון, קראיתילון, בנתיילכון, שריתביה ועוד <sup>12</sup>.

מופיעה במקרא צורת "עתיד" עם ו' ההיפוך ל"עבר" (כגון: וְאַנְרָא, וְאַשְׁלִיד), מופיעה בתי' א הצורה הקצרה בסימנת 'ית'. לעומת זאת, פשמופיעה במקרא צורת "עבר" (כגון: וְקִנִּיתִי, וְרָאִיתִי, וְשָׁתִיתִי), מופיעה בתי' א הצורה הארוכה בסימנת 'ת', כנראה בהשפעת העברית. ואולם אפשר שיש לראות לעתים בצורות בסימנת 'ת' פרי היקש לסימנת של צורות המדבר בפנינים הנגזרים.

7א. כ"י 12, שם: אישתי.

8. על ג ספק חירק, ועליו קרע. 9. ראה: דודי, הפועל, עמ' 176.

10. ראה: ריברה, עמ' 23, 72, 125, 129, 137.

11. א' טל סבור, כי הסופית 'ת' קבועה בתרגום וכנראה צמחה מן הרצון להבחין בינה לבין סופית הנוכח. ראה: הנ"ל, לשון התרגום לנביאים ראשונים ומעמדה בכלל ניבי הארמית, תל־אביב תשל"ה, עמ' 71, הע' 1. ואולם מן הראוי להעיר כי בתי' א סופית הנוכח היא בד"כ 'ת־א'. ראה: דודי, דקדוק, עמ' 148–149, 347; השוה: הנ"ל, הפועל, עמ' 86; דלמן, עמ' 338, 342–343. מאידך אפשר שצמיחת הסופית 'ת' בתי' לנביאים נבעה מן הצורך להבחין בין סופית המדבר ובין סופית הנוכחת שסיומה הוא עיצורי ('ית'), כגון: וְכִנִּית, וְטַעֲנִית וְאַסְגִּית ועוד (אב 22 יח' טז, כד, כו, כח). על ההבדלים בדרכי השימוש של הסופיות 'ת', 'ית' בנטיית הסופיות של קל בפועל ל"י בתי' א ראה לעיל הע' 7.

12. ראה: נלדקה, מנדעית, עמ' 257. אגב, לדעתו הסופית 'ת' הבאה לעתים בפועל ל"י בארמית מקבילה לסופית 'ת' המצויה בעברית, במואכית (בכתובת מישע: בנתי, מלכת) ובפניקית (בנתי). ראה: הנ"ל, *Beiträge zur Semitischen Sprachwissenschaft*, Strassburg 1904, p. 25.

1.2 נ ו כ ח : הסימט היא 'תֹּא', כגון: מליֹתא (9 דב' ו, יא); דְּחִיֹּתֹא (12 דב' א, לא); אִיתְבְּרִיֹּתֹא (74 ב' בר' ג, יט).

1.3 נ ס ת ר : תנועת ע' הפועל היא בד"כ i בפניינים הנגזרים. באתפֿעֿל ואיתפֿעֿל יש צורות בודדות בתנועת a ליד צורות בתנועת i. והרי דוגמאות אחדות:

אפעל — ואֲשֵׁרִי (74 ב' בר' ג, כד); דֹּאפְחִי (24 דב' לג, כ);

פֿעֵל — גָּלִי (105 ויק' כ, יח); דֹּרְבִי (12 במ' לה, כה);

באתפֿעֿל: אִיתְגָּלִי (4 שמ' ה, ב) ליד ואִיתְגָּלֹא (97 דב' לא, טו);

ואִיתְכָּלִי (8 בר' ת, ב); אִיתְדַּעִי (12 דב' יח, ה) <sup>13</sup>;

באתפֿעֿל: דֹּאִתְנִי (74 ג' בר' מא, לב) <sup>14</sup>;

באִיתְפֿעֿל: אִתְחַזִּי (9 ו' יד, לה) <sup>15</sup> ליד הצורה בתנועת ע' הפועל a: דֹּאִתְעָדֹא (8 ו' ד, לא) <sup>16</sup>;

בשפעל, לרוב i: <>שִׁצִי (8 בר' יז, כב); <דשי> צי (97 דב' לא, ד) <sup>17</sup>.

1.31 בבניין קל יש להבין את פתיבה וניקודה של צורת הנסתר תוך השנאה אל יתר הגופים בנטיית הסופיות מהיבט סינכרוני ודיאכרוני פאחד. בכתבים ובניקודם של כמה גופים יש להבדיל בין שני טיפוסים נטייה השונים זה מזה בתנועת ע' הפועל: בטיפוס א' תנועת a ובטיפוס ב' — i. על פי העדויות המצויות ב־בע ההבדלים בין הטיפוסים האלה באים לידי ביטוי בגוף שלישי, יחיד ורבים. רוב ההיקריות של הצורות הן מטיפוס א' שבו תנועת ע' הפועל היא a בצורות הנסתר והנסתרת לעומת o בצורות הנסתר. בטיפוס ב' יש צורות אחדות שבהן תנועת ע' הפועל היא i בנסתר, בנסתרת ובנסתרים. ההבדלים בין שני טיפוסים הנטייה יוצגו בטבלה הבאה:

13. חירק ת הוא תנועת עור לפיצוץ צרור עיצורים, תופעה האופיינית לת"א שעל פי בע. ראה: דודי, דקדוק, עמ' 123–130. הקבלות להימצאותה של תנועת העור בעברית ב בהשנאה למקורות אחרים, ראה ייבין, הניקוד, 290–297; הנ"ל במאמרו בספר 'המקרא ותולדות ישראל' — מחקרים במקרא ובספרות בית שני לזכרו של יעקב ליוור, תל-אביב תשל"ב, עמ' 272–274.

14. פתיבה זו נוספו סימני ניקוד טברני: דֹּאִתְנִי; ש: דֹּאִתְנִי; ת: דֹּאִתְנִי.

15. חירק א אינו דאי. על הספק במיון צורות ת מן חֲזִי √ באתפֿעֿל או באִיתְפֿעֿל ראה:

דודי, הפועל, עמ' 203, הע' 237.

16. אחר ע' מופיע פתח בתנועת עור תמורת שוא. הופעתה של תנועת העור פתח לא ביטלה את קישויה של הד' שבאה מעיקרא אחר הברה סגורה. השוה את דיגושה של הד' בנסיבה זו בצורות הנטיות מן עֲדִי √ על פי גרסאות אחדות המופיעות במסורת לת"א: ל, עמ' 101. קישוין של בג"ד כפ"ת אחר תנועת עור שבאה אחר גרזנית הראויה לחתום הברה היא תופעה האופיינית למסורת הבבלית ויש לה מקבילות במסורת הטברנית של העברית. ראה: ייבין, הניקוד, עמ' 259; הנ"ל, קטע מחיבור, עמ' 111, 120 הע' 15.

17. אבל בכ"י מס 12 דב' לא, כב: שִׁצִי.

טיפוס א'	טיפוס ב'
נסתר שנא (105 וי' יג, נה) וחזא (74 ב' בר' ו, ה, יב)	צבי (12 דב' י, טו) דחדי (12 דב' כח, סג)
נסתרת וקראת (74 ב' בר' ד, כה) <sup>18</sup>	דכיאת (105 וי' טו, כח) דצדיאת (12 וי' כו, לה)
נסתרים חזו (12 דב' יא, ב) דבעו (4 שמ' ד, יט)	וסגיו (92 שמ' א, ז)

1.32 התפצלותן של צורות הנסתר לשני טיפוסים מסייעת להבנת ניקודה של תנועת ע' הפועל ביתר הגופים. דומה פי תנועת הצירי בצורות המדבר, הנוכח, המדברים והנוכחים בטיפוס א' מקורה בתולדה של כיוץ הדיתנועה /ay/, לעומת תנועת החולם בצורות הנסתרים שמקורה בכיוץ /aw/ < /ō/. מאידך תנועת i בצורות המקבילות בטיפוס ב' נהוותה, ככל הנראה, מכיוץ הדיתנועה /iy/.<sup>19</sup>

1.33 הופעתן של שתי קאטגוריות של נטיית הסופיות השונות זו מזו במקורה של תנועת ע' הפועל מצויה אף ב-בצ<sup>20</sup>. בתופעה זו מקבילה דרכו של ת"א לדרכם של הדיאלקטים הארמיים האחרים: הסורית<sup>21</sup>, המנדעית<sup>22</sup> והארמית הנוצרית של א"י<sup>23</sup>.

18. ראה להלן הע' 27.

19. ראה: ב"ל, עמ' 154–155; סגרט, עמ' 298; השוה: בן-חיים, עואנ"ש, ה, עמ' 118 (2.8.28). באשר לתנועת הנסתרים בטיפוס ב' עיין להלן 1.7–1.75.

20. ראה דוגמות מטקסט הפנים של ש: דודי, הפועל, עמ' 184–185.

21. בסורית אפשר להבחין בגוף שלישי בין פעלים יוצאים בעלי a בע' הפועל (כגון:

רמא-רמו) ובין פעלים עומדים בעלי i (כגון: חדי-חדיו). ראה: נלדקה, סורית, 1768 (B,

22. השוה במנדעית פעלים מטיפוס א' בצורות הנסתר כגון: אתאת, אדאת, לעומת

פעלים אינטראנסיטיביים (בעלי i) בטיפוס ב', כגון: מיטיאת, כיסיאת ועוד. ראה: נלדקה,

מנדעית, עמ' 275.

23. דומה פי בארמית נוצרית א"י מופיעים חילופים בין שני טיפוסים הנטייה. תופעה זו

ניכרת אף בהבדלי הכתיב של צורות הנסתר והנסתרים. דרך משל, צורת הנסתר חמת

מטיפוס א' ליד חמית מטיפוס ב' וכיו"ב; צורת הנסתרים חמו מטיפוס א' לעומת חדיו

מטיפוס ב' ועוד. ראה: שולטס, עמ' 72. מ' בראשר מביא בחיבורו 'מחקרים בסורית של

ארץ-ישראל', (עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ז), עמ' 214–215,

כעשר צורות של הנסתר בעבר של קל בפועלי ל"י שכתובן מסתיים באל"ף סופית, כלומר

שיוכן הוא לטיפוס א' (-a). עם זאת הוא מודה שלגבי חלק מן הצורות המנויות אפשר לטעון

שאל"ף מכוונת ל-י מקורית, היינו הפועל נטוי במשקל פָעַל (טיפוס ב').

בא"מ במסורתה הטברנית מופיעות בבניין קל צורות בודדות מטיפוס ב'. דרך משל, צורת המדבר 'צָבִית' והנסתרים 'אֶשְׁתִּיר', ואולם שכיחה יותר מציאותו של טיפוס א'<sup>24</sup>.

1.4 נסתר ת: בפניינים הנגזרים תנועת ע' הפועל היא i וסיומה של צורת הנסתר היא 'יֵאֵת'. דומה כי פתיבה של הסיומת הזאת באל"ף מרמז על חדירת הגה מעבר למניעת חציצה בין התנועות i-a<sup>25</sup>. ב־בע היקרותה של הצורה היא בקל ובאתפֿעֿל. בקל: דכִּיאֵת (105 וי' טו, כח)<sup>26</sup>; וְצִדִּיאֵת (12 וי' כו, לה)<sup>27</sup>; באתפֿעֿל: ואיתמֿליאֵת (92 שמ' א, ז)<sup>28</sup>.

1.41 הסיומת 'יֵאֵת' של הנסתר מצויה אף ב־בצ<sup>29</sup>. סיומת זו בצורת הנסתר של אתפֿעֿל מצויה גם בכתיב־יד בבלי־תימני לספר דניאל<sup>30</sup>. לעומת זאת בא"מ במסורתה הטברנית הסופית היא 'יֵת' (כגון: אֶתְפֿרִית), דנ' ז, טו)<sup>31</sup>.

1.5 מדברים: חזינא (9 דב' ה, כד).

1.6 נוכחים: העדויות מ־בע מעטות הן. על פיהן צורן הנוכחים הוא tōn- בבניין קל, כגון: סֵתִיחֹן (12 דב' ט, טז). באשר לבניין פֿעֿל אין ודאות בדבר ניקודו של הצורן הסופי: דנסִיחֹן (9 דב' ו, טז)<sup>32</sup>; ושרִיתֹן (12 דב' א, מא)<sup>33</sup>.

24. ראה לעיל הע' 19. באשר למסורתה הטברנית של העברית המקראית בן־חיים סבור כי נשתמרו בה עקבות ברויים של סוגי הפעלים משני טיפוסים הנטייה (בעלי a ובעלי i). ראה: הנ"ל, עואנ"ש, ה, עמ' 118.

25. על תופעת חדירתה של האל"ף פהגה מעבר למניעת חציצה בין תנועות ב־ב עיין: מורג, א"מ, עמ' 124–125; ייבין, הניקוד, עמ' 199; דודי, דקדוק, עמ' 142–144.

26. ש: דכִּיאֵת; ש: דכִּיאֵת.

27. בבניין קל מופיעה אף הצורה: וְקִרְאֵת (74 ב' בר' ד, כה). האל"ף ספק פרי תיקון מאות אחרת, ועליה ספק שוא המתייחס אליה או פתח המתייחס אל ר. על חילופי פתח־קמץ בחלקי כתב־היד אא 74, ראה דודי, דקדוק, עמ' 42–44.

28. בן־חיים, עואנ"ש, כרך ג', ספר ב', עמ' 188, הע' 9, סבור כי החילוף בין 'אתמֿליאֵת' שבתרגום אונקלוס (לבר' ו, יא) ובין 'אֶתְמִלֵּית' שבפשיטתא (שם), אשר יסודו היגויי גרידא, יש לו קשר עם חילופי המשקלים קִטְיָה־קִטְיָה.

29. ראה דוגמות נוספות מכתב־יד תימניי בניקוד בבלי: דלמן, עמ' 344. על הימצאות סופית זו בצורת הנסתר במהדורת ש ראה דודי, הפועל, עמ' 205.

30. ראה: מורג, ס' דניאל, עמ' 54; ייבין, הניקוד, עמ' 199, מביא מ־ב את הפתיב 'אתְרִיאֵת' (דנ' שם, שם) בסיומת 'יֵאֵת'.

31. הסיומת 'yat- בצורת הנסתר מצויה גם בסורית ובארמית נוצרית א"י. ראה: נלדקה, סורית, 1768; שולטס, עמ' 72.

32. השורק אמנם ברוז, אך סימונו הרחק מעל התיבה מעורר את הספק שמא אין הוא מתייחס אל תיבה זו; ואפשר שהפנה לסימן טעם; נ"י JTS 131 ש, ש, ובדומה ת: –תֹן.

33. על ר ספק חירק/צירי. על –תֹן קרע; נ"י JTS 133a ש, ובדומה ת: אֶשְׁתִּיחֹן; ש: אֶשְׁתִּיחֹן. על פי הדוגמות שמביא דלמן בדקדוקו, עמ' 344–345, מתברר כי תנועתו של צורן הנוכחים היא /o/ (–תֹן) בבניין קל, /u/ – בפניינים הנגזרים.



1.7 נסתרים: בבניין קל מתפלגות הצורות לשני טיפוסים נטייה: בטיפוס א' תנועת ע' הפועל /ō/ (>/aw/), בטיפוס ב' — /ī/. בבניינים הנגזרים ע' הפועל היא בד"כ חרוקה כבטיפוס ב' של בניין קל וסיומן של הצורות ניכר לרוב בפתיב '—י'.<sup>34</sup> בצורות אלו המסתיימות בכתיב '—י' של לבחון בצורן הנסתרם את שאלת מבטאה של ה' המופיעה בו: האם עיצורי הוא (דהיינו iw) או תנועי (iyu או iyyu). בכמה מן הבניינים הנגזרים נוקדה ה' בשוא בכ"י מס' 12, ובכך נרמזה עיצוריותה של ה'. לשון אחר: נתקיימה הדו־תנועה /iw/ בסוף התיבה. בצורות שאין ה' מנוקדת כלל, אין דאות שהיא עיצורית או תנועית. יתירה מזו, אף כשסיומן שורק על ו, מתעורר הספק אם אכן מתייחס השורק אל ו, או שמא אל ה' שלפני ה'. הפעלים המיוצגים בצורות הנסתרם:

### 1.71 בבניין קל

בעלי /o/, טיפוס א': ורמז (74 ד' בר' מד, יג); דבעז (4 שמ' ד, יט); <ו> בכז (74 א' בר' נ, ג)<sup>35</sup>; חזו (12 דב' יא, ב); לחזו (74 א' בר' נ, טו). בעלי /i/, טיפוס ב': וסגיו (92 שמ' א, ז)<sup>36</sup>; ושחיו (74 ד' בר' מג, לד)<sup>37</sup>.

### 1.72 בבניינים הנגזרים

בעלי ו שוואה: אשניז (מס' 12 דב' לג, ט); אקניז (מס' 12 דב' לב, טז)<sup>38</sup>; אתפניז (מס' 12 דב' לא, יח)<sup>38א</sup>; ואישחניז (מס' 12 דב' לב, ה)<sup>38ב</sup>. בהיעדר סימן תנועה על ו: ואעדיו (9 שמ' לג, ו); שחיו (9 שמ' לג, ד); דאיתרעיו (74 ב' בר' ו, ב); איתליו (74 ב' בר' ד, כד); דאיתבריו (74 ב' בר' ה, ב); ואיתחפיו בר' ז, כ)<sup>39</sup>. בכתיב — יאו: <ד> מניאו (4 שמ' ה, יד).

34. חריגה בניקודה היא הצורה 'ואשחניז' (9 דב' לב, ה), שבה ע' הפועל מנוקדת בפתח; וכך גם ש, ת, ו, שעל־פיהן ה' שרוקה. אבל בכ"י מס' 12 (שם) ה' חרוקה והר מנוקדת בשוא.

35. על ו הראשונה ספק חירק או שורק. על ב נקודת פתח.

36. השורק סומן על ו השנייה, אך ספק מתייחס אל י; ש; וסגיו; ס, ת; וסגיו; ו: וסגיו

(תחת ו הראשונה ספק נקודת חירק שנמחקה ביד שנייה).

37. ש; ושחיו; ו: וסחיו; נ"י JTS 152: ושחיו (על א נקודה); ת: ושחיו.

38. השוא מתייחס כנראה אל ו. השוה: ייבן, קטע מחיבור, עמ' 149.

38א. על י ספק שורק.

38ב. חילופי גרסאות ראה לעיל הע' 34.

39. על ח סימן שאינו קריא, ספק שוא, קמץ או סימן אחר. על האותיות פ י ו קרע.

1.73 השואת כתיבן של שלוש-עשרה צורות הנסתרין הנ"ל בעלי i אחר ע' הפועל אל ש, ת, ס, ו מעלה, כי ב-ש 10 צורות מתוכן מופיעות בכתב יו, 2 — יאו, 1 — וו; ב-ת: 10 צורות בכתב יאו, 2 — וו, 1 — יו; ב-ו: 10 צורות מתועדות, וביניהן: 4 — יאו, 4 — יו, 1 — יו, 1 — וו.

1.74 בדיקת כתיבן וניקודן של צורות הנסתרין בעלי i בספר בראשית על פי פנים ש מראה, שסיומן של צורות אלו הוא 'י-י' ליד 'י-אר', ואולם מסתמנת נטייה לתפוצה גדולה יותר של הכתיב 'י-י'<sup>40</sup>. צורות הנסתרין בעלי i שסיומן הוא 'י-י' מופיעות אף במסורה לת"א שעל פי כ"י אנגליקה 7 לבראשית ושמות, פגון; ושור, ושתי, וקניו, וסגיו, ומניו, איתיו, ואיתפניו, וחורו, דנסיו וכיו"ב<sup>41</sup>. דרך כתיב זה נוהגת, כאמור, גם בכ"י של מסורה שסיומו מס 12 מ"בע וכו' מנוקדת ה' בשוא<sup>42</sup>.

1.75 העיון בכתיבן של צורות הנסתרין בעלי i מעלה את הקו המשותף בהופעת 'י-י' בת"א ב"בע, בכתב-יד אחדים של מסורה לת"א ויב"ש. באשר לעניין מבטאה של ה' שבצורן הסופי של הנסתרין מקבילה דרכו של כ"י מס 12 (וכתב-יד אחרים של מסורה שבהם מנוקדת האות ו בשוא) לדרפה של הארמית המקראית במסורתה הטברנית. לשון אחר: קיום הדו־תנועה /iw/ במעמד סופי והגייתו עיצורית<sup>42</sup>. בכתב-יד אחרים מ"בע שבהם נעדר סימן תנועה על ה' אין ודאות שהו' הייתה עיצורית או תנועית. ואולם אפשר שהכתיב משקף עדיין את המשך מסורת ההגייה של 'י-י' כ-/iw/. עם זאת נראה להניח ששלב המעבר הוא התהליך של פירוק הדו־תנועה /iw/ < /i'u/ וחדירת יו"ד ואל"ף פהגאי מעבר במעמד בין-תנועי. ומפאן יש להבין כנראה את ניקודה של האות י בשורק ב"ש מחד גיסא, ואת הופעת הכתיב א (יאו) ב"ת ויב"ש מאידך גיסא<sup>43</sup>.

40. ראה: דודי, הפועל, עמ' 177, 189, 199.

41. ראה: י' פאעור, 'חילופי אותיות א' ו' במסורה של תרגום אונקלוס', פרקים ד (תשכ"ו), עמ' 97.

42. אף לפי, A. Berliner, *Die Massorah zum Targum Onkelos*, Leipzig 1877, XVII. מתברר, כי במסורה לת"א מופיעות גרסאות אחדות שסיומן נ"א ומטרתן להעיר שצורת הנסתרין בנטיית הסופיות של ל"י אינה מסתיימת ב'-יאו' אלא ב'-יך', פגון; אֶתְלִין, וסָגִין ועוד. אגב נעיר כי שיטת ניקוד ו בשוא בסוף התיבה מצביעה על מבטא עיצורי של ה' ומקבילה בעברית לניקוד מעין דְּכָרִין, הבא במקורות טברניים אחדים. ראה: ייבין, קטע מחיבור, עמ' 110–112.

43. השוה, דרך משל, בא"מ: אֶשְׁתִּיו (דנ' ה, ג, ד), שְׁנִיו (דנ' ג, כח), שְׁרִיו (עו' ה, ב), שְׁנִיו, לפי גרסת הקרי (דנ' ה, כא), הַעֲדִיו (דנ' ה, כ; ז, יב).

44. חילופי א-י במעמד בין-תנועי היא תופעה המצויה אף בלשון חז"ל. ראה: בן-חיים, עזאנ"ש, ה, עמ' 118; ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה, תל-אביב תש"ס, עמ' 354–355. השואות לדיאלקטים אחרים ראה: י' קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילות ישעיהו השלמה ממגילות ים-המלח, ירושלים תשי"ט, עמ' 408.

1.8 נסתרות: סיומה של צורת הנסתרות ניכר בפתיב '־אָה', דהיינו: הופעת האל"ף כהגה מעבר למניעת חציצה בין תנועות.  
 קל: חוֹאֵה (12 דב' יא, ז; מס 12 דב' כא, ז);  
 פֻּעֵל: וּשְׂרִיֵּא (74 ג' בר' מא, נד).

1.81 ההשוואה אל בצ מלמדת, כי סיומת הנסתרות 'אָה' בפנינים הנגזרים מצויה גם בכתב־יד תימניים שניקודם בבלי. לעומת זאת בבניין קל מופיעה במהדורת ש בפנים הצורה וְכֵאִיא (בר' כז, א) שסיומה הוא '־יָא', ליד הצורות בסיומת '־אָה'<sup>43א</sup>.

## 2.0 נטיית התחיליות ("עתידי")

2.01 תנועת ע' הפועל היא e בצורות שאין באים צורנים סופיים אחר בסיס הפועל, כגון בצורות המדבר, הנוכח, הנסתר, הנסתר והמדברים אשר סיומן ניכר בפתיב '־יָי'.<sup>44</sup> באתפֻּעַל תנועת ע' הפועל היא a בצורה שסיומה הוא '־א' (ויתרֻבֵּא), לעומת תנועת e בצורה המסתיימת בפתיב '־י' (דתיכסֵּי)<sup>45</sup>. הצורות בסיום '־א' הופיעו בכתב־יד 24, 24 א', מס 12, 105<sup>46</sup>.

בנוכחים ובנסתרים תנועת ע' הפועל היא o והצורן הסופי הוא –ן. סיומה של צורת הנסתרות הוא '־יָי'<sup>46א</sup>.

תנועת התחילית בבניין קל היא i גם לפני ח וכנראה גם לפני ע. כאשר פ' הפועל היא ע עשויה לבוא תנועת עזר אחריה בקל (יעדִי<sup>47</sup>) ובאפֻּעַל (יעדִי). תנועת עזר

43א. ב־שן מופיעים חילופי גרסאות לצורה 'וכהיא' הנ"ל, ולפי האפאראט העליון מופיעה הסיומת '־יא' בשני כתב־יד. ואולם באפאראט התחתון מופיעה הגרסה 'וכֵאִיא'. על הסיומת 'אה' בצורת הנסתרות ב־ש ובמקורות אחרים של בצ ראה: דודי, הפועל, 177, 189, 194; השוה: דלמן, עמ' 338, 344.

44. חריגות הן הצורות האלה: דִּירֶשִׁי, בתנועת o, ויתקרי' בתנועת i במעמד הקשרי, ואמחֵה' בפתיב '־ה'. ראה להלן בתיאור צורות המדבר והנסתר: 2.1, 2.3.

45. דומה פי יש לראות את מקורן של תנועות ע' הפועל e, a בתהליכים /ē/ < /ay/ < /ay/ < /a/ בנסיבה סופית. ראה: ב"ל, עמ' 151–152; סגרט, עמ' 299; דלמן, דקדוק, עמ' 91. f. ואולם אפשר שמקור תנועת e הוא לעתים בתנועת i מקורית בנסיבה זו. וכך מניחים ב"ל שמקור הצורה 'יָבֵא' שבא־מ הוא ב־yabgy\* מערבית. על האפשרויות השונות לתנועת עה"פ בנטיית התחיליות בא־מ ראה הנ"ל, שם.

46. מקבילות לצורות אחדות שסיומן הוא '־א' אתה מוצא בש ובת (לבראשית), כגון: יִתְלַא, יִתְלַא, ובכתיב ה"א סופית בנטיית הסופיות: וְאִתְלַא. ראה: דודי, הפועל, עמ' 202; דלמן, דקדוק, עמ' 342.

46א. בכ"י 24 מופיעה הסיומת '־יאן'. ראה להלן: 2.8.

47. מאחר שתנועת העזר היא i, יש להניח שאף תנועת התחילית הייתה פנראה i. דוגמות לתחילית חרוקה לפני ע בנסיבה זו ראה דודי, דקדוק, עמ' 100. אם תנועת התחילית הייתה אמנם i, הרי ההבדל בין צורות קל ואפֻּעַל מובע בניגוד שבין תנועותיה של התחילית: i בקל a/ באפֻּעַל.

לפירוק צרור עיצורים באה לעתים בצורות אתפּעל אחר הראשית (preformative) ת, כגון: דיית־עֵלִי, יִלְמָסוֹן ועוד.

כאשר ע' הפועל היא מבג"ד כפ"ת, יש בידינו עדויות בודדות בלבד המלמדות על ביצוען הקשה או הרך, כגון סימני דגש בצורות האלה: ותיחֲדִי, ותיחֲפִי, וידֲלִי, היסגי. לעומת זאת סימני רפה בצורות דלקמן: תירֲדִי, ותישֻׁבִי, וייחֲדִי<sup>48</sup>.

## 2.1 מדבר

תנועת התחילית היא חירק בהברה סגורה בקל ובאתפּעל<sup>49</sup> וצירי בהברה פתוחה בפּעל ובשפּעל<sup>50</sup>.

קל: ואִיחֲזִי (8 שמ' יב, יג); ואמֲחֶה (74 ב' בר' ז, ד)<sup>51</sup>;

פּעל: אֲמַנִי (12 דב' יז, יד); אֲיִרִי (מס 12 דב' לב, מב);

איגארי (מס 12 דב' לב, כד)<sup>52</sup>;

אתפּעל: <ואתג> לִי (8 שמ' יב, יב, שוא ג ספק);

איתב־ני <(54 בר' טז, ב);

שפּעל: אִישִׁיצִי (מס 12 דב' לב, כג).

## 2.2 נוכח

קל: תבִנִי (22 דב' כח, ח); ותיחֲדִי (8 דב' יד, כו); ותיחֲפִי (74 ב' בר' ו, יד)<sup>53</sup>;

תירֲדִי (מס 12 דב' כב, י)<sup>54</sup>; ותישֻׁבִי (מס 12 דב' כא, י)<sup>55</sup>;

48. דוגמות נוספות בת"א בבע לסימני דגש או רפה על בג"ד כפ"ת הבאות אחר עיצורים הראויים לחתום הברה מצעית ראה דודי, שם, עמ' 75–80.

49. השתמרות התנועה הקצרה (i) אחר הגרונית בהברה סגורה במצב תחילי היא תכונה האופיינית ל־בע. ראה: דודי, דקדוק, עמ' 90. הקבלות לתחילית חרוקה בגוף המדבר ב"עתיד" של קל בעברית ב ראה: P. Kahle, *Der Masoretische Text des Alten Testaments*, Leipzig, 1902, p. 53; ייבין, הניקוד, עמ' 217. יוער פאן, כי צורות המדבר בניקוד בבלי המובאות אצל דלמן בדקדוקו עמ' 272, 346 הן לרוב בתחילית פתוחה. לעומת זאת בדיקת ניקודה של תחילית המדבר בש לבראשית מעלה, כי בטקסט הפנים אתה מוצא תפוצה רבה לתחילית חרוקה. אבל בש, וכת התחילית מנוקדת בפתח (=סגול במסורת הטברנית). ראה: דודי, הפועל, עמ' 26–27, 46, 95, 131, 179, 199.

50. הופעת תנועה מלאה בהברה פתוחה תמורת שוא אחר הגרונית א, ע היא מתכונות בע. ראה: ייבין, הניקוד, עמ' 65, 217.

51. על א קרע; ש: וְאִמְחִי; נ"י JTS 152: וְאִמְחִי.

52. על הפתיח א מצעית פאם קריאה לקול a בכתיב־יד של מסורה לת"א בהשואה למקורות אחרים ראה: דודי, דקדוק, עמ' 57–59; ראה עוד על שיטת הפתיח בכ"י מס 12: ייבין, קטע מחיבור, עמ' 102.

53. ת: וְתִחְפִי.

54. על רפיון ה' אחר ר השוואה ראה דודי, דקדוק, עמ' 79, הע' 203.

55. על ו ספק חירק ספק נקודת פתח. על עדויות נוספות להופעת סימן רפה על ב, ג, פ שאחר הגה שורק (ש, ט) החתום הברה ראה דודי, שם, עמ' 78.

פָּעַל: חָרַבִּי (מס 12 דב' כג, כ); אַתְּפָעַל: חִיתְפָּנִי (12 דב' ט, כז);  
שַׁפְעַל: חֲשִׁיעִי (22 דב' כו, יב); אַשְׁתַּפְעַל: דְּחִישְׁחִיעִי (12 דב' כח, כד, נא).

## 2.3 נסתר

קל: יִטְעִי (12 דב' יז, יז); וידכִּי, ויעדִי (105 וי' יג, נח)<sup>56</sup>; וייחדִי (4 שמ' ד, יד)<sup>57</sup>;  
די־שִׁי (12 דב' טו, ב)<sup>58</sup>;  
אפעל: יִגְלִי (מס 12 דב' כח, לו); יִעְדִי (8 וי' ד, ל)<sup>59</sup>;  
פָּעַל: ויִגְלִי (105 וי' כ, יח); דייקָלִי (12 דב' כז, טז);  
אַתְּפָעַל: יתפנִי (9 דב' ל, יז); ויתנשִׁי (74 ג' בר' מא, ל); דייחִירֵעִי (12 דב' יז, טו);  
ויתקרִי (מס 12 דב' כה, י); וייתרָבֵא (24 דב' לג, כד)<sup>60</sup>;  
שַׁפְעַל: וישִׁיעִי (74 ג' בר' מא, ל); דִּישִׁיעִי (מס 12 דב' כח, מח)<sup>61</sup>;  
אַשְׁתַּפְעַל: וישחִיעִי (105 וי' יז, ד).

## 2.4 נסתרת

קל: חִישְׁרִי (24 דב' לג, יב); חִיסְגִי (12 דב' יד, כד);  
אפעל: וְחִרְעִי (12 דב' כו, לד); פָּעַל: חִגְלִי (105 וי' כ, יח);  
אַתְּפָעַל: חִתְכִּנִּי (12 דב' יג, יז); דְּחִיתְרֵעִי (12 דב' יד, כו)<sup>62</sup>.

## 2.5 מדברים

קל: נִיבְנִי (51 במ' לב, טז).

## 2.6 נזכחים

קל: חִיסְטֹן (12 דב' כח, יד); וחיחדֹן (8 דב' יב, ז);  
אפעל: חִקְשֹׁן, וְחִעְדֹן (12 דב' י, טז);  
פָּעַל: חִשֹּׁן (12 דב' יד, א); אַתְּפָעַל: חִתְפִּנֹן (105 וי' יט, ד, לא).

56. בצורה 'ויעדי' ע חרוקה גם לפי ש, נ"י JTS 133a. חירק ע הוא תנועת עזר אחר גרזנית אשר מעיקרא הייתה ראויה לחתום הברה מצעית. ראה לעיל הע' 47.  
57. גם בכתב־היד 12 ומס 12 מופיעות צורות בודדות שבהן סימן רפה על ד, פ שאחר ח שוואה. ראה: דודי, שם, עמ' 76. לפי ת, ו הד' דגושה.  
58. י השנייה היא פנראה פרי מעשה יד שנייה שעברה בקולמוס על גבי ו שדהתה. אפשר שסימון חולם נעשה על פי צורת הפתיב 'דירשו'; או שמא חולם ש הוא חילופו של צירי? על חילופי צירי-חולם בכתב־יד בבליים ראה ייבין, קטע מחיבור, עמ' 102; ש, ובדומה ת, ס: דירשי.

59. פתח ע הוא תנועת עזר בגון תנועת התחילית. ראה לעיל הע' 47 ו-56.  
60. מס 12 (שם): ויתרָבֵא. צורות הנסתר שסימון הוא 'א' מופיעות גם בכתב־היד 105 (וי' כא, י) 24 א', מסורה, אות ה, דף 1. על הקבלות נוספות ראה לעיל הע' 46.  
61. הצירי הראשון נמנע ודאי; אמנם סומן על י הראשונה והשנייה, אך שמא הוא מתייחס אל ש?  
62. יו"ד תלויה אחר ת השנייה.

## 2.7 נסתרים

קל: ויגבון (מס 12 דב' כב, יט); ידכן (מס 12 דב' כג, ד); ויחזון (12 דב' כח, י, שוא ו ספק);

אפעל: ירעון (12 וי' כו, מג, הו' ספק);

פעל: ישון (מס 12 דב' לג, י); ויחון (מס 12 דב' יז, ט) <sup>63</sup>;

אתפעל: יחמסון (12 וי' כו, לט); אשתפעל: וישחיצון (105 וי' כ, יז).

## 2.8 נסתרות

אפעל: יטעץ (9 דב' ז, ד); אתפעל: יתגליאן (24 דב' לג, יט) <sup>64</sup>.

## 3.1 בינוני פועל

3.10 בצורות היחיד תנועת ע' הפועל היא e ולרוב נכתבת י אחר ע' הפועל. בבניין קל יש בכ"י מס 12 היקרות אחת לכתיב א סופית בצורת היחיד (סנא), בכ"י 74 ב' — שתי תיבות בכתיב ה סופית (בנה, רעה) <sup>65</sup>. בכ"י מס 12 מופיעות לעתים צורות קל שבכתיבן א מצעית נחה אחר פ' הפועל לציון הקול a, כגון: מלי, וסאבי, ובצורת הרבים 'שאתן', וכן א מצעית נחה אחר ל' הפועל בצורת הרבות 'חזיאן'. לצורת היחידה עדות אחת בכ"י 105 ובה מופיעים סימני ניקוד טברני: מטעיא. צורות הרבים סיומן הוא 'ץ', כגון: טעץ, מסגץ. צורות הרבות מסתיימות ב'-ץ, כגון: חזיץ.

## 3.11 יחיד

קל: מלי (12 דב' כט, י; מס 12, שם: מלי <sup>66</sup>); עדי (9 שמ' לג, יא); וסאבי (מס 12 דב' כא, כ).

בכתיב ה: בנה (74 ב' בר' ד, יז); רעה (74 ב' בר' ד, ב) <sup>67</sup>;

בכתיב א: סנא (מס 12 דב' יט, יא) <sup>68</sup>;

אפעל: מגלי (105 וי' יח, כד); פעל: מצלי (9 דב' לב, ג).

## 3.12 יחידה

קל: שתיא (12 דב' יא, יא); אפעל: מטעיא (105 וי' כא, ז).

63. על י לשמאלה נקודה קטנה. הכתיב בכ"י מס 12 אינו עקיב ואין בו הקפדה במלא

וחסר. ראה: ייבין, קטע מחיבור, עמ' 102.

64. על י הראשונה ספק חירק ספק נקודות פתם. — אן כנראה פרי תיקון ביד שנייה; מס

12, שם: יתגלץ.

65. ראה עוד להלן הע' 67.

66. בכ"י מס 12 על א סימן שאינו קריא.

67. בכ"י 74 ג' בר' מא, לב; ומוח (ה), כנראה ה תוקנה ביד שנייה.

68. אבל מס 12 דב' טז, כב: דסני לסור דרחיק לנהר.

## 3.13 רבים

קל: טען (105 וי' יז, ז); שאתן (מס 12 דב' לב, לח);  
אפעל: מסגן (9 שמ' לו, ה).

## 3.14 רבות

קל: ורעץ (74 ג' בר' מא, יח); חוץ (12 דב' כח, לב; מס 12, שם: חזיאן)<sup>69</sup>.

## 3.15 הקבלות

דרך הכתיב של צורות היחיד בסיום -י נזהגת גם בבצ, כגון במהדורת ש (לבראשית)<sup>70</sup>. ואולם בא"מ מופיעה ה סופית ולעתים א סופית<sup>71</sup>.  
בצורות הריבוי של הזכר הסיום -an) מצוי ב"ב גם בתי לנביאים  
אחרונים<sup>72</sup>, וב"בצ, כגון ב"ש (לבראשית)<sup>73</sup>. אף בארמית הבבלית, בספר הלכות  
פסוקות, שכיחות הצורות בתבנית 'קטן', 'קאטן' בבניין קל<sup>74</sup>. לעומת זאת בא"מ  
הסיום בצורות אלו הוא -'āyin) (-āyin)<sup>75</sup>. דומה כי בצורות שסיומן הוא -'āyin) חל  
התהליך /ay/ < /a/ לפני ן סופית<sup>76</sup>.

## 3.2 בינוני פעול

- 3.20 צורות היחיד בקל, אתפעל ואתפעל מסתיימות בכתיב -י. בפעל ואיתפעל  
הסיום הוא -'ā (ממנא, דמיחעדא)<sup>77</sup>. תנועת פ' הפועל היא בד"כ שוא בבניין קל  
69. ראי להשוות את כתיבה של צורה זו מכ"י של המסורה אל צורת הרבות 'בעיאן'  
בתבנית 'קטיאן' בארמית בבליה בכתיב-היד של הגניזה. ראה: מורג, א"ב והגניזה, עמ' 68,  
הע' 41; השוה עוד: קארה, עמ' 285.  
70. ראה: דודי, הפועל, עמ' 187; השוה: דלמן, עמ' 340, 350.  
71. ראה: ב"ל, עמ' 156-157, 160, 164-165. לעניין השימוש בא' סופית ובה' סופית  
בא"מ עיין עוד: W. Baumgartner, ZAW 45 (1927), p. 112 f.  
72. כגון: ודאחן, מישחען (יש' ס, ו), ובבינוני הפעול: מלך (יר' ה, כז) ועוד. ראה:  
ריברה, עמ' 19, 26.  
73. ראה לעיל הע' 70.  
74. ראה: מורג, א"ב והגניזה, עמ' 69-70. לדעתו צורות אלו חיו ונתקיימו בלהגים  
מסוימים של הארמית הבבלית.  
75. ראה: ב"ל, עמ' y64, g 233. לעניין זה השוה את הכתיב בארמית הרשמית בצורות  
הבינוני: הוין (ובבינוני הפעול: בנין), ממנין. ראה: סגרט, עמ' 304, 306.  
76. לדעת מורג, המעקף /ayn/ < /an/ הוא קו ייחוד של דיאלקטים מסוימים מן  
הארמית המזרחית. ראה: הנ"ל, א"מ, עמ' 129, הע' 69; הנ"ל, לשוננו לב (תשכ"ח), עמ' 75,  
הע' 31. לעומת זאת טל טוען לקדמונה של התופעה, שכן לדעתו מצויה היא עוד במקורות  
ארמיים עתיקים. ראה: הנ"ל (לעיל הע' 11), עמ' 71, הע' 1. ואולם נעיר, כי על פי כתיב  
הצורות מעין 'משדחן', 'בען' וכיו"ב המופיעות בתדמורית ובמכתבי הרמפוליס, אין דואוח  
שאכן הגיית סיומן של צורות הבינוני בפועלי ל"י הייתה -an.  
77. בפעל חריגה הצורה משני המופיעה בכ"י 9. ראה להלן הע' 79.

(אם פי לרוב נעדר סימן השוא על פ' הפועל) ופתח בפֿעֿל. בצורות שהופיעו סימני ניקוד על ע' הפועל, הרי תנועתה היא e בקל ובאחפֿעֿל ר־a בפֿעֿל ובאיתפֿעֿל. בצורות היחידה בבניין קל פ' הפועל פתוחה וסיומה הוא '־יא'. סימון של צורות הרבים (זכר ונקבה) הוא כסיומן של צורות הבינוני הפועל (3.1).

## 3.21 י ח י ד

קל: גִּלִּי (4 שִׁמ' ד, לא); דָּחֹזִי (12 דב' יח, ג);  
פֿעֵל: מִמָּנָא (74 ג' בר' מא, מ)<sup>78</sup>; מִשְׁנִי (9 שִׁמ' לג, טז)<sup>79</sup>;  
אתפֿעֵל: דִּמִּשְׁתָּדִי (מס 12 דב' כח, מט)<sup>80</sup>;  
אתפֿעֵל: דִּמִּתְרָבִי (מס 12 דב' כג, כ); דִּמְדָּכִי (9 וי' יד, כה)<sup>81</sup>;  
איתפֿעֵל: דִּמִּתְעָדָא (8 וי' ד, לה)<sup>82</sup>.

## 3.22 י ח י ד ה

קל: שִׁרָא (12 במ' לה, לד).

## 3.23 ר ב י מ

קל: גִּלָן (מס 12 דב' לב, לד); רִמָן (22 דב' כב, ד).

## 3.24 ר ב ו ת

קל: דגִלָן (מס 12 דב' כט, כח).

3.25 ניקוד פ' הפועל של הבינוני הפועל של פֿעֵל בפתח מצוי גם ב־ש (לבראשית)<sup>83</sup> ובכתב־יד בבליים לת"י לנביאים אחרונים<sup>84</sup>. הקבלות לתנועת a אחר פ' הפועל מצויות בארמית המקראית (במסורתיה הטברנית והבבלית)<sup>85</sup>, בסורית<sup>86</sup>,

78. פ' הפועל מ מנוקדת בפתח גם לפי ש, נ"י JTS 152 ו; אבל ש, ת: שורק.  
79. שורק כנראה תוספת יד שנייה; ש: מִשְׁנִי; ת: קִשְׁנִי; ו: קִשְׁנִי; ל, עמ' 141 (הע' לשמ' לג, טז): מִשְׁנִי נ"א מִשְׁנִי. עיין עוד שם. השוה: ל, עמ' 143 (אשקני).  
80. כ"י 12, שם: < מִשְׁתָּדִי.  
81. 105 וי' יד, ח: דמִדְכִי.  
82. פתח ע ספק מתייחס אל ת.  
83. ראה: דודי, הפועל, עמ' 191. אף בדיקת היקרויותיהן של צורות פֿעֵל הנגזרות מן

מני√ מעלה, פי ניקודן בבינוני פעול בכתב־היד ו, נ"י JTS 152 ר־JTS 133a הוא בפ' הפועל פתוחה. ברם נעיר פי בכ"י נ"י JTS 133a לבמ' לא, מח סימן הניקוד על פ' הפועל אינו ודאי, ספק פתח פרי תיקון משורק או שורק שתוקן מפתח. הצורה בבמ' ג, לב באה בסימני ניקוד בבליים וטברניים: דִּמְנָא, הסימנים הטברניים כנראה מעשה יד שנייה.

84. ראה: ריפרה, עמ' XLIV. לעומת זאת בכ"י Ms. Or. 2211 של המוזיאון הבריטי מופיעים בת"י לישעיהו חילופי u/a בתנועת פ' הפועל בצורות הבינוני הפועל של פֿעֵל. ראה: J.F. Stenning, *The Targum of Isaiah*, Oxford 1949, pp. XXIV–XXV.

85. ראה: ב"ל, עמ' 160, 164; על מציאותן של צורות מטיפוס 'קִשְׁלִי' בכתב־יד בבליים של א"מ ראה: מורג, א"מ, עמ' 127–128. לעומת זאת בכ"י בבלי-תימני לספר דניאל



במנדעית<sup>87</sup>, בארמית בבליית — בתלמוד הבבלי על פי כתב־יד של הגניזה<sup>88</sup> ועל פי מסורת בני תימן<sup>89</sup>.

3.26 לעומת זאת צורות שבהן מופיעה תנועת u אחר פ' הפועל מצויות בת"א בד"כ ב־ש, וּב־ת<sup>90</sup>. הקבלות לצורות 'מְקַשֵּׁל' אתה מוצא אף בסורית חדשה<sup>91</sup>.

3.27 דומה כי הצורות בנות תבנית 'מְקַשֵּׁל' המצויות בא"מ (במסורתיה הבבליית והטברנית), בת"א ב־ע וכן בכמה דיאלקטים ארמיים מלמדות על דרפה של הארמית במקורות אלו בהפעת ההוראה הסבילה בתנועת a אחר פ' הפועל<sup>92</sup>. מאידך גיסא הצורות בנות תבנית 'מְקַשֵּׁל' הנקרות בכתב־יד צעירים של ת"א וּבכתב־יד תימניים אחדים (בניקוד בבלי) של ת"י לנביאים אחרונים<sup>93</sup> מצביעות על הדרך להפעת ההוראה הסבילה בתנועת u<sup>94</sup>. לפיכך ההבדל בין הבינוני הפועל והפעול מובע במקורות האחרונים, בעלי תבנית 'מְקַשֵּׁל', בניגוד שבין תנועות פ' הפועל: a — בהוראה הפעילה, u בהוראה הסבילה. אפשר שהצורות בעלות u במקורות אלו הן מאוחרות ומוקדן בהשפעת העברית, שבה תנועת u מביעה את ההוראה הסבילה<sup>95</sup>.

מופיעות צורות 'מְקַשֵּׁל' ליד צורות 'מְקַשֵּׁל'. ראה: הנ"ל, ס' דניאל, עמ' 50.

86. ראה: נלדקה, סורית, F 1768.

87. כגון: מכאסאי, משאואי, משאראי, מכאסאי ועוד. ראה: נלדקה, מנדעית, עמ' 263; השוה: E.M. Yamauchi, *Incantation Texts*, New Haven 1967, p. 132. על צורות בודדות בלבד בתבנית 'מְקַשֵּׁל' ראה: נלדקה, שם, עמ' 132.

88. תבנית 'מְקַשֵּׁל' היא הרגילה בכתב־יד של הגניזה, ואילו תבנית 'מְקַשֵּׁל' מיוצגת

בשתי עדויות במקורות אלו: 'משוניא', מְגוֹלְקֻלָּא. ראה: מורג, א"ב והגניזה, עמ' 73–74.

89. בכתב־יד התימניים של התלמוד הבבלי פתיכן של צורות הבינוני הפועל של פֻּעַל

הוא בלא ו אחר פ' הפועל. הצורה 'מְקַשֵּׁל' מנוקדת ב־פ' הפועל פתוחה וניקוד זה מופיע בשני

כתב־יד. ראה: קארה, עמ' 215, 292. על פתיב הצורה 'מְחֻוּרְתָא' ראה: מורג, שם, עמ' 74.

מאידך במסורת הקריאה של התלמוד הבבלי בפי בני תימן מצויות בפועל השלם צורות

'מְקַשֵּׁל' ליד 'מְקַשֵּׁל'. ראה: הנ"ל, הפועל השלם, עמ' 208. הקבלה לתופעה זו אתה מוצא אף

בכ"י אנלאו 271 למסכת פסחים, ראה: י' קארה, כתב־יד אנלאו 271 למסכת פסחים, עבודת

מ"א באוניברסיטה העברית (משוכפל), תשל"ו, עמ' 128.

90. ראה: דודי, הפועל, עמ' 62, 191. יוער כאן כי הצורות המיוצגות בדקדוקו של

דלמן, עמ' 351, הן בד"כ בעלי תנועת u אחר פ' הפועל.

91. ראה: T. Nöldeke, *Grammatik der Neusyrischen Sprache*, Leipzig 1868, p. 213.

92. בדרך זו של שימוש בתנועת a אחר פ' הפועל להפעת ההוראה הסבילה בבינוני

הפעול של הבינוני הפכד מְעַלְ נהגת אף הערבית בצורה מְעַלְ הסביל (לעומת מְעַלְ הפעיל).

93. ראה: סטינג (לעיל הע' 84), עמ' XXIV; ריברה, עמ' XLIV.

94. לדעת מורג, א"ב והגניזה, עמ' 74, תבנית 'מְקַשֵּׁל' קו לשון של ממש הייתה בלהגים

מסוימים של הארמית המזרחית, שכן מרובים המקורות המלמדים על מציאותה, אף על פי

שאין שכיחותם בהם שוה. ואולם לענין זה ראה להלן הע' 95.

95. השוה: סטינג (לעיל הע' 84, 93), שם, שם. להסבר אחר ראה מורג, ס' דניאל, עמ'

## 4. ציווי

4.0 תנועת ע' הפועל בצורת הנוכח בבניין קל היא i וסיומה של הצורה הוא 'י-<sup>96</sup>. באפעל יש בידניו עדות אחת 'אָעֵד' ולפיה אין הצורה מופיעה בסיומת 'י-<sup>97</sup>. תנועת ע' הפועל בצורת הנוכחים היא o (1-).

## 4.1 נוכח

קל: חֵדִי (מס 12 דב' לג, יח); חֵזִי (4 שמ' ד, כא);  
אפעל: אָעֵד (9 שמ' לג, ה)<sup>98</sup>; פֻּעַל (?): מלי (74 ד' בר' מד, א)<sup>99</sup>.

## 4.2 נוכחים

קל: חזו (9 שמ' לה, ל); פֻּעַל (?): וצלו (9 שמ' יב, לב)<sup>100</sup>.

## 5. מקור

5.0 בבניין קל סיומו של המקור המוחלט הוא 'א' ('מקטא') ושל המקור של בראשו הוא 'י' ('למקטי'). בכ"י 74 ב' סומן רפה על ע' הפועל ג שאחר שוא נח (למסג' <sup>101</sup>). בבניינים הנגזרים יש להבחין בין צורת 'המקור המוכרת', שאין כינויים

51. יוער כאן, כי בהתייחסות לתבניות 'קקטל' ו'קקטל' מהיבט דיאכרוני, יש להבדיל בין כתבי-היד התימניים המאוחרים של ת"א ות"י ובין להגים אחדים של הארמית המזרחית. בראשונים יש להניח שצורות 'קקטל' מקורן, ככל הנראה, בהשפעת העברית. ואולם הימצאות תבנית זו בדיאלקטים אחדים של הארמית המזרחית (ובעיקר בדיאלקטים לא-יהודיים) ראיה לעיון. מחמת נדירותן של הצורות בתבנית 'קקטל' בכמה דיאלקטים ארמיים מזרחיים, יקשה עלינו להניח שקו לשון של ממש הייתה תבנית זו בלהגים אלו ושמקורה מבחינה דיאכרונית בצורת קקטל הקדומה. אגב, צורות בודדות מטיפוס 'קקטל' מצויות אף בארמית המערבית. דרך משל, בירושלמי כתובות לה, א, כ"י לידן: מכוסיי; בתרגום ירושלמי, כ"י וטיקן ניאופיטי I לבר' לה, ט: מבורך; ובשמ' יב, מב (שם): מזומן. על מראי המקומות של צורות אלו הודיעני בטובו ד"ר ד' טלשיר ותודתי נתונה לו על כך. ואולם להופעת הצורות הללו בארמית המערבית יש לזקוף, כנראה, את השפעת העברית בהן. מאידך בארמית המערבית החדשה, בניב מעלולא, מופיעה במערכת הפועל השלם צורת 'קקטל' (mharrāh). ראה: A. Spitaler, *Grammatik des neuaramäischen Dialekts von Ma'lūla*, Leipzig 1938, §135 d.

96. ביש (לבראשית) מופיעות בבניין קל צורות בתנועת ע' הפועל e ליד צורות בתנועת i. ראה: דודי, הפועל, עמ' 183; השוה: דלמן, עמ' 348.

97. לעניין זה ראה: דלמן, עמ' 339.

98. אחר ע פתח לפיצוץ צורר עיצורים בסוף התיבה. פתח ע גם לפי ש; אבל ש; אָעֵד, ובדומה ת: אָעֵד.

99. על מ ספק שוא ספק פתח שהנקודה שמעליו דהתה; ש: מלי.

100. ש: וצלו.

101. ג רפה אחר הגה שורק. השוה דוגמות נוספות, לעיל 2.01. אבל בכ"י 12 (דב' יד,

כד) מופיעה ג דגושה אחר ס בצורת "עתיד" נסתרת מן סגרי/תיסגרי.

מצטרפים אליה, ובין צורת 'המקור הסמוך' (או המקור הנטוי) הבאה בסמיכות או פאשר מצטרפים אליה פניניים חבורים. המקור המוכרת סיומו הוא ā (-אה), והמקור הסמוך — בד"כ yūt- (-יֹת)<sup>102</sup>. לפני הפניני הדבוק של הנוכחים ושל הנסתרים סיומן של צורות המקור הגרודות הוא e (-י). ההיקריות לסימנת זו הן מן אחי, הוי.

## 5.1 ק ל

המקור המוכרת: מִמָּחָא (12 דב' יז, טז).

המקור של בראשו: למירמ' (4 שמ' ה, ז); מילמימני (74 ג' בר' מא, מט); למיחזי (12 דב' כט, ג); למבכי (74 ד' בר' מג, ל); למסג' (74 ב' בר' ו, א); עם פניני: למיחזה (מס 12 דב' כח, סה); ולמה' (22 דב' כו, יט)<sup>103</sup>.

## 5.11 בפנינים הנגזרים

המקור המוכרת. אפעל: לאִשְׁנָאָה (12 וי' כו, מד);  
פִּעַל: מָנָאָה (12 דב' יז, טו); לִצְלָאָה (9 שמ' לח, ח);  
אחפִּעַל (?): לאיתגלאָה (24 א', מסורה, אות ל, דף 3);  
שפעל: לשִׁינָאָה (12 דב' ט, יט).

## 5.2 המקור הסמוך

5.21 לקִשְׁיֹת (12 דב' ט, כז)<sup>104</sup>.

עם פניני הנסתרים: פִּעַל — לדכיותה (24 א', מסורה, אות ל, דף 4)<sup>105</sup>;  
אפעל — לאִלְקִיֹּתָהּ (מס 12 דב' כה, ג);  
שפעל — לשִׁינִיֹּתָהּ (12 דב' ט, כ).  
עם פניני הנסתרים: פִּעַל — לִכְסִיֹּתָהּ (22 דב' כב, ג);  
אפעל — לאִשְׁנִיֹּתָהּ (105 וי' יט, כט).  
עם פניני המדברים: שפעל — לשִׁינִיֹּתָהּ (12 דב' א, ז);  
עם פניני הנוכחים: קל — מִיִּתְּכֹן (12 דב' יא, ה);  
אפעל — <איתו> אִיכֹן (105 וי' כג, יד)<sup>106</sup>.

עם פניני המדברים: קל — במיהיה' (12 וי' כו, מד).  
עם פניני הנסתרים: אפעל — לאשִׁיתָה' (מס 12 דב' לב, יב; כ"י 9, שם;  
לאשריותה' (12 וי' כו, מד). שפעל — לשִׁינִיֹּתָה' (12 וי' כו, מד).

## 5.22 בפנין קל ההבחנה בין המקור המוכרת 'מקטא' שסיומו ā (-א) ובין המקור

102. חריגה בכתיבה היא הצורה בכ"י מס 12 (דב' לב, יב): לאשִׁיתָה'.

103. הופעת שורק אחר ו עיצורית היא מתכונות בע. ראה: ייבין, הניקוד, עמ' 65.

104. ש: לקִשְׁיֹת.

105. ת, ס ובדומה ש לוי' יג, נט: לִדְבָאִתָּהּ.

106. ש, ס ובדומה ת, ו: אִיתוֹאִיכֹן; ש, י: אִיתוֹאִיכֹן.

ש'ל' בראשו נוהגת בת"א גם במהדורת ש' (לבראשית)<sup>107</sup>. הסימט  $\bar{a}$  בתבנית 'מִקְטָא' היא כנראה פרי פיווץ הדו־תנועה /āy/ ל- /ā/ בנסיבה סופית, עקב נשילת היסוד העיצורי שבדו־תנועה /āy/ <sup>108</sup>, לעומת הסימט  $\bar{e}$  בתבנית 'לִמְקָטִי', שהיא תוצאת פיווץ /ay/ < /ē/ בנסיבה זו<sup>109</sup>.

5.23 בפנינים הנגזרים סימטה של צורת המקור המוכרת הוא  $\bar{a}$  ('-אה')<sup>110</sup> ושל המקור הסמוך הוא yūt- גם ב־ש, ת (לבראשית)<sup>111</sup>. לעומת זאת בא"מ במסורתה הטברנית מצויות צורות המקור של אפעל שסיומן הוא '-יָה', כגון: לְהַשְׁנִיָּה, הַחֲנִיָּה<sup>112</sup>. דומה כי הסימט '-אה' בת"א מקורה בתהליך /aya/ < /a'a/, דהיינו: האל"ף מופיעה כהגה מעבר למניעת חציצה בין תנועות לאחר נשילתה של היו"ד בנסיבה זו<sup>113</sup>.

### 5.3 סיכום

5.31 העיון בקטעי הגניזה המשקפים בע בת"א מלמדנו על תכונות מורפ־פונולוגיות בבליות הפאות לידי ביטוי, בין היתר, בכתיבן ובניקודן של סימט אחדות של הצורות המופיעות בדרכי הנטייה של הסופיות, של התחיליות ושל צורות המקור. אמנם לכמה מן התופעות המצויות ב־בע יש הקבלות ב־בצ, אך הלימוד

107. ראה: דודי, הפועל, עמ' 180–181. לעומת זאת בארמית הבבלית אין הבחנה קבועה כזאת בין 'מִיקְטָא'–'מִקְטָא'; שתי התבניות משמשות בה, אלא שהשנייה שכיחה יותר. ראה: מורג, א"ב והגניזה, עמ' 72–73; קארה, עמ' 181. בסורית מצויה הצורה מהטיפוס miqta במקור של קל: מִרְמָא. ראה: נלדקה, סורית, 1768.

108. אגב נעיר כי המעתק /āy/ < /ā/ בנסיבה סופית הוא תופעה המצויה אף בדיאלקטים הודיים ואיראניים. על מעתק זה בהשוואה אל דיאלקטים שמיים ראה: M.M. Bravmann, *Studies in Semitic Philology*, Leiden, 1977, p. 121. להסבר אחר להתהוות התצורה miqta ראה: מורג, שם, שם.

109. היקרותה של התבנית miqtē בא"מ היא בכתיב אל"ף סופית (א־). ראה: ב"ל, עמ' 156 x, 164 b.

110. על הסימט  $\bar{a}$  בצורות המקור והקבלותיה בארמית ראה: דודי, הפועל, עמ' 59, הע' 57; סגרט, עמ' 261.

111. ראה: דודי, שם, עמ' 192, 197, 206. בדקדוקן של דלמן עמ' 349 מובאת הצורה 'אַלּוּאִיָּהוּ' (בר' יח, טז), שבה סימטה של הצורה הגרודה הוא  $\bar{e}$ - $\bar{o}$ . על דרך צורת המקור 'אקטולי' שבארמית הבבלית.

112. ואולם במסורתה הבבלית של הארמית המקראית אתה מוצא צורות שלפי גרסת הקרי מסתיימות הן ב־'אה'. ראה: ב"ל, עמ' 165. על הופעתן של צורות אלו בכתיב־היד הבבליים של א"מ ראה: מורג, א"מ, עמ' 124.

113. הקבלות לתופעה זו בקאטגוריות אחרות בת"א ובמקורות אחרים ראה דודי, דקדוק, עמ' 142–144. על היחס /āyā/ ל- /a'a/ במצב סופי בכתיב־היד הבבליים של א"מ עמד מורג, שם, עמ' 123–124.

מקטעי הגניזה, שרקעם הוא **בע**, משמש אבן בוחן להכרה ולהבנה של תופעות הגייה בבביות, שחלקן נשתמר במקורות **בע**, ולמטרת ניפויים של שרידי הצורות ה"בביות" מיתר הצורות שהוטבע בהן רישומה של המסורת הטברנית.

5.32 ההשוואה אל מסורות ואל מקורות ארמיים אחרים מעלה, מחד גיסא, קוי דמיון משותפים לת"א ולכמה להגים של הארמית המזרחית, ומאידך גיסא קוי דמיון לארמית המקראית, אך גם קוי ייחוד ללשונו של אונקלוס במסורתו הבבית. בהתפלגות לשני טיפוסים נטייה של הגופים בנטיית הספיות של קל מקבילה דרפה של לשון אונקלוס (**בבע** וב**בצ**) לדרפן של הסורית, המנדעית והארמית הנוצרית של א"י. ואמנם ניצנים להתפלגות זו אפשר לראות עוד בארמית המקראית.

5.33 מהתבוננות בתופעות הכתיב האופייניות ללשון אונקלוס עולה, כי לעומת השימוש בה"א סופית ובאל"ף סופית פאמות קריאה לציון הקול e בהברה פתוחה סופית בארמית המקראית, ניכר בת"א (**בבע** וב**בצ**) המעבר לשימוש בכתיב יו"ד לציון תנועת e בנסיפה זו בנטיית התחיליות, בבינוני ובמקור הנטוי. שימוש זה נפוץ גם בארמית הבבית שבתלמוד הבבלי שעל פי כתב-היד של הגניזה<sup>114</sup> ועל פי כתב-יד תימניים<sup>115</sup>. שרידים נדירים לשימוש בה"א ובאל"ף סופיות בנסיפה זו בת"א מצויים בכתב-יד בודדים ורעיקר בכ"י של מסורה (מס 12).

5.331 מאידך השימוש באל"ף סופית מצוי בת"א בצורות בודדות בכתב-יד אחדים לציון הקול a, דהיינו 'א', בהברה פתוחה סופית בנטיית התחיליות ובנטיית הספיות.

5.34 בבינוני סיומת הרבים היא <sup>ל</sup>ן, דהיינו /an/, בת"א ובת"י לנביאים אחרונים **בבע** וב**בצ** ובארמית הבבית — בהלכות פסוקות, לעומת 'אֵין' (/āyin/) בא"מ.

5.341 בשימוש בתבנית 'מִקְטָא' (maqṭā) בבינוני הפעול של פִּעַל דומה דרפו של ת"א **בבע** (ושרידים **בבצ**) לדרפה של הארמית המקראית, ושל להגים מן הארמית המזרחית, וכנראה קוי דמיון משותפים אף ללהגים של הארמית המערבית. לעומת זאת השימוש בתבנית 'מִקְטָא' (maqṭā) מצוי בכתב-יד מאוחרים של **בצ** לת"א ולת"י לנביאים ובסורית חדשה.

5.35 ההבחנה בצורות המקור של קל בין 'מִקְטָא' ו'מִקְטִי' המופיעה בת"א יש לה מקבילות בארמית בבית שבכתב-היד של הגניזה. ברם הבחנה כזאת אינה מצויה בא"מ, אשר בה מופיע אמנם הכתיב א- בנסיפה סופית, אך אחר התנועה e.

114. ראה: מורג, א"ב והגניזה, עמ' 67.

115. ראה: קארה, עמ' 29.

5.36 דומה, כי המחקרים בלשוננו של אונקלוס שיתבססו על כתב־היד הבבליים של הגניזה המשקפים את המסורת הבבליה בשכבתה העתיקה, תוך השלמת התמונה ה"בבליה" מהשכבות הבינוניות והצעירות, יסייעו לנו בשחזור דמותו הקדומה של ת"א. השואת הממצאים האלה אל מקורות ארמיים אחרים תקרבנו לאפשרות פתרונה של שאלת מקומה של לשון אונקלוס בין להגי הארמית.

### רשימת הקיצורים המשמשים במאמר

- אב — (Eb) כתב־יד בבלי של נביאים ראשונים ואחרונים בניקוד בבלי פשוט  
א"מ — ארמית מקראית  
בב — מסורת הלשון המשתקפת בכתב־יד בבליים מן השכבה הבינונית  
ב"ל — H. Bauer-P. Leander, *Grammatik des Biblisch-Aramäischen*, Halle 1927  
בן־חיים, עואנ"ש — ז' בן־חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, א-ה, ירושלים תשי"ז-תשל"ז  
בע — מסורת הלשון המשתקפת בכתב־יד בבליים מן השכבה העתיקה  
בצ — מסורת הלשון המשתקפת בכתב־יד בבליים מן השכבה הצעירה  
דודי, דקדוק — ע' דודי, דקדוק תרגום אונקלוס על פי כתב־יד מן הגניזה, עבודת דוקטור באוניברסיטת בראילן ברמת־גן, תשמ"א  
—, הפועל — ע' דודי, המערכת המורפולוגית של הפועל בתרגום אונקלוס (על פי ספר בראשית), עבודת מ"א באוניברסיטת בראילן (משוכפל), תשל"ל  
דלמן — G. Dalman, *Grammatik des Jüdisch-Palästinischen Aramäisch*, Leipzig 1905  
ו — כתב־יד וטיקן Vat. Heb. 448  
טל — א' טל (רוזנטל), לשון התרגום לנביאים ראשונים ומעמדה בכלל ניבי הארמית, תל־אביב תשל"ה  
ייבין, הניקוד — י' ייבין, הניקוד הבבלי ומסורת הלשון המשתקפת ממנו, עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית בירושלים, תשכ"ח  
—, קטע מחיבור — י' ייבין, 'קטע מחיבור מסורתי בבלי למקרא ולתרגום אונקלוס', ספר יזכרון לחנוך ילון, רמת־גן תשל"ד, עמ' 99-163  
כ"י — כתב־יד  
ל — S. Landauer, *Die Masorah zum Onkelos*, Amsterdam 1896  
מורג, א"ב והגניזה — ש' מורג, 'מחקר הארמית הבבליה וכתב־היד של הגניזה', תרביץ מב (תשל"ג), עמ' 60-78  
—, א"מ — S. Morag, 'Biblical Aramaic in Geonic Babylonia', *Studies in Egyptology and Linguistics in Honour of H.J. Polotsky*, Jerusalem 1964  
—, הפועל השלם — ש' מורג, 'הארמית הבבליה במסורת תימן — הפועל השלם', ספר חנוך ילון, ירושלים תשכ"ג, עמ' 181-220  
—, ס' דניאל — ש' מורג, ספר דניאל — כתב־יד בבלי-תימני, ירושלים 1973  
מס — כתב־יד של מסורה לתרגום אונקלוס  
נ"י — ניו־יורק, כתב־היד של ספריית בית המדרש לרבנים באמריקה (Jewish Theological Seminary)

- נלדקה, מנדעית — T. Nöldeke, *Mandäische Grammatik*, Halle 1875 —  
 —, סורית — Idem, *Kurzgefasste Syrische Grammatik*<sup>2</sup>, Leipzig 1898 —  
 ס — תרגום אונקלוס על התורה — על פי נוסחא בחומש דפוס סביניטה שנת שי"ז, מהדורת  
 א' ברלינר, א, ברלין תרמ"ד  
 סגרט — S. Serget, *Altaramäische Grammatik*, Leipzig 1975 —  
 עברית ב — מסורת העברית המשתקפת בכתב־יד בבליים  
 קארה — י' קארה, לשונם הארמית של כתב־היד התימניים של התלמוד הבבלי, עבודת  
 דוקטור באוניברסיטה העברית בירושלים, חשמ"ב  
 ריברה — Jose Ribera Florit, *Biblia Babilónica — Profetas Posteriores (Targum)*,  
 Salamanca 1977  
 ש — א' שפרבר, כתבי הקודש בארמית, א-ג, לייזן 1962-1959  
 ש, — האפאראט שבמהדורת ש  
 שולטהס — F. Schulthess, *Grammatik des Christlich-Palästinischen Aramäisch*,  
 Tübingen 1924  
 ת — ספר פתח תורה הנקרא בלשון קדמונינו תאג', ירושלים, שלום בן יוסף עראקי,  
 תרנ"ד-תרנ"ט  
 ת"א — תרגום אונקלוס  
 ת"י — תרגום יונתן בן עוזיאל לנביאים

#### מפתח לזיהוי הסימנים

- < > ליקוי בכתב־היד מחמת קרע, טשטוש או רוח מכון שאין המחבר משלימו.  
 < > שבתוכם אותיות — ליקוי כנ"ל והשלמה משוערת מידי המחבר.  
 - תחת אות — קריאת האות אינה דאית.

## השימוש בכינוי המושא הדבוק לעומת השימוש "את + כינוי" (אות-) בלשון המשנה\*

פידוע, שתי דרכים לה ללשון המקרא להפעת כינוי המושא. האחת — בדרך של חיבורו הישיר אל הופעל ("קטלו"), והשנייה — בדרך של הדבקות הכינוי אל תוית המושא את ("קטל אותו"), ואי אתה מבחין בהעדפה כלשהי של אחת הדרכים<sup>1</sup>. כאן אנו מבקשים לבדוק, אם נתקיים מצב זה בלשון המשנה.

דבריו של סגל בעניין זה ברורים: "מלבד הסופיים מרבה המשנית להשתמש בחיבת אות- בחיבור עם הסופיים האלו לשם כינוי המופעל, אותי, אותך וכו' וכו'. צורתו של כינוי זה ושימוש במשנית שוים הם בכל פרטיהם לצורתו ושימוש במקראית"<sup>2</sup>.  
אולם עיון מדויק במשנה<sup>3</sup> מעלה מסקנה שונה בתכלית.

\* מאמר זה מבוסס על פרק בעבודת גמר לקראת התואר "מוסמך" שהכונתי בחוג ללשון העברית באוניברסיטת תל-אביב בהנחיית פרופ' א' טל.

1. כך אתה מוצא יוֹצִיאָה (שם' ד, ו-1) לעומת יֵצֵא אוֹתָהּ (שם"ב יג, יח). העדפת-מה של השימוש באות- יש במקרא בצירוף המושא למקור הנטוי. ע"פ תיאורו של גוניס (גוניס-קאוטש סעיף 115) שימוש הכינוי המושא הדבוק אל המקור רגיל במקרא באשר לכינוי הגוף הראשון בלבד (פגון: הִלְהַרְגֵנִי (שם' ב, יד), הִשְׁמִידֵנוּ (דב' א, כז), אך באשר לשאר הכינויים לשון המקרא נוטה לשימוש אות-, מפני שהכינוי הדבוק יכול להיות דרמשמעי (לְקַטְלוּ = "לקטל אותו", או "הוא יקטול"). רק במקום שתוכן הדברים מונע לחלוטין את ראיית הכינוי כרומז לעושה הפעולה, אנו מוצאים גם את הכינוי הדבוק, פגון: לְהַפְתּוֹ (שם"א כ, לג) = להפוך אותו. עכת"ד. ברור, שאין בלשון המשנה מקום להבחנה כזו, מתוך שהכינוי הדבוק למקור אינו מסמן עוד את עושה הפעולה, אלא את המופעל בלבד (ר' ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה... ת"א, תש"ס, עמ' 33).

בשנת תרצ"ג נתפרסם ב"לשוננו" מאמרו של ר' לבני "לחקר כינוי הפעול וקביעת שימושים במחובר ובמפורד" (לשוננו [תרצ"ג] עמ' 221 ואילך). המחבר עסק בעיקר בלשון המקרא (אף שהוא מזכיר את המשנה). ועיקר דיונו הוא השנאה סטאטיסטית של הופעות הכינויים במחובר ובמפורד במקרא. בסיום מאמרו הוא אף מבקש לקבוע כללים להלכה למעשה לעניין השימוש בכינויים אלו בלשון ימינו, ואף זאת על סמך הרוב המצוי במקרא.

2. מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, ת"א תרצ"ו, עמ' 47 (כל ההדגשות שלי. — ח"כ). בעמ' 206 חזר על הדברים המובאים כאן, אך כבר רמז שם לשימוש באות- "בייחוד במקרים מסוימים.

3. בדקתי לעניין זה את כ"י קופמן (A50) למשנה. אולם כ"י לאו דוקא, והדברים האמורים כאן יפים אף למצוי בדפוס המשנה (להוציא חילופים אחדים אשר יפורטו להלן). אף עיון בערך את בקונקורדנציה של קוסובסקי מעמיד את המעין על עיקרי הדברים.



מסתבר, שהשימוש ב"את + כינוי" במשנה הוא שולי ביותר, ואפשר לקבוע בפסקנות, שלשון המשנה כמעט שאינה מפירה אותו<sup>4</sup>.  
אנו מוצאים אות- במשנה במקום שבו האלטרנטיבה (היינו השימוש בכינוי הדבוק) מנועה היא או שכלל אינה קיימת.  
להלן נפרט אחת לאחת את הופעות "את + כינוי" אגב מיון לסוגיהן.

#### I. מו ב א ו ת מן המ ק ר א (פל הדוגמאות הובאו):

- (1) ושחטו אותו (פסחים ה, ה = שמ' יב, ו)
  - (2) והוציאו אותו (סנהד' ח, ד = דב' כא, יט)
  - (3) והוציא אותה (פרה ג, ז = במד' יט, ג)
  - (4) וינסו אותי (אבות ה, ד; ערכין ג, ה = במד' יד, כב)
  - (5) ועינו אותם (עדות ב, ט = בר' טו, יג)
- כל הדוגמאות הללו, מטבע הדברים, אינן עניין לדיוננו.

#### II. שימוש באות- הוא מוכרח

בביטוי "מוכרח" אנו מתכוונים לומר, שאין אות- יכול להיות מומר בכינוי הדבוק, מפני שהמרה כזו יוצרת משמעות אחרת (כמו ב"א"), או מפני שאין היא אפשרית כלל (כמו ב"ב.ב.2").

א. אחרי כינוי רבים (ורבות), כגון:

משתקין אותו (ברכות ה, ג)

מעבירין אותו (פאה ד, ג) ועוד הרבה מאוד.

חמש פעמים גם אחרי כינוי רבות:

מעידות אותו (נזיר ג, ז; עדיות ד, יא)

דוחות אתו (ב"ב ט, ב — מתוקן מ"דוחין")

מזיזות אותו (אבות ג, יז — מתוקן מ"מזיזין")

מתקינות אותן (נדה ב, א)

כך היא דרכו של כינוי רבים בהיותו פועל. כינוי רבים בכינוי דבוק הוא שם (כמו מסעדיה (פרה ג, ו ועוד), מטמין (פלים ח, ד ועוד)), והכינוי הדבוק אליו לא כינוי מושא הוא, אלא כינוי קניין.

ב. כשהמושא אינו מיד אחרי הפועל. (כל הדוגמאות הובאו)

א) המושא קודם לפועל:

4. תהליך זה של דחיקת השימוש באות- מורגש כבר בספר דה"י. במגילות מדבר יהודה משמש רק הכינוי הדבוק לפועל. "היוצאים מן הכלל מעטים ותלויים בנסיבות תחביריות מיוחדות" (דברי א' קימרון, לשונה של מגילת המקדש, לשוננו מ"ב [תשל"ח], עמ' 97).

קידש אחת מחמש נשים... כל אחת ואחת אומרת אותי קידש...  
(יבמות טו, ז).

גול אחד מחמשה... כל אחד ואחד אומ' אותי גול (שם).

רק בעריכת משפט פזו מושגת הדגשת המושא המתבקשת כאן.

(ב) יש חציצה בין הפועל ובין הפינני:

(1) ע"י מלת השלילה לא:

אינו יכול להשביע (ו) לא אותה ולא את יוֹשֶׁה (כתובות ט, ה).

(2) ע"י אלא:

והיא אמרת לא קדשתה אלא אותו (קיד' ג, יא. — ט"ס וצ"ל

אותי).

(3) במבנה של פועל + נושא + מושא:

אם טהרה שחיטת טרפה אותה (חולין ד, ד)

וקבלו הכהנים אתו<sup>5</sup> ואת בנו (ר"ה א, ז)<sup>6</sup>.

### III. שימוש באות - לצד השימוש הרגיל (כל הדוגמאות הובאו)

נרשמו בס"ה 22 דוגמאות (לעומת למעלה מ-2,000 תקריות של הפינני הדבוק לפועל!). 17 מן ה-22 הם ליד פעלים מגזרת ל"י (ול"א), ורובם (12) ליד פיננוני יחיד של אותה גזרה. רק חמש (!) הן ליד פעלים מן השלמים. והרי הפירוט:

א. פיננוני יחיד מגזרת ל"י (ול"א):

(1) אותם/ן:

1. ופודה אותם (תרומות ט, ד)

2. חוזר וקורא אותם ביכורים (פיכורים ג, א)

5. הכתיב החסר אתו, אֶתָּה מופיע בכ"ק במספר פעמים לא מועט. פתיב זה אומר דרשני, שהרי הפתיב המלא הוא אחד הסימנים שנתנו חכמים בכ"ק (ואפילו בתנועות חטופות כמו אֶוֹלִים: — ר' י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה<sup>2</sup>, ירושלים תשכ"ד, עמ' 1245, וכן י' קוטשר, מפעיות המילונות של לשון חז"ל, ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, פרק א', רמת-גן, תשל"ב, עמ' 32-33).

מסתבר שמורשת הפתיב המקראי יש כאן. הפתיב החסר של את בכינויים הוא הרגיל במקרא. בולט הדבר בעיקר בגוף השלישי. היחס אותם:אתו הוא 444:33 (ע"פ הקונקורדנציה החדשה של אבן-שושן), ואף בשאר הפיננוניים ידו של הפתיב החסר על העליזנה (אם כי לא באותו יחס מרשים). לדוגמה: אותי:אתי — 93:35, אותך:אתך — 40:16, אותה:אתה — 126:54, אותם:אתם (זו"נ) — 284:168.

6. ושם הוספה בשוליים: קבלו אותו ואת עבדו. אף שאין כאן חציצה בין הפועל ובין המושא, נמשך המשפט הזה אחרי חברו שלפניו. בשני המשפטים הללו הועדף השימוש באותו גם משום שהוא הראשון בשורה של מושאים מקבילים (וראה עוד להלן משפט 19 והדין בו).

3. ובטפס היה עושה אותן (מנחות יא, א)
4. מונה אותן שנים שנים (בכורות ט, ח)
5. הוא מעלה אותן על-גבי המזבח (תמיד ה, ב)
6. מטבילין ומעלה אותן דרך שוליהן (מקנאות ז, ו).
- (2) + אותן:
7. ועושה אותו בן חורין (גיטין ד, ד; ד, ה; עדיות א, יג)
- 8-9. עושה אותו גדול . . . עושה אותו שנים (ב"ב ג, ז)
10. ותולה אותו (סנהדר' ו, ד —  $\times 2$ )
11. ומכה אותו (מפלות ג, יג).

## ב. אחרי שאר צורות מגזרת ל"י:

- (1) בינוני יחידה:
12. אלא למי שהחמה רואה אותו (נדרים ג, ז)
13. מקום שהיא עושה אתה טריפות (חולין ג, ג).
- (2) עבר נסתר:
14. ראה אותם אוכלין תאנים (נדרים ג, ב)
15. ראה אותן רצים (ב"מ א, ד).
- (3) עתיד נסתר:
16. לא יעשה אותן כריכות (מנחות י, ט)
17. הוא יענה אתכם (תענית ב, ד —  $\times 6$ ).
- ג. אחרי פעלים שלמים:
18. הנחתומים לא חייבו אותן חכמים . . . (דמאי ב, ד)
19. קיבלו אותו ואת עבדו ופסלו את בנו (ר"ה א, ז — בשוליים)
20. הוא לא יורש אותם אבל הן יורשין אותו (יבמות יא, ז)
21. לפני מי אתם מיטהרים ומי מטהר אתכם (יזמא ח, ט)
22. שסופתו (=שסופנו) לבדוק אתכם בדרישה ובחקירה (סנהדר' ד, ה).

## הערות ובירורים לסעיף III

- א. 1. בינוני מגזרת ל"י + אותם (משפטים 6-1)
- לעומת שישה מבנים כאלה יש במשנה חמש צורות בכינוי דבוק: קִבֵּץ (עיר' י, א), תוֹלֵן (פסחים ז, א), קִפְּץ (מו"ק ב, ד), ומִזֵּן (בכורות ט, ז — ובסמוך: ומונה אותן). קִמְחָן (ידים ד, ג).
- שמה יש לתלות את הריבוי היחסי של המבנה הפרוד ברוצן להימנע מחבירת הכינוי, העלולה לטשטש את זהותו של הפועל (מזן לעומת מונה אותן). ותן דעתך למשפט 6:

6. מטבילן ומעלה אותן. . . (מקואות ז, ו)  
 — הפועל הראשון (מן השלמים) בכינוי דבוק, והשני (מל"י) במבנה פרוד. אף אפשר שבחלק מן המקרים פועלים גורמים נוספים:  
 1. גידולי הקדש ומעשר שיני חולים ופודה אותן כזמן וזרען (תרומות ט, ד)  
 — יש נוסחאות: ופודין אותם<sup>7</sup>. הנושא של פודה כאן הוא סתמי וכמוהו כפודין (והשוה לעיל II.א. לעניין בינוני רבים, המכריח אות-).

5. המעלה איברים לכבש הוא מעלה אותן על גבי המזבח (תמיד ה, ב)  
 — מבנה של מעלה אותן (שלא כמו מעלן) שומר היטב על ההשגחה שמבקש התנא לעשות בזהותו את העושה את הפעולה האחת (מעלה איברים למזבח) עם העושה את הפעולה האחרת (מעלה איברים לכבש).

משפט 2 אף הוא ראוי לעיון:

2. חוזר וקורא אותם ביכורים (ביפורים ג, א)  
 — קורא מצטרף לשאר צורות הבינוני מגזרת ל"י פדין פועלי ל"א במשנה. אין לומר, שלפנינו ביטוי קפוא "חוזר ופועל", המונע חבירת כינוי אל הפועל השני, שכן מצינו: חוזר ושורפו (פסחים ג, ח), חוזר ומחללם (מע"ש ב, ו).

א. 2. בינוני מגזרת ל"י + אותו (משפטים 7-11)  
 כנגד חמש הדוגמאות הבודדות שנמנו כאן, מרובות הן הצורות בכינוי הדבוק כגון: מְמַלְהו (פלאים ג, א — ל"א ע"ד ל"י), פֹּדְהוּ (מע"ש ה, ה), מְהַנְיְהוּ (נדרים ד, ד), מְטַמְהוּ (בכורות ד, ו — ל"א ע"ד ל"י), ועוד.

7. ועושה אותו בן חורין (גיטין ד, ד ועוד)  
 8-9. היה (החלון) קטן עושה אותו גדול, אחד עושה אותו שנים (ב"ב ג, ז)

ליד 3 פעמים אלו של עושה אותו נמצא רק פ"א<sup>8</sup> עושהו:

אבל דבר שאינו מעשה אומן השוכר עושהו (ב"מ ח, ז).

במשפט זה עושה במשמע של "פועל", בעוד שבמבנה הפרוד עושה הוא במשמע של "הופך את . . . ל . . .". האם יש כאן רצון להבחנה, או שמא אך מקרה הוא? גם אם נאמר שאין כאן מקריות, עלינו צריכים להדגיש, שהבחנה זו מקיימת רק בבינוני (גם בינונית: ר' משפט 13), אך בשאר צורות עשה אין אנו מוצאים אותה. כגון:

7. ר' ש"נ אצל נ' זק"ש, משנה זרעים עם שינויי נוסחאות . . . ירושלים תשל"ב-תשל"ה.

8. קוסובסקי רשם גם: אע"פ שהוא עושהו שתי גרנות (פאה ב, ה), וכן הוא בדפוסים, אך בכי"ק (ובשאר כ"): עושה, והוא מכון יותר, שכן הפיגיו של עושהו חוזר אל שדה, שהוא, כידוע, לשון נקבה בל"ח.

16. לא יעשה אותן כריכות (מנחות י, ט)

לעומת:

16א. מי חטאת שנפסלו לא יגבלם בטיט שלא יעשם תקלה לאחרים (פרה ט,

ה)

16ב. אל תעשם עטרה להתגדל בהם (אבות ד, ה).

וראה להלן הדיון במשפט 16.

ביותר עובדה זו פולטת באותה משנה שהבאנו ממנה את משפט 8-9:

... היה (החלון) קטן לא יעשו ינו גדול, אחד לא יעשו ינו שנים, אבל

פותיח הוא לרשות הרבים פתח כנגד פתח, היה קטן עושה אותו גדול,

אחד עושה אותו שנים.

— ברישא (בצורות עתיד) פתח במבנה של כינוי דבוק, אך בסיפא (בצורות הבינוני)

סיים במבנה פרוז.

שמה המשכה של התמונה (המקריית?) שמתגלה במקרא יש פאן?

במקרא — עושהו — 7 פעמים, ובכולן במעמד של ש"ע, ש-6 מהם מכונים

כלפי הקב"ה (פמו: על פן לא ירחמנו עשהו — ישע' כז, יא). עושהו, אם כן, במשמע

של "היוצר", "הפועל" (וכן: עשני איוב לב, כב; עשנו תה' צה, ו); עשך (ישע' מד,

ב); עשה (ירמ' לג, ב). ואין במקרא עושה + אות- כלל (בעושה אותם — ירמ' לג, ט

— אותם = אָתָם).

כלל של דבר, אין במקרא עושה בבינוני במשמע של "הופך את... ל...".

לעומת זאת בעתיד מצינו במקרא מספר צורות מועט של יעשה + כינוי במשמע

של "הפך את... ל...". כגון: יעשהו עגל מסכה (שמות לב, ד). אולי משום מצב

דברים זה העולה מן המצוי במקרא נמנעה לשון המשנה מן המבנה עושהו ליצור

"הופך אותו ל...". ונקטה לשון עושה אותו האלטרנטיבית, שכאמור, אינה בנמצא

במקרא כלל, ומשום כך היא יכולה להיות חד-משמעית במשנה. בעתיד, לעומת זאת,

לשון יעשהו וכיו"ב דו-משמעית היא כבר במקרא, וברי שדובר העברית מורגל בה,

ועל פן לא חשה לשון המשנה ליצור פאן הבחנה, אלא אחזה בדרך שהיא רגילה בה,

היינו יעשה + כינוי דבוק" (חוץ מאותה פעם אחת שהובאה במשפט 16 — ור' עוד

להלן).

10. ותולה אותו (סנהד' ו, ד)

לשון המשנה שם:

כיצד תולין אותו? משקעין את הקורה בארץ... ותולה אותו. ר' יוסי אומר

הקורה מוטה על הכותל ותולה אותו...

נראה ש"תולה אותו" הוא בגרירה לשאלה "פיצד תולין אותו".

11. ומכה אותו (מכות ג, יג)

— מִנָּה כֵּן אֵינוֹ בְּמִשְׁמַע הַרְגִּיל שִׁישׁ לוֹ בְּמִשְׁנָה. סֵתֵם הֶנָּה בְּמִשְׁנָה אֵינוֹ הַפֶּאֱת־זִנְשִׁין בְּכִי"ד — לְצֹרֶךְ זֶה מִשְׁמַשׁ הַשּׁוֹרֵשׁ לִק"י. נִרְאָה שֶׁשִּׁימוֹשׁ מִנָּה כֵּן הוּא בַּעֲקֻבוֹת הַמִּקְרָא וְהֶנָּה לְפָנָיו (דב' כה, ב) <sup>9</sup>.  
הַפּוֹעֵל בְּכִינוּי דְּבוּק — מִנָּה — הִיָּה עֲשׂוּי לְהַשְׁתַּמֵּעַ כֵּן פֶּסֶתִם הַפֶּאֱה שְׁבַתְגֶּרָה אֹחַ חֲבֻטָּה בַּעֲלָמָא, כִּפִּי שֶׁהוּא רְגִיל בְּמִשְׁנָה <sup>10</sup>.

ב.1. בִּינוּנִי יַחֲדָה מַגְזֶרֶת ל"י + אֹת —

12. אֵלֹא לְמִי שֶׁהַחֲמָה רֹאֵה אוֹתוֹ (נִדְרִים ג, ז)

— לֹא נִקְרָה כֵּלל בְּמִשְׁנָה צִוְּרוֹת "בִּינוּנִי יַחֲדָה מַגְזֶרֶת ל"י + כִּינוּי דְּבוּק לְנִסְתָּר" (מִטִּיפּוֹס רֹאֲתוֹ).

13. אֵילוֹ טְרִיפּוֹת בַּעוֹף . . . הֵיפְתָּה חוֹלְדָה עַל רֹאשָׁה מְקוֹם שֶׁהִיא עוֹשֶׂה אוֹתָהּ

טְרִיפּוֹת (חוֹלִין ג, ג)

— בְּסִמּוּךְ (בְּמִשְׁנָה ד'): מְקוֹם שֶׁאֵינָה עוֹשֶׂה טְרִיפָה. לְכַאוּדָה, כִּינוּי דְּבוּק יֵשׁ כֵּן, אֵךְ אֵין סִפֵּק שֶׁהַסּוֹפֵר כֵּן לְעוֹשֶׂה (בִּינוּנִית), וְהַמְנַקֵּד נִשְׁתַּבֵּשׁ וְנִקְדָּה כֵּן אֵילוֹ הִיָּה כֵּן בִּינוּנִי יַחֲדָה + כִּינוּי לְנִסְתָּרֶת (ע"ד עֲשֶׂה שְׁבַמְקָרָא (יִרְמ' לג, ב), וְכִמּוּדָה בְּמִשְׁנָה: כּוֹפֶה (כְּתוּבֹת ה, ה)).

בְּדוֹפּוֹסִים: מְקוֹם שֶׁעוֹשֶׂה אוֹתָהּ . . . מְקוֹם שֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה אוֹתָהּ.

הַנוֹשֵׂא — "מְקוֹם", בְּכִי"ק הַנוֹשֵׂא — "חוֹלְדָה", וְלִכֵּן עוֹשֶׂה <sup>11</sup>.

ב.2. עֵבֶר נִסְתָּר מַגְזֶרֶת ל"י + אֹת —

— רֵק אַחֲרֵי הַפּוֹעֵל רֹאֵה:

14. רֹאֵה אוֹתָם אוֹכֵלִים תֹּאנִים (נִדְרִים ג, ב)

15. רֹאֵה אוֹתָן רִצִּים (ב"מ א, ד).

פּוֹעֵלִי ל"י בַּעֲבֹר שֶׁל הַבִּנְיָן הַקֵּל נוֹטִים כְּפַעֲלִים שְׁלִשִּׁים, כֹּאשֶׁר דְּבוּק אֵלֶיהֶם

כִּינוּי הַמוֹשֵׂא (כִּמוֹ פְּדִיָּין, שְׁעִשְׂאָן וְכִי"ב). מִטַּעֲמִים פּוֹנְטִיִּים נִמְנָעָה דֶּרֶךְ זֶה מִן הַפּוֹעֵל

9. ר' רַע"ב כֵּן וּבִגְמָרָא מִפּוֹת כ"ג ע"א. אֵךְ הַשּׁוֹה לְמַקְבִּילָה בְּסַפְרֵי דְּבָרִים:

מִלָּקָה אוֹתוֹ שְׁלִישׁ מִלְּפָנָיו וְשְׁתֵּי יְדוֹת מֵאַחֲרָיו (סַפְרֵי דְּב' כה, ב — מִהֲרֵי פִינְקִלְשֵׁטִין, 303). רַשִּׁי בְּפִירוּשׁוֹ לְתוֹרָה (דב' שם) הִבִּיא אֶת לְשׁוֹן הַסַּפְרִי וְלֹא אֶת לְשׁוֹן מִשְׁתַּנּוּ: לְפָנָיו כִּדִּי רִשְׁעוֹתוֹ — וְלֵאחֲרָיו כִּדִּי שְׁתִּים, מִכֵּן אִמְרוּ מִלָּקָן אוֹתוֹ שְׁתֵּי יְדוֹת מֵאַחֲרָיו וְשְׁלִישׁ מִלְּפָנָיו.

אֵין סִפֵּק, שֶׁלְשׁוֹן הַסַּפְרִי מִכּוֹנֶנֶת יוֹתֵר, וְלְשׁוֹן מִשְׁתַּנּוּ הִיא הַצְרִיכָה פָּנִים (וְשִׁמָּא חֲשׁ

בְּזֹאת רַשִּׁי?)

10. כִּנּוּי: הַמַּכָּה אֶת חֲבִירוֹ (נוֹיֵר ט, ד). כִּמּוּבֵן, אֵין אֲנוֹ אוֹמְרִים שֶׁבְּחִירַת "מִפָּה אוֹתוֹ"

נַעֲשֶׂתָה בְּמוֹדַע, אֵלֹא אֲנוֹ מִנְסִים לְחִשּׁוֹף אֶת הַגּוֹרְמִים הַסְמוּיִים, שְׁאוּלֵי עוֹמְדִים מֵאַחֲרֵי בְּחִירָה בְּלִחִי-מִדְּעַת זֶה.

11. כֵּן הוּא גַם בְּכִי פֶאֶרְמָה וּבְכִי לֹא.

"ראה", שעה פ' שלו היא אל"ף, ועל כן הוא נוטה ע"ד שאר פועלי ל"י וכבמקרא: רָאָהוּ<sup>12</sup>. נראה לי, שמשנמנעה מן הפועל הזה הנטייה ע"ד פְּדִיין, נתעורר הרצון להימנע אף מן רָאָן, רָאָם, המעמעם במידת-מה את זהותו של הפועל ומרחיק אותו מאוד משאר רעיו<sup>13</sup>.

ב.3. עתיד נסתר מגזרת ל"י + אות -

16. לא יעשה אותן כריכות (מנחות י, ט)

— ונמצא לידו: יַעֲשֶׂם (פרה ט, ה), תַּעֲשֶׂם (אבות ד, ה) — וראה דיוננו לעיל (א.2) — משפטים 8-9).

אותן כאן רומז לנסתרות (חייטים, שעורים, שיפולים). בדיקת כל הופעותיה של הצורה ע"ד יִקְטֹלֻם מעלה, שאין אנו מוצאים אף פעם אחת בצורה זו את החילוף מ-ג, הרגיל בסוף תיבה. אפשר שצורת יִקְטֹלֻן המתבקשת כאן נדחתה בשל נדירותה (לכד ממקום זה אין "יקטול + נסתרות" מזדמן עוד במשנה), ואת מקומה תפסה צורת "יקטול + אותן", המופרת יותר והמאפשרת את הבעת נסתרות דוקא<sup>14</sup>.

17. מי שענה את אברהם... הוא יענה אתכם (תענית ב, ד)

— משנה זו פולה היא סדר ברכות בתעניות, ולשון תפילה יש כאן. והשוה ללשון הפתוב: וזעקתם ביום ההוא... ולא יענה ה' אתכם (שם"א ח, יח). אף ניכר, שיש כאן הקבלה: מי שענה את... // הוא יענה אתכם. — הקבלת ענה את // יענה את תופרע, אם יבוא כאן כינוי דבוק ("יענכם"). כמו כן אין כינוי הנוכחים רגיל ככינוי-מושא דבוק, ונדיר הוא אף במקרא<sup>15</sup>.

ג. פעלים שלמים + אות -

בס"ה נמנו 5 דוגמאות וכולן ניתנות להסבר.

18. הנחתומים לא חייבו אותן חכמים... (דמאי ב, ד)

— זו אחת משתי הדוגמאות של "עבר-נסתרים + אות-" (השנייה — להלן במשפט 19), לעומת 9 הופעות של קטלום. נראה, שמבנה משפט הייחוד הוא הגורם כאן את שימוש באת, המאפשר את הדגשת הפינוי החוזר.

12. ר' הנמן (לעיל הע' 1), עמ' 353-354.

13. רָאָם — פעמיים במקרא (בר' לב, ב; ירמ' לט, ד).

14. עדיין יש מקום להרהר בהנחה זו, משום שספק הוא אם הורגש עוד בל"ח ההבדל שבין נסתרים לנסתרות. הפינוי הפרוד הן משמש לשניהם (ר' קוטשר, לשון חז"ל, ספר חנוך ילון, ירושלים תשכ"ג, עמ' 260), ואף מצינו צורות קטלום לנסתרות [כמו נְסִידוּם (סוטה ז, ה); שִׁשְׁקָצוּם (מדות א, ו)] — הפינוי רומז ל-אבנים]. מלבד זאת, באותן אין הבעת הנסתרות חד-משמעית, שהרי הוא משמש גם לנסתרים. עם זאת ברור, שהפזוב מועד להעדיף צורת יעשה אותן, שהיא ודאי שכיחה ומופרת יותר מצורת יַעֲשֶׂן.

15. ר' להלן הע' 19.

19. קיבלו אתו ואת עבדו ופסלו את בנו (ר"ה א, ז)  
— זו תוספת בשוליים, הממשיכה את הנאמר בפנים. נוסח משנה זו כולה:

אמ' ר' יוסי, מעשה בטובייה הרופא שראה את החדש בירושלם הוא ובנו  
ועבדו המשוחרר וקיבלו הכהנים אתו ואת בנו ופסלו את עבדו,  
וכשכאו לבית דין קיבלו אתו ואת עבדו ופסלו את בנו.

ברישא לפנינו מבנה של "נשוא (פועלי) + נושא + מושא", וכבר עסקנו בו לעיל.  
(II. ב. ב. 3). הסיפא נשנתה באותו נוסח בהשמטת הנושא הידוע כבר. אף ברור  
שאותו מתבקש כאן כראשון משני מושאים מקבילים<sup>16</sup>.

20. הוא לא יורש אותם אבל הן יורשין אותו (יבמות יא, ז)  
— "יורש אותם" בניגוד ל"יורשין אותו". המשנה שם היא סדרה של השגאה בין  
"הוא פועל" ל"הן פועלין":

הוא	אונן	עליהן	והן	אוננין	עלין,
הוא אינו	מיטמא	להן	והן (אינן)	מיטמין	לו,
הוא לא	יורש	אותם	אבל הן	יורשין	אותו.

המבנה "יורש אותם" נגרר אפוא הן ממה שקודם לו והן ממה שאחריו.

21. לפני מי אתם מיטהרים ומי מטהר אתכם (יזמא ח, ט)  
— זהו קטע של דברי אגדה ומוסר. בקטע הלכני מצינו פ"א: אוסרְקֶם (שבועות ד, יג).  
וראה עוד הנאמר להלן על משפט 22.

22. לבדוק אתכם (סנה' ד, ה)  
— אין במשנה "מקור + נוכחים" אלא במקום זה בלבד<sup>17</sup>. ולא זו בלבד, אלא  
שההיקרות של דביקת כינוי נוכחים אל הפועל בכללו (ולאו דוקא למקור הנטוי)  
זעירה היא ביותר. נראה, שיש כאן רצון להעדיף את ההפרדה בשל סרבולו של הפועל  
בהצטרף אליו הכינוי הפכד<sup>18</sup>. אף במקרא נדיר השימוש בכינוי המושא לנוכחים<sup>19</sup>.  
16. ור' לעיל הע' 5.

17. קְקַרְבְּכֶם (סוטה ח, א), קְשׁוּמְעֶכֶם (ר"ה ג, ב), מלבד שהן מובאות מן המקרא (דב'  
כ, ב; יהו' ג, ה). וזוהי הן ללשון חז"ל בשתי פנים:  
א. המקור הנטוי מתחבר בל"ח ללמ"ד בלבד, ולא לשאר אותיות השימוש (ב, כ, מ).  
למ"ד זו הפכה להיות תחילית בלתי-מתפרדת, ומי"ם השימוש מצטרפת אל המקור שלמ"ד  
בראשו (מְלִיתָן וכיו"ב).

ב. הכינוי בצורות אלו כינוי הנושא הוא, ואילו בל"ח אין אנו מוצאים עוד מקור (פועלי)  
המצטרף לשמות או לכינויים שהם עושי הפעולה (ור' לעיל הע' 1).  
18. לזאת רמז סגל (לעיל הע' 2), עמ' 156, 206, אלא שלא דקדק במובאותיו. כדוגמה  
לכינוי נוכחים דבוק הביא מן הבבלי, ולא הביא צורת אוסרְקֶם שבמשנה (שבועות ד, יג).



## סיכום

נוכחנו לדעת, שדרך דביקת כינוי המושא במישרין אל הפועל היא הדרך המועדפת בלשון חז"ל. השימוש באות- מוגבל ביותר, ולמעשה אין הוא נמצא אלא במקומות, שאין הדרך הראשונה אפשרית בהם, בעיקר:

(א) אחרי כינוי-רבים (קוטלין אותו — לעיל II.א).

(ב) במקומות שעריכת המשפט מבקשת לתת את המושא שלא מיד אחרי הפועל (פגון: "אותי קידש" או "לא קדשתה אלא אותו" — לעיל II.ב).

מספר ההיקריות של השימוש באות- במקום שאפשר להשתמש תחתיו בכינוי הדבוק זעום מאוד — ס"ה פ ע ש ר י מ דוגמאות (לעומת כ-2,000 דוגמאות על הדרך הרגילה). אף 20 אלו, רובם המכריע הוא בפעלים משורשי ל"י, וחלקם מוסבר בדרך של גרידה.

## נספחות

## א. נוסחת הדפוסים

כבר נרמז לעיל, שנוסחת הדפוסים בעניין זה, שאנו עוסקים בו, שוה כמעט בכל למצוי בכ"י קופמן. בסך הכול נמנו בדפוסים עוד שבע דוגמאות של השימוש באות-, ואינן בכ"י ק:

דפוסים	כ"י ק
ברכות ט, ב	בזמן שרואה אותו
שביעית ח, ג	את שדרכו לאגוד אותו
אהלות יז, ג	אינו עושה אותה
אהלות יז, ד	אין עושה אותה
יבמות יז, ג	ואחד מייבם אותה
שביעית ח, ו	אבל קוצה אותן בחורבה
סוטה ז, ח	מברך אותן . . . מברך אותן
	בזמן שהוא (רואהו) <sup>20</sup>
	את שדרכו להאגד <sup>21</sup>
	אינו עושה
	אין עושין אותה <sup>22</sup>
	ואחד מייבם
	אבל קוצה (הוא) בחורבה
	מברך הם . . . מברך <sup>23</sup>

19. ר' סגל, עמ' 156, שהפנה אל לבני (לעיל הע' 1), עמ' 225 (ט), שמנה במקרא רק 9 דוגמאות לכינוי המושא -כס. במגילות מדבר יהודה (שאינן מקראיות) לא מצינו כינוי זה בדביקה אל הפועל אף לא פעם אחת! ר' א' קימרזן, דקדוק הלשון העברית של מגילות מדבר יהודה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ז, עמ' 231.

20. המוסגר בסוגריים הוא תוספת בשוליים. בכ"י פארמה ולו: רואהו.

21. כ"י פארמה: לאגד אותו. כ"י לו: לאגד.

22. ר' לעיל (II.א). על "כינוי-רבים + אות-".

23. ר' להלן בסמוך נספח ב.

ב. ציון המושא ע"י הפינוי הפרוד (נסתרים)  
 מצינו בסוטה ז, ח: ברכות שכהן גדול מברך הם המלך מברך. וכן גם בכ"י  
 פארמה, כ"י לו ובנוסחת הרמב"ם (מהד' קאפח)<sup>24</sup>. בדפוסים: מברך אותן.  
 שמא ארמאיוז יש פאן? בארמית המקראית: והותב המו (עו' ד, י) ועוד. וכלל  
 הוא בסורית — הפינוי הפרוד אָנֻן משמש אף כפינוי המושא<sup>25</sup>.

24. בכ"י לו ובמהד' קאפח: הן, וכן הוא גם בכ"י נוספים. ר' בפירוט פתלמוד בבלי עם  
 שינויי נוסחאות... מסכת סוטה (בעריכת הרב אברהם לייס), ירושלים תשל"ט, פרך ב', עמ'  
 קצ"ט. והובאה שם גם גרסה שאפשר להלמה: הן שהמלך — (ושמא תיקון מעתיקים הוא?).  
 25. ר' Th. Nöldeke, *Kurzgefasste syrische Grammatik*, לייפציג, 1898; עמ'  
 129, סעיף 184.

סגל (עמ' 206) הביא אף הוא והיא, המשמשים כמושא:

הרי עלי שור יביא הוא ונסכיו במנה (מנחות יג, ח)

הרי עלי תודה יביא היא ולחמה מן החולין (שם ז, ח).

הוא מניח, שלפינו "ביטוי מלאכותי".

בכ"ק נמצאת רק הדוגמה הראשונה. השנייה מופיעה כך:

הרי עלי תודה יביא לחמה מן החולין. — בשוליים הגהה, ולפיה יש לקרוא: יביא התודה

היא ולחמה...

אם כן, אין פאן מושא כלל.

אשר למובאה הראשונה אפשר לקבל את דעתו של סגל, אך נראה לי יותר, שיש לראות  
 שם בהוא תמורה למושא החסר, דהיינו: הרי עלי שור יביא (את השור) הוא ונסכיו במנה  
 — בדומה למובאה השנייה אחרי התיקון בשוליים.

עם זאת עלינו לציין, שבבבלי יומא סו ע"ב מצינו פינוי פרוד המשמש כפינוי מושא:  
 "יכול הוא (השעיר המשתלח) להרכיב אני ואתם", ופירש"י: "בריא וחזק היה השעיר  
 להרכיב אותי ואתכם". משפט זה מובא שם מפיו של ר' אליעזר והוא שם מעין שיחת  
 חולין שלו (— לשון עממית?).

עוד יש לנו להעיר, שגם במאמר הסתום "אני והו הושיעה נא" (סופה ד, ה) היו מן  
 הגאונים מי שפירשו בו את הפינויים כפינויי המושא, וראה ב"מ לוין, אוצר הגאונים לסופה,  
 עמ' 66, סימן ק"ע, שהביא את תשובת רב האי גאון: "אשכחן בפי" [=בפירושי הגאונים —  
 במ"ל] שכך היו ישראל אומ' אני והוא, אני ומוזב הושיעה נא, היו מבקשין רחמים על המזבח  
 מפני שהוא כפרתן...". (וראה גם ח"מ הורוויץ, בית נכות ההלכות, א, פפר"מ תרמ"ב, עמ'  
 51, סימן י"ז, וכן בסידור אוצר התפילות, ח"ב, סדר הושענות, דף ע"ב — ומה שהביא שם  
 את הדברים בשם רב נטרוני גאון טעות הוא, וצ"ל רב האי גאון).  
 נראה שעוד יש מקום לדון בזה, אלא שאין כאן מקומו.

## מרפיב התנועה במבנה הסמנטי של הפעלים קרא, הזעיק, צעק\*

הלשון יודעת טיפוסים משפטים, המאופיינים בכך שמשוּבצים בהם טיפוסים מסוימים של פעלים. במבנה תחבירי עשויים להשתבץ פעלים מסוימים בגלל קיום סמנטיים המשותפים להם, ועם זאת פעלים הבאים במבנה תחבירי אחד עשויים להיות נבדלים זה מזה בקיום סמנטיים מסוימים.

מספר לא-קטן של פעלים בלשון העברית ערוך במבנה התחבירי צ"ש<sub>1</sub> + פועל + צ"ש<sub>2</sub> + מקור, כגון: "דני הפציר בדוד להשאל לרחל ספר" (=א' הפציר בב' לפעול). המקור במבנה זה מביע פעולה, שמבצעה אמור להיות בדרך כלל אותו אובייקט המסומן בצ"ש<sub>2</sub>, וכך קיימת במשפט זהות בין הפועל הממלא תפקיד של נושא בתוך המשפט המשלים את הפועל (והמוּבַע במקור) לבין המסומן בצ"ש<sub>2</sub>, המשלים את הפועל אף הוא. היחס בין שני משלימי הפועל (=צ"ש<sub>2</sub> והמקור) הוא יחס פוטנציאלי של נושא ונושא — ב' יפעל — ובזה ייחודו של המבנה. בתוך מבנה תחבירי זה נערכים הפעלים בקבוצות שונות על פי מרפיבים סמנטיים משותפים, העומדים ביסוד הגדרותיהם הסמנטיות, למשל: פעלים הקשורים בהסכמה, פעלים הקשורים ביכולת, פעלים הקשורים ברצון. ברוב הפעלים מובעת מודאליות כלשהי. מבנה סמנטי המורכב מפרופוזיציה דאטיבית, שיש בה ביטוי לכך, שפלוגי מעביר לזולתו את רצונו שזה יפעל, הוא תכונתם המשותפת של מספר פעלים במבנה התחבירי הנדון, והוא העושה אותם לקבוצה. פעלים אלה הם פועלי גרימה בלתי-מוחלטת, פעלים שאינם מסמנים שאכן נגרמה פעולה למעשה על ידי המסומן בצ"ש<sub>2</sub>. וכך אין המשפט "דוד דרש מדני לסור אליו" קובע כלל, שאכן דני סר או יסור אל דוד. אלא הוא קובע, שדוד העביר לדני את דרישתו זאת. מתוך פעלים אלה משתמעת יכולת הבחירה של הזולת אם לפעול או שלא לפעול לאחר קבלת המסר, ואין בחירה זאת מותנית אלא בשיקוליו האישיים לבדם.

שלושה פעלים מתוך קבוצה זאת — קרא, הזעיק, צעק — כאשר הם מושגים זה לזה בהיקריותיהם השונות, מתייחדים במרפיב מסוים, המשתלב במשמעותם, והוא מרפיב התנועה. בכל פועל מתבטא מרפיב התנועה באופני ביטוי המיוחדים לו, ובהם נבדלים הפעלים זה מזה.

\* מאמר זה הוא עיבוד של סעיף מתוך עבודת הגמר — "עיון סמנטי בפעלים שבמבנה התחבירי צ"ש<sub>1</sub> + פועל + צ"ש<sub>2</sub> + מקור" — שכתבתי בהדרכת פרופ' אליעזר רובינשטיין לקראת התואר "מוסמך למדעי הרוח" באוניברסיטת תל-אביב, חשמ"א.

## קרא

הפועל קרא במבנה שמענייננו יבוא בטיפוסי משפטים המציגים ש ל ו ש ה שלבי התפתחות בשימוש בו.

- א. 1. דוד קרא לנו לבוא אליו.
2. המנהל קרא לפקיד להיפנס אל משרדו.
3. רחל קראה לי לעלות לקומה הראשונה.

משמעות הפועל:

ההנחה המוקדמת: א 'ב' ג ב 'ב' ד  
א 'רועה' (ב 'גרום' ('יהפוך ל' (ב 'ב' ג))  
 ב יבוא ל-ג

הקביעה: א' קרא לב' לפעול =

א 'גרם' ('הפך ל' ('לב' א' רועה' (ב 'גרום' ('יהפוך ל' (ב 'ב' ג))  
 העברת רצון ב ינוע ל-ג

השלב הראשון בהתפתחות הפועל קרא הוא שלב, שבו הוא מושלם בקביעות בפועל תנועה, שיסמן אך ורק תנועה שפיונה ממקום המרוחק מן הקורא (מקומו של הזולת) אל הקורא.

בהנחה המוקדמת מינח, שא' נמצא במקום מסוים (=ג), ב' נמצא במקום אחר (=ד), וא' רועה שב' ינוע ממקום הימצאו הוא למקום הימצאו אל א'. הקביעה היא גרימת העובדה המופעת ברצון שבהנחה המוקדמת, פלומר עניינה של הקביעה הוא, שא' מעביר לב' את רצונו, שהוא ינוע לאותו המקום<sup>1</sup>. אמנם זהו בדרך כלל מקום הימצאו הספציפי של א', אך הוא עשוי להיות גם מקומו הספציפי של מישו אחר, בתנאי שפיון התנועה אליו הוא גם פיון התנועה אל מקומו של א'. כך קורה, למשל, פשדני נמצא בביתו, והוא קורא לדוד לעלות לדירת שכנו. הדבר אפשרי בשל היות פיון העלייה לדירת השכן זהה לכיוון התנועה אל דני.

ההגבלה בכיוון תנועת הזולת אינה מאפשרת לומר אגב שימוש בפועל במשמעות זאת משפטים כגון:

“דני קרא לדוד להיפנס למשרד של פהן”

“דני קרא לדוד ללכת לחנות”

1. אין הכרח שתתבצע הקריאה דוקא בהרמת קול (ומבחינה היסטורית עניין הקריאה הוא בהרמת קול) או באמירה, והיא עשויה להתבצע גם בתנועה המביעה את רצונו של הקורא לבואו של הזולת. אותה תנועה מראה על פיון, שמוצאו הזולת ויעדו הקורא, והוא הפיון שעל הזולת לנוע בו. כך הוא למשל במשפט: “פשרתה מרים את דוד קראה לו באצבעה לרדת (אליה)”.

— אם הפיוון אל דני והפיוון אל פהן מנוגדים, או אם פיוון התנועה לחנות אינו זהה לכיוון התנועה אל דני.

מכאן — משלים הפיוון של פועל התנועה הצפוי אחרי הפועל קרא עשוי לסמן את המקום הספציפי שבו נמצא הקורא; ויש בכך יחס של הימצאות במקום עם מישוהו (=הקורא). כמו כן הוא עשוי לסמן גם את התחום הרחב יותר שבו נמצא הקורא, ואז אין היחס של "הימצאות עם" קיים. היקרותו של פועל התנועה במשפט בלא משלימו המוצרך (=היעד) אינה משנה את הטענה בדבר הפיוון המסוים שעל הזולת לנוע בו, והיעד הוא בהכרח הקורא עצמו.

4. דוד קרא למרים לבוא.

5. האם קראה לבנה לחזור.

והשחזור הוא: דוד קרא למרים לבוא אליו / לחדרו.

האם קראה לבנה לחזור אליה / הביתה.

עובדת היותו של פועל התנועה צפוי אחרי הפועל קרא מאפשרת את נשילתו, וכך עשוי הפועל קרא לקבל את משלים הפיוון שלו:

6. דוד קרא למרים אל חדרו.

קל לשחזר צורת מקור של פועל תנועה שנשל, כגון לבוא, לעלות, לרדת, להיפנס וכו', והדבר נעשה בהתאם לקונטקסט<sup>2</sup>.

לעתים עשוי הפועל קרא לקבל גם את תיאור המוצא של פועל התנועה, כגון:

7. רינה קראה לבעלה ממקום עבודתו

—שיתפרש: רינה קראה לבעלה שינוע ממקום עבודתו אליה (וראה להלן).

נוסף לתנועה ממקום הזולת לכיוון הקורא נתפסת גם הקריאה עצמה כמביעה מעין תנועה שיש לה שני קצוות: המוצא = המקום שהקריאה נשלחת ממנו; והיעד = המקום שהקריאה מגיעה אליו. לפיכך יש בפועל קרא שני פיווני תנועה (הלוך וחזור): העברת הקריאה מא' אל ב', הנמצאים במרחק זה מזה (=הלוך), ותנועה פיסית של ב' ממקום הימצאו אל הקורא (=חזור).

תכונה זו של הפועל מאפשרת לצרף אליו מעין מקום מוצא, שהמסר שבקריאה נשלח ממנו אל יעד מסוים:

8. אורי קרא לחברו מהחלון (וגם: אורי קרא לחברו מהחלון לעלות אליו).

2. שכחות בואו של פועל התנועה אחרי הפועל קרא, ועקב כך האפשרות להשילו, עשויות להביא אף לידי היספוגות גון מסוים של תנועה בפועל קרא מתוך פועל התנועה המשלים אותו, וכך נתפס הפועל קרא עצמו כנושא משהו מתכונתם של פועלי התנועה.

כשם שפיונו של פועל תנועה מתחיל במקום  $x$  ונמשך למקום  $y$ , כך גם הקריאה נשלחת ממקום הימצאו של הקורא (=החלוץ) אל מקום הימצאו של הנקרא. השלמת המקור של הפועל, המפיעה את התנועה הפיסית לכיוון הקורא, אינה מצוינת בדרך כלל, או מפיון שהיא צפויה אוטומטית וניתנת לשחזור בקלות, ומשום כך היא עודפת, או שאינה נחוצה, לאחר שנעשתה חלק במשמעות הפועל קרא, שבראשית התהליך הושלם בקביעות בפועל תנועה. מפל מקום ברור, שהיעד הוא תמיד מקום הימצאו של הקורא.

בהיות הפועל קרא מושלם בצירוף יחס המציין מקום מוצא, הופך המשפט לפעמים לדו-משמעי. משפט כגון

#### 9. רינה קראה לבעלה מהמשרד

עשוי להתפרש בשתי דרכים: א. רינה נמצאת במשרד, וקריאתה נשלחה משם אל בעלה (הנמצא במקום אחר) שיבוא אליה למשרד. ב. רינה נמצאת בביתה, והיא קוראת לבעלה שיבוא מן המשרד אליה הביתה. מן האפשרויות הראשונה עולה, שצירוף היחס המציין מקום הוא ציון המוצא של הקריאה, ואילו האפשרויות השנייה מורה, שהוא ציון המוצא של פועל התנועה הקבוע אחרי הפועל קרא — המקום שממנו ינוע הזולת לכיוון הקורא.

שני כיווני התנועה הגלומים בפועל קרא מאפשרים גם את קיומם של משפטים שבהם הוא מושלם בצ"ש<sup>2</sup>, בלבד, כגון:

#### 10. המפקד קרא לדוד.

המשפט אינו גורע דבר מן המשמעות האמורה להימסר באמצעות הפועל קרא. במשפט נמסרת אינפורמציה מלאה על שליחת קסר לזולת, שינוע ממקום הימצאו לכיוון המקום שהקריאה נשלחה ממנו, וזאת ללא ציון פועל התנועה וללא ציון הכיוון.

#### ב. 11. בעלת הבית קראה למשרה לתפוס את הגנב.

12. מרים קראה לבתה {להדליק נרות  
לערוך את השולחן}

נראה, שיש להבין את הפועל קרא בשלב זה כהתפתחות שגיונה את משמעותו. משפט כגון "יוסי קרא לדוד לפעול" — אין משלימו המוצרך של הפועל קרא מסומן בו, והוא נובע ממשפט, שבו המשלים משוחזר כצורת מקור של פועל תנועה — "יוסי קרא לדוד לבוא (אליו) פדי לפעול". ההשלמה הנוספת הקיימת במשפט היסודי היא השלמתו הבלתי-מוצרכת של פועל התנועה. עובדת היותו של פועל התנועה מובן מאליו במבנה זה, וההכרח שיביע תמיד תנועה שפיונה מן הזולת אל הקורא, מביאים

לכך, שלעתים קרובות אין הוא מתממש בתחביר. נוספת לכך עובדת קיומה הקבוע של התנועה שבעצם הקריאה, ואלה יחדיו מהוות את הגורם המאפשר לפועל קרא לקבל לא רק השלמת כיוון המוצר כ ת לפועל התנועה (פפי שהוצג לעיל — משפט 6), אלא גם השלמה שהייתה ב ל ת י - מ ו צ ר כ ת לו (ושתפקידה התחבירי היה למעשה תיאור תכלית). השלמה זו נראית מוצרכת לפועל קרא, אך למעשה אין היא משמשת אלא כתוספת בלתי-מוצרכת למבנהו התחבירי.

הפועל מלפד בתוכו שתי פרופוזיציות: העברת מסר לזולת שיבוא (והוא עיקר המשמעות), וכן שיעשה פעולה מסוימת (והיא המשמעות הנלווית אליה). מאחר שהתנועה מובנת מאליה, ולכן על הרוב אין היא מסוימת בתחביר בפועל תנועה, הופכת ההתמקדות להיות על הפעולה הספציפית של ב'. אולם מבחינת המשמעות יש לשחזר את פועל התנועה, שהרי התנועה עדיין לא נדחקה לחלוטין מפני הפעולה הספציפית שעל הזולת לעשות.

סיוע לכך יש בקיומם של משפטים, שפועל התנועה בא בהם לידי ביטוי בתחביר, כגון:

13. דוד קרא לך לבוא ולשחק אתו בחצר.

והראיה: יכולים היינו לומר: "דוד קרא לך לשחק אתו בחצר", ולהביע בכך את המשמעות המובעת במשפט 13, וזאת בשל האפשרות לשחזר את התנועה. הניתוח הסמנטי יהא אם כן כדלהלן:

ההנחה המוקדמת: א 'ב' ג ב 'ב' ד.

א 'רוצה' (ב 'יגרום' ('יהפוך ל' (ב 'ב' ג)).

א 'רוצה' (ב יפעל).

הקביעה: א' קרא לב' לפעול =

א 'גרום' ('הפך ל' ('ל' ב (א 'רוצה' [ב 'יגרום' ('יהפוך ל' (ב 'ב' ג)) + (ב יפעל)].

ג. I. 14. קראתי להם {לחפזות} לי {שיחפזו}

15. קראתי להם לפרק את המאהל.

II. 16. שר האוצר קרא לממשלה לאשר את תקציב הביטחון.

17. בהפגנה סוערת קראו אנשי התנועה לראש הממשלה להתפטר.

18. המפקד קרא לחיילים לעלות לעמדה.

שלב נוסף בהתפתחות הפועל קרא הביא לכך, שהוא איבד כליל את התנועה הפיסית שבו, וחלה תזוזה במשמעותו — ההשלמה המביעה פעולה של הזולת הופכת למשמעותו העיקרית.

בניגוד למקרים האחרים נעשית העברת הקסר הן באמצעות אמירה והן באמצעות מעשים שונים (פגון: עריכת הפגנה — במשפט 17). נוסף לכך נחלקים המשפטים לשני סוגים: משפטים 14, 15 מייצגים את תחילתו של השלב שלאחר איבוד מרפיב התנועה, ויש בהם העברת רצון לפעולה בלבד הנעשית בקריאה, והגדרתם:

ההנחה המוקדמת: א 'ב' ג ב 'ב' ד.

א 'רוצה' (ב יפעל).

הקביעה: א' קרא לב' לפעול = א 'גרם' ('הפך ל' 'ל' ב ('רוצה' (ב יפעל)) (בכך דומה הוא לפועל צעק, וראה להלן).

משפטים 16–18 מייצגים את המשכו של השלב, ובהם שינוי נוסף במשמעות — יש בהם משהו מעבר להעברת רצון לפעולה. נראה, שהקריאה בהם מתבצעת מתוך עמדת כוח של הקורא, ויש בהם העברה לזולת בדבר הצורך לפעול. והגדרתם הסמנטית:

ההנחה המוקדמת: א 'ב' ג ב 'ב' ד.

א 'רוצה' (ב יפעל).

א 'חושב' ('צריך' (ב יפעל)).

הקביעה: א' קרא לב' לפעול = א 'גרם' ('הפך ל' 'ל' ב ('צריך' (ב יפעל)).

במשמעות זאת יש אפשרות, שהגורם אינו אגנטי—אנושי—רצוני, ועל כן אין הנחה מוקדמת של רצון ומחשבה, אך הקביעה נשארת בעינה במשמעות מושאלת:

19. שלטי ענק קוראים לסטודנטים לשבות.

20. הגליל קורא לצעירים להתיישב באדמתו.

21. אחד מסעיפי הדיון קרא לשר לשפר את מערכת החינוך.

בכל הדוגמאות המייצגות שלב זה הפועל מכיל בתוכו פיוון אחד ומביע רק את התנועה שבקריאה עצמה — מן הקורא אל זולתו, הן אם פעולת הזולת קשורה בתנועה (כבמשפט 18) והן אם אינה קשורה בתנועה (כבמשפטים 14–17). בשלב זה אין פיוון התנועה הפיסית של הזולת ממקום הימצאו אל הקורא קיים עוד במשמעות הפועל קרא כתכונה קבועה. על כן במשפטים 14–17, שאין הפעולה שבהם קשורה בתנועה, אין לשחזר לצד הפועל גם פועל תנועה, וההתמקדות בהם היא בהעברת התוכן הקשור בפעולת הזולת. גם מובן, שבמשפטים שבהם הפעולה קשורה בתנועה (משפט 18) נעלמת ההגבלה לכיוון תנועה אחד — אל הקורא בלבד — והוא עשוי להיות גם אל נקודה שאינה מקומו של הקורא. (אם הקורא רוצה שתחול הגבלת פיוון זו בשימוש במשפטים במשמעותם בשלב זה, עליו לציין את פיוון התנועה במפורש, פגון: ... לעלות לעמדתו).

לאור מה שנאמר עד כאן ברור, שבשלב ההתפתחות הראשון של הפועל קרא היה הכרח להניח במשפט פגון 18, שפיוון העלייה לעמדה הוא הפיוון אל המקום



שהקורא נמצא בו, ומשמעותו היא העברת רצון לפעולה (הקשורה בתנועה) בלבד (וכך אמנם במשפט 3). אך עם היצירות התוזה במשמעות אוברת ההגבלה בכיוון התנועה, ומשמעות הפועל (=העברת רצון לפעולה = תנועה) אף עשויה לכלול בתוכה מרפיב נוסף, הוא המרפיב של הצורך לפעול.

משפטים 11, 12 אף הם עשויים להתפרש בשני אופנים, שכל אחד מהם משקף שלב התפתחות אחר: א.  $x$  קרא לזולתו לבוא למקומו ולעשות פעולה מסוימת (פמתבקש משלב ב'). ב.  $x$  קרא לזולתו לעשות פעולה מסוימת במקום שבו הזולת יבחר (פמתבקש משלב ג', שבו כבר חלה תוזה במשמעות).

לסיכומו של דבר שלפי ההתפתחות הם פדלהלן:

ש ל ב א' — לקריאה שני פיוונים (התנועה שבקריאה + תנועתו הפיסית של הזולת), ויש בה העברת רצון לזולת שינוע ממקומו הוא אל מקום הקורא בלבד.

ש ל ב ב' — לקריאה שני פיוונים, ויש בה העברת רצון לזולת שינוע ממקומו הוא אל מקום הקורא, וכן יעשה פעולה מסוימת.

ש ל ב ג' — לקריאה פיוון אחד (התנועה שבקריאה), ויש בה העברת רצון לזולת שיפעל, או העברת רצון לזולת שצריך לפעול.

### הזעיק

שני שלבים בהתפתחות הפועל הזעיק, ויש בהם הקבלה אל שלב א' ואל שלב ב' בהתפתחות הפועל קרא.

א. 1. דוד הזעיק את הרופא לבוא לביתו.

משמעות הפועל:

ההנחה המוקדמת: א' ב' ג' ב' ב' ד'

$x/y$  א' זקוק לב' בדחיפות.

א' רוצה' (ב' יגרם' (י'הפוך ל' (ב'  $(g/y)$ ))

ב' יבוא <בדחיפות>

הקביעה: א' הזעיק את ב' לפעול =

א' יגרם' (הפך ל' (ל' ב' (א' רוצה' (ב' יגרם' (י'הפוך ל' (ב'  $(g/y)$ ))

העברת רצון ב' יבוא <בדחיפות>

בהנחה המוקדמת א' נמצא במקום מסוים ( $g$ ), וב' נמצא במקום אחר ( $d$ ) המרוחק ממנו. כמו כן ידוע, שפלוני ( $x$ ) זקוק לב' בדחיפות, ואמרנו "פלוני" — מפיון שאין הוא בהכרח א', אלא עשוי להיות גם משהו אחר זולתו. לפיכך ניתן להניח ממשפט 1, שדוד הוא החולה, אך עם זאת אין מניעה, שמישהו אחר במשפחתו הוא הזקוק לרופא. מכאן: אפשר ש- $x$  שוה לא', וש- $x$  שונה מא'. נוסף על זאת ידוע, שא' רוצה שב' יבוא בדחיפות למקום מסוים ( $y$ ), והוא אותו מקום שנמצא בו  $x$  הזקוק לו. לכן ייתכן, ש- $y$  שוה לג', וכן ש- $y$  שונה מג'. בקביעה מובעת העובדה,

שהמוזעיק העביר את רצונו לזולת שיבוא בדחיפות אל המקום המסוים. ההשלמה הקבועה המצטרפת לפועל הזעיק היא צורת מקור של פועל תנועה, כפי שהדבר בפועל קרא, אולם בעוד שבקריאה לזולת לבוא יכול הזולת לנוע רק לאותו הכיוון שבו נמצא הקורא, ולא לכיוון המנוגד לו, אפשר להזעיק מישהו לאו דוקא אל מקום הימצאו של המוזעיק, אלא גם למקום הנמצא בכיוון אחר, וכאמור הוא מוזעק אל המקום שנמצא בו מי שזוקק לו.

אפשר לומר: "דן הזעיק את דוד לבוא לביתו".

ואף: "דן קרא לדוד לבוא לביתו".

לעומת זאת אפשר לומר: "דן הזעיק את דוד לבוא לדירתה של משפחת כהן" — אם למשל דן בביתו בצפון ת"א, דוד נמצא במרכז ת"א, ומשפחת כהן בדרום ת"א.

אבל אי אפשר לומר "דן קרא לדוד לבוא לדירתה של משפחת כהן" בתנאים הנ"ל, אלא אם כן דן ומשפחת כהן יימצאו באותו הכיוון, היינו — משפחת כהן תימצא בתחום הימצאותו הרחב של דן (וראה שלב א' בפועל קרא).

במקרים רבים פועל התנועה נושל בשל היותו צפוי, והפועל הזעיק מקבל את משלים הכיוון שלו, המקל על השומע את שחזורו (כשם שקורה בפועל קרא). כך הוא הדבר במשפט: "דוד הזעיק את הרופא לביתו", שמשמעותו: "דוד הזעיק את הרופא שיבוא לביתו".

כאמור, הפועל קרא עשוי לקבל לעתים גם את משלים המוצא של פועל התנועה. דומה לו בכך הפועל הזעיק:

"קראתי לרופא מבית החולים" = "קראתי לרופא שיבוא אליי מבית החולים".

"הזעקתי את הרופא מבית החולים" = "הזעקתי את הרופא שיבוא אליי (או אל הנוק) מבית החולים בדחיפות".

גם בהזעקה כבקריאה עשויים משפטים מסוג זה להיות דו־משמעיים: משפט כגון "רינה הזעיקה את בעלה מהמשרד"

— יתפרש בשני אפנים: או שרינה נמצאת במשרד, ומשם הזעיקה את בעלה הנמצא במקום אחר שיבוא אליה בדחיפות למשרד, או שרינה נמצאת בביתה, והיא מוזעיקה את בעלה הנמצא במשרד שיבוא אליה בדחיפות הביתה.

הפועל הזעיק כמו הפועל קרא אף לו שני כיוונים: יש בו תנועה של הזעקה עצמה — העברת הזעקה ממקום הימצאו של המוזעיק אל מקום הימצאו של המוזעק באמצעות דיבור או באמצעות פעולה, כגון שליחת שליח; אולם בעוד שיש אפשרות לקרוא לזולת באמצעות תנועה, כבמשפט "קראתי לו באצבעי לבוא אליי" — הרי אין נקיטת דרך זאת אפשרית לצורך הזעקת הזולת, וכך "הזעקתי אותו באצבעי לבוא אליי" הוא משפט מנוע, מאחר שאין בכוונה של תנועת האצבע להביע במידה מספקת את הדחיפות הנדרשת בפעולת ההזעקה. נוסף על כיוון תנועה זה יש בפועל הזעיק תנועה פיסית של המוזעק ממקום הימצאו אל המקום שנוקקים לו שם

(כאמור, בפועל קרא מתבצעת תנועת הזזת רק אל מקומו של הקורא). בשל תכונה זו עשוי הפועל הזעיק, בדומה לפועל קרא לספוג מן התנועה של הפועל שאחריו, וכך יש אפשרות לומר:

**"הזעקנו את הרופא",**

א' : "דיירי הבית הזעיקו את מכבי האש" —

בלי לציין פועל תנועה. מלבד זאת אי-סימון היעד במשפט הופך אותו לחד-משמעי  
בכך, שכיוון התנועה הוא תמיד המועיק עצמו (אלא אם כן הקונטקסט יורה בכיוון  
על אפשרות אחרת).

לפיכך ברור מן המשפטים הנ"ל, שבזנות המזעיקים היא, שהרופא או מכבי האש יבואו אליהם, אולם לא רק זאת מבחיר הפועל, אלא אף את העובדה, שהמוזעק הוזעק, מכיון שזקוקים לו ומכיון שרוצים שיבוא בדחיפות.

בעוד שבפועל הוציך מונחת הודקקותו של משהו לאדם שמזעיקים אותו, ומגולמת בתוכו דחיפות בואו של אותו אדם, הרי אין ההודקקות והדחיפות האלה קיימות בהכרח בפועל קרא, ובכך הוא נבדל ממנו:

במשפט "הזעקתי את הרופא שיבוא לביתי בדחיפות" — יש למעשה עודפות בשלושה מרכיבים: פועל התנועה, המקום והמרכיב התיאורי, שהרי אותה המשמעות תישמר גם אם נאמר: "הזעקתי את הרופא".

לעומת זאת במשפט "קראתי לרופא שיבוא לביתי בדחיפות" — יש עודפות בשני מרכיבים בלבד — פועל התנועה והמקום; ואותה המשמעות תיבצע במשפט "קראתי לרופא בדחיפות". אם נשמיט את המרכיב התיאורי בדחיפות, יאבד חלק מן

המשמעות שבא המשפט למסור, דבר שאינו קורה בפועל הזעיק —

והרי יש הבדל בין "קראתי לו" לבין "קראתי לו בדחיפות",

בעוד שאין הבדל בין "הזעקתי אותו" לבין "הזעקתי אותו בדחיפות".

ייתכן שהפועל הזעיק — פשהמקום שהזולת מוזעק אליו מסומן על ידי המזעיק

**עצמו — הוא תוצאת לקסיקליזאציה של מרפיבי המשמעות הפלילים במבנהו**

**הסמנטי עם המרפיב התיאורי בדחפיות. ונעייך שוב בהגדרתו הסמנטית של הפועל:**

**א' הזעיק את ב' לפעול =**

**א** 'גרס' ('הפך ל' 'ל' ב (א 'רוצה' (ב 'יגרום' ('יהפוך ל' (ב 'ב' ג) ((((((

העברת רצון      ב יבוא < בדחיפות >

יש בהגדרתו של הזעיק העברה של א' לזולת שהוא יבוא אליו וזאת בדחיפות, היינו

— הפרדיקאט התיאורי הוא פרדיקאט "הרוכב" על הפרופוזיציה של התנועה.

פרדיקאט זה חדר לתוך הפרופוזיציה והתלכד עם הפרדיקאטים של התנועה, וכך

העברת רצון + תנועה + בדחיפות התלכדו לפרדיקאט אחד, המתממש בפועל

**הזעיק. מפאן: מימושם של מרפיב התנועה, משלים הפיוז אל המזעיק והמרפיב**

**התיאורי במרפבים תחביריים נפרדים פבמשפט "הועקתי את דוד לבוא אליי**

**בדחיפות" יש בו עודפות בסימון.**

ראוי לציין, שכאשר המקום שהזולת מוזעק אליו אינו מקומו של המזעיק עצמו, יש צורך לפרטו במבנה התחבירי (אלא אם כן הוא מובן מתוך הקונטקסט הרחב יותר) — הוא אינו עודף, והעודפות תתבטא בציין פועל התנועה ובציין הדחיפות לבדם: במשפט "הזעקתי את הרופא לבוא בדחיפות לביתו של דוד" — יש רק שני אלמנטים עודפים: פועל התנועה והמרכיב התיאורי, בשל היותם גלומים בתוך "הזעיק". והרי אותה המשמעות קיימת במשפט "הזעקתי את הרופא לביתו של דוד"; אך חובה היא לציין במשפט זה את היעד משום שהמשמעות הנמסרת במשפטים: "הזעקתי את הרופא" ו"הזעקתי את הרופא לביתו של דוד".

במשפט הראשון מקום היעד הוא אליי באופן חד-משמעי, מה שאין כך במשפט השני.

למרות כל האמור לעיל אין מניעה שייצצר על פני השטח משפט שיש בו עודפות בסימון כגון: "הזעקתי את דוד לבוא אליי בדחיפות".

## ב. 2. דוד הזעיק את המשטרה { לתפוס } את הגנבים { שתתפוס }

נראה שבפועל הזעיק בשלב זה קיימת אותה התופעה הקיימת בפועל קרא, ומשמעותו תהא: דוד העביר את רצונו למשטרה שתבוא בדחיפות + היא תתפוס את הגנבים. מאחר שהזעיק כבר מניח את ההזדקקות, והוא ספג הן את משמעות ההעברה לזולת לבוא והן את הדחיפות, הריהו עשוי לקבל את השלמת הפועל הספציפית, ומן המשפט ברורה פונתו: לבוא ולתפוס. אם מניחים, שפועל התנועה נספג בפועל הזעיק, אזי השלמתו הפלתי-מוצרכת הופכת להשלמה המוצרכת של הפועל הזעיק, והיא משמעותו העיקרית; אך אם ההנחה היא, שפועל התנועה נשל ויש לשחזרו, אזי השלמתו הפלתי-מוצרכת תהיה פלתי-מוצרכת גם לפועל הזעיק, והיא תהווה תוספת למשמעות.

במהלך השימוש בפועל הזעיק לא נוצר שלב (כשלב ג' שבפועל קרא), שבו הפועל מאבד את מרכיב התנועה, ועל כן אין הוא משמש במשפט כגון "המפגינים הזעיקו את ראש הממשלה להתפטר" (לעומת: "המפגינים קראו לראש הממשלה להתפטר"), אלא הוא ייקרה במשפטים, שמתוכם תשוחזר התנועה תמיד.

לסיכומו של דבר שלבי ההתפתחות בפועל זה הם אלה:

ש ל ב א': להזעקה שני פיונים (התנועה שבזעקה + תנועתו הפיסית של הזולת), ויש בה העברת רצון לזולת שינוע בדחיפות ממקומו הוא אל המקום ששם נזקקים לו.

ש ל ב ב': להזעקה שני פיונים, ויש בה העברה לזולת שינוע בדחיפות ממקומו הוא אל המקום ששם נזקקים לו, וכן יעשה פעולה מסוימת.

## צעק

הפועל צעק בא במבנה צ"ש<sub>1</sub> + צעק, כגון: "דוד צעק", ופירושו: דוד השמיע קול צעקה (והוא אינו דאטיבי). לצד מבנה זה יש לפועל צעק מבנה נוסף, שיש בו דאטיביות ויש לו קשר אל המבנה הראשון, והוא: צ"ש<sub>1</sub> + צעק + לצ"ש<sub>2</sub> + מקור, הוא המבנה השייך לענייננו.

1. רינה צעקה לדוד {לחפות ליוסי  
לקחת את המזודה מהחנות  
ללכת למפולת}

וכן: רינה צעקה לדוד {לבוא  
לרדת}

ההנחה המוקדמת: א 'ב' ג ב 'ב' ד

א 'רוצה' (ב יפעל)

הקביעה: א' צעק לב' לפעול = א 'גרם' ('הפך ל' 'ל' ב (א 'רוצה' ב)  
יפעל) (((

<בצעקה / בקול>

בהנחה המוקדמת א' נמצא במקום מסוים (=ג), וב' נמצא במקום אחר המרוחק ממנו (=ד). כמו כן א' רוצה שב' יפעל. הקביעה היא גרימת הפרופוזיציה שבהנחה המוקדמת, והיא העברת רצון לזולת שיפעל.

נראה, שהשלמתו של הפועל צעק לא הייתה מתחילתה פועל תנועה דוקא (כפי שהדבר בפעלים קרא והוציק). והיא עשויה להיות כל פועל שהוא (גם פועל תנועה עשוי להיות אחד מהם). לפיכך גם כאשר השלמת הפועל אינה פועל תנועה, אין אנו משחזרים לפניו תנועה, כפי שיכולים היינו לעשות למשל בפועל קרא:

"קראתי לה להדליק נרות" ישוחזר: "קראתי לה לבוא להדליק נרות".

אבל "צעקתי לה להדליק נרות" לא ישוחזר "צעקתי לה לבוא להדליק נרות", אלא: העברתי לה צעקה שתוכנה = שתדליק נרות (וכאן בא לידי ביטוי הקשר אל המבנה הראשון צ"ש<sub>1</sub> + צעק).

הפועל צעק דומה לפועל קרא בתנועה שבעצם הצעקה (כפי שהיא קיימת בעצם הקריאה). כלומר העברת המסר ממקום מסוים שהדובר נמצא בו אל הזולת היא התנועה שבקריאה או בצעקה, וכשם שאנו יכולים לומר "קראתי לו מהמרפסת (לבוא)", כך נוכל לומר: "צעקתי לו מהמרפסת לקנות לחם". עדות לתנועה שבצעקה יש בקיומם של משפטים כגון:

"היא צעקה לו מהרפת להביא לה טוריה" — מצביע על מקום מוצא הצעקה.

"רציתי לצעוק למישהו שיסי נפצע" — מצביע על היעד שאליו מכוונת הצעקה.

“היא שלחה צעקה<sup>3</sup> כלפי החשמלאי” — שלחה צעקה מעיד על התנועה, וכלפי מעיד על כיוונה.

בעוד שלפועל קרא שני כיווני תנועה (תנועת הקריאה מהדובר אל הזולת, ותנועתו הפיסית של הזולת אל הדובר), לפועל צעק כיוון תנועה אחד (תנועת הצעקה בלבד), שהרי אין הוא מושלם אוטומטית בפועל תנועה, כפי שהדבר בפועל קרא.

הוכחה טובה לכך היא, שמשפט כגון “קראתי לו מהמרפסת” ייתפס כמשפט שלם בגלל יכולת השחזור המיידית של פועל התנועה, העשויה להביא אף לידי גילום כל האינפורמציה בפועל (תנועה ויעד), ומשמעותו — שלחתי לו מסר ממקום הימצאי (=המרפסת), שיבוא אליי. אולם משפט כגון “צעקתי לו מהמרפסת” ייתפס כבלתי-שלם, ויש צורך לשחזר בו את תוכן המסר שהועבר בצעקה. זאת, כאמור, מכיון שאין הפועל צעק מגלם בתוכו תנועה, וכן אין נשילת המקור גוררת בהכרח שחזור אוטומטי של פועל תנועה. גם כשמשלימו של הפועל צעק הוא פועל תנועה, אין התנועה בהכרח מן הזולת לכיוון הצועק כמחוייב בפועל קרא, והיא עשויה להיות לכל כיוון:

אפשר לומר “צעקתי לו ללכת למכולת”, אבל לא נאמר: “קראתי לו ללכת למכולת” (אלא אם כן מדובר בפועל קרא במשמעותו החדשה יחסית, שבה אבדה לו משמעות התנועה).

הקשרים שונים של הפועל קרא הוכיחו, שקריאה עשויה להתבצע לא רק באמצעות הדיבור, אלא גם באמצעות תנועת יד או ראש. דבר זה אינו קיים בפועל צעק (כשם שאינו קיים בפועל הזעיק), והוא מתבצע אך ורק בדיבור. ואמנם הפועל צעק הוא תוצאת לקסיקליזאציה של אמירה + בקול (בצעקה), היינו — המרכיב התיאורי בקול הוא סימון לפרדיקאט, “הרוכב” על הפרופוזיציה המציינת העברת רצון לזולת — אמירה מסוימת המועברת לזולת. הפרדיקאטים של האמירה התלכדו עם פרדיקאט זה, שהפך לפרדיקאט דחוי, לאחר שחדר לתוך הפרופוזיציה, והפועל צעק מממש את ליכודם<sup>4</sup> (בכך הוא דומה להזעיק). לכן משפט, כגון “צעקתי לו בקול שיפעל” יש בו עודפות, שהרי בקול מגולם בתוך צעק.

הדמיון הקיים בין צעק לבין הזעיק הוא בגילוימו של המרכיב התיאורי המציין אופן, אולם בפועל הזעיק מציין המרכיב התיאורי את אופן התנועה של הזולת (יבוא בדחיפות, בעוד שבפועל צעק הוא מציין את אופן העברת המסר (אומר בקול, בצעקה).

3. גם אם הפונה לצעק שפירושו השמיע קול צעקה, והוא אינו דאטיבי, אין זה משנה את שנאמר, שהרי בכל מקרה יש לצעקה כיוון.

4. גם הפועל צעק שמבנהו התחבירי צ”ש, + צעק — ומשמעותו השמיע קול צעקה — הוא לקסיקליזאציה של הפרדיקאטים של הדיבור (השמעת צלילים) + המרכיב התיאורי בקול, המתלכדים לפועל אחד — צעק. (וכאמור, יש קשר בין שני המבנים).

הצגנו בדיוננו שלושה פעלים בעלי מבנה תחפירי אחד. מבחינת המשמעות הם קרובים זה לזה ואף שונים זה מזה.

מרפיב התנועה הוא המרפיב המשותף שעליו מושתתות משמעויותיהם של כל השלושה, ובכך נוצרת הקרבה שביניהם, ועם זאת אף הבדלי המשמעות נובעים ממנו, הבדלים הקשורים בסוג התנועה, בכיוונה, בתהליך התפתחותה בכל פועל, וכן בקשר שבינה לבין מרפיבי המשמעות האחרים של כל פועל.

## משקל פֶּעַל/פָּעַל\*

יש שמות, שמצינו במקרא בשתי צורות יסוד, גם פֶּעַל, גם פָּעַל, ושניהם אותו השם בדיוק, ללא הבדל של משמעות.

בדקדוקי הטעמים, מהדורת בער-שטראק, ליפסיה 1879<sup>1</sup> (נדפס דפוס צילום בידי מקור, ירושלים תש"ל), 368, עמ' 36, אנו קוראים: "שער צירוף שלש נקודות ויציאתם אל שתי נקודות, יהיה זה, אם תוציא הדבר ותסמכהו על עין הנזכר<sup>2</sup> ולא תביא עליו אות מוסף בגוף הדבר<sup>3</sup>, תאמר כי תדר נָדַר (במ' ל, ד) הוא עומד בנפשו, ואם תוציאהו על עין דבר<sup>4</sup>, ירד אל שתי נקודות, וְנָדַר אלמנה (במ' ל, י), שָׁבַר תחת שָׁבַר (וי' כד, כ), ולא נחלו על שָׁבַר יוסף (עמ' ו, ו)".

דברים הללו שבדה"ט קמו עליהם עוררין. קניג ב, א, עמ' 22–23, הביא: וְנָשַׁק וּבָשָׁמִים (מ"א י, כה; דה"ב ט, כד), שָׁכַל וּבִינָה (דה"א כב, יב), בָּנְכַל וּכְנֹר (תה' קנ, ג). וכתב קניג, שבמקצת כה"י צירי בבר' ל, כ: וְנָדַר טוֹב<sup>5</sup> — שפל השמות הללו ניקוד אות הראשונה שלהם צירי, אף על פי שאין הם נסמכים. עד כאן השגתו של קניג על דה"ט.

ובדקדוק גוניוס-קאוטש, k938 (בסוגריים מרובעים): "לפי דקדוקי הטעמים 368 הרי ניקודו של שם נפרד (Stat. absol.) בכגון זה è, ושל נסמך (constr.) — è". ושם, הערה 2: "דומה, לא החזיקה בסברה זו אלא אספולה אחת, אף לא העמיקה לחדור ללשון כדי תחולה כללית. מפל מקום אין היא נשמרת עקב רב". פשיטא, לא ירדו אנשי הלשון לסוף דעתו של אותו מאמר מסימן 36 שבדה"ט, שהבאנו. וכל כך למה? אפשר, לפי שבאותו המאמר כל השמות הצרויים נסמכים הם,

---

\* עיקרו של דבר הרציתי בקונגרס העולמי השמיני למדעי היהדות, שהיה בירושלים בקיצה של שנת תשמ"א.

1. אין הפרק הזה מצוי בגרעין דקדוקי הטעמים שהוציא א' דותן בהוצאת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשכ"ו.

2. היינו, יחיד נפרד. כך פירש קניג בדקדוקו, Fr. E. König, Historisch-kritisches, Leipzig 1895, Lehrgebäude der hebräischen Sprache, zweite Hälfte, 1. Theil, עמ' 22; ושם, הערה 1. ונמצאו דברי קניג סותרים לפירושו של בער בדה"ט, הערה a.

3. לפי קניג, שם, הערה 2, משמעו שהשם משמש ביחיד מוכרת.

4. פירשו בעלי הלשון (קניג [ר' הערה 2], גוניוס-קאוטש, k938), משמעו שם נסמך.

5. אמנם כך ניקודו של כ"י לנינגראד A19B.



לפיכך סברו, דיברו דה"ט בשמות נסמכים שניקודם צירי, פנגד שמות נפרדים שניקודם סגול. והלוא ראינו במקרא שמות פָּעַל/פָּעַל רבים שניקודם צירי, ואין הם נסמכים! נמצא, תלו חכמים בקולמוסו של בעל דה"ט מה שלא כתב מימיו, ולא השיגו על דבריו של בעל דה"ט, אלא על הפירוש ששמו בפיו במו ידיהם.

פשר דבר בסמוך, בסימן 37 שבדה"ט: "סימן סמוך ומוכרת במקרא, כי הסמוך והמכרת לעולם יתיצב בקמץ ופתח, ובשתי נקודות ובשלוש נקודות, אין לו דרך אחרת, כמו הִיכַל יי הִיכַל יי (יר' ז, ד) ... סמוך, ... ויביאני אל הִיכַל (יח' מא, א) מוכרת. ... עם הארץ (במ' יד, ט) לעם אחד (בר' לד, טז) סמוך, ... ויכהו קבל עם (מ"ב טו, י) מוכרת. אל אָרֶץ טובה ורחבה אל אָרֶץ זבת חלב ודבש (שמות ג, ח) אָרֶץ מצרים (בר' מא, יט) אָרֶץ ישראל (ש"א יג, יט) סמוך, כי שלש נקודות היא פתחה קטנה, ... אָבֵל אָמֵלֶלֶה אָרֶץ (יש' לג, ט) מוכרת. אבל הָאָרֶץ כולו סמוך או מוכרת, לפי שכל המקרא הָאָרֶץ הוא ואין במקרא הָאָרֶץ: וזה דרך הסמוך בקמץ ופתח, וכן כל הדומה להם, והמלאכה גדולה".

הלשונות לעם אחד, אל אָרֶץ טובה ורחבה אל אָרֶץ זבת חלב ודבש, כתוב בהם בדה"ט "סמוך". בעל פורחנו נמצינו למדים: אין משמע "סמוך" שם נסמך סמיכות של דקדוק דוקא, כדרך שסברו אחרונים, אלא שם שהוא בראשו של צירוף לשון. ואומר "הָאָרֶץ כולו סמוך או מוכרת", הוי הָאָרֶץ אפשר תמצא בראשו של צירוף ואפשר לה להימצא בהפסק, פגון בראשית ברא אלהים את השמים ואת הָאָרֶץ, בהפסק, וזהב הָאָרֶץ הָהוא טוב (בר' ב, יב) — ברישא (של הצירוף: הָאָרֶץ הָהוא). עניין זה לא ידעו ולא יבינו לא גזונים וקאוטש ולא קניג, ועמד עליו בשפה

ברורה בנימין זאב בכר<sup>6</sup>: Es ist jedoch zu beachten, dass die Kategorien hier nicht nur den Gegensatz zwischen status constr. und status abs., sondern auch den zwischen nichtpausaler und pausaler Form in sich begreifen. היינו "ואם תוציאהו על עין דבר" לאו דוקא שם נסמך, אלא לרבות שם הפותח צירוף. גם אֶוֹלֵד<sup>7</sup> וּבִטְכָר<sup>8</sup> תלו חילוף צירי-סגול שבשמות פָּעַל/פָּעַל במעמדו של השם: בסופו של צירוף הרי השמות הללו מנוקדים סגול, ובהפסק גדול — קמץ.

אף אתה אל תחמה על שם נסמך ועל שם בראשו של צירוף לשון נוהגים מנהג אחד. הוי, צמידות השם לתיבה שמשמאלו היא הנוחנת. ושם נסמך בידוע שצמוד

6. W. Bacher, Die Anfänge der hebräischen Grammatik, ZDMG 49 (1895), 37.

עמ' 37. מאמר זה תרגם עברית א"ז רבינוביץ, ניצני דקדוק, תל-אביב תרפ"ז. אף על פי כן הביאותיו במקורו, שלשונו של בכר בהירה וברורה יותר מתרגום דבריו.

7. H. Ewald, Ausführliches Lehrbuch der hebr. Sprache des Alten Bundes, 8.

Achte Ausgabe, Göttingen 1870, p. 193.

8. F. Böttcher, Ausführliches Lehrbuch der hebräischen Sprache, הוציא

לאחר מותו של המחבר F. Mülhau, כך א, לייפציג 1866, עמ' 298.

לסומכו הוא. זכר לדבר גם במשקלי שמות שלא מן הסגוליים. אמר שלמה: וְשָׂרָה בְּשָׂרָהּ עַל לִב־רַע (משלי כה, כ), ואמר קהלת: וְשָׂתָה בְּלִב־טוֹב יִיָּךְ (ט, ז). ואם תימצא לומר, הקפה עושה, תלמוד לומר: (ו)עֲנִין רַע (קה' א, יג; ד, ח) — בלא הקפה. אף על פי כן אין יו"ד קמוצה אלא פתוחה. ועוד, תיבת רע ניקודה קמץ, אף על פי שאינה מוטעמת אס"ף, לפי שנקלעה לסופו של צירוף לשון. וסימנך: טוֹב בְּרַע אִל־רַע בְּטוֹב (וי' כז, י), רַע וְקָר (יר' ב, יט). זה הפלל: ברישא הצורה הדומה לנסמכת, ובסיפא הדומה להפסק.

וכן את מוצא ארבע פעמים באסתר לשון עַם וְעַם, עם שברישא פתוח, ושפסיפא קמוץ. ושש פעמים לשון בְּצָר לָהֶם (הו' ה, טו; תה' קו, מד; קז, ו; יג; יט; כח) — צד"י לעולם ניקודה פתח, לפי שתיבת בְּצָר משוכה שמאלה, אל "להם", והיא בראשה של יחידה תחבירית — כנגד בְּצָר הַרְחֵבָה לִי (תה' ד, ב), צד"י קמוצה, לפי ש"בְּצָר" יחידה תחבירית לעצמה, תיאור, ולאחריה הנשוא, יחידה שנייה. זאת אומרת, לאו מעמד השם בסמיכות, נסמך או סומך, עושה, אלא מעמדו של השם ביחידה התחבירית עושה, אם בראש היחידה, אם בסופה.

דבר אחר. השם שכם. מצינו נסמך: שָׁכֶם שְׁנִיָּהם (בר' ט, כג), ובראשו של צירוף לשון: שָׁכֶם אֶחָד (בר' מח, כב), שָׁכֶם אֶחָד (צפ' ג, ט) — כנגד תְּשִׁיתֶמוּ שָׁכֶם (תה' כא, יג), בסופו של צירוף. הוי, השם שכם נוהג בראשו של צירוף לשון כנסמך, תנועה ראשונה שָׁא.

מהי הדרך שאחזו בה המילונים בני דורנו? את מוצא, בשש מידות שמות פֶּעַל/פָּעַל נדרשים בהם: א) אין השם מנוקד אלא ניקוד אחד בלבד; ב) השם מובא בשני ניקודיו זה בצד זה, בשוין; ג) השם כתוב בניקוד אחד באותיות גדולות, ובניקוד האחר באותיות קטנות; ד) השם מובא על שני ניקודיו זה בצד זה באותה האות, והשם השני סגור בסוגריים; ה) אין השם מובא אלא בניקוד אחד בלבד. ובסוף הערך, בנטייתו, הניקוד האחר בסוגריים; ו) כל ניקוד וניקוד עושה לו ערך לעצמו. ושני מחקרים, שיצאו לאור באחרונה, לא נזכר בהם ספר דקדוקי הטעמים כלל בענייננו:

כתב הפרופסור ח' רבין במאמרו "התנועות הקטנות בעברית הטברנית", שנדפס בספר טור-סיני, ירושלים תש"ך, עמ' 189-190, בלשון הזה: "למעשה גדול למדי מספר המקרים שבהם קיימות צורות פֶּעַל וּפָעַל זו ליד זו בלי הבדל משמעות, קצתם במקומות שונים במקרא וקצתם פגרים שונות בתוך המסורת הטברנית: אֶשֶׁל (רוב המהדורות) — אֶשֶׁל (כ"ל<sup>9</sup>), הָפֶד — הָפֶד, זָכָר — זָכָר<sup>9</sup>, יֵשַׁע — יֵשַׁע, גָּבֵל — גָּבֵל, גִּדָּר — גִּדָּר, גִּזָּק (כ"ל) — גִּזָּק, גִּסָּד — גִּסָּד, גִּצָּח — גִּצָּח, גִּשָּׁק — גִּשָּׁק, סָבֵל

9. = כ"י לנינגראד A 19B.

9א. כ"ל אין לו אלא זָכָר, בצירי. והשם הפרטי גִּזָּר (דה"א ח, לא) לא ידענו מה יסודו, אם זָכָר, אם זָכָר.

ובאנציקלופדיה יודאיקה, כרך ח, ירושלים 1971, תמצא ערך Hebrew Grammar, ושם, עמ' 93, כתוב לאמור: "On the other hand e is found at times in the same environment as é in נֶדֶר/נָדַר; נִצַּח/נָצַח; יֵתֶר/יָתֵר; שָׁלַל/שָׁלַל; פָּתַח/פָּתַח; בָּהֶן/בָּהֶן". אין נראים דבריו של בעל "דקדוק עברי" שבאנצ' יוד': "בלא שום הבחנה". ונראים דבריו של הפרופ' רביץ: "פלי הבדל משמעות", לפי שלא בהבדל משמעות חילוף צירי/סגול תלוי, אלא בתחביר החילוף תלוי.

נביא את כל שמות פֶּעַל/פִּעֵל שהעלו שני האחרונים מן המקרא, אף נוסף עליהם שמות שלא הביאו, והם בכלל דיוננו. לא נדון אלא באותם שמות, שחילוף ניקודם מצוי במסירה אחת עצמה, הוא כ"י לנינגראד A19B<sup>12</sup>. והשמות, שחילוף צירי-סגול שלהם חילוף שבין מסירות שונות הוא, וכל מסירה ומסירה עצמה אחידות בניקודה, לא נעסק בהם עתה<sup>13</sup>.

10. לצד פֿלא הערה 80, זה לשוֹנָה: "כך קוראים לפי גוניוס, עמ' 266, the best authorities". לא דק פורתא, ר' להלן, הערה 30.

11. כתב הפרופ' רבין במאמרו, עמ' 191, סי' 8, אנב דיונו בסוגית ניגוד המשמעות שבין פֿעל לבין פֿעל: "יש שני מקרים של ניגוד משמעותי". אלו הם: חֶבֶל-חֶבֶל, עֶרֶב-עֶרֶב. בידינו להוסיף על השניים: (א) חֶלֶד-חֶלֶד: חֶלֶד בְּן־בְּעָנָה הַנְּטוּפִי (דה"א יא, ל) — שם אדם; חֶלֶד (מוטב: חֶלֶד/חֶלֶד) — משך החיים, עולם. (ב) עֶדן-עֶדן: עֶדן שם מקום הוא ובו הגן, וגם שם אדם: (או מוטב: עֶדן/עֶדן) — אזור שהיה בשלטון אשור. (ג) שְׁמַע-שְׁמַע: שְׁמַע — לשון שמיעה, שמועה; שְׁמַע (דה"א ב, מג-מד) — שם אדם. (ד) פֶּתַח-פֶּתַח. (ה) בֶּכֶר (או מוטב: בֶּכֶר/בֶּכֶר, לפי בְּכִיר, בֶּכְרָה), גמל צעיר — בֶּכֶר (במ' כו, לה: לְבָכֶר משפחת הַבְּכִירִי), שם פרטי. (ו) עֶזֶר, כנגד השם הפרטי לְמַמְתִּי עֶזֶר (דה"א כה, ד). (ז) והיום תִּקַּע (חשמלי) כנגד תִּקַּע (שופר).

וכתב אבינרי בהיכל המשקלים, עמ' 43, דיבור המתחיל "פתח": "שינוי המשמע אינו מחייב מעבר מסגול לצירה... אך בהיות הפ"א אות גרזנית (חבל, ערב) יציין מעבר כזה שינוי משמעות". בעל פורחנו נאמר: פ"א השורש גרזנית אין משום ראה לתואם של ניגוד סגול-צירי לניגוד של משמע. והרי הבאנו צמדי שמות שאין פ"א שורשם גרזנית, אף על פי כן ניגוד סגול-צירי מנגד אותם ניגוד של משמע.

12. בחרנו בכתב-יד הזה יסוד לבריקתנו, שלא סוף דבר שהוא עתיק (פתבו שמואל בן יעקב בשנת 1009 למנינים) ומדויק לשיטתו של אהרן בן אשר, אלא אף נשתמר היטב. כנגדו פתח ארס צובא, אף על פי שנכתב באמצע המאה העשירית ואף על פי שניקודו מיוחס לאהרן בן אשר, לא יכולנו להעמידו בסיס לעבודתנו, לפי שהוא חסר יותר משליש המקרא.

13. אלו הם: אֶשֶׁל/אָשֶׁל (כ"ל: אָשֶׁל), גִּזַע/גֹּזַע (כ"ל: גֹּזַע), זְבֻד/זָבֵד, זָכַר/זָכָר, בִּפְסָא(ה)/בִּפְסָא(ה) (כ"ל: בִּפְסָא). אף על פי כן נדפס במהדורת Biblia Hebraica, Stuttgart 1952, משלי ז, כ: הפסא, לחד/לחד, נדה/נדה, נוך/נוך, נבר/נבר, קצה/קצה.

הַפֶּדֶ / הַפֶּדֶ שתי פעמים, 1 בצירי, ראשון לצירוף, יח' טז, לד: וַיְהִי כֵן הַפֶּדֶ מִן-הַנָּשִׁים. 1 בסגול, אחרון לצירוף, שם: וַתְּהִי לְהַפֶּדֶ.

יִשְׁע / יִשְׁע עשר פעמים, 5 בצירי, מהן 3 נסמכים: לִישַׁע עֶמְקָה (חב' ג, יג), יִשְׁע יְמִינוֹ (תה' כ, ז), בִּישַׁע אֱלֹהִים (תה' נ, כג); 1 ראשון לצירוף: לִישַׁע אֶת-מִשְׁיָחָה (חב' ג, יג); 1 אחרון לצירוף: אֶשֶׁית / בִּישַׁע<sup>14</sup> (תה' יב, ו). 5 בסגול, מהן 4 אחרונים לצירוף: וַיִּפְרוּ-יִשְׁע (יש' מה, ח), אֶלְכִישׁ יִשַׁע (תה' קלב, טז), יִרְחֶקוּ בְנֵי מִישַׁע (איוב ה, ד), שָׁגְבוּ יִשַׁע (איוב ה, יא); 1 סומך: בְּגִדֵי-יִשַׁע (יש' סא, י).

פֶּסֶל / פֶּסֶל (לא האבר שבגוף) שתי פעמים, 1 בצירי, ראשון לצירוף: פֶּסֶל לְמֹא (תה' מט, יד). 1 בסגול, סומך: רִשַׁע פֶּסֶל (קה' ז, כה).

נִבֵּל / נִבֵּל 16 פעם, 11 בצירי, מהן 6 נסמכים: וְנִבֵּל יֵין (ש"א א, כד), נִבֵּל-יֵין (ש"א י, ג), וְנִבֵּל יֵין (ש"ב טז, א), נִבֵּל יוֹצְרִים (יש' ל, יד), בְּנִבֵּל עֲשׂוֹר (תה' לג, ב; קמד, ט); 4 ראשונים בצמדי שמות: נִבֵּל וְתָף (ש"א י, ה), בְּנִבֵּל וְכַנּוֹר (תה' קנ, ג), הַנִּבֵּל וְכַנּוֹר (תה' נו, ט; קח, ג); 1 ראשון לצירוף: כֹּל-נִבֵּל יִפְלֵא יֵין (יר' יג, יב).

5 בסגול/קמץ, מהן 1 שני בצמד שמות והוא פותח נ: וְהָלָה כְּאֹר וְנִבֵּל (יש' ה, יב); 2 אחרונים לצירוף: כְּנֹר נְעִים עִם-נִבֵּל (תה' פא, ג), עֲלִי-עֲשׂוֹר וְעֲלִי-נִבֵּל (תה' צב, ד); 2 סומכים: עֲלִי-פִי הַנִּבֵּל (עמוס ו, ה), אֹדֶךְ בְּכִלֵי-נִבֵּל (תה' עא, כב).

נִדָּר / נִדָּר 23 פעמים, 5 בצירי, מהן 1 נסמך: וְנִדָּר אֶלְמֶנָה (במ' ל, י); 4 ראשונים לצירוף: וְלִנְדָר לֹא יִרְצֶה (וי' כב, כג), כֹּל-נִדָּר וְכֹל-שְׁבַעַת אֶסֶר (במ' ל, יד), כִּי-נִדָּר נִדָּר עֲבָדְךָ (ש"ב טו, ח), וְנִדְרוֹ-נִדָּר לָהּ (יש' יט, כא).

18 בסגול, מהן 15 אחרונים לצירוף: לֹא-תִבְיֵא ... בֵּית ה' אֱלֹהֶיךָ לְכֹל-נִדָּר (דב' כג, יט), והלשונות נִדְרָת, (1)תִּדְרֹר (ד"פ), יִדָּר, וְיִדָּר (ג"פ), לְפִלֵּא- (ג"פ), יְפִלֵּא-י, יִשְׁלֵם-נִדָּר; 2 נסמכים: נִדָּר נָזִיר (במ' ו, ב), נִדָּר נִדְרוֹ (במ' ו, ה); 1 בתוך צירוף<sup>14</sup>: וְאִם-נִדְרָא וְנִדְרָה (וי' ז, טז).

13 פעם, 10 בסגול/קמץ, מהן 1 פשהשם סומך: קִשּׁוֹת הַנֶּסֶךְ (במ' ד, ז); 3 פשהשם שני בצמד והוא פותח נ: מִנְחָה וְנֶסֶךְ (יואל א, ט; ב, יד), מִנְחָה וְנֶסֶךְ (יואל א, יג); 5 אחרונים לצירוף: וַיֵּין לְנֶסֶךְ (במ' טו, ה; ז, ז), תִּקְרִיב לְנֶסֶךְ (במ' טו, י), שְׁפַכְתָּ נֶסֶךְ (יש' נו, ו), וַיִּסְף עֲלֶיהָ נֶסֶךְ (בר' לה, יד); 1 נסמך: בְּקִדְשׁ הַסֵּךְ נֶסֶךְ<sup>15</sup> שְׁכָר לָהּ (במ' כח, ז).

14. לפי דה"ט, עמ' 64, פנראה בסגול, שלא מנה ישע זה בכלל הצרויים. ולפי המסורה הגדולה ליש' מה, ח, פנראה בצירי, שלא מנתה ישע זה בכלל הסגולים.

14א. ר' הערה 18 להלן.

15. לפי הטעמים נֶסֶךְ נסמך. ושמא אפשר לקרוא שלא על פי הטעמים: בקדש הסך נסך, שכר לה? בקריאה זו אין נסך נסמך, אלא אחרון לצירוף. והשוה וי' כח, ב: את-קרבני לחמי, ואין פתוב כאן: את-קרבן לחמי.

3 בצירי, מהן 2 ראשונים לצירוף: וְנִסְּךָ רִבְעִית הָיִין יֵין (שמות כט, מ), וְנִסְּךָ לֹא תִסְכּוּ עָלָיו (שמות ל, ט); 1 כשהשם שני בצמד: וְהִמְנַחָה וְהִנְסָךָ<sup>16</sup> (יח' מה, יז).

נָצַח / נָצַח 41 פעם, 4 בצירי, מהן 2 נסמכים: נָצַח יִשְׂרָאֵל (ש"א טו, כט), לְנָצַח  
נְצֻחִים (יש' לז, י); 1 ראשון בצמד: וְהִנָּצַח וְהַיְהוּד (דה"א כט, יא); 1  
ראשון לצירוף: עַד-נָצַח לֹא יִרְאוּ-אֹר (תה' מט, כ).

37 בסגול, מהן 31 בלשון לְנֶחֱחַ<sup>17</sup>; 1 סומך: לְמִשְׁאוֹת נֶחֱחַ (תה' 16. בכ"ל וברדה"ט, עמ' 64, נו"ן בצירי. אבל רובם המכריע של כה"י שהביא

גיצבורג ניקודם סגול דוקא, ורק מיעוטם והנסך מנוקד בהם צירי.

17. תחילית ל' דרפה לבוא סמוכה לטעם בשם שהוא אחרון לצירוף לשון א' שמשמש תואר הפועל. והיפוכה ל'. ל' תבוא בשמות הפותחים צירוף לשון, לא כל שכן נסמכים, כגון: לְנֶפֶשׁ חַיָּה (בר' ב, ז), לְנֶפֶשׁ אֱלֹהִים (וי' כא, א), לְנֶפֶשׁ אָדָם (במ' ט, ו; ז), לְנֶפֶשׁ רִצָּח (במ' לה, א), לְנֶפֶשׁ תִּדְרָשֶׁנּוּ (איכה ג, כה), כִּנְגַד וּשְׁרָט לְנֶפֶשׁ (וי' יט, כח), טַמֵּא לְנֶפֶשׁ (במ' ה, ב; ט, י); לָבוֹ וְלִמְשָׁסָה (מ"ב כא, יד), לָבוֹ וְלָלַעַג (יח' לו, ד), בִּרְאֵשׁ הַצִּמְדָה, כִּנְגַד לְעֵצָה וְלָבוֹ (יח' כג, מו), בְּסוֹף הַצִּמְדָה. (הלשון לָבוֹ יִהְיֶה [במ' יד, לא; דב' א, לט], בִּרְאֵשׁוֹ שֶׁל צִירּוּף, עוֹד אֵיחָד עָלָיו אֶת הַמֵּאמֶר, בְּלֹא נִדְרָ; לְמִסְעָד (שְׁלוֹשׁ פַּעֲמִים), כִּנְגַד הִיָּה (נִתָּן, שֶׁם) לְמֶס (חֲשַׁע פַּעֲמִים); וּפַעַם אַחַת לְמֶס בְּתוֹכֹ שֶׁל צִירּוּף; וַיַּעֲלֶם שְׁלֵמָה לְמֶס עַד הַיּוֹם הַזֶּה (דִּה"ב ח, ח); לָכֵן, וְלֹא מִצִּינוֹ לָכֵן; לְנִגַּע צָרַעַת (וי' יג, ב) כִּנְגַד וּבִין נִגַּע לְנִגַּע (דב' יז, ח); לָרֵב אַחִיו (אֶסְתֵּר י, ג) כִּנְגַד לָרֵב (מִצִּיב בְּמִקְרָא לְרוֹב); לְשִׁבְתָּ כִּנְגַד לְשִׁבְתָּ אֲבָרִם (בר' טז, ג), לְנִצָּח כִּנְגַד לְנִצָּח נִצְחִים (וְלֹא מִצִּינוֹ לֹא לְנִצָּח וְלֹא לְנִצָּח נִצְחִים); וְתוֹאֲרֵי הַפּוֹעֵל לְכֻטָּח, לְטָהָר (שְׁמוֹת כד, י), לְטָרַח (יש' א, יד). וַעֲיִין הַלְשׁוֹנוֹת: בֵּין מִים לְמִים (בר' א, ו), בֵּין-טוֹב לְרָע (וי' כז, לג), פָּה לְפִה (מ"א י, כא; מ"ב כא, טז); (עֲבָרוּ וְשׁוּבוּ) מִשְׁעָר לְשַׁעַר (שְׁמוֹת לב, כז), מִעֵיר לְעִיר (דִּה"ב ל, י), צוֹ לְצוֹ, קוֹ לְקוֹ.

ובמשנה, כתובות יג, י: מעיר לעיר... מכרך לעיר (כך כ"י קאופמן. ילון ניקד: לעיר),  
ובבבליה, ב, ג: בי(ן) עיר שהלך ליכרך וב(י)ן כך שהלך לעיר (כך כ"י קאופמן. כ"י פארמה  
138 דומה: לכרך, לעיר).

פלא: תחילית ל' הסמוכה לטעם ותואר הפועל והפסק ירדו פרוכים מן השמים. [תודתי  
לד"ר מ' מישור, שנתן לי את שתי המובאות שמן המשנה, נעזר]  
הוא הדין ו' פנגד ו'. לפיכך מנוקד לעולם נַעֲד, מבין חדש נמעלה, משכמו נמעלה. ולא  
תמצא לעולם נַעֲד, מבין חדש נמעלה, משכמו נמעלה. ובדה"י שלוש פעמים: לְשַׁעַר נְשַׁעַר.  
ויכבר הזכרנו קודם עַם נָעַם. וכן לעולם טוב נָרַע. ומן הפעלים: וְנִחַצְתָּ נִסְתָּ (רו"ת ג, ג). ומה  
שכתוב למעלה מן הענייני: עָבְרוּ נְשׁוּבוּ. ובלשון חז"ל: אלו נָאָלוּ. בשר נָדַם. חיה נַעֲוָף. [קנ"ל]  
וְחומר (כך תמצא בכתבי־ידות המשופחים שלמשנה ובכ"י רומי 66 שלספרא). וסימניך (א'  
הדבר שאמר ה' אל לבו אחרי המבול, בר' ח, כב: "עַד פְּלִימֵי הָאָרֶץ אֲרַעֲקֶצִיר וְלֶךְ נָאֵם וְקִיץ  
וְחֹרֶף וְיוֹם וְלַיְלָה לֹא יִשְׁתַּחֲוּ". השמות שהם ראשונים בצמדי שמות מנוקדים ו', ובשניים  
בצמדי שמות — ו' (למעט קציר, שאין טעמו בראשו). ב) נבואתו של ישעיהו, לה, ח: "והיה  
שם מסלול וְדֶרֶךְ, ודֶרֶךְ הַקֹּדֶשׁ יִקְרָא לֶה".

עניין זה שאנו עוסקים בו לא יצא מגדר נטייה חזקה, ולא הגיע לכלל חוק ולא יעבור, כפעות הפתוח: בין קדש לחל, המצוי שלוש פעמים ביחזקאל, ורב' יו, ח: בַּיְדֹם לֹאִם בַּיְדִין לִדִין וּבִין נָגַע לְנָגַע. דם ודין לא עמדה להם שניותם בצמד לקמץ הלמ"ד, ולא נתקמצה למ"ד אלא מפוחו של זקף: לְנָגַע.

עד, ג; 5 אחרונים לצירוף: לָמָּה הִיָּה כָּאֵלִי נָצַח (יר' טו, יח), וְעִבְרָתוֹ שְׁמָרָה נָצַח (עמוס א, יא), תִּשְׁפָּתְנִי נָצַח (תה' יג, ב), נְעֻמֹּת בְּיַמִּינְךָ נָצַח (תה' טו, יא), יִבְחֶנּוּ אֵיבֹב עַד-נָצַח (איוב לד, לו).  
 נֶשֶׁק / נֶשֶׁק 10 פעמים, 3 בצירי, מהן 2 ראשונים לצמד: (ו)נֶשֶׁק וּבִשְׁמַיִם (מ"א י, כה; דה"ב ט, כד); 1 נסמך: מִנֶּשֶׁק בְּרִזָּל (איוב כ, כד).  
 3 בקמץ, מהן 1 שני בצמד: וְעִיר מִבְּצָר וְהִנֵּשֶׁק (מ"ב י, ב); 2 סומכים: בָּנוּם נֶשֶׁק (תה' קמ, ח), לִקְרֹאֲתִי-נֶשֶׁק (איוב לט, כא).  
 4 בסגול, מהן 1 סומך: עֲלֵת הַנֶּשֶׁק (נחמיה ג, ט); 3 בתוכו של צירוף<sup>18</sup>: אֶל-נֶשֶׁק<sup>19</sup> בֵּית-הַיְצֵר (יש' כב, ח — נסמך ראשון), וְהִשְׁקִיּוּ בְּנֶשֶׁק וּמִגֵּן וְצִנֹּה (יח' לט, ט), כִּי בְּנֶשֶׁק יִבְעֲרוּ-אֶשׁ (יח' לט, י).  
 סָבַל / סָבַל 3 פעמים, 2 בצירי, בתוכו של צירוף: לְכָל-סָבַל<sup>18</sup> בֵּית יוֹסֵף (מ"א יא, כח — נסמך ראשון), הַסִּירוֹתַי מִסָּבַל<sup>20</sup> שְׁכֵמוֹ<sup>21</sup> (תה' פא, ז).  
 1 בסגול, אחרון לצירוף: וְהִנֵּשֶׁקִּים בְּסָבַל (נחמיה ד, יא).  
 סָמַל / סָמַל 5 פעמים, 2 בצירי, נסמכים: סָמַל הַקְּנָאָה... סָמַל הַקְּנָאָה הַזֶּה<sup>22</sup> (יח' ח, ג-ה).

18. "בתוכו של צירוף", היינו אין השם לא פותח מובהק ולא מפסיק מובהק, פגון יש' כב, ח: אֶל-נֶשֶׁק בֵּית-הַיְצֵר. לכאורה, הרי יחידה אחת של סמיכות, אלא נֶשֶׁק נסמך ראשון, והקורא מפסיק לאחריו הפסק-מה. לפיכך אפשר לראות בה באותה יחידה שתי יחידות-משנה: (א) נֶשֶׁק, (ב) בֵּית-הַיְצֵר. הוא הדין מ"א יא, כח: לְכָל-סָבַל בֵּית יוֹסֵף. בשני המקראות הללו פאחד בֵּית נמשך שמאלה יותר משהוא נמשך ימינה.  
 יח' לט, ט: וְהִשְׁקִיּוּ בְּנֶשֶׁק וּמִגֵּן וְצִנֹּה. לפי חוקי הטעמים דומה עלינו לקרוא: בנשק ומגן, וצנה (ר' מ' ברויאר, פיסוק טעמים שבמקרא, ירושלים תשי"ח, עמ' 50, מס' 125א-129א). אף על פי כן מִגֵּן וְצִנֹּה צמד רווח במקרא הם: יר' מו, ג: ערכו מגן וצנה; תה' לה, ב: החזק מגן וצנה. ובחילוף הסדר, יח' לח, ד: צִנֹּה וּמִגֵּן; יח' כג, כד: צִנֹּה וּמִגֵּן וְקוֹבֵעַ.  
 יח' לט, י: כִּי בְּנֶשֶׁק יִבְעֲרוּ-אֶשׁ. בְּנֶשֶׁק לכאורה בראש המשפט, אלא שנתחלק לשתי יחידות: (א) מלת חיבור, תחילית-היחס מיודעת ומושא עקיף; (ב) נשוא ומושא ישיר. הוא הדין וי' ז, טז: וְאֶס-נִדְרִי | אֲנִי נִדְבָה. בְּנֶשֶׁק, בְּנֶשֶׁק, נְדָר — שמות הללו ושפמוֹתם, התלויים ועומדים בין רישא מובהק לבין סיפא מובהק, ראיתם בחזקת "בתוכו של צירוף לשון".

19. גינצבורג: "ס"א נֶשֶׁק צירי".

20. גינצבורג: "ס"א מִסָּבַל הסמך בסגול".

21. לפי טעמי המקרא (ר' הערה 24, למטה) הוי: הסירותי מסבל — (את) שכמו. ואפשר לקרוא: הסירותי — מסבל שכמו; היינו מִסָּבַל שְׁכֵמוֹ סמיכות, ותיבת הַסִּירוֹתַי שרזיה ערירית, ללא מושא. וצירי של מִסָּבַל צירי של נסמך. אתה מוצא בקריאה זו תקבולת שרית בפסוק: הסירותי, מסבל שכמו; כפיו, מדוד תעברנה.

22. טעמי המקרא אומרים דרשנו, שאין תואם בינם לבין הָזֶה. ממה נפשך: אם הָזֶה, ראוי: סָמַל הַקְּנָאָה, צמודים; ואם סָמַל, במפסיק, למה לא אמר קרא: הקנאה הזאת? כדרך שמצינו דב' כח, סא: בְּסִפֵּר הַתּוֹרָה הַזֹּאת, פנגד דב' כט, כ: בְּסִפֵּר הַתּוֹרָה הַזֹּה. הוא הדין שד

3 בסגול/קמץ. מהן 2 סומכים: תְּמוּנַת כָּל-סֶמֶל (דב' ד, טז), פֶּסֶל  
הַסֶּמֶל (דה"ב לג, ז); 1 אחרון לצירוף: אֶת-אֱלֹהֵי הַנֶּכֶךְ וְאֶת-הַסֶּמֶל  
(דה"ב לג, טו).

שָׁבַר / שָׁבַר 34 פעמים, 3 בצירי והם נסמכים: וּמִשָּׁבַר רֹחַ (יש' סה, יד), עַל-שָׁבַר  
יוֹסֵף (עמוס ו, ו), לרבות נסמך ראשון, היינו בתוכו של צירוף: כָּשַׁבַר  
נֶכֶל יוֹצְרִים (יש' ל, יד).

13 בסגול/קמץ, מהן 5 כשהשם שני בצמד, 2 ביידוע: הַשֹּׁד  
וְהַשָּׁבַר (יש' נא, יט), הַשָּׂאֵת וְהַשָּׁבַר (איכה ג, מז); 3 כשאין השם  
מיידיע והוא פותח נ-: שֹׁד וְשָׁבַר (יש' נט, ז; ס, יח), שֹׁד וְשָׁבַר גְּדוֹל<sup>22</sup>  
(יר' מח, ג); 6 סומכים: (שָׁבַר) תַּחַת שָׁבַר (וי' כד, כ), וַעֲקַת-שָׁבַר (יש'  
טו, ה), צַעֲקַת-שָׁבַר (יר' מח, ה), לַפְּנֵי-שָׁבַר (משלי טז, יח; יח, יב),  
מִבְּקֶשׁ-שָׁבַר (משלי יז, יט); 2 אחרונים לצירוף: שָׁבַר<sup>23</sup> (תַּחַת שָׁבַר  
— וי' כד, כ), (שָׁבַר) עַל-שָׁבַר (יר' ד, כ);

18 בסגול, מהן 5 בתוכו של צירוף והם נסמכים ראשונים: שָׁבַר  
בַּת-עֲמִי (יר' ח, יא; ח, כא; איכה ב, יא; ג, מח; ד, י); 5 נסמכים: שָׁבַר  
רָגַל אֱוֹ שָׁבַר יָד (וי' כא, יט), אֶת-שָׁבַר עֲמֹ (יש' ל, כו), אֶת-שָׁבַר עֲמִי  
(יר' ו, יד), וְשָׁבַר פְּשָׁעִים (יש' א, כח); 8 ראשונים לצירוף: (ו) שָׁבַר  
גְּדוֹל (יר' ד, ו; ו, א; יד, יז; ג, כב; נא, נד; צפ' א, י), שָׁבַר (עַל-שָׁבַר),  
יר' ד, כ), שָׁבַר בְּרוּחַ (משלי טו, ד).

שָׁטַף / שָׁטַף 6 פעמים, 1 בצירי, בתוכו של צירוף, והוא נסמך: לְשַׁטֹּף מַיִם  
רַבִּים<sup>23</sup> (תה' לב, ו).

5 בסגול, מהן 1 סומך: וַיִּזְרְעוּת הַשֹּׁטֵף (דנ' יא, כב); 2 אחרונים  
לצירוף: מִי-פֶלֶג לְשַׁטֹּף<sup>24</sup> תַּעֲלֶה (איוב לח, כה), וַקִּצּוּ בַשֹּׁטֵף (דנ' ט,

וְשָׁבַר גְּדוֹל. אם וְשָׁבַר, היה לו לומר: שֹׁד וְשָׁבַר, צמודים; ואם שֹׁד, במפסיק, היה לו לומר:  
ושבר גדול. ור' למעלה, הערה 17, דיבור המתחיל "הוא הדין".

23. לכאורה ראשון לצירוף. אלא אין מקרא זה אלא מקרא חסר. ומה חסרונ? הוי,  
הנשוא. ותמצא לו לנשוא בפסוק שלפניו, ותמשיכנו לתוכו: בְּאֶשֶׁר עֲשָׂה בֵּן יַעֲקֹב לוֹ. שָׁבַר  
[יעֲשֶׂה] תַּחַת שָׁבַר. לפיכך הוטעם שָׁבַר הראשון טעם מפסיק: שָׁבַר (תחת שבר). וכן להלן: עֵין  
תחת עין, שֶׁן תחת שן. בפסיק המודרני מטילים בכגון זה קו מפריד: שבר — תחת שבר. ועיין  
הערה 43.

24. נמשכו "מים" אל "רבים" יותר משנמשכו אל "לשטף". היינו, במלחמה על  
"מים" הסומך, ייפה כוח התואר, והורע כוח הנסמך. לפיכך לא ראינו "לשטף" בחזקת נסמך  
סתם, שגדול כוח דיבורו אל סומכו, אלא בגדר תוכו של צירוף לשון. וכך הגענו לסוף דעתו של  
בעל הטעמים, שהטעים "לשטף" דחי המפסיק.

24. משרת אחרון במשרתים הסומכים זה לזה שבספרי אמ"ת הרי הוא מפסיק לפי  
העניין, ר' W. Wickes, טעמי אמ"ת, אוקספורד 1881, עמ' 98 וכו'.

ניקוד פ"א השורש של שמות פֶּעַל/פָּעַל במקרא

12 סה"כ	11 בתוכו של צירוף	10 שלא לשיטתנו	9 לשיטתנו	8 ראשון בצמד			7 נסמך			6 ראשון לצירוף			5 בתוכו של צירוף			4 אחרון לצירוף			3 סומך			2 פֹּתַח לְ			1 שני בצמד			
				צ	ס	ק	צ	ס	ק	צ	ס	ק	צ	ס	ק	צ	ס	ק	צ	ס	ק	צ	ס	ק	צ	ס	ק	
2		0	2							1							1											1 הפך
10		1 (0)	9 (10)				3			1						[1] (0)	4 (5)		1									2 ישע
2		0	2							1									1									3 כסל
16		0	16	4			6			1							2		1	1					1			4 נבל
23	1	2	20				1	[2]		4			1				15											5 גדר
13		2 (0)	11 (13)					[1] (0)		2							5 (6)		1					[1] (0)	2 (3)	1		6 נסך
41		0	41	1			2			1							5		1			31						7 נצח
10	3	0	7	2			1						0 (1)	3 (2)					1	2						1		8 נשק
3	2 (1)	0	1 (2)				0 (1)						2 (1)				1											9 סבל



12	11	10	9	8			7			6			5			4			3			2			1				
				צ	ס	ק	צ	ס	ק	צ	ס	ק	צ	ס	ק	צ	ס	ק	צ	ס	ק	צ	ס	ק	צ	ס	ק		
5		0	5				2									1			1	1								10 סמל	
34	6	13	15				2	[5]		[8]			1	5		2			5	1						4	1	11 שבר	
6	1	2 (1)	3 (4)				0 (1)	[1] (0)		[1]			1			2			1									12 שטף	
14		0	14	2			3			4						1	1		3									13 שכל	
179	13	20 (16)	146 (150)	9			20 (22)	[9] (7)		15	[9]		4	9 (8)		[1] (0)	37 (39)	3		15	6		31			[1] 0	7 (8)	3	ס"ה
145	7	7 (3)	131 (135)	9			18 (20)	[4] (2)		15	[1]		3	4 (3)		[1] (0)	35 (37)	3		10	5		31			[1] (0)	3 (4)	2	בלא שבר
3	1	0	2				1						1			1												14 חמת <sup>25</sup> א	
7	1 (0)	0	6 (7)				0 (1)							1 (0)		3			2							1		15 פלא <sup>25</sup> ב	
155	9 (8)	7 (3)	139 (144)	9			20 (22)	[4] (2)		15	[1]		4	5 (4)		[1] (0)	39 (41)	3		12	5		31			[1] (0)	4 (5)	2	ס"ה בלא שבר

צ = צירי

ס = סגול

ק = קמץ

( ) היינו, לפי כ"י אחרים (לא לפי כ"י לנינגראד 19B<sup>א</sup>), או לפי תפיסה תחבירית השונה מן המקובלת.

[ ] היינו, נתון שיש בו כדי לסתור לשיטתנו.

(כו); 1 ראשון לצירוף: וְשֹׁטֶף עֲבָר (נחום א, ח); 1 נסמך: וְשֹׁטֶף<sup>25</sup>  
אָף (משלי כז, ד).

שָׁכַל / שָׁכַל 14 פעם, 9 בצירי, 3 נסמכים: שָׁכַל בְּעָלָיו (משלי טז, כב), שָׁכַל אָדָם  
(משלי יט, יא), לְשָׁכַל מְלִיךְ (משלי כג, ט); 2 ראשונים בצמדי שמות:  
שָׁכַל וּבִינָה (דה"א כב, יב; דה"ב ב, יא); 4 ראשונים לצירוף, ארבעתן  
בלשון שָׁכַל טוב, בהן 3 בהקפה: (ו) שָׁכַל-טוֹב (משלי ג, ד; יג, טו;  
דה"ב ל, כב), ואחד במשרת: שָׁכַל טוֹב (תה' קיא, י).  
5 פעמים בסגול/קמץ, מהן 3 סומכים: טוֹבַת-שָׁכַל (ש"א כה, ג),  
אִישׁ שָׁכַל (עזרא ח, יח), וְשׁוֹם שָׁכַל (נחמיה ח, ח); 2 אחרונים  
לצירוף: קִי-לָבָם צִפְנֹת מִשְׁכָּל (איוב יז, ד), יוֹעֵץ | בְּשָׁכַל (דה"א כו,  
יד).

(ראה הלוח שבשני העמודים שלפני זה)

הלוח המובא לעיל תמצא בו רישומיהם של 13 שמות סגוליים שפ"א השורש שלהם מנוקדת בכי"ל גם צירי גם סגול, ונקרו במקרא 179 פעמים. בסוגריים עגולים הרי הנתונים שלא לפי כ"י לינגראד, או לפי תפיסה תחבירית השונה מן המקובלת. ובסוגריים מרובעים תמצא נתונים הטורפים לה לשיטתנו, כביכול.

בטור 9 8 שמות שהם ראשונים בצמד, וכולם ניקוד פ"א שורשם ::. הוי לשיטתנו: שלא לשיטתנו 0:9.

בטור 11 1 שמות שהם שְׁנִיִּים בצמד, מהם 10(11) ניקודם /־, 1(0) ניקודו ::. הוי לשיטתנו: שלא לשיטתנו 10(11):0(1).

בטור 2 31 שמות לְנֶצַח, וניקוד נו"ן בכולם /־. הוי לשיטתנו: שלא לשיטתנו 0:31.  
בטור 3 21 שמות שהם סומכים וניקודם /־. אין סומך שניקודו ::. הוי לשיטתנו: שלא לשיטתנו 0:21.

בטור 7 29 שמות נסמכים, מהם 20(22) ניקודם ::, 7(9) /־. הוי לשיטתנו: שלא לשיטתנו 20(22):7(9).

בטור 4 41(42) שמות שהם אחרונים לצירוף, מהם 40(42) ניקודם /־, 1(0) ניקודו ::. הוי לשיטתנו: שלא לשיטתנו 40(42):1(0).

בטור 6 24 שמות שהם ראשונים לצירוף, מהם 15 ניקודם ::, 9 /־. הוי לשיטתנו: שלא לשיטתנו 15:9.

בטור 5 13(12) שמות שהם בתוכו של צירוף, וניקודם גם :: גם /־. הוי לשיטתנו: שלא לשיטתנו 0:0<sup>26</sup>.

25. גינצבורג: "ס"א וְשֹׁטֶף השי"ן בצירי".

26. ר' העמוד הבא, ד"ה "יתר על כן".

27. ר' העמוד הבא, ד"ה "פיוצא בדבר פלא".

28. (12)13 השמות שבתוכו של צירוף אין בהם משום ראייה לא לכאן ולא לכאן.

ס"ה 179 היקרויות, מהן 146 (150) לשיטתנו, 20 (16) שלא לשיטתנו. בשם שָׁכַר/שָׁכַר 15 לשיטתנו, 13 שלא לשיטתנו. לכאורה שבר גדול. ולא היא. לא סוף דבר שאין שָׁכַר/שָׁכַר מפרך לה לשיטתנו, אלא אפילו מסייע לה: 31 שמות ניקודם סגול, ו-3 בלבד ניקודם צירי. אבל כל שלושת השמות הצוריים נסמכים הם (בהם אחד נסמך ראשון). אין שָׁכַר במקרא שאינו נסמך. ואם מוציאים אנו שבר מן החשבון, מיד התמונה מתחדדת, והיחס שבין השמות המנוקדים לשיטתנו לשאינם מנוקדים לשיטתנו לא עוד 146(150):20(16), אלא 131(135):7(3).

יתר על כן. גדרנו עצמנו בכי"ל. אם יוצאים אנו מגדר כי"ל, לרבות כ"י אחרים, הרי חוקי פֶּעַל/פָּעַל מתחזקים משנה חזוק, אף מתבהקים. בגון השם חֶמֶת. בכי"ל חיי"ת שלה לעולם צרויה. ולפי מילונם של גוניוס-בול ושל B.D.B. ולפי דפוסים מקרא ולפי ס"א אצל גינצבורג, שלוש חמתות הן. נסמך לשם שטעמו מלעיל: וְחֶמֶת מִים (בר' כא, יד). בסופו של צירוף: וַיִּכְלוּ הַמַּיִם מִן-הַחֶמֶת<sup>27</sup> (שם, טו). ובתוכו של צירוף: וְחֶמֶת אֶת-הַחֶמֶת מִים (שם, יט)<sup>28</sup>.

כיוצא בדבר פֶּלָא. פֶּלָא 7 פעמים במקרא, בכולן פ"א סגולה בכי"ל. מהן 2 סומכים: עֲשֵׂה פֶלָא (שמות טו, יא; תה' עז, טו); 1 שני בצמד והוא פותח ון: הַפֶּלָא וּפֶלָא (יש' כט, יד); 3 אחרונים לצירוף בלשון עשה פלא: כִּי עָשִׂיתָ פֶּלָא (יש' כה, א), עֲשֵׂה פֶלָא (תה' עח, יב), תַּעֲשֶׂה-פֶּלָא (תה' פח, יא); 1 בתוכו של צירוף: פֶּלָא יוֹעֵץ (יש' ט, ה — היינו פֶּלָא מושא). והביאו דה"ט, עמ' 64, כותב זה שביש' מנוקד צירי: "כל קריא פֶּלָא פתח, בר מן חד צרי, ויקרא שמו פֶּלָא [יועץ] (יש' ט, ה)". על כך כתבו גוניוס-קאוטש בדקדוקם, k938: "לפי תיאוריה זו<sup>29</sup> הרי יש' ט, ה פֶּלָא (כך לפי העדים הטובים ביותר)<sup>30</sup> נסמך הוא, שעה שלפי טעמי המקרא<sup>31</sup> ראוי שם מוכרת דוקא"<sup>32</sup>. נמצינו למדים: פֶּלָא יוֹעֵץ — מושא ונשוא, פֶּלָא יוֹעֵץ — נסמך וסומך. בדומה לשמות חמת, פלא, הרי חרם. בכי"ל לעולם חרם, ובכתבייד אחרים גם חרם. מילון גוניוס-בול: "חרם, בהפסק (למעט מל' ג, כד) חרם".

אם ממעטים אנו שבר ומרָפִים חמת, פלא, הרי היחס שבין השמות המנוקדים לשיטתנו לשאינם מנוקדים לשיטתנו 139(144):7(3).

27. מנחת שי: "בס"א כתיבת יד החי"ת בסגול וכן כתב רד"ק על זה בשרשים שהוא בשש נקודות ויש ספרים בחמש עכ"ל".

28. כבר עמד על כך יוסף הקסטינדיני בספרו עדת דבורים (כתבו בשנת 1060 בקירוב), שמצאנו בכ"י לנינגרד, פירקוביץ ב, 161 (נכתב בשנת 1207): "כיוצא בו מלת חֶמֶת בהיותו מִפְסֵק נסגל הוא בפתח קטן. כגון ויכלו המים מן החֶמֶת, ותלך ותמלא את החֶמֶת. וכשהוא נאצל אל מים ננקד החית בצירי והמ' בפתח, כמ' וחֶמֶת מים" (שם, דף 350ב).

29. היינו של דה"ט, ר' למעלה פתח המאמר.

30. והביא פרופ' רבין מובאה זו בהערה 80 של מאמרו (ר' למעלה, הערה 10), דבר בשם אומרו, ולא הזכיר את מראה מקומו של אותו פֶּלָא, הוי יש' ט, ה, כשל ניקוד פֶּלָא מצוי בכל שבעת פלא שבמקרא. והלוא לא דיברו גוניוס-קאוטש אלא בפלא יוֹעֵץ שביש' ט, ה! 31. היינו, תלישא גדולה, שהיא כידוע מפסיק חלש.

הגע עצמך: בעלי הלשון מחלקים את השמות הסגוליים לשלוש קבוצות, פֿעל, פֿעל, והנה קבוצת שמות רביעית, קבוצת ביניים, זה סימנה: כשהשם בראשו של צירוף-לשון ניקוד פ"א השורש שלו צירי, וכשהשם בסופו של צירוף-לשון ניקוד פ"א השורש שלו סגול או קמץ.

דומה, גדולה ויקתה של קבוצת פֿעל/פֿעל זו למשקל פֿעל יותר מלמשקל פֿעל, לפי שלא מצינו בנטיית פֿעל/פֿעל אלא חירק, למעט הִפֿד/הִפֿד, שמצינו בו הִפֿפֿכם (יש' כט, טז), בפתח, ואפשר לתרצו, הגרזנית גרמה אותו.

קבוצת פֿעל/פֿעל חברים בה חברות דאי אותם שמות שהבאנו. דומה, מרובים השמות, שאין חברותם בקבוצה זו דאי אלא ספק. לשון אחר, לא הבאנו אלא שמות פֿעל/פֿעל הגלויים, והדעת נותנת, יש פֿעל/פֿעל נסתרים, והם מרובים מן הגלויים. הכיצד? שיש שמות שלא מצינו במקרא ביחיד אלא דבוקי פינוי הקניין, כגון וְדַמְעָה (שמות כב, כח), או בהפסק, כגון בְּרָגַשׁ (תה' נה, טו). היום מקובל דַּמַּע, אלא דַּמְעָה סובל גם צורת יסוד דַּמַּע, ואם מחשיבים אנו דַּמְעָה, דאי סופנו באים אצל דַּמַּע דוקא, או אצל דַּמַּע/דַּמַּע. הוא הדין רָגַשׁ. בְּרָגַשׁ סובל גם רָגַשׁ, כגון שָׁבַט מִן שָׁבַט. וּרְגַשְׁתָּ (פֿעֲלִי אָנֹכִי, תה' סד, ג) יש בה כדי לחזק רָגַשׁ או רָגַשׁ/רָגַשׁ.<sup>32</sup>

ויש שמות שלא באו ביחיד אלא בפ"א השורש צרויה והם נסמכים, כגון חֶשֶׁק שְׁלֵמָה (מ"א ט, א, ועוד). ויש שלא תמצאם במקרא ביחיד אלא ראשונים לצירוף, כגון: כָּל-יָנֹחַ טוֹב (יח' כד, ד). ומי יודע, אפשר בהפסק ניקוד פ"א השורש סגול דוקא, מעין: שירי הַחֶשֶׁק, טובת-יָנֹחַ, על דרך שָׁכַל טוב כנגד טובת-שָׁכַל.

בואו חשבון. א) מתוך 67 שמות פֿעל שהביא אבינרי מן המקרא<sup>34</sup> בהיכל המשקלים הרי 31 משקלם פֿעל ודאי, 6 משקלם פֿעל/פֿעל ודאי, 12 שמות משקלם ספק פֿעל, ספק פֿעל/פֿעל, 2 משקלם ספק פֿעל, ספק פֿעל/פֿעל, ספק פֿעל, ו-13 שמות לא זו בלבד שאין במקרא ממש לתלותם במשקל פֿעל, ואפשר בני פֿעל/פֿעל הם, אלא אפילו ייחוסם לסגוליים ספק.

32. גם B.D.B. במילונם הביאו לו לכתוב הזה מנוקד פֿלא, ואף הם ראוהו נסמך.

33. שלא פשני שמות הללו לֶאֱדָן (שמות לח, כז). לֶאֱדָן כביכול עושה אֶדָן, אֶדָן, אֶדָן/אֶדָן. בא הריבוי אֶדָן(ים) והוציא אֶדָן, לפי שֶׁאֶדָן נטייתו אֶדָן(ים), בסגול, כגון אֶבֶלִים (יר' לא, יג) שהוא מן אֶבֶל. האופן לבראשית "אלוהי כל נוצר" לשמואל השלישי כפתוב בכ"י אוקספורד e36 (2715), דף 22: חֶשֶׁף פֿני אֶדָן, אף הוא מוציא מוכרת אֶדָן, לפי שבא השם סומך וניקודה של אל"ף סגול.

34. נפחות מהם חֶטָא, נֶרֶךְ, שנתקיימו בהברה אחת, והרי 65 שמות. הומונימים לא שם לבו אליהם בעל ההיכל, אף על פי כן לא נוכל להתעלם מהם. בהיכל המשקלים חֶלֶק פעם אחת. חֶלֶק במשמע מקצת השלם פֿעל גמור הוא. חֶלֶק במשמע חלקלקות לאו דוקא. בעל פורחנו חשבנו חֶלֶק שני שמות, והרי 66 שמות. שם אחד, אֶשֶׁל, פֿעל, גמור לפי כ"ל הוא. ושם אחד, גִּזְלָה, אין כל עצמו אלא נסמכו של גִּזְלָה, על דרך גִּזְרָה, גִּזְרָה, כָּבֵד, כְּתָף, עֶרְלָה, נסמכיהם של גִּזְרָה, גִּזְרָה, כָּבֵד, כְּתָף, עֶרְלָה.

(ב) מפלל 327 שמות פֶּעַל שהביא אבינרי מן המקרא בהיכל המשקלים הרי 133 משקלם פֶּעַל ודאי, 7 משקלם פֶּעַל/פָּעַל ודאי, שם אחד משקלו פֶּעַל, 3 שמות משקלם ספק פֶּעַל, ספק פֶּעַל/פָּעַל, 56 שמות משקלם ספק פֶּעַל, ספק פֶּעַל/פָּעַל, 24 שמות משקלם ספק פֶּעַל, ספק פֶּעַל, ספק פֶּעַל/פָּעַל, 56 שמות משקלם ספק פֶּעַל, ספק פֶּעַל/פָּעַל, 58 שמות לא סוף דבר שאין ראייה להיותם בני פֶּעַל, ואפשר משקלם, פֶּעַל/פָּעַל, אלא אפילו סגוליותם ספק<sup>35</sup>.

לא נביא מובאות ואסמכתאות לקביעות הללו, שמא נאריך ושמא נלאה את הקורא. אף על פי כן לפטרו בלא כלום אי אפשר. והרי שתי רשימות: (א) רשימת השמות שמשקלם ספק פֶּעַל, ספק פֶּעַל/פָּעַל; (ב) רשימת השמות שמשקלם ספק פֶּעַל, ספק פֶּעַל/פָּעַל.

(א) 12 שמות מפלל 67 השמות המצויים בהיכל המשקלים במשקל פֶּעַל שמן המקרא הרי משקלם ספק פֶּעַל, ספק פֶּעַל/פָּעַל, לפי שלא נקרו במקרא יחידים לא סומכים<sup>36</sup> ולא בסופו של צירוף לשון, וכשהם ביחיד ללא פניו קניין הדבוקים ניקודם הראשון צירי. אלו הם: אָעַל<sup>37</sup>, זָכַר, חָבַל, חָפַשׁ, חָשַׁק, יָצַר, מִצַּח<sup>38</sup>, נָפַל, נָחַח, עָרַךְ, רָבֵץ, שָׁפַל.

(ב) כאמור למעלה, 56 שמות מפלל 327 השמות שהביא אבינרי. בהיכל המשקלים במשקל פֶּעַל על פי המקרא משקלם ספק פֶּעַל, ספק פֶּעַל/פָּעַל, לפי שלא נקרו במקרא לא נסמכים ולא ראשונים לצירוף לשון, וכשהם ביחיד ללא פניו קניין

35. 57 שמות לא ידענו בהם תנועת היסוד של פ"א השורש מהי, לפי שעיי"ן שורשם גרזנית, החל בבִּהְטָה וכלה בתַּחַת. שני שמות אין באים בחבנית פֶּעַל אלא בהיותם נסמכים, וצורות השם האחרות שבאו במקרא מלמדות צורות יסוד אחרות. שלושה שמות, הדעת נותנת, לא שמות אלא פעלים הם. פן הביא אבינרי ברשימת פֶּעַל שמן המקרא שמות הומונימים, ואף על פי שאין כל שם נָשֵׁם נשקל במשקלו של תאומו דוקא, הביאם כאחד ולא הבדיל ביניהם בעל ההיכל. — ארחיב ואפרט בזה בלא נדר בסקירה על היכל המשקלים בחוברת "לשוננו" הבאה.

36. למעט מִצַּח, ר' הערה 38.

37. לכאורה מנוקד אָעַל, בצירי, אפילו סומך: בֵּית הָאֵצֶל (מיכה א, יא), היינו משקלו פֶּעַל גמור הוא. אלא אין למדים משקלים משמות פרטיים. תדע לך שהוא כן, שמצינו חֶלֶד, וכנגדו שם אדם חֶלֶד; שָׁמַע, וכנגדו שם אדם שָׁמַע. וחמצא במילונות בָּכַר (על פי בָּכְרִי, בָּכְרָה שבמקרא), וכנגדו בָּכַר, שם פרטי. — ר' הערה 11, למעלה.

38. מִצַּח מצינו לו במקרא ללא פניו קניין הדבוקים נסמך שתי פעמים: עֶלֶי-מִצַּח אֶהְרֶן (שמות כח, לח), וּמִצַּח אֶשֶׁה זֶזְנָה (יר' ג, ג), וסומך פעם אחת: חֲזָקִי-מִצַּח (יח' ג, ז). אם תימצא לומר, צירי שבסומך, (חֲזָקִי-)מִצַּח, ראייה לפֶּעַל גמור הוא — לאו דוקא, לפי שאין סמיכות זו אלא ראשו של צמד תוארי השם העשוי שתי סמיכויות: חֲזָקִי-מִצַּח וּקְשִׁי-לָב. ואפשר לו לטוען פֶּעַל/פָּעַל שיטען: הואיל והקיפה המסורה את הנסמכים לסומכיהם, הרי שהיו לאחדים בידה, משל אמר הכתוב "חזקים וקשים", וייפה כוחו של ראשון לצמד (החובע צירי), והורע כוחו של סומך (החובע סגול), ולא הניח לו הקולמוס לנקדן שניקד חזק־מִצַּח, בסגול. אף טעמי המקרא הסכימה דעתן לדעת הנקדן, שהטעימו מצח מירכא המשרת.

הדבוקים ניקודם הראשון סגול או קמץ. אלו הם: אָדֹן<sup>39</sup>, אָכָה<sup>40</sup>, אָמֶשׁ<sup>41</sup>, אָרָג, בָּטַח<sup>41</sup>, בָּכָה, בָּרַךְ, בָּשָׂם, גָּבַא, דָּבַק, הִגָּה<sup>42</sup>, הָרַס, חָלַד, חָמַד, חָמַר, חָרַס (שמש), חָרַשׁ<sup>43</sup>, חָרַשׁ<sup>44</sup> (שקט), טָנָא, טָפַח, טָרַף<sup>45</sup>, יָקַב<sup>46</sup>, יָתֵר (חבל), כָּכַל<sup>47</sup>, כָּלָא, כָּלָה, כָּסַל (האבר שבגוף), לָקַשׁ, מָכַר, מָלַט, מָסַד, נָגַף, נָכַד<sup>48</sup>, נָחַר, סָכַל, עָכַס<sup>43</sup>, עָלַם, עָנָף<sup>40</sup>, עָצַב (עצבות), עָצַר, פָּלָא<sup>49</sup>, פָּרַךְ, פָּרַס, פָּרַק<sup>50</sup>, פָּשַׁע, צָלַע (צד, עצם שבחזה)<sup>51</sup>, צָפַע,

39. ר' הערה 33.

40. כל שמות פֶּעַל/פָּעַל תנועתם בנטייה חירק, למעט הִפָּךְ/הִפֵּךְ שמצינו בו הפֶּפֶכֶם (יש' כט, טז). אֶכְפִּי (איוב לג, ז) עדות יחידית לשם אָכָה, רֶעֶפֶכֶם (יח' לו, ח) עדות יחידית לשם עָנָף במקרא. מה הצד השווה לשלושת השמות גם יחד? הוי, עיצורם הראשון גרוני הוא. 41. ר' הערה 17, ד"ה "כלל".

42. הכתוב וְהָגָה מִפִּי יָצָא (איוב לו, ב) אפשר לראות בו שתי יחידות תחביריות: א) נושא (וְהָגָה), ב) נושא (מִפִּי יָצָא). הוא שקראנו לו "בתוכו של צירוף לשון", ר' הערה 18. שים לבך לטעם המפסיק, רביע מוגרש, שהטילו בעלי המסורה על וְהָגָה.

43. חָרַשׁ שניבא ישעיהו, מה, ט: (הוי רַב אֶת־יִצְרָל) חָרַשׁ אֶת־חָרְשֵׁי אֲדָמָה, ראיתי אחרון לצירוף. תדע לך שהוא כן. שהמשפט מחוסר נשוא הוא, ועל הקורא למשוך את הנשוא מן המשפט הקודם ולשבצו במשפט הזה בלבד: חָרַשׁ [רַב] אֶת־חָרְשֵׁי אֲדָמָה. קריאה זו מכוננת לטעמי המקרא, שטעמו של חָרַשׁ טיפחא המפסיק. פיוצא בדבר עָכַס (משלי ז, כב), ור' הערה 23.

44. שם זה לא תמצא במקרא יחיד אלא פעם אחת, יה' ב, א: וַיִּשְׁלַח יְהוֹשֻׁעַ בֶּן־נֹון . . . שְׁנַיִם־אֲנָשִׁים מִרְגְּלֵי חָרַשׁ לְאֹמֶר. חָרַשׁ מוטעם מונח המשרת. אבל לפי העניין ראוי טעם מפסיק קודם לתיבת לְאֹמֶר, שאין חָרַשׁ נסמך אל לְאֹמֶר, שהרי אין חָרַשׁ מתאר את לְאֹמֶר אלא את נשוא המשפט, וַיִּשְׁלַח. אם כן, מה ראה הכתוב לעשות חָרַשׁ משרתה של לְאֹמֶר? כלל. אין למדין טעמי המקרא מן לְאֹמֶר. את מוצא. פעמים הרבה השם הקודם לתיבת לְאֹמֶר טעמו משרת דוקא, אף על פי שלפי עניינו השם נמשך ימינה, אל נשואו; ולְאֹמֶר לפי עניינה נמשכת שמאלה, אל הדיבור הישיר שהיא מבשרת. כגון בר' ח, טו: וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל־נָח לְאֹמֶר: שְׁמוֹת יו, ד: וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל־יְיָ לְאֹמֶר: שְׁמוֹת יט, ג: וַיִּקְרָא אֵלָיו ה' מִן־הָהָר לְאֹמֶר: בר' יח, יב: וַתִּצְתַּק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ לְאֹמֶר. אבל ביותר מצויה הפתיחה וַיְדַבֵּר ה' אֶל־מֹשֶׁה לְאֹמֶר, ולעולם מֹשֶׁה משרתה של לְאֹמֶר. ולא עוד אלא שנידגשה למ"ד של לְאֹמֶר (מפוחו של דחיק?) אף על פי שאין טעמה מלעיל, ר' דקדוק גוניוס-קאוטש<sup>27</sup>, לייפציג 1902, c208, הערה 2. דבר אחר, ר' הערה 17, ד"ה "כלל". לפיכך ראינו חָרַשׁ בסופו של צירוף.

45. טָרַף מצינו שתי פעמים סומך וי"ד פעם אחרון לצירוף. בכתובים מְטָרַף בְּנֵי עֲלִיָּה (בר' מט, ט). וְטָרַף אֵין לוֹ (עמוס ג, ד), טָרַף נָתַן לִירָאִיו (תה' קיא, ה) ראיתי טָרַף בתוכו של צירוף, לפי שהשם מחזיק בהם יחידה תחבירית לעצמה: מושא (עקיף, לא נסמך, כביכול מְטָרַף־בְּנֵי), נושא, מושא. בשלושת הטרפים הטעמים מפסיקים.

46. בכתוב וְגַם־יָקַב חָצַב בָּו (יש' ה, ב) וְגַם־יָקַב יחידה תחבירית לעצמה, מושא.

47. יחיד רק תה' קה, יח: עָנָו בְּכָכַל וְגִלְיוֹ. על טעמו של בְּכָכַל ר' הערה 24.

48. איוב יח, יט. אל תקרי "לֵא נֵין לוֹ, וְלֵא־נָכַד בְּעָמּוֹ", אלא קרא לפי טעמי המקרא

(ר' הערה 24) "לֵא נֵין לוֹ וְלֵא־נָכַד, בְּעָמּוֹ".

49. ר' עמ' 243, ד"ה "פיוצא בדבר פָּלָא".

50. בכתוב נחום ג, א: "כָּלָה כָּחַשׁ פָּרַק מְלָאָה", אל תקרי "כָּלָה כָּחַשׁ, פָּרַק מְלָאָה"

קָלַם, קָצַח, קָשַׁב, רָכַשׁ, רָקַח, רָשָׁף, שָׁסַע<sup>52</sup>, שָׁקַט, שָׁרַד.  
סוף דבר. ראינו משקל ביניים שבין פֿעל לבין פֿעל, הלוא הוא פֿעל/פֿעל; פֿעל,  
כשהשם בראשו של צירוף לשון, ופֿעל, כשהשם בסופו של צירוף לשון. וסימניך:  
שָׁכַל טוב (ארבע פעמים במקרא, ר' למעלה) פנגד טובת־שָׁכַל, לְנִצָּח נצחים פנגד  
לְנִצָּח, כָּסַל לְמוֹ פנגד רָשַׁע כָּסַל, ויח' טז, לד: ויהי־בך הַפֿד מן־הנשים . . . ותהי לְהַפֿד.

(פדרך שהביא אבן־שושן במילוניו, וכדרך שהביא ש"ז אריאל בפירושו לתנ"ך, הוצאת עדי,  
תשכ"ז), אלא קרא לפי טעמי המקרא: "כָּלָה — פֿח־ש־פֿרָק מְלָאָה".  
51. צָלַע (אסון) הרי פֿעל גמור, לפי תה' לח, יח: פֿי־אֲנִי לְצָלַע נָכוֹן. אלא נתבון אבינרי  
בשם צָלַע למשמע צד, עצם שבחזה, דוקא, ר' הערתו, הה"מ, עמ' 43–44. במשמע זה מצינו  
במקרא צָלַע, תשע פעמים נסמך צָלַע, ופעם אחת נסמך צָלַע. לפיכך אין דברי אבינרי, שם:  
"בש"ב טז, יג הצדי צרויה: בְּצָלַע ההר. נראה שהוא משום סמיכות" מתקבלים על הדעת.  
צָלַעו אי אפשר לה שתיגור מן צָלַע, והיא צווחת ואומרת צָלַע או צָלַע/צָלַע. אין צָלַע יכולה  
לשמש בסיס לצָלַעו, לפי שבפנינו צד"י פתוחה, צָלַעו, לא צָלַעו.  
כיצוא במשולש צָלַע, צָלַע, צָלַעו, השם שָׁעַר (לרבות שָׁעָרָה, שָׁעָרָה, הנסמך שָׁעַר  
(הַרְגָלִים, יז' ז, כ), ומכונה־הקניין שָׁעָרָה (שה"ש ד, א; ו, ה). אין שָׁעָרָה יכול להיתלות בשָׁעַר,  
והוא תובע שָׁעַר.

נְכַר־הָאָרֶץ (דב' לא, טז) ניתן להידרש לשני פנים, שחיסר לו המקף לטעמו. לפיכך לא  
ידענו, טעמו של נסמך נְכַר מהו. אפשר מלרע, נְכַר, בקיום הצירי, על דרך אָזוֹר (מְתִנִּי), אָזוֹר  
(תְּלָצִי, יש' יא, ה); אפשר מלעיל, נְכַר, על דרך הסגוליים, והוא מן נְכַר, איוב לא, ג. חילוף  
סגול-פתח בתנועה השנייה של הסגוליים אף על פי שאין עיצור השני או השלישי גרני, אף  
אתה אל תתמה עליו, והשוה וְחִמְתָּ־מִים (בר' כא, יד) פנגד הַחֲמַת (שם, טו; יט) — לא כל שכן  
כשעיצור השלישי רי"ש, שרי"ש סופית מועדת לפתוח תנועת e, משל הייתה גרזנית.

52. נאמר למעלה שכל 56 השמות שנמנו לא נקרו במקרא לא נסמכים ולא ראשוניים  
לצירוף לשון. היאך? והלוא מצינו לו לשם שָׁסַע נסמך: שָׁסַע פֿרָסָה (וי' יא, ז), שָׁסַע (שְׁתִּי)  
פֿרָסוֹת (וי' יא, ג; דב' יד, ו). והביא סמיכויות הללו באחרונה אברהם אבן־שושן  
בקונקורדאנציה לתנ"ך בג' פרכים, ירושלים תש"ס, עמ' 962 (פֿרָסָה) ועמ' 1193 (שָׁסַע).  
אמנם אפשר לקרוא שָׁסַע פֿרָסָה, שָׁסַע פֿרָסוֹת, היינו שָׁסַע נסמך, אבל ניתן לשון שָׁסַע להידרש  
סומך דוקא, וכמדומה, כך דרשוהו בעלי המסורה.

את מוצא. כל הכתובים הפותחים בנשוא ששורשו שסע אין שָׁסַע(ת) מוטעם בהם אלא  
מהפך או מירכא, היינו משרתים, ואין טעמו של שָׁסַע אלא פשטא המפסיק. הא למדת: לפי  
טעמי המקרא שָׁסַע נמשך ימינה, לא שמאלה. הוי' וְשָׁסַע(ת) שָׁסַע, פֿרָסוֹת; לא: וְשָׁסַע(ת)  
שָׁסַע־פֿרָסוֹת. אין שָׁסַע נסמך, ואין פֿרָסָה, פֿרָסוֹת, סומך. אף תרגום אוגקלוס נקט שיטה זו בכל  
הכתובים האלה: טלפין פרסתה, לא: טלפי פרסתה, פלומר לא נסמך.

דבר אחר. אם ושוטע שסע־פרסות, מה תלמוד לומר וְשָׁסַע? היה לו לנקד וְשָׁסַע, מוכרת,  
לא נסמך וְשָׁסַעו; הא למדת, אין שָׁסַע אלא סומך וְשָׁסַע, והספימה דעתו של בעל הטעמים  
לדעתו של בעל הניקודים.

## חג"מ ודמוי-פועל + שם-פועל בעברית הישראלית\*

### 0. מבוא

מאמר זה בא לתאר שם-פועל בעל ל' (להלן: ש"פ), דהיינו: צורת פועל בעל גרעין אינפניטיב, בעברית הישראלית (ע"י) ואת סביבתו התחבירית, כאשר המרכיב הפרדיקאטיבי הוא מסוג חג"מ או דמוי-פועל. התיאור הוא סיכום בדיקה של קורפוס לשוני מוגבל: נבדקו כאלפיים עדויות אפקטיביות של שם-פועל בעברית הישראלית (פלומר, לאחר חיסור כל העדויות הזרות, הן מבחינת שם-הפועל והן מבחינת הסביבה התחבירית). הטקסטים נבחרו באקראי. עם זאת הקפדנו ליצג רובדי סגנון ולשון שונים של העברית הישראלית. הטקסטים שנבחרו לצורך המחקר הם (בסוגריים מופיע סימונם במאמר):

1. מאמרים מתוך העיתונות היומית (ע) = עיתון
2. ראיונות בעיתונות היומית (עש) = עיתון-שיחה
3. מאמרים מדעיים וספרותיים (ס) = ספרות
4. מתוך "פרשיות גבורה" (ענף השפלה, צה"ל) (פ) = פרשיות גבורה
5. מתוך "סליחה שניצחנו" (א' קישון) (ק) = קישון
6. חיבורי תלמידים (פיתות ט'–י"א) (ח) = חיבורים
7. הקלטות שונות (ד) = דיבור

חלוקת הקורפוס הלשוני הנ"ל לשבעה רבדים אינה פרי השוואה מדעית, אלא באה מתוך הנחה, שיש שוני מסוים ביניהם ובעיקר כדי להקל על רישום מראה המקום של העדויות השונות בגוף המאמר.

### 1.0 מרכיב חסר גוף ומספר (להלן: חג"מ) + ש"פ

פרק 1. יכולת תבניות, ששם-הפועל משמש בהן נושא דקדוקי<sup>1</sup> למרכיב

\* המאמר הוא הרחבה של פרק אחד מתוך מחקר מפורט על שם-הפועל בעברית הישראלית, שכתבתי לראשונה בהנחייתו של פרופ' חיים רוזן בשנת תשל"א, ואני מכיר לו תודה על כך ועל עוד ועוד.

1. בחרתי במונח "קונבנציונאלי" — נושא דקדוקי — בשל נוחות הקומוניקאציה. אין בכך משום נקיטת עמדה פלשהי לגבי הפרובלמאטיקה בקביעת הנושא והנושא במשפטים חסרי פועל בכלל ובמשפטים חסרי פועל המכילים שם-פועל בפרט. עם זאת רואה אני את עצמי מחויב לנמק בקצרה את קביעת הנושא הדקדוקי בתבנית הנדונה (פלומר: חג"מ + ש"פ):



פרדיקאטיבי, אשר אין למנותו עם אחת מארבע קאטגוריות היסוד המקובלות במיון חלקי הדיבר שהן: הפועל, השם, התואר ותואר-הפועל<sup>2</sup>. ארבע קבוצות יסוד אלה, המקובלות עלינו בתורת הצורות (ושמא בתחפיר?), ניתנות לאבחון בדרך ההעמטה ועל יסוד ההנגדה לפי הטבלה הבאה, כאשר סימן + פירושו: המאבחן ישנו, קיים, פועל ואילו הסימן – פירושו: המאבחן איננו, אינו קיים, אינו פועל. מקום ריק מצביע, כמובן, על חוסר הרלוואנטיות של המאבחן לגבי המרכיב, שכן זה כבר מזוהה על ידי מאבחן אחר<sup>3</sup>.

המאבחן	המרכיב		
	זמנים	נטיית שייכות	מין ומספר
א. הפועל	+		
ב. השם	–	+	
ג. התואר	–	–	+
ד. תואר-הפועל	–	–	–

אין הטבלה מתייחסת לתחליפים<sup>4</sup>, כגון: פניניים פרודים, פניניים פרטיים וכיו"ב, אשר אינם עונים לקריטריונים הנ"ל, ואשר זיהוים שונה<sup>5</sup>.

אם נבדוק את המרכיבים הפרדיקאטיביים של התבניות הנדונות על פי הטבלה, נמצא, שהם נמנים עם עמיתי קבוצה ד' – תואר-הפועל – שכן הם אינם מכילים את הקאטגוריות הדקדוקיות של זמן, נטיית שייכות וכן מין ומספר. למשל: אסור

א. ש"פ – נושא דקדוקי לפי שבכל תבנית ניתן להציב משפט שאלה: מה + חג"מ אשר התשובה עליו תכיל את שם הפועל [כשם שבכל משפט פועלי יענה השם (=נושא) על משפט שאלה: מי/מה + פועל (=נושא)?].

ב. אם נבצע טראנספורמציה שמנית (ש"פ < שם) יתנהג שם זה כנושא לכל דבר, דהיינו הוא יחייב את התואר, כאשר יבוא במקום חג"מ, להתאים עצמו במינו ובמספרו לשם (הנושא): אסור לעשן < העישון אסור; אסור לאכול < האכילה אסורה.

ג. במקרים שלא ניתן לבצע טראנספורמציה שמנית בשל טיבו של מרכיב חג"מ (כגון: חבל להפסיד זמן) אפשר יהיה תמיד להמיר את חג"מ זה באחר, אשר יאפשר את הנאמר בכללים א' וב'.

ד. בכל מקרה שנהפוך דגם משפט המכיל חג"מ + ש"פ לעבר על ידי הוספת אוגד (?) "היה", יצטרף זה (בדרך כל פועל) למשפט השאלה: אסור לעשן – אסור היה לעשן/העישון היה אסור: מה היה אסור? – לעשן/העישון.

2. על מיון חלקי הדיבר, מלים ומיליות, ראה גם: שטרן 1974: 1–5.

3. הטבלה מציגה רק מאבחן אחד לכל מרכיב, שהוא המינימום הדרוש לצורך זיהויו.

אין זה מונע, כמובן, קיום מאבחנים נוספים.

4. להבנת המושג "תחליפים" ראה: רוזן 1967: 276–287.

5. ראה גם: שטרן 1974: 4.

לעשן; אסור היה לעשן; אסור לך לעשן; אסור לכם לעשן. בכל אלה אין המלה "אסור" מושפעת משינויים של זמן, מין ומספר (ובודאי שאין לצרף צורני נטייה של שייכות למלה "אסור"). אך קביעה זו נראית לנו לא סבירה בשל שתי סיבות, לפחות: א. שני עמיתי קאטגוריה לשונית אחת בידוע שהם מנועים מלבוא זה עם זה, ואילו כאן אין מניעה להופעת תואר-הפועל — מצביע או שואל — יחד עם המרכיב הנידון: אסור לעשן; כאן אסור לעשן; איפה אסור לעשן? ב. עמיתי קאטגוריה לשונית אחת עשויים להמיר זה את זה, אך בתבנית האמורה המרת המרכיב הנידון בתואר-הפועל מנועה. בחרנו אפוא לראות מרכיבים אלה כקאטגוריה לשונית נפרדת בשם חג"מ (חסרי גוף ומספר) כהגדרתו של פרופ' חיים ב' רוזן<sup>6</sup>, ואשר האקויואלנט הלועזי שלהם יהיה ביטוי אימפרסונאלי. מרכיבי המשפט הפרדיקאטיביים מסוג חג"מ אינם עשויים מעוד אחר. אנו נציג ונפרט את הסוגים השונים בעת תיאור התבניות השונות של פרק זה.

#### 1.1 חג"מ + ש"פ

1. אפשר לגון על ידי משחק (ס)
2. אי אפשר לנצחו בכוח (ע)
3. כדאי להקדים איור (ס)
4. חבל להפסיד זמן (ח)
5. די לבצע פעולות בצורה פלשהי (ס)

המרכיב הפרדיקאטיבי בתבנית זו הוא, כאמור, מסוג חג"מ — חג"מ מקורי — דהיינו: מרכיבים המתפקדים במפע לשוני בעברית הישראלית (ע"י) פעמיתי קאטגוריה זו בלבד, לאמור: אינם כפופים לעולם כפיפות מורפולוגית לא לגוף ולא למספר<sup>7</sup> ולא למין, גם כאשר נוסף למשפט ציון גוף (אשר יבוא, כמובן, רק בנפרד מהם, כגון: חבל לנו/לך/לה להפסיד זמן) וגם כאשר נרחיב את שם-הפועל על ידי טרנספורמציה פרדיקאטיבית (חבל להפסיד זמן < חבל שנפסיד זמן). חג"מ מקורי מאופיין גם בכך שטרנספורמציה נומינאטיבית של שם-הפועל מנועה. אין: חבל להפסיד זמן < הפסד זמן חבל; די לבצע פעולות < ביצוע פעולות די; כדאי להקדים איור < הקדמת איור כדאי. (במקרה זה יוחלף חג"מ על ידי תואר כדאי: הקדמת איור כדאי — שלוש הברות בע"י).

המשפט: (1): "אפשר לגון על ידי משחק" הוא, לכאורה, יוצא דופן, שכן מצוי: "הגיוון על ידי משחק אפשר", אך נראה לנו שאין זו טרנספורמציה כלל, כי

6. רוזן 1967: 220–221 וכן רוזן 1977: 113–114.

7. ראה: רוזן 1967: 220.

המשמעות שונה. כונת הכותב<sup>8</sup> הייתה לומר, כי יש דרך לגון, או: "המורה, רצוי שיגון את השיעור על ידי משחק", ולא שגיוון כזה אפשרי, כלומר בר-ביצוע. בתרגום לגרמנית, דרך משל, ניתן להבחין היטב בשוני שבין שני המשפטים: אפשר לגון את השיעור על ידי משחק = man kann den Unterricht verändern... durch Spiele (varientieren, mannigfaltig gestalten). לא יופיע כאן הביטוי: ist möglich, אשר יבוא בתרגום של המשפט השמני: "גיוון ע"י משחק הוא אפשר". זו בודאי הסיבה לכך שהדובר הישראלי יעדיף את הניסוח: "גיוון ע"י משחק אפשרי", אך שוב אין כאן חג"מ אלא תואר, הדורש התאמה במין ובמספר. מספרם של המרפכים מסוג חג"מ מקורי, המצרפים שם-פועל, הוא מועט, אך תפוצתם בלשון ימינו רבה. הבאנו אפוא עדות לכל אחד מהם: אפשר; אי אפשר; כדאי; חבל; די. לא ידוע לנו על אחרים. כל המלים הן אחר-מקראיות, להוציא מלת "די", אך היא ממלאת במקרא תפקיד של שם-עצם במקומות המעטים שהיא מופיעה בהם<sup>9</sup>.

## 1.2 תואר (זכר יחיד) במעמד חג"מ + ש"פ

בתבניות הבאות ממלאים את תפקיד חג"מ ביטויים שהם שוי-צורה לתארים<sup>10</sup>. אך נוהגי יחג"מ במבצע בו הם משמשים מרכיב פרדיקאטיבי לנושא דקדוקי שהוא ש"פ. כל שנאמר לעיל לגבי חג"מ חל גם עליהם. שונים הם מחג"מ מקורי (לבד מצורתם) בכך, שהם נותנים מקום לטראנספורמציה נומינאטיבית של שם-הפועל, כשהם חוזרים להיות תארים, ובשל כך הם חייבים להיות תואמים לשם-הפעולה במין ובמספר (והוא הדין לגבי כל שם אחר אשר יבוא בתנאים דומים): אסור לעשן = העישון אסור; אסור לכתוב = הכתיבה אסורה וכיו"ב. התארים העשויים לתפקד כחג"מ בתבניות הנדונות הם מסוגים שונים, אשר יתוארו בסעיפי המשנה הבאים.

### 1.21 תואר = חג"מ + ש"פ

6. נעים להכין שיעורים (ס)
7. טוב לעסוק בנושא... (ס)
8. קשה לדובב אותו<sup>11</sup> (פ)

8. בינה שופט במאמרה: פעילות, חשיבה ותויה — יסודות בהוראת לשון, החינוך, ניסן תשכ"ט.

9. מלת "די" מוצגת כך בכל הקונקורדנציות. ראה הערך אצל מאנדלקרן, לוינשטאם-בלאו ואבן-שושן.

10. ראה גם: רוזן 1967: 220-221.

11. המבע אינו מאפשר טראנספורמציה שמנית, מפני שאין שם-פעולה לשם-פועל

9. נחמד מאוד לשחות קפה פה<sup>12</sup> (ד)  
10. הכי פשוט<sup>13</sup> להגיד, ש...<sup>14</sup> (ד)

אלה דוגמאות אחדות מן העדויות שבידי, שבהן התואר ממלא תפקיד של חג"מ במבע, המכיל ש"פ בנושא דקדוקי. יש להדגיש, שלא כל תואר עשוי למלא תפקיד כזה, ולמעשה רוב התארים לא יבואו בתבנית זו (אין: קטן + ש"פ; רחב + ש"פ; עדין + ש"פ ועוד רבים כאלה), כפי שכבר ציין פרופ' ח"ב רוזן<sup>15</sup>.

## 1.22 בינוני פעול = חג"מ + ש"פ

11. רצוי להעיר שתי הערות (ס)  
12. אסור לעשן באוטובוס (ח)  
13. נהוג לטפל בנפגעים (פ)

לעתים גוזרים התארים מבינוני פעול, שבמקורם שימשו כביטוי פאסיבי של מצב (Zustandspassiv)<sup>16</sup> והנוהגים כתארים רגילים, אך בתבניות הנדונות כאן הם כחג"מ, שכן המרתם בבינוני פעול באופן כללי מנועה וגם התנהגותם התחבירית אינה כשל בינוני פעול או תואר מסוג אחר<sup>17</sup>. בינוני פעול, שהוא ביטוי פאסיבי של מצב של פועל אקטיבי, המביע פעולה מוחשית, מנוע מלבוא בתבנית זו (אין אפוי, כתוב, שלוח וכיו"ב + ש"פ). נראה, שדרושה מידה מסוימת של מודאליזציה, כדי שיוכל בינוני פעול לשמש כמרפכב נשואי במבע המכיל ש"פ כמרפכב נושאי.

## 1.23 גוזרי בינוני (סביל) = תואר = חג"מ + ש"פ

14. מותר להניח, ש...<sup>17</sup> (ס)  
15. מזה ניתן להסיק, ש...<sup>17</sup> (ס)

12. גם מבצע זה אינו מאפשר הפיכה שמנית. אין: שתיית קפה פה היא נחמדה, אך מצוי: שתיית קפה פה זה נחמד, כלומר: תבנית הדומה לקבוצת חג"מ 1.1. בודאי מפני שעדות זו היא מלשון הדיבור.

13. המלה "פשוט" היא תואר מקורי בלשון חכמים, בניגוד למלה "פשוט" שהיא ביטוי פאסיבי של מצב (בינוני פעול) של הביטוי האקטיבי "פושט", שהוא מאוחר יותר ומצוי לראשונה (כנראה) רק בספרות ימי הביניים ואילך. לכן לא נרשם בין עמיתי סעיף 1.22.

14. לפועל "הגיד" יש אמנם שם-פעולה "הגדה", אך זה שוב אינו בחזקת שם-פעולה, מאז נתפש כמושג מקוצר של "הגדה של פסח".

15. שוב ראה: רוזן 1967: 221 וכן רוזן 1977: 113–114.

16. לעניין זה ראה גם שטרן 1979: 32 וכן רגולה 1951: 119–121.

17. שונה ממנו: "האמת ניתנה להיאמר", השייך לתבנית אחרת והוא הדין לגבי:

"הותר לאשתו לבקר אצלו". ("מותר להניח, ש...") אינו ניתן להפיכה לעבר בלי היה). מבחינה סמנטית אין "הותר" = אפשר, כפי שזה לגבי "מותר להניח".

16. נבצר ממנו לתת ביטוי למחשבותיו<sup>18</sup> (ס)

כל שנאמר בסעיפים 1.21–1.22 חל גם על תבנית זאת, שמרפיבה הפרדיקאטיבי גזור מפועל (סביל), אך דומה בפול לתואר במעמד חג"מ, שכן הפיכתו לעבר במפע הנתון תיעשה בעזרת "היה" ומנוע הוא מלהקדים ש"ע נושא (וציון גוף במשפט יבוא רק במנותק מהם): "מותר היה לכם להניח, ש..."; "נבצר היה ממנו לתת ביטוי למחשבותיו"; "ניתן היה לנו להסיק, ש...".

גם מבחינה סמאנטית קרובים הם לחג"מ מקורי ונראים פואריאנטה סגנונית להם: מותר להניח = אפשר להניח; ניתן להסיק = אפשר להסיק; נבצר ממנו לתת ביטוי = אי אפשר היה לו לתת ביטוי (ואמנם כל העדויות שבידי הם מרובד לשוני גבוה למדי).

מבעים פגון: "מיותר לדרוש, ש..."; "מקובל לראות זאת כך", שמרפיכם הפרדיקאטיבי אף הוא גזור בניין סביל (פועל) אינם שייכים לכאן, אלא לתבנית 1.21, שכן הם תארים גמורים, פי הפיכתם לעבר תתפצע בכל מקרה (גם בלי ש"פ) על ידי "היה" בלבד (אין: קבל או יתר).

## 1.24 גזורי פועל בעתיד = חג"מ + ש"פ

17. יקשה עלינו להבחין, ש... (ח)  
18. יקל לנו להבין את התהליך (ס)  
19. מפאן ייתכן לעבור לנושא אחר (ס)

גרעין המבע פאן הוא לכאורה פועל בעתיד, אך למעשה אין זו אלא צורה נוספת של חג"מ + ש"פ (אף על פי שיקשה/יקל מכילים את קאטגורית ה"זמן", מאבחן קבוצת ה"פועל"). היותם של "פעלים" אלה במעמד חג"מ מסתפרת מן הטעמים הבאים:

- א. יקשה/יקל מנועים מלהקדים נושא מפורש, כפי שזה מקובל לגבי פעלים בזמן עתיד (אין: הוא יקשה לבין אלא: יקשה עליו להבין), והמרת פינוי נסתר בכינוי גוף אחר אף היא מנועה, הוכחה שאין מדובר פאן בכינוי גוף דבוק מן המניין.  
ב. שינוי מין ומספר של הגוף המנותק במפע לא יגרם כל שינויים מורפולוגיים במרפיב הנדון (יקשה עליו/עליה/עלינו להבין זאת).  
ג. מבחינה סמאנטית אין בין המבע "יקשה עלינו להבין" לבין המבע "קשה יהיה לנו להבין" דבר זולתי רמת סגנון שונה.

לגבי המרפיב במפע 19 הדברים ברורים אף יותר: "ייתכן" הוא אמנם גזור נפעל עתיד מבחינה מורפולוגית, אך נוסף על האמור לגבי יקשה/יקל (להוציא, כמובן, את

18. מבע זה ייתכן שאין מקומו פאן, שכן ספק אם ניתן להשיל את ביטוי הגוף — ממנו — בודאי מפני היותו מוצרך על ידי נבצר.

ג') יש למרפב זה סימן נוסף המצרפו לקבוצת חג"מ: הוא אינו מכיל כלל את קאטגורית הזמן, שכן הפיכתו לעבר תיעשה על ידי "היה", ככל מרפבי חג"מ + ש"פ: "ייתכן היה לעבור לנושא אחר".

1.25 לא + תואר = חג"מ + ש"פ

20. לא אסתטי לעלות על מישהו (עש)  
 21. לא נוח לגור שם (ד)  
 22. לא בריא לטפח אופנה (ע)  
 23. לא קל לדובב אותם (פ)

לפנינו משפטים, בהם חג"מ + ש"פ באים בדרך השלילה על ידי הקדמת מילית לא. אמנם התנהגותם התחבירית אינה שונה מזו של התבניות הקודמות, אך ראוי לשים לב לדרך השלילה. נראה לנו, פי שלילתם נעשית על ידי הקדמת לא (ולא על ידי ביטוי סמנטי של הנגדה) בשני מקרים:

א. כאשר אין ביטוי שולל מצוי כנגדו בלשון (או אינו ידוע לדובר), כגון: מבע מס' 20 — אין מלה היפוכית ל"אסתטי", העשויה לבוא כאן; והוא הדין במבנים 21–22. ("בריא" אינו היפוכו של "חולה" במקרה זה).

ב. כאשר השימוש בדרך השלילה בא כדי לעדן את הביטוי השלילי, אך גם להדגישו, והוא בבחינת Litotes<sup>19</sup>: "לא קל" במקום "קשה".

1.26 זה + חג"מ + ש"פ

24. זה יפה להיות רומנטי (עש)  
 25. לא נדאי לו לעשות את זה (ד)

לעתים מקדים חג"מ מילית זה. אין זה דגם חדש, אלא סגנון שונה בלבד, המצוי בעיקר אצל דוברים שלשון האם שלהם היא הודו-אירופית. אלה מחפשים אקוואלנט לפינאי האימפרסונלי, שבא בדגם משפט זה בלשונם: it is . . . ; es ist . . . ; it is nice to be romantic; es ist schön romantisch zu sein.

1.3 חג"מ "כבול" + ש"פ

חג"מ בתבניות של סעיף זה הוא מרפב כבול, לאמור: לא יבוא אחרי ש"פ, מה שאין כן בכל התבניות הקודמות. גם הפיכת שם-פעול לשם-פעולה מנועה על פי רוב — כאשר היא תתאפשר יהיה זה בתנאים קבועים — כפי שנראה להלן.

19. ראה גם שטרן 1979: 33.

## 1.31 חג"מ "כבול" + ש"פ

26. ראוי לציין, ש...<sup>20</sup> (ס)  
 27. מן הראוי לחקור בדבר (ס)  
 28. מוטב לעשות חריש עמוק (ע)  
 29. למותר לציין, ש... (ע)

בכל הדוגמות, כאמור, יבוא חג"מ לפני ש"פ בלבד, וטראנספורמציה שמנית של ש"פ מנועה. מעניין לציין, כי כל מרפיכי חג"מ כאן הם גזורי ביטוי סביל, אך אינם עשויים למלא תפקיד אדייקטיבי (ובנדאי לא פועלי), כפי שזה מצוי בתבניות 1.22-1.23.

1.32 שומה/מוטל/חובה + על + ש/כ<sup>21</sup> + ש"פ

30. שומה עלינו לחשוף את יופייה (ס)  
 31. מוטל עליהם לדאוג, ש... (ס)  
 32. חובה עלינו לבסס את... (ס)  
 33. עלינו החובה למצוא מעלות (ח)  
 34. חובה לחפש אלטרנטיבה (ע)

לפנינו צירופים כבולים, המוגבלים (בקורפוס הלשוני שנבדק) לשלוש מלים: שומה/מוטל/חובה + על + ש(ם) או תחליפו: פ(נוי) + ש"פ, כל אלה במעמד של חג"מ + ש"פ, שכן חלים עליהם כל הפללים שהוזכרו בתבניות הקודמות. הפכילות היא בין הצירוף כולו לבין ש"פ, שכן בתוך הצירוף, שהוא במעמד חג"מ, עשויים לחול שינויים בסדר הופעתם: שומה עלינו + ש"פ = עלינו שומה + ש"פ, ואם יש שוני משמעות ביניהם, הרי הוא מזער — אולי הדגש שונה (דרך האינטונאציה בעיקר) של המרפיכ הפותח — אך בכל מקרה לא יבוא הצירוף אחרי ש"פ. לא מצאתי עדות להפיכת שם הפועל לשם פעולה בתבנית הנדונה, אך בניסוי קצר בכיתה י"א אחת התברר, כי אפשרות פזאת קיימת, אך רק בתנאי של הוספת אוגר: חובה עליכם להכין את החומר = הכנת החומר היא חובה עליכם<sup>22</sup>.

20. אמנם מצוי: "ראוי לציין", אך אין זו הפיכה שמנית של שם פועל, שכן אין מלת ציון כאן עשויה לבוא בלי ל, כפי שזה אפשר בדגמים 1.22-1.23: אסור לעשן = העישון אסור; אך לא: ראוי לציין = הציין ראוי.

21. אנו מכנים במונח שם(ש) מרפיכ העשוי לצרף את פיגוי הלואי (השייכות), כפי שרשמנו בטבלה שבסעיף 1.0, ואילו במונח פיגוי (כ) אנו מכנים כל תחליף של שם. לעניין זה ראה גם: שטרן 1974: 4.

22. אמנם מצוי: "מוטל עליכם לפרוץ את הקוים" ונראה שאפשרית טראנספורמציה: "פריצת הקוים מוטלת עליכם", בהנגנת עליכם, אך זה נראה לנו

כאשר התבנית מכילה את מלת חובה, שונה היא במקצת מעמיתיה, בודאי בשל היות המלה חובה שם במקורה. נוסף לשינויים בשרשור (32–33) מתאפשר חיסור על (34).

בכל המבעים התאפשר חיסור שומה/מוטל/חובה, ובכך קרובה היא לתבנית הבאה:

1.33 על + ש/כ + ש"פ

35. על הילדים לנסח... (ס)

36. עלינו לעזור למנהיגינו (ק)

במקום חג"מ באה מילית על<sup>23</sup>, והיא כבולה תמיד לשם או לתחליפו (פינוי), שעה שבכל התבניות 1.1–1.2 אין לשם חובה (ואף אין היא כבולה, כאשר היא מופיעה). הצירוף על + שם מנועה מלבוא אחרי ש"פ. טראנספורמציה פלשהי — שמנית או פרדיקאטיבית של ש"פ — מנועה אף היא בתבנית הנדונה (אין: הניסוח עליו; על הילדים שינסחו).

1.34 חג"מ  $\phi$  + ש"פ? (=האם + על + כ) + ש"פ?

37. — להתמרד נגד זה? (עש)

38. — לדבר עם סכתא? (ד)

39. — לתת לישראלים לדבר? (ק)

40. — להקל על גייס חמישי? (ק)

התבנית כוללת מבעים, הלקוחים בעיקר מתוך דו־שיח. חג"מ  $\phi$  משמעותו פאן כמו על + כ(ינוי) בהנגנת שאלה ובמובן של גוף ראשון: "להתמרד נגד זה?" (37) = "האם עלי(נו) להתמרד נגד זה?"<sup>24</sup>. התכנית דומה אפוא לקודמתה, והוא הדין לגבי התבניות הבאות שבסעיף 1.3.

1.35 מילית שאלה + חג"מ  $\phi$  (=על + כ) + ש"פ

41. היא לא ידעה מה לעשות (ד)

42. אני לא יודע, איך להסביר לך (ע)

43. המורים יגידו לכם, על אילו שאלות לענות (ד)

כפועל (ולא תואר), שכן אפשר להפכו לעבר: "הפריצה הוטלה עליכם". במקרה זה יש לראות את מוטל + ש"פ כשייכים לתבנית שמרפיבה הפרדיקאטיבי הוא פועל.

23. "מילית", דהיינו: מרפיב שמקומו במבצע כבול, בניגוד ל"מלה", שהיא מרפיב העשוי להיות חופשי במבצע. ראה גם: רוזן 1955: 196–197 וכן שטרן 1974: 1–5.

24. ראה אצל רוזן 1967: 218–221.



התבנית שונה מקודמתה אך במעט: גם כאן משמעות חג"מ O היא על + כ, אך למרות שש"פ מילית שאלה, אין כאן הנגנה של שאלה ומובנו של הגוף החסר במבצע הוא פשל גוף המוזכר במבצע הראשי של המשפט:

- ה י א לא ידעה, מה (עליה) לעשות (41)  
א נ י לא יודע, איך (עליי) להסביר לך (42)  
המורים יגידו ל כ ס , על אילו שאלות (עליכם) לענות (43)

1.36 מילית שאלה + חג"מ  $\emptyset$  (=על +  $\emptyset$ ) + ש"פ

44. מה לעשות? (ד)  
45. פיצד לכתוב חיבור? (ס)  
46. הוא יושב במודיעין ואומר לאן לפנות (ד)

חג"מ  $\emptyset$  משמעותו כאן כמו על +  $\emptyset$ , כלומר  $\emptyset$  מציין אימפרסונאליות. עשוי לבוא במקומו על + פניני "סתמי", מעין: "ואומר לאן על האנשים לפנות" (46). האקוריאנט של  $\emptyset$  זה יהיה על פי רוב man בגרמנית (on בצרפתית).

1.4 דמויי חג"מ + ש"פ

בסעיף זה נציג תבניות, שבהן המרכיב הנוסף על שם-הפועל (והצרכותיו) דומה לחג"מ (ומאפשר המרתו בו), אך אינו שייך לקאטגוריה זו של חלקי הדיבר. ההתנהגות המורפוסניטקטית של התבניות הפלולות בזה הן פשל חג"מ (חסרי גוף מין ומספר), אך זה כל הדמיון ביניהם וכל תבנית יש לה התנהגות תחבירית משלה, כפי שנציין להלן.

1.41 נא + ש"פ

47. נא לקום (ד)

התבנית כפולה. נא יבוא לעולם לפני ש"פ. דגם משפט זה עשוי למלא תפקיד אימפראטיבי<sup>25</sup>, ואכן ניתן להביע אותה משמעות תוך המרת ש"פ בפועל בציווי, תוך שוני השרשור — נא יבוא אחרי פועל הציווי<sup>26</sup>: נא לקום = קום נא. דמיון נוסף לשני המשפטים: בשניהם אפשרי חיסור נא, כאשר אספקט הציווי מודגש יותר (לקום!; קום!), אך אפשר שבשל כך צריך לראותם כמבצע שונה ולרשםם כתבנית נפרדת.

25. ראה גם: שטרן 1977: 31.

26. כך גם אצל רוזן 1977: 211–212.

## 1.42 בבקשה + ש"פ

48. בבקשה לצאת לדרך (ד)  
 49. בבקשה לא לעשן (ד)  
 50. להיכנס, בבקשה (ד)

למרות הדמיון הסמנטי עם התבנית הקודמת יש לראותן כשונות זו מזו: מלת "בבקשה" אינה כבולה. היא עשויה לבוא לפני או אחרי ש"פ (48, 50). כמו כן עשויה היא להיות "מלת משפט", כדברי רוזן<sup>27</sup>, בדומה ל-"bitte (sehr)" בגרמנית, ול-"you're welcome" שבאנגלית: — "תודה (לך)". — "בבקשה", שימוש במלת "נא" מנוע כאן.

## 1.5 יש/אין + שם מופשט + ש"פ

51. יש דברים, שיש היגיון לרפוש אותם (ד)  
 52. יש צורך להפירו (ע)  
 53. יש מקום להאשים לא רק ... אלא (ע)  
 54. יש דרך להעביר את הפסך (ד)  
 55. אין טעם לבוא בטענות על ... (ס)  
 56. אין כל היגיון להבחין בין המקרים (ס)  
 57. לא הייתה כל דרך להעביר את הפסך (ד)

גם המרכיבים המצריכים ש"פ בתבנית זו הם בעלי דמיון לחג"מ, הן בתפקידם והן במשמעותם.

מילית יש/אין הבאה בדוגמות אינה "דמוי פועל" (Verboide)<sup>28</sup>, כפי שזה, דרך משל, בדגם משפט: יש + תה"פ + ש"ע (יש כאן דרך חדשה) או בדגם משפט: יש + ל + ש"ע + ש"ע(ג) (יש לנו זמן)<sup>29</sup>. בתבנית הנדונה כאן מילית יש/אין היא חלק "בל ינותק" (fixe Verbindung) של השם, והאקויואלנט שלהם יהיה חג"מ או שם תואר במעמד חג"מ, כגון: (51) "יש היגיון לרפוש אותם" = "הגיוני לרפוש אותם"; (54) "יש דרך להעביר את הפסך" = "אפשר להעביר את הפסך" ("דרך" במשמעות מודאלית = אפשרות).

כמו בתבניות המכילות חג"מ אפשרית גם כאן טראנספורמציה פרדיקאטיבית: (55) "אין טעם לבוא בטענות" < "אין טעם, שנבוא בטענות". העצמת שם הפועל

27. ראה גם: רוזן 1967: 209, 223, רוזן 1966: 20 וכן אצל שטרן 1977: 10.

28. ראה: רוזן 1977: 107.

29. ראה את הדגמים אצל רוזן 1977: 210, 216, אצל רובינשטיין 1968: 204–207 וכן

אצל שטרן 1977: 16, 21.

אפשרית (בתנאי שמצוי שם פעולה), אך בניגוד לתבניות המכילות חג"מ, ישמור השם על צירוף יחס: יש היגיון לרכישה/ברכישתם (51). צירוף היחס ייעלם, כאשר נמיר את הצירוף "יש + ש" בתואר: "רכישתם הגיונית".

## 2. יש/אין + ש"פ

1. יש להניח ש... (ע)
2. אין להתפלא על כך (ע)
3. יש לבטל את הצרעל-תנאי (ס)
4. יש להתחשב במציאות (עש)
5. מכאן אין להוציא אותנו (ק)
6. למחר יש לנו ללמוד היסטוריה (ד)

מרכיבה הפרדיקאטיבי של תבנית זו בעלת ש"פ הוא **יש/אין**. שתי מיליות<sup>30</sup> אלה, המיוחדות ללשון העברית פשהן באות בתבנית זו (בניגוד לתבניות אחרות, כגון: **אין** = לא לפני פועל, וכן תבניות אחרות) יש לראותן כקאטגוריה נפרדת. הן חסרות אמנם גוף, מין ומספר, אך התבנית שונה בבירור מקודמותיה:

- א. מרכיבה כבולים — בניגוד לחג"מ + ש"פ (1.1–1.2).
- ב. מנועה הוספת "היה" לשם יצירת משפט בעבר — בניגוד ל-1.3.
- ג. טראנספורמאציה פלשהי — שמנית ונשואית — של ש"פ מנועה.
- ד. מנועה העברת **יש/אין** לעבר על ידי החלפתו בפועל הקיום היה — בניגוד ל-1.5:

"יש צורך להפירו" (52/1)<sup>31</sup> — "היה צורך להפירו", וכן בניגוד לדגם בעל מרכיב "דמוי-פועל", כגון: **יש/אין** + ל + ש"ע (נר): **יש לי ספר** — היה לי ספר (אבל לא: **יש לבטל את הצו** (3/2) — היה לבטל את הצו). הפכילות — **יש + ש"פ** — אינה מונעת הרחבת **יש/אין** בתואר הפועל, כגון: "**יש מיד לבטל את הצו**"; "**את הצו יש לבטל מיד**" (אבל לא: "**מיד לבטל את הצו יש**"). עובדה זו, שניתן להרחיב את **יש/אין** בתואר הפועל (פמו פועל) וכן העובדה ש**יש/אין** הם בבחינת "הווה אל-זמני" (= zeitloses Präsens) מקרבים אותן להיות צורה ורבאלית ובכך אל התבנית הבאה.

מבחינה סמנטית מחזקות העדויות שבידי את הנחתו של רובינשטיין<sup>32</sup>,

30. **יש/אין** בתבנית זו הן מיליות, שכן מקומן במשפט קבוע (לפני ש"פ), בניגוד למלים **יש/אין**+ל, שהן חפשיות לנוע במשפט: **יש לי ספר**; **לי יש ספר**.

31. כדי להקל על רישום העדויות אנו מסמנים כמראה מקום את מספר הסעיף — מספר המשפט — 52/1. פירושו: משפט מספר 52 בסעיפים הפותחים ב-1.

32. ראה רובינשטיין 1968: 171–172.

ששם-הפועל הוא הוא הקובע את המשמעות של יש/אין בתבנית: שם-פועל, שאינו מאפשר צירוף אבר משלים<sup>33</sup> (כגון: לבטל), יש = צריך, ואילו ש"פ המאפשר צירוף אבר משלים (כגון: להניח — "יש להניח, ש...") יש = צריך או אפשר. כל זה בא לידי ביטוי בבירור, כאשר נרצה להביע את אחד המשפטים בזמן עבר, שאז תוחלף המילית יש ב"צריך היה" או "אפשר היה".

### 3.0 דמוי-פועל + ש"פ

שם-הפועל מצטרף למרכיב, שפרופ' רוזן כינהו בשם "דמוי-פועל" (Verboïd)<sup>34</sup> "בשל השיון הפונקציונאלי שיש לו עם פועל עזר בלשונות אירופיות (have, haben etc.) ובתוקף העובדה שלפעלים אלה אין אקוואלנט אחר בלשון העברית".

### 3.1 יש/אין + ל + ש + ש"פ "שואל" (ראה להלן)

1. אין לך מה לדאוג (פ)
2. אין לחברים מה להציע (ח)
3. יש לו מה להגיד (פ)
4. היה לו מה להגיד (פ)

### 3.11 יש/אין + $\phi$ + ש"פ "שואל"

5. יש מה לצוד שם (ד)
6. אין איפה לנוח (ד)
7. אין מה לדבר (ק)

### 3.12 יש/אין + $\phi$ + צ"י + ש"פ "שואל"

8. יש על מה לחשוב (ע)
9. אין על מי להתרפק (ע)
10. אין עם מי לדבר (ק)
11. לא היה עם מי לריב (ד)

כמו בתבנית שבסעיף 2. מכילות גם תבניות סעיף 3.1 יש/אין, אך שונות הן ממנה בשלוש נקודות חשובות:

א. ניתן להפוך את יש/אין לעבר בעזרת פועל הקיום "היה" (4/3; 11/3).

33. על "משלים" ו"אבר משלים" ראה שטרן 1979: 30–31 ו-35–37.

34. רוזן 1967: 214 וכן 1977: 107–108.

ב. שוב אין הנושא הדקדוקי ש"פ בלבד, אלא ש"פ "שואל", דהיינו: שם-הפועל מקדים פניו "שואל". "שואל" במרכאות, שכן אינו חייב ליצור מבע של שאלה<sup>35</sup>. עיון בדוגמות השונות יבהיר הבדל זה: "אין לדבר אתו", משמעו: "לא צריך לדבר אתו", "אסור לדבר אתו" ← "הדיבור אתו (הוא) אסור" — כאן הנושא הדקדוקי הוא שם הפועל "לדבר" (הדיבור). בניגוד לכך: "אין מה לדבר אתו", אין פירושו, שאין לדבר אתו. מותר לדבר אתו, אך אין על מה לדבר אתו. הנושא הדקדוקי הוא אפוא "מה לדבר".

ג. בתבנית הקודמת "פניו שאלה" כזה מנוע מלכוד.

בסעיף 3.11 המבע הוא אימפרסונאלי, דהיינו: במקום ל + ש המציין את הגוף (הנושא הדקדוקי בלשונות אירופיות)  $\emptyset$  (there is; es/man), אך ניתן, כמובן, להוסיף גם כאן ל+ש: אין לנו איפה לנוח (6/3) וכיו"ב. הוא הדין בתבנית 3.12, אלא שנוסף צירוף יחס, שהוא חלק איטגרלי של שם-הפועל (לחשוב על; לדבר עם).

3.2 מה + יש/אין + ל + ש + ש"פ?

12. מה יש בכלל להתגעגע לבחור? (עש)

13. מה היה להם להעמיד פנגדס? (פ)

התבנית שונה מקודמותיה שינוי עקרוני מבחינת מבנה: בהיות פניו השאלה בראש המבע הוא יהיה שואל והתשובה לשאלתו ל א תהיה "כן" או "לא", כפי שזה עשוי — אך לא חייב — להיות בתבניות 3.1:

(5/3) יש מה לצוד שם. יש מה לצוד שם? — כן/לא.

(7/3) אין מה לדבר אתו. — אינו מבע שואל כלל.

(13/3) מה היה להם להעמיד פנגדס? — טנקים, תותחים וכיו"ב.

3.3 (יש/אין) + (ב) + שם מופשט + שם סומך + ש"פ

14. יש בכוחו להלהיב (ע)

15. בכוחו להתגבר על החטא (ח)

16. ברצוני להתעכב לרגע קל על ... (ס)

17. בידי הפלשניות לעזור ב ... (ס)

18. יש בידה לחנך (ס)

19. רצוני להצהיר קבל עם ועדה: (ס)

20. אי אפשר להיות גר<sup>36</sup> (ס)

21. יש לאל ידה לחנך (ס)

35. רוזן 1967: 262.

36. אי אפשרי = אין רצוני = אין ברצוני.

גם תבנית זו מכילה דמוי פועל — בצורת שם מופשט, שחייב להיות סומך (הנסמך יהיה שם או כינוי דבוק). בדרך כלל הוא יקדים ב<sup>37</sup>. יש שהוא יבוא עם יש/אין, אך אין זה הכרחי.

השם המופשט יהיה מתחום הגוף והנפש: כוח, רצון, יד וכו' ומשמעותו תהיה מודאלית: יכולת, רצון וכו'. העדויות שבידי רובן ככולן מרמזות לשון עילית (או חיקוי לה).

#### 3.4 יש/אין + ב-ש + כדי + ש"פ<sup>38</sup>

22. אין בזה כדי לפרנס תושביה<sup>39</sup> (ד)
23. אין בהם כדי להרתיע (ס)
24. גם בזה אין כדי לחנך (ס)

התבנית דומה לקודמת מבחינה סמנטית, שכן משמעות המופשטית כאן אף היא מכילה הבעת יכולת. הסגנון של התבנית הוא עילי ומצוי בעיקר בלשון ספרותית כתובה<sup>39</sup>. בניגוד לנאמר בסעיף 3.3 מנועים בתבנית זו חיסור יש/אין וכן חיסור ב. כדי + ש"פ כפולים והמלים יש/אין + ב יבואו ביחד, אף שהן יכולות להחליף את מקומן זו בזו (24/3).

ש"פ מאפשר טראנספורמציה שמנית<sup>40</sup> (ש"פ ← שם-פעולה) אך לא נשואית. עם זאת נראה כי זה נדיר למדי, שכן לא מצאתי אפילו עדות אחת לכך בכל הקורפוס הלשוני שנבדק.

---

37. נראה שהשלת ב אפשרית רק כאשר השם המופשט מאפשר הפיכתו ל-כינוי + פועל: ברצוני להצהיר ← רצוני להצהיר ← אני רוצה להצהיר (אך אין: כוחו להלהיב).  
 38. ראה גם: רוזן 1967: 264; 1969: 359 וכן 1977: 217.  
 39. מראה המקום מצביע אמנם על לשון דיבור (ד), אך העדות לקוחה מהקלטה של דברי מורה לפני פיתחו (ובידעו) שדבריו מוקלטים). גם חיסור את לפני המלה תושביה מעיד על לשון מלאכותית — חיקוי ללשון עלית.  
 40. בקביעה זו אני מסתמך על הדוגמה שהובאה אצל רוזן 1967: 264 — "אין בזה כדי סיפוק הצרכים". בספרו באנגלית 1977: 217 שוב לא הובאה.

## ספרים ומאמרים שהוזכרו במאמר זה

- Regula, M., *Grundlegung und Grundprobleme der Syntax*, Heidelberg — 1951  
 רובינשטיין, אליעזר, המשפט השמני, הקיבוץ המאוחד, תשכ"ט — 1968  
 Rosen, Haiim B., *A Textbook of Israeli Hebrew*. Chicago (2nd Edition) — 1966  
 רוזן חיים ב', עברית טובה (מהדורה שנייה) קריית ספר, ירושלים — 1967  
 Rosen, Haiim B., *Contemporary Hebrew*, Mouton — 1977  
 שטרן, נפתלי, על שם הפועל בעברית הישראלית (עבודת מ"א) תשל"א — 1971  
 שטרן, נפתלי, תחביר העברית החדשה, חוברת סיכום, אוניברסיטת בר-אילן — 1974  
 שטרן, נפתלי, תכנית להוראת העברית כשפה זרה, ההסתדרות הציונית — 1977  
 שטרן, נפתלי, "פועלי את" בעברית הישראלית, בלשנות עברית חפ"שית חוברת מס' 15, אוניברסיטת בר-אילן, תש"ם

## משפטי ייחוד מדומים במשנה

ידוע פחות או יותר מהו משפט ייחוד, אף על פי כן כדאי לעמוד, אולי מזוית קצת שונה, על מה שנראה לי מהותי ומיוחד למשפטי ייחוד. שלושה תנאים נראים לי הכרחיים ומספיקים להיווצרותו של טיפוס המשפט הקרוי משפט ייחוד:

(א) מבחינת האינטונאציה שלו הוא מחולק לשני חלקים, כלומר, קיים הפסק עיקרי אחד במשפט, החוצה באופן ברור את המשפט לשניים. החלק הראשון הוא נושא-התוכן של המשפט (topic), והחלק השני הוא נושא-התוכן (comment)<sup>1</sup>, כאשר אין החלק הראשון מוטעם הטעמה יתרה<sup>2</sup>.

1. המונחים העבריים נושא-תוכן ונושא-תוכן נראים לי כמובחנים ביותר לתרגום המונחים topic, comment. מצאתים לראשונה אצל ח' רוזן, "תחביר", האנציקלופדיה העברית, פרק ל"ב, עמ' 758. ואולם הגדרתו שם מתאימה יותר לזוג המונחים נתון (given) וחידוש (new), שלעיתים קרובות הם אמנם חופפים, אך לא תמיד. יצדקה, תחביר המשפט לאור תיאוריות חדשות, אקדמון ירושלים (ללא ציון שנת ההוצאה), עמ' 35, מציע את המונחים נידון ואמירה. מונחים אלה אמנם מבטאים לעיתים קרובות את תוכנם הממשי של נושא-התוכן ונושא-התוכן, אך לא תמיד. דיון מאלף על נושא-התוכן ועל מושגים אחרים הקרובים לו ימצא הקורא במאמרו של W.L. Chafe, "Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects, Topics, and Point of view", in: *Subject and Topic* (ed. by Ch.N. Li), Academic Press, New York 1976, pp. 25–55. על פי כלל דבריו שם מסתבר שיש לנושא-התוכן פנים רבות, אך בעיקר שתיים: (1) הדבר שעליו מדברים (צייף עצמו נוטה לראות הגדרה זו כמתאימה יותר לנושא הדקדוקי — עמ' 43); (2) הדבר המגביל את החלות של הפרדיקאציה העיקרית לתחום מוגבל כלשהו. "הוא מעמיד מסגרת של חלל, זמן או אינדיבידואליות, שבתוכה תוספת הפרדיקאציה העיקרית" (עמ' 50). כלומר, הוא מהווה מסגרת התייחסות של המבע, או מודיע את התימה שלו. נושא-התוכן לעולם הוא מידוע, ובא תמיד בראש המשפט. במשפטי ייחוד בלתי-מוטעמים חלק הייחוד הוא תמיד הדבר שעליו מדברים (הוא הנידון). לפי זה משפט כגון "חכם הוא, האיש" אינו בגדר משפט ייחוד (ראה ספרי שטח ועומק בתחביר, אוניברסיטת חיפה, תשל"ז, עמ' 86 ואילך).

2. במשפטים ייחוד מוטעמים, כגון "דוד, הוא המלך", אין חלק הייחוד נושא-התוכן של המשפט (ראה ספרי הנ"ל עמ' 84–86), שהרי אין הוא "הדבר שעליו מדברים". מדברים יותר על המלך, ואומרים עליו שהוא דוד. במשפטים מסוג זה לא כדאי לדבר על נושא-תוכן ונושא-תוכן, אלא על נתון וחידוש ועל הטעמה מנגדת (דוד, ולא מישהו אחר).



(ב) החלק הראשון חייב להיות צירוף שמני או מלת יחס + צירוף שמני (= צירוף יחס)<sup>3</sup>.

(ג) אם החלק הראשון הוא צירוף שמני, חייב החלק השני להכיל בפועל או בכוח יסוד המאזכר את החלק הראשון; ואם החלק הראשון הוא צירוף יחס, חייב החלק השני להכיל בפועל יסוד המאזכר את החלק הראשון<sup>4</sup>. יסוד מאזכר עשוי להיות פנימי מוסב (המותאם במין ובמספר לחלק הראשון), או שם מאזכר, כלומר, שם שמסומנו זהה למסומנו של השם או הצירוף השמני שבחלק הראשון (פגון: "דוד — ראיתי את דוד"; "דוד — ראיתי את האיש"), או אפס, כלומר: השמטת היסוד המאזכר (במקרה זה היסוד המאזכר קיים רק בכוח).

התנאי האחרון הוא האחראי לכך, שאפשר תמיד להעמיד במקום משפט ייחוד משפט בסיסי יותר ושווה-ערך לו על ידי הכנסת חלק הייחוד במקום היסוד המאזכר (או במקום שראוי היה להימצא שם, אילולא הושמט). פעולה זו מבטלת את מבנה הייחוד של המשפט והופכת אותו למשפט "רגיל" ("קיץ וחורף אתה בראתם" = "אתה בראת קיץ וחורף")<sup>5</sup>.

בדעתי לדון להלן בטיפוס מיוחד של משפטים מלשון המשנה, המקיימים את התנאי הראשון והשני (הם פותחים בצירוף שמני), אך לא את התנאי השלישי. משפטים אלה, שנכנה אותם משפטי ייחוד מדוימים, דומים מאוד למשפטי ייחוד רגילים. יש בהם אפילו יסוד מאזכר, אלא שאין הוא מאזכר ישירות את חלק הייחוד, אלא רק בדרך עקיפה. הכוונה למשפטים כגון: —

- (1) יין נסך שנפל על גבי ענבים — ידיחם והן מותרות (ע"ז ה, ב).
- (2) בלשת שנכנסה לעיר בשעת שלום — חביות פתוחות אסורות, וסתומות מותרות (ע"ז ה, ו).
- (3) מלוא תרודו רקב שנתפור בתוך הבית — הבית טמא (אהלות ג, ב).
- (4) מצורע שנכנס לבית — כל הכלים ששם טמאים (נגעים יג, יא).
- (5) הגוים העובדים את ההרים ואת הגבעות — הן מותרין ומה שעליהן אסורין (ע"ז ג, ה).

3. מלת יחס + צירוף שמני כחלק ייחוד, כגון: "ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו" (בר' מז, כא).

4. לפי זה משפט כגון "ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל" אינו משפט ייחוד, אלא הוא נתפס כמשפט שמשלים הפועל שלו הועבר לראש המשפט. יש כאן שינוי בסדר האברים, אך לא בניית משפט ייחוד, בדיוק כמו במשפט: "את ראובן לא ראיתי היום". הימצאותה של מלת-היחס במשפט מבטיחה את שלמותו התחבירית, ולכן אין הוא נתפס כמשפט כחסר יסוד מאזכר.

5. ויש פידוע חוקרים, ואולי רובם, הסבורים שכל משפט ייחוד אינו אלא גלגול של משפט "רגיל". אני נוטה היום להאמין שמבחינה היסטורית קדם דוקא משפט הייחוד למשפט ה"רגיל" (ראה: T. Givon, "Topic, Pronoun and grammatical agreement", in: (Subject and Topic, ibid., pp. 149–188).

6) האומר לשלוחו צא ותרום — תורם בדעתו של בעל הבית (תרומות ד, ד).  
 7) מי שזימן אצלו אורחים — לא יוליכו בידם מנות (ביצה ה, ז).  
 משפטים אלה אמנם דומים למשפטי ייחוד<sup>6</sup>, משום היסוד המאופר שבסיפא (חלק המשפט הבא אחרי המפריד), אך אינם משפטי ייחוד רגילים, משום שאין אזכור ישיר של גרעין הצירוף השמני המהווה את הרישא (נושא התוכן של המשפט), אלא רק של אחד השמות המשמשים כמשלימים בתוך משפטי זיקה. במשפט 1; הפינני שב"ידיחם" אינו מוסב אל הגרעין "יין נסך", אלא אל המשלים "ענבים", המצוי בתוך משפט הזיקה "שנפל על גבי ענבים", לכן אי־אפשר להמיר אותו בצירוף השמני "יין נסך שנפל על גבי ענבים", ולקבל משפט בסיסי יותר, כלומר, אין מתקיים התנאי השלישי. והוא הדין לגבי שאר המשפטים. אמנם אפשר להעמיד במקום 1 את המשפט 'ידיח את הענבים שנפל על גביהם יין נסך והן מותרות', ובמקום 2 את המשפט 'חביות פתוחות של העיר, שנכנסה בלשת לתוכה בשעת שלום — אסורות, וסתומות — מותרות', וכן שאר המשפטים<sup>7</sup>. אבל משפטים "בסיסיים" אלה לא נוצרו על פי הנאמר בתנאי השלישי, דהיינו, על ידי המרה ישירה וללא שינוי של היסוד המאופר במה שנראה כחלק הייחוד, אלא תוך פדי שינוי מבנהו הפנימי של החלק הזה (הפיכת משלים משפט הזיקה לזוקק שלו), ולכן אין כאן משפטי ייחוד רגילים, והם ראויים לעיון לעצמם<sup>8</sup>.

חוקרים שונים<sup>9</sup> כבר עמדו על הצד הסמנטי המיוחד שבמשפטי הזיקה, הלנאיים או העצמאיים, המופיעים במשפטים (1–6): הם מביעים תנאים. התנאי, כידוע, מובע כרגיל באמצעות פסוקית תנאי, אך לעתים, כאשר מתקיימים תנאים מסוימים, אפשר להעצים (נומינאליזציה) את פסוקית התנאי, ואז היא עשויה לעמוד לא רק כנושא במשפט או כחלק ייחוד, כמו כל צירוף שמני, אלא גם במעמד המיוחד של חלק ייחוד מדומה, שאינו לא נושא דקדוקי ולא חלק ייחוד, אלא נושא־תוכן בלבד, כמעמדה של

6. מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, דביר, תל־אביב תרצ"ו, עמ' 245–246, רואה במשפטים 6, 7 משפטי ייחוד בעלי "חזרה מובלעת", ולא הרגיש שמשפטים אלה מעלים שאלה עקרונית יותר מאשר שאלת חסרונם של הפינניים המוסבים, שהיא תופעה המופרת גם במשפטי ייחוד פשוטים, ולא היה צורך להעלותה דוקא בקשר לדין על "יחס תלוי בפסוקים מורכבים".

7. גם במשפטים 6, 7 אפשר להעמיד משפטים "בסיסיים": "תורם השליח שאמרו לו צא ותרום בדעתו של בעל הבית"; "לא יוליכו אורחים שזימנו על ידי משהו מנות בידם".  
 8. גם במקרא מוצאים דוגמות של המבנה הנדון, אבל בודדות: "איש אשר יתן לפהו לו (כלומר: לפהו) יהיה" (במד' ה, י).

9. ראה: סגל, שם, עמ' 221, וכן במאמרו "בנית פסוקי התנאי בעברית המקראית והמשנית", לשוננו ד (תרצ"א), עמ' 200–203; י, פרץ, משפט הזיקה בעברית לכל תקופותיה, דביר, תל־אביב 1967, עמ' 145 ואילך; א' בנודי, לשון מקרא ולשון חכמים, פרץ שני, דביר, תל־אביב 1971, עמ' 614 ואילך.

כל פסוקית תנאי הבאה בראש המשפט<sup>10</sup>. קיימים שלושה תנאים, המאפשרים הפיכתה של פסוקית תנאי לצירוף שמני תנאי: —

(א) נושא פסוקית התנאי חייב להיות סוגי (גנרי)<sup>11</sup>: "אם שלושה אכלו פאחד, (הם) חייבים לזמן" = "שלושה שאכלו כאחד חייבין לזמן" (ברכות ז, א); "אם מישהו עובר לפני התיבה, לא יענה אחר הפהנים אמן" = "העובר לפני התיבה לא יענה אחר הכהנים אמן" (ברכות ה, ד). לעומת: "אם ראובן יעבור לפני התיבה, לא יענה אחר הפהנים אמן" ≠ "ראובן, שיעבור לפני התיבה, לא יענה אחר הפהנים אמן".

(ב) הצירוף השמני התנאי חייב לבוא בראש המשפט, במעמד של נושא-תוכן. (ג) נושא-התוכן (הסיפא) חייב להכיל יסוד המאזכר את אחד המרכיבים המופיעים בנושא-התוכן התנאי, אם נושא-התוכן אינו הנושא הדקדוקי של המשפט. אפשריים שלושה טיפוסים משפטיים: (1) נושא-התוכן התנאי הוא הנושא הדקדוקי של המשפט<sup>12</sup> (הדוגמות שבתנאי א'); (2) נושא התוכן התנאי הוא חלק ייחוד ("בת ישראל שנישאת לכהן . . . — לא יאכלו עבדיה בתרומה" — יבמות ז, ג); (3) נושא התוכן התנאי הוא חלק ייחוד מדומה (המשפטים 1-7). בלתי-אפשרי הטיפוס הרביעי, שאינו מאזכר כלל את נושא-התוכן: \*סטודנטים, שלא יגישו את עבודותיהם בזמן, אתפטר מן האוניברסיטה", בעוד שאפשרי: "אם סטודנטים לא יגישו את עבודותיהם בזמן, אתפטר מן האוניברסיטה".

חלק ייחוד מדומה נתפס אפוא כמקרה פרטי של תופעה כללית יותר, והיא

10. פסוקית תנאי הבאה בראש המשפט היא אכן נושא-תוכן, פי היא מהוה מסגרת שנבחרה כדי להביע בחוכה את השיח הבא אחריה. ראה: J. Haiman, "Conditionals are Topics", *Language* 54 (1978), pp. 564-589.

11. על הקשר שבין משפטי זיקה תנאיים לזקק סוגי עמדו בלשנים שונים, וראה בעיקר: R.P. Stockwell, P. Schachter and B. Hall-Partee, *The Major Syntactic Structures of English*, Holt Rinehart and Winston, New York 1973, p. 421. אך אין להסיק (כפי שהסיק סגל, בספרו, עמ' 221) שש, הפותחת משפט זיקה תנאי, אינה מלת הזיקה הרגילה, אלא שזה היא לא, כמו פי המקראי. הש היא מלת הזיקה הרגילה, וכן ה (במשפט 5), אלא שכל לואי המשלים שם סוגי הוא לואי תנאי. היסוד התנאי מונח בעצם טבעו של השם הסוגי. ראה גם דבריו של י' בלאו, "א' ש' — בלשון חכמים", לשונו 11 (תשי"ז), עמ' 8, הערה 6, המגיע אף הוא, אם כי בדרכ אחרת, למסקנה שאין לראות בש הנדונה מלת תנאי.

12. ההתאמה הדקדוקית הקיימת בין הנושא והנושא אפשר לראות אף בה יסוד המאזכר את הנושא. ולדעת גבעון (לעיל, הערה 5) ההתאמה הדקדוקית הזו אינה אלא התפתחות של פנינוי גוף המוסב אל נושא-תוכן (כעין: דוד — הוא ה לך (הלך אינו מכיל בשלב זה יסוד המותאם במין ובמספר לנושא-התוכן דוד) — דוד ה לך (משפט בעל נושא דקדוקי + נושא מותאם).

הפיכת פסוקית תנאי בעלת נושא סוגי לצירוף שמני תנאי במעמד של נושא תוכן. לעתים מזודה נושא התוכן הזה עם הנושא הדקדוקי, לעתים עם חלק הייחוד, ולעתים לא עם זה ולא עם זה. רק תפיסה כזו של מה שקראנו חלק ייחוד מדומה (המקרה האחרון) מאפשרת לנו להבין מצד אחד את תקינותם של המשפטים מסוג 1-7 ומצד שני את אי-תקינותו של משפט מסוג \* "היין שנשפך על השולחן ראובן בנה אותו במו ידיו". אילו היה משפט אחרון זה תקין בלשון, חייבים היינו להסיק שאפשר ליצור משפטי ייחוד גם כאשר אין אפשרות להמיר באופן ישיר וללא שינוי את הפיגור המוסב בחלק הייחוד, וממילא היינו רואים את המשפטים מסוג 1-7 כמשפטי ייחוד לכל דבר. עכשיו שהמשפט הזה הוא בלתי-תקין<sup>13</sup>, חייבים להסיק שתקינותם של האחרים נובעת לא מדמיונם או מקרבתם למשפטי ייחוד רגילים, אלא מהיותם תנאיים (או סוגיים). התנאיות (או הסוגיות) של נושא-התוכן היא בלבד המאפשרת בניית משפטים מסוג 1-7. התנאי השלישי דלעיל, המצריך הכנסת יסוד מאזכר (בפועל או בכוח) במשפטים מטיפוס זה, אינו נובע דוקא מהצורך לקרבם אל משפטי הייחוד הרגילים, אלא מאופיו השמני ומתוכנו הקומוניקטיבי המסוים של נושא-התוכן: אי-אפשר לפתוח משפט עברי בנושא-תוכן בצורת צירוף שמני, שתפקידו להביע את הדבר שעליו מדברים, ולסיים את המשפט (נושא-תוכן) על דבר שלא הוזכר כלל קודם<sup>14</sup>. זו, כמובן, גם הסיבה להימצאות פיגור מוסב (לפחות בכוח) בכל משפט ייחוד, אלא שלגבי אלה אין זה מספיק שיימצא יסוד מאזכר פלשהו, אלא הוא חייב

13. יושם לב שהמשפט הוא בלתי תקין, אף על פי שאפשר להעמיד משפט "בסיסי", כגון "ראובן בנה את השולחן, שנשפך עליו היין, במו ידיו". מכאן שחלק ייחוד חייב להיות נושא-תוכן, כי מבחינת מעמדו בנושא-תוכן יש הבדל בין "היין שנשפך על השולחן" לבין "השולחן שנשפך עליו היין", בעוד שאין כל הבדל ביניהם מבחינת ערך האמת שלהם (אם יש יין שנשפך על שולחן, משמע שיש שולחן שנשפך עליו יין, ולהפך).

14. אבל אפשר לפתוח משפט בצירוף יחס או בתואר פועל במעמד של נושא-תוכן, המביע את מסגרת ההתייחסות של השיח (ראה לעיל הערות 1 ו-10), מבלי להזכירו כלל בהמשך, כגון: "כיצד מברכין? בשלושה — אומר נברך, בשלושה והוא — אומר ברכו" (ברכות ז, ג). והוא הדין בתיאורי מקום או זמן, בין אם הם פותחים במלת יחס בין אם לאו; "מקום שנהגו לכפול — יכפול" (סופה ג, יא); "יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת — כל העם מוליכים את לולביהם לבית הכנסת" (סופה ג, יג). וראה מה שכתב על תיאורים הבאים בראש המשפט: — Y. Blau, *An Adverbial Construction in Hebrew and Arabic* — *Sentence Adverbials in Frontal Position Separated from the Rest of the Sentence*, Israel Academy of Sciences and Humanities, Jerusalem 1977, Proceedings 6/1 וראה גם: J. Chetrit, *Syntaxe de la phrase complexe à subordonnée temporelle*, Editions Klincksieck, Paris 1976, p. 134, 184. ויש במשנה סוג נוסף של נושא-תוכן המביע את מסגרת ההתייחסות (ולא את הדבר שעליו מדברים, ולכן אין צורך ביסוד מאזכר): "כל מעשה יום הכיפורים האמור על סדר: הקדים מעשה לחבירו — לא עשה כלום, הקדים דם השעיר לדם החטאת — חזור ויזה" (יזמא ה, ז). ברור שגם פסוקית תנאי המתפקדת כנושא-תוכן אינה מצריכה שום אזכור בסיפא.

לאזכר ישירות את גרעין חלק הייחוד דוקא, כדי לשמור על חלק הייחוד כדבר שעליו מדברים. לעומת זאת, כאשר נושא-התוכן הוא פסוקית תנאי מעצמת (משפטים 1-7), כלומר, מצד אחד הוא צירוף שמני, אך מצד שני הוא פעין פסוקית תנאי (מצד התוכן), אין צורך לאזכר ישירות את גרעין הצירוף השמני. כוחה התנאי של פסוקית התנאי המעצמת מספיק לה כדי לבטל את הצורך באזכור ישיר של הגרעין, אך אינו עומד לה כדי לבטל כליל כל אזכור.

יש סבורים, כי אפשר להמיר את ש שבמשפטי הזיקה המביעים תנאי באם, ואת אם הבאה אחרי צירוף שמני בש<sup>15</sup>. בלי להיפנס לכללי תפוצתה המפורטים של אם בלשון המשנה (דבר המצריך מאמר נפרד), נעיר כאן כמה הערות, המסייגות את הכלל הזה.

א) אם עשויה לבוא גם אחרי שם לא-סוגי ("ראובן, אם יאכל את התרד, יקבל גלידה"<sup>16</sup>).

ב) למרות הערך הלוגי-סמנטי השווה שבין שם סוגי + ש + משפט + סיפא לבין שם סוגי + אם + משפט + סיפא, אין ביניהם תוכן קומוניקאטיבי שווה: כאשר באה ש, נושא-התוכן הוא שם סוגי + ש + משפט; כאשר באה אם, נושא-התוכן הוא השם הסוגי לבדו. המשפט "עבדים וקטנים, אם שקלו, מקבלין מידן" (שקלים א, ה) שווה בתוכנו הלוגי-סמנטי ל"עבדים וקטנים ששקלו — מקבלין מידן", אך לא בתוכנו הקומוניקאטיבי. המשפט הראשון מדבר על עבדים וקטנים, ואומר עליהם שאם שקלו, מקבלים מידם, ואילו המשפט השני מדבר על עבדים וקטנים ששקלו, ואומר עליהם שמקבלים מידם<sup>17</sup>. התפקיד

15. ראה מראה המקומות המוזכרים בהערה 9.

16. לא מצאתי דוגמה מקבילה במשנה, כנראה בגלל אופייה ההלכתי של המשנה, שאינה קובעת דינים אלא לגבי סוגים שלמים, ולא לגבי פרטים מסוימים.

17. עם המלה פולם אין כנראה הבדל בין אם לש: "וכלן, אם מתו, או מאנו (כ"י קופמן: ואם מאנו) או נחרשו, או שנמצאו אילוניות — צרותיהן מותרות" (יבמות א, א); "וכלן, שהיו להם נשים ומתו — מותרות לישא להם" (יבמות ב, ו). כאן, גם במשפט השני המלה "פולן" לבדה מתפקדת כנושא-תוכן. וכך בכל הדוגמות עם פולם (על פי הקונקורדאנציה של קאסאווסקי), להוציא הדוגמה הראשונה. ויש לשים לב שמבנה זה (וכלן + אם/ש + משפט) אינו שווה למבנה הרגיל של צירוף שמני + אם/ש + משפט, כי מבנה אחרון זה שווה בתוכנו לפסוקית תנאי מקבילה ("שניים אם/שקידשו שתי אחיות" = "אם שניים קידשו שתי אחיות"), בעוד ש"וכלן אם/שהיו להן נשים ומתו" ≠ "אם היו לכולן נשים ומתו". מכאן שהמלה "וכלן" משמעותה היא "ובכולן", "ולגבי פולן", כלומר היא מציינת את מסגרת ההתייחסות, ולא את הדבר שעליו מדברים. ועובדה זו הייתה דוקא צריכה למנוע את הופעת ש, שהרי אין כאן פסוקית תנאי מעצמת. ונראה לי שאפשר להסביר שימוש זה בש בהקבלה להסברו של בלאו להופעת או ש גם במשפט תנאי-ברירה, שאין בהם ש באבר הראשון של התנאי. בלאו מסביר (לעיל הערה 11, בגוף המאמר): או ש נחשב להמשכו הטבעי של משפט תנאי, ולכן הועבר גם למקום שמבחינה תחבירית גרידא לא היינו מצפים למצאו שם. אף ש שב"כולן ש" הועבר מהמבנה הרגיל והנפוץ מאוד: צירוף שמני + ש + משפט.

- השונה של אם לעומת ש לגבי קביעת הצירוף השמני המתפקד בנושא-תוכן של המשפט מוכח מדרך ניסוחה של ההלכה אצל חז"ל: פאשר ההלכה נוגעת לסוג כולל של דברים, וחלים דינים שונים על סוגים משניים שלו (או שהדינים השונים תלויים בהתניות שונות) — תהיה ההלכה מנוסחת בדרך כלל כך: שם סוגי (+ ש/ה + משפט): (אם)  $x_1 - y$ , (אם)  $(1) x_2 - y$ . כגון: —
- (8) טהור לחטאת שנגע בתנור: בידו — טמא, וברגלו טהור (פרה י, ד).
- (9) בצלים שירדו עליהן גשמים וצמחו: אם היו העלים שלהן שחורים — אסורין, הוריקן — הרי אלו מותרין (שביעית ו, ג).
- (10) נזיר שגילח ונודע שהיה טמא: אם טומאה ידועה — סותר, ואם טומאת התהום — אינו סותר (נזיר ט, ב).
- (11) בית הבנוי ראש ופתים: נראה בראשו — נוטל את כולו, נראה בפתים נוטל את שלו ומניח את של חבריו (נגעים יג, ב).

- התנאי הכפול הבא אחרי נושא-תוכן פותח כמעט תמיד באם<sup>18</sup>:
- (12) קנה של זיתים: אם יש קשר בראשו — מקבל טומאה, ואם לאו — אינו מקבל טומאה (שבת יז, ג).
- (13) הדילועים שקיימן לזרע: אם הקשו לפני ראש השנה ונפסלו מאוכל אדם — מותר לקיימן בשביעית, ואם לאו — אסור לקיימן בשביעית (שביעית ב, י).
- במשפטים מסוג זה לא ייתכן להמיר את ש באם ואת אם בש, אף על פי שמבחינה תחבירית גרידא הדבר אפשרי (לפעמים תוך שינוי בסדר המלים), ואף לא יחול שינוי בתוכן הסמנטי של המשפט. הסיבה לכך היא שכל המרה פזז תכניס שינוי ב"עטיפה" הניסוחית של המשפט. משפט 8, למשל, אם נשנה את ניסוחו ל"טהור לחטאת: אם נגע בתנור בידו — טמא, ו(אם נגע בו) ברגלו — טהור", לא ישתנה דבר בתוכנו, אף על פי כן, שני משפטים שונים הם מבחינת המידע הנמסר בהם. במשפט 8 הנגיעה בתנור היא חלק מהדבר הנתון, שרוצים לחדש לגביו דבר מה, והיא מצטרפת אל "טהור לחטאת" על מנת להוות יחד עמו הדבר שעליו מדברים (נושא-תוכן), בעוד שבמשפט האחר היא מהווה חלק מהחידוש (מהדין), והיא מצטרפת אל הדבר שאומרים (האמירה, נושא-תוכן).
- ג) במשפטים מטיפוס 1-5, משפטי ייחוד מדומים, אי-אפשר, ככל הנראה, להמיר

18. מה שבא לפני הנקודתיים הוא נושא-התוכן; הסימן "—" מפריד בין רישא וסיפא. סימון זה מופיע לעתים קרובות במהדורת ח' אלפק וח' ילון, ששה סדרי משנה, מוסד ביאליק, ירושלים-תל-אביב, תשי"ז.

19. לעתים רחוקות מופיע ש לפני התנאי הראשון: "האורו והדוחן והפרגון והשומשוּמין שהשרישו לפני ראש השנה — מתעשרין לשעבר ומותרין בשביעית, ואם לאו — אסורין בשביעית ומתעשרין לשנה הבאה" (שביעית ב, ז). ואפשר לראות בש זה היגררות למקום שלא היה ראוי לו מלכתחילה (ראה סוף הערה 17).

את ש (או ה) באם<sup>20</sup>. הסיבה לכך היא שאם מכניסה שינוי בנושא-התוכן (פאמור בב') והופכת את השם הסוגי לבדו לנושא-תוכן, ולכן היסוד המאופר שבסיפא אינו מאופר עוד דבר מנושא-התוכן, אלא רק דבר המצוי בפסוקית התנאי. וכפי שראינו לעיל, אי-אפשר לפתוח בנושא-תוכן בצורת שם (או צירוף שמני) ולסיים את המשפט בנושא אחר, אפילו אותו נושא (תוכן) אחר מצוי בפסוקית התנאי המקשרת ומתוכת בין נושא-התוכן של המשפט לנושא-התוכן שלו.

הקורא שם לב בודאי לשימוש החוזר ונשנה במונחים נושא-תוכן ונושא-תוכן, מונחים שלא היו מקובלים ביותר עד כה בתחפיר העברי ובתחפיר בכלל. לדעתי, חייב זוג מונחים זה, לצד המונחים רישא וסיפא, לשמש אבן פינה לבניין תחפיר לשון ההלכה החז"לית וסגנונה. שהרי כל הלוקח בידיו את המשנה או את התוספתא, שני חיבורי ההלכה החז"ליים המובהקים, מתרשם מידי שישנו מבנה תחפירי אחד החוזר ומופיע פמעט בכל הלכה והלכה, המאופיין קודם פול על ידי המבנה הבינארי שלו, הן מבחינת האינטונאציה שלו והן מבחינת תוכנו. מבנה תחפירי זה מבטא ראייה קאזואיסטית מובהקת של עולם ההלכה החז"לי. ההלכה החז"לית מורפכת לעתים קרובות מתיאור של קטע מציאות מסוים, מציאות טבעית או אנושית-חברתית, ומקביעת הדין החל על אותו קטע מציאות. קטעי המציאות האלה מיתרגמים פלשון ההלכה לנושאי-תוכן, והדינים החלים עליהם לנושאי-תוכן. קטע מציאות עשוי להיות אובייקט או מעשה או מצב דברים הקיימים בפועל או באופן פוטנציאלי. לרוב עוסקת ההלכה בדברים או במצבים פוטנציאליים, לכן נושא-התוכן יהיה לרוב סוגי או תנאי, ומתקבלים משפטים מהטיפוס רישא + סיפא, כאשר הרישא מביעה תוכן של מצב דברים הקיים בכוח, פלומר תוכן של תנאי, והסיפא מביעה את התוצאה (המשפטית), הנובעת מהתקיימותו של התנאי. הצירופים השמניים התנאיים הם רק סוג אחד של רישא (ורישא היא סוג אחד של נושאי-תוכן), והם מתחלקים, פפי שראינו, לנושאים דקדוקיים, לחלקי ייחוד, ולחלקי ייחוד מדומים. תיאור תחפירי של ההלכה החז"לית ימצא חסר, אם לא יובא בחשבון נושא-התוכן כחלק עיקרי במשפט, הקובע את דמותו האופיינית של המשפט ההלכתי החז"לי.

20. בדקתי על פי הקונקורדאנציה של קאסאווסקי, ולא מצאתי. לעומת זאת מצאתי במקרא: "אדם כי ימות באהל — כל הבא אל האהל וכל אשר באהל יטמא שבעת ימים" (במד' יט, יד). ואולם אין ללמוד מפי המקראי על אם החז"לי או על ש החז"לי.

## פרשני המקרא ו"לשון מקרא"

אחד הדברים האופייניים לפרשני המקרא המסורתיים הוא החופש הרב שנטלו לעצמם בשטח האטימולוגיה ואף בזיקה ללשון הכתוב. כך מפרש "מצודת" חוזה (יש' כח, טו): עניין גבול כמו מחוז חפצם; נחלי בליעל (שמ"ב כב, ה) מלשון חולי, והגדרת הגינה (יח' מב, יב) מל' ניגון. ויש טכניקה מסופכת יותר: למרות עיני כבודו (ישעיה ג, ח), מפרש "מצודת": "להמרות מלשון תמורה וחלוף, שאומרים שעניי המקום המה מחולפים מעיני האדם כי לא יביט ולא ישגיח במעשה הבריות". כדי שניוכח שהמלה שפפוסק נחשונה לרעיון של הפרשן ("לא יביט"), ניסח את פירושו בעזרת מלת ציר ("מחולפים") משורש נרדף לתמורה. נראה, שתפקידה הסמנטי של מלת ציר זו הוא לסמן, לצורך זה ובמקום זה, את המובן "מופנים" (אין זה נראה שנתפן למשמעות "שונים", שעניי המקום שונות מעיני אדם). למחולפים הרי יש המובן הישן, הקשור עם תמורה וגם (לדעתו) עם למרות. עכשיו שבעזרת הקונטקסט שקבע לה (בפירושו אשר ניסוחו הובא לעיל) מתח אותה להיותה כוללת גם "מופנים", כפילות זו צריכה להשפיע עלינו גם ביחס לנרדף שלה ("למרות"), שנהיה נכונים להסכים לפירוש הפלתי-אטימולוגי שלו. כך נגשר ממילא גשר על פני המרחק הסמנטי, שלא יורגש המעבר בין למרות שפפוסק (מובן ישן) ובין הפירוש "לא יביט".

אולם כך קשה ללומד להחליט, איך בדיוק לסכם את הפירוש, או איזו מלה אחרת לתת תמורת המלה שבמקור ("למרות"). עליו להישמר מהפח הטמון לו, כאילו באמת חשב הפרשן את מחולפים כהומונים (אשר אחד המובנים שלו נרדף למופנים), או שבכלל נתפן בדבריו לפירוש מילולי (היינו פירוש כללי, שפוחו יפה לאו דוקא בקונטקסט זה). זה יכול להטעות את המעיין לחשוב, שגילה כאן עובדה בעלת ערך לקסיקאלי (דעה לשונית של "מצודת" או גילוי מלשון תקופתו). האמת היא שגם הפרשן הרגיש בקושי, ואותו ניסוח המתנהל בכבדות הוא המאמץ שלו לטשטש אותו. הוא סילק את הקושי על ידי שהשאיר את המשפט דחוק קצת בניסוחו, ואת הפירוש דחוק קצת בהגיונו, כשטוב ממנו לא ידע (או לא קיבל). זה המוצא הטוב ביותר שמצא, ואכן נזהר מלנסח משפט כמו "מחולפים מלשון מופנים" או "למרות לשון להפנות". על ידי סיפום סופי כזה היינו רואים לעינינו את שני קצות הדרך, וכך יבלוט יותר המרחק שבין המובן המקובל של המלה ובין פירושו המזור של "מצודת", אלא שזה שינוי שהבליע הפרשן, ואינו מחייב (ועל ידי שימוש במלה נרדפת גם הרחיק עדותו).



דוגמה מורפכת יותר נמצא ברד"ק: פתור האדם המַעֲלָה (דה"א, יז, יז), "כתכונת האדם הגדול . . . ותור הוא לשון תכונה, וכן תורת האדם שאמר בספר שמואל וקרוב לו נאוו לחייך בתורים שהם הפנינים המסודרים ומחוכרים על סדר ותכונה". גם אצל רד"ק היסוד הוא הקשר האטימולוגי בין תור (ותורה) ותורים, ואם בדה"א פירוש המלה הוא "תכונה" ובשה"ש "סדר" (באלה הוא משוכנע), צריך להוכיח ששני המובנים הם בכל זאת אחד. פדי לגשר על פני המרחק שביניהם קבע פציר את (הסומן) תכונה. את משמעותו של הסומן (signifier) מתח רד"ק (עד לסדר) לא על ידי שורש נרדף אלא על ידי שחזר עליו עצמו בסוף, ועל יד סדר. הוא עצמו בתפקיד ה"הומונים" הדרוש, שכולל עכשיו גם תכונה גם סדר, וכך נקשרו שלושה פסוקים על ידי "מלה" אחת (אבל למעשה סומן אחד, והמשמעויות אחדות). פה המבצע שקוף יותר, גם מפני שהפעם אותו סומן (תכונה) רק נתמך בסוף על מלה שכנה (סדר) פדי לגלות את מובנו הוא. דברים אלה אינם פרי שיקול והחלטה שבהפרה, אלא כך הם מתרחשים כשאדם צריך להיחלץ ולעבור מעקשים בדרך העדינה ביותר.

דרך פשוטה יותר לדחוק פירושים לתוך מקראות קשים היא השלמה והוספה חפשית של תוכן, אף אם אין לו רמז בטקסט: אם רוח המושל תעלה עליך, מקומך אל תנח כי מרפא יניח חֲטָאִים גדולים (קה' י, ד), — "רוח) מושל העולם תעלה עליך לדקדק אחריו במדת הדין, מדתך הטובה אל תנח לומר לו מה יועיל צדקתי לי. דקדוקי הדין ביסורין הבאין עליך מרפא הוא לעוונותיך" (רש"י). נשמטו בידי סלע שפטיהם (תה' קמא, ו), "דייניהם . . . נשמטו מדרך הטוב ביד יצר הרע ולב האבן וקשה כסלע" (רש"י). והרי עוד שתי דוגמות מאלפות: אין חליפות למו (תה' נה, כ), "אינם נותנים אל לבם שיוחלפו" ("מצודת" וכן רש"י) — היינו יש חליפות למו. המנהרות (שופ' ו, ב), "ענין אורה כמו . . . נהרה והם מערות ולהם חלון יבוא בו אור היום" ("מצודת"). בדוגמה קודמת הפכו שלילה לחיוב, ופה שמו חושך לאור. החופש פה הוא גם בתחביר גם בדקדוק גם בדמיון. עוד דוגמאות לפירושים פיקנטיים ראה: חושי (איוב כ, ב), רש"י: הליכות עולם (חב' ג, ו), "מצודת" ואכן עזרא; יחרף לבבי (איוב כז, ו), "מצודת" ורלב"ג; טל ילדותך (תה' קי, ג), "מצודת", ועוד.

דרך קשה וסבוכה זו של פרשנות היא קודם כול תולדת הרצון להבין את התנ"ך מצד כל אדם דתי, וההכרח להבין (ולפרש) מצד הסכולאסטיקה. אולם נציגה עמדי חסרי אונים עם חוסר הידיעה המשווע שלהם על העולם העתיק (ולשונו), הפולל גם עודף "ידיעה": אם יש לשתי מלים אפילו שני עיצורים דומים אז גם המשמעות דומה (זאת ירשו מהתנ"ך עצמו, כמו נֶקֶל/נָקֵל). שם מצוי הדבר בשמות פרטיים תוך חיפוש אחר הסמלי שבהם). המסורה, הרצופה באמת (מאז חיבור התנ"ך), נשפחה. פירוש שיטתי מחז"ל על התנ"ך אין לנו. הם השתמשו בתנ"ך לבנות עליו תושבע"פ, היינו עסקו במה שאין בו. זה היה אז צורך החיים, ובסתר לפס אולי רצו באמת להשפית את התוכן כפי שנמסר למשה מסיני. המסורה עסקה בתנ"ך באופן שיטתי, ונאחזה בציפורניים במלים המתות, באותיות, בנקודות שעל האותיות, ואפילו שיננה

מתי א ין אותיות (חסר ו', חסר י'), וגם לניקוד חרדו, שִׁדְעוּ לבטא כל אלה. לימים באה התעוררות. ר' סעדיה גאון נקרא אבי הפשט, ובשיטתו הפרשנית הוא פותח את "תקופת הפשט". לחפש מה כתוב, מה תוכנו של הספר בלי פנויות, רמזים וסודות, זו הייתה התגלית, וגם היא נכפדה על בני המאה העשירית: התעוררותם באה מקול תרועת מלחמה (הקראות) — תורה שלא לשמה. אולם פשהפירו סו"ס בצורך ללמוד תנ"ך לתוכנו כדי לא לפגר אחר הקראים, גילו שהתוכן נשמט זה כבר מזיכרונם. לאחר כמה שנות מאה של נפתולים בין האסכולות נפסק גם ניסיון זה של פרשנות רצינאלית. התגלית (הפפוייה) של רס"ג הייתה אפיוזה, חורגת, והישגיה שוב נשפחו. חזרו לדרש, לפרשנות פילוסופית, למיסטיקה, וכו'. כל פעם שנתעוררו לחזור ללימוד תנ"ך כנתינתו, בתקופה העתיקה או החדשה (כמו בהשפלה), היה צורך בתחליף לידיעה ולזכירה, מה שנשפח ולא בא ממסורת ראשונים ממש, ניסו להשלים באופן מלאכותי. גם המחקר ההגיוני אינו יכול להחיות כל מה דאבדן ולא משתפכן, על כן כל מקום שלא היו ידיעות, מה בפועל הייתה פנות הפסוק, על ידי אומרו, בשעה שנאמר, מילאו מקומן (עד היום הזה) בניחוש אפשרויות, מה יכלה להיות הפונה. הטיפול בתנ"ך הוא ככלל מסמך אחר שהיה קבור באדמה למעלה מאלפיים שנה, לא ספר חיים של עם. על כן הפרשן המוצלח הוא בעל החריפות וכושר ההמצאה, והמכון הוא הדמיון, שתחום ממשלתו תמיד מקיף יותר משל ההיגיון. על כן יש מלה קשה אחת ופירושים רבים — אף אם פולם הגיוניים (כמספר האפשרויות, פיר הדמיון). לזה נוסף את כל מי שבכלל אינו יודע שאינו יודע, שטועה אבל בוטח בלבו. על כן שפטו אלה מן ההווה על העבר ועינתו את דמותו של אותו עבר (בלא יודעים), על ידי שראו את הנאמר בתנ"ך כראות את הנעשה בדורם הם.

מבחינת הידיעות לא היה מה שיסתור את התיאוריות שהומצאו, ולא היה קנה מידה לביקורת שיקבע את הגבול בין מותר לאסור. מבחינת ההיגיון, אם קשים היו הדברים מתחילה לקליטה, הקלה המסורת של שיטת המדרש. מי שהשלים שעין תחת עין הוא ממון; וגם בעליו יומת (שמ' כא, כט) פירוש פופר (על רציחתו אתה הורגו ואי אתה הורגו על רציחת שורו) — וזה שוב תולדת ההכרח, ואת זה הטילו פעם על המאמינים שיאמינו — זה לא יתקשה עוד להסתגל לאותו סוג של פתרונות קשים לפסוקים קשים כפי שהובאו לעיל מימי הביניים, אפילו לא הייתה עליהם פפייה של מוסדות. ההרגל מנצח את ההיגיון, ואם מאמין אדם בכל ארבעת שבילי הפרד"ס הרי גם השכנות עושה. הפשט שכן לדרש והתחומים יונקים זה מזה. אדם מכניס מדרש הלכה לפירושו, משנה קצת מן הפתוב, ואינו מרגיש כלל שסטה מן הפשט — ואפילו הוא גדול פרשני ישראל. ואם לומדים כך תנ"ך מילדות אין בכלל משקל להיגיון כשהוא עומד מול האוטוריטה, וכשמתבגר האדם, אותה אוטוריטה היא כבר חלק מאישיותו הוא. אלא שאז מתגלים הבדלים אינדיבידואליים. אדם תמים כמחבר "מצודת" יודע פחות על מעצורים של היגיון מאשר אישיות פרש"י (אם פי הוא עולה

על רש"י ביסודיות (שבעבודתו). חוסר ידיעות יש גם היום, ולמרות שנחלש פוחה של הסכולאסטיקה שמוכרח לדעת הפול, עדיין לא נשתחררו לגמרי פרשנים וחוקרים ואנשי מדעי הרוח (בעיקר בפענוח אפיגראפי או מלים קשות) מאותה גישה. קיים הקושי האנושי להגות את האידאיה המדעית הראשונית: איננו יודעים. זה פשר החופש על כל גונו, שמקצתם הודגמו בפירושים לעיל.

מכל זה ניתן ללמוד ש"לשון מקרא" הוא מושג יחסי פלשהו, ואין לו משמעות אחת ויחידה. לדבר זה יש חשיבות פשבאים לבדוק את לשון ההשפלה. אם אמרנו שזו תקופה שדגלה בלשון המקרא, עדיין לא אמרנו במה בעצם דגלה. הרבה פעמים אנו מוצאים אצלם חריגות של משמעות מלשון המקרא, אבל זה המקרא לפי הבנתנו היום. אותו שימוש יכול שיהיה מקראי טהור לפי פרשן מסוים, וכן לדעת הסופר המשפיל שלמד לפיו תנ"ך. הרי דוגמאות מלשונו של מאפו (מראי המקום ודיבור המתחיל הם לפי: כל כתבי אברהם מאפו, תל-אביב תשט"ו): "את נפש המרצח הזה יקלעו מלאכי זעם בכף הקלע" (תנא, אלימלך). ביטוי זה הוא בעל סומן מקראי (שמ"א כה, כט) שהמסומן הוחלף במשך הזמן, וכך לפנינו ביטוי בתר מקראי (ע"ע ומקורותיו במילון בן-יהודה, סוף ערך "כף"). אולם ייתכן שמאפו נעלמה העובדה של שינוי המסומן, ובהשפעת הפרשן שחסרה לו הבחנה היסטורית, הקדים את המאוחר (ר' רד"ק). אותה כננה שביטא בסיפורו יחס לפסוק עצמו, וכך נשאר בהפכתו במקרה זה נאמן ל"שפת עבר" par excellence. הוא הדין במלים מאוחרות כמו מכונה (רלו, שאול 1; רלט, עזרא), הגון (תכח, אמנס 1. ר' "מצודת" יח' מב, יב), סמן (רלג, עודנו; רמה, הספת. ראה: "מצודת" יש' כח, כה).

עקבות הפרשנות הסכולאסטית מתגלים בפנים שונים בלשון המשפילים, וכן שונות ומעניינות מסקנותיהם. לפי המובאות של סופר מסוים אנו יכולים לנחש באיזה פירוש למד פסוק פלוני. אם אנו שוב מוצאים אצל מאפו מסתולל מחויק (רסו, עצתך; שצב, אך). הרי פה פירוש המתאים מאוד לקונטקסט (שמ' ט, יז): עודך מסתולל בעמי לבלתי שלחם. לפי המובאה "הקבצו בני יעקב" (קנט, כן) אפשר למצוא איזה פירוש (או דרש) היה לו על המקור (בר' מט, ב).

אבל מאפו יכול לסטות מהמקרא בלא יודעים, ומהפרשן ביודעים. יש שהוא נותן לסומן מקראי מובן מאוחר שאין לו סמוכין גם בפרשנות. המעניין במקרים אלה הוא, כשיש לביטוי מסוים שני פירושים, ומשימוש (השלישי) של המספר אפשר לנחש את פירושו למקור, להתחקות אחר הפרשן לפי הסטייה ממנו. הביטוי התפאר עליי, התפאר בי (קפג, התפאר; תכא, עודנה, ועוד) קשה לראותו כפירוש לפסוק (שמ' ח, ה), אבל סטייה ממה? פה אפשר להניח שהפירוש שחשב אז עליו (וסטה ממנו) הוא של אבן עזרא (אעשה לך תפארת שאעתיר), או לפחות רשב"ם, אבל לא רש"י, שקבע לביטוי גון שלילי (לשאול דבר גדול שלא אוכל לעשותו). וכן למשפט האירוני שלו: התחפץ אלישבע להיות לזרחה, והוא לא פרי עץ הדר (רמח,

נעויתי). אפשר למצוא בשימוש זה הד למדרש: פרי עץ הדר — זה אברהם שהידרו הקב"ה (ויק"ר ל), המייחס את הביטוי לבן אדם.

דוגמה אחרת היא: ושם חמור חמורתיים מתהדר בגאון אוזניו הארוכות ושאגה לו כלביא (תכח את). לפי הקונטקסט נראה שהפנה לחמור גדול (כשניים), ומכאן נראה גם איך הבין את דברי שמשון (שופ' טו, טו): בלחי החמור הפיתי חמור (פלשתי) אחד ושנים, בניגוד לפירוש המקובל (והדחוק) "חומרים חומרים". מעניין עוד יותר מקרה של פסוק בעל שני פירושים ו ש נ י ה ם נמצאים (במקומות שונים) בסיפוריו. הביטוי תשלג צלמון נמצא פעם בהוראת קר פשלג (רפב, אותותיו; תלו, ככלות), פעם לבן כשלג ופעם בשביל עמידה בשלג. מה משלושה אלה הבין המספר בפירוש לתה' (סח, טו), ומה כחידוש לשוני מאוחר? בשביל אדם דתי מסוגו של מאפו אין השאלה קיימת. שלושתם פירושים טובים לפסוק, שכן אלו ואלו דברי אלהים חיים. פה יש שוב האפשרות השנייה, שיש לביטוי שני פירושים שונים, והמספר השתמש בו (בשני מקומות שונים) בשתי משמעויות שונות, ושתייהן סטיות מהפרשנים (אבל בכל אחד אפשר לזהות את הפירוש המקורי שממנו סטה). דוגמה לכך הוא הפועל "התגלגלו". תחת שואה התגלגלו (איוב ל, יד) מפרש רש"י: "באים בסתר". לפי זה מוסב הפועל על אנשים (הצעירים שפראש הפרק), אולם לפי אבן עזרא התלואות הן שהתגלגלו על איוב. במקביל לפירוש הראשון אנו מוצאים אצל מאפו: ותתגלגל בארצות (תסה, בכל), נדדת וכו', ולעומת פירוש שני הוא אומר: איך התגלגלו הדברים (פו, חברוני). וכן: (העדיים) מיד ליד התגלגלו (רעא, ביום), עברו ונמסרו וכו'.

בדרך זו נוכל גם להצביע על חידושים שעצם משמעותם השורשית אבדה להם, כמו פכתבם, פהויתם (רסא, ראש העמוד), ללא קשר ל"כתב"; תמים דעים אנוכי עמך... פן בקדוש חזיתך בגלילון אשר הנחת בספר (שעה, השרים), בדברים היפים שכתבת בגלילון, כנראה; לא נרצה היא לזרח ולא זרח לה (רנה, ככלות), מתאימה (הרצון אצל זרח קיים!). יש אצלו גם חידושים שהם היפוכו של המקרא, כמו: תשע בנות החכמה (רכה, העלם), המתפון כנראה למוזות, היינו מו ל י ד י ת החכמה... וכן: התפחשו לי יודעי... שכחוני (רכג, אני; ועוד). בני נכר יתפחשו לי לשמע און ישמעו לי (שמ"ב כב, מה) מפורש: "פדרך המתנצל... בדברי כוז מפני הפחד" ("מצודת"). הפסוק מבליט דוקא את העובדה שהם מתקרבים אליו (יותר מדיי). או: ופתאום נעתקו ממנו מלין ויקרא: שרה בתי! (רכד, הזקן), לעומת איוב לב, טו: חתו לא ענו עוד העתיקו מהם מלים. דוגמה אחרונה: בידה המלית... חילו באחרית הימים (רסג, ומדהבה; ועוד), בןמן האחרון, וכן התחבר אל געל באחרית הימים האלה (ריט ושאו, ועוד), היינו בעבר ולא בעתיד כמקרא.

הבעיות שמעמידה הפרשנות בפני חקר הלשון והמקרא אינן מיוחדות לתקופת ההשפלה (על משוררי ספרד ראה: ב' קלאר, מחקרים ועיונים, תל-אביב תשי"ד), על פן הבה להתחקות אחר לשון של תקופה מסוימת מבחינת זיקתה למקרא, עליו

להחליט על קנה מידה או על הגדרה שהוא בחר ל"מקראי" (את הרמה הלשונית של דורו של מאפו משקפים במידה מסוימת המילון של שטיינברג ו"האוצר" של ש"י פין).

# מִן הָעֲבוּדָה בְּמִילּוֹן הַהִיסְטוֹרִי

לח

ב ר כ ה פ י ש ל ר

## לשונות התלמוד ב"עריכת" מאפו

(שינויים סגנוניים בלשון המובאות ברומן "עֵיט צְבוּעַ" <sup>1</sup> מאת אברהם מאפו)

מִן הַיְדוּעוֹת הַיָּא, שֶׁלִּשְׁוֹנוֹ שֶׁל הַרֹמָן "עֵיט צְבוּעַ" אֵינָה מִקְרֵאִית טְהוֹרָה, וְאִם כִּי הִיסוֹד הַמִּקְרָאִי שֶׁלִּיט בֶּה, יִסּוּדוֹת חו"ל לִיִּים מַעֲזָרִים בּו<sup>2</sup>.

אֶחָת מִדְרָכֵי הַשִּׁימוּשׁ בִּלְשׁוֹן חו"ל — וְאוּלֵי הַבּוֹלֶטֶת שֶׁבָּהֶן — הִיא הַהִבָּא הַזֶּה: שִׁיחַם וְדִיבּוּרִם שֶׁל גִּיבּוּרִי מֵאֶפּוֹ <sup>3</sup> זִרְעִים מוֹבָאוֹת מִן הַתְּלִמּוּד הַבְּבִלִי. — בְּדֶרֶךְ כָּלל בְּצִיּוֹן שֶׁם הַמִּסְכָּת (בְּסוֹגְרִיִּים וְשֶׁלֹא בְּסוֹגְרִיִּים) וּבִתְלוּסַפֶּת מֶלֶה מִבְּחִינָה, כְּגוֹן: אִמְרוּ, עַל פִּי מֵאֶמְרָם, בְּאֶמְרָם, כְּאֶמְרָם, דְּבָרֵי חֲכָמִים שֶׁאִמְרוּ, הָאִמְרוּ, הַדְּרוּשׁ, שֶׁדְּרָשׁוּ וְכִיו"ב.

לְפִי שִׁיטַת הָעֲבוּדָה בַּמַּפְעֵל הַמִּילּוֹן הַהִיסְטוֹרִי, הַמּוֹבָאוֹת מְסוּמָנוֹת בְּסִימָן מִיחּוּד לְפָנֵי הָעִיבּוּד הַלִּקְסִיקוֹגְרָפִי שֶׁל הַמִּקְוֹר בַּמַּחֲשֵׁב. סִימָן זֶה מִבְּחִין בֵּין לְשׁוֹן הַמִּקְוֹר לְבֵין לְשׁוֹנֵם שֶׁל מַחְבָּרִים אִו חִיבּוּרִים אַחֲרֵים, שֶׁכֵּן כָּל עֲדוֹת בְּמִילּוֹן הַהִיסְטוֹרִי בָּאָה בְּצִיּוֹן זְמָנָה הַמְדוּיקָה. מֵאַחַר שֶׁחֵלֶק גָּדוֹל מִן הַמּוֹבָאוֹת בְּרֹמָן "עֵיט צְבוּעַ" אֵינָן מוֹבָאוֹת כְּכַתְּבָן <sup>4</sup> בַּתְּלִמּוּד, נִשְׁאַלָה הַשְּׁאֵלָה מֶה דִּינָן: הָאֵם הַשִּׁינּוּיִים שֶׁבָּהֶן מִפְקִיעִים אוֹתָן מִשְׁיּוּכָן לְקִבּוּצַת הַמּוֹבָאוֹת הַמְסוּמָנוֹת בְּסִימָן הַנּוֹזֵכַר (וְאוֹ יֵשׁ לְטַפֵּל בָּהֶן כְּאִילוֹ לְשׁוֹנוֹ שֶׁל מֵאֶפּוֹ הֵן), אוֹ שֶׁמָּא אֵין דִּי בְּשִׁינּוּיִים אֵלֶּה כְּדִי לְסַטּוֹת מִן הַשִּׁיטָה הַנִּקּוּטָה, וְאֵין מוֹבָאוֹת אֵלֶּה יּוֹצְאוֹת מִכָּלל מוֹבָאוֹת סַחֲם. הַהֲכָרָעָה נִפְלָה לְטוֹבַת הָאִפְשָׁרוּת הָאֲחֵרוֹנָה (לְהוֹצִיא מוֹבָאָה אוֹ שְׁתֵּיִם). הַטִּיפּוֹל בְּשִׁאֵלָה הוֹלִיד רִשִּׁימָה זו<sup>5</sup>.

1. חֵלֶק א — וִילְנָה תר"ז; חֵלֶק ב — תרכ"א; חֵלֶק ג — תרכ"ז; חֵלֶקִים ד — ה — וְרִשָּׁה תרכ"ט. מֵרֵאִי הַמִּקּוּמוֹת עַל פִּי מֵהַדְרָה זו.
2. ר' עֲדוּתוֹ שֶׁל מֵאֶפּוֹ בַּתּוֹךְ: "עֵיט צְבוּעַ" חֵלֶק ב, עמ' 194, בַּמִּכְתָּב לְשִׁנְיָאוֹר זִק"ש, וּבִסּוֹף חֵלֶק ה, חוֹזֵי חִזְיוֹנוֹת. פֶּתַחֵי שְׁעִרִים, עמ' 5. כִּמוֹ כֵּן ר' ד' מִירוֹן, בֵּין חוֹזֵן לְאֵמֶת, יְרוּשָׁלַיִם תשל"ט, עמ' 297, וּב' צ' דִּינוֹר, אֲגָרוֹת מֵאֶפּוֹ, יְרוּשָׁלַיִם תשל"ל, עמ' כו.
3. תּוֹפְשֵׁי הַתּוֹרָה שְׁבִינִיהֶם. דָּב סֶדֶן הִפְנָה אֶת תְּשׁוּמַת לְבִי לְכָךְ שֶׁהוֹדָרִים בִּלְשׁוֹן חו"ל הֵן הַדְּמוּיּוֹת הַנִּמּוּכּוֹת בְּסוֹלֵם הַחֲבֵרָתִי. הַדְּבָרִים יִפְסֹם גַּם לְנוֹשֵׂא מֵאֶמְרָה זֶה: רֹבֶם שֶׁל בְּעָלֵי הַמּוֹבָאוֹת הֵם מִן הַדְּרָגָה הַחֲבֵרָתִית הַנִּמּוּכָה וּמִיַּעֲטֵם מִן הָעִילִית הַחֲבֵרָתִית בְּשַׁעַת שִׁיחָה אוֹ מִשָּׂא וּמִתֵּן עִם הַדְּמוּיּוֹת הַנִּמּוּכּוֹת. וְר' גַּם הָעֵרָה 19 לְעִיל.
4. עַל מוֹבָאוֹת שֶׁלֹא כְּכַתְּבָן ר' מ' מוֹרֶשֶׁת, הַבְּרִייתוֹת הָעֲבָרִיתוֹת בְּכַבְלִי אֵינָן לְשׁוֹן חֲכָמִים א', סִפְרֵי זִיכְרוֹן לְחַנּוּךְ יִלּוֹן, רִמְת־גֶּן תשל"ד, עמ' 275–278.
5. בַּמַּפְעֵל הַמִּילּוֹן הַהִיסְטוֹרִי עוֹבְדוֹ שְׁנֵי הַחֲלָקִים הָרֵאשׁוֹנִים בַּלְבָּד. הוֹסַפְתִּי מִסְפָּר דִּיגְמָאוֹת מִן הַחֲלָקִים הָאֲחֵרִים. בַּחֲלָקִים ג — הַפְּחוֹת מוֹבָאוֹת, וּמִרְבִּית מוֹבָאוֹת כְּלָשׁוֹן.

בדיקת השינויים גילתה שיטה, ובה שני סוגים עיקריים: (א) קיצור (ב) המרה.

### א. קיצור

במובאות שיש בהן שינויים מן הסוג הראשון מסתמנת שיטת הבאה ברורה וקבועה: הסופר מקצץ במובאה על ידי דחיית יסודות תחביריים מאריכים. כך משנה מאפו את אופיו האסתטי של המקור — אך שומר על תוכנו. שתיים הן דרכי הקיצור: (1) השמטת מרכיבים חזרים, הגורמת לכיווץ ההיגד; (2) גלגולים תחביריים המבטלים אתנחתות והשהיות.

דרכי הקיצור הללו נבדלות זו מזו בהתאם למבנה המשפטים התלמודיים שאותם הן באות לקצר (לעתים פועלות שתי הדרכים במשפט אחד; ראה דוגמה ג ויח דוגמה ז וטז): הדרך הראשונה מופעלת על משפטים מחוברים מקבילים וסימטריים, הדרך השנייה — על משפטי שאלה ותשובה, ייחוד, תמורה, סיבה ודומים להם. שתי הדרכים תוצאתן אחת בעיקרה: המבנה הפאראטאקטי של המקור התלמודי בטל, ועצמאות חלקי המשפט מופרת. משפטי מאפו הם משפטים מורכבים שחלקיהם תלויים זה בזה, וקריאתם רצופה ונעדרת השהיות ריתמיות של ממש. דוגמאות לדרך הראשונה<sup>6</sup>:

- (א) 1. מכות כג ע"א: כל המספר לשון הרע וכל המקבל לשון הרע...  
2. עיט צבוע, חלק א, עמ' 107: המספר לשון הרע והמקבלה...  
(ב) 1. שפת קיח ע"ב: יהא חלקי ממכניסי שבת בטבריא וממוציאי שבת בציפורי.  
2. ע"צ ב 96: יהי חלקי ממכניסי שבת בטבריא וממוציאיה בציפורי.  
(ג) 1. סוטה ט ע"ב: ראויה היתה שתיקרא דלילה דלדלה את כוחו דלדלה את לבו דלדלה את מעשיו.  
2. ע"צ א 69: מפני שדלדלה כוחו, לבו ומעשיו.

במיעוטן חלים שינויי תוכן, כמו השיבוש המכוון "חבל על דעבד דרתא ותרעא לדרתא לא עבד" ("עיט צבוע" חלק ד, עמ' 6) מן "חבל על דלית ליה דרתא ותרעא לדרתא עבד" (שפת לא ע"ב), או שהן פאראפראזות בלשון מעורבת, הארוגות תחבירית בטקסט. הערת אגב: את המובאה הנ"ל מביא מאפו פלשונה — ארמית, אך לפי עדותו של קלוזנר (היסטוריה של הספרות העברית החדשה, פרק שלישי, ירושלים 1960, עמ' 350) אין בלשון הרומן ביטויים בארמית כלל ועיקר, אבל יש ויש ביטויים ארמיים (דוגמאות שם) מתורגמים עברית. על ביטויים לאטיניים (פתובים לאטינית או מתורגמים עברית) ר' ד' פטרסון, אברהם מאפו המושפע והמשפיע, מאזנים פרק כה (תשכ"ז-תשכ"ח), עמ' 417, הערה 1.

6. דפוס וילנה של התלמוד הבבלי (ממנו הועתקו המובאות לצורך השנאה) עוד לא נדפס (לפחות רובו) בתקופת כתיבת הרומן. קשה לקבוע בביטחון איהו דפוסים הפיר מאפו, אך מפי מאיר מדין למדתי, שאין שינויים גדולים בין דפוס וילנה לדפוסים שנהגו במרכז אירופה ומזרחה בתקופה שקדמה לו.

- (ד) 1. שבת סב ע"ב: שהיו [בנות ציון] מהלכות בקומה זקופה... שהיו מהלכות עקב בצד גודל... שהיו מהלכות ארוכה בצד קצרה.
2. ע"צ א 77: שהיו מהלכות ארוכה בצד קצרה ועקב בצד גודל.
- (ה) 1. פסחים קיח ע"א: קשין מזונותיו של אדם כפליים כילודה... קשין מזונותיו של אדם יותר מן הגאולה... קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף.<sup>7</sup>
2. ע"צ א 72: מזונותיו של אדם... קשים כקריעת ים סוף... קשים הם כפליים כילודה... יותר מן הגאולה.
- (ו) 1. ברכות ע"א: לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע... אם נצחו מוטב ואם לאו יעסוק בתורה... אם נצחו מוטב ואם לאו יקרא קריאת שמע...
2. ע"צ ג 40: לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע אם אזול לו מוטב, ואם לא, יקרא קריאת שמע, ואם לא יועיל, יעסוק בתורה.
- (ז) 1. סנהדרין סז ע"ב: צפרדע אחת היתה השריצה ומלאה כל ארץ מצרים... צפרדע אחת היתה שרקה להם והם באו.
2. ע"צ ג 70: צפרדע אחת היתה והשריצה או אחת היתה אשר שרקה לרעותיה ויעלו ויכסו את ארץ מצרים.<sup>8</sup>
- האיוון הריתימי הכמעט-נוסחאי של ההיגד התלמודי מופר אפוא, אך המסר עצמו לא נפגע: לא אוצר המלים ולא היחסים התחביריים הבסיסיים, כגון יחסי נושא-נשוא.
- השטח חלקים חוזרים<sup>9</sup> מתגלה גם ביחידות לשון קטנות יותר; למשל, כינוי הקניין (או המושא) המופיע בתלמוד, נמחק ברומן כאשר מוזכר שם הקונה בהמשך:
- 
7. אפשר שבדוגמה זו מפסחים וכן בדוגמה יד 1, המרחק שבין האברים (פאן מסומן בשלוש נקודות) גרם שהמרפב המשותף הובא מחדש בכל אבר ואבר, ואילו מאפו שקיצר, הסתפק במציאותו בנח; אלא שישנן דוגמאות רבות בתלמוד (ור' גם לעיל ולהלן), שגורם המרחק אינו תופס, ובכל זאת החזרות מתקיימות באופן חד משמעי, על פן אפשר לדעתי לספח דוגמה זו לרשימה מבלי לסלף את התמונה.
8. דוגמה נוספת בפסחים מט ע"א וב"ע"ט צבוע" א 123, אלא ששם גם שינוי עניין קטן.
9. לעתים מאפו משמיט מלים שאינן מוסיפות תוכן של ממש, למשל: הצפון (ע"צ א 67) במקום: שצפון ועומד (סופה נב ע"א); בלא טובה ובלא ברכה (ע"צ שם) במקום: בלא שמחה בלא ברכה ובלא טובה (יבמות סב ע"ב); התלמוד דורש כל מלה ומלה מן השלוש; וראה גם דוגמה ד ממסכת שבת. אך לעתים הוא דוקא מאריך, מן הסתם למטרות הבהרה ופירוש, למשל: לא התגאו אנשי דור המבול (ע"צ א 122) לעומת המקור: דור המבול לא נתגאו (סנהדרין קח ע"א); שרקה לרעותיה (ע"צ ג 70) לעומת: שרקה להם (סנהדרין סז ע"ב). או למטרה אסתטית, כגון איוון: "בת קול יוצאת ואומרת" (מ"ק יח ע"ב, לעומת ע"צ א 76): "יוצאת בת קול ומכרות ואומרת". כאשר הוציא מאפו את "יוצאת" ושמך לפני "בת קול" מילא את חסרונה בפועל אחר.



- (ח) קידושין ע"ע א: חרשו לכל העולם וורעו מלח.  
ע"צ א 69: חרש כל העולם וורעו מלח.
- (ט) קידושין מ"ע א: נוח לו לאדם שיעבור עבירה בסתר.  
ע"צ א 144: נוח לאדם לעבור עבירה בסתר.
- (י) סופה נב"ע א: יצר הרע שצפון בלבו של אדם.  
ע"צ א 67: היצר הרע הצפון בלב האדם.  
מאפו אף מקצץ בכפל לשון נוסחאי:
- (יא) פסחים קיב ע"ב: וכל אחד ואחד יש לו רשות.  
ע"צ א 81: ולכל אחד יש רשות<sup>10</sup>.
- (יב) מו"ק יח ע"ב: בכל יום ויום בת קול יוצאת.  
ע"צ א 76: בכל יום יוצאת בת קול.

### דוגמאות לדרך השנייה:

- (הלוכסן מסמן את מקום ההפסק במקור התלמודי)
- (יג) 1. סנהדרין כט ע"א: מנין שאין טוענים למסית / מנחש הקדמוני.  
2. ע"צ א 108: אין טוענים למסית מנחש הקדמוני.
- (יד) 1. ברכות ה"ע א: אלו הם ייסורים של אהבה / כל שאין בהם ביטול תורה ...  
/ אלו הם ייסורים של אהבה / כל שאין בהם ביטול תפלה.  
2. ע"צ א 143: ייסורים שאין בהם ביטול תורה ותפלה הם ייסורים של אהבה<sup>11</sup>.
- (טו) 1. ברכות נה ע"א: שלושה דברים מקצרים ימיו ושנותיו של אדם / מי שנותנין לו ... והמנהיג עצמו ברבנות.  
2. ע"צ ב 15: אחד משלושה דברים המקצרים ימיו ושנותיו של אדם הוא המנהיג עצמו ברבנות.
- (טז) 1. סנהדרין סז ע"ב: (דוגמה ז לעיל): צפרדע אחת היתה / השריצה ומלאה ... / צפרדע אחת היתה / שרקת להם והם באו.  
2. ע"צ ג 70: צפרדע אחת היתה והשריצה או אחת היתה אשר שרקת לרעותיה ויעלו ...
- (יז) 1. פסחים קיב ע"ב: ... מפני שאגרת בת מחלת / היא ושמונה עשרה רבוא של מלאכי חבלה יוצאין ...  
2. ע"צ א 81: אגרת בת מחלת יוצאת עם שמנה עשרה רבבות מלאכי חבלה<sup>12</sup>.
- 
10. שים לב שגם כאן נשמט הפיניי ובוטל מבנה הייחוד. והשווה דוגמה יט, והיין.
11. דוגמה זו יפה גם להדגמת הדרך הראשונה (א-י), אלא שבמקור התלמודי חלקיה רחוקים זה מזה; ר' לעיל, הערה 7.
12. שים לב למבני הסמיכות השונים: "רבוא של מלאכי חבלה" לעומת "רבבות מלאכי חבלה". והשווה דוגמה י.

(יח) 1. סוטה ט ע"ב (דוגמה ג לעיל): ראויה היתה שתיקרא דלילה / דלדלה את כוחו . . .

2. ע"צ א 69: ראויה היתה שתיקרא דלילה מ פ נ י שדלדלה כוחו . . .

הדוגמה שלהלן שונה אך מבטאת אותה מגמה:

(יט) 1. סנהדרין נה ע"א: מה אילנות . . . אמרה תורה השחת שרף וכלה הואיל ובא לאדם תקלה על ידן . . .

2. ע"צ ג 69: ועליהם [פלומר: על הספרים] אני אומר כר' טרפון (סנהדרין) השחת שרף וכלה, כי מביאים הם תקלה לעולם.

ב"ע"ט צבוע" הנושא הלוגי שבמשפט הראשי (ספרים) הוא הנושא התחבירי שבמשפט הסיבה ("מביאים הם"), ואילו בתלמוד מופיע נושא תחבירי חדש ("תקלה"; ברומן הוא מושא) במשפט הסיבה, והנושא הלוגי (אילנות) אינו חוזר אלא בסוף ההיגד כפולו בכינוי הגוף הדבוק "על ידן". מאפו מנתר אפוא על תחפוס סגנוני לטובת פשטות תחבירית, על דילוגים ונסיגות לטובת קריאה קוית (ליניארית).

## ב. ה מ ר ה

הסוג השני מכיל המרות שבדקדוק ובאוצר המלים:

(כ) ה"א הויקה במקום שי"ן הויקה לפני הבינוני: שדומה (סנהדרין קח ע"א) — הדומה (ע"צ א 122); שצפון (סופה נב ע"א) — הצפון (ע"צ א 67); אלו בני אדם שהן ערומים בדעת (חולין ה ע"ב) — אלו בני אדם הערומים בדעת (ע"צ ד 8). באופן חלקי שייכת לקבוצה זו גם הדוגמה הבאה: כל אדם שאין לו אשה (יבמות סב ע"ב) — השרוי בלא אשה (ע"צ א 67).

(כא) חילופי זכר ונקבה: לשון ארמי (שבת יב ע"ב) — לשון ארמית (ע"צ א 125).  
(כב) שינויי סדר נושא-נשוא: בת קול יוצאת (מו"ק יח ע"ב) — יוצאת בת קול (ע"צ א 76); דור המבול לא נתגאו (סנהדרין קח ע"א) — לא התגאו אנשי דור המבול (ע"צ א 122).

(כג) צורן פינוי הרבים במ"ם במקום בנו"ן: הליכתן, חזירתן (פסחים ח ע"ב) — הליכתם, חזירתם (ע"צ א 61); צפורנן, כריסן (יומא ט ע"ב) — צפורנם, פרישם (ע"צ א 67); שים לב גם לחילופי ס-ש; משימין עצמן (חולין ה ע"ב) — משימים עצמם (ע"צ ד 8). חילופי צורן הרבים נו"ן במ"ם בכינוי ובשם רבים מפדי למנותם פאן.

(כד) חילופים בדרכי הפועל: נוח לו לאדם שיעבור (קידושין מ ע"א) — לעבור (ע"צ א 144); אפילו בשעה שעושיין צדקה (ב"ק טז ע"ב) — גם בעשותו צדקה (ע"צ א 122); ואם רואה אדם (מו"ק יז ע"א) — ואם יראה אדם (ע"צ ב 46); וראה עובדת כוכבים אחת נאה (ע"ז כ ע"א) — וראה כותית אחת שהיתה נאה (ע"צ ב 91); שמא כך ראיתם שרץ אחר חברו (סנהדרין לו ע"ב) — אולי כך ראיתם שהיה רץ אחר חברו

- (ע"צ א 106); שרקה להם והם ב א ו (סנהדרין סז ע"ב) — שרקה לרעותיה ו י ע ל ו (ע"צ ג 70); חגורות (שבת סב ע"ב) — חגורות (ע"צ ג 72).
- (כה) חילופי בניינים: תמורת "אשה שאינה הוגנת לו" (קידושין ע ע"א) באה מקבילתה "מהוגנת" (ע"צ א 69); "כעור" (פסחים מט ע"א) מתחלף ב"מכוער" (ע"צ א 123); "המנהיג עצמו" (ברכות נה ע"א) מתחלף ב"המנהג עצמו" (ע"צ ב 15).
- (כו) חילופי צורות וגזרות: נתגאו (סנהדרין קח ע"א) — התגאו (ע"צ א 122); יהא (שבת קיח ע"ב) — יהי (ע"צ ב 96); שתהא (פסחים ח ע"ב) — שתהיה (ע"צ א 61); ובנאו (תענית טז ע"א) — ובנהו (ע"צ ד 87).
- (כז) שינוי במבנה הצרף: תמורת "לילי רביעיות" (פסחים קיב ע"א) בא הצירוף "ליל רביעי" (ע"צ א 81); אך "לילי שבתות" נשאר<sup>13</sup>; "יצר הרע" (סופה נב ע"א) מתגלגל ב"היצר הרע" (ע"צ א 67).
- (כח) חילופי מלים בנדרפותיהן: רבוא (פסחים קיב ע"א) — רבבות (ע"צ א 81); שמא (סנהדרין לז ע"ב) — אולי (ע"צ א 106); סיף (סנהדרין שם) — חרב (ע"צ שם); אצל (נדה מה ע"ב) — אל (ע"צ ב 157); מפני ש (קידושין ב ע"ב) — כי (ע"צ א 71); הואילו (סנהדרין נה ע"א) — כי (ע"צ ג 69); אפילו (ב"ק טז ע"ב) — כי (ע"צ א 122); והם באו (סנהדרין סז ע"ב) — ויעלו ויכסו<sup>14</sup> (ע"צ ג 70); נצחו (ברכות ה ע"א) — אזל לו<sup>15</sup> (ע"צ ג 40); ומחזיר (תענית טז ע"א) — ומשיב (ע"צ ד 87).

### ג. סיכום

רשימה זו מנסה להראות, שאפילו תופעה שולית, כמו הבאת דברים בשם אומרם (איים לשוניים המובחנים במפורש מסביבתם), די בה להאיר את מאפו כסופר בעל שיטה<sup>16</sup>.

באשר לסוג הראשון (דרכי הקיצור: דוגמאות א-יט): לפי עדותו של מאפו עצמו<sup>17</sup> נראה שניסה להציג תחליף דמוי מציאות לדו-שיח אותנטי<sup>18</sup>, אם כי בעדויות

13. על הפיכת הסומך מרבים ליחיד ר' גב"ע צרפתי, ערב פסחים, ל ש ו נ ו כ רך 41 (תשל"ז), חוברת ראשונה, עמ' 21-28.

14. השוה שמות ח, ב.

15. השוה משלי כב, יד.

16. ר' מירון (לעיל, הערה 2), בעניין הלשון, עמ' 167 ואילך.

17. ר' לעיל, ראש הערה 2.

18. לדעת דב סדן (מדברים שבעל-פה בעקבות הערה סתומה בספרו של מירון — לעיל, הערה 2 — עמ' 75, הערה 37) הניסיון לריאליזציה של הדו-שיח הוא שמעלה את ערכו הספרותי של "עית צבוע" (לעומת "אהבת ציון", למשל; ור' גם דבריו על מגמה אקטואלית ונושא היסטורי, בתוך: אגרות סופרים, ב. מכתבי אברהם מאפו, ע ת י ד ו ת שנה

אלו התייחס להיבט אחד (מטעמים אפולוגטיים ידועים), והוא — שיתופה של לשון חז"ל בעיצוב הדו־שיח<sup>19</sup>. כל המובאות ברשימה זו נלקטו, כאמור, מקטעי השיחה שברומן, ואפשר שדרכי הקיצור — המעידות דוקא על דחיקת דרכי ל"ח ולא על אימוצן! (וראה בהמשך) — הן אמצעי נוסף לריאליזאציה של הדו־שיח (או לכל הפחות אמצעי לאפיין את לשון השיחה ולהבדילה מלשון התיאור והסיפור<sup>20</sup>). אך בה במידה אפשר שדרכי קיצור אלא באות לסגל ולקרב את לשון המובאות אל ריתמוס הפרוזה האמנותית ברומן בכלל, ואין לתופעה זו קשר עם שאלת הדו־שיח החי. קושיה זו דורשת עיון נפרד.

בדוגמאות מן הסוג השני (המרות: כ-כח) נראה שמאפו טורח "להקל את המובאות על העיכול", ומעמיד פנגד מלים וצורות חז"ליות מובהקות תחליפים מקראיים<sup>21</sup> (חלקן של המלים והצורות המועדפות אינן סגוליות למקרא, והן חיות וקיימות גם בל"ח — אך מקבילותיהן הדחיות מיוחדות הן לל"ח בלבד). לשון המקרא, שנאלצה לפנות מקצת מקומה לל"ח משום צורכי הרומן האקטואלי, חוזרת ונכנסת במקום בלתי צפוי: במובאות מן התלמוד שאינן נושאות את חתימת המחבר כלל ועיקר!

נראה שמאפו חש סתירה בין הצורך המעשי בל"ח לשם פתיכת רומן כגון זה, לבין תפישה אסתטית המקדשת את המופת המקראי. אולי זהו ההסבר לשינויים "ברוח המקרא" שבתוך המובאות מן התלמוד.

ד, חוברת 5/4, סיון-תמוז תש"י, עמ' 293-294). גם מאפו העדיף את "עֵיט צְבוּעַ" על פני "אהבת ציון" — ר' "הגיון לבי", הקדמה לספר לימוד צרפתי, בתוך: אגרות מאפו (לעיל, הערה 2), עמ' 280, וכן בעמ' 44 במכתב לא"ש פרידברג. אבל ר' הסברו של מירון להעדפה זו בספרו הנזכר, עמ' 58: כפי ש"ש, עמ' 75 הערה 37 על מבקרים בני דורו של מאפו שאף הם ביכרו את "עֵיט צְבוּעַ".

19. ר' מירון (לעיל, הערה 2), עמ' 297 — שם הוא מציין את הצלחתו החלקית של מאפו במסירת הדיאלוגים של חופשי התורה לעומת פישלונו במסירת דיבורן של דמויות עממיות. ור' גם בעמ' 73.

20. על הבטים אחרים של הדו־שיח ר' השואה בין מאפו לסמולנסקין ובין "אהבת ציון" ל"עֵיט צְבוּעַ", בתוך: ד' ויינפלד, צורות המסירה של דברי הדמויות בסיפורי פרץ סמולנסקין, הספרות חוברת 25 (אוקטובר 1977), עמ' 88, ס' 4, ועמ' 91-92, ס' 5. 21. השוה מורשת (לעיל, הערה 4), עמ' 277.

## יוצא שהוא 'דומה'

בין המובאות לפועל יצא תימצא במילון ההיסטורי ברייתא זו מן הפבלי, בבא בתרא קי ע"א: "תנא, רוב בנים יוצאין לאחי האם"<sup>1</sup>. הנוסח ע"פ כ"י המבורג, וכמוהו כ"י פריס 1337.

הלשון יוצאין נדחק מפני נרדפו דומין שבנוסח הדפוסים<sup>2</sup> — "רוב בנים דומין לאחי האם" — ואין לו זכר במילונים. יתר על כן, בעל דקדוקי-סופרים, שידע על קיומו בכ"י המבורג<sup>3</sup>, פטר אותו ב"אולי הוא ט"ס".

הוראה זו של הפועל יצא כבר הופרה בהערה שכתב פרופ' בן-חיים בספר ש' ייבין, ירושלים תש"ל, 435–438, אלא שפרופ' בן-חיים עדיין סבור היה, שהפועל יצא בהוראת 'דמה' נעלם מלשוננו, בצורתו ה ח פ ש י ת, ונשתמר אך בצירוף הקפוא "פיוצא ב-".

איסוף החומר למילון ההיסטורי העלה אפוא, שהפועל יצא בהוראה זו לא קפא ולא נעלם, והריהו בברייתא שלפנינו, בצורתו החפשית.

- 
1. העירה את חשומת לבנו למקום זה גב' רות אלמגור-רמון, שעסקה בהתקנת מסכת זו לעיבוד במפעל המילון ההיסטורי.
  2. ושככ"י אחרים, כגון כ"י מינכן 95; וזה גם לשון הירושלמי, קידושין סו ע"ב (= שרידי הירושלמי 238).
  3. כ"י פריס הנ"ל לא היה לפניו.

Fritz Werner, *Die Wortbildung der hebräischen Adjektiva*, Wiesbaden, Otto Harrasowitz, 1983, pp. 593, DM 112

[illegible]

סטאטיסטיקה כוללת (עמ' 590, השלמה לסטאטיסטיקות שב'עמ' 302–320) וכמה השלמות ותיקונים (עמ' 591–593) מסיימים את הספר הפולל והמדויק הזה, שהרים תרומה לתצורה העברית בכלל והעברית החדשה בפרט.

כידוע, בשפות שמיות לעתים קרובות הגבולות מטושטשים בין שמות-עצם לשמות-תואר. ועל כל פנים אין לראות את החלוקה ביניהם כדבר קבוע ועומד. נדמה לי, שהמחבר נגרר אחרי שפת אמו (הגרמנית) כשלא ראה למשל כל בעיה בחלוקת צורות בינוני לשמות-עצם ולשמות-תואר (עמ' 74–75) [ושמא היה גם מן הראוי לגבול את גבולות שמות-התואר ותוארי-פועל (השוה עמ' 78)]. ואף שמות מעין אויל, כסיל (עמ' 167), אין כל ודאות שיש לראותם כשמות-תואר ולא כשמות-עצם. וכן לא נראה לי (עמ' 99, הע'), פי לוט (במכתבים) כחינת שם-עצם (גרירה אחרי Beilage); אני מעדיפו לנתח כבינוני בתפקיד פועלי (השוה "במכתב זה לוטים שלושה מסמכים").

כן נדמה לי, שמבחינה עיניית לפחות (אני מודה, שלגבי שמות תואר העניין הוא בעל חשיבות משנית בלבד) מן הראוי היה בכל דיון על משקלים לחדד את ההבחנה בין קביעה דיאכרונית לסינכרונית. טול למשל את השם אָם (עמ' 40). לדעת ורנר (עמ' 41), "לפחות עד כמה שזה נוגע לעברית הקלאסית, שם זה שייך לשמות הראשוניים, ר"ל לשמות, שאין (בודאות) לגזור מהם שורש או לחילופין שאין להם שורש ראשוני, שאפשר ליצור מהם מלים, ואין לשייכם למשקל כל שהוא". אולם לגבי "תָּדַד" מודה ורנר, שמוטב לשייכו לשורש ולמשקל, אף כי אין גוזרים ממנו מלים כל שהן. אם כן, פלום שונה "אָם"? גם לה מבחינה סינכרונית משקל ברור מאוד (פֶּל מן הפולים), ומדוע לא נשייכנה אפוא למשקל ולשורש (והשוה אימום, שמבחינה סינכרונית לפחות אין להפרידה מן אָם). עוד פחות נראה לראות ב"עין" מבחינה סינכרונית שם ראשוני (עמ' 59, הע' 2), שהרי כבר במקרא מצוי עֵינִי! גם ההבחנה (עמ' 46) בין שורשים ראשוניים לשניוניים אינה בלי בעיות. מבחינה דיאכרונית ברור, שהפועל המקראי וַיִּזְנֶב גזור מן השם זנב, ולכאורה, אם נשתמש בחלוקתו של ורנר, שורש שניוני לפנינו (שאינו שונה עקרונית מן השורש ברש בפועל הברשי, שנגזר מן מברשת; שם עמ' 47, אף כי מברשת מוצאה זר). אולם מבחינה סינכרונית כבר בתקופת המקרא יש לראות את זנב כשורש ראשוני, שהן השם זנב, הן הפועל זינב נגזרו ממנו.

הערות פזורות:

ע מ' 39 : עדות המזרח, הע' בחטף-פתח.

ע מ' 62, הע' 20 : בדבר השורש "ערב" השוה עכשיו את החוכרת המיוחדת של לשוננו, המוקדשת פולה לשורש זה לפי המילון ההיסטורי של האקדמיה (אגב, עָרַב, הר' צרויה).

ע מ' 74 : דובר אינו משמש כשם-עצם בלבד, השוה במקרא למשל "לאשר אני דובר אליך" (יר' לח, כ), וביטויים מעין דובר מישרים, דובר שלום.

ע מ' 78 : גם שמות־תואר בלתי משתנים ("חלשים") משמשים כנסמכים: עתיק יומין, עתיר נכסים.

ע מ' 126, הע' 31 : אינני מבין, כיצד נשאל עצל מ־עטלא הארמית. ע מ' 172, הע' 3 : מעל לעשר משמשים המספרים היסודיים במקום הסודרים הן בזכר, הן בנקבה, לפי המוגדר.

ע מ' 180 ; 192 : הגבולות בין חולם חסר למלא מְטוּשְׁטִישׁ לפעמים, ראה עמ' 197, הע' 12, ואכן מסתפר, פי גדול, למשל, ביסודו מסתיים בתנועה קצרה, שנעשתה אחר כך ארוכה ע"י העברה למשקל אחר. והוא הדין לגבי יגור, עמ' 195, שהרי העבר יגורתי (בחולם משתנה) אינו אלא אותו בינוני יגור, כשהוא ניטה.

ע מ' 199 – 200, הע' 30 : ורנר נגרר פאן אחרי אבינורי (המצוטט רק ב־"עין גם פן"), לדעתי שלא בצדק. צורה בבלית מעין בשר (חזיר) בשני קמצים אין לפרש כמשקפת קיום קמץ בהברה פתוחה בלתי־מוטעמת, שהרי הקמץ מתקיים אף בהברה הסופית! צדק אפוא פורת שם (ועי' גם בספרו של י' ייבין על הניקוד הבבלי, עמ' 138), שלפנינו נפרד במקום נסמך (במקרה של פְּקִיעִי עמיר בפ"א קמוצה המצב שונה במקצת). על פן ובמיוחד בגלל המשקל הארמי (המקורי) בקמץ קיים אין לדעתי כל ספק, כי דְרוֹכוֹת, לְחוֹשׁוֹת אף בהן הקמץ קיים.

ע מ' 210 : השמטת דגש מאותיות שואיות (להוציא בגדכפ"ת) במקרא תופעה כללית היא, אולם במקרא בלבד. אין היא נוהגת בעברית המודרנית, ואכן האקדמיה, באחת מישיבותיה האחרונות, אישרה מחדש את הנוהג של קיום הדגש אף באותיות שואיות.

ע מ' 238/9, מ ש ק ל י ם 52/3 : האקדמיה (בישיבתה בי"ד בפברואר 1979) ביטלה את משקל 53 (פעלן בע' דגושה) כמעט לחלוטין. אגב, לפי שיטתו של ורנר ראויה הייתה יקרא לבוא בק' דגושה.

ע מ' 367 : בעברית החדשה (וכבר בלשון חז"ל) אין נאכל משמש בהוראה פרפקטיבית, אלא אָכּוּל בלבד.

ע מ' 419, הע' 311 : בשימוש עיתונאים נעשה "מחלה ממארת" לשון נקייה במקום סרטן.

ע מ' 592 : "הבלתי־ייאמן" שימוש שימוש שם־עצם, ולא שימוש שם־תואר.



## חילופים של בין-שיניים עם עיצורים מכתשיים-שיניים בעברית מדוברת

ההערה הקצרה הזאת באה לציין הופעה מפחיעה בעברית מדוברת: ואריאנטות בין-שיניות של העיצורים המכתשיים-שיניים [t], [d], [n], [l], [s], ר-[z]. התופעה הזאת התגלתה, כשעסקתי במחקר מקיף על הפונטיקה של העברית הישראלית (דבנס 1978).

כידוע, עיצורים מכתשיים-שיניים נוצרים, כשקצה הלשון בא במגע עם החך, פעמים גם מאחורי השניים. בעת מבטאם של סותמים יש סתימה; בעת מבטאם של חוככים מעבר האויר נעשה צר בלבד. הואריאנטות הבין-שיניות, שסומנו כאן ב-[ʃ] (IPA 1965:16), נוצרות כשקצה הלשון בא במגע עם הקצוות החותכים של השיניים העליונות. בעת מבטאם של סותמים יש סתימה בנקודה זו. בעת מבטאם של ר-[s], קצה הלשון משאיר חריץ, שבאמצעותו האויר עובר. כך נוצר רושם של שורק אמיתי, שונה ממה שרגילים לתעתק ב-[θ] ר-ʃ. הצלילים האלה הם ואריאנטות ולא אלופונים, ומצויים פחות ממקביליהם המכתשיים-שיניים ובאותן המלים. הם מתהווים פנראה בהשפעת התנועות הקדמיות. זאת אומרת שנוכחות תנועה קדמית (או תנועות קדמיות גם לפני וגם אחרי העיצור במקרה שהוא בין-תנועתי) היא תנאי הכרחי ולא מספיק. יוצאים מן הכלל הוזה היו מאוד נדירים. התנועה [a] מתנהגת כתנועה קדמית מבחינה זו. התדירות של הצלילים האלה הייתה שונה לחלוטין ממדבר למדבר. אבל תמיד הצליל השכיח ביותר היה [t]. פחות שכיחים היו [d] ר-[n], [l] ר-[s], ר-[z] היו נדירים.

כמעט מאה דוגמאות נרשמו, כולל: [tanúʃ] תנור, [ʃén] שן, [gíl] גיל, [kisé] פיסא, [tevá] תיבה, [molédet] מולדת, [zakán] זקן, [namux] נמוך, [béten] בטן, [kapít] כפית, [atém] אתם.

קל מאוד לזהות את החילופים הבין-שיניים, אם מתבוננים במדבר; הלשון בולטת בברור. אבל כך עלול להיות גם במקרה שחיתוכו של המדבר "שיני מאוד". הקביעה, שאלה באמת עיצורים בין-שיניים, מתבססת על הוכחות פלטוגרפיות. פלטוגרמים של העיצורים [t], [d], ר-[n] העידו בלי ספק על מגע בין הלשון והקצוות החותכים של השיניים העליונות בלבד.

ואריאנטות בין-שינויות של העיצורים המכתשיים-שיניים התגלו בדיבור של שישה יחידים ממדגם של עשרה אנשים. לא נמצא שום מאפיין פשוט לשתי הקבוצות, כגון גיל, מין, רמת השכלה או מוצא.

#### ביבליוגרפיה

- Devens, M. S. 1978. *The Phonetics of Israeli Hebrew: Oriental versus General Israeli Hebrew*. Unpublished doctoral dissertation, UCLA.
- International Phonetics Association. 1965. *Principles*. London (2nd edition).

## חושינו = חושים אנו

פתב־היד טיילור-שכטר F2(1).204, שבאוסף הגניזה של קמפריג', מחזיק את הפבלי לחגיגה יג, ע"א-כ, ע"א, בשינויים רבים, ענייניים ולשוניים, מנוסח הדפוסים<sup>1</sup>. רבות מתיבותיו מנוקדות ומוטעמות. הניקוד הוא בעיקרו משל האספולה הארץ-ישראלית-הטברנית, וההטעמה היא טברנית.

בקטע המקביל לדף יד ע"ב-טו ע"א שבדפוסים, אנו קוראים: "שאלו את בן זומא בתולה שְׁעִיבָה<sup>2</sup> א' להם<sup>3</sup> חושינו מדשמואל<sup>4</sup> דא שמואל יכול אני<sup>5</sup> . . . א' ליה<sup>6</sup> דשמואל לא שְׁכִיחָה<sup>7</sup> אלא חושינו<sup>8</sup> שְׁמָא באבטי<sup>9</sup> עִיבָה".

'חושינו' אינה אלא "חושים אנו", וצורה זאת של פינוני פועל דבוק פינוני-הגוף לרבים נוצרה, ככל הנראה, בהשפעת הארמית. הצורות הידועות לנו של הפינוני דבוקות הפינוני לרבים, שתבניתן קוטלנו (=קוטלים אנו) אינן מרובות. ככל שידיעתי מגעת, היה ר"נ ברגרין<sup>10</sup> הראשון שהעיר על צורת הפינוני בתבנית זאת: "אומרים טובלי שחרית קובלנו עליכם פרושים . . . אומרים פרושים קובלנו עליכם טובלי שחרית"<sup>11</sup>, אלא שברגרין לא ראה צורה זאת כנכונה, ואף העיר בסוף מאמרו שאין בעברית אלא פינוני דבוק פינוני-הגוף למדבר בלבד, ולא למדברים.

חזר לעניין זה ילון והעמיד דברים על מכונם. הוא הביא בביקורתו על 'דקדוק

- 
1. לערכו ולקדמותו של פתב־היד ציין בקצרה פרופ' א"ש רוזנטל, תרפיץ מ (תשמ"א), עמ' 196 הע' 12 (העמידני על כך בטובו פרופ' יעקב זוסמן).
  2. בכתב־היד חסרות התיבות 'מהו לכהן גדול' שבנוסח הדפוסים.
  3. שתי תיבות אלה אינן בנוסח הדפוסים.
  4. נוסח הדפוסים: מי חיישינן לדשמואל.
  5. הנוסח בהמשך הדברים כבדפוסים.
  6. בדפוסים: אמר להו.
  7. בדפוסים: או דלמא דשמואל לא שכיחא אמר להו דשמואל לא שכיח.
  8. בדפוסים: וחיישינן.
  9. בדפוסים: באבטי.
  10. פינוני עם פינוני הגוף, לשוננו ד (תרצ"ב), עמ' 173-177.
  11. זה הוא נוסח התוספתא לסוף משנת ידים, המובא בפירושו של ר' שמשון משאנץ למשנה, סוף ידים.

לשון המשנה 'למ"צ סגל'<sup>12</sup> ארבע צורות שתבניתן קוטלנו: גוזרנו (=גוזרים אנו), ידענו (=יודעים אנו), מעידנו (=מעידים אנו), חוששינו (=חוששים אנו)<sup>13</sup>. צורה אחרונה זאת, שילון מביאה מתוך 'הלכות דרב אבא'<sup>14</sup>, אחות היא לצורה חוששינו שבכתב-היד שלנו, ואין בין אחות לאחות אלא תופעה של הפלולוגיה, שהביאה לידי השמט או הבלעה של ש' אחת: חוששינו < חוששינו. תופעה זאת מצויה בצורות של פועלי ע"ע בלשון חכמים<sup>15</sup>.

נוסיף, כי בשני כתבי-יד תימניים למסכת פסחים באה הצורה 'חוששין'<sup>16</sup>, כתמורתה של 'חישין' הרגילה. מאחר שהצורה נשנית, אין לחוש פאן לחילוף גראפי של י' בור'. שמא יש לראות בה הרפכ של הפסיס 'חוש' של 'חוששין' העברית עם צורן הפיני הארמי 'נן'?

12. חזרה ונדפסה ב'פרקי לשון' (ירושלים, תשל"א), עמ' 105-106.

13. למראי מקומות ראה שם.

14. מהדורת י"נ אפשטיין, מדעי היהדות ב (ירושלים, תרפ"ז), עמ' 161, והעיר שם אפשטיין שהצורה רגילה בספר הלכות ראוי.

15. ראה: ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ה, עמ' 26; ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה על פי מסורת כתב-יד פארמה (דה-רוסי 138), תל-אביב תש"ס, עמ' 309-307: בכתב-יד פארמה מצויה התופעה בצורות מן השרשים 'כפף' ו'צנן'. [הוספה בעת ההגהה: לתופעות של הפלולוגיה ראה עתה מאמרו של שמעון שרביט, הפלולוגיה בלשון חכמים, מחקרי לשון מוגשים לזאב בן-חיים בהגיעו לשיבה, ירושלים תשמ"ג, 557-568, ושם, עמ' 562, לצורה 'חוששין' במקומות נוספים].

16. יחיאל קארה, לשונם הארמית של כתב-היד התימניים של התלמוד הבבלי. עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ב, עמ' 275.

## אגב קריאה

(למאמר "לשון נקייה וכינויים במשנה" מאת פרופ' ע"צ מלמד "לשוננו" כרך מז עמ' 3)

### א

לשון נקייה בדברי הנביא הושע —

בפתוב "ותסר זנוניה מפניה ונאפופיה מבין שדיה" (ב, ד) נלאו המפרשים ליישב את ההקבלה. ההקבלה תעלה יפה אם נראה במלה "מפניה" לשון נקייה והפונה ל"פנים שלמטה" (ראה: שבת מא ע"א וסעיף 7) במאמרו של פרופ' מלמד) —

ותסר זנוניה מ פ נ י ה  
ונאפופיה מבין ש ד י ה .

### ב

בשבת סב ע"ב אנו לומדים: "השוככים על מטות שן וסרוחים על ערשותם" (עמוס ו, ד) — אמר רבי יוסי ברבי חנינא: מלמד שהיו משתינין מים בפני מוטותיהן ערומים; ורש"י מפרש: משתינין. דייק מסרוחים. דיוק זה קשה הוא ...

נראה, כפי שלדייק מ"מטות שן", ולפי הפתיב במל"ב יח, כז ובישע' לו, יב: "... ולשתות את שנייהם" (=מימי רגליהם, לפי הקרי), וכן גם במגילת ישעיה א'.

ושמא ניתן מדרשה זו ללמוד גם על הזמן של קביעת הקרי במקום הפתיב, כי לכאורה דרש רבי יוסי ברבי חנינא (במחצית השנייה של המאה הג') את דרשתו על סמך הפתיב במל"ב ובישע', ללא התחשבות בקרי.

## לעניין "בן הרוצחן" (נ' אלוני, לשוננו מז 92–93)

עדות על מסירת המשנה מפיהם של בעלי המסורה בכבודם ובעצמם — הרי זו מן המציאות שלא כל יום זוכים להן. נתגלגלה זכות על ידי פרופ' נ' אלוני ע"ה, ונתפרסם על ידי קטע של חיבור מחיבורי המסורה (לדעת המפרסם — הוא ספר הקולות לר' משה בן-אשר), שלשונות אחדים מן המשנה נדונים בו (ראה עמ' 92, עמ' 100 למטה, ושם הע' 49).

עניין מיוחד מעורר הדיון בלשון בן הרוצחן, כינויו של אלעזר בן דינאי (סוטה ט, ט). בעל החיבור מעיד, שמסורת בידו מרבא, ורבא מרבא, שבבלשון בן הרוצחן תיבת בן נקראת בצירי ובמארכה (שו' 40–45), ושיעור הדברים: 'בן שהוא רוצחן' (שו' 46–49). פלומר, לפנינו שם-עצם בלתי-מיודע מלווה שם-תואר מיודע, ע"ד אב הרחמן (ר' סגל, דקדוק לשון המשנה, סע' 86, עמ' 55–56).

נראה לי להוסיף, שהקריאה הנמסרת בחיבור זה עולה בקנה אחד עם הירושלמי (סוטה כד ע"א): בן הרוצחן, ברה קטולה — כך כ"י לידן (ותיבת ברה תוקנה ביד אחרת: ברא), וכמוהו קטע גניזה, שריד"י עמ' 221: ב ר א ק ט ו ל ה (דפוס ונציה לא פירש פהלכה את התיקון בכ"י לידן והעתיק: ב ר י ה).

מסתבר שפירושו של הלשון בן הרוצחן נתרופף בזמן קדום למדיי — בעל חיבורנו עצמו מודה שנתקשה לעמוד על טיבו, ולא לחינם נזקק הירושלמי לפרשו — ובצד הרוצחן מצוי גם הרוצחנין, לשון רבים (ר' עמ' 110 הע' 68). יוזפר שי"נ אפשטיין נטה להכריע לצד הרוצחנין דוקא, וחכך שמא יש לתקן בירושלמי שם: ברה דקטולניה (תרפיץ ח, תרצ"ז, 382).

הנאמר למעלה על בן הרוצחן בא אפוא להעיד לא רק על בן, שהוא נפרד, אלא אף על הרוצחן, שהוא יחיד.

## שתי זוטות לקסיקולוגיות בלשון חכמים

א. קטף במשמע "משח, יצק"

במספר מקורות תלמודיים (בעיקר תנאיים), העוסקים באפיית לחם, משתמשים בבנין פיעל של השורש קטף, לתאר פעולה מסוימת בתהליך הכנת העיסה. מתוך השלישייה "הלש והמקטף והאופה"<sup>1</sup> נראה שפעולה זו באה בין הלישה והאפייה; וממקורות העוסקים בהכנת מצות לפסח, יוצא שזוהי פעולה הנעשית על ידי נזולים שונים. למשל בתוספתא<sup>2</sup> שנינו, "אין לשין את העיסה בשאר משקין (חוץ ממים) . . . אבל מקטפין אותה בכולן", וכעין זה (ביתר פירוט ובהבאת דעות שונות) בברייתות שבשני התלמודים.<sup>3</sup>

בעלי המילונים התלמודיים הכניסו גם משמעות מיוחדת זו תחת המובן הרגיל של קטף. ופירשו בה מעין "הפרדת חלק מן העיסה לשם עיצוב פיפר", וכדומה. למשל בספר הערוך (ערך קטף השני) נאמר: "... מקטפין בו. פי' האשה מקטפת מן העיסה ועורכת הלחם"; ויסטורב במילונו מוסיף ומפרש שלפני שעושה כך, טובלת ידיה בנוזל כלשהו (פדי שלא תדבקנה בעיסה).<sup>4</sup>

אך המעתק הסמנטי המוצע אינו ברור כל צורפו (איך נאמר על פעולה זו, "מקטפין במים" וכדומה?), וכעת אפשר להציע פירוש חלק יותר, בזכות המהדורה החדשה של התרגום השומרוני לתורה.<sup>5</sup> שם נמצא (במקום אחד ולפי כתב-יד אחד)

1. תוספתא בבא מציעא ח, ז ומקבילות.

2. פסחא ג, ה (עמ' 151-152 במהדורת ליברמן).

3. בבלי פסחים לו ע"א (וע"ש מב ע"א); ירושלמי שם כט ע"ג.

4. גם לוי מעלה אפשרות זו, אך הוא מעדיף לפרש שמדובר בניקוב הפיפרות. אף מ' מורשת לא ראה צורך להקדיש לפועל זה ערך בספרו: לקסיקון הפועל שנתחדש בלשון התנאים (בר-אילן, תשמ"א), כנראה מפני שראה אותו כהתפתחות של הפועל המקראי קטף (עיין בהקדמתו, עמ' 51-61). בין המילונאים החדשים, אבן-שושן הרפיב את פירושו של לוי ויסטורב עם פירוש רש"י (הערה 7 להלן); בן-יהודה הלך בדרך משלו ופירש קיטף=תיבל, והוסיף לשער, שזהו פועל דנומינאטיבי הגזור מן השם קטף=צרי (עמ' 5892 הערה 2); השוה הערה 8 להלן.

5. התרגום השומרוני לתורה, מהדורת ביקורתית, התקין אברהם טל, פרך א: בראשית, שמות; אוניברסיטת תל-אביב, בית הספר למדעי היהדות, תש"ם; פרך ב: ויקרא, במדבר, דברים, שם תשמ"ב.

שהמלה ויצק (שמן) מתורגמת וקטף<sup>6</sup>. אם כן נראה שגם במקורות התלמודיים מדובר ביציקת נוזל על כיפרות הלחם, כדי ליצור קרום בזמן האפייה<sup>7</sup>. (מן הסתם השתמשו בדרך כלל בשמן או בחלבוני ביצים, כמקובל גם היום, ולא הייתה הרבה תועלת בשימוש במים למטרה זו). לא ברור אם פועל זה שונה מן קטף הרגיל גם במוצאו האטימולוגי, אבל כבר מבחינה סמנטית, ראוי הוא לערך מילוני משלו<sup>8</sup>.

### ב. מה במשמע "אין"

משמעות זו של המלה מה מופרת היטב בלשון המקרא<sup>9</sup>, אך לא בלשון חכמים; אבל דומני שגם שם היא קיימת. פונתי לסגנון הנדיר "מה בין א ל ב א ל א (ש)...", המקביל לסגנון הנפוץ<sup>10</sup> "אין בין א ל ב א ל א (ש)...". למשל במשנה<sup>11</sup> נאמר, "מה בין מחבת למרחשת א ל א שהמרחשת יש לה כסוי והמחבת אין לה כסוי דברי ר' יוסה הגלילי ר' נחמיה בן גמליאל או' מרחשת עמוקה ומעשיה רוחשין מחבת צפה ומעשיה קשין"; כלומר, ההבדל היחידי בין השתים, לדעת ר'

6. בראשית כח, יח לפי כתב-יד A, המשקף לדעת טל (עיין בהקדמתו, עמ' ח) רצוניה מאוחרת של תרגום זה; כנראה זוהי מלה נדירה ושולית גם בארמית השומרנית, ואין זה מפתיע שלא נרשמה (במובן זה) במילון השומרוני התלת-לשוני "המליץ" (פתוך: ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, כרך שני, מוסד ביאליק, ירושלים תשי"ז; מפתח למילון שם, עמ' 642-666).

7. קרוב לזה פירש רש"י (פסחים לו ע"א, מן הסתם לפי ההקשר), "מקטפין: טחין פניה לאחר עריכתה". ייתכן שיש לקרב לכאן גם את הערבית "קטאף: סופגניות קטנות המטוגנות בחמאה מומסת ומוגשות עם דבש" (לפי מילונו של H. Wehr בתרגומו האנגלי של A Dictionary of Modern Written Arabic, 3rd edition, Spoken: J.M. Cowan (Language Services, Ithaca 1976).

8. ייתכן שגם שם-העצם הארמי קטף, השונה צרי בעברית, גזור מפועל זה; השוה בבלי פרייתו ו ע"א: הצרי אינו אלא שרף הנוטף מעצי הקטף. ואם כן, תהיה הגזירה של שתי המלים מקבילה מבחינה סמנטית; עיין במילונים המקראיים בערך צרי.

9. אולי הדוגמה הבולטת היא מל"א יב, טז, בייחוד בהשגאה לשמ"ב כ, א; ועיין במילונים למקרא.

10. למשל מגילה א, ד-יא ותוספתא שם א, ז-כא.

11. מנחות ה, ט (ח), על פי כ"י קריפמן; במה שנוגע לעניינינו, הנוסח הזה במהדורת לו, בכ"י פארמה, ובמקבילה בספרא נדבה י"ב, ז' (עמ' מז במהדורת הפאקסימיליה של פינקלשטיין). יש גורסים "ומה בין...". (למשל כ"י תימני, הוצאת מקור, ירושלים תש"ל); במשנה שבפבלי החליפו את הסגנון המוקשה בסגנון מובן יותר ע"י השמטת המלה אלא, ויש שאינם גורסים אף את מלת היחס ש (עיין בדקדוקי סופרים למנחות סג ע"א, אות ס').



יוסה, הוא שלאחת יש כיסוי ולשנייה אין<sup>12</sup>. לדוגמאות נוספות של סגנון זה עיין: תוספתא עירובין ב, ה<sup>13</sup>; ספרא נדבה פרשתא ה, ד<sup>14</sup>; וספרי דברים פסקה רמז<sup>15</sup>.

---

12. גם אם ננקד בסימן שאלה, כמו שעשה ילון (ששה סדרי משנה, מפורשים בידי ח' אלפק ומנוקדים... בידי ח' ילון, כך חמישי, ירושלים-ת"א תשט"ז, עמ' 76), נגיע למסקנה דומה: אם השאלה "מה בין מחבת למרחשת?" דורשת את התשובה " (אין ביניהן כלום) אלא ש... ", פירוש הדבר שכבר שאלה זו טומנת בחובה את הרעיון שאין ביניהן כלום או כמעט כלום.

13. עמ' 93 במהדורת ליברמן; גם במקרה זה חסרה מלת היחס ש, וגם המלה אלא חסרה בנוסח אחד (אבל ייתכן שנשמטה מפני הקושי בהבנת הסגנון הנדיר).

14. עמוד ז עמודה ד במהדורת ווייס, עמ' כח במהדורת הפקסימיליה של פינקלשטיין (גם כאן חסר ש).

15. עמ' 276 במהדורת פינקלשטיין. המשפט חסר בחלק מהנוסחים, והמהדיר שיער שהוכנס לספרי ממקור אחר שנעלם; אבל כל הנוסחים המכילים משפט זה, גורסים בו את הסגנון הנדון.

## "מעט עסק"

(ל"לשוננו" ברוך מז, עמ' 66)

עדויות רבות יש על נוסח המשנה, אבות ד, ט: "הוי מעט עסק ועסוק בתורה", שלא כנוסח הדפוסים: ממעט. ונתקשו בנוסח כתבי־היד וביקשו לפרשו. הנני מביא פאן על מה שכתבתי במחקר על לשון מקרא בלשון חז"ל, שאת תמציתו הרציתי ביום העיון לכבוד פרופ' ד' בן־חיים. במחקר הזה ביקשתי למצוא שיירים של לשון מקרא שנשתתירו בלשון חז"ל בצורות שונות. משנת אבות זאת שימשה לדוגמה לעניין. אין ספק שאין לשבש נוסח מתוקן זה ולהעדיף את נוסח הדפוסים עליו. ומה פירושו? מעט עסק אינו תואר אלא ציווי, מַעַט מעסק. בהוראה זאת, שאינה רגילה כלל, יש מסורת פרשנית של חכמי ספרד במשלי ו, י: מעט שנות מעט תנומות, ששם פירושהו ציווי: הוי ממעט בשנות, בתנומות. כך למשל רב משה בן עזרה, דיואן מהדורת בראדי סי' קה, טו: "מעט שנות בני ומעט תנומות מעט שְׁתָּה ואכלה, ואל תשיאך תבל בלקחה" וכו'. ובסימן קעד, ד: "מעט שנות אנוש ומעט תנומות ואם תישן יהי נא לבך ער" וכו'. בשני מקומות אלו מוכח, שרמב"ע משתמש בו בציווי ולא כשם ולא כתואר, ואין צורך להוסיף בביאור סי' קעד שום הסבר נוסף אלא פשוטו: הוי ממעט בשנות וכו'. ומצאנו למשל בפירוש המיוחס לראב"ע, שהוציא דרייבר, שמפרש כך את הכתוב במשלי. וכן הביא ר' יוסף בן נחמיאש בפירושו במקום בשם "יש מפרשים".

אף ר' יוסף האיזובי ב'קצרת כסף' בית 63 אומר: "מַעַט שנות בני מַעַט תנומות וכמה מחמדים בתורה"<sup>1</sup>. שינה את מַעַט השנייה מחמת המשקל, והראשונה נשארה כמות שהיא במקרא, והשנייה מורה על פירושה: ציווי. כנראה, פירש כך אף בעל 'חובת הלבבות' בשער עבודת האלהים פרק ד: "אבל הדיבור והשינה הקיצור בהם משוכח וכו' השינה כמו שאמר מעט שנות מעט תנומות מעט חבוק ידיים לשכב". וכך בלשוננו ב"ספר החיבור וספר המצורף" לר' ברכיה הנקדן, עמ' 113: "הדיבור והשינה הממעט בהם משוכח וכו' ועל השינה אמר מעט שנות מעט תנומות".

ובדרשות רב יהושע בן שועיב (תלמיד הרשב"א) לפרשת שופטים (דף פד ע"א): "מעט שינות כדי לקום למשנתך מעט תנומות כדי שתקום לתפלתך מעט חבוק, ואם

1. מצוי הרבה. דברי האיזובי לא הובאו במילונות.

תעשה כן תזכה למשיח דכתיב ובא כמהלך רישך וגו' זה מלך המשיח" (על פי המדרש).

מפל אילו יוצא פירוש מבוסס, כיצד פירשו את הפסוק. ומסורת הנוסח במשנה מסייעת להבין את דבריהם.

ואמר רב שמואל הנגיד ב'בן משלי' במהדורתו, סי' תתצח:

סוד לאלוה בהון כי רב ביד רב עוי —  
לי עם והוא על ידי רב הנדיבים מעט  
בחרה עשירות בלב על העשירות ביד  
ושמח בחלקך ועל חסדך כנפך מעט.

יש כאן צימוד שלם של החיבה מעט<sup>2</sup>, ובביאור פירשתי את מעט השנייה מלשון ציווי, עיין שם.

הציווי הכפול: 'הוי' מעט, אינו מפליאנו, אם משום ה ה ד ג ש ה, אם משום השורה 'הוי' שבפרק זה.

יש להוסיף, כי אף בסידור יקר המציאות, טרין רפה"ו, הנוסח והניקוד הוא: **מְעַט**, אבל בפירוש הגרסא: ממעט. (אף בסידור רב שלמה מסגלמאסה הנוסח: מעט עסק), ופירושו של בעל 'חובות הלבבות' היה קשה בעיני ליבש אייזלער, 'אוצר הספרות', שנה א, עמ' 87, והגיה: "אבל השנה הקצור בה משובח מפני שאחריתה ראש ומחסור". ולא הזכרתי זאת אלא מפני השלמות הביבליוגרפית. הנוסח מבוסס אפוא יפה, ויש להכניסו למילונות.

2. ועל כן אין לתקן: י ע ט, כמות שסבור היית לאחר שנדפס ספרי.

# L'ÉSONÉNU

Quarterly for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects

Jerusalem P.O.B. 3449, Israel

Editor: Prof. J. Blau

Editorial Secretary: M. Medan

Vol. XLVII, No. 3–4, Nisan–Tammuz 5783/Apr.–July 1983

## ENGLISH SUMMARIES

### *Daniel Sivan*: THE CONTRIBUTION OF THE AKKADIAN TEXTS FROM UGARIT TO UGARITIC AND TO BIBLICAL HEBREW GRAMMAR (pp.

165–186)

The fact that Ugaritic lacks vowel signs (excluding *a*, *i* and *u*) makes it difficult to investigate. We are hardly able to learn the patterns of the various nouns, vowel shifts, verb patterns, etc. In many cases we have to compare Ugaritic words with their parallels in other languages (Hebrew, Akkadian, etc.). The Akkadian texts from Ugarit help us improve our understanding of Ugaritic grammar. They were composed by scribes whose native tongue was not Akkadian. Not all the scribes were sufficiently fluent and we thus find many instances where they used Ugaritic words instead of Akkadian ones, either unknowingly or deliberately (e.g., glosses such as those known from the Amarna letters). These words help us trace some aspects of Ugaritic grammar not known to us from the consonantal texts, such as sound shifts, vowel harmony, dropping of vowels and consonantal assimilation. We can study various noun patterns, morphemes, the verb system and the like. All of this throws light on the study of Ugaritic.

### *Amos Dodi*: A MORPHOLOGICAL STUDY OF THE WEAK VERBS IN TARGUM ONQĒLOS (pp. 187–207)

#### I. *Verba Tertiae Yod* According to the Geniza Fragments

The discovery of Geniza fragments of original Babylonian manuscripts has necessitated a new investigation of the language of Targum Onqelos (=T.O.) from various angles. The aims of this research are to discover the Babylonian characteristics of T.O. based on these mss. with superlinear vocalization reflecting the oldest layer of the Babylonian tradition (=OB). In this study the inflection of III *y* roots is described from a comparative morphophonological point-of-view.

The vowel of the second root consonant in the suffix conjugation of the derived stems is generally /i/, except for several examples of forms displaying an /a/ vowel in this position in the 'itpē'él (e.g., אִתְּפִיל alongside וְאִתְּפִיל) and the

*'ittaf'al* (דאיתענדא alongside אתחוי). The difference between the vowels following the second radical in the suffixed and prefixed conjugations is maintained by means of the contrast between the vowels /i/–/e/. In the *qal* conjugation there are two perfect patterns differing from one another in the vowel of the second radical: 1) /a/ (e.g., שנא — חזו); 2) /i/ (e.g., צבי — דכיאא). There exists a parallel phenomenon in the younger layer of the Babylonian tradition (=YB), and other Aramaic dialects, such as: Syriac, Mandaic and Christian Palestinian Aramaic. Some patterns with the vowel /i/ (i.e., the second type) are also found in Biblical Aramaic. In the suffix conjugation, we also discuss the spelling, vocalization and pronunciation of the suffixes of the personal pronouns as compared with other sources.

In the patterns with no ending after the stem, the vowel of the second radical in the prefix conjugation is generally /e/ (י־). In some mss. the vowel of the second radical is /a/ (א-) alongside /e/ (י־) in *'itpa'al*.

The vowel of the second radical in the active participle in the singular patterns is /e/, and is generally followed by י. In *qal* there are some cases ending in א or ה. The ending of the masculine plural patterns of the participle is /-an/ (ן-) in OB and YB of T.O. and Targum Jonathan (to the Latter Prophets) as well as in Babylonian Aramaic (in Halakhot Pěsuqot).

The vowel of the first radical in the passive participle of *pa'él* is /a/. The use of the *měqatṭa* (מקטא) pattern in this stem in T.O. (in OB and rarely in YB) resembles its usage in Biblical Aramaic and in some dialects of Eastern Aramaic. Contrary to what was mentioned above, the *měquṭṭa* structure appears in young Yemenite manuscripts of YB and in Neo-Syriac.

The ending of the absolute infinitive of the *qal* is /ā/ (א-, ה-), while the infinitive with a prefix –ל has an /ē/ (י־) ending. In the derived stems the ending of the infinitive without pronominal suffixes is /ā/ (אה-), while infinitives with pronominal suffixes have –יֹנְ (יח-).

### C. Cohen: EXPRESSING THE PRONOMINAL OBJECT IN MISHNAIC HEBREW (pp. 208–218)

Biblical Hebrew expresses pronominal objects either by means of a verbal suffix (type: קָטַלְתָּ) or by means of אֹת with suffixes (–אֹת; type: קָטַלְתָּ אוֹתוֹ).

Of these two ways, Mishnaic Hebrew knows only the first, ignoring the second one almost completely. –אֹת is used only when the other way is impossible, e.g., with the plural of the participle (קוֹטְלִין אוֹתוֹ) or when the construction of the sentence doesn't enable the verbal suffix to be used (e.g.: אוֹתִי קִידַשׁ; לֹא קִידַשְׁתָּהּ אוֹתִי אֶלֶּא אוֹתִי).

Only a few instances exist with –אֹת where the regular way is possible (e.g., קָצַם/רָצַח instead of רָאָה אוֹתוֹ). Most of those instances involve ל"י verbs and only

5(!) involve the strong verb. Some of those rare cases can also be explained as cases of attraction.

*Ora Ambar*: THE COMPONENT OF "MOTION" IN THE SEMANTIC STRUCTURE OF THE VERBS *QARA*, *HIZ'IQ*, *ZA'AQ* (pp. 219–231)

The verbs "qara", "hiz'iq", "za'aq" in the syntactic structure  $NP_1 + V + NP_2 + INF$ . contain a dative proposition in their underlying semantic structure, which expresses that fact that someone (=the speaker =  $NP_1$ ) communicates to another (=the hearer =  $NP_2$ ) his wish that the latter should act, it does not, however, indicate whether or not the action was, in fact, carried out by the hearer.

These three verbs can be characterized as having the component of motion appear in their underlying semantic structure. In each of the verbs this component is expressed in manners of expression peculiar to it, and thus the verbs are distinguished from one another.

In the first stage of the development of the meaning of the verb "qara", the "qri'a" has *two directions* (the motion of the "qri'a" + the physical movement of the hearer), and to the hearer it contains communication of a desire that he *move* to the caller's location and only to there. In the second stage, the information was added that the hearer should *perform a certain action*. In the third stage, the "qri'a" has only *one direction* (the motion of the "qri'a"), and it enables the caller to communicate to the hearer his wish that he *act* or that he is *expected to act* (not necessarily an action which is movement).

The development of the meaning of the verb "hiz'iq" began at a stage where the verb possessed *two directions* (the motion of the "za'āqa" + the physical movement of the hearer), and it contained communication of a desire that the hearer *move urgently* from his present location to where he is needed. In the second stage the information was added that the hearer should *perform a certain action*. A third stage where the verb loses the component of motion does not exist for this verb.

The verb "za'aq" has only *one direction of movement* (the motion of the "za'āqa" itself), and it contains communication of a desire to the other that the *act* (not necessarily an action involving movement).

In the verb "hiz'iq" the adverbial component (=urgently) signifies *the manner of movement of the hearer* (come urgently), but in the verb "za'aq" the adverbial component (=loudly) signifies *the manner of communicating the message* (shouting loudly).

*Israel Ben-David*: PE'EL/PÉ'EL (pp. 232–247)

Certain nouns are found in the Bible in two different patterns, פָּעַל as well as

פָּעַל, both being the self-same word, without any distinction. This phenomenon puzzled many Hebrew grammarians, partly due to a scholarly misunderstanding of certain terms used in the book of דקדוקי הטעמים.

There exists a fourth segholate pattern, besides the פָּעַל, פָּעַל and פָּעַל patterns, an intermediate one between פָּעַל and פָּעַל we prefer to call פָּעַל/פָּעַל. The vocalization of the nouns of this pattern conform to a single strict rule: when the noun comes first in a (short) phrase it assumes the pattern פָּעַל, while at the end of the phrase the same noun is vocalized פָּעַל. Thus, (a) שָׁכַל טוֹב, but טוֹבַת שָׁכַל; (b) לְנֶצַח נֶצְחִים contrasting with לְנֶצַח; and (c) in one and the same verse, Ez 16, 34: וַיְהִי־בךְ הַקֹּדֶם מִן־הַנְּשִׁים . . . וְהָיָה לְהַקְדֹּם.

### *Naftali Stern: IMPERSONALS (h.g.m.) AND VERBOIDS + INFINITIVE IN ISRAELI HEBREW* (pp. 248–263)

In this article we describe three constructions using the Infinitive (*šem-po'al + l(amed)* – henceforth: inf.) and its syntactic context. The first section deals with sentences in which the inf. functions as a grammatical subject while the predicative component is either an impersonal form (= *h.g.m* = *ḥasrē gūf ūmispar* -- i.e., lacking person and number) or a masculine adjective having the property *h.g.m.*, for example:

1. *'eṣsar liktov* . . . = It's possible to write . . .
2. *'asur la'āsot et haddavar* = It's forbidden to do that.
3. *lo' kēday li la'āsot et haddavar* = It's not worthwhile for me to do that.

The second construction contains either *yēs* or *'ēn* + inf., for example: *yēs l'eṣattēl et ḥaši'ūr* = The lesson has to be cancelled.

This construction, unlike the preceding one, restricts the order of its components. The fact that *yēs/'ēn* cannot be replaced in the past tense by the auxiliary verb *haya* is also typical of this construction.

The last paragraph describes constructions with inf. together with a verboid (according to Professor Haiim Rosen's definition in *Contemporary Hebrew*, Mouton, 1977 pp. 107–108), a component similar to auxiliary verbs in European languages (such as *have, haben*, etc.), Unlike construction 2, which also contains *yēs/'ēn*, here we can express the past by using *haya* instead of *yēs/'ēn*.

Each of the three constructions is explained and exemplified, and the qualitative differences between them are stressed. Where several variants of a construction have been discovered, we discuss them explaining the difference between them and the parent construction.

### *Moshe Azar: PSUEDO- 'CASUS PENDES' IN THE MISHNA* (pp. 264–271)

A sentence like מותרת וְהָיָה לְהַקְדֹּם — ידיחם וְהָיָה לְהַקְדֹּם (libation-wine

falls upon grapes, one may rinse them and [then] they are permitted” – Avodah Zarah 5, 2) may be termed a ”pseudo-‘casus pendens’” sentence: like ‘casus pendens’ sentences it is divided into two parts from the point of view of its intonation and its content; the first part is the *topic* of the sentence, and the second – the *comment* on it. However, unlike the ‘casus pendens’ sentence, the resumptive pronoun in the comment is not co-referential with the topic, but rather with a noun, itself a verb-complement of a relative clause.

This kind of sentence is possible only when the head of the nominal phrase serving as the topic is a generic noun. In this case the nominal phrase has the function of a conditional clause, and the syntactic relationship between it and the rest of the sentence (the comment) can be one of the following three types: (i) subject – predicate, in which case there is agreement in gender and number between the head of the NP and the head of the Pred P; (ii) ‘casus pendens’ – sentence, in which case there is an anaphoric element in the sentence, the antecedent of which being the head of the NP; (iii) pseudo-‘casus pendens’ – sentence, in which case the anaphoric element, the antecedent of which is other than the head of the NP.

It is also argued that sentences with *’im* (“if”) following a noun are semantically identical with those with *še-* (“that”), all other things being equal, but not with regard to the communicative content: a conditional clause in the string NP + *’im* + clause is not part of the topic.

***Yesha’yahu Karmiel: BIBLE COMMENTARIES AND “BIBLICAL HEBREW”***  
(pp. 272–277)

Bible commentaries take extreme liberty in explaining difficult texts, thus taking *חזרה* and *מחזר* as belonging to one root, so, too, with *מנהרה* and *נהרה*. Therefore, when we judge Haskala writers on their deviations from alleged Biblical Hebrew, these deviations may have represented, in their view, purely Biblical Hebrew according to the commentator they followed on the specific verse in the Scriptures.

***Bērakha Fischler: STYLISTIC CHANGES OF TALMUDIC QUOTATIONS IN***  
**“‘AYIT ZAVUA’” BY AVRAHAM MAPU** (pp. 278–284)

In his novel “‘ayit Zavua’” Avraham Mapu’s heroes revert to quotations from the Babilonian Talmud. During an analysis of the novel in the framework of the “Historical Dictionary of the Hebrew Language” project certain



“innacuracies” were discovered in these quotations. Furthermore, a certain “method” could be traced in this trend.

This article deals with an examination of this method by comparing the Talmudic original with the quotations in the novel.

The deviations from the Talmudic original can be classified into two main categories: (1) Syntactic and structural alterations with the object of abridging and condensing the Talmudic forms in order to adjust it to the rythm of the belletristic prose; (2) Substitutions of vocabulary and gramatical forms of the original in the ‘spirit of Biblical Hebrew’.

These changes and substitutions demonstrate the stylistic quandaries of the author who is aware of the needs of a modern novel – namely authentic conversational language – and at the same time tries to abide by (the impact of) tne Biblical stylistic model which prevailed in his period.

*J. Blau:* ATHALYA BRENNER: Colour Terms in the Old Testament, Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series, 21, Sheffield 1982, pp. 296, x. review (pp. 286–288)

This intelligent and lucid analysis of the color terms in the Old Testament (and in Mishnaic Hebrew, as well as in Modern Hebrew) is based on Berlin–Kay’s hypothesis concerning the emergence of color terms. Yet, because of the fragmentary state of Biblical vocabulary, the very possibility of reconstructing the semantic fields of colors in Ancient Hebrew and testing them according to the Berlin–Kay hypothesis questionable.

*Monica S. Devens:* INTERDENTAL VARIANTS OF DENTI-ALVEOLAR CONSONANTS IN ISRAELI HEBREW (pp. 289–290)

In spoken Israeli Hebrew interdental variants of the denti-alveolar consonants [t], [d], [n], [l], [s] and [z] occur. They involve an articulation between the tongue tip and the cutting edges of the upper teeth. These sounds are variants, not allophones, and seem to depend upon the presence of front vowels. Their frequency varies radically from speaker to speaker.

*S. Morag:* חושינו = חוששים אנו (pp. 291–292)

The Taylor–Schechter F2(1).204 Ms. has the text of BT, Hagigah 13a–20b. It abounds in significant textual and linguistic variants. On fol. 14b it reads חושינו מרשמואל, contrasting with חיישין of the printed editions.

The form חושינו is evidently a contraction of the act. part. masc. plur. of חשש (חוששים) and the first pers. plur. pronoun (אנו). Such forms are not very common; a number of them (e.g., יודענו = יודעים אנו) were noted by Yalon.

The occurrence of a single ש in חושינו has apparently resulted from haplology — a feature extant in other forms of the *med. gem.* verbs as well.

*Robert Brody: TWO LEXICAL NOTES ON MISHNAIC HEBREW* (pp. 295–297)

The author discusses two previously unnoticed meanings:

- (1) The Pi'él of *qtp* with the meaning “anoint” (as known from Samaritan Aramaic);
- (2) *mh* with the meaning “there is not” (as known from Biblical Hebrew).